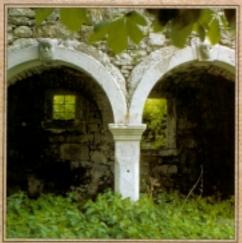
ANNALES

Anali za istrole in mediterenske ôradje Anadi di Stadi istriani e mediterrensi Anadi for Istrian and Mediterranean Stadies

UDK 009 ISSN 1408-5348

Anali za istrske in mediteranske študije Annali di Studi istriani e mediterranei Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 12, 2002, 1

Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei - Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Annales, Ser. hist. sociol., 12, 2002, 1

ISSN 1408-5348 **UDK 009** Letnik 12, leto 2002, številka 1

UREDNIŠKI ODBOR/ prof. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon, COMITATO DI REDAZIONE/ dr. Lucija Čok, dr. Lovorka Čoralić (CRO), dr. Darko Darovec, BOARD OF EDITORS: dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, mag. Vesna

Gomezel Mikolič, Aleksej Kalc, dr. Avgust Lešnik, prof. John Martin (USA), dr. Robert Matijašić (CRO),

dr. Darja Mihelič, prof. Claudio Povolo (IT), dr. Drago Rotar,

Vida Rožac-Darovec, dr. Alenka Šauperl-Zorko,

Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Direttore responasbile/Chief Editor: dr. Darko Darovec

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/

Responsible Editor: Salvator Žitko

Urednik/Redattore/Editor: Dean Krmac, dr. Mateja Sedmak

Lektorji/Supervisione/Language Editors: mag. Vesna Gomezel Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik

Ciglič (angl./sl.)

Prevajalci/Traduttori/Translators: Henrik Ciglič (angl./sl.), Damjana Fink (it./sl.), Vida Gorjup

Posinkovič (it./sl.), Sergio Settomini (hr.-sl./it.), Tullio Vianello (hr.-sl./it.), Giovanna Ascoli Marchetti (angl./it.; it./angl.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/*Composizione/Typesetting:* Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Grafis trade d.o.o.

Izdajatelja/Editori/Published by: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/Società storica del

Litorale© - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper / Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research

Centre of the Republic of Slovenia, Koper©

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: Salvator Žitko, dr. Darko Darovec

Sedež uredništva/Sede della redazione/ Znanstveno-raziskovalnosredišče Republike Slovenije Koper, Address of Editorial Board: SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 5 66 37 700, fax 66 37 710; e-mail: annales@zrs-kp.si, internet: http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. maja 2002

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, Financially supported by: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina Koper, Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi sponzorji

> Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno. Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 700 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Riferimenti Storici Giuliani (IT); International Medieval Bibliography, University of Leeds (UK), Sociological Abstracts (USA).

UDK 009

in epoca costituzionale 1861-1914

Letnik 12, Koper 2002, številka 1

ISSN 1408-5348

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Andrej Rahten: "Croatia alpestris": vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte	
provinces in the concepts of the Croatian Party of Rights "Croatia alpestris": la questione dei territori sloveni secondo i partiti croati del diritto Stjepan Matković: Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća	
Stjepan Matković: Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća	63
The outlines of the Croatian-Slovene relations in politics at the end of the 19 th and in the beginning of the 20 th century Alcuni cenni sui rapporti politici croato – sloveni alla fine dell'Ottocento e all'inizio del Novecento DIALETTOLOGIA ISTRIANA ISTRIANA ISTRIAN DIALECTOLOGY Viktor Božac: Sinonimika i Metaforika glagola "hodati" u govorima južne i zapadne Istre	
Alcuni cenni sui rapporti politici croato – sloveni alla fine dell'Ottocento e all'inizio del Novecento Viktor Božac: glagola "hodati" u govorima južne i zapadne Istre Sinonimia e metaforica del verbo "hodati"	
	73
Zlatko Matijević: Neki aspekti hrvatsko- slovenskih političkih veza od "svibanjske deklaracije" do prvoprosinačkog akta(andare) nelle parlate dell'Istria meridionale ed occidentaleSynonymy and metaphorics of the verb "hodati" (to go) in the idioms of southern	
Some aspects of the Croatian-Slovene political and western Istria relations between the "May Declaration" and	
the "December 1st Act" (1917-1918) Alcuni aspetti dei rapporti politici croato – sloveni dalla "dichiarazione di maggio" all'atto del primo dicembre (1917-1918) Jasna Gačić: Stratificazioni adriatiche e il triestino	87
Salvator Žitko: Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914 29 Sandra Tamaro: Zoonimia istriota	95

Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei - Annals for Istrian and Mediterranean Studies

IDENTITETA	Aleksandra Brezovec: Dejavniki ugleda
IDENTITÀ	hotelskega podjetja in njiĥov vpliv na
IDENTITY	turistično destinacijo 189
	Hotel reputation attributes and their impact
Bojan Baskar: Med regionalizacijo in	on tourist destination
nacionalizacijo: iznajdba šavrinske identitete 115	Fattori che determinano il buon nome di
Fra regionalizzazione e nazionalizzazione:	un'impresa alberghiera e loro influenza
l'invenzione dell'identità saurina	sulla meta turistica
	suna meta turistica
Between regionalisation and nationalisation:	Leader Leaders Adlance VIII and VIII also
the invention of the Savrinian identity	Janja Jerman: Vloga človeških virov v
	spremenljivih razmerah potovalne industrije 201
Matej Vranješ: "Čigava je Soča?": O družbenih	The role of human resources in the changing
razmejevanjih v kontekstu "lokalne"	conditions of the travel industry
teritorialnosti	Ruolo delle risorse umane nelle mutevoli
"Whose is the Soča river?": about social	condizioni dell'industria dei viaggi turistici
boundaries in the context of "local" territoriality	
"A chi appartiene l'Isonzo?": sulle suddivisioni	Rok Ovsenik & Jože Florjančič: Povezovanje
sociali nel contesto della territorialità "locale"	potovalnih agencij v Sloveniji. Destinacijski
	management kot generator razvoja turizma na
Marina Furlan: Stališča do dvojezičnosti in	destinaciji
njihova povezanost z okoljem ter "-jezičnostjo" 149	Associating of travel agencies in Slovenia -
The attitudes towards bilingualism and their	
	destination management as a generator of
relation with the environment and "-lingualism"	destination tourism development
Opinioni sul bilinguismo e loro correlazione	Il collegamento delle agenzie di viaggio in
con l'ambiente, nonché con la "lingua d'uso"	Slovenia. Il management su destinazione
	come evoluzione delle mete turistiche
SLOVENSKO TURISTIČNO GOSPODARSTVO V	
LUČI SODOBNIH ZNANSTVENIH PRISTOPOV	POLEMIKE
L'INDUSTRIA TURISTICA SLOVENA ALLA LUCE	POLEMICHE
DEI MODERNI APPROCCI SCIENTIFICI	POLEMICS
SLOVENE TOURIST INDUSTRY IN THE LIGHT	
OF CONTEMPORARY SCIENTIFIC	Matej Župančič: H krajepisom Istre (ali: N.
APPROACHES	Manzioli, P. d'Avity in Luca di Linda)
Gorazd Sedmak: Kvantifikacija vpliva	IN MEMORIAM
posameznih značilnosti restavracij in gostiln na	II (MEMORIA III)
višino cene obroka v slovenski Istri	Prof. Janez Kramar (1911-2002) (Salvator Žitko) 229
	1101. janez Klamai (1911-2002) (Salvator Zitko) 223
Quantification of the impact of various	\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\
restaurants' and pubs' characteristics on the	Vid Vremec (1919-2002) (Salvator Žitko)
prices of meals in Slovene Istria	
Quantificazione dell'influenza delle singole	Gaetano Cozzi (1922-2001),
specificità di ristoranti e trattorie sui prezzi dei	včeraj in danes, (Claudio Povolo) 236
pasti nell'Istria slovena	
	Kazalo k slikam na ovitku 248
Gordana Ivankovič: Možnosti spremljanja	Indice delle foto di copertina
uspešnosti poslovanja v slovenskih hotelih	Index to pictures on the cover
po standardu USALI 177	,
Options for measuring business efficiency in	Navodila avtorjem 249
Slovene hotels according to the USALI standard	Istruzioni per gli autori
Proposte per la misurazione dell'efficienza	Instructions to authors
commerciale delle strutture alberghiere slovene	mode decirons to deditions
secondo lo standard USALI	
Secondo lo standard OS/ALI	

IZ ZGODOVINE SLOVENSKO-HRVAŠKIH POLITIČNIH ODNOSOV V HABSBURŠKI MONARHIJI*

DALLA STORIA DEI RAPPORTI POLITICI SLOVENO-CROATI **NELLA MONARCHIA ASBURGICA****

FROM THE HISTORY OF SLOVENE-CROATIAN POLITICAL RELATIONS IN THE HABSBURG MONARCHY***

 ^{*} Gradivo za tematski sklop je zbral in uredil dr. Andrej Rahten.
 ** I materiali del presente dossier sono stati raccolti e curati dal dr. Andrej Rahten.

^{***} The materials for these section were collected and edited by Andrej Rahten, PhD.

ISTRSKA DIJALEKTOLOGIJA DIALETTOLOGIA ISTRIANA ISTRIAN DIALECTOLOGY

IDENTITETA

IDENTITÀ

IDENTITY

SLOVENSKO TURISTIČNO GOSPODARSTVO V LUČI SODOBNIH **ZNANSTVENIH PRISTOPOV***

L'INDUSTRIA TURISTICA SLOVENA ALLA LUCE DEI MODERNI **APPROCCI SCIENTIFICI****

SLOVENE TOURIST INDUSTRY IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY **SCIENTIFIC APPROACHES*****

 ^{*} Gradivo za tematski sklop je zbral mag. Gorazd Sedmak.
 ** I materiali del presente dossier sono stati raccolti dal mag. Gorazd Sedmak.

^{***} The materials for these section were collected by mag. Gorazd Sedmak.

POLEMIKE

POLEMICHE

POLEMICS

IN MEMORIAM

ZAPISI, POROČILA IN OCENE NOTE, RELAZIONI E RECENSIONI NOTES, REPORTS AND REVIEWS original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 94(497.4/.5)"18/19":329.3

"CROATIA ALPESTRIS": VPRAŠANJE UMESTITVE SLOVENSKIH DEŽEL V HRVAŠKE PRAVAŠKE KONCEPTE

Andrej RAHTEN

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18 e-mail: andrej.rahten@gov.si

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljeno stališče slovenskih in hrvaških politikov do vprašanja umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte v obdobju habsburške monarhije. Na podlagi politične publicistike so ovrednoteni zlasti pogledi hrvaških pravašev Anteja Starčevića, Eugena Kvaternika, Mihovila Pavlinovića in njihovih političnih naslednikov. Prikazani so tudi odzivi slovenske politike na velikohrvaški pravaški program, še zlasti stališča Valentina Zarnika, Ivana Tavčarja, Ivana Šusteršiča in Janeza Evangelista Kreka. Poleg časopisnih virov je avtor vključil v raziskave tudi stenografske zapisnike deželnih zastopstev in dunajskega parlamenta, v katerem so pod zastavo trializma sodelovali slovenski in hrvaški poslanci.

Ključne besede: habsburška monarhija, slovensko-hrvaški odnosi, pravaštvo, trializem

"CROATIA ALPESTRIS": LA QUESTIONE DEI TERRITORI SLOVENI SECONDO I PARTITI CROATI DEL DIRITTO

SINTESI

Il contributo illustra la posizione dei politici sloveni e croati sulla questione dei territori sloveni portata avanti dai partiti croati del Diritto al tempo della monarchia asburgica. Sulla base della pubblicistica politica sono messi in evidenza soprattutto i punti di vista dei croati Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Mihovil Pavlinović e dei loro eredi politici. Sono illustrate anche le reazioni dei politici sloveni al programma dei partiti croati del Diritto sulla Grande Croazia, in particolare le opinioni di Valentin Zarnik, Ivan Tavčar, Ivan Šusteršič e Janez Evangelist Krek. Nella sua ricerca, l'autore si è basato su fonti giornalistiche, ma anche sui verbali stenografici delle rappresentanze provinciali e del parlamento di Vienna, in seno al quale i deputati sloveni e croati collaboravano sotto la bandiera del Trialismo.

Parole chiave: monarchia asburgica, rapporti sloveno-croati, partiti croati del Diritto, Trialismo

Zgodovina slovensko-hrvaških političnih odnosov pozna tako obdobja konfliktov kot tudi obdobja zavezništev. Sodelovanje med slovenskimi in hrvaškimi politiki je doseglo vrhunec v zadnjih dveh desetletjih habsburške monarhije, ko so slovenski voditelji poudarjali narodno enotnost s Hrvati in se celo razglašali za "alpske" oz. "planinske Hrvate". Nosilci zavezništva so bili takrat slovenski katoliški narodnjaki in hrvaški pravaši. Že kmalu po ustanovitvi jugoslovanske države je prišlo do ohladitve odnosov med narodoma, spomin na nekdanjo politično koalicijo pa je v obdobju monarhistične Jugoslavije hitro zbledel. Historiografija je začela tej problematiki posvečati večjo pozornost v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, kar je zlasti zasluga treh izvrstnih poznavalcev te problematike – dr. Lojzeta Udeta, dr. Mirjane Gross in dr. Janka Pleterskega (Ude, 1971; Gross, 1973; Gross, 2000; Pleterski, 1969). V tem prispevku želim osvetliti predvsem vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte in tako nadgraditi dosedanja dognanja v zgodovinopisju.

Uvodoma je potrebno na kratko predstaviti razvoj pravaške ideologije na Hrvaškem. Izoblikovala sta jo v drugi polovici 19. stoletja politična publicista in poslanca v hrvaškem saboru dr. Ante Starčević (Jelčić, Sabljak, 1997) in Eugen Kvaternik. V svojih razpravah sta se zavzemala za samostojno hrvaško državo, ki bi bila suverena tako v odnosu do Avstrije kot tudi do Ogrske. Z obema naj bi ju v obliki personalne unije povezovala zgolj oseba vladarja. Sicer sta bila Starčević in Kvaternik zaprisežena germanofoba, kar naj bi bila posledica njunih negativnih izkušenj iz mladosti. Prvemu je ostal v spominu domnevni sadizem nemških častnikov v Vojni krajini, od koder je kot sin Hrvata in Srbkinje izhajal, drugi pa je imel probleme pri opravljanju odvetniške prakse, za kar je krivil avstrijske oblastnike v podobi "Bachovih huzarjev" (Gross, 2000, 41; 64-65). Negativno sta bila razpoložena tudi do madžarske politične elite, ker ni upoštevala pravic hrvaške države in enakopravnega statusa, ki naj bi slednji pripadal po historičnem pravu.

Romantično komponento Starčevićeve in Kvaternikove ideologije je predstavljala zaverovanost v slavno srednjeveško preteklost, ko so Hrvatom vladali kralji narodne dinastije. Obžalovala sta, da je hrvaška država prišla pod ogrsko in avstrijsko politično dominacijo. Trdila sta, da je takšno stanje nezakonito, saj so hrvaški stanovi kot zastopniki hrvaškega političnega naroda leta 1527 prostovoljno sklenili zvezo z vladarji iz habsburške dinastije, ki so jo nato leta 1712 potrdili še s pragmatično sankcijo (Starčević, 1971, 74-79).

Starčević in Kvaternik, ki sta se navduševala nad idejami razsvetljenstva in francoske revolucije, sta menila, da je pravica do zastopanja hrvaškega političnega naroda iz starih stanov prešla na celotno hrvaško ljudstvo. Prav tako sta, izhajajoč iz tradicij razsvetljenstva,

zagovarjala liberalne postulate in nastopala proti vmešavanju Cerkve v politiko. V habsburškem dvoru sta videla trdnjavo reakcije in klerikalizma. Njune antipatije do Habsburžanov so se kazale tudi v kultu Zrinjskega in Frankopana, ki sta ga gojila. Leta 1871, ob 200-letnici zrinjsko-frankopanske zarote, je Kvaternik organiziral "rakoviški upor" proti avstro-ogrskim oblastem, ki pa ga je plačal z glavo. Starčević je nadaljeval boj za uresničitev pravaških idej sam in si prislužil častitljivi vzdevek "oče hrvaške domovine".

Hrvaška domovina, kot si jo je zamišljal Starčević, naj bi obsegala tudi slovenske dežele. Sploh je o Slovencih menil, da so kot "planinski Hrvati" del hrvaške politične nacije. Nauk o "alpskih Hrvatih" je prevzel od Pavla Ritterja Vitezovića, ki je leta 1700 v spisu Croatia rediviva slovenske dežele poimenoval "Croatia Alpestris" (Vitezović, 1997, 27; 140). Starčević je utemeljeval pripadnost Slovencev hrvaškemu državnemu pravu s formulacijo v pragmatični sankciji iz leta 1712, ki je dovoljevala Habsburžankam, da imajo oblast na Hrvaškem samo pod pogojem, če bodo istočasno vladale tudi Štajerski, Kranjski in Koroški (Starčević, 1943, 42; Lončar, 1912).

Poleg Slovencev je Starčević med Hrvate prišteval tudi Srbe in bosanske muslimane. Njegov nauk je nastal predvsem kot obramba pred trditvami Pavla Josefa Šafaríka, Jerneja Kopitarja in Vuka Karadžića, ki so kajkavske Hrvate prištevali k Slovencem, štokavske pa k Srbom.

Poleg dežel hrvaške "troedine kraljevine", Istre, Kranjske, Goriške, Štajerske, Koroške, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine, ki so spadale v okvir habsburške monarhije, je Starčević kot hrvaško ozemlje obravnaval tudi Srbijo in Črno goro. Zanj so bili Srbi zgolj geografski pojem in celo o carju Dušanu ter Nemanjićih je menil, da so bili Hrvati (Horvat, 1940, 307). Priznaval pa je, da na hrvaškem ozemlju ne živijo samo Hrvati, ampak tudi t. i. "slavoserbi". S tem izrazom pa ni poimenoval samo pravoslavcev, kot se to pogosto zmotno misli. Slavoserbi so bili v Starčevićevih očeh vsi tisti, ki naj bi bili poslušno orodje v rokah politike Dunaja ali Budimpešte, pri tem pa delovali v škodo hrvaškim nacionalnim interesom. To so bili lahko tudi režimsko usmerjeni politiki katoliške vere, čeprav je res, da so jedro te skupine predstavljali pravoslavci.

Za razliko od Starčevića, ki je v celoti negiral obstoj srbskega naroda, se je Kvaternikov koncept hrvaške politične nacije raztezal samo do Drine in ni vključeval Srbije ter Črne gore. So pa bili tudi v njegovih očeh Slovenci "alpski" ali "noriški Hrvati". Toda za razliko od Starčevića, ki je dopuščal možnost, da se "planinske brate" vpraša za odobritev, če se strinjajo z vključitvijo v hrvaško državo, je bila za Kvaternika njihova inkorporacija nekaj samoumevnega (Gross, 2000, 109-110). Starčević je zagotavljal, da pri njegovem konceptu združevanja hrvaških dežel ne gre za podrejanje enih

drugim, ampak za enakopravno povezovanje pod enim vladarjem, eno vlado in eno zakonodajno oblastjo. Sicer pa naj bi mu bilo vseeno, če sta vlada in sabor v Splitu, Ljubljani ali kje drugje (Starčević, 1943, 247). Poudarjal je, da zanj šteje samo svobodna odločitev, čeprav je obžaloval, ker naj bi se Slovenci odtujili matici (Starčević, 1971b, 190).

Krivdo za takšno stanje je Starčević pripisoval Nemcem, Rusom in slavoserbom. Če Slovenci ne bi pristali na vključitev v hrvaško državo, bi po njegovem mnenju podlegli pritiskom protestantizma, germanizacije in italijanizacije. To je trdil tudi Kvaternik, ki je Slovencem polagal na srce, da morajo stopiti pod okrilje hrvaškega sabora, kajti "ovdje ste gazde i u svojem, u tuđih rajhsratih vi ste čorbine čorbe čorba" (Gross, 2000, 246; 268).

Tudi dalmatinski pravaši so Slovence vabili, naj se izrečejo za hrvaško državno pravo. Idejni začetnik dalmatinskega pravaštva don Mihovil Pavlinović jih je sicer imenoval "planinski Hrvati", vendar so njegovi nasledniki to ime večinoma opustili in zastopali stališče, da gre za dva "bratska naroda" (Diklić, 1998, 108; 142; 156; 183).

Slovenski politiki sprva niso bili nič kaj navdušeni nad vabili pravašev, naj se "vrnejo" v sklop hrvaške kraljevine. Precej bližji jim je bil jugoslovanski koncept Narodne stranke Josipa Juraja Strossmayerja. Rezultat sodelovanja z omenjeno politično skupino je bil tudi kongres leta 1870 v Ljubljani (Korunić, 1985, 392-394). Starčević ga je v glasilu svoje Stranke prava ocenil zelo kritično, prisotne "Jugoslavace" pa obtožil, da s to "austrijado" želijo "spremeniti Hrvate v Kranjce" in da se družijo s "politično še nezrelimi Planinci" (Gross, 2000, 306).

Negativen vpliv na Starčevićevo podobo med slovenskimi politiki so imele tudi njegove ozemeljske zahteve, da je potrebno v Hrvaško vključiti tudi okraja Žumberk (Žumberak; Starčević ga je imenoval "Šumbrieg") in Marijindol (Marindol), ki ju je po ukinitvi Vojne krajine zahtevala tudi Vojvodina Kranjska. Poleg tega se je v svojih saborskih govorih zavzemal celo za inkorporacijo Celja in Metlike, ki naj bi po njegovem mnenju historično prav tako spadala v okvir hrvaške kraljevine (Starčević, 1943, 47). Celje in omenjene predele Kranjske je v sklopu Hrvaške videl tudi Pavlinović (Diklić, 1998, 108).

Žumberk in Marijindol sta bila do leta 1746 v sklopu Vojvodine Kranjske, nato pa sta postala del Vojne krajine (Orožen, 1901, 180). Z zakonom iz leta 1871 sta bila oba okraja izrecno izvzeta iz inkorporacije razpuščene Vojne krajine k Hrvaški, zgolj provizorično pa sta bila podrejena hrvaški banovinski vladi. Vse do razpada Avstro-Ogrske sta nato ostala kamen spotike med Dunajem in Budimpešto oz. Ljubljano in Zagrebom. Kranjski deželni zbor ni želel popustiti pred zahtevami ogrske vlade in hrvaškega sabora (Mal, 1911,

266-268, 313-315). Še zlasti zavzeto so pravice Vojvodine Kranjske branili zastopniki nemške stranke, ki so s tem dokazovali svoj deželni patriotizem. Slovenski narodnjaki pa so se znašli v težkem položaju. Po eni strani niso želeli z mejnimi spori oteževati odnosov s hrvaškimi "brati", po drugi strani pa si niso smeli privoščiti, da bi nemški in "nemškutarski" poslanci lahko trdili, da se edini brigajo za koristi dežele.

Med najbolj vnetimi branilci pravic Kranjske do Žumberka je bil znani renegat Karl Deschmann, ki mu je vneto asistiral Josef vitez Savinschegg. Sploh je nastopala celotna nemška deželnozborska stranka proti hrvaškim zahtevam, medtem ko si slovenski politiki glede tega vprašanja niso bili enotni. Dr. Valentin Zarnik je v deželnem zboru 21. oktobra 1881 nastopil proti vrnitvi spornih okrajev Kranjski, ker je tamkajšnje prebivalstvo hrvaško oz. srbsko in ker naj bi si samo želelo hrvaško upravo. Na opozorila nemških poslancev, da bi imeli Hrvati do Slovencev še večje teritorialne zahteve, če bi imeli za to državnopravno podlago, je Zarnik odgovoril: "Jaz sem mnenja, da, ako bi nas Hrvatje zahtevali do Krke, bi se mi z vso silo uprli, ako bi nas pa zahtevali, kakor hočejo Starčevičijanci, vse, ter bi nam sredstvo povedali, po katerem pridemo pod hrvatsko upravo, bi jaz z entuzijazmom rekel: Le vzemite nas! ... namreč nas Slovence, Nemcev ne potrebujemo nič zraven" (ODZK, 21, 10, 1881).

Zadnji veliki razpravi v kranjskem deželnem parlamentu o vprašanju pripadnosti Žumberka in Marijindola sta bili 22. januarja in 8. februarja 1896. Kot glavni zagovornik pravic Kranjske je nastopil voditelj Katoliške narodne stranke (KNS) kanonik Karel Klun. Njegov govor ni bil naperjen proti Hrvatom, ampak se je lotil Madžarov. Opozoril je, da so si na podoben način že prisvojili Reko, ki je nekoč prav tako spadala h Kranjski (od 1471 do 1776). Po njegovem mnenju naj bi bilo ogrski vladi vseeno, ali Žumberčani "ostanejo Hrvati ali pa postanejo Slovenci", saj Madžari enako "črtijo vse Slovane", prav tako pa "vedo, da imajo Žumberčani glavno zvezo in glavni promet z deželo Kranjsko in da bi radi tega priprosti narod v svoji celoti glasoval za združenje z deželo Kranjsko". Madžarom naj bi zgolj dišali veliki žumberški gozdovi, sicer pa naj bi po Klunovem mnenju nameravali oblikovati poseben ogrski okraj, ki bi bil podrejen ogrskemu guvernerju na Reki, ne pa hrvaškemu banu v Zagrebu. Prvak KNS je bil pripravljen odstopiti Žumberk Ogrom samo za določeno odškodnino, na vsak način pa je zahteval vrnitev Marijindola (ODZK, 22. 1. 1896).

Klunovo zahtevo je brezpogojno podprla nemška stranka, poslanci Narodno-napredne stranke pa so bili do nje zelo zadržani. Njihov voditelj dr. Ivan Tavčar je sicer priznaval, da sporna okraja historično pripadata Kranjski, vendar pa sta etnično hrvaška, prebivalstvo pa naj bi gravitiralo na hrvaško stran. Ni se mu zdelo smiselno priključevati pokrajine, ki je revna in bo

potrebovala velika finančna sredstva za gradnjo cest, vodovodov, šol ipd. Vprašal se je, "ali bi se v istini izplačalo, zaradi ubornega in beraškega Žumberka se postaviti v nasprotje s celim hrvatskim narodom, ki ima pravico do te pokrajine, ne vsled historičnega, temveč vsled naravnega prava". Tavčarja je potolažil poslanec KNS Andrej Kalan, ki je dejal, da si tudi KNS želi živeti v prijateljskih odnosih "z rodnimi brati onkraj Sotle", vendar je pač potrebno zahtevati od ogrske vlade to, kar Kranjski historično pripada. To je potrdil tudi njegov belokranjski strankarski kolega Schweiger, ki je izrazil prepričanje, da bi na referendumu 99% Žumberčanov glasovalo za Kranjsko. Tavčar je odvrnil, da hrvaški časopisi pišejo drugače, nakar je Schweiger pribil, da tako pišejo tisti, "ki bi tudi radi imeli, da bi mi, ki smo onkraj Gorjancev, bili Hrvati, ker nas Belokranjce tako zovejo planinske Hrvate" (ODZK, 8. 2. 1896).

Popustljivo Tavčarjevo stališče do hrvaških zahtev je bilo posledica njegovih odličnih odnosov s pravaši. Pogosto je namreč obiskoval njihove shode in si s svojimi napitnicami hrvaškemu državnemu pravu pridobil velike simpatije. Že leta 1882 je na neki proslavi v Zagrebu izjavil, da so slovenske dežele "samo kos zemlje hrvatske" (Gross, 2001, 734). Šest let kasneje je v Djakovu na slovesnosti ob petdesetletnici Strossmayerjevega mašništva poudaril, "da je bodočnost slovenskega naroda ohraniena samo tedai, če stoji za nami mogočna in zavedna Hrvatska". Dejal je tudi, da "če pa Hrvatska pogine, ne preostane nam druzega, nego poiskati si grob, kamor bi se slovenstvo za vedno zakopalo". Leta 1893 je na Gundulićevi slavnosti v Dubrovniku dejal, "da je jedina rešitev naroda slovenskega hrvatsko državno pravo in da je on privrženec tega prava, odkar ume politično misliti" (Kermavner, 1966, 236). Naslednje leto je imel voditelj kranjskih liberalcev odmeven nastop tudi ob položitvi temeljnega kamna za Starčevićev dom v Zagrebu. Ob njegovem govoru je nastalo "tako bučno odobravanje", da bi se dvorana "skoro podrla", pravaši pa so bili od "navdušenja poloblazni" (Hribar, 1983, 204-205). Med drugim je dejal, "da Slovenci vidijo svojo rešitev samo v državni skupnosti s Hrvati, ker se bodo drugače utopili v nemškem morju in italijanski puščavi". V Hrvaški naj bi zato videli zatočišče in si "kot planinski Hrvati" želeli združitev z njo na temelju Starčevićevega programa (Gross, 2001, 740-741).

Za razliko od Tavčarja, ki je bil očitno bolj pravaški od samih pravašev, je njegov strankarski kolega Ivan Hribar več sodeloval s Starčevićevimi oponenti iz Neodvisne narodne stranke. Tako je imel Hribar po lastnem pričevanju v stanovanju obešeno sliko Strossmayerja, medtem ko je Tavčar demonstrativno izobesil Starčevićevo (Hribar, 1983, 205).

Tudi konservativni Klun je izražal nestrinjanje s Tavčarjevimi napitnicami hrvaškemu državnemu pravu in obsojal sodelovanje liberalnih poslancev s "starčevićanci" iz Istre in Dalmacije v državnem zboru (Kermavner, 1966, 217-218; Pleterski, 1981a, 34-37). Na I. slovenskem katoliškem shodu leta 1892 v Ljubljani predlog istrskega dekana Josipa Kompareta, naj se v vseslovenski odbor katoliških narodnjakov imenujejo tudi hrvaški predstavniki, ni dobil zadostne podpore. Podprl ga je dr. Janez Evangelist Krek, vendar pa sta mu nasprotovala ideolog slovenskega političnega katolicizma dr. Anton Mahnič in dr. Ivan Šusteršič, ki je takrat začenjal svoj vzpon na slovenski politični Olimp. Oba sta menila, da položaj še ni zrel za direktno vključitev Hrvatov v skupno katoliško politično organizacijo. Mahnič je v zvezi s tem dejal: "Preženimo liberalce iz svoje domovine in potem se bodemo z vso ljubeznijo in z vsemi silami oklenili bratov Hrvatov." Šusteršič se je strinjal z Mahničem, "da glejmo, da bo naša hiša najprej čista, potem hodimo k sosedu" (PPO, 1893, 142-143).

Že v drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja pa je prišlo do pomembnega obrata v razmišljanju slovenskih katoliških narodnjakov glede povezovanja s hrvaškimi politiki (Radosavljevič, 1994, 335-351). To je bila predvsem posledica razočaranja nad politiko nemških krščanskih socialcev, ki so se v državnem zboru pogosto povezovali z nemškimi nacionalci (Pleterski, 1981b, 61-68). V iskanju novih zaveznikov so se prvaki KNS odločili za navezavo stikov s pravaši (Rahten, 2001, 25-27).

Njihova prizadevanja so padla v čas, ko je med pravaši v banovini vladal razkol med t.i. "domovinaško" in "čisto" stranko prava, ki jo je vodil dr. Josip Frank. Domovinaši so leta 1892 sklenili sporazum z Neodvisno narodno stranko in leta 1894 sprejeli državnopravni program, ki je zahteval združitev hrvaških dežel ter Bosne in Hercegovine v eno državno telo, enakopravno Ogrski in v okviru habsburške monarhije. Program ni vključeval slovenskih dežel, vseboval je zgolj obljubo, da bodo podpisniki "podpirali z vso močjo tudi prizadevanje bratov Slovencev, da se tudi slovenske dežele temu državnemu telesu priključijo" (Gross, 1973, 278-280). Poleg frankovcev je tako formuliran program obsodil tudi del dalmatinskih pravašev pod vodstvom duhovnika Iva Prodana, ki ga je najbolj motilo dejstvo, da so bile izvzete Koroška, Štajerska in Kranjska (Diklić, 1998, 379-380).

12. oktobra 1898 je delegacija KNS, ki so jo sestavljali Krek, Andrej Kalan in dr. Janko Brejc, obiskala zborovanje domovinašev na Trsatu. "Dični slovenski sokoli", kot jih je v pozdravnem govoru poimenoval predsednik Juraj baron Rukavina, so doživeli burne ovacije. Rukavina jim je dejal, "da stranka prava že od nekdaj računa na njihova hrvaška čustva, s katerimi bodo nekoč vsi s svobodno voljo objeli idejo čistega in iskrenega enakopravnega zedinjenja s Hrvati, kot del istega naroda". Kalan je v odgovoru poudaril, da je potrebno na jugu Avstrije ustanoviti "krepko organizacijo jugoslovanskih narodov". Izrazil je zadovoljstvo,

ker naj bi pravaši zastopali iste ideje kot KNS: idejo krščanstva, idejo hrvaškega državnega prava in idejo gospodarske organizacije za narod. Tudi Krek je izjavil, da "se morajo Slovenci združiti s Hrvati na temelju hrvaškega državnega prava". Istrski pravaški poslanec Vjekoslav Spinčić je nato vzneseno ugotovil, da se je s pristankom KNS na hrvaško državno pravo hrvaška kraljevina "povečala" (HD, 18. 10. 1898; SI, 13. 10., 14. 10. 1898; NS, 27. 10. 1898).

Medtem ko so domovinaši ocenjevali shod na Trsatu kot izredno uspešen, so njihovi nasprotniki iz Čiste stranke prava trdili, da je šlo za debakel, ki bi bil še večji, "če ne bi zviti g. Spinčić, ki se vedno sladko-kislo smeji, pripeljal tistih par planinskih Hrvatov, da se izrazijo za hrvaško državno pravo" (HP, 3. 11. 1898). "Čisti" pravaši dr. Josipa Franka (Matković, 2001) so sicer načelno pozdravljali povezovanje z "brati onkraj Sotle", vendar so hkrati opozarjali na razliko v pogledih glede slovenskega vprašanja. Po razkolu v Stranki prava je namreč pobudo v povezovanju s Slovenci prevzela domovinaška struja, medtem ko so t.i. "frankovci" stali ob strani. Pri tem so slednji ogorčeno ugotavljali, da so domovinaši "iz čustvenih ozirov" prenehali uporabljati za Slovence izraz "planinski Hrvati". S tem naj bi povzročili "dualizem", ki preprečuje enotnost hrvaškega naroda (HP, 6. 10. 1898). Frankovce je motilo tudi, da so domovinaši na Trsat povabili "zastopnike stranke, ki je prej vedno najbolj odločno delovala proti Hrvatom in ki je bila vedno verna in zvesta dunajski politiki", ni pa bilo na shod tistih slovenskih politikov, ki so vedno sledili Starčevićevemu nauku. Pri tem so imeli v mislih seveda Tavčarja (HP, 14. 10. 1898). Ko je naslednje leto skupina slovenskih krščanskih socialcev obiskala Hrvaško, so jih frankovci, ki jih je glasilo KNS poimenovalo "čisti židovski pristaši", ob prihodu pričakali s klici "Živijo dr. Tavčar!" (Sl, 16. 8. 1899).

Voditelju kranjskih liberalcev je bilo kasneje gotovo žal, da se zaradi obveznosti na Dunaju ni mogel udeležiti trsatskega shoda (HD, 27. 10. 1898). S svojo odsotnostjo je namreč omogočil prvakom KNS, da si pridobijo naklonjenost Hrvatov in prevzamejo pobudo v povezovanju s pravaši. Sodelovanje s pravaši v začetku ni potekalo povsem v skladu z željami prvakov KNS. Pravaški poslanci v državnem zboru so namreč po volitvah leta 1901 zavrnili ponudbo, da vstopijo v skupni klub s katoliškimi narodnjaki, če bi bili iz njega izključeni Tavčarjevi liberalci, kot je to zahteval Šusteršič (Sl, 4. 2., 5. 2., 7. 2., 11. 3. 1901).

Vendar pa prvaki KNS kljub temu niso izgubili upanja v možnost vzpostavitve zavezništva s pravaškimi strankami. Šusteršič je sicer vedel, da njihova ideologija temelji na liberalnih tradicijah, vendar je vseeno računal, da bodo postopno približale svoj idejno-politični profil krščanskodemokratskemu programu Slovenske ljudske stranke (SLS), v katero se je leta 1905 preimenovala KNS (Sl, 2. 10. 1912). SLS je postala še bolj

zanimiva za hrvaške politike, ko se je štiri leta kasneje povezala z drugimi slovenskimi strankami političnega katolicizma v Vseslovensko ljudsko stranko (VLS).

Sodelovanje njenih prvakov s Hrvati se je razvijalo na dveh ravneh. Šusteršič je v okviru svojih parlamentarnih kombinacij sodeloval z istrskimi in dalmatinskimi pravaškimi zastopniki v državnem zboru, medtem ko je Krek posvečal posebno pozornost izobraževanju hrvaških dijakov, študentov in delavcev v krščanskosocialnem duhu (Rogulja, 1916). Svojim hrvaškim poslušalcem je Krek, ki si je na Hrvaškem pridobil izjemno veliko popularnost, pridno razlagal, "da so Slovenci le planinski Hrvati" (Škerbec, 1956, 158). Pripadnost slovenskih dežel hrvaškemu državnemu pravu pa je utemeljeval z istim argumentom kot Starčević – s pragmatično sankcijo iz leta 1712 (SP, 18. 7. 1907).

Prvaki SLS seveda niso bili tako naivni, da ne bi vedeli, da ima dogma o enem "hrvaško-slovenskem narodu", ki so jo vztrajno gojili in pompozno razglašali na raznih shodih, tudi svoje slabe strani. Toda v takratnih političnih razmerah, ko se je nemški nacionalizem nezadržno krepil, je pač prevladala ocena, da je za maloštevilni slovenski narod germanizacija večje zlo kot kroatizacija. Pri tem pa so le redki pomislili na to, da bi bil lahko oklep hrvaškega državnega prava, ki so si ga Slovenci poskušali nadeti, da bi se zaščitili pred udarci "tevtonskih" mečev, zanje morda pretesen in bi se v njem lahko sčasoma tudi zadušili.

Za kroatizacijo Slovencev se je zavzemal tudi ideolog SLS dr. Aleš Ušeničnik. Menil je, da "če bi se mi pod gotovimi pogoji združili s Hrvati, ne bi pravzaprav svoje narodnosti žrtvovali, ampak bi svojo narodnost šele dobili". Če bi Slovenci dovolili, da jih asimilirajo Nemci, "smo mi le pasivni, nemška bitnost bi nas takorekoč použila". Toda če bi se združili s Hrvati, "v veliki meri mi asimiliramo: oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov svoje kulture". Ušeničnik je bil celo prepričan, da "če abstrahiramo od jezika, bi postali bolj Hrvati Slovenci kot pa Slovenci Hrvati". Po njegovem mnenju bi bila za Slovence najboljša rešitev, da se združijo s Hrvati "v eno izmed zveznih držav velike Avstrije" (Ušeničnik, 1913).

V času priprav na aneksijo Bosne in Hercegovine leta 1908 je prišlo do intenziviranja sodelovanja med SLS in pravaši. Šusteršič in Krek sta zagovarjala trialistično rešitev jugoslovanskega vprašanja, v skladu s katero naj bi se iz slovenskih in hrvaških dežel ustanovilo južnoslovansko državnopravno telo "od Soče do Drine, od Mure in Drave do Jadranskega morja" (St, 19. 7. 1909). Politiki SLS so trdili, da bi z združitvijo katoliških južnih Slovanov pod habsburškim žezlom nevtralizirali agresivne tendence pravoslavnega srbstva na Balkanu in s tem okrepili status monarhije kot katoliške velesile. Takšne ideje so bile simpatične tudi

prestolonasledniku Francu Ferdinandu, tako da so lahko prvaki SLS računali na podporo konservativnih aristokratov iz t.i. "velikoavstrijskega kroga" (Gross, 1970; Rahten, 1999).

Kako so si pravaši predstavljali ureditev bodoče Velike Hrvaške v trialistični monarhiji, je razvidno iz brošur Nikole Zvonimirja Bjelovučića. Tudi on je menil, da so Hrvati in Srbi en narod z enim jezikom, za Slovence pa naj bi bilo jasno, da so "planinski Hrvati". Država bi se imenovala "Kraljevina Hrvaška", razdeljena pa bi bila na županije. Uradni jezik naj bi bil en sam hrvaški (edina izjema naj bi bila Tržaška županija, kjer bi bil dopuščen tudi italijanski). Slovensko ozemlje bi bilo razdeljeno na 6 županij: Kranjsko, Koroško-slovensko, Štajersko-slovensko, Goriško, Istrsko in Tržaško (slednji bi pripadala tudi mesta Koper, Izola in Piran). Glavno mesto kraljevine bi bil Zagreb, kjer bi stoloval od kralja imenovan ban s hrvaško vlado in zasedal sabor. Bjelovučić je tudi predvidel, da bi imela habsburška monarhija skupna ministrstva za zunanje zadeve, vojsko in mornarico (s sedežem v Pulju) (Bjelovučić, 1913).

Trialističnim načrtom pravašev in SLS so najbolj nasprotovali madžarski in nemškonacionalni politiki, vendar ti še zdaleč niso bili edini. Zavračala jih je tudi v banovini vladajoča Hrvaško-srbska koalicija, medtem ko so Tavčarjevi liberalci obtoževali prvake SLS, da želijo v imenu trializma ustvariti "nekakšno klerikalno jugoslovansko tvorbo" (SN, 27. 11. 1909). Takšnega mnenja so bili tudi nekateri policijski uslužbenci na jugu monarhije, ki so v svojih poročilih trdili, da politiki SLS v zvezi s pravaši težijo k politični hegemoniji v južnoslovanskem svetu. (O tem je npr. pisal 22. novembra 1912 policijski direktor Manussi v Trstu v svojem poročilu vojnemu ministrstvu. ÖStA, KA, KM).¹

Voditelji slovenskega političnega katolicizma so v javnosti pogosto naglaševali, kako ne želijo nikogar prisiljevati, naj sprejme njihov politični program. Vendar so vseeno pričakovali, da bo krščanskodemokratska orientacija tista, ki bo v prihodnosti dominirala v političnem življenju južnoslovanskih dežel monarhije. A ne samo to. Zdi se, da so vsaj nekateri nasprotovali ustanovitvi južnoslovanske tvorbe, če bi ji vladali liberalci. To je mogoče sklepati na podlagi razgovora, ki ga je s Petrom Roguljem, mladim pristašem hrvaškega katoliškega gibanja, imel novinar iz tabora SLS Franc Terseglav. Ta je na Roguljevo vprašanje, pod katerimi pogoji bi bil trializem sprejemljiv za SLS, odgovoril: "Trializem ne bi bil koristen, dok ne budu hrvatske zemlje socijalno, politički i kulturno pripravljene za to. Ako se Hrvati ne priprave, nastat će kaos. Dakle trijalizam je ostvariv, - ali u hrvatskim zemljama mora biti za to učinjena dispozicija na osnovu kršćanske demokracije, a nipošto na temelju liberalizma. Bolje da i ne budne trijalizma, ako će biti na podlozi liberalizma" (Rogulja, 1918-1919, 230).

Močna zavezniška hrvaška stranka po vzoru na SLS je bila torej predpogoj za uresničitev ambicioznih načrtov slovenskih katoliških narodnjakov. V primeru, da pravaški voditelji ne bi bili pripravljeni približati idejnopolitičnega profila svojih strank programu SLS, sta Šusteršič in Krek proučevala možnost formiranja ene ali več hrvaških strank s krščanskodemokratskim programom (Rogulja, 1918-1919, 196-197). S takšnim predlogom se je Krek pismeno obrnil na dalmatinskega pravaša Anteja Alfirevića (Alfirević, 1918). Bosanskohercegovskim katoličanom pa je Krek priporočal, naj ustanovijo "krščansko narodno stranko", ki bi temeljila na načelih krščanskega demokratizma ter zagovarjala politično združitev slovenskih in hrvaških dežel (Rogulja, 1918-1919, 114). Čeprav je bilo jasno, da bi v južnoslovanskih krščanskodemokratskih strankah, ki bi jih bilo potrebno ustanoviti, imeli vodilno vlogo katoličani, so prvaki SLS nasprotovali vnašanju imena "katoliška" v njihov naziv. To je verjetno posledica želje, da bi v te stranke vstopali tudi Srbi.

V zvezi s tem se postavlja pomembno vprašanje, kakšen naj bi bil v skladu z zamislimi voditeljev SLS status Srbov v bodoči trialistični južnoslovanski tvorbi. Na podlagi časopisnih člankov je mogoče sklepati, da so prvaki SLS menili, da se morajo tudi avstro-ogrski Srbi podrediti hrvaškemu državnemu pravu: "Hrvatska stranka prava, koje državnopravni nazori so tudi naši, ne izključuje Srbov od sodelovanja. Toda neobhodna pogoja za tako sodelovanje sta ta: da se primerno vpošteva dejstvo, da smo Slovenci in Hrvati, ki tvorimo večino avstrijskega jugoslovanstva, katoliki, drugič pa, da se mora postaviti naša politika na avstrijski, nikakor pa ne na velesrbski temelj. Ako Srbi v tem oziru z nami ne soglašajo, potem zanje ni in ne more biti mesta" (Sl, 4. 10. 1912).

Voditelji slovenskega političnega katolicizma niso skrivali ambicij, da bi skupaj s pravaši po uresničitvi trialističnega programa v južnoslovanskem delu monarhije predstavljali politično elito: "Imeli bi torej, če se jugoslovanski problem v okviru naše monarhije reši, računati z okrepitvijo liberalnega pravoslavstva; še bolj, če bi se naši monarhiji posrečilo kedaj vse srbstvo do Soluna pod svojim okriljem združiti. Toda v obeh slučajih, najbolj seveda v prvem, bi katoliški Slovenci in Hrvati mogli ohraniti svojo politično veljavo in kulturni vpliv, naslonjeni na celo državo, ne da bi bilo treba persekutivne politike proti katerikoli konfesiji na jugu. Morali bi pač s katoliško demokratiško idejo prekvasati ves jug, ohraniti svojo slovensko oziroma hrvatsko narodno individualnost in udejstvovati kulturne in

6

¹ Zahvaljujem se kolegu Roku Stergarju, ki mi je posredoval citirani dokument.

socialne vrednote katolicizma, ki je s pametno praktično toleranco popolnoma združljiv" (Sl, 2. 4. 1914).

"Pametna praktična toleranca" do pravoslavcev, ki jo je pridigal tisk SLS, še ni pomenila tudi enakopravnosti. Po mnenju vodstva SLS naj bi bil katoliški element dominanten v bodoči hrvaško-slovenski državnopravni tvorbi. Krek, Terseglav in drugi člani stranke so upali, da bi bilo mogoče postopno izpeljati versko unijo s pravoslavnimi Srbi v monarhiji, v obliki uniatske Cerkve (Lukan, 1982, 37, 41; Rogulja, 1918-1919, 230). Ambicije prvakov SLS, da razširijo "kranjski" model vladavine krščanske demokracije na jug monarhije (Pleterski, 1998, 303), pa pri večini hrvaških politikov niso bile dobro sprejete. Celo velik del hrvaških duhovnikov je zavračal možnost ustanovitve stranke na temelju političnega katolicizma (Krišto, 1994).

Ena redkih izjem je bil dalmatinski duhovnik Alfirević, ki je v letih pred prvo svetovno vojno vztrajno nastopal za hrvaško-slovensko slogo na temelju hrvaškega državnega prava. V svojem glasilu je zastopal stališče, da je za Hrvate rešitev "samo v delu na katoliških načelih in v enotnosti s planinskimi Hrvati" (D, 12. 1. 1911). Z navdušenjem je navajal Šusteršičeve izjave, da se Slovenci čutijo Hrvate in da je slovenski "politični ideal, da bi cesar Franc Jožef I. kot hrvaški kralj zavladal nad vsemi slovenskimi pokrajinami, kot sestavnimi deli hrvaške države" (D. 13. 4. 1911). Prav tako si je Alfirevićev krog prizadeval, da bi argumentiral kompatibilnost Starčevićevega nauka s krščansko demokracijo (D, 7. 9. 1911). Pri tem je bil sicer neuspešen, vendar si je hitro prislužil očitek, da je zgolj "Šusteršičeva ekspozitura". Alfirević je leta 1910 predlagal, naj dalmatinska duhovščina korporativno vstopi v Stranko prava, ki bi se nato priključila VLS. Vendar pa so dalmatinski pravaši, še zlasti skupina Mateja Drinkovića, tedaj nastopili proti združitvi s slovenskimi "klerikalci" (Gross, 1971, 266-267).

A s tem še ni bilo konec prizadevanj VLS za zvezo s pravaši. Potem ko je prišlo do sprave med hrvaškimi pravaškimi frakcijami, se je 20. oktobra 1912 v Ljubljani sestal "Prvi hrvaško-slovenski sabor" (Pleterski, 1980, 65-73). Ustanovljen je bil skupni izvršilni odbor VLS in Vsepravaške organizacije, za sopredsednika skupni organizaciji pa sta bila imenovana Šusteršič in Mile Starčević. Shod ob zvokih himne Lijepa naša domovina, ki je bila že nekaj let obvezen del repertoarja zborovanj SLS, je bil zares imenitna manifestacija slovenskohrvaške zvestobe v boju za trialistično idejo. Mile Starčević je navdušen izjavil, "da je bil današnji dan najsrečnejši v njegovem življenju", ker se naj bi začel uresničevati ideal njegovega strica Anteja, "ki je težil za tem in vroče želel, da pride kedaj do edinstva hrvatskoslovenskega naroda". Šusteršič mu je odgovoril z napitnico "naši slavni skupni hrvaški domovini ... od najužnejšega dela Dalmacije gori do Mure in Drave, od beneške meje pa doli do Drine". Pravaša Cezarja Akačića je v njegovem navdušenju zaneslo celo tako daleč, da je po anologiji s tezo Anteja Starčevića o Slovencih kot "planinskih Hrvatih" svoje sonarodnjake krstil kar za "primorske Slovence" (Sl, 21. 10. 1912). Če dotedaj še kdo od vodilnih državnikov na Dunaju in v Budimpešti ni vedel, kaj hočejo Hrvati in Slovenci s svojim trializmom, mu je to po ljubljanskem shodu gotovo postalo jasno.

Toda hrvaško-slovensko zborovanje v Ljubljani je pozdravil samo prestolonaslednik Franc Ferdinand (Kiszling, 1953, 234), medtem ko avstro-ogrski vladni krogi niso kazali prav nobenega navdušenja nad protidualistično politiko pravašev in VLS. Intransigentno stališče avstro-ogrskih vladnih krogov in cesarjevo trmasto vztrajanje pri preživelem dualizmu sta prisilila tudi del pravašev, da so se odrekli solidarnosti s "planinskimi Hrvati". Frankovci, ki so jih leta 1913 izključili iz Vsepravaške organizacije, so sedaj v svojih nastopih dokazovali, da sta hrvaška in ogrska državna ideja kompatibilni. Stališče njihove Hrvaške stranke prava je bilo, da bo do Velike Hrvaške lažje priti preko sodelovanja z madžarskimi in nemškimi zagovorniki dualizma. S tem v zvezi je značilna izjava Franka mlajšega, ki jo je na predvečer prve svetovne vojne izrekel v saboru: "Vendar naj Madžari in Avstrija izvršijo naš [Starčevićev] program, pa bom jaz največji unionist in naibesneiši madžaron" (SZ, 5, 3, 1917).

Z zagovarjanjem subdualistične rešitve jugoslovanskega problema so prišli frankovci v spor s pravaši Mileta Starčevića glede slovenskega vprašanja, saj so opustili načelo solidarnosti s slovenskimi politiki. Frankovec Iso Kršnjavi je npr. menil, da "Slovenci želijo postati Hrvati, da bi nam zavladali". Zavezništvo s Slovenci, ki se "nahajajo na poti Nemcev do Trsta in bodo vsekakor ubiti", naj bi tako samo oteževalo hrvaške pogajalske pozicije (Kršnjavi, 1986, 754). Skratka, frankovci so bili v zameno za ustanovitev želene Velike Hrvaške pripravljeni žrtvovati Slovence. Nasprotno pa je Starčevićeva stranka prava še naprej lojalno vztrajala pri načelu hrvaško-slovenske solidarnosti.

Umor Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914 je razblinil sanje slovenskih in hrvaških politikov o ustanovitvi velikohrvaške tvorbe v reformirani Veliki Avstriji. Razlike med stališčema obeh banovinskih pravaških strank do rešitve jugoslovanskega vprašanja so postale med prvo svetovno vojno še bolj očitne (Krizman, 1989). V predlogu saborske adrese na kralja 5. marca 1917 je Starčevićeva stranka prava izrazila zahtevo, naj ustavni dejavniki priznajo hrvaški in slovenski narod "kot eno enotno in nerazdeljivo narodno celoto". Kralja je zaprosila naj v skladu z "modernim načelom narodnosti" in "pravom, utemeljenim na dejstvih preteklosti", združi Slovence in Hrvate v "eno samostojno in neodvisno državno telo ... pod vlado prejasne habsburškolotarinške hiše" (SZ, 5. 3. 1917).

Andrej RAHTEN: CROATIA ALPESTRIS": VPRAŠANJE UMESTITVE SLOVENSKIH DEŽEL V HRVAŠKE PRAVAŠKE KONCEPTE, 1-10

Hrvaška stranka prava se je ob tej priložnosti zavzela za združitev hrvaških dežel z Bosno in Hercegovino, glede Slovencev pa se ni jasno opredelila. Dr. Živko Petričić je zato v saboru frankovce ostro napadel, češ da želijo izvesti združitev Hrvaške v okrnjeni obliki: "Če vi ne želite posegati v dualizem in ogrsko državno idejo, potem se morate odreči Slovencev, Bosne, Istre, Reke in Medmurja" (SZ, 5. 3. 1917). Starčevićeva stranka prava je kot svoj cilj označevala ustanovitev "starodavne hrvaške narodne države na ozemlju od Soče do Beljaka pa vse tam do Drine in Zemuna na vzhodu in v tej državi popolno enakopravnost za vsakega sina našega naroda, pa naj se imenuje Hrvat, Slovenec ali Srb" (Tuđman, 1993, 154).

V dunajskem parlamentu je prišlo medtem do ustanovitve skupnega kluba vseh južnoslovanskih poslancev (Pleterski, 1971). Njegov načelnik dr. Anton Korošec je 30. maja 1917 prebral znamenito "majniško deklaracijo", ki je zahtevala združitev vseh pokrajin monarhije, poseljenih s Slovenci, Hrvati in Srbi, v eno državno telo. Izjavo, ki se je sklicevala na "narodnostno načelo in hrvaško državno pravo", je Starčevićeva stranka prava toplo pozdravila, medtem ko so jo frankovci pričakali na nož. Dr. Aleksander Horvat je nastopil proti deklaraciji, češ da implicitno priznava obstoj srbskega naroda na ozemlju Hrvaške. "Vse dokler obstoji možnost vzpostavitve svobodne Srbije in Črne gore," je opozoril v saboru 10. avgusta 1917, "tako dolgo je protihrvaško, nepolitično in nepatriotično ustvarjanje srbskega naroda tukaj in dajanje posebnih privilegijev nekakšnemu srbskemu narodu, ker se nam s tem koplje grob za prihodnost ..." (SZ, 10. 8. 1917). Podobno stališče je zavzel tudi Horvatov strankarski kolega Stipe pl. Vučetić: "Kdor stoji na hrvaškem državnem pravu, ta mora poznati v hrvaških deželah samo

hrvaški politični narod. Toda tisti, ki uporablja izraz hrvaško državno pravo, pa vstavlja v takšno izjavo besede, kot Slovenci, Hrvati in Srbi, odvzema svojemu hrvaškemu narodu politično pravo, to pravo pa daje enako Slovencem, Hrvatom in Srbom. Hrvaško državno pravo vključuje teritorialno pravo, to teritorialno pravo pa je samo last hrvaškega naroda in nikogar drugega" (SZ, 15. 5. 1918).

Majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba je odločno obsodila tudi frankovcem sorodna pravaška skupina okoli vplivnega sarajevskega nadškofa dr. Josipa Stadlerja. 16. novembra 1917 so Stadlerjevi pristaši sprejeli kot protiutež majniški deklaraciji lastno državnopravno izjavo, s katero so zahtevali "združitev tistih dežel, na katere se nanaša hrvaško državno pravo, to je Hrvaške, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine in hrvaške Istre, v politično in finančno avtonomno, s habsburško monarhijo kot celota neločljivo povezano državno telo" (BP, 20. 11. 1917).

Vendar sta vehementno vztrajanje pri nepriznavanju srbskega naroda na Hrvaškem in nezainteresiranost za usodo Slovencev Stadlerjevo skupino in frankovce vodila v vedno večjo izolacijo. Razpad habsburške monarhije in nastanek jugoslovanske države so tako pričakali kot poraženci, saj jim ni uspelo uresničiti Starčevićevega ideala Velike Hrvaške. Šusteršičev naslednik Korošec je po neuspelem poskusu ustanovitve jugoslovanske katoliške stranke opustil koncept hrvaško-slovenskega sodelovanja, kot ga je skupaj s Krekom začrtal njegov predhodnik, svojo politiko v novi državi pa je gradil predvsem na zavezništvu s srbskimi politiki. In tudi stranka velikega "planinskega Hrvata" Tavčarja se je povezala z nasprotniki pravašev in zaplula v jugoslovanske unitaristične vode.

Hrvaško-slovenski sabor v Ljubljani (1912) (Rahten, 2001,120). Croatian-Slovenian parliament in Ljubljana (1912) (Rahten, 2001,120). Andrej RAHTEN: CROATIA ALPESTRIS": VPRAŠANJE UMESTITVE SLOVENSKIH DEŽEL V HRVAŠKE PRAVAŠKE KONCEPTE, 1-10

"CROATIA ALPESTRIS": THE POSITION OF SLOVENE PROVINCES IN THE CONCEPTS OF THE CROATIAN PARTY OF RIGHTS

Andrej RAHTEN

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18 e-mail: andrej.rahten@gov.si

SUMMARY

In the second half of the 19th century, Dr. Ante Starčević and Eugen Kvaternik, the instigators of the Party of Rights in Croatia, began to integrate the Slovenes, labelled as the "Alpine Croats" into their national concepts. They substantiated the allegiance of the Slovene provinces to the Croatian national law by the pragmatic sanction formulation from 1712, which allowed the Habsburgs to reign over Croatia only on condition that they rule the provinces of Styria (Štajerska), Carniola (Kranjska) and Carinthia (Koroška) at the same time. At first, the Slovene politicians looked upon Starčević's thesis about the "Alpine Croats" as on a territorial aspiration of the Croatian nationalism. Particularly disputable in the eyes of the Slovenes was Starčević's demand to annex to Croatia the counties of Žumberk (Žumberak) and Marijindol (Marindol), which historically belonged to the Duchy of Carniola.

The relations between members of the Croatian Party of Rights and Slovene politicians improved in the 1880s. At that time, the Slovene political elite attempted to neutralise, by leaning on the Croats, the German and Italian political pressure and to strengthen its position in the Vienna Parliament. The first contacts with the Croatian Party of Rights were made by Dr. Ivan Tavčar, the leader of the Slovene liberals, who claimed that the Slovene nation could look optimistically into the future only if leaning upon the Croatian historical rights. The Slovene Catholic Nationalists initially condemned Tavčar's Croatophilous policy, but at the turn of the 19th century they themselves became enthusiastic about collaborating with the Croatian Party of Rights. The most ardent advocates of alliance with the Croats were Dr. Ivan Šusteršič and Dr. Janez Evangelist Krek, the leaders of the party of the Slovene political Catholicism, which had in the years prior to World War I developed into a dominant power on the Slovene political scene. In 1898, Krek attended the assembly of the Party of Rights at Trsat and interceded for a union of the Slovenes and Croats on the basis of the Croatian historical rights.

The thesis about the Slovenes as "Alpine Croats" became a constituent part of the trialistic programme, which anticipated a reform of the dualistic system of the Habsburg Monarchy and founding of a South Slav state unit. The trialistic idea reached its peak in 1912, when the followers of Šušteršič's All Slovene People's Party and the Croatian Party of Rights founded a joint political organisation with a trialistic programme. The country's main political factors, however, opposed the Habsburg Monarchy's trialistic reform, the only exception being the "Great Austrian circle" of the crown prince Franz Ferdinand who, however, was killed in 1914 by the Great Serb conspirators. As early as on the eve of the Sarajevo assassination, the relations between Slovene politicians and some of the members of the Croatian Party of Rights, who spoke in favour of a subdualistic solution of the Croatian question, deteriorated a great deal. World War I brought new elements into the political mentality of the Slovene and Croat politicians, due to which the Party of Rights' concept of the Croatian-Slovene community lost its political weight.

Key words: Habsburg Monarchy, Slovene-Croatian relations, Croatian Party of Rights, trialism

KRATICE

BP (1917) - Bosnische Post. Sarajevo.

D (1911) - Dan. Split.

HD (1898) - Hrvatska domovina. Zagreb.

HP (1898) - Hrvatsko pravo. Zagreb.

NS (1898) - Naša sloga. Trst.

ODZK (1881, 1896) - Obravnave deželnega zbora kranjskega. Ljubljana.

ÖStA, KA, KM - Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Kriegsministerium, Präs-Nr. 13092.

PPO (1893) - Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov[enskem] katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani.

Sl (**1898**, **1899**, **1901**, **1912**, **1914**) - Slovenec. Ljubljana.

SN (1909) - Slovenski narod. Ljubljana.

SP (1907) - Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates. Wien.

St (1909) - Straža. Maribor.

SZ (1914, 1917, 1918) - Stenografski zapisnici Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb.

LITERATURA

Alfirević, A. (1918): Dr. J. Krek – in memoriam. Hrvatska straža, 1-2/1918. Rijeka, 42-46.

Bjelovučić, N. (1911): Trializam i hrvatska država. Dubrovnik.

Diklić, M. (1998): Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata. Zadar, Matica Hrvatska i Zavod za povijesne znanosti HAZU.

Gross, M. (1970): Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Časopis za suvremenu povijest, II/1. Zagreb, 9-74.

Gross, M. (1971): Uloga šibenškog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj politici uoči Prvog svjetskog rata. Radovi Instituta za povijest Sveučilišta u Zagrebu 1/1971. Zagreb, 259-285.

Gross, M. (1973): Povijest pravaške ideologije. Monografije, 4. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu.

Gross, M. (2000): Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret. Zagreb, Golden Marketing.

Gross, M. (2001): Slovenske političke struje i hrvatsko državno pravo devedesetih godina 19. stoljeća. V: Rajšp, V. et al.: Melikov zbornik. Slovenci in njihovi srednje-evropski sosedi. Ljubljana, Založba ZRC, 731-748.

Horvat, J. (1940): Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika. Zagreb.

Hribar, I. (1983): Moji spomini. 1. del. Ljubljana, Slovenska matica.

Jelčić, D., Sabljak, T. (1997): Ante Starčević i njegovo dielo. Zbornik radova. Zagreb, HAZU.

Kermavner, D. (1966): Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Opombe h V. knjigi Ivana Prijatelja Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. Ljubljana, DZS.

Kiszling, R. (1953): Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalweg der Donaumonarchie. Graz-Köln, Böhlau Verlag. **Korunić, P. (1985):** Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870. Plava biblioteka. Zagreb, Globus – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Krišto, J. (1994): Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Krizman, B. (1989): Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi. Plava biblioteka. Zagreb, Globus.

Kršnjavi, I. (1986): Zapisi. Iza kulisa hrvatske politike. 2. del. Zagreb, Mladost.

Lončar, D. (1912): Hrvaško državno pravo in Slovenci. Naši zapiski, VIII. Ljubljana, 350-355.

Lukan, W. (1982): Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1-2/1982. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 25-53.

Mal, J. (1911): Žumberk in Marindol. Dom in svet, XXIV. Ljubljana, 266-268; 313-315.

Matković, S. (2001): Čista stranka prava 1895.-1903. Biblioteka Hrvatska povijesnica 3, Monografije i studije,

13. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.

Orožen, F. (1901): Vojvodina Kranjska. Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statistiškem, kulturnem in zgodovinskem oziru, 4. Ljubljana.

Pleterski, J. (1969): Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917. V: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb, 121-130.

Pleterski, J. (1980): Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava. Zgodovinski časopis, 1-2/1980. Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 5-75.

Pleterski, J. (1981a): Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879-1893). V: Pleterski, J.: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Documenta et studia historiae recentioris, 2. Maribor, Založba Obzorja, 28-38.

Pleterski, J. (1981b): Badenijeva kriza in Slovenci. V: Pleterski, J.: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Documenta et studia historiae recentioris, 2. Maribor, Založba Obzorja, 61-68.

Pleterski, J. (1998): Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana, Založba ZRC.

Radosavljevič, B. (1994): Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897-1903. Zgodovinski časopis, 3/1994. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 335-351.

Rahten, A. (1999): Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 2/1999. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 65-73.

Rahten, A. (2001): Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914. Celje, Cenesa, Založba Panevropa.

Rogulja, P. (1916): Dr. Janez Ev. Krek. Najveći slovenski socijalni politik. Zagreb.

Rogulja, P. (1918-1919): Među Slovencima (Bilješke iz študentskoga dnevnika od god. 1909. i 1910.). Luč, 1-10/1918-1919. Zagreb.

Starčević, A. (1943): Izabrani spisi. Zagreb, Hrvatski bibliografski zavod.

Starčević, A. (1971): Misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet. Zagreb, Matica hrvatska.

Starčević, A. (1971): Politički spisi. Zagreb, Znanje.

Škerbec, M. (1956): Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja. 1. del. Cleveland.

Tuđman, F. (1993): Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. 1. del. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Ude, L. (1971): Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903-1914. V: Ude, L.: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor, Založba Obzorja, 22-85.

Ušeničnik, A. (1913): Slovenci in Hrvati. Čas, VII. Ljubljana, 431-441.

Vitezović, P. R. (1997): Oživjela Hrvatska. Zagreb, Golden marketing – Narodne novine.

original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 94(497.4/.5)"1867/1918"

OBRISI HRVATSKO-SLOVENSKIH ODNOSA U POLITICI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Stjepan MATKOVIĆ Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

IZVLEČEK

Avtor se v članku ukvarja z inenzivnostjo in vsebino hrvaško-slovenskih političnih odnosov v obdobju 1867/68-1914. Še posebej se posveča strankarsko-ideološki povezanosti, pri čemer poudarja trdne vezi med pravaškimi strankami v Banski Hrvaški s slovenskimi politiki. Posebno pozornost posveča sklicevanju posameznih slovenskih politikov na hrvaško državno pravo, predvsem v kontekstu državnopravnega statusa posameznih narodov v Avstroogrski monarhiji, in stališču hrvaških politikov, da se Slovencem omogoči uporaba naravnega prava.

Ključne besede: Habsburška monarhija, Hrvati, Slovenci, hrvaško državno pravo

ALCUNI CENNI SUI RAPPORTI POLITICI CROATO – SLOVENI ALLA FINE DELL'OTTOCENTO E ALL'INIZIO DEL NOVECENTO

SINTESI

L'autore tratta i rapporti politici croato-sloveni nel periodo 1867/68 - 1914. Particolare attenzione è dedicata ai collegamenti ideologici e di partito, mentre sono posti in evidenza gli stretti legami esistenti fra i partiti del Diritto del banato di Croazia ed i politici sloveni. Nell'articolo si sottolinea la posizione che alcuni politici sloveni avevano nei confronti del diritto giuridico amministrativo croato, cosa che l'autore pone nel contesto dello status di diritto pubblico di alcuni popoli dell'Austria-Ungheria e delle posizioni dei politici croati, favorevoli a permettere agli sloveni la realizzazione del loro diritto naturale.

Parole chiave: Monarchia asburgica, croati, sloveni, diritto statale croato

Stjepan MATKOVIĆ: OBRISI HRVATSKO-SLOVENSKIH ODNOSA U POLITICI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA, 11-20

Odnosi između Slovenaca i Hrvata tijekom nagodbenog razdoblja (1867/68-1918) nezaobilazno su poglavlje suvremene historiografije. Oba su naroda živjela u istoj državi pod dinastijom Habsburgovaca, a u drugoj polovici 19. st. suočila su se, svaki na svoj način, s akutnim problem rješavanja nacionalnog pitanja i razvoja modernog društva na zasadima odrednica građanskih pokreta. Za Hrvate je bila neosporna geopolitička činjenica da je Slovenija sjeverozapadni susjed, koji ima svoje osobito značenje u definiranju odnosa prema Austronijemcima i Talijanima. Tijek zbivanja iz razdoblja buđenja narodne svijesti potaknuo je val razmišljanja o bliskostima, koja su se sve do raspada Dvojne monarhije nastojala primjenjivati u društvenom životu na različite načine: od pogleda koji su polazili od geografske bliskosti do ideja o narodnoj istovjetnosti.

U sjednici Hrvatskog sabora 7. lipnja 1848. govorilo se o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj i ostalim narodima Austrije. Tada je izražena želja: "Budući da je želja opća naroda našega, da se ne samo braća naša dalmatinska opet s nama sasvim sjedine i tako u obziru zakonotvorstva, kako i u obziru upraviteljstva s nami jedno tijelo budu, nego da i vojvodine srpske, koje mi od njih. Veličanstva potvrđenu imati želimo, ne manje slovenske nami susjedne pokrajine doljno-štajerske, kranjske, koruške, Istrija i Gorica s nama u uži savez stupa, mnenje je ovoga odbora, da se i ove želje izvršuju ne samo kod njih Veličanstva po odboru, koji će pod predvođenjem njih preuzvišenosti g. Bana naskoro se otputiti, nego i kod općenitog državnog sabora austrijanskog po naših poslanicih podupiru" (Deželić, 1925, 200). I na području publicistike razvili su se solidni odnosi (Markus, 2001, 158-159). Ti podaci ukazuju na činjenicu da je tijekom nacionalnih pokreta 1848. razvijena svijest o međusobnoj suradnji, koja je sezala do ideje o političkom povezivanju u refomiranoj Monarhiji.

Uzajamnost interesa odrazila se i na buduća politička kretanja. U ovome radu zanima nas jedna specifična pojava. Sve do 1918. dio političkih predstavnika slovenskih zemalja pozivao se u obrani svojih interesa i na hrvatsko državno pravo. Takav stav bio je odraz tadašnjeg shvaćanja državnog prava i ustavnih odrednica koje su proizlazile iz dvaju nagodbi, dvaju najviših i središnjih pravnih akata u Habsburškoj monarhiji. K tomu valja pribrojiti i druge ugovore pojedinih naroda s dinastijom. Kraljevina Hrvatska i Slavonija imala je u nagodbenom razdoblju određena obilježja na temelju kojih se mogla pravnoteoretski smatrati državom: posebnu državnu vlast, politički narod i poseban teritorij. Međutim, odnos peštanske vlade prema Hrvatskoj u znatnoj je mjeri ograničavao razvoj državne ideje. S druge strane, za Hrvate su čvrsti odnosi sa Slovencima bili vrlo bitni zbog činjenice da je dio hrvatskih zemalja bio u austrijskoj polovici Monarhije. Slovenci su se isto tako nalazili u austrijskoj državi gdje je ustrojstvo parlamentarnog života nalagalo suradnju svih slavenskih naroda, pa u tome nisu bili iznimka ni Hrvati iz Dalmacije i Istre. Podijeljenost hrvatskih zemalja pretpostavljala je nezadovoljstvo većine političara i javnosti prema dualizmu što je bio izravni impuls za skretanje pozornosti prema mogućim saveznicima u uspostavi pravednije raspodjele moći.

Između mnogih javnih osoba razvijena je u drugoj polovici 19. stoljeća solidna komunikacija. Đakovačkosrijemski biskup Josip Juraj Strossmayer održavao je dobre veze sa slovenskim klerom, građanskim intelektualcima i nacionalnim institucijama. Kroničari su zabilježili njegovu materijalnu i moralnu potporu pri osnivanju Slovenske Matice (1863), narudžbu svih zvona na stolnoj crkvi u Đakovu iz jedne ljubljanske tvornice i višegodišnja ljetovanja u Rogaškoj Slatini (NO, 1905). Na razvoj usklađenih odnosa utjecali su i brojni Slovenci u Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, koji su svojim profesionalnim aktivnostima pridonijeli kvalitetnijem životu čitavog hrvatskog društva.

U ovom članku najviše se pozornosti posvećuje pravaškom odnosu prema Slovencima. Objašnjenje za takav izbor leži u činjenici da je krajem 19. stoljeća pravaštvo bilo najpopularnija politička misao među Hrvatima. No, prvo pogledajmo kako su tvorci Stranke prava, osnovane nakon obnove ustavnosti početkom 1860-ih godina, motrili na Slovence u svojim političkim analizama i prijedlozima. Do sada je u historiografiji najpotpunije proučen stav Eugena Kvaternika, koji je primjetan u različitim varijantama i u kasnijim razdobljima pravaškog razvoja (Kuntić, 1958, 113-133). Kvaternik je imao dvostrani pristup. S jedne strane, u skladu s temeljem pravaške politike držao se vlastite interpretacije hrvatskog državnog prava, po kojoj se agitiralo za "hrvatstvo Slovenaca" (Kuntić, 1958, 114). Na tom tragu razvio je priču o "hrvatstvu Planinskih Hrvata", koja je stavljena u kontekst međunarodne situacije, kad je heterogena skupina političkih emigranata s područja Habsburške monarhije nastojala iskovati planove protiv osnaženja Njemačke konfederacije. Tom je prigodom Kvaternik pisao o zaštiti "noričkih ili karantanskih Hrvata". U slučaju raspada njemačkog saveza tražio je da se "sve sloveno-hrvatske, kano Gorica i Gradiška, Koruška, Kranjska i marka vindiška" priključe "Trojednoj kraljevini hrvatsko, slavonsko, dalmatinskoj". Tako ustrojena država imala bi s drugim zemljama u kojima vlada habsburška kuća samo zajedničkog vladara. Glavni argument u raspravi bilo mu je pozivanje na izbor Ferdinanda I. za hrvatskog kralja u Cetinu i Hrvatsku pragmatičku sankciju (1712.) po kojima su izvedena dva zaključka: 1.) da su Hrvati prigodom izbora Ferdinanda I. zahtijevali da spoji s Hrvatskom "austrijsko-hrvatske zemlje", a tu je Kvaternik mislio na slovenske zemlje i 2.) po odluci Hrvatskog sabora iz 1712. priznalo se ženskoj lozi vladajućeg doma pravo na hrvatsko prijestolje uz opasku da se pod tim podrazumijeva "taj i

ženski spol presvietle austrijske krvi – koji neće imati u posjedu samo Austriju, već i pokrajine Štajersku, Korušku i Kranjsku". S druge strane, Kvaternik je polazio od pragmatičnog gledišta da su Hrvati i Slovenci neizbježno upućeni na zajedništvo zbog aspiracija većih naroda u Austro-Ugarskoj.

Drugi hrvatski političari nisu se slagali s Kvaternikom. Utjecajni Franjo Rački, pripadnik Narodne stranke, kritizirao je način na koji su pravaši pretpostavljali ideju oživotvorenja hrvatskog državnog prava. Predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti smetali su vrlo visoki zahtjevi pravaša za cjelokupnošću hrvatske države i argumenti na koje su se pozivali. Rački je smatrao da Hrvati moraju tražiti utjelovljenje Vojne krajine i prisjedinjenje Dalmacije, dok su ostale koncepcije o državnoj integraciji smatrali pretjeranima, apsurdnima, neozbiljnima i neizvedivima. "Malo je za nju (Stranku prava) briga što se narod u onim prvim zemljama drži za Slovence /.../" pisao je objektivno i realno Rački, smatrajući da su Slovenci već razvili svoju vlastitu, samostalnu nacionalnu misao (Strossmayer-Rački, 1971, 423; Korunić, 1997, 105). Stoga je on u shvaćanju hrvatske države gotovo uvijek govorio o Trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Njegovo je gledište bilo da hrvatski političari moraju obavezno otkloniti argument historijskog prava u razgovorima sa Slovencima, ali je isto tako zagovarao da se "steknu simpatije braće Slovenaca" i da se političkom aktivnošću radi na tome da se Slovenci "prislone" na Hrvatsku.

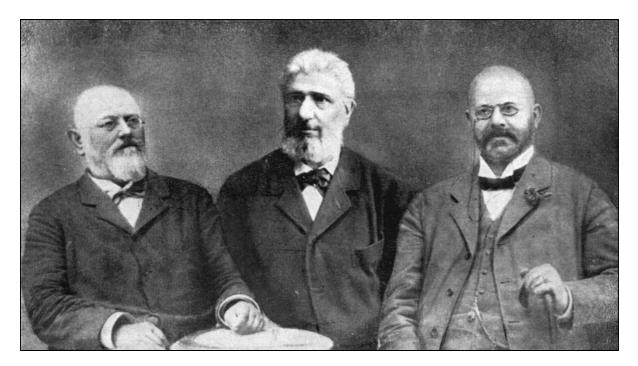
Ni Ante Starčević, prvak Stranke prava, nije se ustručavao od dopisivanja sa slovenskim intelektualcima o čemu svjedoči njegovo pismo upućeno u formi odgovora uredniku celovačkog lista Mir Lipeu Haderlapu iz 1884. godine u kojemu se razmatralo pitanje hrvatsko-slovenskih odnosa (Markus, 1997, 529-537). Haderlap je bio "pervi Slovenac" koji je stupio u dodir s pravaškim prvakom, razmijenjujući mišljenja o uređenju javnih poslova. U pismu Starčević ističe da se pravaši oslanjaju na povijesno pravo, ali i na primjenu modernog načela o pravu narodnosti. Kad govori o povijesnom pravu, hrvatski "otac domovine" je tvrdio da su slovenske zemlje nekad sačinjavale s Hrvatskom jedinstveno narodno i državno tijelo koje su bile pod upravom bana. No, odmah zatim zabilježio je da mu cilj nije bilo isticati isključivo hrvatstvo: "Za izbegnuti nesporazumljenje moram naglasiti da je meni svejedno, da li nas vami ili vas nami utelove, samo neka nas sjedine,i neka nam naš ustav povrate". Iz čitavog pisma bilo je evidentno da nema u suštini negacije slovenskog naroda ili spominjanja "planinskih Hrvata". Kod Starčevića je prevladavalo tipično stajalište i zabluda da Slovenci ne mogu samostalno živjeti u vlastitoj državi jer nemaju dovoljno sredstava i moći za razvitak svih potrebnih područja djelovanja koji čine samoodrživu državnu tvorevinu, nezgodno su ukliješteni između imperijalnih tendencija Italije i Njemačke, te se ne mogu dovoljno prostorno širiti. Stoga je predlagao Haderlapu da se njegov narod spoji s Hrvatskom i u tome tvrdio: "Slovenia ima priličnu intelligenciju i u obće pučanstvo koje u cjelokupnom gospodarstvu mnogo je napriednije od pučanstva ostalih zemaljah Hervatske. Toj inteligencii i tomu pučanstvu, dok postanu domaćini u onih zemljah, otvaraju se za polje radnje i najvišje javne službe, i oberti i zanati, i tvorničarstvo, i tergovanje, i pogodno more i plovitbeni potoci i preplodno tlo."

Na poticanje sklonosti jednih prema drugima išli su i drugi razlozi, koje smo već spomenuli u prijašnjim slučajevima. Tu se izdvajaju loša iskustava s moćnijim i većim susjedima, koji su u epohi poznog imperijalizma nastojali ostvariti svoje nacionalne i državne interese. Sve je to utjecalo na manje narodne skupine da se pokušaju povezati. U svakom slučaju, najprisnija i plodna suradnja bila je u Istri, gdje su političke skupine Hrvata i Slovenaca zajednički nastupale nasuprot talijanskih organizacija, a napose agresivne iredente.

Odnos prema slovenskim etničkim zemaljama polazio je iz interesa hrvatskih političara da se političkim sporazumom i ustrojstvom saveza hrvatskog i slovenskog naroda prevladaju problemi koje je donosio dualistički sustav. Koncepcije hrvatske oporbe odobravali su mnogi slovenski političari. Njima su odnosi s Hrvatima bili od izuzetne važnosti. Razni oblici pritisaka germanizacije izravno su ugrožavali razvoj slovenske nacije. I primorski dio slovenskih zemalja bio je neposredno na dnevnom redu talijanskih aspiracija tako da su se Slovenci našli u nepovoljnom okruženju. Takve okolnosti okretale su slovenske političare prema Hrvatskoj, štoviše oni su otvoreno pristajali uz hrvatsko državno pravo videći u njemu izvorište vlastite sigurnosti i podršku u borbi za otklanjanje tuđih prijetnji. Na kraju 19. stoljeća nailazimo na nekoliko slučajeva u kojima se jasno

Sl./Fig. 1: Josip Frank.

Stjepan MATKOVIĆ: OBRISI HRVATSKO-SLOVENSKIH ODNOSA U POLITICI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA, 11-20

Sl./Fig. 2: Trojica Starčevića. / The three of Starčević.

očituje intenzitet slovensko-hrvatskih odnosa na političkom području.

Do intenzivnije suradnje slovenskih i hrvatskih političara oporbenog kruga dolazi početkom 1890-ih godina. U hrvatskoj historiografiji vrlo je podrobno obrađeno plodno razdoblje njihove kooperacije s početka 1870-ih godina (Korunić, 1986). Zbog razvoja političkih događaja okolnosti iz 1880-ih, kad je dualizam bio u fazi učvršćavanja, nisu bile pogodne za aktivniju i otvoreniju suradnju tako da su odnosi bili uglavnom popraćeni izjavama o moralnom i kulturnom jedinstvu. Čvršći odnosi uspostavljeni su između pravaša Dalmacije i Istre sa slovenskim zastupnicima u bečkom Carevinskom vijeću. Zbog njihovog sličnog položaja unutar Cislaitanije nije bilo većih smetnji suradnji. Rezultat je bio Hrvatsko-slovenski klub koji je osnovan koncem 1892. godine prigodom rekompozicije političkih snaga. U radu tog Kluba programatski se djelovalo "na temelju zgodovineskega prava hrvaškega kraljevstva, prirodnih zakonov in narodne volje" (Melik, 1990, 67-70). Iz pisanja stranačkog tiska može se zaključiti da je rad Kluba poticao svijest i kod Slovenaca i kod Hrvata što je trebalo poslužiti "suzbijanju protuslavenske politike" u austrijskog polovici Monarhije (Ob, 1892). S hrvatske strane najviše su se isticali političari pravaške identifikacije iz Istre, Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja, a uz njih su zapaženo mjesto imali i Juraj Biankini, Niko Dapar i Vergil Perić, dalmatinski političari skloni pravaškoj ideji. Oni su sudjelovali u osnivanju Hrvatsko-slovenskog kluba koji je promicao ideje hrvatskog državnog prava, prirodnog prava naroda i narodne volje (Bratulić, 1961, 7). Njihova odanost idejama demokracije i parlamentarizma stvorila je čvrste temelje za dugu i plodnu suradnju sa slovenskim političarima, a rezultati njihova dijaloškog pristupa omogućili su da se ideje suradnje postupno prelijevaju i na druga područja jugoistoka Monarhije.

Od početka 1890-ih zamjetan broj slovenskih političara zagovarao je ideju političkog sjedinjenja Slovenaca s Hrvatskom, smatrajući da Hrvatska sa svojim državnopravnim položajem može biti poželjan saveznik u razvoju slovenskih nacionalnih interesa (Matković, 2001, 42-44). U tom smislu i slovenski liberali i kršćanski socijali izražavali su potrebu suradnje s pravašima o čemu svjedoči njihova nazočnost na skupovima u Banskoj Hrvatskoj. Liberal Ivan Tavčar sudjelovao je na manifestaciji polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom. Tom prigodom brzojave potpore pravašima poslali su na slovenskom jeziku dr. Konrad Janežič iz Celja, družba goriških somišljenikov, Akademično družtvo iz Graza, uredništvo narodnjačko-naprednog Slovenskoga Naroda i Josip Nolli iz Ljubljane te političko društvo Edinost iz Trsta (ISP, 1894). Svi brzojavi bili su prožeti nabojem političke uzajamnosti -"samo popolno zjedinjenje resi Hrvate in Slovence" - i podržavanjem pravaškog djelovanja. Slovensko-hrvatske veze održavane su i sljedećih godina. Tijekom ljeta 1897. u Ljubljani je održan sastanak pripadnika "Slavenskog kršćansko-narodnog saveza", a u rujnu iste godine došlo je do konferencije slovenskih i hrvatskih zastupnika na Carevinskom vijeću na kojoj su sudjelovali i saborski zastupnici iz slovenskih zemalja, Banske Hrvatske, Dalmacije i nekih drugih predstavnika slavenskih naroda u Monarhiji. Na oba skupa naglašeni su kulturno-nacionalni problemi Slovenaca u Koruškoj, celjsko pitanje, nepravednosti izbornog zakonodavstva i distribucije političke moći u upravnim tijelima širom Istre, Gorice i Trsta. U listopadu 1898. slovenski kršćanski socijali bili su na Trsatu gdje je održana skupština Stranke prava, tj. pripadnika domovinaške struje rascijepanih pravaša. Kanonik Andrej Kalan, profesor teologije Janez Krek i narodni zastupnik u Kranjskom saboru Janko Brejc izjavili su tada u ime Slovenske ljudske stranke da pristaju uz program Stranke prava. Krek je tom prigodom izjavio: "Slovenci se moramo združiti s Hrvati na temelju hrvatskega državnega prava. Potrebo tega skupnega dela dokazujejo zlasti zadnji dogodki v državnem zboru na Dunaju. Zastopniki slovenski in hrvatski, zlasti oni, ki jih pripada stranki prava, se trudijo, da bi izposlovali najnujnejših za obstoj slovanskih narodov na jugu neobhodno potrebnih pravic, a njih trud je zaman in prepričanjevedno trdneje, da imajo za nas na Dunaju gluha ušesa. Lčeni smo preslabi, da bi nas upoštevali, zato treba, da se združćimo in sicer na temelju velike ideje, katero zastopa stranka prava, stoječ na stališču hrvatskega državnega prava." (Prunk, 1986, 164-165).

To je značilo da se više nije samo javno govorilo u prilog podržavanja ideje o kulturnoj zajednici, nego se tražilo i prisnije političko jedinstvo. U povodu pravaškog kongresa na Trsatu pisao je ljubljanski dnevnik Slovenec, glasilo Katoličko-narodne stranke, kasnije Slovenske ljudske stranke: "Hrvaško državno pravo, utemeljeno v zgodovinskih dejstvih in dokumentih, dokazuje: 1. da je hrvaška kraljevina slobodna, samosvojna, popolnoma avtonomna država, i 2. da spadajo pravno k Hrvaški tudi dežele, kjer prebivajo Slovenci" (HD, 1898; Ob, 1898). Iz takvog stajališta moglo se zaključiti da dio slovenskih političkih predstavnika smatra da je politička zajednica s Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom prikladan model. Drugim riječima, takva politička koncepcija mogla je biti uporište i slovenskim nacionalnim interesima, dakako gledano iz perspektive političkih skupina koje su se našle na skupu u Sušaku, a one su pak propagirale i zajedništvo u ideju kršćanstva. Zanimljivo je bilo i mišljenje zastupnika Kalana koji je imao viziju "krepke organizacije jugoslavenskih naroda na jugu Austrije", što ukazuje na specifično kovanje termina u odnosu na pravašku tradiciju (Ob, 1898). Na skup u Sušaku vrlo su nepovoljno reagirala pojedina mađarska glasila, koja su pisala da je glavna namjera sastanka bila da se Hrvatska otcijepi od teritorija krune sv. Stjepana (Ob, 1898).

Ipak, nije sve bilo posve idealno. Pojavljivali su se i problemi. Takav je bio slučaj sa Žumberkom. Riječ je o pograničnom problemu koji je aktualiziran krajem 19. stoljeća, a o njemu su raspravljale i državne komisije za teritorijalna pitanja (Ob, 1896; Ob, 1898; Badovinac,

1883; 1900). Povod za reagiranje hrvatske javnosti bio je zahtjev slovenskog zastupnika Kluna u kranjskom saboru da Žumberak bude inkorporiran Kranjskoj. Razvila se diskusija u koju su se s hrvatske strane uključila poznata imena poput povjesničara Tadije Smičiklasa i Radoslava Lopašića, koji su obojica podržavali politički program Neodvisne narodne stranke. Uz njih su još stali umirovljeni ugarski ministerijalni savjetnik Nikola Badovinac i Jovan Hranilović, obojica rođenih Žumberčana, koji su dokazivali pripadnost toga kraja Kraljevini Hrvatskoj. Žumberak je nakon ponovonog sjedinjenja Vojne krajine s Banskom Hrvatskom (1881.) postao kotarom zagrebačke županije, a od konca 18. st. bio je dijelom zagrebačke županije. Sa slovenske stranke naglašavala se činjenica da je taj kraj bio jedno razdoblje uključen u Kranjsku marku i da su kranjski staleži za vrijeme obrambenih ratova protiv Turaka financirali spomenuti prostor koji je bio naseljen uskočkim stanovništvom. Unatoč svemu, pitanje Žumberka nije previše utjecalo na vrlo korektne hrvatsko-slovenske odnose, ali je taj spor važno uočiti jer svjedoči o realpolitičkim problemima na prijelazu stoljeća.

Na odvijanje hrvatsko-slovenskih odnosa velik su utjecaj imale stranačke ideologije. Potkraj 19. stoljeća domovinaši su se uže povezali sa slovenskim kršćanskim socijalima, dok su frankovci održavali dublje odnose s liberalima. Kasnije se počela mijenjati situacija, pa su upravo frankovci bili koncepcijski povezaniji sa Slovenskom ljudskom strankom oko zagovaranja trijalističkog uređenja Monarhije, za razliku od domovinaša koji su se nakon stapanja s obzorašima-Neodvisnom narodnom strankom (1902./1903.) i naprednjacima-Hrvatska napredna stranka (1910.) posve udaljili od trijalizma (Rahten, 1999).

Isto tako, tijesne dodire slovenski političari uspostavili su i s obzoraškim vođama. Na tome je radio liberal Ivan Hribar, koji je vjerovao u okupljanje cijelog slavenskog juga. Taj slovenski političar držao je da velika pogibelj od tuđinaca spaja Hrvate i Slovence. U korespondenciji sa đakovačkim biskupom zanimljiva je njegova namjera za prikupljanjem kapitala. Hribar je težio za pokretanjem jugoslavenske banke koja bi konkurirala "tuđincima", napose austro-ugarskim Židovima. Kada je riječ o sjedištu zamišljene banke, Hribar je inzistirao da ono bude u Ljubljani, a ne u Zagrebu "s obzirom na žalostne tamošnje okolnosti, pa bi s vremenom došao [novčani zavod] u ruke magjarona" (AHAZU, OS, PIH).

Val hrvatsko-slovenske uzajamnosti potvrdio se tijekom narodnog pokreta iz 1903. kada su slovenske stranke oštro kritizirale postupke banovog sustava vlasti prema demonstrantima. Kasniji razvoj događaja promijenio je odnose, točnije rečeno formu zajedničkog djelovanja. I dalje su ostali dosta dobri međusobni odnosi hrvatskih i slovenskih političara, no od novoga kursa jasno su vidljive ideološke podjele. To je bila djelomično i posljedica Riječke rezolucije (1905) koja nije spominjala slovenski narod, a u politici Hrvatskosrpske koalicije središnje je pitanje bilo reguliranje odnosa između Hrvata i Srba, dok su se Slovenci našli na marginama rješavanja južnoslavenskog pitanja. Naklonost frankovačkoj liniji, a kasnije i milinovcima, pokazivao je Ivan Šusteršič, vođa Slovenske ljudske stranke (bivše Katoliške narodne stranke), koja je bila jedna od vodećih slovenskih stranaka. Njegova sklonost načelu očuvanja Habsburške monarhije i rješavanja državnopravnog pitanja u trijalističkoj formi na temelju hrvatskoga državnog prava izravno ga je povezivala s frankovcima (Rahten, 2001, 118-121). U hrvatskoj historiografiji još uvijek prevladava mišljenje da je Šusteršič bio "najutjecajniji južnoslavenski političar u Beču" koji je imao ulogu u "klerikalizaciji" Stranke prava (Gross, 1973, 377).

Kada je riječ o pravašima, odnosno frankovcima, postavlja se pitanje što je bilo sa zabilježenim terminom "planinskih Hrvata", koji je ponekad bio korišten na dnevnom redu pravaških tekstova kao identifikacijska oznaka za Slovence. U načelu, oba su se pravaška krila, izbjegavajući hrvatsku nacionalnu isključivost, držala sintagme "braća Slovenci", koji je korišten i u Programu iz 1894. godine. Pravaši su htjeli pridobiti slovenske političare za političku suradnju u nastojanjima da se potkopa dualistički sustav, koji ni jednoj strani nije odgovarao. Politika suradnje nije mogla polaziti od negacije slovenskog naroda i svih njegovih specifičnih obilježja. Stoga su pravaši isticali slovensku posebnost. Ponekad se još mogla pročitati doskočica o "planinskim Hrvatima", ali uz nju je stajalo objašnjenje da se radi o izrazu kojim se odaje "ljubav prema susjednom narodu", odnosno da se time ne negira postojanje Slovenaca. Frankovačke novine su pisale da su Hrvati i Slovenci bliski po krvi i prošlosti, čime se neizravno govorilo o tijesnom odnosu dvaju naroda. Poznati je književnik Ante Tresić Pavičić, tada još visokopozicionirani član Čiste stranke prava, izjavio da ta stranka ne ide za svojatanjem slovenskih zemalja, ne nameće svoj jezik ni ime, nego "otvara vrata svoje (op. S.M., hrvatske) države" koja pruža bedem spasa od teutonštine i jamstvo je za očuvanje osobne individualnosti. Frankovci su držali da Slovenci sami moraju odlučiti o svojoj sudbini, odnosno da ih hrvatska strana ne može niti smije siliti na ulazak u hrvatsku državu.

Program iz 1894. podrazumijevao je pod slovenskim zemljama Kranjsku, Štajersku i Korušku, a u nekim interpretacijama uključivao je i Goricu. Njihovo priključenje hrvatskoj državi značilo je da se one trebaju izdvojiti iz austrijskog dijela Monarhije. Kako bi konačno bila uređena država, koja bi uključivala Slovence, na temelju hrvatskog državnog prava, nikada nije bilo jasno razrađeno. Kad je riječ o frankovcima tek je u kasnijem razdoblju, kad su intenzivirani dodiri s prijestolonasljednikom Franjom Ferdinandom, upotreb-

ljavana trijalistička formula. U njoj se ustrajavalo na principu očuvanja habsburške dinastije i Monarhije uz odgovarajuću širu primjenu hrvatskoga državnog prava, koje je predviđalo stvaranje posebne, treće cjeline unutar okvira. Unutar treće jedinice, odnosno hrvatske države, rješavalo bi se na načelima ravnopravnosti i slovensko pitanje. O tome kako su slovenski (Krek, Šusteršič, Žerjav, Ušeničnik) i hrvatski političari (J. Frank, Sachs, Babić-Gjalski, Bjelovučić, Kršnjavi) shvaćali trijalističku koncepciju već je istaknuto u historiografiji i stručnoj publicistici (Dežman, 1918, 39-40; Rahten, 1999, 66-73).

U prvom desetljeću 20. stoljeća pojavile su se nove političke skupine u hrvatskom političkom životu. Među njima bili su i hrvatski kršćanski socijali. Oni nisu mogli odmah nastupiti kao politička stranka jer su teško mogli prodrijeti na tlu gdje su dominirale tradicionalne političke skupine. Njihov pokretač bio je kapelan Stjepan Zagorac. Kasnije je jedno njihovo krilo pomoću riječkih kapucina i zagrebačkih isusovaca najozbiljnije i najsustavnije krenulo odgajati podmladak prema slovenskom modelu "da u zgodnom času nastupi i kao klerikalna stranka, što se dogodilo, kako je već nabačeno, pod konac svjetskoga rata" (DAZ, OFIP). Model je bio prihvatljiv jer se vjerovalo da donosi poboljšanje materijalnog života i kulturni napredak, a kao dokaz za takvo uvjerenje bilo je upravo djelovanje slovenskih kršćanskih-socijala. Najveći utjecaj širio je svojim aktivnostima Janez Krek, čijom su zaslugom oblici kršćanskosocijalnog rada preneseni u Hrvatsku. Njegovi redoviti kontakti s hrvatskim političarima u bečkom Carevinskom vijeću i socijalni tečajevi na sv. Joštu bili su izvorištem plodne suradnje (IL, 1918). Važno je naglasiti da frankovačko krilo pravaša nije s odobrenjem prihvatilo novu političku opciju na političko-stranačkoj sceni jer je prvotno držilo da bi kršćansko-socijalna stranka, s katoličanskim naglaskom u političkom djelovanju, odbila stanovništvo židovske i muslimanske vjeroispovijesti od hrvatske nacionalne ideje. To je gledište bilo posljedica starčevićanskog liberalnog načela da je vjera izbor pojedinca i da vjersko određenje ne može biti identificirano s nacionalnim identitetom. Uz to, smatrali su frankovci da bečki gradonačelnik Karl Lueger ne može biti uzor kojega treba slijediti jer nije iskreno zagovarao federalizaciju Monarhiju. Argument za tu ocjenu bilo je Luegerovo držanje prema poznatom slučaju germanizacije u celjskoj gimnaziji, kad je jednostrano stao uz njemačku stranu.

Do povezivanja je dolazilo također između Hrvata i Slovenaca socijaldemokratske orijentacije. Tijekom 1890-ih godina došli su slovenski predstavnici na Prvi kongres hrvatskih socijaldemokrata u Zagrebu (1895), a godinu dana kasnije uzvratila je hrvatska delegacija sudjelovanjem u radu kongresa novoosnovane Jugoslovenske socijal-demokratske stranke u Ljubljani. Etbin Kristan je pisao za zagrebačku *Slobodu*, a njegov na-

sljednik Anton Kristan nastavio je održavati veze sa socijalistima u Zagrebu, premda su mu ideološke kolege iz Hrvatske kasnije zamjerile da je tijekom Prvoga svjetskog rata previše oklijevao s podržavanjem jugoslavenske ideje (Korać, 1933, 287-288). Drugačije kazano, socijaldemokrati u Hrvatskoj bili su uz klasno zagovaranje interesa "jugoslavenskog proleterijata" i za stvaranje jugoslavenske nacionalne države što su i krajem 1918. sa zadovoljstvom dočekali, a neki od njihovih čelnika postat će i ministrima u nekim nadolazećim vladama.

Među političarima u usponu istaknuto je mjesto na prijelazu stoljeća zauzeo mladi Stjepan Radić. U raspravi o reorganizaciji Monarhije (1905.) i on je pokušao na spoju tradicije i suvremenih kretanja predložiti osebujan plan u kojemu bi se istakla uzajamnost interesa naroda na "jugu monarkije". Njegov je prijedlog bio da se oko Kraljevine Hrvatske i Slavonije okupe "sve jugoslavenske zemlje monarkije u formi hrvatsko-slovenačko-srbske banovine". U tom kontekstu Radić je protumačio svoj stav sljedećim riječima: "Zemlje, koje bi sačinjavale Hrvatsku ili hrvatsko-slovensko-srbsku Banovinu, ne bi promienile svoga odnošaja prema dinastiji, koja bi slovenskim alpinskim zemljama i Primorjem vladala i na dalje po pravu svojih t.zv. nasljednih zemalja, a današnjom Hrvatskom (razumijem pod tim i Slavoniju i Dalmaciju, Rieku i Međumurje) na temelju pragmatičke sankcije od god. 1712. No zato bi posvema promienio odnošaj slovenskih zemalja prema ostalim nasljednim zemljama, i odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj: ovako ujedinjena Hrvatska imala bi zajedničke poslove samo s čitavom monarkijom kao takovom" (HM, 1905). Budući nacionalni prvak Hrvata u razdoblju jugoslavenske države bio je zagovornikom modela federalizma, koji se u tradicionalnom pogledu pokušavao osloniti na modele austroslavizma (Matković, 1993, 133-134). I u ovome slučaju prvo mjesto u procjenama imala je analiza suvremenih političkih odnosa u ozračju međunacionalnih odnosa. Za Radića je jedan od glavnih motiva povezivanja bilo "suprotstavljanje veliko-njemačkom programu", a u tome mu je bila neizbježna nužna suradnja s austrijskim Slavenima, poglavito sa Slovencima, koje je smatrao prirodnim saveznicima, štoviše dijelom jednoga naroda na jugu Monarhije. U razdoblju nakon aneksije Bosne i Hercegovine, prvak Hrvatske pučke seljačke stranke nastojao je svoju skupinu povezati sa Slovenskom ljudskom strankom u uvjerenju da upravo ta slovenska stranka nudi koncepciju dobro organizirane pučke i narodne stranke koja slijedi demokratska načela (Radić, 1938, 165-167).

Vratimo se pravašima. Oni su vrlo brižljivo u svom stranačkom tisku pratili događaja u susjednim zemljama unutar Monarhije. Nekoliko su puta komentirali incidente koji su izbijali između Slovenaca i Nijemaca. U svakom od tih slučajeva pravaši su ustrajno podržavali

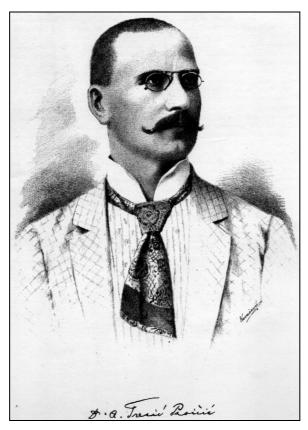
slovensku stranu, dajući joj neograničenu javnu potporu. Štoviše, smatrali su da Hrvati moraju podupirati Slovence "svagdje, gdje nam se pruži prilika". Primjer javne i otvorene potpore bio je krvavi događaj iz 1909., kad je vojska pucala u Ljubljani na protunjemačke demonstrante i pritom neke od njih hicima usmrtila. U članku "Žalostni dani u Ljubljani" frankovci su jednoglasno stali uz patriotski raspoložene Slovence i oštro kritizirali "njemačko nasilje", "poniemčene odrode", "nezasitne Niemce" i "teutonske barbare" (HP, 1908). Iako se za moderne pravaše, osobito frankovce, tvrdilo da nisu bili skloni koncepcijama slavenske solidarnosti, što je bilo tumačeno njihovom bezrezervnom sklonošću prema održavnju Habsburške monarhije, bilo je vrlo jasno da se Slovence u potpunosti na transparentan način podupiralo u naporima za postizanje većeg stupnja nacionalne slobode. U malo prije spomenutom slučaju predilekcije frankovačkih pravaša postaju još jasnije kad se vidi držanje stranačkih tijela. Na redovito održavanoj Starčevićevoj građanskoj večeri bio je sastavljen brzojav saučešća, koji je potpisao i predsjednik stranke Josip Frank. Brzojav je bio poslan ljubljanskom načelniku Ivanu Hribaru, a glasio je: "Članovi čiste Starčevićeve hrvatske stranke prava svih slojeva, okupljeni na svom velikom gradjanskom sastanku, 24. rujna, a u prisuću svojih narodnih zastupnika spomenuše se uz najveće oduševljenje u prvom redu svoje najmilije i najbliže braće Slovenaca i njihovih težkih dana kušnje. Starčevićanci, koji već po svom političkom programu izpoviedaju bratstvo i jedinstvo Slovenaca i Hrvata, žale iz svog raztuženog i ožalošćenog srdca nevine žrtve, poginule za čast svoje – dakle naše zajedničke otačbine u Ljubljani, te prosvjedujući proti tudjinskom nasilju, kliču: Slava prolivenoj bratskoj krvi – braće Slovenaca kao jamstva bolje budućnosti."

Dezintegrirajući trendovi u pravaštvu nisu bitnije utjecali na odnose prema Slovencima. U proljeće 1908. došlo je do rascijepa u frankovačkoj Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava. Tada je stvorena Starčevićeva stranka prava, čiji su pripadnici nazvani milinovcima po Mili Starčeviću (1862-1917), prvaku te stranke. Ta je stranka u političkoj praksi zagovarala ideje trijalizma, a pri tome je bila za savez sa Slovenskom pučkom strankom (HS, 1911). Zbog takvog stava bila je u čestim sukobima s prvacima Hrvatsko-srpske koalicije, koji su u ime proklamiranih liberalnih načela osuđivali suradnju s predstavnicima kršćansko-socijalnih ideja. Krajem 1911. došlo je do privremeno uspješnog projekta stvaranja svepravaške stranke koja je bila protuteža Hrvatskosrpskoj koaliciji i politici bana Tomašića. Jedan od ciljeva obnovljene pravaške stranke bilo je riješavanje hrvatskoga pitanja na trijalističkim zamislima. To je značilo da se išlo za ustavnim isključivanjem Banske Hrvatske iz sastava zemalja krune sv. Stjepana i stavljanjem pitanjem uređenja juga Monarhije na dnevni red Carevinskoga vijeća u Beču. Tom se prigodom

Stjepan MATKOVIĆ: OBRISI HRVATSKO-SLOVENSKIH ODNOSA U POLITICI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA, 11-20

naročito poticala suradnja sa Slovenacima. Čelništvo Stranke prava težilo je povezivanju sa Slovenskom pučkom strankom. Pravaški vrh podupirao je susrete hrvatske i slovenske mladeži. Pravaš Ivan Peršić zapisao je u svojim kronološkim spisima: "Došlo je do velikoga hrvatsko-slovenačkoga kongresa u Ljubljani listopada 1912, na kojem je sudjelovalo do stotinu hrvatskih i slovenačkih parlamentaraca monarkije. Tu se ponovo manifestirala borba Hrvata i Slovenaca za zajednički ideal na temelju hrvatskoga državnoga prava. Prvi praktični rezultat ove akcije bila je hrvatsko-slovenačka opstrukcija u Carevinskom vijeću, za koju se dobilo i pomoć drugih stranaka sa svrhom, da se žigoše nasilničko stanje u onom dijelu carevine koji se zove Hrvatska. Sada je morala i kamarila činiti svoje da monarkija ne bude i dalje pred svijetom stigmatizirana kao država "na bajunetama" pa je učinila pritisak na Peštu da makne (bana, op. S. M.) Cuvaja i da uvede kakovo takovo ustavno stanje. Tako je Cuvaj morao na nedobrovoljni doživotni dopust dobivši za "utješnu" nagradu barunstvo "od Ivanske". Koaliciji je bio otvoren put, da se vrati u onu fazu rezolucionaške politike, kakva je bila u medenim tjednima sa banom Tomašićem. Stranka prava je pak podbadana po nekim svojim članovima iz Bosne i Dalmacije pošla daleko kormilariti izmedju Scylle i Charybde, izmedju "okvira" i "izvan okvira", samo što su "okviraši" dobili po Slovencima znatnu pomoć u dru Šušteršiću." (DAZ, OFIP). Politički pravac ujedinjenje Stranke prava nije donio ozbiljnijih rezultata zbog unutarstranačkih razmirica. No, to nije utjecalo na poticanje hrvatsko-slovenskih susreta i međusobno bodrenje.

Frankovački pravaši nastojali su svoj politički program i javni nastup usklađivati prema okolnostima što je značilo da su bili svijesni kako moraju prilagoditi svoje ponašanje i u odnosu na ciljeve drugih političkih skupina ili narodnih zajednica u multinacionalnoj Monarhiji. Vjerovali su da Slovenci, kao i Hrvati, imaju interese za opstankom u državi na čelu s habsburškom dinastijom. Međutim, dinastija nije prepoznala ideal potpunijeg zadovoljavanja zahtjeva naroda koji su u svojoj cjelini bili dijelom Monarhije. Vihor Prvoga svjetskog rata išao je u prilog ostvarenju prava naroda na samoodređenje, ali i zadovoljavanju iredentističkih aspiracija naroda iz Monarhije koji su težili priključenju svojim nacionalnim zajednicama. Djelovanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba te političkih emigranta podržalo je stvaranje nove države na ruševinama Austro-Ugarske, no brza pojava političko-gospodarske potčinjenosti u korist najbrojnijeg naroda Kraljevstva SHS stvorila je snažnu odbojnost prema jugoslavenskoj ideji i preduvjete za nove načine formuliranja hrvatsko-slovenskih odnosa.

Sl./Fig. 3: Ante Tresić-Pavičić.

Stjepan MATKOVIĆ: OBRISI HRVATSKO-SLOVENSKIH ODNOSA U POLITICI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA, 11-20

THE OUTLINES OF THE CROATIAN-SLOVENE RELATIONS IN POLITICS AT THE END OF THE 19TH and in the beginning of the 20TH century

Stjepan MATKOVIĆ
Croatian Institute of Historical Research, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

SUMMARY

In the development of the Croatian-Slovene political relations there was certainly more mutual attraction than antagonism. Besides the improved individual national demands and national legal interests, the reciprocity concept was looked upon as the easiest way to achieve democracy and decentralisation of the state system. From the Croatian political perspective, there were almost no conflicts between the two ethnicities who, in fact, lived a similar life, and in the consciousness of the majority of the politicians the national legal framework was a safety link aiding both ethnicities. In fact, not even the problems that were mostly associated with the issue of the accurately defined boundary line could cause no deeper antagonisms. The strategic reasons, however, did not allow the political leadership of the Monarchy to get rid of dualistic decrees and to permit certain forms of a tighter links between the Croats and the Slovenes. At the turn of the 19th century, a more solid cooperation took place, triggered off by the mutual wish to end the rule's dualistic system. The renowned Slovene politicians were appealing to the Croatian national law, for as far as they were concerned it could be a legitimate political base in the stipulation of relations with larger neighbouring nations. Members of the Party of Rights associated with Slovene liberals and clericals, social-democratic parties maintained regular mutual contacts, and at the beginning of the 20th century the Slovene conception of Christian-social ideology was very influential indeed. The most direct cooperation was established in Istra, prompted particularly by the national fight against the Italian minority there. In many cases it was in fact the good Croatian-Slovene relations that were considered as a nucleus of reinstatement of good relations in the southestern part of the Monarchy. Such relations were also favoured by the followers of the principle to enforce the Croatian national law (members of the Party of Rights) and the nation's natural right of self-determination (members of the National Party), and adherents of Yugoslavianism (social democrats, progressionists). The closed door to the changes in favour of national demands, including those by Croats and Slovenes, caused a downfall of the old Monarchy and a rise of the new Kingdom of SHS / Yugoslavia which, however, began to make the very same mistakes as made in the past in the sense of solving the complex issues of this multinational state and to produce increasingly new political problems.

Key words: Habsburg Monarchy, Croats, Slovenes, Croatian national law

IZVORI I LITERATURA

AHAZU, OS, PIH - Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ostavština Strossmayer, pisma Ivana Hribara.

DAZ, OFIP - Državni arhiv u Zagrebu, Osobni fond Ivana Peršića, kutija 1, Kronološki spisi – spis "Stari umiru".

HD (1898): Hrvatska Domovina. Zagreb. **HM** (1905): Hrvatska Misao. Zagreb, sv. III.

HP (1908): Hrvatsko Pravo. Zagreb. HS (1911): Hrvatska Sloboda. Zagreb. IL (1918): Ilustrovani List. Zagreb. NO (1905): Narodna Obrana. Osijek. Ob (1892, 1896, 1898): Obzor. Zagreb.

ISP (1894): Izjave za stranku prava. Pismeni i brzojavni pozdravi stigli na svetkovinu dana 26. lipnja 1894., pretiska iz dnevnika Stranke prava Hrvatska. Zagreb.

Badovinac, N. (1883): O Žumberku i Marindolu. Zagreb.

Badovinac, N. (1900): Darstellung des Sachverhalts in der Sichelburger-Marienthaler Frage. Zagreb.

Bratulić, V. (1961): O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894-1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji. Anali Jadranskog instituta, sv. III. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 5-68.

Deželić, V., St. (1925): Slovenci i hrvatski sabor 1848. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu, I. Zagreb, Kr. državni arkiv, 199-201.

Dežman (Ivanov), M. (1918): Južnoslavensko pitanje. Zagreb, Naklada Dioničke tiskare.

Grdina, I. (1996): Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič. Zgodovinski časopis, 3/1996. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 369-382.

Gross, M. (1973): Povijest pravaške ideologije. Monografije, 4. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest.

Korać, V. (1933): Povjest Radničkog Pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knj. 3. Zagreb, Radnička komora u Zagrebu. Korunić, P. (1997): Hrvatska državna ideja E. Kvaternika 1861. godine: program o organizaciji hrvatske države. Radovi, XXX. Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 91-155.

Korunić, P. (1986): Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870. Zagreb, Globus.

Kuntić, L. (1958): Slovenija u političkom programu Stranke prava do 1871. U: Jadranski zbornik. Rijeka – Pula, Povijesno društvo Hrvatske-podružnica Rijeka, 113-133.

Markus, T. (1997): Pismo Ante Starčevića Lipeu Haderlapu. Časopis za suvremenu povijest, 3/1997. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 529-537.

Markus, T. (2001): Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.

Matković, S. (1993): Stjepan Radić o preobražaju Habsburške monarhije. Časopis za suvremenu povijest, 1/1993. Zagreb, 125-139.

Matković, S. (2001): Čista stranka prava 1895.-1903. Biblioteka Hrvatska povijesnica 3, Monografije i studije, 13. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.

Melik, V. (1990): Hrvatska. Hrvatsko-slovenski odnosi. U: Enciklopedija Slovenije, zv. 4. Ljubljana, Mladinska knjiga, 67-70.

Prunk, J. (1986): Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana, Društvo 2000.

Radić, A. (1938): Sabrana djela XI. Hrvati i Carevina. Zagreb, Seljačka sloga.

Rahten, A. (1999): Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 2/1999. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 65-74.

Rahten, A. (2001): Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914. Celje, Cenesa, Založba Panevropa.

Starčević, A. (1894): Djela III. Stranke u Hervatskoj. Zagreb, Odbor kluba Stranke prava.

Strossmayer, **J. J., Rački, F. (1971):** Politički spisi. Zagreb, Znanje.

original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 94(41/49)"18":329(497.4/.5)

NEKI ASPEKTI HRVATSKO-SLOVENSKIH POLITIČKIH VEZA OD "SVIBANJSKE DEKLARACIJE" DO PRVOPROSINAČKOG AKTA (1917.-1918.)

Zlatko MATIJEVIĆ
Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10
e-mail: zlatko.matijevic1@zg.hinet.hr

IZVLEČEK

Avtor je na osnovi znanstvene literature in ohranjenih virov, predvsem pa sodobnega tiska in dostopnega arhivskega gradiva, rekonstruiral politično orientiranost Hrvaškega katoliškega seniorata v zadnjih mesecih obstoja Avstro-ogrske monarhije. Vodilni člani Seniorata niso bili le odločni zagovorniki jugoslavanske ideologije, marveč tudi aktivni sodelavci pri rušenju Monarhije in ustanavljanju jugoslovanske državne skupnosti – Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V članku so še posebej poudarjene povezave, ki so v tistem obdobju obstajale med hrvaškimi seniorji in slovenskimi politiki pod vodstvom A. Korošca in J. E. Kreka. Nasproti jugoslovanski koncepciji rešitve državno-nacionalne krize na jugu Monarhije je obstajala Stadler-Pilarjeva koncepcija, ki je prihodnost Hrvatov pa tudi Slovencev videla v reformirani Monarhiji.

Ključne besede: Habsburška monarhija, Hrvaška, Seniorat, "majska deklaracija"

ALCUNI ASPETTI DEI RAPPORTI POLITICI CROATO – SLOVENI DALLA "DICHIARAZIONE DI MAGGIO" ALL'ATTO DEL PRIMO DICEMBRE (1917-1918)

SINTESI

L'autore, sulla base della letteratura scientifica e delle fonti conservate, soprattutto della stampa di quel tempo e del materiale d'archivio accessibile, ha ricostruito l'orientamento politico del Senato cattolico croato negli ultimi mesi di esistenza della monarchia austro ungarica. I membri più in vista del Senato non erano solo assertori convinti dell'idea jugoslava, ma ebbero anche un ruolo attivo nella disintegrazione della monarchia e nella creazione della comunità statale jugoslava – il Regno dei serbi, croati e sloveni. Nell'articolo sono messi in rilievo soprattutto i rapporti esistenti fra i seniori croati ed i politici sloveni, guidati da A. Korošec e J. E. Krek. Contrari alla concezione jugoslava di soluzione della crisi sociale e statale nella parte meridionale della monarchia, erano invece Stadler e Pilar, che vedevano il futuro dei croati, ma anche degli sloveni, all'interno della monarchia riformata.

Parole chiave: monarchia asburgica, Croazia, Seniorato, "Dichiarazione di maggio"

Pretposljednja godina Prvoga svjetskog rata – 1917. – bila je odlučujuća za daljnji državno-pravni i politički položaj južnoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Te su godine objavljene "Svibanjska deklaracija" Jugoslavenskoga kluba u bečkom Carevinskom vijeću i "Izjava" vrhbosanskoga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. I "Deklaracija" i "Izjava" su po svome sadržaju bile sudbonosne za daljnji razvoj političkih odnosa na slavenskom jugu Monarhije.

Nakon što je u studenome 1916. umro car i kralj Franjo Josip I., slovenski, hrvatski, srpski i bošnjački (muslimanski) političari počeli su usmjeravati svoju politiku prema zahtjevu za što većom, odnosno, po mogućnosti potpunom samostalnošću njihovih, unutar vladajućega dualističkog sustava, državno-pravno i administrativno razjedinjenih zemalja. Oni su svoje zahtjeve temeljili na "narodnom načelu", tj. "pravu naroda na samoodređenje" i "hrvatskom državnom pravu". Ta su dva načela naglasili i članovi Jugoslavenskog kluba u svojoj "Deklaraciji", pročitanoj 30. svibnja 1917 u Carevinskom Vijeću.¹

U bivšoj su se jugoslavenskoj historiografiji i publicistici o "Svibanjskoj deklaraciji" davale oprečne ocjene. No, sve se one mogu svesti na dva prevladavajuća mišljenja. Zagovornici prvoga, nastojali su prikazati "Deklaraciju" Jugoslavenskog kluba kao djelo bečkoga dvora, te su tvrdili da ona predstavlja svojevrstan odraz "trijalističke koncepcije" rješenja "južnoslavenskog pitanja" unutar granica Austro-Ugarske Monarhije. Tom su se shvaćanju suprotstavljali oni, koji su držali da je "Deklaracija" bila stvar "nužne političke taktike" u ratnim uvjetima, ali da je ona poslužila kao relativno učinkovito sredstvo koje je omogućilo promicanje "akcije stvaranja zajedničke države svih južnoslavenskih naroda", osim Bugara, izvan granica Austro-Ugarske Monarhije (Šepić, 1970, 204-205; Janković, 1967, 123-130).

Značenje "Svibanjske deklaracije" nije bilo sadržano samo u njenom pitijski sročenom tekstu, nego i u "deklaracijskom pokretu", koji se razvio sljedećih mjeseci u svim južnoslavenskim zemljama Monarhije. U pokretu su sudjelovale razne političke stranke i skupine, koje su, gotovo u pravilu, imale suprotstavljene poglede o aktualnim državno-političkim i nacionalnim pitanjima.

U Hrvatskoj se prva za "Svibanjsku deklaraciju" izjasnila Starčevićeva stranka prava, tzv. "milinovci" (Banac, 1988, 125-126). Odmah potom, uz "Deklaraciju" je pristao i Hrvatski katolički seniorat (Matijević, 2000, 121-162), koji je bio integralni dio Hrvatskoga

katoličkog pokreta (Krišto, 1994), na svome zagrebačkom sastanku održanom 1. i 2. srpnja 1917. godine (SV, 1917). Prihvaćanje "Svibanjske deklaracije" bio je pouzdan znak da je Seniorat došao pod presudan utjecaj uglednoga slovenskog političara i katoličkog svećenika dr. Janeza E. Kreka, te dr. Petra Rogulje, hrvatskoga novinara i političara, jednoga od vodećih pripadnika HKP-a i Seniorata. Za tu dvojicu katoličkih političara bilo je karakteristično, da su i u državno-pravnom i u nacionalnom pogledu bili projugoslavenske orijentacije s krajnjim ciljem stvaranja zajedničke države Južnih Slavena izvan granica Monarhije.

U svojoj agitaciji za ostvarenje političkih zahtjeva postavljenih u "Svibanjskoj deklaraciji", članovi su Jugoslavenskog kluba posebnu pozornost posvetili Bosni i Hercegovini. Držali su da "deklaracijski pokret" upravo u toj, "plemenski" i vjerski izmiješanoj pokrajini, polaže svoj ispit zrelosti (Pleterski, 1976, 190). Hrvatski su se seniori u potpunosti slagali s tim mišljenjem: "Bosna [je] točka, gdje se mora stvoriti ili uništiti naše narodno [jugoslavensko] jedinstvo". (NP, 1918)

Početkom srpnja 1917. godine, sarajevski je katolički "Hrvatski Dnevnik" pisao da je nadbiskup Stadler, inače poznat kao pravaš "frankovačke" orijentacije, "u ime Hrvata-katolika Bosne i Hercegovine", prihvatio "Svibanjsku deklaraciju" kao "podlogu i uslov političkog obstanka i kao jednu realnu bazu za politički razvoj hrvatskih zemalja" (Živojinović, Lučić, 1988, 166). Izgleda da je u tom trenutku vrhbosanski nadbiskup, za razliku od nekih drugih pojedinaca i skupina iz redova Katoličke crkve, ali i brojnih katoličkih svjetovnjaka, ozbiljno shvaćao formulacije o "hrvatskom državnom pravu" i "žezlu Habsburško-lorenske dinastije", upotrebljene u "Deklaraciji". Naime, tadašnje uredništvo "Hrvatskog Dnevnika" nalazilo se u rukama dvojice katoličkih svećenika, članova Seniorata - vlč. Ilije Gavrića i vlč. Ambrozija Benkovića – koji te formulacije nisu držali obvezujućima (Benković, 1991, 114).

Uvidjevši među prvima da "Svibanjska deklaracija" i njezini promicatelji imaju za krajnji cilj rušenje Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje samostalne jugoslavenske države, nadbiskup Stadler i njegovi politički istomišljenici – dr. Ivo Pilar i ing. Josip pl. Vancaš – odlučili su se na političku akciju. Sredinom kolovoza 1917. Pilar i Vancaš su, kao Stadlerovi osobni izaslanici, uručili caru Karlu nadbiskupovu "Promemoriju" (Südland, 1990, 398-399) u kojoj su bila detaljno razrađena stajališta glede mogućeg rješenja državno-pravnog statusa hrvatskih zemalja unutar Monarhije (Đaković, 1980, 156). U polusatnoj audijenciji ing. Vancaš je caru obrazložio

¹ Svibanjska deklaracija u cijelosti glasi: "Potpisani narodni zastupnici u 'Jugoslavenskom klubu' udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jedinstvenog te istog naroda. S ovim pridržajem potpisani će učestvovati u radu Parlamenta" (Šišić, 1920, 94).

"Promemoriju", a dr. Pilar je vladaru izložio svoju koncepciju rješenja "jugoslavenskoga odnosno hrvatskoga pitanja", koja se nije u potpunosti podudarala sa Stadlerovim zamislima. Tako je npr. prvu točku Stadlerove "Promemorije", u kojoj stoji da se "Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, te Bosna i Hercegovina spajaju u jedno jedinstveno upravno područje", Pilar nadopunio riječima: "Eventualno i Istra i Kranjska". No, ni sam Pilar nije vjerovao da je to moguće ostvariti: "Pošto je ali dvojbeno, da bi se satime moglo prodrieti u Austriju ne prikazujem to neophodno nuždnim za uredjenje hrvatskoga pitanja" (Matijević, 2001, 121-122).

Prema prijedlogu iznesenom u "Promemoriji" postojeće je dualističko državno-pravno uređenje Monarhije trebalo ostati neupitno, a novo bi "jedinstveno upravno područje" dobilo status - "condominia". Drugim riječima, radilo se o pokušaju preustroja dvojne Monarhije na osnovi "ograničenog" ili "prikrivenog trijalizma". Budući da se tada općenito držalo da je Bosna "ključ za riješenje čitavog kompleksa južnoslavenskog problema", predsjednik Jugoslavenskog kluba vlč. Korošec, doputovao je 31. kolovoza 1917. u Sarajevo (Zečević, 1973, 92-94). Njegova je namjera bila da se upozna sa stajalištima vodećih političara, te političkih i vjerskih krugova u Bosni i Hercegovini. Među ostalima, vlč. Korošec je razgovarao s mostarskim biskupom fra Alojzijem Mišićem, grčko-istočnim (pravoslavnim) metropolitom Evgenijem Leticom, reis-ul-ulemom Džemaludinom M. Čauševićem i nadbiskupom Stadlerom (Kapidžić, 1958, 28-30).

U sarajevskom franjevačkom samostanu, održan je 3. rujna 1917. sastanak, kome je prisustvovao i vlč. Korošec. Nakon rasprave je usvojena izjava kojom je prihvaćena "Svibanjska deklaracija". Tu su izjavu osim redovničkoga i svjetovnog svećenstva potpisali i neki istaknuti hrvatski političari, Jozo Sunarić, Luka Čabrajić, Vjekoslav Jelavić i dr. (Matijević, 1998, 59).

Ono što je vlč. Korošca najviše zanimalo bilo je mišljenje nadbiskupa Stadlera i njegove političke skupine o "Svibanjskoj deklaraciji". Predsjednik Jugoslavenskog kluba sastao se s vrhbosanskim nadbiskupom na njegovom posjedu u Mladicama kraj Sarajeva. Sastanku su prisustvovali Stadlerovi najbliži suradnici: ing.

Vancaš, dr. Pilar, msgr. Karlo Cankar (nadbiskupov tajnik, rodom Slovenac), kanonik Tomo Igrc i jedan član uredništva "Hrvatskog Dnevnika" (Kapidžić, 1958, 7-55). Nadbiskup je Stadler, svome slovenskom gostu, naglasio da on i njegovi sumišljenici više ne mogu odustati od stajališta iznesenih u "Promemoriji". Jedina novost koju je nadbiskup saopćio vlč. Korošcu, bila je njihova, navodna, spremnost "na izvjesne koncesije s Talijanima u pogledu Trsta i nekih otoka" (Đaković, 1980, 177).

Od Stadlerove se političke skupine, odnosno njezina većeg dijela, nije mogla očekivati podrška "Svibanjskoj deklaraciji". Neuspjeh u razgovorima sa Stadlerovom skupinom, vlč. Korošec je nadoknadio velikim uspjehom kod bosanskih i hercegovačkih franjevaca, koji su sljedećih mjeseci, javno i bezuvjetno, podržali "Svibanjsku deklaraciju" (Šišić, 1920, 107-108).

No prije nego što su se bosanski i hercegovački franjevci uspjeli izjasniti za "Svibanjsku deklaraciju", došlo je 16. studenog 1917. do objavljivanja Stadlerove "Izjave", koja je svojim sadržajem bila u suprotnosti s "Deklaracijom" Jugoslavenskog kluba. Zahtjev tvoraca "Izjave" bio je "sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno politički i financijalno autonomno, sa habsburškom monarhijom kao i cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo".²

"Izjavu" je potpisao samo nadbiskup Stadler "u ime svoje i u ime 51 odličnoga gragjana iz Sarajeva i provincije, koji ali sada iz shvatljivih razloga svojih potpisa objelodaniti ne mogu". "Izjavi" je bio nadodan relativno opširan, nepotpisani članak pod naslovom "Na obranu hrvatstva!", u kome se odbijao program "Svibanjske deklaracije" kao politički nerealan, a zalagalo se za takva rješenja koja će se temeljiti na hrvatskome državnom pravu (Matijević, 1999, 64).

Nadbiskupova je "Izjava" odmah izazvala burne reakcije. No, malo je tko od tadašnjih političkih čimbenika vjerovao da je vrhbosanski nadbiskup stvarni inicijator i autor "Izjave". Stilizacija same "Izjave" i "popratnog članka" ukazivali su na to da je njihov sastavljač bio dr. Pilar (Benković, 1991, 115; Grijak, 2001, 404).

"I. Zahtjevamo riješenje državnoga pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu, na temelju hrvatskoga državnoga prava te uz neokrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti.

^{2 &}quot;Izjava" u cijelosti glasi:

II. Zahtjevamo sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno politički i financijalno autonomno, sa habsburškom monarhijom kao i cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo.

III. Držimo svojom dužnošću u prvom redu obraniti svoju vlastitu, sa svijuh strana teško ugroženu narodnu i državnu individualnost. Rado ćemo ipak pomoći braći Slovencima u njihovoj borbi za samoodržanje i u njihovom nastojanju i radu oko toga, da se s nama siedine

IV. Vidimo u jakoj habsburškoj monarkiji najbolji štit proti svojim historičkim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem. Ostati ćemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali zahtjevamo, da se državopravno pitanje na jugu monarkije riješi u smislu točaka I. i II. i da država napusti kobnu politiku od zadnjih 50 godina protiv Hrvata, politiku, koja je štetna hrvatskom narodu i državi samoj, jer mora voditi do kriza i katastrofa, kao godina 1908., 1912. i 1914." (Matijević, 1999, 64).

Odmah nakon što je "Izjava" ugledala svjetlo dana, vodstvo Seniorata u Zagrebu oštro je na nju reagiralo. Raščlanivši "Izjavu" i "popratni članak", anonimni ih je autor, posve opravdano doveo u vezu sa Stadlerovom "Promemorijom", te u potpunosti odbacio. Seniori su držali da će "ova izjava rascjepkati [...] hrvatske redove u Bosni" (Matijević, 1999, 67). Stajalište autora "Izjave" prema slovenskim državno-nacionalnim težnjama bilo je, također, odlučno osuđeno. Za seniore nije bilo prihvatljivo da "izjava direktno isključuje Slovence" iz mogućega rješavanja hrvatskoga, odnosno južnoslavenskog pitanja, jer se "na njih ne može protegnuti hrvatsko državno pravo" (N, 1917). Ipak, hrvatski su se seniori ogradili od otvorenog napada na nadbiskupa Stadlera -"čvrsto vjerujemo u patriotične intencije preuzvišenoga gospodina nadbiskupa vrhbosanskoga, a ne vjerujemo inspiratorima i autorima izjave, koji bi se rado sakrili za leđa visokoga crkvenoga dostojanstvenika" (Matijević, 1999, 67).

Osim što je izazvala protivljenje Seniorata, Stadlerova je "Izjava" uvelike "prenerazila" neke visoke dostojanstvenike Katoličke crkve u Hrvatskoj, među kojima i zagrebačkoga nadbiskupa Bauera, koji su se bili opredijelili za nacionalno-politički program "Svibanjske deklaracije" (Krišto, 1994, 355). Svoje neslaganje sa Stadlerovom "Izjavom" iskazali su hrvatski i slovenski katolički svećenici i svjetovnjaci iz Istre: "U ova važna vremena duboko nas je presenetila Vaša posebna izjava, kojom ste nas najzapadnije Hrvate i Slovence Istre posve zaboravili. Mi ovdje još živimo puni ufanja u budućnost, a Vi ste nas evo isključili od naših realnih pravica. Slažemo se potpuno sa svibanjskom deklaracijom naših zastupnika u Beču" (Matijević, 1999, 68).

U hrvatskom se tisku pojavilo i otvoreno pismo anonimnoga "slovenskog kulturnog radnika" koji je, između ostaloga, napisao sljedeće: "Neka sam narod odlučuje, da li je zdravija za nas sloga ili nesloga medju krvnom braćom, da li su proroci bratoubilačke mržnje propovjednici čistog, neoskvrnutog morala ili oni, koji žele ujediniti sve narodne sile od Triglava do Balkana?" (Matijević, 1999, 68).

No, nisu svi politički čimbenici i crkveni krugovi otklanjali Stadlerovu "Izjavu". Narodni zastupnici u Hrvatskom saboru i članovi "Hrvatskog državotvornog demokratskog bloka", odnosno "frankovačke" Stranke prava i Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radića, pozdravili su Stadlerovu "Izjavu" kao "odlučan i muževan izstup", te su bili "tvrdo uvjereni" da će "skora budućnost pokazati pravu vrijednost" ovoga Stadlerovog čina. Prema pisanju "Hrvatskog Dnevnika" nadbiskupu su Stadleru na "Izjavi" "čestitali" i "zahvalili" i neki ugledni svećenici iz zagrebačke nadbiskupije (Matijević, 1999, 69-70).

Otprilike u isto vrijeme kad je vlč. Korošec bio u Sarajevu, vlč. Krek je došao u Zagreb. Glavni hrvatski grad je tom zgodom bio samo prolazna postaja na

Krekovom putu za Dalmaciju. Također je bilo planirano putovanje u Bosnu, te u neke druge hrvatske krajeve, ali do toga nije došlo zbog iznenadne Krekove smrti (Andrić, 1926, 45).

U zagrebačkom franjevačkom samostanu održan je sastanak, na kojemu je uz vlč. Kreka bilo prisutno dvadesetak njegovih poštovatelja i sljedbenika. Sastanku su sigurno prisustvovali istaknuti članovi Seniorata dr. Rogulja, vlč. dr. Janko Šimrak, grkokatolički svećenik i budući križevački vladika, dr. Ljubomir Maraković, književni teoretičar, Stjepan Barić, budući predsjednik Hrvatske pučke stranke (HPS), te Josip Andrić, istaknuti muzikolog i književnik (NP, 1923). Krek je pred svojim slušateljstvom dokazivao da će "centralne vlasti", tj. Njemačka i Austro-Ugarska Monarhija, biti pobijeđene u ratu. To je bilo od osobitog značenja, jer je borba protiv Nijemaca bila "α i ω" njegova "rada i brige": "Znate li, da nas Slovence pritišta kolos od 76 milijuna solidno organiziranih i svijesnih ljudi. Ali ako nas to nijemstvo satare, vi mu se Hrvati pogotovo ne ćete oprijeti, a onda dolaze na red Srbi i Bugari. Zato je naš životni interes da se složimo, jer drukčije propadosmo. Kada mi južni Slaveni i ne bismo bili jedan narod, moramo da to postanemo, ako ne ćemo da nas stigne sudbina polapskih Slavena. Ko toga ne vidi, taj je slijep kod očiju. Glavni karakteristikon jednog naroda jest volja biti jednim i svijest zajednice, a tu ćemo već kod svih probuditi" (SV, 1917). Za Kreka, također, nije bilo dvojbe oko stvaranja jugoslavenske državne zajednice izvan okvira Monarhije - "Nema više nijednog pametnog čovjeka, pa ni u bečkom carskom dvoru, tko bi mogao pomisliti, da bi jugoslavenska država mogla biti bez Srbije i Crne Gore. Antanta ima o tom već gotov plan. A imamo ga i mi. Jugoslavija će biti sastavljena od svih krajeva, u kojima stanuju Slovenci, Hrvati i Srbi, osim što nam možda oduzmu, ne daj Bože, Talijani" (Andrić, 1926, 46).

Šetajući s dr. Roguljom kroz zagrebački park-šumu Tuškanac, Krek je tumačio svoje poglede o ustrojstvu buduće jugoslavenske države: "Ipak tri su principa ovoga troimenog naroda, koji ga moraju voditi u budućnost: jedan narod, jedan vladar, jedna država od Beljaka do Soluna i mnogo, mnogo slobode" (Matijević, 1998, 311-312). Ove je Krekove riječi Rogulja objavio u zagrebačkim "Novinama", 25. listopada 1918., kada je bilo sasvim jasno da Austro-Ugarska Monarhija silazi s povijesne pozornice i da dotadašnje dijelove svoga državnog ozemlja prepušta novonastalim državnim zajednicama. Zanimljivo je da su neki Krekovi tada izneseni pogledi i političke ideje našli svoje mjesto i u programu uskoro osnovanoga HPS-a (1919.), koji je bio "posestrimska" politička organizacija Slovenske ljudske (pučke) stranke.

U veljači 1918. politiku "svibanjske deklaracije" prihvaća katoličko svećenstvo Zagreba, Varaždina, Senja, Zadra i dr. (Matijević, 1998, 63). Zamah "deklaracijskog

pokreta" bio je takav da je bilo potrebno održati sastanak političara iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije. Sastanak je održan 2. i 3. ožujka 1918. u Zagrebu. Pored brojnih političara, svjetovnjaka i svećenika, raznih političkih uvjerenja, na sastanku je bio i senior vlč. Šimrak, a od slovenskih su političara bili nazočni dr. Izidor Cankar, dr. Anton Korošec i dr. Albert Kramer. Sastanak je okončan "Zagrebačkom rezolucijom" u kojoj se kaže da je "nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stojeći na stanovištu narodnoga jedinstva, te oslanjajući se o načelo narodnoga samoodređenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba" (Horvat, 1989, 32; Pavelić, 1935, 2).

Valja primijetiti da je "Zagrebačka rezolucija" izostavila formulaciju o "hrvatskom državnom pravu", što nije bio slučaj sa "Svibanjskom deklaracijom". Hrvatski su seniori mogli biti zadovoljni ovakvim razvojem stvari, jer su oni mnogo prije nego drugi napustili klauzulu o ostanku hrvatskih, odnosno južnoslavenskih zemalja u sastavu Monarhije (Krišto, 1994, 359).

Ubrzo nakon donošenja "Zagrebačke rezolucije" došlo je u Zagrebu – 21. travnja 1918. – do zajedničkog sastanka hrvatskih i slovenskih seniora. Na sastanak su došli svi članovi zagrebačkog Seniorata, iz Slavonije vlč. Franjo Pipinić i Ljubo Kuntarić, iz Dalmacije predsjednik dalmatinskog Seniorata Dragutin Bartulica i don Stanko Banić, iz Rijeke vlč. dr. Augustin Juretić, o. Jeronim Tomac i vlč. Ladislav Šporer. Iz Slovenije je stiglo sedam seniora: dr. Izidor Cankar, dr. Samsa, oba dr. Remca, dr. Jež, prof. Mazovec i Stabej. Prisutni su seniori, nakon rasprave, u kojoj su "osobito sudjelovali slovenski senijori", prihvatili odluku nedavno održane izvanredne sjednice zagrebačkog seniorata, na kojoj je sudjelovao i biskup Mahnić, da se "nijednome organiziranome senijoru ne dozvoljava, da javno ustane protiv svibanjske deklaracije jugoslavenskog kluba". Drugim riječima, članovi slovenskih i hrvatskih seniorskih organizacija trebali su se angažirati oko promicanja deklaracijske politike. U svezi, pak, s političkim intencijama Seniorata, zaključeno je da se on "neće pretvoriti u političku stranku" ili "identificirati s kojom političkom grupom", nego da će "ostati uvijek kulturna grupa", koja će preko svojih nekih članova i aktivno uplivati na politiku" (SV, 1918). Realizacija te odluke najbolje se vidjela prilikom angažiranja pojedinih seniora oko stvaranja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u listopadu 1918.

U hrvatskim zemljama "deklaracijski pokret" doseže svoj vrhunac gotovo točno na prvu godišnjicu objavljivanja "Svibanjske deklaracije". Krajem svibnja 1918. biskup Mahnić je započeo objavljivati seriju svojih članaka u zagrebačkim "Novinama", braneći i promičući u njima ideje iznesene u "Svibanjskoj deklaraciji" (Matijević, 2000, 145).

Prigovor koji su protivnici "Svibanjske deklaracije"

formulirali u tri točke, tj. da se oni koji stoje na "programu hrvatsko-slovensko-srpskog ujedinjenja u jednu državnu skupinu, [čine] krivima trostrukog atentata: na katolištvo, izdajući katoličku stvar srpskom pravoslavlju; na hrvatstvo, stupajući u državnu zajednicu sa srpstvom; na Austriju, idući za političkim ciljevima, koji ugrožavaju opstanak Monarhije!", biskup Mahnić je u potpunosti odbacio. Prvi članak iz te serije Mahnićevih napisa, a u kojem je pobijao prigovor da je "Deklaracija" zapravo "atentat" na katolicizam u korist "srpskog pravoslavlja", bio je u cijelosti zaplijenjen (Vitezić, 1976, 581). Pljenidbu članka treba dovesti u vezu s odlukom austrijskog Ministarstva unutarnjih poslova, od 12. svibnja 1918., o zabrani svake agitacije za "Svibanjsku deklaraciju" (Pleterski, 1976, 248). Toj se zapljeni i neprestanom cenzorskom kljaštrenju Mahnićevih članaka nastojalo doskočiti tako što su ih zagrebački bogoslovi šapirografirali i tako širili (Radić, 1940, 188-189).

Pišući o "drugom atentatu", odnosno o Srbima u hrvatskim zemljama, krčki biskup doslovno kaže: "Srbi živu s nami i među nami. Srpstvo je činjenica. [...] Što je [...] za hrvatsku i katoličku stvar bolje: navijestiti rat srpstvu do istrage, ili tražiti s njim prijateljski modus vivendi? [...] Srbi nijesu katolici, ali oni su ipak kršćani; [...] Srbi su nam [...] braća po krvi i jeziku. [Katolici su] pravoslavlju najbliži [...]." Osvrćući se na "treći atentat", tj. onaj protiv Monarhije, biskup piše: "Svojim narodnopolitičkim aspiracijama vele da ugrožavamo opstanak Monarhije težeći za ciljevima, koji se ne daju dovesti u sklad s njezinim vitalnim interesima! [...] Ništa nije u interesu Monarhije poželjnije nego osnovanje jugoslavenske države, kako je zamišljena svibanjskim programom" (Matijević, 1998, 65).

Držeći da je ovime pobio svaku optužbu protiv "Deklaracije", biskup Mahnić je nastojao pobliže objasniti neke njezine ciljeve. U promicanju ciljeva "Svibanjske deklaracije", Mahnić se, kako sam kaže, poslužio "svrhunaravskim razlogom". Naime, on je očekivao pozitivan razvoj događaja glede uspostave crkvenog jedinstva između Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu, ali i na cijelom slavenskom pravoslavnom Istoku. Biskup je upravo u tom kontekstu vidio posebnu ulogu hrvatskog naroda: "Stojimo na pragu nove dobe. Težište svjetovne politike prelazi od Zapada na Istok; a tu, kako pokazuju svi znakovi, namijenjena je hrvatstvu uloga nalik na onu, što se označava riječima 'antemurale christianitatis'. Otvaraju nam se novi vidici [...]. Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će Gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koji neposredno međaši s Istokom, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo narode hrvatski, na naumu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena, poslanstvo ujedinjenja" (Matijević, 1998, 65-66). Ovo je bio "svrhunaravski razlog" za prihvaćanje programa "Svibanjske deklaracije".

Premda su politički i ideološki protivnici biskupa Mahnića upravo ove njegove riječi koristili kao najočitiji dokaz postojanja "prozelitskih težnji" u Katoličkoj crkvi, tu se ipak radilo o praktičnoj primjeni "ćirilo-metodske ideje", odnosno onodobnih ekumenskih nastojanja oko jedinstva kršćanskih crkava na Istoku i na Zapadu. Razlažući svoje misli o Balkanu i slavenskom Istoku, biskup Mahnić je odlučno zagovarao "slavensku uzajamnost" kao najbolju branu protiv "germanskog imperijalizma, koji je, prema njegovom mišljenju, bio "nerazdruživo" spojen s protestantizmom, a ovaj je imao za "naravnu posljedicu potpuno bezvjerstvo" (Matijević, 1998, 66). Čini se da biskupa u tom času nisu mučile brige o mogućnosti, po Hrvatsku nadasve opasnih, "slavenskih imperijalizama", odnosno "velikog" ruskog imperijalizma i "malog" srbijanskog.

Za takvo Mahnićevo pisanje u prilog "Svibanjske deklaracije" bilo je više razloga: 1) strahovanje zbog ugroženosti Slovenaca od Nijemaca i Talijana, 2) talijanska i mađarska imperijalistička posezanja za hrvatskim etničkim teritorijima, 3) slabo utemeljeni "optimistički unionizam" na "ćirilo-metodskoj" osnovi, 3) opasno samozavaravanje glede prave biti velikosrpstva, 4) nekritičko prihvaćanje ideje o "narodnom jedinstvu" Slovenaca, Hrvata i Srba, 5) utjecaj raznih projugoslavenski orijentiranih pojedinaca unutar katoličkih krugova u Hrvatskoj i Sloveniji (Rogulja, Krek i dr.).

Pobrkavši u svojoj obrani "Svibanjske deklaracije" politiku i religiju, Mahnić se sam doveo u položaj da ga se moglo optuživati za zloporabu katoličke vjere u političke svrhe, dakle – klerikalizam. No, ako je tada u Hrvatskoj bilo klerikalizma, onda je on mogao biti samo u funkciji stvaranja jugoslavenske države, dakle – jugoslavenski klerikalizam.

U tmurnom ozračju posljednjih tjedana postojanja Austro-Ugarske Monarhije dr. Pilar je stigao u Beč, gdje je održao predavanje u "Austrijskom političkom društvu". On je na početku svog predavanja, namijenjenog austrijsko-njemačkoj političkoj javnosti, ustvrdio da je "aktualnost južnoslavenskog pitanja" u tome što rat, "koji je 'potpaljen' tim pitanjem", prijeti da za "Monarhiju dobije krajnje neugodan završetak" (OIP).

Prema Pilarovom mišljenju politika Monarhije je "dospjela na potpuno krivi kolosjek" (OIP). "Najkobnije" je u cijelom državno-pravnom i političkom zapletaju na jugu Monarhije bilo to što se "južnoslavensko pitanje s postojećim pravnim osnovama i odnosima moći, ne može više uopće riješiti na zakonit način" (OIP).

Unatoč toj poražavajućoj konstataciji, Pilar je nudio rješenje: "Ipak, južnoslavensko se pitanje mora riješiti. Ja zastupam stajalište da Monarhije ne smije, iz važnih praktičnih razloga, doći za zeleni stol, a da nema riješeno južnoslavensko pitanje. Ići ću tako daleko, pa ću ustvrditi: ako Austro-Ugarska ne može riješiti južnosla-

vensko pitanje, koje je sada njezino najvažnije životno pitanje, ona je izgubila razlog svog postojanja. Organizam koji ne može riješiti svoje životno pitanje mora propasti. To je zakon prirode. Ako Monarhija dođe za pregovarački stol bez jednog razumnog rješenja južnoslavenskog pitanja, na nju će se neotklonjivo i automatski primijeniti naprijed spomenuti prirodni zakon. Dakle, što treba učiniti? Južnoslavensko se pitanje mora riješiti. Monarhija mora doći na mirovnu konferenciju s gotovim planom. S provođenjem plana mora se početi sada, da se on na konferenciji može okončati. Rješenje se može provesti samo unutar opće rekonstrukcije Monarhije. Nova izgradnja Monarhije može biti samo tada uspješna i svrhovita, ako ona uzima u obzir narav Monarhije. Monarhija je prema svom povijesnom nastanku jedan konglomerat, jedno pribježište ostataka raznih država i naroda, koji su zbog žestokih udaraca valova povijesti, ovdje u prolazu između Istoka i Zapada, doživjeli brodolom, a zaklon su našli u okviru Monarhije. Monarhija može ispuniti svoju životnu zadaću samo onda, ako za sve te ostatke država i naroda, koji još imaju životnu snagu, i nadalje ostane sigurno utočište. Nažalost, zastarjela Monarhija je propustila ispuniti tu zadaću i stoga mora, u svom današnjem obliku, doživjeti slom. [...] Nemojmo se obmanjivati! Monarhija je u svom starom obliku – mrtva. [...] Vjerujem [...] da se nova izgradnja [Monarhije] može provesti samo na federalističkom temelju. Postojeća Monarhija može sada biti samo federativna država sastavljena od više malih nacionalnih država. U okvir te federativne države ulazi i jedna južnoslavenska federalna država. Sada se postavlja pitanje - kako? Postoje dvije mogućnosti: 1. od južnoslavenskih se zemalja mogu stvoriti dvije male federalne države - Hrvatska i Slovenija; 2. od svih se južnoslavenskih zemalja Monarhije može stvoriti jedinstvena južnoslavenska država ['Südslavien']. Osobno držim da je danas ovo drugo rješenje aktualno, jer mislim da prva država [Hrvatska] ne bi bila prihvaćena niti od Antante niti od naroda na jugu [Monarhije]." Pilar je svoje predavanje završio sljedećim riječima: "Svi narodi trebaju Monarhiju na svojim današnjim područjima, a ako bi trenutno na nju zaboravili, tada će je uskoro naučiti cijeniti u oporoj školi života. Postavljeni su naime temelji za [geslo] Austria erit in orbe ultima" (OIP).

No, daljnji tijek događaja nije išao u prilog Pilarovim razmišljanjima o preustroju Monarhije i njezinom opstanku na političkom zemljovidu Europe. Nakon što je 1. prosinca 1918. došlo do ujedinjenja kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba, nastale u času raspada Austro-Ugarske Monarhije, s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom, jugoslavenska politčka orijentacija katoličkih seniora je doživjela svoj trijumf.

"Vrhovni cilj" koji je tada stajao pred Senioratom, Rogulja je iskazao na sljedeći način: "U naše je ruke postavio Gospod budućnost južnih Slavena, nama je Zlatko MATIJEVIĆ: NEKI ASPEKTI HRVATSKO-SLOVENSKIH POLITIČKIH VEZA OD "SVIBANJSKE DEKLARACIJE" ..., 21-28

dao, da preuzmemo providencijalnu zadaću hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda, glavni uzrok postojanja naše države. Katolički pokret nosi prvi najsnažnije misao stvaranja jedne jedinstvene slavenske kulture na Jugu, misao ujedinjenja Crkava. Razgovori s Krekom nijesu ništa drugo nego uvod u rad za taj vrhovni cilj, Mahnićev trud samo je osnov za ovu najveću od svih ideja. [...] Ujedinit ćemo se u jednu veliku Kristovu falangu, stvorit ćemo jedinstvenu slavensku kršćansku kulturu i biti članovi iste Crkve. [...] Onda će istom i

Srbin i Hrvat i Slovenac biti član jedne jedinstvene nacije, onda će Jugoslavija biti slobodnom domovinom novoga južnoslavenskoga naroda" (SV, 1919).

Opći optimizam koji je zahvatio seniore u pogledu izgledne budućnosti katoličanstva u novostvorenoj jugoslavenskoj državnoj zajednici treba promatrati i u svjetlu opasne samoobmane da će doći do prevage katoličkog elementa nad pravoslavnim i muslimanskim, odnosno da će katolički Hrvati i Slovenci – voditi državu.

SOME ASPECTS OF THE CROATIAN-SLOVENE POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE "MAY DECLARATION" AND THE "DECEMBER 1ST ACT"(1917-1918)

Zlatko MATIJEVIĆ

Croatian Institute of Historical Research, HR-10000 Zagreb, Opatička 10 e-mail: zlatko.matijevic1@zg.hinet.hr

SUMMARY

In 1917, a year before the end of World War I, the Yugoslav Club in the Vienna Emperors Council issued so-called May Declaration that demanded, on the basis of the "Croatian national law" and the principle of the "national self-determination", founding of a "South Slav state unit" under the rule of the Habsburg-Lothringen house. In Pythia's manner presented text of the Declaration enabled various political parties and groups a concrete political engagement in the creation of a common state of all Slovenes, Serbs and Croats, although outside the boundaries of the Austro-Hungarian Monarchy. In Croatia and Bosnia-Herzegovina, the most ardent advocates of the May Declaration political programme were the members of the Croatian Catholic Seniorate, an elite organisation of the Croatian Catholic Movement. In the efforts to attain their political goals, the Croatian seniors worked very closely with Dr. Anton Korošec and Dr. Janez E. Krek, the Catholic priests and eminent representatives of the Slovene People's Party.

The culmination of the May Declaration came at the time when Dr. Antun Mahnić, the Bishop of Krk, publicly sided with the Declaration's policy. While defending the Declaration on the basis of the usual as well as permissible political argumentations he mixed up, however, religion and politics, due to which he could be accuse equally of proselytism and of the abuse of Catholicism for the political purposes (clericalism). Well, if there was any clericalism in Croatia at that time, it could only be within the function of founding the Yugoslav State (Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes).

The strongest opposition to The May Declaration was most ardently opposed by the circle of the "Franciscan"-Party of the Rights orientated politicians gathering around Dr. Josip Stadler, the Archbishop of Sarajevo. The most prominent among them was Dr. Ivo Pilar, a barrister, who strove for a reformation of the Monarchy, first of all on the basis of a "concealed" trialism and eventually, in the last days of war, for its federalisation. One of the federal units was to be a "united state of Southern Slavs", which would enclose all parts of the Monarchy inhabited by the Slovenes, Croats and Serbs. Upon the fall of the Austro-Hungarian Monarchy and the founding of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, the "Yugoslav politics" practised by some Croatian and Slovene politicians reached its peak. The optimism in view of the Catholicism's future in the newly formed state should be looked at in the light of a dangerous self-illusion that the Catholic element was to prevail over the Orthodox and Moslem ones.

Key words: Habsburg Monarchy, Croatia, Seniorate, "May Declaration"

IZVORI I LITERATURA

N (1917): Novine. Zagreb.

NP (1918, 1923): Narodna politika. Zagreb.

NSK, OIP - Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Ostavština Ive Pilara, R-55712.

SV (1917-1919): Senijorski Vjesnik. Zagreb.

Andrić, J. (1926): Sjećanje na dra Kreka. (K desetoj godišnjici smrti najvećeg slovenskog pučanina.). U: Seljački Kalendar za god. 1927. Zagreb.

Banac, I. (1988): Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika. Zagreb, Globus.

Benković, A. (1991): Moja sjećanja od god. 1914. do godine 1918. U: Mužić, I.: Pavelić i Stepinac. Split, Logos, 111-116.

Đaković, L. (1980): Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918. Tuzla, Univerzal.

Grijak, Z. (2001): Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Vrhbosanska nadbiskupija – Dom i svijet.

Horvat, J. (1989): Politička povijest Hrvatske. 2. dio. Zagreb, August Cesarec.

Janković, D. (1967): Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine. Beograd, Savremena administracija.

Kapidžić, H. (1958): Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata. Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 7-55.

Krišto, J. (1994): Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Matijević, Z. (1998): Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.). Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.

Matijević, Z. (1999): "Izjava" vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera iz studenoga 1917. godine. Časopis za suvremenu povijest, 1/1999. Zagreb, 51-72.

Matijević, Z. (2000): Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.). Croatica christiana periodica, 24/2000, br. 46. Zagreb, 121-162.

Matijević, Z. (2001): Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine). U: Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara. Godišnjak Pilar, 1/2001. Zagreb, 117-131.

Pavelić, **A.** (1935): Stvaranje Narodnog vijeća u Zagrebu. Na obljetnicu predaje Adrese 1 XII 1918. Zagreb. **Pleterski**, **J.** (1976): Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju. Beograd, Nolit.

Radić, I. (1940): Doktor Antun Mahnić biskup krčki. Slavonska Požega, Dobra štampa.

Südland, L. V. [Pilar, I.] (1990): Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja. Varaždin, Hrvatska demokratska stranka podružnica.

Šepić, **D.** (1970): Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918. Zagreb, Školska knjiga.

Šišić, F. (1920): Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919. Zagreb, Matica hrvatska.

Vitezić, I. (1976): Mahnić i njegovo djelo. U: Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951-1975. München – Barcelona, 568-583.

Zečević, M. (1973): Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava. Beograd, Institut za savremenu istoriju – NIP Export-Press.

Živojinović, D., Lučić, D. V. (1988): Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen. Beograd, Nova knjiga. original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 329.7(497.4/.5-14)"1861-1914"

SLOVENSKO-HRVAŠKI POLITIČNI ODNOSI V ISTRI V ČASU USTAVNE DOBE 1861-1914

Salvator ŽITKO Pokrajinski muzej Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razvoj in značilnosti slovensko-hrvaških političnih odnosov v Istri, ki je s februarskim patentom 1861 postala avtonomna pokrajina s posebnim deželnim zborom v Poreču, medtem ko je v upravnem pogledu ostala podrejena c.k. namestništvu v Trstu. V procesu oblikovanja nacionalne zavesti, idej in političnih programov v drugi polovici 19. stoletja, ko se je ustalila slovensko-hrvaška etnična meja v Istri, sledimo različnim fazam in oblikam političnega sodelovanja med istrskimi Slovenci in Hrvati, ki je temeljilo predvsem na skupnem poreklu, medsebojni gospodarski in nacionalni povezanosti ter ogoroženosti od italijanskega nacionalizma in iredentizma. Imeli so skupno politično organizacijo društvo Edinost, v istrskem deželnem zboru so sodelovali v "Hrvaško-slovenskem klubu", v državnem zboru na Dunaju v "Klubu neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov", na deželnih in državnozborskih volitvah pa so nastopali združeni v Hrvaško-slovenski narodni stranki. V nacionalno-političnem pogledu je to sodelovanje ostalo neprekinjeno, čeprav se je v veliki meri naslanjalo na nacionalna in politična gibanja pri matičnih narodih. Tudi v obdobju, ko so se pojavile nove struje v političnem življenju Istre na osnovi liberalizma, klerikalizma in socializma in so si istrski Hrvatje osnovali lastno "Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri", sodelovanje med Hrvati in Slovenci kljub političnim antagonizmom ni bilo prekinjeno, saj so se opredeljevali ne le po nacionalnosti, temveč po verskih in drugih obče družbenih vprašanjih.

Ključne besede: politični odnosi, nacionalna zavest, politično društvo Edinost, Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri, pravaštvo, državni zbor

I RAPPORTI POLITICI SLOVENO-CROATI IN ISTRIA IN EPOCA COSTITUZIONALE 1861-1914

SINTESI

Il contributo illustra l'evoluzione e le caratteristiche dei rapporti politici sloveno – croati in Istria, diventata provincia autonoma con la patente imperiale del febbraio 1861. La penisola otteneva una propria Dieta, con sede a Parenzo, ma dal punto di vista amministrativo continuava a dipendere dalla i.r. Luogotenenza di Trieste. Nella seconda metà dell'Ottocento, periodo in cui si registra una presa di coscienza nazionale, nascono nuove idee e programmi politici, e si stabilizza il confine etnico sloveno-croato in Istria, assistiamo a diverse fasi e forme di collaborazione politica tra gli istriani sloveni e croati. Sono rapporti dovuti in primo luogo alla comune origine slava, ai reciproci legami economici e nazionali e alla minaccia del nazionalismo e irredentismo italiani. Sloveni e croati avevano un'organizzazione politica comune – l'associazione Edinost, nella Dieta Istriana avevano formato il "Club croato-sloveno", nella Camera dei deputati a Vienna collaboravano nel "Club dei deputati indipendenti croati e sloveni", alle elezioni provinciali e parlamentari si presentavano uniti nel Partito Nazionale Croato – Sloveno. Una collaborazione che dal punto di vista nazionale e politico non subì mai alcuna interruzione, benché poggiasse in gran parte sui movimenti nazionali e politici dei rispettivi popoli. Anche quando sulla scena politica istriana fecero la loro comparsa nuovi indirizzi politici di carattere liberale, clericale e socialista, e gli istriani croati formarono una propria "Associazione politica degli istriani croati e sloveni", nonostante l'antagonismo politico, la collaborazione croato – slovena proseguì. Le loro prese di posizione, infatti, non dipendevano esclusivamente dalla nazionalità, ma anche dalla fede religiosa e da questioni sociali di carattere generale.

Parole chiave: rapporti politici, coscienza nazionale, associazione politica Edinost, Associazione politica degli istriani croati e sloveni, partiti croati del Diritto, Camera dei deputati

UVOD

Zapletena kolonizacijska zgodovina Istre je oblikovala raznovrstnost kulturnih vplivov in etničnih sprememb, ki so vplivale na jezikovno in narodnostno podobo ter zavest istrskega prebivalstva.

Nastanek dveh upravno-političnih tvorb (Beneške Istre in Pazinske grofije) na eni in etnična strukturiranost na drugi strani sta v Istri že med 13. in 15. stoletjem oblikovala najprej navpično, tradicionalno politično os istrskega "križa", potem pa še vodoravno os, in sicer z etnično mejo med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Naselitev slovenskega prebivalstva se je nekako ustavila ob Dragoniji ter na črti severno od Buzeta in Rupe ter se v bistvu kasneje ni več znatneje spreminjala, kar je precej nenavadno, saj te etnične meje v tem predelu Istre ni nikoli podprla ustrezna politična delitev (Bufon, 1993, 197).

Slovenci in Hrvati so stopili v zgodovino Istre že v prvih stoletjih naseljevanja južnih Slovanov na Balkanski polotok. Teritorialna kontinuiteta naselitve Hrvatov in Slovencev od zahodne obale Istrskega polotoka pa vse do severnih in vzhodnih meja Slovenije in Hrvaške ni bila v zgodovini nikoli prekinjena. Obstajale so le zgodovinske državne meje, ki so jih postavljali tuji vladarji, vendar sta se tudi v takših razmerah odvijala živahen promet in sodelovanie istrskih Hrvatov in Slovencev z njihovim matičnim zaledjem. Ta stik je posebej oživel na prehodu iz srednjega v novi vek, ko so se slovenskim in hrvaškim staroselcem pridružile nove velike skupine naseljencev z Balkanskega polotoka, ki so se umikale pred turškimi napadi. Ravno ti novi doseljenci so veliko prispevali k temu, da se je pri istrskih Hrvatih in Slovencih začela hitreje razvijati zavest o sorodnosti narodnostnih skupin na celotnem območju, ki je bilo naseljeno s Slovenci, Hrvati in Srbi (Bratulić, 1969, 290).

Močno je oba naroda v Istri povezala reformacija oziroma protestantsko gibanje, saj protestantski pisci v svojih delih dokazujejo sorodnost vseh južnoslovanskih narodov in njihovo medsebojno povezanost (Rupel, 1960, 143).

Patriarhalno, kmečko območje, ki mu je večinoma pripadalo slovensko in hrvaško prebivalstvo Istrskega polotoka ter je bilo v tem obdobju bolj ali manj vezano na svoja narečja, običaje in tradicijo, je svoj najvišji kulturni domet doseglo v glagolici. Jezik glagolskih napisov in knjig sicer ni bil slovenski (pretežno je bil hrvaški čakavski), vendar to ne pomeni, da je bila glagolica tuja kultura, ki je samo živela med Slovenci in ni v ničemer krepila in izoblikovala slovenske nacionalne identitete tega prostora. Nasprotno, glagolska kultura je zaradi svoje slovanskosti ohranjala slovenski etnični prostor in ga tudi razvijala. Glagolica seveda ni mogla postati osnova za razvoj hrvaške in slovenske mestne kulture, temveč je predvsem krepila tradicionalno od-

pornost in hkrati konservatizem kmečkega življa, ki je ostajal edini nosilec etnične tradicije in narodnosti (Zor, 1977, 138).

Odločilni strukturni etnični zgodovinski rezultati modernega časa so se v Istri ustalili šele nekako od konca 17. stoletja dalje ter se v 18. stoletju, v obdobju konsolidacije razmer v deželi, oblikovali v tri poglavitne jezikovne skupnosti: srbohrvaško, italijansko in slovensko. Jezikovna pripadnost tedaj še ni pomenila narodne zavesti, temveč prej socialni status (Darovec, 1992, 53).

Na prehodu iz 18. v 19. stoletje so se meje, ozemeljska pripadnost, s tem pa tudi upravna in politična urejenost Istrskega polotoka pogosto menjavali. Ukinitev Beneške republike leta 1797 je v Istro prinesla spremembo, ki jo ta dežela ni doživela skoraj pol tisočletja. S priključitvijo zahodne polovice Istrskega polotoka Avstriji je bila presežena razcepljenost, ki je skozi stoletja zaznamovala njeno politično zgodovino. Iz tega vidika torej lahko od konca 18. stoletja oziroma začetka 19. stoletja govorimo o bipolarnosti istrske zgodovine oziroma nekakšnem "istrskem regionalnem dualizmu" z vsemi posledicami, ki so se manifestirale še globoko v 19. stoletje.

Postopno se je razlika med jezikovno in narodnostno zavestjo prebivalstva manjšala predvsem z uveljavljanjem in krepitvijo moderne nacionalne zavesti od konca 18. stoletja dalje, toda na Istrskem polotoku šele druga polovica 19. stoletja pomeni čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest. Izraz etnične troedinosti se je uveljavil v oblikovanju etničnih meja zlasti med Slovenci in Hrvati ter manj med italijanskim prebivalstvom, ki je bilo bolj kompaktno naseljeno le v večjih mestih s tradicionalnim romanskim značajem, redkeje pa v nekaterih delih istrskega podeželja z večjim deležem italijanskega prebivalstva (Darovec, 1992, 54).

Čeprav sta se v avstrijskem obdobju slovensko in hrvaško nacionalno gibanje v Istri povezovala in skupno nastopala, pa je vsak narod vendarle oblikoval svojo nacionalno zavest, predvsem kot posledico zgodovinskega razvoja in jezikovne pripadnosti. Po eni strani je k temu precej pripomogla že beneška naselitvena politika, po drugi strani pa so v celotnem procesu oblikovanja nacionalne zavesti, idej in političnih programov 19. stoletja v etnično mešanem okolju Istre na ta gibanja v veliki meri vplivali tudi zunanji faktorji, zlasti Trst kot upravno, gospodarsko in politično središče Avstrijskega primorja, ter nacionalno – politična gibanja pri matičnih narodih. Slovensko nacionalno gibanje pred letom 1848 v Istri še ni imelo ugodnih razmer za širjenje. Vplivna sfera Bleiweisovih "Novic" je bila v Istri omejena na ozek krog bralcev in naročnikov, saj je "Novice" brala bolj ali manj le duhovščina, pa kakšen učitelj in posestnik (Beuc, 1975, 6). Večji vpliv kot Bleiweisovo nacionalno gibanje je imel na notranjo Istro ilirizem, predvsem v njenem vzhodnem delu, čeprav ilirsko gibanje pred letom 1848 še ni oblikovalo jasnega programa

o zedinjenju Istre s Hrvaško. Kljub temu je ilirizem v srednji in vzhodni Istri že zelo zgodaj našel nekaj somišljenikov, v svoje načrte pa jo je vključil tudi Ljudevit Gaj, ker je bil prepričan, da se morajo za uresničitev njegovih ciljev vključiti tudi istrski Hrvatje in Slovenci (Beuc, 1975, 8; Strčić, 1974, 615-618).

Do borbe in prepirov širših razsežnosti o državnopravni pripadnosti Istre ter o njenem etničnem in jezikovnem značaju je prvič prišlo v revolucionarnem letu 1848/49. Majarjev slovenski narodni program v šestih točkah je še posebej zahteval, da bi se vsi Slovenci zedinili v en narod z enim deželnim zborom, pri čemer naj bi Slovenija obsegala tudi Trst, Istro, beneške Slovence in Prekmurce (Zwitter, 1964, 112). Pomenljivo je, da so se Hrvatje leta 1848 glede Istre omejili v svojih ozemeljskih aspiracijah le do Učke. Hrvaški sabor je sicer v začetku junija 1848 zahteval od cesarja, da se ob ostalih slovanskih pokrajinah tudi Istra in Goriška "postavita v zvezo" s kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo ter se ji priključijo tudi Kvarnerski otoki, ki so prej pripadali Dalmaciji. V tistem času je sabor v svojem proglasu narodu razglasil, "da je napočil čas za narode, da se opredelijo po jeziku", ter pričakoval "pridružitev še ostalih južnoslovanskih avstrijskih pokrajin" (Rojnić, 1949, 101).

Slovenci in Hrvati v Istri so v tej prvi fazi, v času revolucije 1848/49, vzpostavili prve tesnejše stike s hrvaškim narodnim ilirskim gibanjem v Zagrebu in gibanjem za Zedinjeno Slovenijo. Trst je takrat postal neke vrste kulturno in politično središče za Slovence in Hrvate s področja Avstrijskega primorja. V Trstu se je osnovalo "Slavjansko društvo" (23. oktobra 1848), prvo društvo s političnimi temelji, v katerem so sodelovali Slovenci in Hrvatje. Že prvo društveno glasilo "Slavjanski rodoljub" je imelo slovensko-hrvaški značaj, v še večji meri pa glasilo "Jadranski Slavjan", ki je začelo izhajati marca 1850. List je prinašal slovenske in hrvaške prispevke brez prevodov, obravnaval pa je politična, šolska, domoznanska, medicinska in leposlovna vprašanja, včasih pa je priobčil tudi kakšno pesem (Prijatelj, 1955, 201). Ob obeh listih so začeli izdajati tudi različne publikacije in knjižna dela v slovenskem in hrvaškem jeziku.

Z revolucijo 1848/49 je med Slovenci in Hrvati nastalo nacionalno vrenje, v katerem se je nacionalna zavest začela hitreje razvijati. Nacionalni antagonizmi med Hrvati in Madžari, Slovenci in Nemci, v Istri pa med Hrvati in Slovenci z ene in Italijani z druge strani so v tem obdobju dobivali nove razsežnosti in radikalnejše oblike. Celotna borba in prepir o državnopravni pripadnosti Istre ter o njenem etničnem in jezikovnem značaju sta pokazala, da je že v letih 1848/49 tu prišlo do ostre nacionalne konfrontacije in narodne borbe, v kateri že opažamo prototipe kasnejših političnih grupacij in strank oziroma političnih programov, ki so v drugi polovici 19. stoletja privedli do širših nacionalnih in

političnih antagonizmov. Obenem je vprašanje odnosov s Slovenci od hrvaškega nacionalnega preporoda, zlasti pa od leta 1848 dalje postajalo v hrvaški politiki zelo aktualno.

Slovensko zgodovinopisje se doslej, razen redkih izjem, s slovensko-hrvaškimi političnimi odnosi v Istri ni sistematično ukvarjalo. Iz razumljivih razlogov je v njem, tako na nacionalnem kakor na lokalnem nivoju, bolj prisotna in obdelana problematika slovensko-italijanskih odnosov.

Viri za študij in podrobnejše opredeljevanje vsebine političnih programov istrskih Slovencev in Hrvatov so raznovrstni: med arhivskimi so zlasti fondi c.k. namestništva v Trstu (predsedniški akti 1850-1906 in 1906-1918 ter splošni akti 1850-1906 in 1906-1918) v Državnem arhivu v Trstu. Poleg tega hrani veliko gradiva o tem obdobju Zgodovinski arhiv na Reki in deloma Pokrajinski arhiv v Kopru (Okrožno glavarstvo Koper 1868-1918 in Okrožno glavarstvo Volosko). Dragocen je tudi fond iz zapuščine V. Spinčića v Zgodovinskem arhivu v Zagrebu, ki vsebuje zapisnike sestankov "Hrvaško-slovenskega kluba". Objavljeni so v delu V. Bratulića z naslovom: Zapisnici sjednica "Hrvatsko-slovenskog kluba" zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901), Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, zv. XI-XII, Rijeka 1966/67, 123-199. Sem spadajo tudi govori in predlogi poslancev v istrskem deželnem zboru, objavljeni v "Atti della Dieta provinciale dell' Istria", govori in predlogi zastopnikov v dunajskem državnem zboru ter sklepi in zaključki istrskih taborov. Vse to gradivo je v veliki meri objavljeno v tedanji slovenski in hrvaški periodiki, zlasti v listih Edinost, Naša sloga, Slovenski Narod in Slovenec.

Med splošnejšimi deli, ki obravnavajo narodnostne, gospodarske, politične, etnične in kulturne razmere v Istri, so Rutar (1896), zbornik Slovensko Primorje in Istra (1953), Novak-Zwitter (1945), Kramar (1991) in Darovec (1992). Posebej o etnični, jezikovni in mejni problematiki Istre Grafenauer (1993), Ostanek (1966) in Bufon (1993). O mednacionalnih odnosih Slovencev in Hrvatov ter drugih južnoslovanskih narodov Zwitter (1962), Kermavner (1966), Pleterski (1975, 1980), Granda (1989), o volilnem sistemu in delovanju istrskega deželnega zbora pa Melik (1965, 1999) in Žitko (2001).

Izčrpneje se je s političnimi, gospodarskimi in nacionalnimi problemi Istrskega polotoka v 19. stoletju ukvarjalo hrvaško zgodovinopisje. Med splošnejšimi deli so: Milanović (1967, 1973), Kirac (1946), Barbalić (1952), Beuc (1975), Rojnić (1949), Stulli (1984) in Strčić (1966, 1978, 1993). Posebej so nastanek, razvoj in značilnosti pravaštva v odnosu do slovenskih dežel obravnavali Kuntić (1958), Strčić (1977, 1978) in Gross (1972). S problematiko političnih strank v Istri v času narodne prebuje se je posebej ukvarjal Bratulić (1969), ki je tudi podrobneje obdeloval delovanje hrvaških zastopnikov v istrskem deželnem zboru in državnem

zboru na Dunaju (1958) ter nacionalno problematiko v Avstriji (1981). O hrvaško-slovenskih odnosih tudi Korunić (1983), o začetkih organiziranega političnega gibanja istrskih Hrvatov v 19. stoletju pa Strčić (1970). Isti avtor je posebej obdeloval tudi politično delovanje najvidnejših predstavnikov istrskega preporodnega gibanja, tako škofa J. Dobrile (1985) kot trojice pravaških politikov Laginje, Mandića in Spinčića (1966).

Italijansko zgodovinopisje je negiralo obstoj nacionalne zavesti pri Hrvatih in Slovencih pred drugo polovico 19. stoletja, obenem pa zatrjevalo, da so Hrvati in Slovenci do narodnopreporodnega gibanja sprejemali italijansko asimilacijo v lastnem interesu, ker so se s tem vključevali v razvitejšo civilizacijo in je bil to edini način za njihov hitrejši ekonomski razvoj. Na formiranje nacionalne zavesti Hrvatov in Slovencev so po mnenju italijanskega zgodovinopisja vplivale predvsem zunanje pobude, saj je bilo Avstriji v interesu, da krepi položaj Slovencev in Hrvatov ter s tem zavira razvoj italijanskega nacionalnega gibanja. Takšna stališča italijanskega zgodovinopisja so močno vplivala na prakso in stališča političnih strank v Istri pa tudi na formiranje italijanskega javnega mnenja v novejšem obdobju. Vidnejši odmik od takih stališč zaznavamo le pri nekaterih zgodovinarjih starejše generacije, zlasti pri Vivanteju (1912). Bolj ali manj skupna značilnost italijanskega zgodovinopisja, ki se posveča problematiki 19. stoletja, je tudi ta, da Slovence in Hrvate obravnava kot enoten slovanski živelj (Slavi), k čemur je v veliki meri pripomoglo dejstvo, da so si istrski Slovenci in Hrvatje postavljali zelo podobne ali pa docela enake politične in nacionalne cilje ter tudi skupno nastopali v političnem boju proti italijanskemu nacionalno - liberalnemu taboru. Med splošnejšimi, preglednejšimi deli, ki obravnavajo politični in družbenoekonomski položaj Istre skozi stoletja, so: Benussi (1923, 1924), De Franceschi (1926), Quarantotti (1936). Posebej so se z vprašanji etnij in nacionalnosti oziroma štetij prebivalstva ukvarjali Benussi (1903), Schiffrer (1990), Sestan (1947) in Perselli (1993), z delavskim gibanjem in strankarskimi boji pa Piemontese (1961) in Apih (1979).

Novejše italijansko zgodovinopisje vendarle doslednje upošteva jezikovne, etnične, kulturne in družbene razlike med slovenskim prebivalstvom in etnično mnogo bolj heterogenim prebivalstvom srednjega in južnega dela Istrskega polotoka. V tem okviru gre zlasti za ne-

katere nove poglede na iredentizem (Maserati, 1991) in volilni sistem ter politično zastopstvo v Istri v ustavni dobi (Ziller, 1994), kakor tudi za opredeljevanje cerkve znotraj nacionalnih konfliktov (Valdevit, 1979).

ZNAČILNOSTI IN OBLIKE POLITIČNEGA ŽIVLJENJA ISTRSKIH SLOVENCEV IN HRVATOV OD UVEDBE USTAVNEGA ŽIVLJENJA (1861) DO KONCA OSEMDESETIH LET 19. STOLETJA

S februarskim patentom leta 1861 je Istra s Kvarnerskimi otoki postala avtonomna dežela, imenovana mejna grofija Istra (Margraviato d'Istria) s posebnim deželnim zborom v Poreču, medtem ko je v upravnem pogledu (kot del Avstrijskega primorja, ki sta mu pripadala tudi Trst in Goriška) ostala podrejena c.k. namestništvu v Trstu. Z deželnozborskim volilnim redom (Regolamento elettorale per la Dieta provinciale per il Litorale) in deželnim redom (Regolamento provinciale) je bilo določeno, da istrski deželni zbor sestavlja 30 poslancev, kar je bilo glede na število prebivalstva veliko.¹ Od teh je bilo 27 poslancev voljenih, po funkciji pa so bili v deželnem zboru tudi 3 virilisti, in sicer: tržaško-koprski, poreško-puljski in krški škof. Ob tolikšnem številu virilistov (10%) pa je imela Istra med vsemi deželami monarhije najnižji delež veleposestniških poslancev (5 ali 16.7%), zastopnikov mest je bilo 8, trgovsko-obrtne zbornice 2 in zastopnikov kmečkih oziroma zunanjih občin 12 ali 40%; s spremembo deželnega reda, 20. maja 1870, se je število poslancev v deželnem zboru dvignilo na 33.²

Politični sistem zastopstva interesov in razredov je predvideval delitev volilnega telesa v štiri kurije na osnovi cenzusa. V kurijah veleposesti, trgovsko-obrtne zbornice in mest so bile volitve neposredne, za kmečko kurijo pa so bile predvidene posredne. To je pomenilo, da so v volilnih okrajih na vsakih 500 prebivalcev izvolili po enega zaupnika (elettori eletti ali fiduciari), ki so se zbrali na sedežih volilnih okrajev in izvolili predvideno število poslancev (Melik, 1995, 168; Vilhar, 1976, 14).

Čeprav so Slovenci in Hrvati v Istri na osnovi štetja prebivalstva v letih 1857, 1869 in 1880 predstavljali približno dve tretjini celotnega prebivalstva, si na osnovi takega volilnega sistema niso mogli zagotoviti večine v deželnem zboru, saj je namesto nacionalne pripadnosti

Ob štetju prebivalstva leta 1880 so v Istri našteli 43.004 Slovencev, 121.732 Hrvatov in 114.291 Italijanov, vendar je bilo to že prvo štetje po "občevalnem jeziku". Avstrija je napovedala prvo moderno štetje prebivalstva že z izdajo zakona št. 67 z dne 23. marca 1857 in ga nato ponavljala v naslednijh desetletjih, npr. 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Že štetje leta 1857 je pomenilo spremembo v narodnostnem pogledu, saj se je razmerje Slovencev in Hrvatov v Istri znižalo od 72,99% na 68,86% in razmerje Italijanov zvišalo od prvotnih 26,31% na 30,78%. V bistvu je šlo za znatno korekturo Czoernigovega štetja iz leta 1846, ki je nastala pod pritiskom istrskih Italijanov na vlado, da ponovno prouči narodnostne razmere v Istri.

² Tri nova poslanska mesta so bila dodeljena mestnemu volilnemu razredu; favoriziranje mestne kurije proti kmečki je bila splošna poteza avstrijskega volilnega sistema. Posebnost Istre se je kazala v tem, da so volili v mestni kuriji prebivalci mestnih davčnih občin, ne pa mestnega ozemlja v ožjem smislu, zato je zajemala mestna kurija znatno večji delež prebivalstva kot v osrednjih deželah, v Istri kar 31% (Melik, 1999, 636).

odločala politična in ekonomska moč posameznih volilnih teles, pogojena s progresivnim davčnim sistemom (Ziller, 1994, 540). Ker so deželni redi povsod favorizirali veleposestnike in meščanstvo, ki je bilo v Istri skoraj v celoti italijanske narodnosti, sta bila sestava deželnega zbora in nacionalna pripadnost v hudem nasprotju. Od 30 voljenih poslancev v letih 1870-1908 jih je imela italijanska stran po letu 1889 kar 21, hrvaško-slovenska pa le 9, torej samo 30%, v deželnem odboru (Giunta provinciale) pa samo enega zastopnika (Melik, 1999, 636).

Kar se tiče razpravnega jezika v istrskem deželnem zboru in pokrajinski upravi, je bila enakopravnost z italijanskim praktično nemogoča. Nastopi hrvaških in slovanskih poslancev v lastnem jeziku so po letu 1883 povzročali viharne proteste in grožnje italijanske poslanske večine, zato je bilo ravno vprašanje jezika in istrske avtonomne uprave eden od vzrokov pogostih kriz deželnega zbora (Zwitter, 1996, 167). Takšen položaj je torej že na začetku ustavne dobe Slovence in Hrvate silil k povezovanju in skupnemu nastopanju v predstavniških telesih pa tudi na drugih področjih javnega življenja.

Za razliko od deželnega zbora, kjer sta bila razvoj in napredek slovenske in hrvaške politične misli vselej vezana na obstoječo zakonodajo ter na narodnostno raznolikost poslancev, pa je slovensko in hrvaško časopisje, predvsem pa čitalništvo in taborsko gibanje prinašalo narodni prebuji prvine lastnega političnega življenja.

Na politično prizorišče so v prvem obdobju ustavnega življenja stopili tržaško-koprski škof Jernej Legat, poreško-puljski škof Juraj Dobrila in krški škof Ivan Vitezić, začetki nacionalne borbe pa so v poslanske vrste deželnega zbora potisnili tudi vrsto drugih duhovnikov slovenskega in hrvaškega rodu, saj je duhovščina v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja edina predstavljala ozek sloj izobraženstva, ki je stopil na čelo narodnega gibanja.³

Italijanska poslanska večina je že na prvih sejah deželnega zbora dala vedeti, da ga ima za svoje zakonodajno telo in ne za predstavniško telo večine prebivalstva, ki so ga sestavljali Hrvatje in Slovenci. Ko sta tržaško-koprski škof J. Legat in krški kanonik F. Feretić v deželnem zboru predlagala, naj bodo pokrajinski uradi dvojezični in da se deželnozborske razprave objavljajo v obeh jezikih, da bi mogli Hrvatje in Slovenci kontaktirati z uradi deželnega zbora in odbora ter da bi lahko razumeli razprave med zasedanji, je poslanska večina vse te zahteve zavrnila in s številčno premočjo izglaso-

vala določilo, da mora biti uradni jezik deželnega zbora le italijanski (Beuc, 1975, 59).

Tudi poreško-puljski škof J. Dobrila je po prvih zasedanjih spoznal, da istrski Slovenci in Hrvatje nimajo kaj dosti pričakovati od deželnega zbora, saj so bili interesi veleposestnikov in trgovske buržoazije povsem nasprotni od interesov podeželskega prebivalstva. Po njegovem naj bi v razmerah politične in ekonomske hegemonije italijanske liberalno-nacionalne stranke slovanskemu taboru pomagal le državni zbor na Dunaju, kamor je bil Dobrila za poslanca izvoljen na 2. seji deželnega zbora 26. septembra 1861 (Milanović, 1967, 260; Kramar, 1982, 13). Dobrila ni sledil liberalni levici v borbi proti vplivu katoliške cerkve, ki ji je bil zagotovljen s konkordatom, ter dokazoval, da le-ta ni nikomur škodljiv, in svoje trditve podkrepil s položajem v Istri, kjer se je v tem obdobju naglo povečevalo število hrvaških in slovenskih osnovnih šol. Po njegovem je bilo to še posebej pomembno pri oblikovanju hrvaške in slovenske narodne zavesti (Beuc, 1975, 65).

Virilisti so tudi pri nadaljnjih zasedanjih deželnega zbora nadaljevali borbo, da slovenski in hrvaški jezik stopita v življenje ter postaneta enakopravna z italijanskim. Ob zakonskem načrtu deželnega odbora glede uporabe italijanskega oziroma hrvaškega in slovenskega jezika v osnovnih šolah je škof Dobrila ostro protestiral proti predlogu, da bi občinam prepustili skrb za imenovanje učiteljev. Po njegovem bi to zlasti prizadelo cerkev, ki je bila močno angažirana pri oblikovanju nacionalne zavesti istrskih Slovencev in Hrvatov, obenem pa bi ji s tem zakonom odtegnili učno-vzgojno delo v osnovnih šolah, ki ji je pripadalo po uveljavitvi konkordata leta 1855. Kljub prizadevanjem škofu Dobrili ni uspelo preprečiti sprejetja tega zakona, ki je na ta način osnovno šolstvo postopno spravljal pod nadzor deželnega zbora in odločilno pripomogel k asimilaciji slovanskega življa v Istri (Kramar, 1991, 182).

Za nadaljnji razvoj nacionalnega gibanja istrskih Slovencev in Hrvatov so bili zelo pomembni decembrski zakoni iz leta 1867. Čeprav so nove zakonske odredbe uveljavile progresivno zakonodajo, so na multietničnih območjih, kakršno je bila Istra, zavrle nadaljnji razvoj nacionalnih gibanj, saj so tako slovenske kot hrvaške šole prišle v podrejen položaj v odnosu do nemških in italijanskih šol, ki so bile že doslej državne in so tudi naprej ohranjale takšen status, medtem ko so slovenske in hrvaške, ki jih je večinoma upravljala duhovčina brezplačno, bile so pa tudi brez potrebnih kvalificiranih kadrov in sredstev za pouk, prišle v položaj, da so jih

Že v prvem obdobju istrskega deželnega zbora leta 1861 je bil hrvaški zastopnik krški kanonik dr. Franjo Feretić, v drugem obdobju 1861-1867 je bil v deželni zbor ob treh virilistih in F. Feretiću, izvoljen župnik M. Jurinac iz Moščenic, v tretjem obdobju 1867-1870 pa pri nadomestnih volitvah slovenski duhovnik in narodni buditelj Franjo Ravnik. Njegova izvolitev je bila overovljena 16. oktobra 1869, izvolile pa so ga zunanje občine okraja Koper in Piran. V četrtem obdobju 1870-1877 je bil v sodnih okrajih Koper-Piran-Buzet izvoljen duhovnik Ivan Grubiša, župnik v Sv. Križu pri Nabrežini (Kramar, 1982, 16-18; Milanović, 1967, 263/264; Barbalić, 1952, 17-18).

morali ukiniti ali pa so se spremenile v italijanske šole (Beuc, 1975, 124).

Posledica obeh zakonov se je v Istri kmalu pokazala, saj je začelo število slovenskih in hrvaških šol vidno upadati. Državni šolski zakon iz leta 1869 je poleg tega predpisal, da o učnem jeziku odloča deželna šolska oblast, potem ko konsultira tiste, ki šole vzdržujejo. S tem močnim orožjem je italijanska liberalno-nacionalna stranka hitela odpirati italijanske šole tudi tam, kjer so živeli sami Slovenci ali pa Hrvati (Vilhar, 1976, 17).

Pozitivna plat šolskega zakona iz leta 1869 je vendarle bila ta, da je priklical k življenju 4-letna učiteljišča. Že leta 1870 so oblasti z ministrskim dekretom ustanovile 3-letno učiteljišče v Rovinju, ki pa ni imelo prave bodočnosti, zato ga je vlada po daljših razpravah prenesla v Koper. Leta 1875 je bilo v Kopru z ministrskim odlokom ustanovljeno učiteljišče s slovenskim, hrvaškim in italijanskim oddelkom, ki je tu delovalo vse do leta 1909 in kljub izredno težkim družbenim, narodnostnim in političnim okoliščinam izpolnilo svojo nacionalno in kulturno-posvetno poslanstvo. V 34 letih svojega delovanja je dalo 426 slovenskih in 117 hrvaških učiteljev, ki so postali na Primorskem in v Istri stebri narodne prebuje in prosvetno-kulturnega dela med domačim prebivalstvom (Vilhar, 1976, 71-83; lakovljević, 1996, 213-224).

Obdobje od konca šestdesetih do začetka sedemdesetih let 19. stoletja pomeni za prebivalstvo Istre, tako za slovenski kot hrvaški del, tudi velik prelom v dotedanjem nacionalnem in političnem boju. Ob političnem boju, ki ga je škof Dobrila vodil v deželnem zboru, je bilo zelo pomembno tudi njegovo književno delo, zlasti dvoletno izdajanje prve hrvaške periodikekoledarja "Istran" in začetki izdajanja prvega lista za istrske Hrvate "Naša sloga" od leta 1870 dalje (Strčić, 1977, 349).

Idejni krog, v katerem je nastala prva številka "Istrana", se je proglašal za strossmayersko-jugoslovanskega; "Istrana" je urejal slovenski narodni buditelj, duhovnik Franjo Ravnik, ki je večinoma služboval v hrvaškem delu Istre: v Brtonigli, Črnem Vrhu in Kastvu. Že drugo številko so v svoje roke v glavnem prevzeli nekdanji Ravnikovi učenci iz Kastva s katerimi je vzdrževal stike in jih tudi povabil k sodelovanju. Prispevke za koledar so pripravili: Vjekoslav Spinčić, ki je bil po študiju teologije v Gorici posvečen za duhovnika (kasneje profesor zgodovine na koprskem učiteljišču in eden glavnih narodnih voditeljev istrskih Hrvatov), Vinko Zamlić, Ivan Lucić in Matko Laginja. Vsi so bili takrat že pravaško usmerjeni gimnazijci in študentje, urednik pa je še nadalje ostal Franjo Ravnik (Strčić, 1969, 3).

Na Dobrilovo presenečenje je bil tako drugi zvezek "Istrana" intoniran že v izrazito pravaškem duhu, postal je zelo borben pa tudi poln odprtih sporočil in pretenj oblastem, zato mu je Dobrila odtegnil nadaljnjo finančno podporo. S tem je obenem kot izrazit strossmayerjevec tudi onemogočal širjenje pravaških idej prek takšnih in podobnih glasil. Odločil se je za dokaj ambiciozen korak: v Trstu je osnoval mnogo pomembnejši list "Naša sloga", ki je postal osrednje glasilo istrskih Hrvatov tja do I. svetovne vojne.⁴

V istem času, to je v drugi polovici leta 1870, so Slovenci na Primorskem ostali brez svojega lista, ko je prenehala izhajati "Jadranska zarja", ki je sledila programski usmeritvi "Slovenskega naroda" in je služila tudi Istranom in Goričanom. Verjetno so se še pred novim letom 1871 Goričani dogovarjali s Tržačani za skupno glasilo, neuspeh pogajanj pa potrjuje prav izid tržaškega političnega in poučnega lista "Primorec", ki ga je izdajal in urejal Vekoslav Raić; list se je že zavzemal za jugoslovanski program (Marušić, 1971, 217).

Leta 1870 se je na območju Avstrijskega primorja obnovilo tudi taborsko gibanje s taboroma v Tolminu in Sežani, 7. avgusta pa je sledil prvi istrski tabor v Kubedu. Temeljna, stalna točka vseh taborov je bila zahteva po "Zedinjeni Sloveniji". Prek taborov se je ta ideja razširila med kmečke množice po vseh slovenskih pokrajinah: tabori so bili neke vrste plebiscit zanio. Program "Zedinjene Slovenije" se je tako kot že leta 1848 tudi sedaj pogosto vezal z mislijo na povezavo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Jugoslovanski koncepti so se dokaj razširili po vojni leta 1866, ko je hrvaška "Narodno-samostalna stranka" v nasprotju z zgodovinskim pravom zastopala "historični federalizem", koncepcijo o "narodnem federalizmu" in zahtevala državno združitev Hrvaške z Zedinjeno Slovenijo in srbsko Vojvodino v eno od enot znotraj avstrijske federacije (Korunić, 1983, 226). Po eni strani je verjetno na to vplivalo dejstvo, da se je hrvaški sabor tedaj orientiral proti dualizmu in da so se slovenska in hrvaška stališča zbližala ter je s tem hrvaška politika dobila na Slovenskem več simpatij, po drugi strani pa je odcepitev beneških Slovencev (1866) in s tem izločitev prvega dela slovenskega nacionalnega ozemlja iz monarhije predstavljala hud opomin za slovensko politično vodstvo. Slovenci so skušali z javnimi izpovedmi lojalnosti do Avstrije naglašati svojo vlogo braniteljev državnih interesov proti Italijanom v Avstrijskem primorju. Reakcija Italijanov na tako množično zasnovane politične pobude Slovencev, kot so bili tabori, zlasti tabori na Primorskem, je bila značilna za vzdušje, ki je tedaj vladalo na Goriškem, Tržaškem pa tudi v Istri (Marušič, 1969, 237; Kramar, 1970, 35/36).

^{4 &}quot;Našo slogo" označujemo kot ogledalo narodne borbe v Istri, saj je imela zelo veliko število naročnkov. Prvih 14 let, to je do konca leta 1883, je list izhajal dvakrat mesečno, kasneje pa je postal tednik. Uredništvo, ki ga je sprva vodil Anton Karabaič, je največjo pozornost posvečalo hrvaškim šolam, občinam in zasedanjem istrskega deželnega zbora (Strčić, 1966, 25; Barbalić, 1952, 9).

V takem ozračju se je odvijal tabor v Kubedu, za katerega so se organizatorji odločili zato, da bi se ga lahko v večjem številu udeležili tudi istrski Hrvatje. Taboru je prisostvovalo okoli 4000 ljudi; precej jih je prišlo z območja Buzeta in drugih krajev hrvaške Istre. Kot govorniki so nastopili dr. Karel Lavrič, Franjo Ravnik (oba deželnozborska poslanca), Fran Blažič, župnik iz Dolenje vasi, Janez Cepak, posestnik in svetovalec v občini Rožar, in Jurij Jan, dekan iz Doline pri Trstu.⁵

Leto 1870 je bilo tudi sicer, širše gledano, v znamenju poglabljanja jugoslovanske ideje, predvsem ob francosko-pruski vojni. Nemške zmage so podžigale vsenemško gibanje v Avstriji, po drugi strani pa je to pospeševalo gibanje za enotnost južnih Slovanov. Slovenci so gojili veliko upanje v južnoslovansko državno skupino, zato so se novembra 1870 najprej sestali hrvaški in slovenski politiki v Sisku, nato pa od 1.do 3. decembra slovenski, hrvaški in srbski politiki z ozemlja monarhije v Ljubljani in sprejeli posebno programsko "Izjavo o enotnosti južnih Slovanov". Kljub temu, da ljubljanski kongres po trdnosti in trajnosti sklepov ni imel velike veljave, je v znatni meri prispeval k medsebojnemu zbližanju in spoznavanju, predvsem k spoznavanju pomembnosti položaja Slovencev pri drugih južnoslovanskih narodih.6

Za popularizacijo ljubljanskega jugoslovanskega programa je bilo v letu 1871 precej narejenega: sprejela so ga slovenska politična društva po posameznih deželah, v njegovem znamenju je bil organiziran in izveden tabor v Kastvu v Istri 21. maja 1871 s hrvaškoslovensko udeležbo in značajem. Ker so oblasti prepovedale, da bi se na taboru kakorkoli govorilo o zedinjenju južnih Slovanov, so na njem obravnavali druge teme, kot npr. uvajanje hrvaškega jezika v šole, razvoj pomorstva itd. Glavni motiv kastavskega tabora, ki se ga je udeležilo kakšnih 8000 ljudi, pa je bil predvsem protest proti združitvi Istre s Trstom in Goriško v enotno pokrajino, ker bi število Italijanov v Trstu spremenilo nacionalni sestav na škodo Slovencev in Hrvatov v Istri (Milanović, 1967, 310; Strčić, 1971).

Tudi tabor v Renčah, napovedan za 11. junij 1872, je imel namen izraziti protest proti italijanski nameri, da se Istra, Trst in Goriška združijo v eno upravno telo. Tabor, ki ga je tržaški "Primorec" imenoval prvi tabor za Jugoslavijo, je oblast prepovedala; podobno se je kasneje primerilo taboru, napovedanemu za 6. oktober 1872, prav tako v Renčah (Marušič, 1971, 219).

Hrvaško politično gibanje je bilo v tem obdobju še vedno pod močnim vplivom monsignorja Dobrile in narodne stranke, kar se je do leta 1874 odražalo tudi v konceptu in usmeritvi "Naše sloge". Toda državno-

zborske volitve leta 1873 in široka konfrontacija z italijanskim liberalno-nacionalnim taborom so pokazale, da oprezno in neodločno taktiziranje Dobrilovega kroga ni več ustrezalo razmeram, obenem pa je bilo potrebno odločno zavrniti italijanske napade in podtikanja, da v Istri ni hrvaškega naroda niti njegovega jezika in da je "Naša sloga" pravzaprav panslavistično in protiavstrijsko glasilo. V zahodni Istri, torej na ozemlju lastne škofije, je J. Dobrila pri volitvah doživel poraz, saj ga je porazil italijanski kandidat Gianpaolo Polesini, s tem pa se je moral Dobrila umakniti s političnega prizorišča (Milanović, 1967, 263/37; Barbalić, 1952, 30).

Po smrti J. Legata je bil kmalu zatem J. Dobrila imenovan za tržaško-koprskega škofa (1875) in opravljal svoje novo pastirsko poslanstvo v Trstu do svoje smrti leta 1882 (Milanović, 1967, 242). Prisotnost glavnega akterja oziroma pobudnika nacionalnega gibanja istrskih Hrvatov J. Dobrile na čelu tržaško-koprske škofije se je vključevala v tedanjo politično naravnanost avstrijske vlade, ki je v celotnem Taaffejevem obdobju (1879-1893) ubirala pot malih koncesij "nezgodovinskim narodom" in pri kleru in cerkvenih ustanovah predvidevala podporo za ohranitev in utrjevanje slovenske in hrvaške nacionalne zavesti ali pa vsaj pasiven odpor proti asimilacijski politiki italijanskega nacionalno-liberalnega tabora. Ne preseneča torej dejstvo, da sta se ravno c.k. namestnik v Trstu Pino Friedental in minister za uk in bogočastje Stremayr ogrevala za imenovanje monsignorja Dobrile za tržaško-koprskega škofa, saj bi njegova borba proti italijanski nacionalni hegemoniji naletela na območju škofije na ugodna tla tako v tržaškem zaledju kot na istrskem podeželju. Ko je bil septembra 1875 imenovan za tržaško-koprskega škofa, je Dobrila dejansko usmeril svoje prve korake ravno v krepitev slovenske in hrvaške nacionalne zavesti in odločnejšega odpora proti italijanskim asimilacijskim težnjam (Milanović, 1967, 211-254; Rubetić, 1882, 62-63). V tem kontekstu gre razumeti tudi njegova prizadevanja za združitev istrskega ozemlja pod enotno cerkveno upravo, kar bi nedvomno zmanjšalo tudi moč in vpliv Trsta kot trgovskega in industrijskega središča oziroma glavnega oporišča italijanskega liberalno-nacionalnega tabora in njegovo odvisnost od slovanskega zaledja ter ne nazadnje premik celotnega cerkvenega organizma na podeželje, h kateremu ga je potiskala vloga cerkve v procesu krepitve nacionalne zavesti istrskih Slovencev in Hrvatov (Valdevit, 1979, 1/2).

Do novega izbruha iredentističnih teženj je prišlo v letih 1877/78, ko je nastala organizacija "Italia irredenta", katere aspiracije so bile v tem času, pa tudi pred Berlinskim kongresom in po njem, v glavnem usmerjene

⁵ Poročilo o taboru v Kubedu so prinesle Novice 10. 8. 1870; Slovenski Narod je 13. 8. 1870 objavil podobno poročilo kot Novice. Kratko vest o taboru je 10. 8. 1870 podal tudi Slovanski gospodar, poročilo Naše sloge pa se skoraj povsem ujema s telegramom Slovenskega naroda z dne 9. 8. 1870; tabor je podrobneje obdelal Kramar, 1970.

⁶ Podrobneje o ljubljanskem kongresu Melik, 1969, 78; Kermavner, 1963, 155-170; Zwitter, 1962, 145-170.

v Južno Tirolsko in Avstrijsko primorje. Posebno po zahtevi italijanskih diplomatov na berlinskem kongresu, da se meje Italije popravijo v njeno korist proti Avstro-Ogrski, v smislu kompenzacije teritorialnih odstopanj drugim velesilam, se je v Istri, Trstu in Gorici v veliki meri okrepila iredentistična zagretost italijanskega prebivalstva, ki se je manifestirala v tiskanju letakov, manifestov, demonstracijah itd., z odkritimi zahtevami, da se uresničijo italijanske teritorialne zahteve (Luković, 1980, 177; Vivante, 1912, 108).

Reakcije slovenske javnosti na okrepljene iredentistične težnje po zaključku berlinskega kongresa, ki jih je predstavil "Slovenski Narod" (dopis iz Trsta, 26. avgusta 1878 pod naslovom "Italijani in mi"), kažejo na to, da je treba krivdo za tako stanje pripisati tudi samim primorskim Slovencem, ker so pokazali, zlasti v Istri, politično nebudnost in neaktivnost ter "vodstvo deželnih stvarij Italijanom prepustili" (SN, št. 199, 31. XIII. 1878). Do oktobra 1878 je "Slovenski Narod" objavil še nekaj člankov istega dopisnika, iz katerih so razvidne reakcije takratne slovenske javnosti proti italijanskemu poseganju na slovensko etnično ozemlje, obenem pa lahko ugotavljamo, da se je v tej protiiredentistični borbi v znatni meri krepila in dvigala tudi slovenska nacionalna zavest.

Toda liberalna struja slovenskega nacionalnega gibanja ni bila povsem zadovoljna z rezultati borbe proti iredentizmu z organizacijo demonstracij, taborov in drugih podobnih manifestacij, na katerih se je izražal predvsem avstrijski patriotizem, temveč je hotela doseči radikalizacijo borbe primorskih Slovencev proti italijanski iredenti na takšen način, da bi Slovenci prenehali biti le orožje v rokah dunajske vlade ter začeli predvsem borbo za lastne interese (Luković, 1980, 186).

V takem vzdušju je 27. oktobra 1878 potekal tabor v Dolini pri Trstu, ki ga je organiziralo Politično društvo Edinost. Društvo je začelo delovati že v drugi polovici leta 1874, januarja 1876 pa je začelo izhajati tudi društveno glasilo "Edinost", sprva kot tednik, od leta 1898 pa kot dnevnik (Marušič, 1971, 241).

Tabor je v odsotnosti predsednika društva Ivana Nabergoja odprl podpredsednk Viktor Dolenc in naglasil, da ima ne le slovenski, temveč tudi jugoslovanski značaj, ter obrazložil svojo trditev: "Naj bi bil ta tabor začetek našega spojenja v eno samo narodno telo. On je pomemben tudi zato, ker politično društvo Edinost na njem praznuje na posebno slaven način svoj vhod v Istro, v to tužno deželo, kjer naši slovanski bratje vzdihujejo pod jarmom italijanskih "begov". Bog daj, da bi društvo Edinost zbudilo tu naše brate k pravemu narodnemu življenju, k politični zavesti in k občemu napredku. (Edinost, št. 21, 9. XI. 1878).

Na koncu svojega govora, kjer se je zavzel za federativno ureditev monarhije, je V. Dolenc predložil sprejetje resolucije z naslednjo vsebino: "Naši narodni zastopniki v deželnih in državnem zboru naj po izgledu

narodnih poslancev kranjskih pri vsaki dani jim priliki odločno tirjajo zedinjenje vseh slovenskih dežel z Istro vred v eno samo politično in adiministrativno celoto in naj se zastopniki drugih Slovanov v Avstriji edino na to delajo, da se Avstrija uže kmalu preustroji v federalistično državo" (Edinost, št. 21, 9. XI. 1878).

V okviru 3. točke programa sta govorila ugledna politika iz hrvaške Istre Petar Persić in Ljudevit Vuličević, ki sta se zavzela za tesnejše politično sodelovanje med Hrvati in Slovenci v borbi proti iredentističnim osvajalnim namenom, poudarjajoč tudi neobhodnost jugoslovanske solidarnosti na široki osnovi.

Med številnimi listi je "Slovenec" ocenil dolinski tabor takole: "Tabor v Dolini bo imel morda dobrodejen učinek, da se bo narodna samozavest v Istri zbudila, in da se bo narod tamkajšnji začel pogajati za svoje pravice. Pričakovati je, da bodo tudi istrski Slovenci posnemali svoje slovenske brate v Gorici, na Kranjskem in Štajerskem in da bodo vsaj v kmečkih občinah volili v deželni zbor svoje domače, slovenske, narodne kandidate. Čestitamo v to ime društvu "Edinost" v Trstu in upamo, da bo na tej poti naprej korakalo in zapuščenim Istrijancem pod pazduho seglo, da se dvignejo iz sramotnega hlapčevskega stanja, v katerem so doslej nasproti Lahom živeli" (Slovenec, št. 121, 5. XI. 1878).

Dolinskemu taboru je 3. junija 1883 sledil tabor v Brezovici pri Materiji, do zadnjega tabora v Istri pa je prišlo 10. maja 1885 v Lindaru. Vsi tabori so nedvomno v veliki meri pripomogli k dvigu narodne zavesti in prispevali k temu, da se je politični položaj v deželi postopno izboljševal ter so nastajali temelji za radikalnejšo političo borbo v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja (Barbalić, 1952, 41; Milanović, 1973, 173).

PRODOR PRAVAŠKO USMERJENE GENERACIJE NA ISTRSKO POLITIČNO PRIZORIŠČE IN ZAČETKI ORGANIZIRANEGA DELOVANJA SLOVENSKO-HRVAŠKEGA POLITIČNEGA TABORA DO KONCA DEVETDSETIH LET 19. STOLETJA

Z letom 1883 se je v političnem življenju hrvaškega dela Istre marsikaj spremenilo. Po smrti škofa Dobrile in urednika "Naše sloge" Mateja Baštiana je na politično prizorišče stopila mlajša generacija pravaško usmerjenih politikov, med katerimi so bili v ospreju Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić in Matko Mandić.⁷ Za formiranje njihove politične zavesti je bilo odločilno leto 1871; najprej proslavljanje 200-letnice zrinjsko-frankopanske zarote, v še večji meri pa Kvaternikova smrt pri ponesrečenem uporu v Rakovici. V začetku sedemdesetih let 19. stoletja je tako V. Spinčić, tudi zaradi vpliva M. Laginje, opustil južnoslovansko koncepcijo hrvatstva kot svoj politični nazor, ni pa prevzel radikalnega Starčevićevega pravaštva (Strčić, 1978, 123-132). Zlasti na Spinčića so delovali neposredno slovensko sosedstvo njegove Kastavščine in vsakodnevni stiki s Slovenci ter

medsebojno sožitje zaradi ogroženosti od italijanskega liberalno-nacionalnega tabora.

Velik preobrat so predstavljali šele revizija hrvaškoogrske nagodbe, imenovanje I. Mažuranića za bana in neposredne državnozborske volitve leta 1873, kjer je bil za poslanca v vzhodni Istri izvoljen dr. Dinko Vitezić (Barbalić, 1952, 30; Milanović, 1967, 236/37). Volitve so bile istočasno eden od ključnih elementov za začetek organiziranega novega političnega kurza, močan impulz pravaškemu gibanju pa je dal ravno narodnjak D. Vitezić, ki je že v svojem nastopnem govoru v dunajskem državnem zboru zahteval, da se prisega bere tudi v hrvaškem jeziku (NS, št. IV, 22 – 16. XI. 1873, 89).

Tudi list "Naša sloga" je moral postopno odpreti svoja vrata pravašem, odločilnega pomena pa je bil Laginjev prihod v Trst v začetku osemdesetih let, ko je stopil v ožji krog "Naše sloge", obenem pa prodrl v ospredje hrvaškega političnega gibanja v Istri. Leta 1882 se je vključil v volilno borbo za poslansko mesto v istrskem deželnem zboru, volilna zmaga leta 1883 pa je pomenila veliko prelomnico v dotedanji praksi hrvaškoslovenskega političnega tabora, zlasti po Laginjevem nastopnem govoru v deželnem zboru 21. avgusta 1883 v hrvaškem jeziku, kar je izzvalo ostro in bučno reakcijo italijanske poslanske večine (Naša sloga, št. 34, 21. VIII. 1883; Barbalić, 1952, 42).

Drugo pomembno spremembo je povzročil prihod M. Mandića na mesto glavnega urednika "Naše sloge", ki je vsebinsko krenila po drugačni poti; postala je bolj borbena in radikalna, saj je odprto spregovorila o podrejenem položaju večinskega prebivalstva Istre in ostreje obračunavala z italijanskim hegemonizmom.

S prodorom mlajše generacije se je v Istri postopno s političnega prizorišča do konca sedemdesetih let pričela umikati tudi generacija strossmayerjevcev, ki je v veliki meri opravila svoje zgodovinsko poslanstvo. Svoje mesto je prepuščala pravaški inteligenci, eden redkih narodnjakov, dr. Dinko Vitezić, ki je sicer ostal aktiven vse do konca življenja (1904), pa je bolj ali manj le vzdrževal potrebno ravnotežje med obema strujama. Konkretne politične razmere, zlasti uspešno sodelovanje s Slovenci, pa so vendarle vplivale na obe struji, da sta približevali svoja stališča predvsem na področju nacionalnih opredelitev (Strčić, 1964. 376).

Generacija istrskih hrvaških politikov, ki je stopila v ospredje v osemdesetih pa tudi v devetdesetih letih, je bila torej v glavnem pravaško usmerjena, vendar s specifičnimi potezami: sodelovala je s Slovenci v istrskem deželnem zboru, v državnem zboru na Dunaju pa tudi pri političnem delu v Trstu v okviru društva Edinost. V glavnem ta generacija tudi ni sprejemala ekskluzivnega hrvaškega stališča pravašev iz banovine,

bila je za sodelovanje vseh Slovanov habsburške monarhije, posebno še Jugoslovanov, priznavala je Slovence kot narod in jim ni vsiljevala "planinskega hrvatstva". Državno pravo je dopolnjevala z načeli narodnega prava in ljudske volje, v čemer je videla temelj za združitev Istre in slovenskih dežel s Hrvaško. Podobno kot Slovence je to hrvaško istrsko generacijo vodil občutek ogroženosti pred Italijo k temu, da je cenila pomen habsburškega državnega okvira kot branika hrvaških in slovenskih dežel pred iredentizmom (Pleterski, 1975, 270).

Svojo politično dejavnost je v Istro v osemdesetih letih 19. stoletja razširilo tudi Politično društvo Edinost iz Trsta. Toda že pred tem lahko v hrvaškem delu Istre zaznamujemo nekakšne splošne okvire programa hrvaškega nacionalnega gibanja, zato z razširitvijo Edinosti na Istrski polotok ni prišlo v temeljnih programskih točkah do kakršnihkoli sprememb, saj je tudi program Edinosti nastal v podobnih materialnih in političnih razmerah kot program hrvaške narodne stranke v Istri. Zaradi tega je bila odločitev Edinosti o razširitvi svojega dela na Istro sprejeta z navdušenjem. Ko je odbor Edinosti uredništvu "Naše sloge" javil, da je razširil svoje delovanje na Istro, je le-ta Istranom priporočila, naj vstopijo v Edinost in dodala, da je odslej Politično društvo Edinost slovensko-hrvaško in ne samo slovensko kot doslej (NS, št. 15, 1. VIII. 1878).

Društvo Edinost je v tem smislu tudi spremenilo svoja društvena pravila. V 16. številki je "Naša sloga" objavila uradni članek pod naslovom "U kolo", v katerem je uredništvo ponovno pozvalo vse Istrane, da vstopijo v društvo Edinost. V isti številki je list tudi objavil nova pravila Edinosti, ki jih je c.k. namestništvo v Trstu potrdilo 7. junija 1878 (NS, št. 16, 16. VIII. 1878; Barbalić, 1952, 37).

Od tega leta dalje je Politično društvo Edinost postalo enotna hrvaško-slovenska politična organizacija ne le za Hrvate in Slovence v Istri temveč tudi za tržaške Slovence. V praktičnem političnem delu je to imelo daljnosežne posledice, saj so od tedaj dalje Hrvati in Slovenci nastopali tudi formalno združeni v enotni politični organizaciji z dvema listoma: "Našo slogo" v hrvaškem in "Edinostjo" v slovenskem jeziku (Bratulić, 1969, 306).

Ko je Edinost svoje delo razširila na Istro, je sem širila tudi svoje politične nazore in ideološko naravnanost, ki je šla v smeri "edinosti in sloge", podobne poglede pa je ne glede na pravaško usmeritev zaznati tudi pri hrvaškem političnem vodstvu okrog "Naše sloge". "Slogaštvo" istrskega narodnega vodstva je bilo torej v tem obdobju konstanta, ki se ni spreminjala vse do začetka 20. stoletja, bila pa je logična posledica po-

⁷ Podrobneje o trojici vodilnih istrskih politikov mlajše generacije v delu Strčić, 1966; Strčić, 1978, 113-132; Gross, 1972, 253-281.

litičnih razmer, ki so vladale v Istri v drugi polovici 19. stoletja. Istrski Slovenci in Hrvati so lahko v nenehni borbi s privilegirano italijansko buržoazijo v deželnem zboru in občinskih svetih vzdržali le z enotnostjo, s katero so se postavili po robu italijanskim raznarodovalnim tendencam. Ta enotnost je v veliki meri prišla do izraza v skupnem delu istrskih poslancev v "Hrvaškoslovenskem klubu", ki je bil leta 1884 osnovan v istrskem deželnem zboru. Na ustanovitvenem sestanku kluba, 10. januarja 1884, v prisotnosti izvoljenih predstavnikov so sprejeli sklep, da se formira "Hrvaško-slovenski klub deželnega zbora Istrskega". Za predsednika je bil izvoljen Vinko Zamlić, za tajnika pa slovenski poslanec Avgust Jenko. Leta 1889 je bil za predsednika izbran Matko Laginja, za tajnika pa Matko Mandić.⁸

Za slovensko-hrvaško politično sodelovanje sta bila odločilna ravno Mandićev prihod v Trst in njegova aktivna vključitev v tržaško politično življenje. Vodstvo Edinosti ga je pritegnilo v svoj krog že na občnem zboru društva 26. decembra 1883, ko je bil izvoljen za enega od odbornikov. Društvo je začelo odločneje pomagati istrskim Hrvatom, Mandić pa je postal živa vez med tržaškimi Slovenci in istrskimi Hrvati (Milanović, 1973, 32). Po petih letih delovanja je bil Mandić na občnem zboru Edinosti (8. aprila 1888) izvoljen za prvega podpredsednika društva, končno pa je njegovo neumorno in učinkovito politično delo leta 1891 privedlo do njegove izvolitve za predsednika društva, v društveni odbor pa so tedaj že vstopili vidnejši voditelji tržaških Slovencev: Ivan Gorjup, Gustav Gregorin in Makso Cotić (Kramar, 1991, 123; Milanović, 1973, 425).

V delo društva sta se že leta 1883 vključila tudi V. Spinčić in M. Laginja. Skupaj z Mandićem sta veliko prispevala k narodni prebuji Istranov: Spinčić predvsem kot organizator na področju šolstva, Laginja pa kot organizator gospodarskih zadrug in kulturnih društev. Okrepljeno politično delo istrskih Slovencev in Hrvatov je leta 1884 vzpodbudilo italijanski liberalno-nacionalistični tabor, da je osnoval "Italijansko istrsko politično društvo" (Società italiana politica istriana) s sedežem v Pazinu. Namen in cilj društva je bil, da razvija in promovira italijansko narodnost, prosveto in kulturo, ustvari jez proti slovanstvu ter razširi svoj politični vpliv na istrsko podeželje (Kramar, 1991, 122; Milanović, 1973, 424).

V razvoju slovenskega programa in zbliževanja s Hrvati je bil v tem obdobju pomemben shod slovenskih in istrskih-hrvaških poslancev 2. oktobra 1890 v Ljubljani. Na njem so se sestali samo predstavniki istrskih Hrvatov in predstavniki Koroške, Štajerske, Kranjske, Goriške in Trsta, niso pa sestanku prisostvovali predstavniki Dalmacije. Med desetimi istrskimi predstavniki je bilo 9 poslancev istrskega deželnega zbora in dr. Dinko Vitezić, poslanec dunajskega državnega zbora (Bratulić, 1958, 146/47).

List "Naša sloga" je konferenci pripisoval velik pomen, "Slovenski Narod" pa je istrske zastopnike sprejel z besedami: "Proti resnično terorističnemu pritisku italijanske stranke je složno nastopanje hrvaških in slovenskih zastopnikov v istrskem deželnem zboru prepričljiv znak, da nas vse prevzema težnja za enotnostjo. Če te enotnosti ne moremo sedaj podpirati, žal zaradi dvojnih razmer, kot bi želeli, če je ne moremo že sedaj postaviti v program našega političnega delovanja na polju praktične politike, je dejanska resnica, "da ideja naše enotnosti živi, da nam je vsem globoko vtisnjena v srce, kot se to kaže ob vsaki priliki, kjer je mogoče in kjer se ta ideja naglaša" (Bratulić, 1969, 307).

Na konferenci so razpravljali o političnih razmerah v monarhiji, zlasti pa pri Slovencih in Hrvatih, o njihovih nerešenih kulturnih, gospodarskih in političnih vprašanjih. V razpravi o splošnem političnem položaju in odnosu dotedanjih vlad do Slovencev in Hrvatov so udeleženci shoda naglasili, da ni bilo rešeno niti eno vprašanje zakonitih pravic Hrvatov in Slovencev; vse njihove zahteve s političnega, kulturnega in gospodarskega področja so bile ali povsem odbite, ali pa je vlada dala le meglene obljube. Na shodu je bilo posebej obdelano vprašanje pravosodja, šolstva, svobode tiska in slovenskega in hrvaškega novinarstva (Pleterski, 1975, 271).

Ob koncu so sprejeli resolucijo, ki je bila sprejeta šele po polemični diskusiji: "Slovenski in istrsko-hrvaški državni in deželni poslanci, neumahljivo stoječ na temelju svojih narodnih in državnih pravic izjavljamo, da bodo v državnem in deželnem zboru skupno delovali, ter uporabljali vse svoje moči v to svrho, da se odstranijo krivice, ki se gode slovenskemu in hrvaškemu narodu" (Bratulić, 1958, 148).

Po polemični diskusiji in sprejeti resoluciji je "Slovenski Narod" priporočal, naj bi pri govorjenju o združevanju s Hrvati prevladovala treznost in hladnokrvnost, saj so se teh načrtov kritično dotaknili tudi nekateri srbski listi, ki so zavračali združitev s Hrvaško (SN, št. 230, 7. X. 1890).

Politično vodstvo Edinosti je v tem obdobju, zlasti pred državnozborskimi volitvami leta 1891, posvečalo veliko pozornosti formiranju slovensko – hrvaškega poslanskega kluba, ki naj bi se povezal s Hohewartovim ali katerim drugim klubom, kateri bi podprl slovenske in hrvaške poslance v prizadevanjih za uresničitev sklepov ljubljanskega shoda (Kramar, 1991, 125; Bratulić, 1958, 162)

Prvi sestanek južnoslovanskih zastopnikov v novem državnem zboru na Dunaju je bil 10. aprila 1891, vendar iz Trsta na njem ni bil prisoten M. Laginja, ker je

⁸ Podrobneje o nastanku, sestavi in delovanju kluba Bratulić, 1958.

bil izvoljen šele po ponovnih volitvah 30. oktobra 1891, potem ko je bil razveljavljen mandat dr. Tommasa Vergottinija.⁹ Na sestanku 10. aprila so se že pričela kazati nasprotja med istrskim poslancem V. Spinčićem in tržaškim poslancem I. Nabergojem, ki se je zavzemal za vstop v konservativni Hohenwartov klub in je povezoval večino nemških konservativnih klerikalcev, Slovence, Hrvate, del bukovinskih Romunov in konservativne češke veleposestnike. Od slovenskih poslancev je postal Šuklje član vodstva kluba (Melik, 1979, 55). V vseh teh letih je bil Nabergoj, tako kot ostali slovenski poslanci, tudi član provladnega Hohenwartovega kluba in se je v okviru danih možnosti boril z resolucijami in interpelacijami za pravice primorskih Slovencev. Od Hrvatov vanj ni vstopil istrski poslanec Laginja, potem pa so ga zapustili tudi drugi pravaši: Spinčić, ki je predstavljal Istro, ter Biankini, Depar in Perić iz Dalmacije. Spinčić je vztrajal pri tem, da "zastopniki hrvaškega in slovenskega naroda v državnem zboru formirajo svoj samostojni klub z namenom, da čimprej in čim lažje dosežejo zakonite pravice svojega naroda" (Bratulić, 1958, 164).

Spinčićevo stališče je pravzaprav izhajalo iz zaključkov tajnega sestanka istrskih narodnih zastopnikov v Hrvaški čitalnici na Reki 1. aprila 1891, ki se ga je udeležil tudi dolgoletni državnozborski poslanec Dinko Vitezić. Na podlagi svojih dolgoletnih izkušenj v konservativnem klubu je predlagal, da bi bilo za takratne razmere in odnose v parlamentu najbolje, da si istrski zastopniki osnujejo poseben hrvaško - slovenski klub, kolikor jim to ne bi uspelo, pa naj se priklučijo mladočehom, ki naj bi v vsakem primeru podprli slovenske in hrvaške narodnostne težnje. S takšnimi napotki je Spinčić pričel pogovore s slovenskimi in dalmatinskimi zastopniki ter o zaključkih informiral upravni odbor Političnega društva Edinost in tiste hrvaške in slovenske zastopnike, za katere je menil, da so naklonjeni tej zamisli. Edinost je dala istrskim zastopnikom polno podporo in priporočila, da se v parlamentu osnuje poseben hrvaško-slovenski klub, ki naj bi bil sposoben, da v sodelovanju z drugimi slovanskimi zastopniki "sprovede narodno avtonomijo in popolno jezikovno enakopravnost v šolah in v celotnem javnem življenju" (NS, 9. IV. 1891; Bratulić, 1969, 308).

Zapisnik sestanka z dne 10. aprila 1891 kaže, da se je večina slovenskih zastopnikov s Šukljetom na čelu zavzemala za vstop v močan Hohenwartov klub, čeprav je bila za zvezo s Hrvati oziroma z južnimi Slovani. Po Šukljetu bi bilo dovolj, da se med hrvaškimi in slovenskimi zastopniki znotraj konservativnega kluba ustvari ožja povezava, in sicer tako, da bi o vseh

važnejših vprašanjih razpravljali skupaj, medtem ko bi deželna vprašanja reševali na ločenih sestankih dalmatinski zastopniki in posebej hrvaški in slovenski zastopniki ostalih pokrajin (Bratulić, 1969, 309).

Spinčić se je še nadalje odločno boril za samostojni slovensko-hrvaški klub in pri tem naglašal, da bi bila deželna avtonomija, zajeta v programu konservativnega kluba, pogubna ne le za Štajersko, temveč tudi za Trst, posebej pa še za Istro. Po njegovem trdnem prepričanju naj bi imeli tudi Slovenci državno pravo, in sicer hrvaško državno pravo (pragmatična sankcija iz leta 1712). Glede na hrvaško državno pravo, ki je bilo po njegovem prepričanju skupno slovenskemu in hrvaškemu narodu, je želel, da bi bilo v skupni izjavi to pravo poudarjeno (Bratulić, 1958, 166).

Spinčić je s svojim predlogom ostal osamljen, zapustil ga je tudi Nabergoj, ki je bil sicer dolžan spoštovati navodila in usmeritve Političnega društva Edinost. Spinčić se je končno uklonil in pristal, da vstopi v konservativni klub, vendar s pogojem, da bo lahko vsak zastopnik izstopil iz kluba, ko bo ugotovil, da le-ta ne podpira hrvaško-slovenskih predlogov. Ogorčen zaradi oportunizma večine zastopnikov, je vztrajal na tem, da se v javni izjavi naglasi, da je obstajal tudi drug predlog, kar je bilo tudi sprejeto. Javnosti so sporočili, "da je prevladalo mišljenje, da bi v sedanjih odnosih oblikovanje samostojne hrvatsko-slovenske skupine lahko bolj škodilo kot koristilo" in da bi v tem primeru nemški levičarji dobili prevlado v avstrijskem delu monarhije (Bratučić, 1969, 308).

Spinčićeva predvidevanja glede Hohenwartovega kluba so se dokaj hitro uresničila, saj je klub skupaj s Poljaki dajal podporo Taaffejevi vladi, ki je nadaljevala svojo protislovansko politiko, v Istri in Primorju pa je za nameček še naprej podpirala italijansko buržoazijo v njenih asimilacijskih težnjah (Melik, 1975, 109-118). K takim radikalnim stališčem je Spinčića verjetno dodatno vzpodbudila odločba Pokrajinskega šolskega sveta v Gorici z dne 5. decembra 1891, po kateri je bil odpuščen iz državne službe. V ozadju te odločitve so se čutila prizadevanja italijanske liberalno-nacionalne stranke v Istri, pa tudi same vlade, da onemogoči Spinčićevo delovanje v istrskem deželnem zboru in parlamentu, pa tudi na splošno v javnem političnem življenju (Bratulić, 1969, 309).

Zaradi Spinčićevega odpusta so najprej na vlado vložili interpelacijo zastopniki v goriškem deželnem zboru, 12. aprila 1892, v državnem zboru so 26. aprila interpelirali hrvaški, slovenski in češki zastopniki, 29. aprila pa še člani konservativnega kluba. Tudi društvo Edinost je na seji 1. maja 1892 soglasno sklenilo, da "se izreče

^{30.} oktobra 1891 so bile izvedene naknadne volitve v državni zbor za okraje zahodne Istre, kjer so volitve potekale 4. marca 1891 in je s prevaro zmagal italijanski kandidat dr. Vergottini. Hrvaška stranka je na ponovnih volitvah znova kandidirala M. Laginjo, italijanska liberalno-nacionalna stranka pa markiza Benedetta Polesinija. Hrvaški kandidat M. Laginja je zmagal s 108 glavami proti 104, ki jih je zbral Polesini (Barbalić, 1952, 63).

državnemu in deželnozborskemu poslancu prof. Vjekoslavu Spinčiću neomejeno zaupanje in najiskrenejša zahvala zaradi njegovega nesebičnega in neumornega delovanja v korist hrvaško-slovenskega naroda, končno pa tudi zaradi tega, ker je v državnem zboru ravnal strogo po sklepih zadnje glavne skupščine političnega društva Edinost (Kramar, 1991, 125; Bratulić, 1958, 176).

Po daljših razpravah v državnem zboru je bil Spinčićev primer na češki predlog predan imunitetnemu odboru v nadaljnjo obravnavo.

Zaradi vladne politike je naraščalo nezadovoljstvo mnogih južnoslovanskih zastopnikov, mladočehi pa so začeli ostro borbo v parlamentu in v češki javnosti proti vladi. Maja 1892 sta Laginja in Spinčić ponovno pričela razgovore o formiranju samostojnega hrvaško-slovenskega kluba. Na skupnem sestanku, ki ga je Laginja sklical 7. maja 1892, so bili slovenski zastopniki v glavnem še vedno proti posebnemu klubu deloma zaradi oportunizma do vlade, predvsem pa zaradi nestrinjanja s Spinčićem in Laginjo o vprašanju zedinjenja Slovenije in Hrvaške na temelju hrvaškega državnega prava. Glede tega je Laginja sicer naglasil, da različna mišljenja zastopnikov glede hrvaškega državnega prava ne bi smela biti prepreka za skupno delovanje vseh zastopnikov v parlamentu. Na strani Laginje in Spinčića sta bila le dalmatinska poslanca Biankini in Perić ter slovenski zastopnik dr. Gregorec, vsi ostali pa so bili proti. Ker jima ni uspelo pritegniti vseh hrvaških in slovenskih zastopnikov iz konservativnega kluba, sta se Laginja in Spinčić odločila, da sporazumnno s svojimi somišljeniki iz Dalmacije osnujejo "Klub neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov", ki naj bi si prizadeval, da se z zastopniki "sorodnih plemen" združijo v "parlamentarno ligo avstrijskih Slovanov". Iz teksta izjave, v kateri puščajo svobodne roke zastopnikom glede hrvaškega državenga prava, bi lahko zaključili, da bi naj izjava služila kot osnova za sporazum vseh slovenskih in hrvaških zastopnikov. 10

Na 18. rednem občnem zboru Edinosti, 29. maja 1892, je Spinčić med drugim spregovoril tudi o razmerah v dunajskem parlamentu in prisotne seznanil, da so se poslanci "Kluba neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov" povezali z mladočehi, ki da zahtevajo od vlade jezikovno enakopravnost za vse narode. Po omahovanju oziroma odločitvi slovenskega zastopnika dr. Gregorca, da ostane z ostalimi Slovenci v konservativnem taboru, so se hrvaški zastopniki na jesenskem zasedanju državnega zbora odločili, da s formiranjem samostojnega kluba seznanijo njegovo predsedstvo in druge klube v parlamentu, pri tem pa so računali predvsem na sodelovanje s češkim klubom (Kramar, 1991, 125; Bratulić, 1958, 1879).

Vest o formiranju "Kluba neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov" je vzbudila med južnimi Slovani v monarhiji mnogo zanimanja pa tudi različnih komentarjev. Tudi Hohenwartov klub je na svoji seji 20. novembra 1892 razpravljal o formiranju novega kluba in na podlagi mnenja slovenskih zastopnikov sklenil, da novonastalemu klubu ne bo dopustil, da nosi tudi naziv "in slovenskih zastopnikov", ker so vsi Slovenci v državnem zboru člani konservativenga Hohenwartovega kluba. Kljub temu so člani novonastalega kluba na svoji seji 24. novembra 1892 sklenili, da bodo še naprej obdržali takšno ime, kar sta Laginja in Spinčić utemeljevala s tem, da zastopata tudi del istrskih Slovencev, pa tudi s trditvijo, da tako kažeta svojo pripadnost zedinjenju Slovencev in Hrvatov (Bratulć, 1958, 192/93).

Tako so istrski zastopniki utrli nov kurz hrvaškoslovenske politike v dunajskem parlamentu in s tem zadali konservativnemu klubu hud udarec. Toda oba hrvaška poslanca sta morala končno razčistiti stanje v lastnem okolju, se pravi v krogu Političnega društva Edinost, kjer se je oblikovala opozicionalna skupina, ki je bila pod močnim vplivom Spinčića in Laginje. Tej skupini se je postavil po robu I. Nabergoj v imenu tradicije političnega sodelovanja s slovenskimi poslanci v Hohenwartovem klubu. Na javnih zborovanjih je prikazoval program hrvaškega kluba kot škodljiv za Slovence in druge jugoslovanske narode. V njem je videl težnjo Hrvaške, da bi združila pod eno upravo poleg Istre še Trst z okolico, Goriško in vse območje do Soče. Opozicionalna skupina slovenskih narodnjakov pa je videla v ogroženosti Slovencev in Hrvatov poglaviten vzrok, da se poslanci obeh narodnosti združijo v eno parlamentarno skupino, kar kaže na to, da sta obstajali v Edinosti dve frakciji, ki pa so ju pri Edinosti vedno uradno zanikali v imenu slogaštva in enotnosti (Gombač, 1977, 52).

Spor je dosegel vrhunec na letni skupščini Edinosti 18. junija 1893. Spinčić je v poročilu o svojem parlamentarnem delu prepričljivo ovrgel Nabergojeva stališča in obtožbe. Skupščina je nato odobrila in soglasno podprla stališča in delovanje obeh hrvaških zastopnikov ter sprejela resolucijo, ki jo je predložil predsednik društva M. Mandić: "Glavna skupščina Političnega društva Edinost z dne 18. junija 1893 v Trstu, ob zaslišanju naših državnih zastopnikov prof. Vjekoslava Spinčića in dr. Matka Laginje o njunem delovanju v državnem zboru ter o političnem položaju, povsem odobrava njuno parlamentarno delovanje v državnem zboru in v delegacijah kot tudi delo in ravnanje vseh zastopnikov v deželnem zboru; odobrava formiranje in ravnanje Kluba neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov v državnem zboru, jim izreka prisrčno za

¹⁰ Tekst izjave je objavila "Naša sloga", v njej pa so člani pojasnili, zakaj so v naziv kluba vključili tudi slovenske zastopnike, kar je sicer povzročilo pomisleke in polemike med slovenskimi zastopniki Hohenwartovega kluba (Bratulić, 1969, 311).

hvalo in neomajno zaupanje ter od njih pričakuje, da bodo tudi v bodoče vztrajali v požrtvovalnem delu pri obrambi naših narodnih pravic in nastopali proti vsem tistim, ki bi želeli, da se naš narod potujči ter gospodarsko zasužnji. Cesarsko vlado se opozarja tudi na govore naših zastopnikov, ki nikakor ne pretiravajo in da jih resneje jemlje v obzir."

Po volitvah je bil konstituiran nov odbor društva Edinost in M. Mandić je bil ponovno izvoljen za predsednika, vendar so se kljub sprejeti resoluciji začeli nanj vrstiti napadi. Društvo je imelo zaradi tega že 3. julija 1893 izredni občinski zbor, saj je dal Mandić zaradi napadov ostavko na predsedniško mesto, vendar predsedujoči G. Gregorin njegove ostavke ni sprejel. Politiko Kluba neodvisnih hrvaških in slovenskih poslancev je podprla tudi "Naša sloga", ki je odgovorila Nabergoju, da bi Slovenija združena s Hrvaško dosegla avtonomijo in da so se mnogi Slovenci izrekli za takšno zedinjenje (Milanović, 1973, 54).

Hrvaški istrski časopisi, predvsem hrvaškonarodni "Il diritto croato", so napadli Nabergoja in svetovali svojim tržaškim somišljenikom, da ga odstavijo. Sicer se tržaški narodnjaki teh nasvetov niso držali in sklenili krog okoli svojega poslanca, vendar so Nabergoja vseeno prosili, naj ne podpira več dunajske vlade, naj izstopi iz Hohenwartovega kluba in naj se formira Jugoslovanski klub. Njegove programske volilne izjave, da bo sodeloval s slovenskimi poslanci, so pač stvar preteklosti, stvar prihodnosti pa je širša jugoslovanska koncepcija, za katero se morajo tržaški Slovenci še posebej zavzemati (Edinost, št. 17, 1. III. 1893). Protipravaški nastop I. Nabergoja v začetku leta 1893 in odpor, ki ga je doživel v Edinosti, pričata tako o slovenskih pridržkih do pravaštva kot o utrjevanju zavesti slovensko-hrvaške vzajemnosti.

Vzajemnost in solidarnost s Hrvati je torej takrat še prevladala, zlasti potem, ko so se zaradi odločenosti Spinčića, Laginje in Biankinija v državnem zboru odločili, da poslanci izstopajo iz Hohenwartovega kluba. 23. novembra 1893 je dejansko izstopilo iz kluba 6 slovenskih poslancev in zadnji štirje Hrvati. Med slovenskimi poslanci so vsi Primorci zapustili Hohenwartov klub in koalicijo, prav tako kot vsi hrvaški poslanci iz Istre in Dalmacije (Melik, 1979, 57).

Končni zlom tega kluba je sledil jeseni leta 1893, ko je Taaffejeva vlada zaradi neuspehov in nakopičenih nasprotij padla. Sledila ji je nova vlada kneza Windischgrätza, ki je Slovence in Hrvate v Hohenwartovem klubu precej razburila, še posebej zato, ker so jih pri sestavi koalicije popolnoma prezrli. V svojem programu je poleg tega povsem prezrla načelo enakopravnosti narodov in s tem dokaj hitro izzvala nezadovoljstvo južnoslovanskih in čeških zastopnikov.

Pod vtisom takih razmer so se 23. novembra pričeli razgovori med hrvaškimi, slovenskimi in češkimi zastopniki o formiranju skupnega parlamentarnega kluba. Prvi rezultat je sicer bil, da je nova skupina hrvaških in slovenskih poslancev izstopila iz konservativnega kluba, vendar do sporazuma ni prišlo, ker je nova skupina za vstop v "Klub neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov" zahtevala izpolnitev nekaterih pogojev (Bratulić, 1961, 199). Kmalu zatem se je nova skupina odločila osnovati poseben klub z imenom "Klub hrvaških in slovenskih zastopnikov", s tem pa so bili južnoslovanski poslanci v državnem zboru razdeljeni v tri samostojne klube. Kljub temu je ta diferenciacija le imela pozitiven učinek in vplivala na spoznanja o potrebnem sodelovanju južnoslovanskih narodov oziroma vseh slovanskih narodov v monarhiji. Med člani novega kluba sta bila iz Trsta I. Nabergoj, z Goriškega pa A. Coronini. 12

"Klub hrvaških in slovenskih zastopnikov" po svojih stališčih in programu ni bil tako radikalen kot "Klub neodvisnih hrvaških in slovenskih zastopnikov". Sicer je bil tudi novi klub za skupno delovanje hrvaških in slovenskih zastopnikov na parlamentarnem področju ter se ni strinjal z dotedanjo politiko vlade, vendar ni bil za popolno prekinitev stikov z njo, temveč je stal na stališču, naj bi pozorno sledili delovanju vlade in na tej osnovi tudi oblikovali svoj bodoči odnos do nje. Glavna naloga kluba nai bi bila, da "ščitijo in branijo pravice in koristi hrvatskega in slovenskega naroda, ki se predvsem v Primorju identificirajo z državnimi koristmi". Ni pa v "izjavi" nikjer govor o zedinjenju hrvaških in slovenskih dežel, sodelovanje južnoslovanskih zastopnikov pa omejujejo le na parlamentarno delo (Bratulić, 1961, 201).

Do prve praktične oblike politične enotnosti med južnimi Slovani, konkretno med Slovenci in Hrvati, je torej prišlo bolj ali manj le v Istri. Nabergoj se je tej orientaciji tesnejšega sodelovanja s Hrvati dokončno pridružil in na občnem zboru Političnega društva Edinost junija 1893 celo sam izjavil, da ne vidi bodočnosti brez Hrvatov. To pa je pomenilo za nekatere tržaške intelektualce, ki so bili bolj liberalno usmerjeni, popuščanje klerikalni politiki, zato jih na XXI. občnem zboru ni bilo (Edinost, št. 50, 24. VI. 1893; Gombač, 1977, 52). Oglasili so se v Edinosti z izjavo, ki je zagovarjala tesnejše sodelovanje s Slovensko liberalno stranko, vendar se je občni zbor Političnega društva Edinost odločil, naj se podpre tesnejše sodelovanje med Slovenci in Hrvati, ki naj se združijo v eno stranko (Edinost, št. 51, 28. VI. 1893). Protipravaški nastopi I. Nabergoja v letu 1893 v tržaških narodnjaških krogih so bili tedaj torej osamljeni, saj na Tržaškem in v Istri ni bilo nobenega hrvaško-slovenskega antagonizma, javno

¹¹ Resolucijo sta objavila "Naša sloga" 6. VII. 1893 in list Edinost, št. 30, 24. VI. 1893.

^{12 &}quot;Naša sloga" z dne 30. XI. 1893 objavlja "izjavo" z dne 26. novembra 1893 in podpise članov kluba.

mnenje pa se je odločno nagibalo v prid opozicionalni politiki V. Spinčića in M. Laginje v dunajskem državnem zboru (Kermavner, 1966, 221). Toda kakor se je vodstvo hrvaško-slovenske narodne stranke v devetdesetih letih začelo orientirati na Zagreb in se povezovati z njim, je tudi politično dogajanje na Hrvaškem imelo večji vpliv na politiko hrvaško-slovenske narodne stranke v Istri, ki je morala voditi borbo na dve strani: proti italijanski liberalni buržoaziji in proti germanizaciji. Razumljivo je, da je ob takšnih političnih okoliščinah Starčevićev radikalizem v odnosu do Madžarov in Nemcev postal zelo blizek istrskemu političnemu vodstvu, zato ni naključje, da je ta generacija prevzela njegov program in se priključila njegovi stranki. Tako Laginja, Spinčić kot Mandić so sprejeli teorijo hrvaškega državnega prava, vendar so jo razširili na naravno pravo in voljo naroda zaradi konkretnih okoliščin in okolja, v katerem so delovali. Hkrati niso nikoli opustili programa zbliževanja in združitve južnih Slovanov v okviru Avstro-Ogarske. Starčevićev radikalizem je za nje pomenil vnašanje borbenega duha v politično aktivnost hrvaško-slovenske narodne stranke, v kateri se je še nadalje ohranjala enotnost vse do prodora klerikalne struje prek Gorice in Trsta v Istro po letu 1890 (Bratulić, 1969, 313).

NOVE STRUJE V POLITIČNEM ŽIVLJENJU ISTRE IN SLOVENSKO-HRVAŠKI ODNOSI DO I. SVETOVNE VOJNE

V osemdesetih letih 19. stoletja je postajal klerikalni tabor v Avstriji vedno močnejši, to pa je v narodnopolitičnem gibanju vodilo v vedno hujšo konfrontacijo z liberalnim taborom. Radikalnejša smer klerikalnega gibanja je bila tudi sicer v zvezi s splošnim razvojem katoliške cerkve, ki se je po smrti papeža Pija IX. (1878) pod Leonom XIII. iz preteklosti obrnila v sedanjost oziroma v prihodnost ter se s pomlajeno silo vrgla v politični boj.

Razraščanje klerikalizma na Slovenskem je v mnogočem povezano z imenom Antona Mahniča (1850-1920), ki je bil od leta 1881 profesor bogoslovja v Gorici in postal leta 1896 krški škof. Sredi osemdesetih let je posegel v slovenske kulturne razmere, nekaj let kasneje pa tudi v politične. Leta 1888 je začel v Gorici izdajati "Rimskega katolika", v katerem je bojevito nastopil predvsem proti prodiraju protikrščanskega liberalizma, pri tem pa prišel v nasprotje z goriškima listoma "Primorec" in "Soča", ki ju je urejal dr. Anton Gregorčić, bogoslovni profesor in eden od narodnih voditeljev na Goriškem. ¹³

Problem katoliške prisotnosti v samem Trstu, ki je bil povezan z organiziranim laičnim katoliškim gibanjem,

je v tem obdobju postopno izgubljal na pomenu. Tržaško-koprski škof I. Nepomuk Glavina, ki je po Dobrilovi smrti leta 1882 zasedel škofovski prestol, ni naredil nobenega koraka, da bi se laični katolicizem lahko okrepil in razširil. Družbena realnost v samem Trstu je bila takšna, da so njegovi ukrepi povzročali čedalje hujše težave in napetosti z mestno občinsko upravo, ki je bila čedalje bolj nestrpna do slovenskih pridig v slovenskih cerkvah.

Nacionalnim antagonizmom so se v tem času pridružili tudi socialni. Katoliška dejavnost na socialnem in političnem področju znotraj katoliškega tabora še ni bila sposobna zavzeti jasnega stališča. Bolj kot na tem področju se je kazala odločnost na področju nacionalnega boja. S tem ko je cerkev vzdrževala in utrjevala vezi, ki so jo vezale predvsem na slovenski etnični element, kateri je bil v nenehni ekspanziji tudi v Trstu, je cerkev branila in potrjevala tudi lastno funkcijo in obliko socialne prisotnosti, ki se je predvsem manifestirala v krepitvi odpora proti asimilacijskim procesom, katerim je bil izpostavljen slovanski živelj. To je bila funkcija, ki se je izražala predvsem prek pastoralne prakse znotraj cervenih struktur in na temelju katere je bila prisotna potreba po uporabi materinega jezika kot podpore pri vzdrževanju nacionalne identitete. Ta funkcija se ni izražala prek oblik organizirane prisotnosti v civilni družbi, res pa je, da je vodstvo Političnega društva Edinost vodila izključno umerjena liberalna struja, ki je med drugim lastni politiki dajala močan unitaristični poudarek (Valdevit, 1979, 122). Slovenski duhovniki so bili funkcionarji in navdušeni privrženci Edinosti, pomemben pa je bil tudi odnos učiteljstvoduhovščina, zlasti v času, ko je začela liberalna stranka na Slovenskem napadati slovensko in hrvaško duhovščino v Istri in pozvala istrske učitelje, naj zahtevajo od svojih voditeljev, da pretrgajo zveze s kranjskimi klerikalci. Na poziv je "Naša sloga" odgovorila, da živijo v Istri v slogi, ljubezni in miru z eno samo željo, kako bi "ljudstvo prebudili iz mrtvila" (NS, št. 73, 30. X. 1900).

V Istri pred Mahničevim nastopom klerikalizem kot politično gibanje ni obstajal. Le tu in tam so se pojavljali njegovi vplivi pri duhovščini na Koprskem in v srednji Istri, vendar brez vidnejših posledic. O tem so razpravljali na sestanku istrskih narodnih zastopnikov leta 1893. Dr. Andrija Stanger je zahteval, da se v pazinskem okraju skliče sestanek, ker so začeli nekateri duhovniki tega območja nastopali proti strankinim zastopnikom. Matko Trinajstić je na istem sestanku navedel, da so nekateri duhovniki na območju koprskega okraja pod Mahničevim vplivom, zato bi bilo dobro takšen sestanek organizirati tudi v tem okraju (Bratulić, 1969, 313).

Pri tem je seveda pomembno vprašanje, kakšen odnos je klerikalna stranka v prvem obdobju imela do

¹³ Podrobneje v Gabršček, 1932, 414; Naša sloga, 24. XII. 1896, 11. II. 1897, 20. V. 1914; Marušič, 1985, 364-376.

hrvaškega pravaštva. Predlog o sodelovanju s Hrvati, ki je o njem govoril I. slovenski katoliški shod konec avgusta 1892, t.j. ustanovni shod klerikalne stranke, je propadel, saj je vodja konservativcev K. Klun na tem shodu še nastopal proti pravašem tako, da jih je javno imenoval "starčevićance", medtem ko je dekan in župnik iz Ospa Josip Kompare predlagal, da bi v resolucijo vnesli slovensko-hrvaško vzajemnost. Njegov predlog sta podprla Janez E. Krek in Komljanec, ki sta se že zelo zgodaj pridružila zagovornikom zveze s Hrvati; predlogom Kompareta, Komljanca in Kreka pa sta se odločno uprla Anton Mahnič in Ivan Šušteršič (Pleterski, 1975, 271; Kermavner, 1966, 217).

Pobuda za zbliževanje s Hrvati je torej tedaj ostala docela v rokah liberalcev, ki so hoteli to okoliščino izkoristiti za krepitev svojih ogroženih političnih pozicij. V okviru te pobude je bila konec leta 1893 sklicana konferenca hrvaških in slovenskih politikov, na katero so hoteli povabiti tudi slovenske konservativce, češ da bi moglo to pripejati do sloge in zopetnega zedinjenja slovenskih strank (Pleterski, 1975, 272).

Nabergojevi in Klunovi protipravaški izjavi, ki sta sicer prihajali iz različnih političnih taborov, se je aprila 1894 pridružila še Šukljetova v dunajskem državnem zboru. V njej je Šuklje preračunano pomešal takratno deklarativno jugoslovanstvo, kakršno so izpovedovali Laginja in Spinčić v Istri in Trstu ter slovenski liberalni politiki s svojimi "planinskohrvaškimi" izjavami na raznih hrvaških slavjih (Kermavner, 1966, 222). S svojim govorom pa je Šuklje izzval precej negodovanja in polemik v tedanjem slovenskem časopisju.

Takšno ozračje na slovenskem političnem prizorišču ni pozitivno vplivalo na delovanje društva Edinost. Zavladalo je veliko mrtvilo v vsem javnem delovanju slovenskih narodnjakov. V letih 1894/95 je prevladala hrvaška teza slovanske vzajemnosti, in s tako izdelanimi stališči so se tržaški in istrski zastopniki novembra 1894 udeležili shoda zaupnih mož v Ljubljani. Glavne politične premise, ki jih je izdelalo društvo Edinost, so slonele na dveh že klasičnih postavkah slovenske tržaške politike: na slogaštvu in vzajemnosti ter na obsodbi koalicijske vlade. Toda na ljubljanskem shodu so bili s svojimi manjšinskimi resolucijami preglasovani in so bile vse tri točke njihovega programa odbite, zato so primorski volilni može izjavili, da se bodo glasovanja vzdržali in da jih sprejete resolucije ne vežejo (Gombač, 1977, 52). Politično društvo Edinost je očitalo tako klerikalnim kot liberalnim voditeljem, da so namenoma pozabili na program Zedinjene Slovenije, in jim svetovali, naj se povrnejo na izvore slovenskega preporoda, ki so jih zavrgli v imenu drobtiničarske politike (Edinost, št. 47, 20. VI. 1895).

Za slovensko politiko v Trstu je predstavljal veliko izgubo poraz I. Nabergoja na državnozborskih volitvah leta 1897, ki so v Istri prvikrat potekale v peti oziroma splošni kuriji. Formiranje pete kurije ni prineslo uspehov

hrvaško-slovenskemu taboru, saj je v splošni kuriji sedaj volila cela Istra z mesti vred, kar je nagnilo tehtnico močno na italijansko stran (Melik, 1965, 157). Leta 1897 je italijanska liberalna stranka preklicala parlamentarno abstinenco in zmagala v vseh volilnih razredih v Trstu; v Istri je v peti kuriji zmagal dr. Matteo Bartoli, v kuriji zunanjih občin v zahodni Istri M. Laginja, v vzhodni Istri pa V. Spinčić (Barbalić, 1952, 76). Sicer pa so Italijani na teh parlamentarnih volitvah dobili v celoti 3 mandate: Bartolija, Rizzija in Gambinija, Hrvatje pa dva: Laginjo in Spinčića.

Agresivnost in napadalnost italijanskega nacionalnega bloka se je nadaljevala tudi v okviru istrskega deželnega zbora. Po hudih nemirih in nasilju nad slovensko-hrvaškimi poslanci v Poreču januarja 1898 so s cesarskim odlokom zasedanja deželnega zbora premestili v Pulj, saj vlada ni mogla več dopuščati, da italijanska poslanska večina skupaj z deželnim odborom še naprej onemogoča delovanje poslanske manjšine, obenem pa je verjetno v Pulju želela zbrati čimveč pokrajinskih ustanov (Milanović, 1973, 121). Toda nemiri in grožnje so se ob vprašanju jezikovne enakopravnosti nadaljevali tudi v Pulju, zato hrvaških in slovenskih zastopnikov ni bilo v deželni zbor vse do 19. februarja 1898, ko je na 11. seji vladni zastopnik prebral odlok, s katerim je bil ukinjen sklep poslanske večine, da je italijanski jezik edini razpravni jezik v deželnem zboru. Hrvaški in slovenski poslanci so odslej sodelovali na sejah zbora do njegove premestitve v Koper aprila 1899. Toda tudi tu je že na prvih zasedanjih ob nastopih slovensko-hrvaških poslancev prišlo do burnih reakcij in nemirov, ki so končno privedli do tega, da je poslanska manjšina po sestanku v Trstu izjavila, da se ne bo več udeleževala sej deželnega zbora, dokler bo slovenskim in hrvaškim poslancem pretila nevarnost in bodo izpostavljeni žaljivkam in nasilju (Milanović, 1973, 125).

Na letni skupščini Političnega društva Edinost so z velikim navdušenjem odobrili odhod hrvaških in slovenskih poslancev ter jim svetovali, da se ne vračajo v deželni zbor, dokler jim ne bo zagotovljena pravica do uporabe materinega jezika (Kramar, 1991, 133). Obenem je Edinost postopno izšla iz političnega mrtvila in krenila v odločnejšo borbo za gospodarsko in politično osamosvojitev Slovencev in Hrvatov; z ustanavljanjem skupnih denarnih zavodov, hranilnic in posojilnic, gospodarskih in zadružnih organizacij so materialna sredstva vsebolj odločala pri krepitvi narodne zavesti istrskih Slovencev in Hrvatov.

Da bi zajezila oderuštvo, ki je bilo bolj kot v Trstu prisotno zlasti v Istri in je bilo poglavitni vzrok za socialno bedo in propadanje nižjih socialnih slojev, se je tudi cerkev usmerila v ustanavljanje katoliških bank oziroma kmečkih hranilnic in posojilnic. To je bilo velikega pomena, saj je bil večji del bank in posojilnic v rokah liberalcev, ki so uživali podporo in zaščito deželne vlade v Poreču, medtem ko so morale redke ka-

toliške bančne ustanove ustvarjati kapital z lastnim delom in vložki svojih članov. To jih je sililo v povezovanje s sorodnimi katoliškimi pa tudi nekatoliškimi bančnimi ustanovami na širšem istrskem območju, pri tem pa so se zgledovale po dejavnosti krščanskih socialistov Notranje Avstrije. Po kongresu krščanskosocialne stranke na Dunaju se je namreč krščanskosocialno gibanje v letih 1897/98 začelo širiti tudi na Tržaškem in v Istri. Že 19. marca 1898 je prišlo do oblikovanja Krščanskosocialne zveze (Lega Cristianosociale) s sedežem v Trstu, območje njenega delovanja pa je bilo celotno Avstrijsko primorje. Močno vzpodbudo za ustanavljanje kmetijskih, živinorejskih in nabavno-prodajnih zadrug, kasneje pa hranilnic in posojilnic vrste "Reiffeisen", je dal nastop J. E. Kreka na sestanku "Krščanskosocialne stranke" v Rojanu pri Trstu leta 1898 (Kramar, 1991, 192-194).

Na splošno so se pozicije klerikalcev na istrskem področju močno okrepile z ustoličenjem Antona Mahiča za krškega škofa leta 1896, zlasti pa z izdajanjem lista "Pučki Prijatelj" leta 1899 oziroma revije "Hrvatska straža" leta 1903 (Milanović, 1973, 333).

Leta 1898 srečujemo tudi premike slovenske klerikalne stranke v smeri državnega programa Stranke prava. Pomembno je, da se je že na začetni stopnji zagovornikom zveze s Hrvati pridružil J. E. Krek, kajti Mahnič je bil mnenia, da zveza s Hrvati klerikalizmu na Slovenskem ne more kaj prida pomagati, ravno tako pa je bil previden Šušteršič, in zato je pobuda za zbliževanje s Hrvati nekaj časa še ostala v rokah liberalcev (Pleterski, 1975, 270). Težava za slovensko klerikalno stranko pri ustvarjanju političnih stikov s hrvaškimi deželami je bila v tem, da v banski Hrvaški v prvih letih 20. stoletja še ni imela idejno in organizacijsko primernega partnerja, ker tam ni bilo moderne, množične klerikalne stranke. Omahovala je med pravaši-domovinaši, med novo "Hrvatsko pučko seljačko stranko" Stjepana Radića in med poskusi pripomoči k ustanovitvi hrvaške krščanskosocialne stranke. Omahovala je med sprejetjem hrvaškega zgodovinskega državnega prava (v obliki programa iz leta 1894) in pa med narodnim načelom v smislu zedinjenja južnih Slovanov habsburške monarhije (Pleterski, 1980, 12).

Čeprav je v javnih političnih nastopih strankinim prvakom še uspelo obdržati enotnost v hrvaško-slovenski narodni stranki pa tudi znotraj Političnega društva Edinost v Trstu, je notranja razdvojenost že začela slabiti njihove vrste. V politično in nacionalno heterogenem sestavu vodstva Edinosti je v času Mandićevega predsedovanja ob koncu devetdesetih let, prišlo do nasprotij med konservativnim krilom, ki ga je predstavljal I. Nabergoj, in liberalnim krilom z Gregorinom, Cotičem in drugimi tržaškimi politiki narodnega tabora. Na rednih in izrednih občnih zborih je vodstvu Edinosti v letih 1893-1897 kljub notranjim antagonizmom še uspelo ohranjati enotnost, spore pa je

povzročalo predvsem težko stanje v Istri, zlasti v istrskem deželnem zboru pa tudi v tržaškem mestnem svetu. Na občnem zboru Edinosti 18. julija 1897 je bil ponovno izvoljen za predsednika M. Mandić, za podpredsednika pa dr. Otokar Rybař, ki je že odločno vplival na politiko Edinosti in pozival Slovence, "naj se opro na lastne sile in bodo enotni" (Kramar, 1991, 13; Tuma, 1997, 216/17).

V hrvaškem delu Istre je bil položaj še težji. Z letom 1896 se je v vzhodnem delu Istre pričelo delovanje dr. Ivana Krstića, ki je v Matuljih okoli svojega Iista "Prava Naša sloga" zbiral svoje pristaše in se povezal z italijansko liberalno-nacionalno stranko v Istri. Napadati je pričel hrvaške narodne voditelje, zlasti M. Laginjo, ter pridobivati na svojo stran narodnjake z območja Kastva in Voloskega, povezoval pa se je tudi s socialističnim gibanjem, ki se je v tem obdobju iz Trsta začelo postopno širiti v Istro (Milanović, 1973, 255/59; Bratulić, 1969, 317/18).

Delavstvo se je na Tržaškem in v Istri sprva organiziralo v delavskih društvih, ki so imela izrazito podporni značaj, politično pa so se naslanjala na meščanske stranke in bila njihov integralni del. Med najvidnejšimi je bilo leta 1879 ustanovljeno "Delavsko podporno društvo", ki ga je vrsto let vodil M. Mandić, urednik "Naše sloge", delovalo pa je v okviru Edinosti, vendar se izobraženstvo zanj ni kaj dosti zanimalo (Milanović, 1973, 443). Za društva in združenja je bilo značilno, da so reševala predvsem socialno, ne pa nacionalnega vprašanja, zato so bili narodni spori in nacionalizem pri njih stalno prisotni. Vse to je otežkočalo združitev delavstva po načelih mednarodne proletarske solidarnosti in vsesplošen razvoj socialističnega gibanja. Šele od leta 1889 dalje so delavske organizacije v naših deželah postale del avstrijske socialno demokratske stranke in z njo tudi del II. internacionale (Gombač, 1981, 58).

Ko je Edinost v začetku osemdesetih let začela širiti svoj vpliv in dejavnost v Istro, je poleg slogaštva gojila tudi globok antisocializem ter napadala socialdemokrate, zlasti slovenske. Kljub temu pa je njen odnos do tržaškega delavskega gibanja slonel na strpni koeksistenci, predvsem zato, ker slovenski proletariat še ni bil tako trdno organiziran, da bi ogrožal pozicije slovenskega narodnjaštva v Trstu. Edinost se je torej zavedala pomembnosti proletariata in delavskega gibanja, vendar le toliko, kolikor so bili tudi nacionalni principi pri proletariatu resneje ogroženi. Zavzemala se je za delavske pravice, volilno reformo in svobodo, vendar pa je preprečevala, da bi se delavstvo organiziralo v lastni stranki, saj se je njen odnos do organiziranega delavskega gibanja v glavnem vrtel v relaciji podrejenosti podjetnikom in konstitucionalnim oblastem (Gombač, 1977, 57).

V avstrijski socialdemokratski stranki so se čedalje bolj krepile težnje po formiranju nacionalnih socialdemokratskih strank, ki so prišle do veljave na VI. kongresu stranke na Dunaju junija 1896, ko se je oblikovalo 6 narodnih socialdemokratskih skupin, med katerimi je bila v Ljubljani (15./16. avgusta 1896) ustanovljena "Jugoslovanska socialdemokratična stranka" (JSDS). Čeprav je bila prvotna zamisel JSDS takšna, da bi ozemeljsko zajela tudi Hrvaško, je nato organizcijsko poleg slovenskih dežel povezala le še Istro in Dalmacijo, to je južnoslovanske dežele v avstrijskem delu habsburške monarhije. Ker je bilo v Dalmaciji delavsko gibanje dokaj šibko, ne dosti močnejše pa tudi v hrvaškem delu Istre, razen v Pulju, je bila JSDS po svojem članstvu in vodstvu v veliki večini slovenska (Gestrin-Melik, 1966, 290).

Socialdemokrati z Etbinom Kristanom na čelu, ki se je leta 1897 iz Ljubljane preselil v Trst, so nenehno delovali za rešitev nacionalnega vprašanja in videli njegovo rešitev v samoupravi narodov. Politično društvo Edinost se je s Kristanovimi tezami nacionalnega vprašanja večinoma strinjalo, čeprav je Kristan za razliko od liberalnega tabora zagovarjal revolucionarno idejo, da je treba Avstro-Ogrsko zrušiti, če ni sposobna rešiti nacionalnega vprašanja. Toda že na skupnem shodu socialistov in tržaških narodnjakov v Trstu oktobra 1899 so prišle do izraza načelne razlike: Kristan je v imenu socialne demokracije zagovarjal kot primarno socialno idejo, O. Rybař pa kot predstavnik meščanskega tabora primarnost nacionalnega boja. Kljub nekaterim skupnim stališčem in pogledom pa so se možnosti sodelovanja med obema slovenskima strankama v Trstu razblinile ob temeljnih razrednih vprašanjih, predvsem ob vprašanju stavke na Južni železnici, s katero se vodstvo Edinosti ni strinjalo. Od tega zapleta dalje ni bilo med obema slovenskima strankama v Trstu več prostora za sodelovanje, kar se je jasno manifestiralo tudi ob parlamentarnih volitvah leta 1901 (Edinost, št. 240, 19. X. 1900).

V Istri so se antagonizmi začeli kazati že pred volitvami leta 1897, kjer so socialdemokrati naleteli med volilno propagando na močan odpor italijanskih nacionalistov po mestih, v notranjosti pa na odpor slovenskih in hrvaških narodnajkov. Volilne uspehe je JSDS dosegla predvsem v narodnostno mešanih volilnih okrajih. Že pred volitvami 1897 so Milje s svojimi ladjedelnicami postale središče delavskega gibanja v severni Istri, medtem ko se je v Pulju oblikovalo središče za južni del Istre. Italijanska socialdemokratska stranka pa je omejila svoje delovanje le na samo mesto, saj v notranji Istri ni imela svojih pristašev (Milanović, 1973, 433/34).

Vsa ta politična nasprotja, ki pa niso bila specifična le za Istro, so se seveda odražala v nacionalni borbi istrskih Slovencev in Hrvatov. Ideološka razhajanja in razredno razslojevanje med enimi in drugimi so vedno močneje silila na površje, v veliki meri pa so vplivala tudi na neuspeh na državnozborskih volitvah leta 1901. Hrvaško-slovenska stranka je v takšnih razmerah propadla ne le v peti kuriji, kjer je bil izvoljen italijanski

kandidat dr. Felice Bennati, temveč tudi v kuriji zunanjih občin v zahodni Istri. Od hrvaških kandidatov je v vzhodni in srednji Istri zmagal le V. Spinčić, medtem ko so Italijani dobili kar 4 zastopnike. Tudi v Trstu so Slovenci ostali brez svojega zastopnika, saj je na ožjih volitvah italijanski kandidat Hortis premagal O. Rybařa (Gombač, 1977, 56; Milanović, 1973, 73/74). Napredovali so le socialisti, ki so po volitvah 1897 povečali število svojih predstavnikov za 50% (Kramar, 1991, 134).

Po volitvah sta se italijanski iredentizem in nacionalizem še bolj razbohotila. Društvo Edinost je izhod iz nastalega položaja videlo predvsem v Zedinjeni Sloveniji. 27. oktobra 1901 je bil ob 25-letnici ustanovitve Edinosti občni zbor društva, ki je potekal v Barkovljah. Prisotni so bili tudi vsi vodilni hrvaški politiki: M. Mandić, V. Spinčić in M. Trinajstić. O delu društva je spregovoril dr. Ferdinand Černe, ki je pri tem napadel avstrijsko politiko zaradi državnozborskih volitev v Trstu in Istri in zaradi nepravilnosti pri ljudskem štetju leta 1900. Kritiziral je strankarsko delitev in razprtije med klerikalci in liberalci na Kranjskem in Goriškem, ki da škodujejo položaju Slovencev in Hrvatov v Trstu in Istri (Edinost, št. 27, 1. II. 1901 (1876-1901) 25-letnica Edinosti).

Kot na prejšnjih občnih zborih je tudi tokrat obširno spregovoril V. Spinčić, ki je bil zelo kritičen do avstrijske politike in politične uprave v Avstrijskem primorju. Z izjavo proti avstrijski politiki pa je občni zbor zaključil predsednik društva M. Mandić.

Do spomladi 1902 je imela Edinost še nekaj zborovanj, ki so bila posvečena predvsem šolskim vprašanjem, 7. maja 1902 pa je bilo v Pazinu že ustanovljeno "Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri", s katerim sta se območje in vpliv Edinosti v Istri precej zmanjšala. Formiranje samostojnega hrvaškega političnega društva je bilo seveda le posledica sporov znotraj Edinosti, ki so bili prisotni predvsem po parlamentarnih volitvah leta 1897, vrhunec pa so dosegli ob velikem porazu hrvaško-slovenskega tabora leta 1901. Misel o lastnem političnem društvu je med istrskimi Hrvati tlela pravzaprav že od leta 1874, ko se je v Trstu osnovalo Politično društvo Edinost, vendar po mnenju nekaterih politikov in sodelavcev "Naše sloge" za njegovo formiranje še ni napočil čas, "saj je bilo predhodno potrebno nanj pripraviti tudi narod" (NS, št. 16, 16. VIII. 1878). Ravno v času, ko je oživela misel o formiranju političnega društva za Hrvate v Istri, je Politično društvo Edinost v dogovoru z istrskimi Hrvati v Trstu sklenilo, da svojo društveno dejavnost razširi na celotno Avstrijsko primorje z Istro (Bratulić, 1969, 299). Po desetletjih skupnega in vzajemnega dela so se istrski Hrvatje končno odločili, da si osnujejo lastno politično društvo z utemeljitvijo, da Edinost iz Trsta ne more več uspešno voditi političnega delovanja v Istri, kjer so razmere in mentaliteta ljudi precej drugačne kot na Tržaškem.

Med poglavitne vzroke hrvaške odcepitve pa lahko uvrstimo predvsem:

- neuspeh na državnozborskih volitvah januarja 1901:
- prevladujoč vpliv, ki so ga imeli liberalci v Trstu, tržaški okolici in severni lstri;
- preveliko zavzetost Edinosti za Zedinjeno Slovenijo (Milanović, 1973, 425, Kramar, 1991, 135).

Prva leta je "Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri" delovalo predvsem na področju hrvaške Istre, postopno pa je razširilo svoje območje delovanja tudi na slovensko Istro. Med člani novoustanovljenega društva, ki ga je do leta 1908 vodil V. Spinčić, ne najdemo odbornikov iz slovenske Istre, pa tudi Slovencev ne. Edini Slovence v prvem društvenem odboru je bil odvetnik Konrad Janežič z Voloskega. Tudi v društevenih pravilih, izjema je le 2. člen, nikjer niso omenjeni ne Slovenci ne slovenska Istra (Kramar, 1991, 148; Marušič, 1995, 35).

Društveno glasilo je postala "Naša sloga", ki je že 4. januarja 1900 začela izhajati v Pulju. Njen glavni sodelavec je še naprej ostal M. Mandić, ki je pa obdržal mesto predsednika Političnega društva Edinost vse do leta 1905, ko ga je na tem mestu zamenjal nekdanji tržaški občinski svetnik Ivan Gorup, dve leti kasneje pa je predsedniško mesto Edinosti prevzel O. Rybař (Kramar, 1991, 139).

V prvih letih je bilo delo hrvaškega društva usmerjeno predvsem v istrski deželni zbor, kjer so se njegovi člani borili proti asimilacijskim težnjam "Italijanskega istrskega političnega društva", po volilni zmagi leta 1907 pa so se istrski deželni zastopniki angažirali predvsem pri pripravi deželnozborske volilne reforme, delitvi občin po narodnosti in poskusu sprave z italijanskim liberalno-nacionalnim taborom. Toda niti avstrijska vlada niti c.k. namestništvo v Trstu "Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri" nista pritegnila v pogajanja z italijanskim liberalno-nacionalnim taborom, zato je društvo po letu 1907 ostalo nekako v ozadju in osamljeno. K temu so pripomogla tudi trenja znotraj njega in tedanje politične razmere (Milanović, 1973, 425; NS, 18. II. 1909, uvodnik).

Čeprav je M. Mandiću po Spinčićevem odstopu leta 1908 še nekako uspevalo obdržati enotnost društva, pa so notranja in zunanja trenja njegovo delovanje vedno bolj slabila. Po eni strani društvo ni uživalo prave podpore med istrskimi Slovenci, kar se je pokazalo predvsem na javnih shodih v času predvolilne kampanje za državnozborske volitve leta 1907, po drugi strani pa je bilo čutiti čedalje hujšo napetost med Edinostjo in "Političnim društvom za Hrvate in Slovence v Istri". Na-

sprotja so se kazala predvsem v okraju Podgrad, ki je bil pretežno slovenski, ravno tu pa je hrvaško politično društvo prirejalo največ shodov. Njegov voditelj M. Mandić je v javnih nastopih blatil Edinost, katera pa zaradi škodljivih posledic, ki bi lahko nastale za narodno slogo med Slovenci in Hrvati, ni hotela zaostrovati nasprotij (Kramar, 1991, 149/51; Milanović, 1973, 426/27).

Po volilni reformi v Istri, ki je vzpostavila novo razmerje sil v deželnem zboru¹⁴ in deželnem odboru, je c.k. namestništvo na temelju novega zakona meseca maja 1908 razpisalo nove deželnozborske volitve. Toda že med predvolilno kampanjo so se pokazale nekatere razlike, zlasti na Koprskem, kjer so Slovenci kandidirali drugega kandidata, kot ga je predložilo "Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri", razlike pa so se poglabljale tudi ob vprašanju sporazuma z Italijani. Glavna nasprotnika tega sporazuma, skupaj z "Našo slogo", sta bila poslanca Spinčić in Mandić, ki sta poudarjala, da je število hrvaško-slovenskih poslancev v deželnem zboru prenizko, da ni jasnega dogovora o enakopravnosti jezikov in da nimata načelnega zaupanja v italijanske politike (Bratulić, 1958, 130).

V letih pred I. svetovno vojno je "Političnemu društvu za Hrvate in Slovence v Istri", zlasti po skupnem zborovanju z Edinostjo junija 1912 v Kaštelu, nekako uspelo poravnati spore in poenotiti vrste predvsem v predvolilnih kampanjah in v skupni borbi proti italijanskemu liberalno-nacionalnemu taboru. Ta kljub ohranitvi kurialnega volilnega sistema ni mogel biti več prepričan o svoji nekdanji prevladi v političnem prostoru Istre. Novonastali položaj je tako privedel do nasprotij znotraj samega liberalnega tabora, do kolebanja njegovih struktur v času vse hujših zaostrovanj razrednih nasprotij in zloma liberalističnih in pozitivističnih tendenc, na katerih je temeljila meščanska razredna ideologija (Bratulić, 1958, 127).

ZAKLJUČEK

Politični boj, ki je v letih pred I. svetovno vojno potekal na Goriškem, Tržaškem in v Istri, se je torej bolj kot proti monarhiji osredotočal na nasprotja med posameznimi tu živečimi narodnostnimi skupinami. Politično življenje pred razpadom Avstro-Ogrske se je podobno kot v pretežnem delu Srednje Evrope tudi tu razvijalo v smeri nacionalnega in ne ideološkega pluralizma, saj so se kljub ideološkim osnovam posamezne politične sile bolj ali manj izrazito ločevale po nacionalni pripadnosti (Ara, 2001, 804).

¹⁴ Deželnozborska volilna reforma iz leta 1908 je vključevala dogovor o spremembi deželnega reda, o novem deželnozborskem volilnem redu, sestavi deželnega odbora in načinu glasovanja. Italijanskim strankam je pripadalo 25 zastopnikov, hrvaško-slovenski narodni stranki pa 19 zastopnikov in glasovi virilistov (Barbalić, 1952, 110-115; Melik, 1979, 225).

Razkol je bil sicer močnejši med liberalnomeščanskimi strankami, a vendar so se kazale razlike tudi med krščanskosocialnimi strujami, ki so delovale zlasti v Istri in na Goriškem, kljub skupni katoliški opredelitvi in lojalnosti do dinastije. V prvem primeru smo bili priče ostrim in neposrednim antagonizmom med strankami nasprotnih si ideologij, v drugem pa so se stranke razvijale vzporedno, torej ločeno. Neuspehi na državnozborskih volitvah leta 1897 in 1901 pa so vnesli krizo tudi v nacionalno-liberalni tabor Edinosti ter privedli do odcepitve hrvaškega političnega vodstva. Razcepu slovensko-hrvaškega gibanja na nacionalni ravni je s pojavom in krepitvijo delavskega gibanja sledil tudi razcep na politično-ideološki ravni.

SLOVENE-CROATIAN POLITICAL RELATIONS IN ISTRIA DURING THE CONSTITUTIONAL PERIOD FROM 1861 TO 1914

Salvator ŽITKO Regional Museum Koper, SI-6101 Koper, Kidričeva 19

SUMMARY

The Slovenes and the Croats came into the history of Istria as early as in the first centuries of the Southern Slavs' settling of the Balkan Peninsula, while their mutual contacts became particularly intense at the end of the Middle Ages/Early Modern Age, i.e. at the time of Protestantism. With the affirmation and strengthening of the modern national awareness, an ethnic boundary was established in the mid-19th century between Istran Slovenes and Croats, while particularly at the beginning of the constitutional period following the year of 1861 the Slovene and Croat national movement in Istria associated a great deal, making joint appearances at the same time. They were forced to do so by the existing electoral system, for instead of ethnic affiliation it was the political and economic power of separate electoral bodies by which the decisions were made, favouring the Italian landed property and trading class. In the national and political struggle against the Italian liberal-national faction there prevailed, until the end of the 1880s, the Strossmayer-Yugoslav circle around Juraj Dobrila, the Bishop of Pula and, later on, Trieste and Koper, while in the 1890s the younger members of the Party of Rights led by M. Laginja, V. Spinčić and M. Mandić came into the foreground of the political struggle, supplementing the Croatian state law with the principles of national law and the people's will. The programme of the Croatian national movement linked with the Slovene programme within the framework of the political circle "Edinost" in Trieste, by which the political struggle of the Slovenes and the Croats in Istria was led and directed until the early 20th century, while the ideological divergence and class distratification between the two peoples led during this period – also for the sake of failures at the parliamentary elections - to the independence of the Croatian national movement, which formed its own "Political Society for Croats and Slovenes in Istria". With the increasing strengthening of the Christian-social movement on the one hand and the workers movement on the other, the split of the Slovene-Croatian movement at the national level was followed by the split at the political-ideological level in the years prior to World War I.

Key words: political relations, national awareness, political society "Edinost", "Political Society for Croats and Slovenes in Istria", Party of Rights, parliament

VIRI IN LITERATURA

Apih, E. (1979): Sui rapporti tra socialisti italiani e socialisti sloveni nella regione Giulia. V: Socialisti sloveni e italiani nel Litorale. Lubiana-Trieste.

Ara, A. (2001): Italijani in Slovenci v Avstrijskem primorju (1880-1918). V: Melikov zbornik /Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje/. Ljubljana, 804

Barbalić, F. (1952): Narodna borba u Istri od 1870 do 1915 godine. Zagreb.

Benussi, B. (1923): Pola nelle sue istituzioni municipali dal 1797 al 1918. AMSI, 25. Parenzo.

Benussi, B. (1924): L'Istria nei suoi due milleni di storia. Trieste.

Benussi, B. (1877): Manuale di geografia dell'Istria. Trieste.

Beuc, I. (1975): Istarske studije-osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. Zagreb.

Bratulić, V. (1958): Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devetdesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslovenskih naroda. Jadranski zbornik, III. Rijeka-Pula.

Bratulić, V. (1961): O suradnji južnoslovanskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894-1900) i o problemu nacionalnosti u Avstriji. Anali Jadranskog instituta. 3. Zagreb.

Bratulić, V. (1969): Politične stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda. V: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb.

Bufon, M. (1993): Istra; novi problemi starih regij. Annales, III. Koper, 197.

Darovec, D. (1992): Pregled zgodovine Istre. Knjižnica Annales, I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Primorske novice, 53/54.

Edinost - Edinost, glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice. Trst, Ivan Dolinar.

De Franeschi, C. (1926): Memorie autobiografiche. Trieste.

De Franeschi, C. (1938): Le nazionalità in Istria. Trieste. **Gestrin, F., Melik, V. (1966):** Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana.

Grafenauer, B. (1993): Miti v "Istri" in resnica Istrskega polotoka. Acta Histriae, I. Koper-Milje, 9-46.

Gombač, B. (1977): Slovenska politika v Trstu ob koncu 19. stoletja. Zgodovinski Časopis, 1, XXXIII. Ljubljana, 49-62.

Gombač, B. (1979): Slovenska politika v Trstu v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Zgodovinski Časopis, 2. Ljubljana.

Gombač, B. (1981): Prispevki k spoznavanju "Delavskega lista", prvega socialističnega glasila na Slovenskem, Slovensko morje in zaledje, 4/5. Koper, 58.

Granda, S. (1989): Prepir o nacionalni in državnopravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/49. V: Kronika "iz zgodovine Primorske", 1-2, 37. Ljubljana, 66-75.

Granda, S. (1999): Narodne razmere v vzhodni Istri v letu 1848/49, Annales 9.2 (18). Koper, 327-346.

Gross, M. (1972): Povijest pravaške ideologije. Zagreb. Hrženjak, J. (ed.) (1953): Slovensko Primorje in Istra. Beograd.

Jakovljević, B. (1996): Učiteljiška škola u Kopru i školovanje hrvatskih učitelja. Annales, 8 (3). Koper, 213-224.

Kermavner, D. (1963): Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884-1894. Ljubljana.

Kermavner, D. (1966): Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895. Ljubljana.

Kermavner, D. (1963): Še nekaj gradiva v Ljubljanskem kongresu leta 1870. Zgodovinski Časopis, XVII. Ljubljana, 155-170.

Kirac, L. (1946): Crtice iz istarske povijesti. Zagreb.

Korunić, P. (1983): Jugoslovenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko – slovenski odnosi (1835-1874). Zgodovinski Časopis, 3, 37. Ljubljana, 213-233.

Kosmač, A. (1998): Versko življenje v Trstu od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. V: Od Maribora do Trsta: 1850-1914, zbornik referatov. Maribor, 195-306.

Kramar, J. (1970): Prvi tabor v Istri. Koper, 59-60.

Kramar, J. (1982): Marezige trdnjava slovenstva v Istri 1861-1930. Koper.

Kramar, J. (1991): Narodna prebuja istrskih Slovencev. Koper.

Kuntić, L. (1958): Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871. Jadranski zbornik, III. Rijeka - Pula.

Lukić, B. (1956): Neka mišljenja u talijanskoj građanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri. Jadranski zbornik, I. Rijeka - Pula.

Luković, P. (1980): Borba Ślovenaca za ujedinjenu Sloveniju na izmiku velike krize na istoku od marta do novembra 1878 i njen odjek kod srpskog naroda u Kneževini Srbiji i Vojvodini. Zgodovinski Časopis, 1-2. Ljubljana, 177-190.

Marušič, B. (1969): Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola. Zgodovinski Časopis, XXIII, 1-2. Ljubljana.

Marušič, B. (1971): Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870-1875. Zgodovinski Časopis, XXV, 3-4. Ljubljana.

Marušič, B. (1974): Goriška slovenska politika med leti 1875 in 1878. Jadranski koledar. Trst.

Marušič, B. (1985): Andrej Gabršček (1864-1938). V: Primorski čas pretekli. Koper, 364-376.

Marušič, B. (1995): Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri. V: Slovenska kronika XX. stoletja. Ljubljana, 35.

Maserati, E. (1991): Simbolismo e rituale nell'irredentismo adriatico, Dal Litorale Austriaco alla Venezia Giulia. Civiltà del Risorgimento, 41. Verona, 125-150.

Melik, V. (1965): Volitve na Slovenskem 1861-1918. Ljubljana.

Melik, V. (1969): Slovensko narodno gibanje za časa taborov. Zgodovinski Časopis, XXIII, 1-2. Ljubljana, 75-76

Melik, V. (1979): Slovenci v državnem zboru 1893-1904. Zgodovinski Časopis, XXXIII, 1-2. Ljubljana, 49-66.

Melik, V. (1979): Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki. Zgodovinski Časopis, 2. Ljubljana, 225.

Melik, V. (1975): Slovenska politika v Taaffejevi dobi. Zgodovinski Časopis, XXIX, 1-2. Ljubljana, 109-118.

Melik, V. (1999): Istrski deželni zbor. V: Sistemi oblasti in oblasti institucij, teorija in praksa držav evropskega Sredozemlja v novem veku s posebnim ozirom na jadransko območje. Acta Histriae, VII. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Koper, 633-638.

Milanović, B. (1967): Hrvatski narodni preporod u Istri I, (1797-1882). Pazin.

Milanović, B. (1973): Hrvatski narodni preporod u Istri II, (1883-1947). Pazin.

NS - Naša sloga, Poučni, gospodarski i politički list. Trst. **Novak, V., Zwitter, F. (1945):** Oko Trsta. Beograd, 258-265

Ostanek, F. (1991): Slovensko - hrvatska jezikovna meja v Istri. Annales, I. Koper, 213-221.

Pahor, M. (1965): Koprska nota iz leta 1849 ali prvi poskus namere italijanizacije Istre. Zgodovinski Časopis, 19-20 (Zwitterjev zbornik). Ljubljana, 127-204.

Perselli, G. (1993): I Censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Atti del Centro di Ricerche Storiche - Rovigno. Etnia, IV. Trst - Rovinj, 12-23

Piemontese, G. (1974): Il movimento operaio a Trieste, dalle origini all'avvento del fascismo. Roma, 69/70.

Pleterski, J. (1975): Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879-1893). Zgodovinski Časopis, 29, 3-4. Ljubljana, 270.

Pleterski, J. (1980): Zveza Vseslovenske ljudske stranke in hrvatske Stranke prava v letih 1911-1913. Zgodovinski Časopis, 34. Ljubljana, 12.

Prijatelj, I. (1955): Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, I. Ljubljana, 201.

Prijon Trampuž, L. (1977): Jugoslovanska socialdemokratska stranka v Istri – ustanovitev in njeno delovanje v letih 1907-1908. V: Slovensko morje in zaledje, I. Koper.

Rojnić, M. (1949): Nacionalno pitanje u Istri 1848/49. Historijski zbornik, 1-4, II. Zagreb.

Rubetić, (1884): Vjekopis Dra Jurja Dobrile. Beograd, 258-265.

Rupel, M. (1960): Primož Trubar. Beograd, 143.

Rutar, S. (1896): Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra I. Ljubljana, 57-59.

Schiffrer, C. (1978): Le origini dell'irredentismo Triestino (1813-1860). Civiltà del Risorgimento, 9. Verona, 136-157.

Schiffrer, C. (1990): La questione etnica ai confini orientali d'Istria. Trieste.

Sestan, E. (1947): Venezia Giulia, Lineamenti storia etnica e culturale. Roma, 124.

Strčić, M., Strčić, P. (1966): Hrvatski istarski Trolist, Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka, 28.

Strčić, P. (1964): Dinko Vitezić. Istarski mozaik, II, 4-5. Pula, 376-380.

Strčić, P. (1969): Franjo Ravnik v pripravah za izdajanje tržaškega časopisa "Naša sloga". Primorski dnevnik, XXVI, 55. Trst, 3.

Strčić, P. (1970): Počeci organiziranog političkog pokreta Hrvata u Istri u XIX. Stoljeću. Jugoslovanski istorijski časopis, 4. Beograd.

Strčić, P. (1971): Prvi hrvatski tabor u Istri na Kvarnerskim otocima. Pazinski memorijal, 2. Pazin.

Strčić, P. (1977): O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i poćetkom 70-ih godina 19. stoljeća. Historijski zbornik, 29-30. Zagreb, 349-350.

Strčić, P. (1978): Počeci pravaštva u Istri i na Kvarnerskim otocima. Istra, XVI, 1-2. Pula, 123-132.

Strčić, M. (1985): Uloga Jurja Dobrile u izdavanju prvih hrvatskih glasila Istre i Kvarnerskih otoka. V: Istarski preporoditelj J. Dobrila 1812-1882. Pazin.

Strčić, P. (1993): Prilog načrta kronološkog pregleda povijesti hrvatske Istre. Annales, III, Koper, 329-338.

Strčić, P. (1994): Prilog povijesti 1848/49 u Istri. Vjesnik istarskog arhiva, 2-3. Pazin, 83-91.

SN - Slovenski Narod. Ljubljana, Narodna tiskarna.

Slovenec – Slovenec, političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna.

Stulli, B. (1984): Istarsko okružje 1825-1860. Pazin - Rijeka.

Šuštar, B. (1990): Slovensko učiteljsko društvo v Istri pred I. svetovno vojno. Primorska srečanja, 11/90. Koper.

Tuma, H. (1997): Iz mojega življenja - spomini, misli, izpovedi. Ljubljana.

Valdevit, G. (1979): Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850-1919). Società - storia - religione, 5. Udine.

Vilhar, S. (1976): Slovensko učiteljišče v Kopru 1875-1909, Založba Lipa Koper, 14-19.

Vilhar, S. (1953): Družbene korenine italijanskega iredentizma v Trstu. Istrski zgodovinski zbornik, I. Koper, 71-83.

Vivante, A. (1912): Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austroitaliani. Firenze, 25-54

Ziller, P. (1994): Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico. Atti del Centro di Ricerche Storiche-Rovigno, 24. Trst-Rovini, 533-550.

Zovatto, P. (1989): Cattolici e cattolicesmo in Istria tra '800 e '900. V: Istria religiosa. Trieste, 7-39.

Zwitter, F. (1962): Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji. Ljubljana, 219.

Zwitter, F. (1962): Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870. Zgodovinski Časopis, XVI. Ljubljana, 145-170.

Zwitter, F. (1996): Razvoj prebivalstva in sprememba odnosa med posameznimi narodi. Uprava in politično življenje. Vprašanje jezika. V: Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRS SAZU. Ljubljana, 139-148.

Žitko, S. (2001): Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899-1910). V: Melikov zbornik / Slovenci v zgodovini in njihovi srednje-evropski sosedje. Ljubljana, 757-772.

original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 94(41/49)"18/19":329 929 Dostal L.

DOPRINOS LJUDEVITA DOSTALA RAZVOJU HRVATSKO-SLOVENSKE SURADNJE U BOSNI I HERCEGOVINI U AUSTROUGARSKOM RAZDOBLJU

Zoran GRIJAK Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

IZVLEČEK

Avtor je na temelju izvirnega arhivskega gradiva raziskal nekatere najpomembnejše trenutke, povezane s hrvaško-slovenskim sodelovanjem v Bosni in Hercegovini v avstro-ogrskem obdobju. Posebno pozornost je posvetil delovanju Slovenca Ljudevita Dostala, pripadnika Kristusove družbe, ki je, medtem ko se je pri nekaterih osebnostih na Kranjskem zavzemal za kolonizacijo slovenskih katolikov v bosansko Posavje, veliko prispeval k prizadevanjem političnega kroga okrog vrhovnega bosanskega (sarajevskega) nadškofa Jospia Stadlerja za utrjevanje gospodarskih in političnih pozicij katolikov v Bosni in Hercegovini.

Ključne besede: Ljudevit Dostal, Bosna in Hercegovina, Hrvati, Slovenci

IL CONTRIBUTO DI LJUDEVIT DOSTAL ALLO SVILUPPO DELLA COLLABORAZIONE CROATO-SLOVENA NELLA BOSNIA ERZEGOVINA AUSTRO-UNGARICA

SINTESI

Sulla base della documentazione d'archivio, l'autore pone in risalto alcuni momenti salienti della collaborazione sloveno-croata nella Bosnia Erzegovina austro-ungarica. Particolare attenzione è dedicata allo sloveno Ljudevit Dostal, della Compagnia di Gesù, che si adoperò presso eminenti personalità della Carniola per organizzare il trasferimento di coloni cattolici sloveni nella regione della Posavina bosniaca, contribuendo in tale modo agli sforzi profusi dal circolo politico raccolto attorno all'arcivescovo di Sarajevo, Josip Stadler, tesi al rafforzamento economico e politico dei cattolici di Bosnia Erzegovina.

Parole chiave: Ljudevit Dostal, Bosnia Erzegovina, croati, sloveni

U ovome prilogu namjera mi je osvijetliti neke od važnijih momenata vezanih uz hrvatsko-slovensku suradnju u Bosni i Hercegovini tijekom razdoblja austrougarske vladavine (1878.-1918.).

Spomenuta suradnja s vremenom je premašila okvire Bosne i Hercegovine i počela se ostvarivati u širem kontekstu hrvatsko-slovenskih političkih veza. Naime, 1912./1913. dolazi do približavanja između političkog kruga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dijela slovenskih kršćanskih socijala na čelu s I. Šusteršičem. To se približavanje ostvarivalo u širem okviru hrvatskoslovenske suradnje. Naime, u listopadu 1911. stvorena je svepravaška organizacija za sve hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu. Istaknuta je potreba sjedinjenja sa Sveslovenskom ljudskom strankom. Početkom listopada 1912. u Beču se sastao odbor hrvatske i slovenske strane i zaključio fuziju koja se trebala svečano provesti u Ljubljani 20. listopada 1912. Za Hrvate i Slovence Bečka je rezolucija tvrdila da su jedan narod. Ljubljanski je sastanak ipak pokazao da hrvatsko-slovenska suradnja ne može funkcionirati, jer su u ujedinjenoj stranci prava većinu imali pristaše Mile Starčevića tzv. starćevićanci, koji su na sastanku Vrhovne uprave stranke prava u Opatiji u ožujku 1913. utjecali na donošenje afirmativne izjave o Srbiji i Crnoj Gori u povodu Balkanskih ratova 1912./1913. Ta je izjava, u potpunosti negirala odluke s Ljubljanskog sastanka, pa je u Opatiji došlo do razbijanja sepravaške organizacije (Gross, 1973, 398-405).

Međutim, mogućnost za suradnju između slovenskih kršćanskih socijala, kojima je dominirao I. Šusteršić, i pravaškog kruga kruga u Bosni i Hercegovini, oko nadbiskupa Stadlera, u tom je razdoblju i dalje bila moguća, jer su slovenski kršćanski socijali, poput Stadlera, smatrali da politička nastojanja Srba u hrvatskim zemljama i Bosni i Hercegovini prijete ozbiljenju hrvatskoslovenskog savezništva i nastojanjima za stjecanjem državne neovisnosti dvaju naroda unutar Monarhije.

Plan o političkom zbližavanju slovenskih kršćanskih socijala i Stadlerova frankovački i trijalistički orijentiranog kruga zasigurno je uživao i potporu ljubljanskoga biskupa Antuna Bonaventure Jegliča, nekadašnjeg vrhbosanskog kanonika i Stadlerovog bliskog suradnika, kojemu su bila prilično dobro poznata nastojanja političkih vođa Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Valja upozoriti na Jegličev apel hrvatskom katoličkom svećenstvu i laicima, da se odazovu na katolički kongres u Ljubljani, upućen iz Ljubljane 7. siječnja 1913., potkrijepljen tvrdnjom da bi se time učvrstio savez između svepravaške organizacije i Sveslovenske ljudske stranke i otklonio srpski utjecaj, koji je u posljednje vrijeme sve snažnije počeo prodirati u hrvatski politički život (NAZ, AP, OJP).

Stadlerov krug ostvario je sa slovenskim kršćanskim socijalima iznimno važnu suradnju. Ta suradnja odvijala se u početku, a znatnim dijelom i kasnije, posre-

dovanjem svećenika Slovenaca u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. U Vrhbosanskom kaptolu i bogosloviji djelovao je malen, ali vrlo utjecajan krug Slovenaca, kojega su najvažniji predstavnici bili kanonik A. B. Jeglič, do svoga izbora za ljubljanskog biskupa 1898. i Karlo Cankar, brat poznatog slovenskog književnika Ivana Cankara, višegodišnji urednik Hrvatskog dnevnika, tajnik nadbiskupa Stadlera, a zatim kanonik Vrhbosanske nadbiskupije. Vrlo ugledan i utjecajan bio je i isusovac Ljudevit Dostal, profesor na Vrhbosanskoj bogosloviji. O djelovanju svakoga od spomenutih istaknutih Slovenaca trebalo bi napisati posebnu studiju, jer se ostvarivalo u sklopu vrlo složenih vjerskih i političkih prilika u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju. Odlučivši se ipak za istraživanje djelovanja jedne istaknute osobe težio sam nadmašiti zamke površnog uopćavanja i samom naravi takvih radova uvjetovanog prelaženja preko bitnih pojedinosti. Opredijelio sam se za prikaz djelovanja Ljudevita Dostala, jer je ono, prema mojim spoznajama, dosadašnjim istraživačima ove problematike nepoznato, a u historiografskom smislu iznimno je relevantno.

Lj. Dostal rođen je u Ljubljani 10. kolovoza 1877., a umro je u Lani, kraj Merana u Tirolu, 1. ožujka 1946. Za člana isusovačkog reda zaređen je 1908. Od 1910. do 1912. profesor je u Vrhbosanskoj bogosloviji u Sarajevu. Tu vrši službu profesora i odgojitelja i kasnije, od 1920. do 1922. i od 1934. do 1936. Bio je i superior Hrvatske misije Družbe Isusove od 1914. do 1916., rektor travničke gimnazije od 1917. do 1920., a zatim rektor u Zagrebu od 1927. do 1929. i duhovnik u Nadbiskupskom dječačkom sjemeništu u Zagrebu od 1930. do 1932. Kao profesor dogmatike i fundamentalne teologije djelovao je i u Dubnu (Poljska) 1933./1934. Ujedno je bio upravitelj više Marijinih kongregacija (VBKB, 1993).

Socijalnu i političku stranu Dostalova djelovanja u Bosni i Hercegovini ocrtava pismo koje je u siječnju 1912. uputio je nepoznatoj osobi, kojoj se obratio sa "prečastiti gospod" (ATFL, PLD). Osoba kojoj se obratio nedvojbeno je bila profesor čija je predavanja slušao kao član katoličke đačke lige za vrijeme svoga gimnazijskog školovanja u Ljubljani. Dostalovo pismo vrlo je zanimljivo i historiografski iznimno relevantno, jer je koincidiralo sa spomenutim suvremenim pokušajima povezivanja političkog kruga okupljenog oko vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i slovenskih kršćanskih socijala. Njegov sadržaj samo ću ukratko prikazati, jer sam ga zbog iznimne historiografske vrijednosti uvrstio kao prilog na kraju rada.

Svojom osnovnom intencijom Dostalovo pismo povezano je s oponiranjem političkog kruga oko nadbiskupa Stadlera planovima bosanskohercegovačkih Srba, da se pomoću kapitala srpskih banaka domognu zemljišta muslimana koji se namjeravaju iseliti u Osmansko carstvo, te s planovima istoga kruga o otkupljivanju tih zemljišta i njihovom naseljavanju katoličkim kolonistima. Nadbiskup Stadler smatrao je da naselja-

vanjem katoličkih kolonista treba osnažiti katolički element u područjima Bosne i Hercegovine koja su napustili muslimani i područjima pretežito napučenim Srbima ili izloženim intenzivnom naseljavanju Srba. Najprije je oponirao nastojanjima srpskih banaka da se domognu velikih zemljišta u okolici Bosanskog Šamca kolonizacijom grkokatolika Ukrajinaca. To je naseljavanje, međutim, izazvalo velik otpor Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC) u Bosni i Hercegovini, koja je osnaživanje grkokatolika proglasila planom Katoličke crkve za "unijaćenjem" Srba. Nadbiskup Stadler nije bio zadovoljan učincima kolonizacije Ukrajinaca, jer nije uspio izgraditi grkokatoličku biskupijsku organizaciju u Bosni i Hercegovini, a sami Ukrajinci bili su vrlo skloni Srbima, zbog zajedničkog prakticiranja istočnog obreda. Suočena sa snažnim srpskim prosvjedima Zemaljska vlada u Sarajevu zaustavila je naseljavanje Ukrajinaca. Pritom se očitovao i utjecaj Mađara, koji su, radi oponiranja Staderovim planovima, podržavali nezadovoljne Srbe (Grijak, 2001, 212-221).

U postaneksijskom razdoblju (1908.-1918.) nadbiskup Stadler nastavio je gajiti nade da bi se kolonizacijom katolika iz Monarhije mogao osnažiti katolički element u Bosni i Hercegovini i time stvoriti pretpostavke za osnaživanje hrvatskih političkih i gospodarskih pozicija. Svoja očekivanja s tim u vezi povjerio je političaru frankovačke orijentacije Isidoru Kršnjavome, za boravka u Zagrebu 16. listopada 1910. godine: "Srpstvo uzima u Bosni velikog maha. Bit će potrebno kolonizacijom pojačati katolički element." Kršnjavi je bio prilično skeptičan glede takvih nastojanja, ustvrdivši da je" (...) Slavonija zbog jake kolonizacije već otuđena Hrvatstvu" (Kršnjavi, 1986, 634). U svojim obnovljenim nastojanjima za kolonizacijom katolika Stadler je mislio napose na Slovence, smatrajući da će oni poduprijeti hrvatska politička nastojanja više nego Nijemci, za koje je bilo vjerojatnije da će se grupirati u izolirane zajednice, neosjetljive na hrvatska politička kretanja.

Spomenuto pismo Lj. Dostala upućuje na zaključak da je nadbiskup Stadler, uz pomoć svećenika Slovenaca u Vrhbosanskoj nadbiskupiji, najvjerojatnije u dogovoru s I. Šusteršičem i drugim istaknutim slovenskim kršćanskim socijalima te uz potporu biskupa A. B. Jegliča, stvorio plan o kolonizaciji Slovenaca u Bosnu i Hercegovinu i o kupovanju zemljišta od muslimana koji su odlučili iseliti se u Osmansko carstvo slovenskim kapitalom, kako bi se izbjeglo da ta zemljišta otkupe Srbi. Pritom je važnu ulogu za traženje pomoći od Slovenaca imala činjenica da je nadbiskup Stadler bio prezadužen i nije mogao sredstvima Vrhbosanskog ordinarijata kupiti ta zemljišta. Stadler je, dakle, naseljavajući katolike iz Monarhije, pokušavao popraviti nezavidan gospodarski položaj bosanskohercegovačkih katolika i osnažiti političke pozicije Hrvata. Njegovo oslanjanje na Slovence bilo je sasvim u skladu sa suvremenim političkim prilikama, jer je prethodilo povezivanju hrvatskih pravaša i slovenskih kršćanskih socijala u listopadu 1912., kojih je savez također zamišljen kao prepreka srpskim političkim nastojanjima, i hrvatskoslovenskom katoličkom kongresu u Ljubljani u kolovozu 1913. godine.

Dostalovo pismo ne govori samo o spomenutim kolonizacijskim planovima Stadlerova kruga, nego i o političkim odnosima između bosanskohercegovačkih Hrvata, muslimana i Srba, odražavajući pritom stajališta Stadlerova kruga. Pismo svjedoči o tome da se Lj. Dostal i osobno vezao uz bosanskohercegovačke Hrvate. Bio je uvjeren da može pridonijeti povezivanju Hrvata i Slovenaca unutar Monarhije. Boraveći među Hrvatima usvojio je hrvatski jezik podjednako kao slovenski, te se ispričavao zbog pogrešaka u slovenskom pravopisu. Ustvari radilo se o uljudnoj formi, jer je dobro poznavao slovenski jezik i pravopis. Svoju zadaću u Bosni Lj. Dostal vidio je ponajprije u odgoju katoličkog laikata. S obzirom na činjenicu da je zbog nerazvijenih društvenih prilika i malobrojnog građanskog sloja oblikovanje snažnog laikata u Bosni bilo stvar budućnosti, Dostal je svjetovnom svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije namijenio zadaću koju drugdje vrši laikat, društvenog i gospodarskog uzdizanja hrvatskih seljaka, sve dok to ne bude mogao obavljati laikat. Pritom mu je kao daleki cili pred očima bio primjer slovenskih i austrijskih kršćanskih socijala, koji su prilično uspješno djelovali na tom području. Posebnu pozornost Dostal je obratio političkim opasnostima koje su bosanskohercegovačkim Hrvatima prijetile od srpskog političkog programa. Za Srbe je ustvrdio da žele uništiti Hrvate, a posebno katolicizam. S tim u vezi napose je opasnom smatrao okolnost da je politička potpora, koju je Zemaljska vlada do aneksije pružala muslimanima, nakon aneksije Bosne i Hercegovine pružena Srbima. Uzrok priklanjanja vlasti Srbima otkrio je u težnji Mađara, pod čijim se pretežitim utjecajem nalazila Zemaljska vlada, da uz pomoć Srba politički unište Hrvate, kao svoje jedine prave protivnike u Monarhiji.

Potpora Mađara Srbima bila je prema Dostalovom mišljenju prva okolnost koja ugrožava političke planove bosanskohercegovačkih Hrvata, jer su Srbi neprijateljski raspoloženi prema tim planovima. Drugu okolnost, koja Srbima daje moć i čini ih prijetnjom Hrvatima i uopće katolicima u Bosni i Hercegovini, našao je u činjenici da Srbi, uz pomoć svoje snažne gospodarske organizacije, napose banaka, otkupljuju zemljišta muslimana koji se iseljavaju iz Bosne i Hercegovine u Osmansko carstvo. Ustvrdio je da Srbi to čine uz pomoć kapitala mađarskih Židova, koji na gospodarskom planu slijede politička nastojanja svoje vlade za stjecanjem političke dominacije u Bosni i Hercegovini. Ujedno je iznio bojazan, da će Srbi, ako se nastavi dominacija Mađara u Zemaljskoj vladi, za desetak godina postati neograničeni gospodari zemlje, a ustvari će Bosnom zavladati Mađari, kojima su Srbi samo sredstvo za postizanje tog cilja.

Svoje prijedloge za onemogućivanje srpske, odnosno mađarske dominacije u Bosni i Hercegovini, Dostal je sažeo u tvrdnji da katolici moraju dobiti gospodarsku premoć. Glede političke premoći ustvrdio je da je katolicima ne bi bilo moguće ostvariti čak ni kada bi muslimani bili spremni na suradnju s Hrvatima, jer bi to navelo Mađare na uvođenje apsolutizma, podjednako kao u Hrvatskoj. ¹

Sredstvo za ostvarivanje gospodarske dominacije katolika u Bosni i Hercegovini, Dostal nalazi u spomenutoj zamisli o naseljavanju slovenskih seljaka i kupovini zemljišta od muslimana, koji se namjeravaju odseliti, slovenskim kapitalom. S tim u vezi posebice je upozorio na zemljoposjed u okolici Bosanske Gradiške, velik oko 400 hektara, na kojega je hrvatski saborski zastupnik Mirko Gjurovečki, i sam veleposjednik u Bosanskoj Gradiški, upozorio svoga strica Kostu Hörmanna, umirovljenog visokog službenika Zemaljske vlade. Taj je posjed od muslimana već kupio srpski odvjetnik Milić, ali ga zbog dugova nije mogao zadržati. Gjurovečki je namjeravao sam kupiti taj posjed, ali nije imao dovoljno novaca, budući da je hektar bio procijenjen na 1.000 kruna. Stoga je zamolio strica da ode do nadbiskupa Stadlera i zamoli ga da preporuči kupovinu zemljišta bogatijim osobama, samo da pripadne katolicima. S obzirom na namjeru većeg broja muslimana u okolici Bosanske Gradiške da se isele. Dostal je ustvrdio da bi spomenuti veleposjed mogao postati osnova za gospodarsko ovladavanje katolika Posavinom, što bi bio poticaj i za otkupljivanje muslimanskih zemljišta u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Upozorio je da cijeloj stvari valja pristupiti brzo, kako Srbi ne bi od katolika preuzeli inicijativu. Glede sredstava, naglasio je da ih nadbiskup Stadler nema i da ne vidi rješenje ako ona ne pristignu iz Kranjske. S obzirom na naseljavanje Slovenaca, Dostal je ustvrdio da bi trebalo utjecati da se njihovo iseljavanje u Ameriku preusmjeri na Bosnu. Za početak je predvidio da se za Slovence u okolici Bosanske Gradiške imenuje župnik sa sjedištem u nedalekoj njemačkoj koloniji Windhorst. Ustvrdio je da bi linija naseljavanja Slovenaca trebala slijediti cestu Okučani-Banjaluka. Naseljavanje slovenskih seljaka Dostal je smatrao poželjnim i s obzirom na unapređivanje poljodjelstva, jer bi slovenski seljaci mogli poučiti bosanske razvijenijim oblicima obrađivanja zemlje i uzgoja pojedinih poljoprivrednih kultura To bi prema njegovom mišljenju bio najljepši izraz slovensko-hrvatske uzajamnosti.

Posebno važnom pretpostavkom za uspješno ostvarivanje slovenske kolonizacije, Dostal je smatrao utemeljenje podružnice jednog od snažnijih slovenskih

novčanih zavoda u Bosni i Hercegovini. U mogućnost brzog dobivanja koncesije za taj zavod uvjerio ga je K. Hörmann, za kojega je ustvrdio da je prije dvije godine morao otići u mirovinu, zbog pritiska Srba na Zemaljsku vladu. Na kraju pisma zamolio je primaoca da pridobije utjecajne pojedince i financijske institucije u Kranjskoj za njegove planove, te da svakako dođe pogledati navedeno zemljište i po mogućnosti posjeti Sarajevo. Ujedno ga je zamolio da, prilikom priopćavanja njegovih političkih stajališta, zataji njegovo ime, jer ne želi da Zemaljska vlada pravi probleme Vrhbosanskoj bogosloviji, u kojoj djeluje (ATFL, PLD).

Pismo Lj. Dostala svjedoči o potpori slovenskih svećenika u Vrhbosanskoj nadbiskupiji nastojanjima Stadlerova kruga da, otkupljivanjem zemljišta bosanskohercegovačkih muslimana koji su odlučili iseliti se u Osmansko carstvo, onemogući da se tih ta zemljišta domognu Srbi, koji bi na taj način poboljšali svoje ionako nadmoćne političke i gospodarske pozicije. Krajnji cilj takvoga zauzimanja bilo je stvaranje pretpostavki za hrvatsko-slovensko političko zajedništvo koje je po svojim krajnjim intencijama premašivalo okvire Bosne i Hercegovine.

Osim Dostala postojala je još jedna osoba iz Stadlerova kruga koja se isticala u nastojanjima za otkupljivanjem zemljišta od muslimana, koji su odlučili iseliti se, i njihovim naseljavanjem katolicima. Bio je to isusovac Anton Puntigam, osoba od najvećeg povjerenja nadbiskupa Stadlera, glavni promicatelj ideja njemačkog Volksverein-a u Bosni i Hercegovini, koji je za Stadlera više puta obavljao povjerljive misije, najčešće u Beču, gdje je imao vrlo dobre veze na dvoru. A. Puntigam (Salsach bei Straden, Austrija, 15. V. 1859.-Beč, 4. IX. 1926.) bio je također član isusovačkog reda. Studij filozofije i teologije završio je u Bratislavi i Innsbrucku. U razdoblju od 1886. do 1890., kao i od 1895. do 1908. proveo je u Travniku, a od 1909. do 1919. u Sarajevu. U Bosni i Hercegovini osnovao je brojne Marijine kongregacije. Zalagao se za poboljšanje socijalnog položaja katolika, prikupljajući obilnu financijsku pomoć po cijeloj Monarhiji. Dijelio je politička stajalištima bečkog kruga kršćanskih socijala, okupljenog oko Karla Luegera, a u Bosni i Hercegovini zagovarao političku opciju nadbiskupa Stadlera. Izdavao je časopis Stimmen aus Bosnien, a od brošura i knjiga najpopularnije su mu Hrvatska omladina pod zastavom Srca Isusova (1901), Unsere Zukunft in Bosnien (Graz-Beč, 1909.) i uspomeni na Stadlera posvećeno djelo Der selige Hingang des großen Erzbischofs von Sarajevo Dr. Josef Stadler (Beč, 1919.) (Niccol, 1970).

¹ Banom Kraljevina Hrvatske i Slavonije imenovan je 20. l. 1912. Slavko Cuvaj. Započeo je vladati represivno, plijeniti novine te je raspustio Sabor, koji se uopće nije sastao. Uslijedile su demonstracije srednjoškolaca i studenata. 12. III. počeo je generalni štrajk srednjoškolaca. Mađarski ministar predsjednik Khuen Hèderváry ukinuo je ustav i 3. IV. imenovao Cuvaja komesarom. Tzv. Cuvajev komesarijat ukinut je 2. XII. 1913., a banom je imenovan Ivan Skerlecz (KHES, 1996).

A. Puntigam nastojao je suzbiti političko ovladavanje Srba nad Bosnom i Hercegovinom kolonizacijom njemačkih katolika. O tomu svjedoče njegova pisma napisana 1909. izvjesnom pateru Kamilu. Vjerojatno se radi o isusovcu Kamilu Zabeu (Beč, 13. XI. 1865.-Lonigo (Vicenza), 9. VIII. 1947.), koji je više godina djelovao na Vrhbosanskoj bogosloviji kao profesor grčkog jezika (VBKB, 1993). Pater Kamilo predao je ta pisma Jozi Sunariću, jednom od vođa HNZ-a, krivo pretpostavljajući da je ovaj zainteresiran za ostvarenje Puntigamovih ideja. Sunarić je uskoro iskoristio spomenuta pisma u političke svrhe, te je prepustio navedena pisma mostarskoj Hrvatskoj obrani, koja je, preuzimajući Sunarićevu interpretaciju, Puntigamu pripisala zamisao o osnutku Hrvatske katoličke udruge (dalje: HKU), stranke koju je nadbiskup Stadler osnovao 1910., nasuprot Hrvatskoj narodnoj zajednici (1906.), te nastojanja da kolonizacijom stvori uvjete za germanizaciju Bosne i Hercegovine (HO, 1910). Interpretaciju Hrvatske obrane, o Puntigamu kao idejnom začetniku HKU, nastojao je osporiti urednik Hrvatskog dnevnika Karlo Cankar. L. A. Nicoll temeljito je istražio osnovanost Sunarićevih optužbi protiv Puntigama, te je ustvrdio da teza o Puntigamu kao začetniku HKU, nije bila utemeljena u dokazima, nego u pretpostavkama osoba, čija su socijalna i politička stajališta bila oprečna Puntigamovim (Niccol, 1970, 140).

Uloga A. Puntigama kao podupiratelja političkih nastojanja nadbiskupa Stadlera nedovoljno je znanstveno istražena. Sve do pojave disertacije L. A. Nicolla Jr. podaci o njegovom djelovanju mogli su se naći uglavnom u okviru tendencioznih opisa djelovanja isusovaca u Bosni i Hercegovini, među kojima posebice valja upozoriti na djelo Đorđa Nastića, *Jezuite u Bosni* (Beograd, 1906.).

Bit sveukupnih Puntigamovih nastojanja u Bosni i Hercegovini ustvari nije bila toliko politička koliko socijalna. U tomu je bio sličan Dostalu, koji je ključ za ovladavanje katolika nad Bosnom i Hercegovinom vidio u kršćansko-socijalnoj komponenti, odnosno gospodarskoj nadmoći, držeći da bi eventualnu hrvatsku političku nadmoć slomili Mađari, kojima su Hrvati bili smetnja u ozbiljenju velikomađarskih političkih koncepcija.

A. Puntigam ponajprije se zalagao za primjenu modela njemačkog *Volksverein-a* u Bosni i Hercegovini. Franjevci i svjetovna hrvatska inteligencija bili su tome podjednako neskloni kao i Srbi i muslimani, vidjevši u *Volksverein-u* strani autohtonom katoličkom elementu neprimjereni oblik organiziranja. Stadlerovu HKU Puntigam je smatrao prikladnim političkim okvirom za svoja socijalna nastojanja, jer je HKU bila utemeljena na kršćansko-socijalnim principima i pružala dobre osnove za razvoj katoličkog laikata. Puntigam je, poput Stadlera, bio uvjeren da je potrebno složno djelovanje svih katolika u Bosni i Hercegovini, zbog njihove malo-

brojnosti u odnosu na muslimane i pravoslavne. Sa svoje strane poduzeo je akciju za organizacijskim povezivanjem bosansko-hercegovačkih katolika s njemačkim *Volksverein-om.* Po povratku iz Beča ocijenio je da će tek utemeljena HKU predstavljati protutežu liberalnom HNZ-u što je, u spomenutoj Sunarićevoj interpretaciji, postalo predmet nesporazuma (Niccol, 1970, 139).

Može se postaviti pitanje zašto je kršćansko-socijalna komponenta, za koju su se zalagali Lj. Dostal i A. Puntigam bila podjednako neprihvatljiva liberalno orijentiranom vodstvu HNZ-a i franjevcima? Da li je razlog tomu bio samo taj da su kršćansko-socijalne ideje bile važna okosnica programa Stadlerove HKU? U odgovoru valja istaknuti da je i franjevcima i svjetovnoj inteligenciji, koji su pristajali uz HNZ, ponajprije bilo neprihvatljivo oblikovanje katoličkog laikata, te nužne pretpostavke ozbiljenja kršćansko-socijalnog nauka. Oni su u katoličkom laikatu vidjeli isključivo nosioca klerikalizacije javnoga života. Činjenica da su se franjevci u tom pogledu slagali sa svjetovnim političarima može se donekle objasniti njihovom sklonosti prema prihvaćanju liberalnijih katoličkih ideja. No, ostali bi bez cjelovitijeg objašnjenja odbojnosti bosanskohercegovačkih franjevaca prema kršćansko-socijalnim idejama i oblikovanju laikata, kada ne bi uzeli u obzir činjenicu da su primjenu kršćansko-socijalnih ideja u Bosni i Hercegovini zagovarali franjevcima mrska svjetovna hijerarhija i redovnici Družbe Isusove, porijeklom iz Hrvatske, slovenskih zemalja i Austrije, koji su bili odgojeni na tim idejama. Osim toga, kršćansko-socijalni nauk pružao je osnove za politički angažman svim katolicima, dakle i onima nehrvatske nacionalnosti, koji su se doselili u Bosnu i Hercegovinu nakon 1878. godine. Vodstvo HNZ-a i franjevačke redovničke zajednice, koje je potjecalo iz autohtonog hrvatskog stanovništva, nije ni pod koju cijenu htjelo dopustiti da katolici iz Monarhije tzv. "kuferaši" zajedno s njim ravnopravno odlučuju o sudbini Bosne i Hercegovine.

Politička opcija nadbiskupa Štadlera bila je kršćansko-socijalna, proaustrijska i trijalistička, dok je pozicija HNZ-a bila kompleksnija, ali je s vremenom počela sve više sličiti onoj Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj, odnosno zagovarati hrvatsko-srpsku suradnju uz toleriranje dualističkog sustava i oslonac na Mađare. Time se HNZ sve više udaljavao od odrednice programa ujedinjene hrvatske opozicije iz 1894., o ujedinjenju hrvatskih zemalja, u koje se ubrajala i Bosna i Hercegovina, koja je bila važna okosnica i njegova programa.

Nadbiskupu Stadleru posebice se prijetećim činio prodor naprednjačkih ideja u HNZ, jer su one kao preduvjet za realizaciju hrvatskih nastojanja postavljale odustajanje od zahtjeva za sjedinjenjem hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom. Naprednjačka opcija bila je u Bosni i Hercegovini znatno opasnija nego u Hrvatskoj, jer su tu Hrvati bili manjina i prijetila im je opasnost da postanu instrument u rukama bosanskohercegovačkih

Srba, odnosno u Zemaljskoj vladi dominantnih Mađara, koji su svoj plan o povezivanju Bosne i Hercegovine s Ugarskom, namjeravali provesti uz pomoć Srba. Težnja Mađara da uz pomoć Srba povežu Bosnu i Hercegovinu s Ugarskom bila je vrlo jasna osobama iz Stadlerova kruga, o čemu jasno svjedoči pismo Ljudevita Dostala.

Postaneksijska politička stajališta Mađara, posebice s obzirom na odnos prema Srbima, izuzetno dobro ilustrira članak iz 1909., pod naslovom "Trijalizam", mađarskog novinara Antona Remenyja. Članak je objavljen u dnevniku Budapesti Hirlap 2. rujna 1909., br. 207. Građanski doglavnik Isidor Benko uputio ga je 17. rujna 1909. u njemačkom prijevodu zajedničkom ministru financija Istvánu Buriánu (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909). U uvodnom dijelu članka Remeny je ustvrdio da dinastija i Austrija za uspješnu provedbu aneksije moraju biti zahvalne otvorenom i časnom držanju Ugarske, ali je ipak u Cislajtaniji aneksija osnažila velikoaustrijska nastojanja. Iz Remenyjevog izlaganja vidljivo je da je na pisanje članka bio potaknut nametanjem vojnih reformi Ugarskoj od strane Austrije, odnosno slamanjem mađarskih pokušaja usmjerenih prema vojnom osamostaljivanju Ugarske od Austrije: "Pripada onoj, tijekom stoljeća prema nama primjenjivanoj perfidiji, da je Beč, poricanjem istine (mit der Verleugnung der Wahrheit) mogao ostvariti uspjeh postignuća jedinstva vojske." (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909) Vodećim austrijskim krugovima Remeny je sasvim otvoreno poručio da Mađari neće slijediti "velikoaustrijsku" politiku prema Srbiji, jer se namjeravaju koristiti Srbima u provedbi svoje bosansko-hercegovačke i balkanske politike: "Budući da je zbog aneksije ideja Velike Austrije poprimila opasne dimenzije u glavama Cislajtanaca, u Beču se zacijelo došaptava, posebice u vojnim krugovima, kada smo već stupili prema Srbiji, ne izlazimo više van. Držimo da je ovdje na mjestu naglasiti da se Ugarska, premda je spremna stupiti u borbu s onom Srbijom, koja želi podjarmiti anektirane i pravno pod skiptar ugarskih kraljeva stavljene provincije, ni pod koju cijenu neće suglasiti s tim da se osvaja i najmanji dio Srbije. Za obranu kada je to nužno, bit ćemo pripravni, ali inače, mi s našim srpskim susjedima želimo živjeti u miru." (AFBiH, ZMF, OBiH, 1909)

Nadbiskup Stadler vrlo je rijetko očitovao svoja stajališta o potpori Mađara političkim nastojanjima bosansko-hercegovačkih Srba, te o suradnji bosansko-hercegovačkih Srba i muslimana, a i onda kada je to činio bio je vrlo suzdržan. S obzirom na spomenuti nedostatak Stadlerovih stajališta o tom problemu izuzetno je važno njegovo opsežno elaboriranje vlastitih političkih stajališta novinaru *Agramer Zeitunga* Wilhelmu Ottu 19. rujna 1907. Spomenuti članak posebice je

važan za ovaj rad, jer Stadler govori upravo o problemima na koje je Lj. Dostal upozorio 1912. godine (AZ, 20. IX. 1907).

Wilhelm Otto započeo je razgovor s nadbiskupom Stadlerom u nadbiskupskom dvoru u Zagrebu, gdje se Stadler zatekao kao gost, sa zamolbom da se osvrne na brojne vijesti, koje su nedavno pristigle iz Bosne u Beč, a govore o krvavim sukobima između katolika i Srba s jedne strane, te između katolika i muslimana s druge strane. Na početku svoga izlaganja nadbiskup je upozorio da se u Bosni ne može govoriti o strankama kao u drugim zemljama nego o konfesijama, čime je naglasio povezanost vjerskog i nacionalnog identiteta u Bosni i Hercegovini. Zatim je dao podatke o brojčanom omjeru pojedinih nacionalnih i konfesionalnih grupa, ustvrdivši da ima oko 700.000 Srba, 600.000 muslimana i 400.000 katolika.² Brojčanu nadmoć Srba smatrao je posebice opasnom zbog njihova nastojanja da Bosna pripadne Srbiji. Upozorio je na važnu ulogu Srpske banke u Zagrebu, koja se uključila u provedbu (veliko)srpskih ciljeva u Bosni, dajući srpskim kmetovima novac za otkup i to ne samo čiftlučkog, nego i begovskog zemljišta, čime kompletni begovski posjedi padaju u srpske ruke. Nadalje je ustvrdio da Srbima nasuprot stoje manjinski katolici koji su jedini Monarhiji odani element u Bosni i Hercegovini, na koji bi se vlada morala osloniti. Govoreći o muslimanima Stadler ie ustvrdio da zbog vjere gravitiraju prema Turskoj, pa stoga ni oni ne mogu biti pouzdan oslonac austrougarskim vlastima. Osudio je politiku vlasti prema Hrvatima, jer su, umjesto da im pruže punu potporu i zaštitu, vodile politiku eksperimenata, oslanjajući se najprije na muslimane, a zatim na Srbe. Svoje izlaganje, koje je trajalo više od sat vremena, nadbiskup Stadler završio je s tvrdnjom da je pozitivna promjena politike Monarhije prema Hrvatima u Bosni i Hercegovini uvjet održanja njezine vladavine u toj zemlji (AZ, 1907).

U osvrtu na Stadlerov razgovor s Wilhelmom Ottom valja upozoriti na činjenicu da je Stadler imao podatke o tomu da Srpska banka iz Zagreba financira bosanskohercegovačke Srbe radi otkupa zemljišta muslimana koji su odlučili iseliti se, i to podjednako imućnije srpske trgovace i kmetove koji su imali pravo prvokupa na dio begovske zemlje. Ti podaci posvjedočuju i upotpunjuju navod iz Dostalova pisma, da financijsku potporu Srbima u stjecanju muslimanskih zemljoposjeda pruža inozemni, mađarski i srpski kapital. Austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini također su imale spoznaje o tome da Srpska banka iz Zagreba pomaže bosanskohercegovačkim Srbima u otkupu muslimanskih veleposjeda. O tome svjedoči izvješće kotarskog ureda u Gračacu, upućeno Zemaljskoj vladi u Sarajevo 12. srpnja 1908.

² Prema popisu pučanstva Bosne i Hercegovine iz 1910. bilo je 612.137 muslimana, 825.418 pravoslavaca i 442.197 katolika (Marić, 1996, 68).

godine. Dokument se odnosi na pokušaj otkupa zemljišta kod Čardaka, koje je nekada pripadalo Huseinu Kapetanu Gradaščeviću, "Zmaju od Bosne". Begovsko zemljište namjeravao je od Gradaščevićevih nasljednika otkupiti srpski trgovac Jovan Babić uz pomoć kredita zagrebačke Srpske banke. Ista banka namjeravala je kmetovima dati kredit za otkup čiftluka i dio begovske zemlje, na koji su imali pravo prvokupa. Cijeli se plan izjalovio kada je za njega saznao katolički župnik Jurić, koji se u izvješću naziva podmetnutom osobom, "figurantom" nadbiskupa Stadlera (ein Strohmann des Erzbischofs). Autor izvješća, predstojnik kotarskog ureda u Gračacu, kritičan je prema Stadleru, no ipak priznaje da je pokušaj bosanskog Srbina da uz pomoć zagrebačke Srpske banke otkupi begovski posjed u Gračacu, bio politički motiviran, ne mogavši prešutjeti da se radi o pokušaju učvršćivanja srpskih pozicija u Posavini (AFBiH, ZMF, OBiH, 1908). Budući da su vlasti nakon Stadlerove intervencije onemogućile srpski plan postavilo se pitanje održavanja čiftlučkog zemljišta, jer kmetovi nisu raspolagali dovoljnim sredstvima. Kotarski ured odlučio ga je staviti pod sekvestraciju do 1. siječnja 1909., kada će se ponovno kmetovima omogućiti pokretanje postupka za podizanje zajma. U međuvremenu u kotarski su ured stigle glasine da se nadbiskup Stadler priprema otkupiti onaj dio begovskog zemljišta na koji kmetovi s čiftluka imaju pravo prvokupa. Takav bi pokušaj, prema mišljenju kotarskog predstojnika, stvar još više politički zakomplicirao. Stoga je Zemaljskoj vladi predložio da Zemaljska banka, koja time ništa ne riskira, preuzme na sebe podjelu cjelokupnog zajma za navedeni posjed i time cijelu stvar liši negativnog političkog odjeka (AFBiH, ZMF, OBiH, 1908).

Izvješće kotarskog ureda u Gračacu, uz ostale dokumente na koje sam se oslonio težeći objasniti nastojanja Lj. Dostala, predočuje širi povijesni kontekst u kojem su Slovenci iz političkog kruga nadbiskupa Stadlera oponirali nastojanjima bosanskohercegovačkih Srba, koji su u postaneksijskom razdoblju razvili intenzivnu djelatnost za uvećavanjem svojih zemljišnih posjeda. Ljudevitu Dostalu je, kao osobi iz Stadlerova političkog kruga, bilo jasno da iza svega stoji politički cilj bosanskohercegovačkih Srba za ovladavanjem Bosnom i Hercegovinom. Austrougarske su vlasti također bile svjesne političke dimenzije cijele stvari, ali nisu bile spremne na oštrije postupke zbog Mađara, koji su se radi ozbiljenja svojih političkih interesa oslanjali na Srbe. Mogućnost otpora spomenutim srpskim nastojanjima od strane Stadlerova kruga ograničavala je politička situacija u Bosni i Hercegovini, gdje se među najmalobrojnijim Hrvatima dogodio politički razdor, situacija u Hrvatskoj, gdje je od 1906. na vlasti bila Hrvatsko-srpska koalicija, koja se, odustajući od zahtjeva za povezivanjem Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, u borbi za ujedinjenje hrvatskih zemalja oslonila na Srbe i Mađare, te na kraju odnos među dvjema vladajućim nacijama Monarhije,

koji je nalagao ustupke austrijskih Nijemaca Mađarima i samim tim unaprijed onemogućivao mogućnost realizacije trijalističkog preustroja Monarhije za koji se zalagao nadbiskup Stadler. Kršćansko-socijalna komponenta političkog programa Stadlerove HKU i zauzimanje Slovenaca i austrijskih Nijemaca iz njegova kruga - Lj. Dostala, A. Puntigama i drugih – za njezino ostvarenje u Bosni i Hercegovini, također su bili prepreka ozbiljenju nastojanja Stadlerova kruga, jer su je bosanskohercegovačka svjetovna inteligencija i franjevci, okupljeni u politički dominantnoj HNZ, doživljavali kao strani bosanskohercegovačkom pučanstvu neprimjeren oblik socijalnog djelovanja kojemu su oštro oponirali. Gotovo je suvišno reći da je to oponiranje bili krajnje štetno, jer je u zadnjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije otežalo realizaciju planova kojima je cilj bio unaprijediti gospodarski, a samim tim i politički položaj Hrvata i drugih katolika u Bosni i Hercegovini.

Ljudevit Dostal (1877-1946)

Zoran GRIJAK: DOPRINOS LJUDEVITA DOSTALA RAZVOJU HRVATSKO-SLOVENSKE SURADNJE U BOSNI I HERCEGOVINI ..., 51-62

PRILOG:

PISMO LJUDEVITA DOSTALA NEPOZNATOM SVEĆENIKU, PROFESORU U LJUBLJANSKOM SJEMENIŠTU³

Sarajevo, 8. l. 1912.

Prečastiti gospod!

Upam, da Vas bo veselilo, ko dobite zopet enkrat par vrstic od svojega Ludvika. Morebiti se spomnite pri tem, kako je bilo pred 19 leti, ko sem s svojimi tovarši dijaške "katoliške lige" Vaše besede poslušal. Jaz se saj z veseljem spominjam tistega idealnega navdušenja in moža, ki nas je vodil, in še marsikatera njegova beseda mi je ostala do dandanes v spominu. To navdušenje je obrodilo mnogo sadov, kakor vidim v delovanju svojih nekdanjih tovaršev, ki se zdaj z vso močjo bore kot možje-vojaki za stare ideale.

Kar se mene tiče, moram iskreno priznati; da sem dozdaj le malo storil. Seveda še nista minuli dve leti, odkar javno delujem. V jeseni 1910, ko sem končal vse študije in naš zadnji novicijat, t. zv. tretjo probacijo, me je Bog poslal med Hrvate, v Bosno. Če tudi sem sam želel, da se to zgodi, vendar sem prepričan, da me je Božja Previdnost sem peljala. Sicer ne mislim, da me Bog tukaj potrebuje, ali sploh kjerkoli, niti da kaj velikega storim, vendar se mi zdi, da je to polje delovanja za me najboljše. Prvič ker znam hrvatski bolje nego slovenski (zato mi tudi ne zamerite, da tako grdo slovenski pišem), potem pa ker je tu delo veliko bolj potrebno kakor pri Slovencih in ker je med Hrvati sploh, posebno pa v Bosni tako malo katoliških delavcev. In ker še dolgo časa ni upati, da pridejo pravi katoliški lajiki (dobro vem sicer, kako so nam potrebni) med ljudstvo, posebno v raztresene, gorske vasi, zato se mi zdi ena najbolj važnih nalog, da vzgojimo dober, delaven kler, ki bo mogel kmete socijalno, posebno pa ekonomično vzdigniti, saj od te strani preti največja nevarnost Bošnjakom-Hrvatom. Le eno mi je žal, da sem moral – res: moral, ker mi je bilo zelo težko in ker vem, da nisem za to službo - na koncu 1910 prevzeti ravnateljstvo semenišča. Ali pri tem sem imel saj priložnost, da takoj uvedem za bogoslovce predavanja iz sociologije, ki jih bodo gotovo bolje pripravljala za poznejše delovanje.

Obenem sem pa mogel tudi za dijake nekaj storiti. Vi ste mi, Prečastiti, pisali, ko sem Vas povabil na svojo novo mašo, naj posvetim glavno brigo kot duhovnik mladini. Sicer so tudi bogoslovci mladina, ali tukaj imamo prelepo delovanje tudi med dijaki, ki je koncentrirano v zelo cvetečih kongregacijah Marijinih (4 razne

kongregacije, okoli 200 članov). Jaz sicer ne vodim sam te kongregacije, ali se zelo za nje zanimam pa sem jim pred enim letom prepustil precejšen prostor v semenišču, kjer smo napravili, dosti veliko dvorano, dve čitalnici in knjižnico. Ta prostor je posebno zato praktičen, ker ima poseben vhod od ulice, pa se je že zelo obljubil dijakom: tukaj bero, pojo, igrajo tambure, imajo predstave in predavanja – pravi dijaški dom. Ta dom je pa tudi zbirališče (vsak dan zvečer in v nedeljo popoldne) za rokodelske in tovarniške vajence, ki smo ih lani zbrali v posebno društvo, ki ga bo tele dni tudi vlada potrdila. V par mesecih se jih je že zbralo okoli 100, a njih središče je zopet posebna Marijina družba. Kako potrebna je organizacija mladih delavcev, se vidi iz napadov soc. demokratov na njo, ki jih hočejo vničiti, ali pa saj terorizirati.

Nikar ne mislite, da se hočem hvaliti; saj imam pri vsem tem zelo malo zaslug. In z druge strani delajo Srbi še veliko več, za vzgojo svoje inteligencije in pa - za socijalno demokracijo (NB (nota bene, op. Z G.)! najhujši teroristi med socij. demokrati in njih vodje so Srbi). Jaz sem bil poprej prijatelj Srbov pa sem bil prepričan, da se bo moglo napraviti prijateljstvo med Srbi in Hrvati in z Božjo pomočjo tudi unija v veri, za katero sem bil od mladosti vedno navdušen. Ali po mirnem premišljevanju sem prišel k temu rezultatu, da je to le mogoče, če dobe katoličani, in to je tukaj isto kot Hrvati, moralno in gospodarsko premoč. Kajti Srbi nočejo nič slišati o slogi s Hrvati, narobe, oni hočejo vničiti Hrvate in posebej katolicizem. Jaz nisem njih sovražnik, pa se jih tudi ne bi posebno bal, ker so moralno zelo pokvarjeni, posebno njih inteligencija. Ali dve okoliščine jako povečajo nevarnost od strani Srbov. Prvič so gospodarji na političnem polju, ker ih vlada podpira proti Hrvatom i Turkom. Zakaj? To je bila delj časa uganka za me, dokler nisem izprevidel, da je bosenska vlada madžarska, ki hoče vničiti Hrvate, edine svoje nevarne nasprotnike v Austriji, ter zato podpira Srbe, sovražnike Hrvatov. Druga okolščina, ki daje takšno moč Srbom je njih močna denarna in gospodarska organizacija. Zato tako pridno kupujejo zemljišča Turkov, ki se selijo v Turčijo, v zvezi s madžarskimi židi. Tako bo s časom zemlja srbska in židovska. Kdor pa ima zemljo, ta je gospodar – to veste Vi, Prečastiti, kot strokovnjak v socijalnem vprašanju bolje kakor jaz. In če pojde stvar takole naprej, posebno če ostane nespremenjen madžarski vpliv na našo vlado, bo čez deset let Srb neomejen gospodar zemlje, pravzaprav Madžar, ki mu je Srb le sredstvo, in "na koncu konca" bo vladar madžarski žid. Zato sem rekel, da moramo dobiti moralno in gospodarsko premoč. Politične ne moremo, saj vlada ne da; če bi pa hoteli Hrvati in Turki ojstro nastopiti, bomo pa imeli madžarski absolutizem kakor na Hrvatskem. Mo-

³ Pismo je transkribirao Zoran Grijak, a kolacionirao Zdenko Radelić.

Garajevo, 8. I. 1912. Precastiti gospod!

Upam, da Vas bo veselilo ko dobite aopet enkrat par vishe od svojega Ludvika. Morebiti se spomnite pri tem, kako je bilo pred 19 leti, ko sem s svojimi tovarši dijaške, katobiške lige Vaše besede poshišal. Jax se saj z veseljem spominjam tistega idealnega navdučenja in moža, ki nas je vodil, in še masi katera njegova beseda mi je ostala do dandanes v spomime. To navdučenje je obrodilo mnozo sadov, kakor vidim v delovanju snojih nekodanjih tovaršev, ki se zdaj z vso moje tore kot može-vojaki za stare ideale.

Kar se mene tice, moram iskieno priznati; da sem dordaj le malo storil. Seveda še nista minuli dve leti; odkar jamo delujem. V jesemi 1910, ko sem končal vse študije in naš radnji

nelo texko in ku sem, da nisem na to shir bona koneu 1910 prevneti ravnatelj tvo semenisea.
Ali pri tem sem imel saj prilornost, da takoj uredem
na bojis lovre predavanja ir sviislozije, ki jil bodo gotovo brije pripravljala na posnejše delovanje.

Obenem sem pa mozel tudi za dijake nekaj stoviti. Vi ste mi, Preiastiti, pisali, ko sem Vas povabil na svojo novo maio, naj posnetim glavno
brigo ket duhovnik mladini. Licer so tudi bozoslovci
mladina, ali tukaj imamo prelepo delovanje
tudi med dijaki, ki ji koncentrirano v nelo evetecih kongregacijah Marijinih (4 name kongregacije,
okoli 200 ilanov). Jar sicer ne vodim sam te kongregacije, ali se nelo na nje namimam pa sem
jim pred enim letom prepustil precejšen prostor
v semenišiu, kjer smo napravili dosti veliko
dvorano, dve čitalnici in knjižnico. Ta prostor
ji posebno rato prakticin, ker ima poseben ohod
od ulice, pa se je že nelo obljubil dijakom:
tukaj bero, pojo, igrajo tambure, imajo predstave

novicijet, t. av. tertje probacije, me je Bog poslal med Thirate, v Bosno. Co tudi sem sam relel, da se to zgodi, vendar sem preprican, da me je Bozja Trevidnost um peljala. Giver ne mislim, da me Boz tukaj potrebuje ali sploh kjerkoli, niti da kaj veliz kega storim, vendar se mi adi, da je to polje dels: vanja za me najboljše. Živič ker anam hrvatski bølje nego slovenski (a ato mi tudi ne aamerite, da tako grdo slovenski pišem), potem pa ker je tu delo veliko bolj potrebno kakor pri Hovenih in ker je med divati sploh, posebno pa v Bosni tako malo katoliških delaviev. In ker še dolgo časa ni upati, da pridejo pravi katohoki lajiki (dobro vem sicer, kako so nam potrebni) med findstvo, posedno v raztresene, gorske vasi, aato se mi adi ena naj= bolj varimh malog, da vzgojimo dober, delaven kler, ki bo mogel kmete soujahor, posebno pa ekono: mieno vadignite; saj od te struni preti najverja nevarnost Bosnjakom-Hevatom. Le eno mi je aal, da sem mor al - per: mor al, ker mi je bilo

in predavanja - pravi dijaški dom. Ta dom
ji pa tudi abirališee (vsak dan zvečer in v nedelje
popoldne) za roko-delske in tonamiške vajence,
ki smo jih lani abrali v posehno društvo, ki ga
bo tele dni tudi vlada potedila. V par meserih
se jih je že abralo okoli 100, a njih središče je zopet
posebna Marijina družba. Kako potebna je organizacija
mladih delaver, se vidi iz napadov soc. demokratov
na njo, kit hočejo vničiti, ali pa saj terorizirati.

Nikar ne mislite, da se hoven hvaliti; saj invam pri vsem tem zelo malo zasheg. In a druge strani delajo Robi še veliko vei, za vzgojo svoje inteligencije in pa - za socijalno demokracije (B! naj hujsi ternisti med socij demokrati in njih vodje so Ishi). Jax sem bil poprej prijatelj Isbov pa sem bil preprićan, da se bo mozlo napraviti prijatelj tvo med Ishi in Hvati in z Božjo pomočje tudi unija v veri, za katero sem bil od mladosti vedno navdušen. Mi po mirnem premišljevanju sem prišel k temu rezultatu, da je to le mozoče, če dobe katoličani,

in Kranjskega. Lakaj Vam pa ravno o tem posestru pisem? He ir osebnega prijateljstva k tem, ki mi stvar pororajo, ampak le aato, ker sem preprican, da bi bil navno tu (pri Bos. Gradiški) najboljši začetek za slovensko kolonizacijo, ker je ta del Bosne najbližji Kranjskemu. Ta Ljubljane se pride a želenico v Okučane (na progi Tagreb - Lisek - Brod) nekako v g-10 mah; od Okučanov je pa le kakinih 14 km do posestva na veliki cesti, ki que od Okucanov doli v Bosno, do Banjaluke in tod pojde gotovo kmalu zeleznica. Kaj je to, ve se primeri a Ameriko? Varna okoliščina za slovenske kmete je tudi ta, da je blizu župnija (Bos. Gradiska), (pravxaprav se druga Windthorst, kjer bi mogel biti tudi slovenski duhovnik. Prosim Vas torej, Privastiti, odgovorite mi kmalu, ali je kaj upanja, da se Ilovenci zavramejo aa tole strar, kakina posojilnica, kapitalist ali pa vei kapitalistov skupaj Naj posljejo rescaka, ki bi prosestvo pogledal; ali pa sami Vi pridite

na mal islet v Bosno. Ce Vani je predalei v Jarajevo kijer bi Vas zelo radi videli (seveda a semenistu) pa saj pridite v Juadisko, ie mi bo le mozore, Vam pridem v Okučane nasproti. Jamo Vas prosim, da prej pisete, tudi je koza doli posljete, meni ali pa g. pl. Zjurk over kemu v Gradisko. Poglejte, kaks sem predraen! Hi trans acupan, , da se bute saj aa stvar aavreli in mi prav Semalu sporocili, kaj o tem mislite. Ne namerite, da Vas se prosim, da ne priobite drugin mojih politicnih magorov o Bosnikot mojih, sicer se ne bojim tudi tepeti - taksne so . tukaj razmere-zavoljo suojega prepriežanja, ali semenisce je vendarle xavisno od vlade - saj kar se tire dotarije, ki je edino vrelo, seveda zelo · labo, za nase vzderevanje Na koncu Vani se selim - pozno sicer, ali upam, da ne preponne - prav sreino novo leto. Bog daj, da si se v tem letu vtedili rvice med Gloveni in bosinskimi Hevati. Greno se Vara priparoca Vois vdani in aresti Sjæderit Dostal Rutol sjemeniste

Dio rukopisa Dostalova pisma. / A part of the letter written by Ljudevit Dostal.

ralno premoč dobimo, če vzgojimo dobro inteligenco in kler. Ali vse to ne bo pomagalo, če se nam zemlja spodmika pod nogami. In pri tem ne vidim druge rešitve, kakor da nam Slovenci pomagajo in da pridejo Slovenci sami v Bosno, posebno naši kmetje (namesto da gredo v Ameriko) pa da uče bosenskega kmeta gospodariti. To bi bil obenem najlepši izraz slovensko hrvatske vzajemnosti.

Koliko bi hotel še o tem vprašanju pisati! Lani, v začetku septembra, sem šel nalašč zato v Ljubljano, pa sem hotel o vsem tem z Vami govoriti. Škoda da Vas nisem našel v Ljubljani, niti kakšnega vplivnega moža; a čakati ali po Kranjskem hoditi nisem mogel ker je bilo šolsko leto pred vrati. Le s preč. kanonikom Šiško sem govoril, pa mi je obljubil, da se bo zavzel za naše želje. Ne morem vsega pisati, kar mi narekuje srce. Ali jaz sem Vam vedno na raspolaganje, če želite kakšne informacije o tem, kar sem Vam pisal in kar še bom. Medtem Vas dvoje prosim.

Storite, Prečastiti, vse, da dobimo tukaj podružnico kakšnega slovenskega denarnega zavoda. To je za nas najbolj potrebno, za zavod pa ni nobene nevarnosti, le korist, celó velik dobiček, ker je tu denar tako drag. Koncesijo od vlade dobi gotovo in hitro, kakor mi pravi

g. Hörmann, ki je moral iti v mir pred 2 leti – zavoljo Srbov. On je skozinskoz Hrvat, izvrsten katoličan in pozna naše razmere; saj je bil "odjelni predstojnik" (Sektionschef). Morebiti v celi Bosni ni moža lajika, ki bi ga tako spoštovali Hrvati in tudi Turki kakor njega. On popolnoma odobrava naše načrte in je že marsikaj storil v tem oziru, kakor sploh za katoliško stvar. On je tudi pripravljen, vse potrebne korake storiti, da dobi denarni zavod koncesijo od vlade, in vse to "za Božji lon", kakor sploh noče vzeti niti vinarja, kadar kaj stori za katoliško stvar, če kupuje n. pr. kakšno posestvo za nadškofa, za samostan i. t. d., dasi dela kakor navaden mešetar. Prosim torej, storite vse, da nam hitro izpolnijo Slovenci to našo željo. Vse informacije Vam prav radi pošljemo.

Ta denarni zavod bi se moral seveda posebno pečati s kupovanjem posestev, in s kolonizacijo Slovencev v Bosni. Stvar je zato ravno zdaj zelo aktuelna, ker se vedno veliko Turkov iz Bosne seli; ali to bo kmalu nehalo. Ali tudi tisti Turki, ki ostanejo, hočejo na vsak način prodati svoja posestva, posebno veleposestniki, ker ne izhajajo več, posebno ker jim delajo njih srbski "kmetovi" toliko preglavice. In jaz bi Vam mogel več konkretnih slučajev navesti, kako pridejo begi in age k katoličanom, naj kupijo njih posestva, samo zato, "da ta

ne pridejo" – kako sami zabičavajo – "v srbske roke": Torej, priložnosti je dosti.

In tako pridem k drugi prošnji, ki je pa še bolj aktuelna, celo zelo aktuelna. Na severu Bosne, blizu Save, je ravno zdaj prekrasno posestvo na prodaj. O njemu piše ravno Mirko pl. Gjurkovečki, hrvatski deželni poslanec in sam veleposestnik u Bos. Gradiški, svojemu stricu Hörmannu, da je velika nevarnost, da pride v roke Srbov ali Madžarov, ki vedno obletujejo sedanjega posestnika. Ta je pa srbski advokat Milić, ki ga je kupil od Turkov, ali ga ne more zadržati zavoljo dolgov. Posestvo je na jugu Bos. Gradiške, meri okoli 400 hektarjev ter se vleče od kolonije Windthorst do blizu Gradiške 2" kilometra (na priloženi karti sem zaznamoval mesta z modrim svinčnikom. Zemlja je izvrstna, "sva od inundacije (Save) zaštićena – kakor piše Gjurkovečki - i sva skroz ne samo prve klase, sam divan naplavak, nego bolja no što može da bude, a ima i lijepe šume i raznih zgrada". To je potrdil g. Hörmannu tudi ravnatelj neke sarajevske ogrske banke, ki bi hotela kupiti to posestvo, ter mu je rekel da je res izvrstna zemlja. In pri svem tem bi stal en hektar v vsemi drugimi stroški le 1000 Kr. Gjurkovečki piše, da bi sam želel kupiti, ali da je preslab, dasi so s njim še drugi kapitalisti, pa prosi strica, naj gre k nadškofu pa mu vse pove in, da on stvar komu priporoči, samo da se kupi za katoličane. Ker če se to zgodi, potem da povstane tam močna trdnjava "proti vlahovluku" (Srbijanstvu), posebno ker se hočejo tudi Turki v okolici izseliti. Samo da bi se moralo z vso močjo in hitro postopati, ker sicer Roma deliberante Saguntum perit (dok je Rim vijećao Sagunt je propao, op. Z. G.). Takole Gjurkovečki, pa dodaje, da se more pri tem dober dobiček napraviti, ker da ne bo minulo 10 let, ko bo hektar iste zemlje 2000 K stal. Konča pa: "Dakle molim, zauzmi se, ne daj, da naši zlobnici ovaj masni prekrasni kompleks otmu; nastoj pomoći, da tkogod katolik kupi". Seveda, nadškof ne more kupiti, ima že dosti dolgov; od drugod pa ne vidim pomoči, če ne pride iz Kranjskega.

Zakaj Vam pa ravno o tem posestvu pišem? Ne iz osebnega prijateljstva k tem, ki mi stvar poročajo, ampak le zato, ker sem prepričan, da bi bil ravno tu (pri Bos. Gradiški) najboljši začetek za slovensko kolonizacijo, ker je ta del Bosne najbližji Kranjskemu. Iz Ljubljane se pride z železnico v Okučane (na progi Zagreb – Sisak – Brod) nekako v 9-10 urah; od Okučanov je pa le kakšnih 14 km do posestva na veliki cesti, ki gre od Okučanov doli v Bosno do Banjaluke in tod pojde gotovo kmalu železnica. Kaj je to, če se primeri z Ameriko? Važna okolščina za <u>slovenske kmete</u> je tudi ta, da je blizu župnija (Bos. Gradiška), (pravzaprav še druga Windthorst), kjer bi mogel biti tudi slovenski duhovnik.

Prosim Vas torej, Prečastiti, odgovorite mi kmahu, ali je kaj upanja, da se Slovenci zavzamejo za tole stvar, kakšna posojilnica, kapitalist ali pa več kapitalistov skupaj. Naj pošljejo veščaka, ki bi posestvo pogledal; ali pa sami Vi pridite na mal izlet v Bosno. Če Vam je predaleč v Sarajevo, kjer bi Vas zelo radi videli (seveda v semenišču), pa saj pridite v Gradiško; če mi bo le mogoče, Vam pridem v Okučane nasproti. Samo Vas prosim, da prej pišete, tudi če koga doli pošljete, meni ali pa g. pl. Gjurkovečkemu v Bos. Gradiško. Poglejte kako sem predrzen! Ali trdno zaupam, da se boste saj za stvar zavzeli in mi prav kmalu sporočili, kaj o tem mislite. Ne zamerite da Vas še prosim, da ne priobčite drugim mojih političnih nazorov o Bosni kot mojih, sicer se ne bojim tudi trpeti – takšne su tukaj razmere – zavoljo svojega prepričanja, ali semenišče je vendarle zavisno od vlade - saj kar se tiče dotacije, ki je edino vrelo, seveda zelo slabo, za naše vzdrževanje.

Na koncu Vam še želim – pozno sicer, ali upam da ne prepozno – prav srečno novo leto. Bog daj da bi se v tem letu vtrdile zveze med Slovenci in bosenskimi Hrvati.

Srčno se Vam priporoča

Vaš odani in zvesti Ljudevit Dostal katol. sjemenište

THE CONTRIBUTION OF LJUDEVIT DOSTAL IN THE DEVELOPMENT OF THE CROATIAN-SLOVENE COLLABORATION IN BOSNIA & HERZEGOVINA DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

Zoran GRIJAK

Croatian Institute of Historical Research, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

SUMMARY

During the Austro-Hungarian rule over Bosnia & Herzegovina in the post-annexation period, the small but very influential group of Slovenes in Bosnia & Herzegovina were rendering a strong support to the efforts by the political circle gathered around Josip Stadler, the Archbishop of Sarajevo, to thwart the plans by the Serbs to purchase the land of the Moslems who had decided to emigrate to the Ottoman Empire. An exceptionally important role in these attempts was played by the Slovenes in the Archdiocese of Sarajevo, who initiated investments of Slovene capital for this very purpose. The endeavours of the Slovenes directed towards this aim had, however, a more far-reaching goal of offering a support to the Croatian-Slovene community in the Monarchy, within the framework of its so-called trialistic reorganisation. Of these attempts clearly speaks the letter written by Ljudevit Dostal, in which the plan to carry on with the investment of Slovene capital and colonisation by Slovene colonists for the purpose to oppose the Serb endeavours for a political supremacy over Bosnia & Herzegovina is presented in detail. The letter is one of the most significant evidences of the Croatian-Slovene political collaboration in Bosnia & Herzegovina in the Austro-Hungarian period.

Key words: Ljudevit Dostal, Bosnia & Herzegovina, Croats, Slovenes

IZVORI I LITERATURA

AFBiH, ZMF, OBiH (1908, 1909) - Arhiv federacije Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo financija, Odjelenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina).

ATFL, PLD - Arhiv teološkog fakulteta u Ljubljani, pismo Ljudevita Dostala. Sarajevo, 8. l. 1912.

AZ (1907): Agramer Zeitung. Zagreb.

KHES (1996): Kronologija Hrvatska-Europa-svijet. Zagreb.

HO (1910): Hrvatska obrana. Mostar.

NAZ, AP, OJP - Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta Praesidialia, Ostavština Jurija Posilovića, 106/1913.

VBKB (1993): Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890.-1990. Sarajevo-Bol.

Niccol, A. L. (1970): Anton Puntigam S. J. Leben und Wirken eines Jesuiten in Bosnien. Universität Wien, doktorska disertacija.

Grijak, Z. (2001): Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Vrhbosanska nadbiskupija – Dom i svijet.

Gross, M. (1973): Povijest pravaške ideologije. Monografije, 4. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest.

Kršnjavi, I. (1986): Zapisi. Iza kulisa hrvatske politike. 2. knjiga. Zagreb, Mladost.

Marić, F. (21996): Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine između 1879. i 1995. godine. Zagreb.

original scientific paper prejeto: 2002-04-16

UDK 94(497.5)"18/19":329.3 929 Prodan I (1852-1933)

DON IVO PRODAN KAO POLITIČAR I ZASTUPNIK

Marjan DIKLIĆ Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, HR-23000 Zadar, Obala kneza Trpimira 8

IZVLEČEK

V članku je prikazano življenje in delo don Iva Prodana (1852-1933), duhovnika in enega od prvakov pravškega gibanja v Dalmaciji v avstro-ogrskem obdobju. Razprava temelji na arhivskih in časopisnih virih, v središču avtorjevega zanimanja pa je Prodanova politična dejavnost, še zlasti parlamentarno delovanje v Dalmatinskem saboru in avstrijskem državnem zboru na Dunaju. V Dunajskem parlamentu je Prodan skupaj z drugimi pravaši iz Dalmacije in Istre sodeloval s slovenskimi poslanci iz vrst Slovenske ljudske stranke, s katerimi ga je družilo zagovarjanje trialističnega programa državnopravne reforme Habsburške Monarhije.

Ključne besede: Ivo Prodan, pravaštvo, Dalmacija, Habsburška Monarhija

DON IVO PRODAN – UOMO POLITICO E DEPUTATO

SINTESI

L'articolo illustra la vita e l'opera di don Ivo Prodan (1852-1933), sacerdote ed uno dei dirigenti del movimento legato ai partiti croati del Diritto nella Dalmazia austro-ungarica. Nel tratteggiare l'attività politica dell'uomo politico, l'autore si è basato su fonti archivistiche e giornalistiche, trattando in particolare l'opera da lui svolta in veste di deputato alla Dieta Dalmata e alla Camera dei deputati austriaca. Assieme agli altri deputati dalmati e istriani dei partiti croati del Diritto al parlamento di Vienna, Prodan collaborò con i deputati del Partito Popolare Sloveno, sostenendo con loro il programma trialistico, volto a riformare l'assetto giuridico – statale della monarchia asburgica.

Parole chiave: Ivo Prodan, partiti croati del Diritto, Dalmazia, Monarchia asburgica

Don Ivo Prodan, istaknuti hrvatski publicist, političar i zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, rođen je u Janjini na poluotoku Pelješcu 31. prosinca 1852., a umro u Zadru 9. ožujka 1933. godine. Prodanovi su se (braća Ante i Mate) doselili u selo Janjinu na poluotok Pelješac iz Zagvozda kod Imotskog krajem tridesetih i na početku četrdesetih godina 19. stoljeća i orodili se sa starom pelješkom obitelji Kalafatovića. Pučku školu pohađao je i završio mladi Ivo Prodan u Janjini, gimnaziju u Dubrovniku, a studij bogoslovije u Zadru. Školovao se, misaono sazrijevao i politički razvijao pod idejnim utjecajem Katoličke crkve, osobito don Mihovila Pavlinovića i njegove nacionalnointegracijske ideologije s jedne strane, a s druge nalazio se pod snažnim idejnim utjecajem banovinskog pravaštva, posebice Ante Stračevića i Eugena Kvaternika, čije je ideje oduševljeno prihvaćao i širio po Dalmaciji sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća (Diklić, 1992a; Diklić, 1998; Vekarić, 1993, 43; Vekarić, 1996, 180-181).

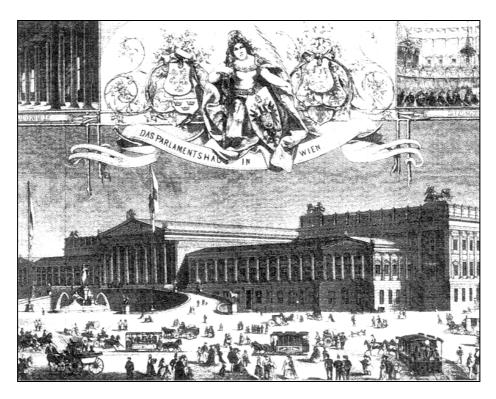
Još kao student bogoslovije, sklon pravaškoj politici i novinarstvu, uređivao je u Zadru (1875./76.) studentsko vjersko-književno glasilo *Harmonia*, što se poslije u

Sl. 1. / Fig. 1: Don Ivo Prodan (1852-1933)

njegovu novinarskom i publicističkom radu pokazalo veoma dragocjenim iskustvom. Nakon završenog studija Prodan se zaređuje za svećenika. Zaredio ga je 5. studenoga 1875. godine dubrovački biskup msgr. Ivan Zafron, nakon čega je prvu misu održao u svom rodnom mjest Janjini na poluotoku Pelješcu. Poslije zaređenja ne ostaje na službi kao svećenik u Dubrovačkoj biskupiji, nego po nalogu zadarskog nadbiskupa msgr. Pietra Doima Maupasa kratko radi kao profesor hrvatskog jezika u Zmajevićevu sjemeništu u Zadru; a zatim se posvećuje novinarstvu i politici, što je bila njegova životna želja. Svojim upornim i marljivim domoljubnim radom don Ivo Prodan i u novinarstvu i u politici postiže velik uspjeh. U Zadru osniva 1883. svoju tiskaru (Katolička hrvatska tiskarna), uređuje i tiska brojna hrvatskopravaška, vjerska i drga glasila (Katolička Dalmacija, Hrvatska kruna, Stekliš, Pravaš, Hrvatska i dr.), brošure i knjige, a u politici prihvaća pravaštvo i širi pravaške misli posvuda u Dalmaciji. Ukratko, Prodan organizira i vodi prvu dalmatinsku pravašku skupinu; osniva Stranku prava i Čistu stranku prava u Dalmaciji; postaje njihov istaknuti vođa, predsjednik dalmatinske Stranke prava i dugogodišnji zastupnik u Dalmatinskom saboru u Zadru i Carevinskom vijeću u Beču, a jedno vrijeme bio je i dopredsjednik Svepravaške organizacije koja se odnosila na sve hrvatske zemlje (Ob., 11. 3. 1933; HS, 1. 4. 1933; Ka, 1933; JD, 10. 3. 1936; GK, 13. 3. 1983; Jasprica Mašinac, 1976, 61-67; Diklić 1992b; SD, 4. 3. 1993; Diklić, 1995; NL, 29. 3. 1996).

Gotovo šest punih desetljeća živio je i djelovao don Ivo Prodan u Zadru, glavnom gradu austrijske pokrajine Dalmacije; radeći uporno u hrvatskom nacionalnopolitičkom i državotvornom duhu; boreći se stalno za jedinstvo, opstojnost i slobodu hrvatskog naroda i države; prkoseći u toj borbi za hrvatstvo i Hrvatsku, za ponarođenje i pohrvaćenje Zadra, nekom čudesnom i nadljudskom snagom autonomaštvu, nijemstvu, iredentizmu, srpstvu i jugoslavenstvu, a ponekad i domaćem narodnjaštvu, odnosno suprotstavljajući se svemu što je u to vrijeme bilo protuhrvatsko. Hrvljući se s moćnim neprijateljima hrvatstva u Domovini i izvan nje, on se u toj velikoj borbi često sukobljavao ne samo sa svojim političkim protivnicima, nego i sa svjetovnim i crkvenim vlastima koje mu nisu praštale, redovito izvlačeći deblji kraj. Ipak, najteže od svega pogodila ga je vjerska disciplinska mjera "suspensio a divinis", to jest udaljenje od oltara i zabrana obavljanja crkvenog bogoslužja (mise), što mu je bila dvaput izrečena od zadarskih nadbiskupa P. D. Maupasa 1888. i Grgura Rajčevića 1898. godine, koji se nikako nisu slagali s njegovim političkim radom i borbom za glagoljicu. Ali pred kraj te divovske borbe za hrvatstvo i Hrvatsku, kada je Zadar s dijelom jadranske obale i otoka poslije Prvoga svjetskog rata na temelju Londonskog (1915.) i kasnije Rapallskog (1920.) ugovora pripao Italiji, za don Ivu Prodana nastupili su teški dani. Unatoč svemu on ipak nije htio napustiti svoj

Sl. 2: Središnji državni Parlament u Beču. Fig. 2: The central State Parliament in Vienna.

voljeni Zadar, kao što su to učinili mnogi hrvatski političari iz tog Grada i drugih okupiranih krajeva, nego je pod cijenu života nastavio svoju staru borbu za Hrvatsku, prkoseći uporno novopristiglim osvajačima. Međutim, pod pritiskom novih vlasti – a posebice pod nasiljem talijanskih iredentista i fašista, koji su ga stalno uznemiravali, ugrožavali i onemogućavali u radu – morao je popustiti i svoju političku djelatnost, koja je prvenstveno bila namijenjena Hrvatima, zajedno sa svojom *Katoličkom hrvatskom tiskarnom*, premjestiti u Preko na otok Ugljan. Preko se tada nalazilo u sastavu prve jugoslavenske države Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Prodanova Katolička hrvatska tiskarna, izuzetno značajna za razvoj zadarskog tiskarstva i hrvatske nacionalne svijesti u Dalmaciji, radila je u Zadru od 1883. do konca 1925. godine. Poslije toga ju je don Ivo pod pritiskom talijanskih fašističkih vlasti morao premjestiti u Preko na Ugljan gdje je radila do početka 1929. godine, tiskajući za hrvatski puk istoimeno glasilo Preko. Zbog starosti, bolesti i iznemoglosti Prodan je svoju tiskaru sredinom 1930. prodao fratrima franjevcima Samostana sv. Pavla na otočiću Galevcu. Fratri glagoljaši su je premjestili na svoj otočić i smjestili u posebno opremljenu kućicu blizu ulaza u samostansku crkvu, gdje je uspješno radila još više od deset godina. Nakon pada fašističke Italije 1943. godine većim dijelom su je preuzeli i poslije Drugoga svjetskog rata dokrajčili Titovi partizani (AKSPG; Galić, 1979, 66-69; Bacalja, 1988).

lako je neposredno poslije Prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije Zadra živio teško Prodan je, ostavši dosljedan i vjeran sebi i svojim mladenačkim pravaškim idealima o ujedinjenoj i samostalnoj Hrvatskoj, odbio pomoć i moguću mirovinu novostvorene jugoslavenske države, izrazivši samo želju da nakon smrti bude pokopan u hrvatsku zemlju, što mu se na kraju i ostvarilo. Iznemogao i u poodmaklim godinama on je sve više pobolijevao i, nakon jedne žešće upale pluća, umro je 9. ožujka 1933. u Zadru u 81. godini starosti. Nakon veličanstvenog sprovoda u Zadru i Preku, kojeg su don Ivi Prodanu priredili njegovi brojni štovatelji, svećenici, politički istomišljenici, prijatelji i drugi hrvatski domoljubi, pokopan je 11. ožujka 1933. godine u groblju Samostana sv. Pavla na otočiću Galevcu, gdje i danas počiva u miru (HSm, 1. 4. 1933; HSt, 19. 3. 1933; GK, 13. 3. 1983).

Don Ivo Prodan se kao političar vrlo rano opredjeljuje za pravaštvo, Starčevića i Stranku prava. Opredijelivši se za pravaštvo kao najdržavotvorniju hrvatsku ideologiju i politiku, on već krajem sedamdesetih i na početku osamdesetih godina 19. stoljeća prihvaća i širi pravaške ideje koje su nezadrživo strujile iz Banske Hrvatske, formira u Zadru i zadarskim Arbanasima prvu dalmatinsku pravašku skupinu, piše i objavljuje njen politički program i pokreće prva čisto pravaška glasila (Stekliš i Pravaš) u Dalmaciji (Diklić, 1990). Svoj politički program, tiskan u Zadru na početku 1884. godine

pod naslovom Naš program, Prodan dijeli na dva bitna dijela. U prvom vjerskom i nepromjenljivom dijelu, pod naslovom Bog, on govori o Bogu i rimokatoličkoj vjeri kao najboljoj mogućoj vjeri za čovjeka. U drugom, političkom i promjenljivom dijelu programa, pod karakterističnim naslovom Hrvatska, Prodan raspravlja o rješavanju hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja na temeljima prirodnog i povijesnog hrvatskoga državnog prava. Rješenje tog problema - koji čini okosnicu, temelj, bit i smisao njegova programa i ukupnog političkog djelovanja - Prodan vidi u postojećem državnom okviru i trijalističkom preustroju dvojne Austro-Ugarske Monarhije. Zbog toga se on zalaže za ukidanje dualizma i uspostavljanje složenijega trijalističkog sustava vladavine, u kojem bi ujedinjena Hrvatska (uključujući i slovenske zemlje koje je priželjkivao, ali na tome nije inzistirao), pored već postojeće Austrije i Ugarske, postala treća državna cjelina (Prodan, 1895a, 12-64; 1895b, 68-88; 1895c, 107-154).

Za razliku od izvornog banovinskog pravaštva Starčevićeva tipa koje nikako nije prihvaćalo trijalizam, a osobito ne onaj koji se najavljivao iz Beča, Ivo Prodan je već početkom osamdesetih godina 19. stoljeća bio voljan prihvatiti trijalizam, okvir Monarhije i dinastiju Habsburgovaca, ali pod uvjetom da unutar tog državnog okvira dođe do rješenja hrvatskog pitanja. Dakle, Prodan je u skladu sa svojim temeljnim programskim političkim stajalištima uvjetno prihvaćao okvir Monarhije i trijalizam kao moguće rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, ali je istovremeno priželjkivao i samostalno rješenje izvan tog okvira. Stoga se bit njegova političkog programa iz 1884. može najkraće svesti na: Boga i rimokatoličku vjeru, hrvatstvo i Hrvatsku, prirodno i hrvatsko povijesno državno pravo, katolicizam i dinastičnost, te otvoreni protudualizam i državni trijalizam u okviru, a naslućivala se i priželjkivala i puna samostalnost i neovisnost Hrvatske izvan toga državnog okvira, čemu je Prodan kao gorljivi Hrvat i pravi starčevićanac stvarno težio. Ali, bez obzira kako je zamišljao hrvatsku državnu samostalnost, potrebno je posebice naglasiti da don Ivo Prodan tu samostalnost ni u programu a ni u kasnijim spisima nikada nije zamišljao u nekakvoj široj jugoslavenskoj državnoj zajednici na Balkanu, a ponajmanje sa Srbima i Srbijom, što je više bila odlika stare narodnjačke ideologije i politike. Njega je kao pravaškog političara poglavito interesiralo ujedinjeno hrvatstvo i samostalna Hrvatska, ako mora uvjetno u postojećem državnom okviru trijalistički preustrojene Austro-Ugarske Monarhije, a ako ne, onda izvan tog državnog okvira, ali jedino kao ujedinjena, slobodna, suverena i potpuno samostalna hrvatska država (Prodan, 1895a, 1-64).

Sredinom 1894. Prodan zajedno s Jurjom Biankinijem, Franom Supilom, Antom Trumbićem i Josipom Kažimirom Ljubićem na Osnivačkoj konferenciji u Zadru ujedinjuje tri dalmatinske pravaške skupine i osniva jedinstvenu Stranku prava u Dalmaciji. Ta stranka djelovala je pod Trumbićevim i Biankinijevim vodstvom do 27. travnja 1904. godine, kada se u Splitu ujedinjuje s ostacima stare Narodne hrvatske stranke u novu Hrvatsku stranku (SKS, AFAT; NL, 1894; PLKD, 1894). Nezadovoljan radom tek osnovane dalmatinske Stranke prava, a osobito nezadovoljan njezinim odnosom prema rascjepu u banovinskoj Stranci prava (1895.) i svojim statusom u novoformiranoj stranci, don Ivo Prodan, slijedeći privremeno Josipa Franka i njegovu Čistu stranku prava u Banovini u kojoj se pred smrt našao i bolesni Ante Starčević, izaziva rascjep među dalmatinskim pravašima i godine 1898. osniva Čistu stranku prava u Dalmaciji. Ta stranka samostalno djeluje od 1898. do sredine 1906. godine, kada se u Dubrovniku ujedinjuje s preostalim dalmatinskim pravaškim skupinama u jedinstvenu Stranku prava u Dalmaciji pod Prodanovim vodstvom, koji tada postaje i sve do kraja 1918. ostaje njezin predsjednik (KS, 1898; DKČSP, 1900; ISSP, 1906; Diklić, 2000).

Tijekom rada Čiste stranke prava, a osobito potkraj 19. i na početki 20. stoljeća, Prodan se posebice borio za očuvanje i obnovu glagoljice te prava cjelokupnog hrvatskog naroda, a ne samo pojedinih župa kako je tada bilo predlagano s najvišeg mjesta u Katoličkoj crkvi, na njezinu neograničenu uporabu. Koncem zadnjeg desetljeća 19. stoljeća - nakon što je austrijska diplomacija i službena politika, koristeći se nedovoljnom brigom i popustljivošću Vatikana, pokušala onemogućiti uporabu glagoljice u crkvenom bogoslužju, videći u njoj sasvim pogrešno opasni rusofilski utjecaj usmjeren protiv opstanka Monarhije - u njezinu obranu istupio je don Ivo Prodan i brojno niže dalmatinsko svećenstvo. U toj iscrpljujućoj borbi, koja se vodila i protiv Beča i protiv Rima, on je nekoliko godina predvodio nepopustljivi dalmatinski hrvatski puk i svećenike glagoljaše, protiveći se i zadarskom nadbiskupu Grguru Rajčeviću, koji je pod utjecajem Beča pokušao potpuno zabraniti uporabu glagoljice u Zadarskoj nadbiskupiji. Zalažući se za glagoljicu kao najveću kulturnu i duhovnu baštinu svoga naroda, u čiju obranu je napisao veliki broj novinskih članaka i dvije opsežne knjige zbog čega je najviše i bio kažnjen "suspensio a divinis", Prodan je bio posve uvjeren da se bori za hrvatski narod i državu, za njihovo jedinstvo, slobodu opstojnost i samostalnost, a protiv vjekovnih neprijatelja Hrvata i Hrvatske, što je u biti bilo točno i što se veoma dobro uklapalo u njegovu širu ideološku i političku koncepciju pravaške državotvorne politike (Prodan, 1900; 1904).

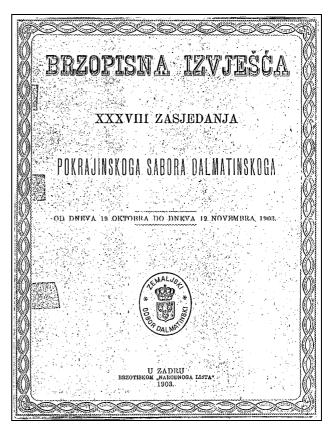
Na izborima za Dalmatinski sabor 1901. i 1908. godine don Ivo Prodan je kao pravaški kandidat, prvi put Čiste stranke prava a drugi put Stranke prava, bio izabran za zastupnika u izbornom kotaru Zadar-Pag-Rab-Biograd. Taj izborni kotar u sjevernoj Dalmaciji postao je i još dugo ostao njegovo glavno izborno uporište u kojem je više puta zaredom pobjeđivao svoje protu-

kandidate i bio biran za zastupnika. Sudjelujući u radu Dalmatinskog sabora u dva izborna mandata (1901.-1908; 1908.-1912./18.), Prodan se isticao u obrani hrvatskih nacionalnopolitičkih, gospodarskih, prosvjetnih, kulturnih i posebice državnih interesa. Međutim, njega je kao pravaša ipak najviše interesirala državotvorna politička problematika, odnosno borba za rješenje hrvatskoga državnog pitanja, koju je uporno vodio protiv vladajućega birokratskog austrougarskog režima, ali i protiv autonomaških i srpskih zastupnika u Saboru i izvan njega. Potrebno je naglasiti da u toj borbi nikada nije zanemarivao ni borbu za rješavanje drugih manje važnih životnih pitanja i problema. Zapravo, Prodanov politički interes u Dalmatinskom saboru kretao se od rješavanja onih najsloženijih i najtežih državnopravnih pitanja - vezanih isključivo uz opstanak, slobodu, ujedinjenje i samostalnost hrvatske nacije i države - preko manje složenih, ali također važnih, kao što su: obnova vinogradarstva, pomorstva i brodarstva, ukidanje kmetstva, brži razvoj poljoprivrede, industrije i prometa, veća izgradnja radničkih stanova, rješenje jezičnog pitanja, izborna reforma, te uvođenje općeg, jednakog i tajnog prava glasa; do onih najsitnijih i naoko manje važnih, koji u svakodnevnoj borbi za opstanak ponekad za čovjeka život znače, kao što su primjerice: pitka voda, škola, crkva, ambulanta, pošta, cesta ili pak uspostava brodske veze s kopnom za neko udaljenije otočno miesto (Diklić, 2001).

Već na početku svog zastupničkog rada, prigodom polaganja svečane prisege na vjernost austrijskom caru i poštivanje državnih zakona, Ivo Prodan 1902. ustaje protiv toga i predlaže da se hrvatski zastupnici zaklinju na vjernost samo hrvatskomu kralju (BI, 1902, 437-440). Naravno, taj prijedlog nije bio usvojen od vladajuće zastupničke većine kao što nije bila usvojena ni pomno sastavljena *Adresa* pravaških zastpnika, naslovljena caru Franji Josipu I. 1902. godine, u kojoj su bili izneseni glavni politički i gospodarski problemi Dalmacije, ali i prijedlog za rješenje hrvatskoga državnog pitanja (BI, 422, 508-510).

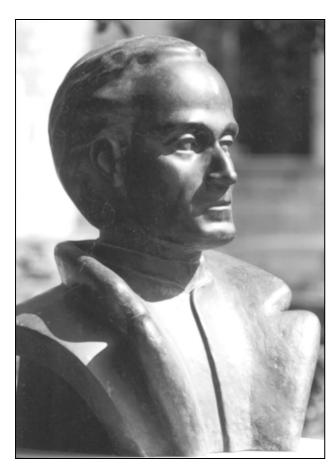
Kada se na početku 20. stoljeća u Dalmatinskom saboru javlja politika novog kursa, koju uglavnom stvaraju i vode pravaški zastupnici, i don Ivo Prodan u početku podupire tu protuaustrijsku hrvatsku politiku. To osobito dolazi do izražaja u njegovu govoru kojeg je održao u Dalmatinskom saboru 8. studenoga 1903. godine (PHK, 1903). U tom govoru on se, uz Antu Trumbića i Jurja Biankinija, pretvara u najoštrijeg kritičara austrijske politike i uprave u Dalmaciji. Među ostalim, traži hitno rješenje hrvatskog pitanja na temeljima prirodnog i povijesnoga hrvatskog državnog prava, a uvjetno čak i smjenu vladajuće dinastije Habsburgovaca. To je bila najžešća kritika ikad izrečena od strane jednoga hrvatskog zastupnika u Dalmatinskom saboru protiv austrijske vladavine u toj pokrajini. Doduše, bilo je i drugih veoma oštrih kritika na račun austrijske uprave u Dalmaciji, ali nikada i nitko u Dalmatinskom saboru nije išao toliko oštro i toliko daleko da je, ako hrvatsko nacionalno i državno pitanje uskoro ne bude riješeno, otvoreno najavio mogućnost promjene vladajuće dinastije. Osim zastupnika Prodana, to se nitko usudio učiniti nije, iako je bilo još dosta onih koji su mislili isto ili slično kao on (BI, 1903, 689-700).

U isto vrijeme Prodan podupire narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj 1903./1904. godine; ustaje protiv nasilja bana "krvnika" Károlya Khuena Hédervárya; sudjeluje u dalmatinskom zastupstvu koje želi upoznati cara Franju Josipa I. na nepodnošljivi teror Mađara u Hrvatskoj i s tim u svezi prosvjeduje u Beču pred licem Europe protiv tog nasilja (u sastavu dalmatinskog zastupstva, čiju audijenciju je car Franjo Josip I. iz straha od Mađara odbio 1903. godine, pored hrvatskih zastupnika iz Dalmacije i Istre, nalazila su se i dvojica slovenskih zastupnika iz Trsta dr. Otokar Ribař i Ivan Gorjup); a u Dalmatinskom saboru aktivno sudjeluje u rušenju namjesnika Erasma Handela, koji je zbog uvrede nanesene Dalmatincima (posumnjavši u njihovu poštenu riječ) morao napustiti Dalmaciju 1904. godine (BI, 1905, 925-927; Diklić, 2001).

Sl. 3: Brzopisna izvješća XXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora Dalmatinskoga, Zadar 1903.

Fig. 3: Telegraphic reports on the 28th session of the Regional Parliament of Dalmatia, Zadar 1903.

Sl. 4: Bista don Ive Prodana, nedavno postavljena u Perivoju Gospe od Zdravlja u Zadru. Fig 4: Bust of don Ivo Prodan, recently erected in the Gospa od Zdravlja Park in Zadar.

lako su sve to bili početni elementi i prvi uspješni koraci politike novog kursa, u čijem stvaranju je na početku i osobno sudjelovao, on se ubrzo distancira i pretvara u jednog od najoštrijih kritičara te politike. Kada su 1905. pobornici politke novog kursa (novokursaši) u potpunosti iznjedrili svoju novu politiku kroz poznatu Riječku i Zadarsku rezoluciju i Hrvatsko-srpski sporazum, želeći hrvatsko pitanje riješiti postupno, u etapama, ali uz podršku Mađara i Srba, tome se oštro suprotstavio don Ivo Prodan. Osobito oštro kritizirao je Riječku rezoluciji u Dalmatinskom saboru jer nije vjerovao u mogućnost ostvarenja takve politike, a nije štedio ni Zadarsku rezoluciju i Hrvatsko-srpski sporazum, premda mu se sviđala ideja o potpori Srba i srpskih političkih stranaka ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Prodan je također kao i novokursaši smatrao da treba iskoristiti krizu dualizma u Monarhiji za rješavanje hrvatskog pitanja, ali da Hrvati u tome ne smiju pristajati ni uz Beč ni uz Peštu, već da se trebaju samostalno boriti za ujedinjenje i oslobođenje svih hrvatskih zemalja. U borbi novokursaša i Mađara protiv Beča pribojavao se uspjeha Mađara i još većeg potčinjavanja Hrvata od strane Ugarske. Tvrdio je da Riječka rezolucija polazi s nagodbenih stajališta, što je za njega kao pravaša neprihvatljivo, te da neopravdano zanemaruje cjelovitost hrvatskih zemalja i traži ujedinjenje samo Dalmacije s Banskom Hrvatskom, čime se u cjelini ne rješava hrvatsko nacionalno i državno pitanje. Zapravo, Prodan nikako nije mogao zamisliti niti jednu hrvatsku politiku, pa ni politiku novog kursa, koja bi hrvatsko pitanje - a to znači ujedinjenje hrvatskog naroda i stvaranje samostalne hrvatske države mogla uspješno riješiti na temeljima nekakve reformirane Hrvatsko-ugarske nagodbe, te uz potporu Mađara, Srba i eventualno dalmatinskih autonomaša, jer su svi oni bili neprijatelji Hrvata i ujedinjene Hrvatske (BI, 1905, 1345-1469; Diklić, 1998a, 385-387).

Godine 1907. don Ivo Prodan je u svom starom izbornom kotaru Zadar-Pag-Rab-Biograd, a takvih izbornih kotareva u Dalmaciji bilo je tada jedanaest, bio prvi put izabran za zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču. Stupivši nakon izbora u taj državni Parlament, u kojem se zbog njegove glomaznosti i velikog broja zastupnika teško dolazilo do riječi, on blisko surađuje sa svim južnoslavenskim, a osobito sa slovenskim zastupnicima s kojima se povremeno nalazio i u zajedničjkom Slovenskohrvatskom klubu ili Svezi južnoslavenskih zastupnika. Zajedno s hrvatskim zastupnicima iz Dalmacije Prodan odmah potpisuje zajedničku državnopravnu ogradu u obliku posebne Deklaracije. U toj Deklaraciji posebice se naglašava kako dolazak i rad hrvatskih zastupnika u središnji državni Parlament u Beč nikako ne prejudicira državnopravni položaj Dalmacije. Stoga Prodan i drugi dalmatinski zastupnici smatraju svojom dužnošću izjaviti kako Kraljevina Dalmacija, iako de facto spada u zemlje zastupane u Carevinskom vijeću, de jure i dalje ostaje sastavni dio stare Kraljevine Hrvatske.

Sudjelujući u općoj raspravi o državnom proračunu, a posebice o prijedlogu Vlade ministra predsjednika Maxa Becka za produljenje financijske nagodbe, koja se s Mađarima obnavljala svakih deset godina, Ivo Prodan je 9. prosinca 1907. godine održao u Carevinskom vijeću svoj najveći i najznačajniji parlamentarni govor (HK, 1907-1908; Prodan, 1908). U njemu je kritizirao cjelokupnu austrijsku upravu i politiku prema Hrvatima, a osobito oštro kritizirao je odnos Monarhije prema Dalmaciji, te iznio svoja stajališta prema gotovo svim važnijim onovremenim pitanjima i problemima hrvatske politike u okviru dvojne Habsburške Monarhije, naglašavajući posebice potrebu trajnog rješenja hrvatskog državnog pitanja. To je nedvojbeno njegov ponajbolji govor – sav prožet hrvatskom državotvornošću, u kojem se s hrvatskih nacionalnopolitičkih pozicija nastoje rasčistiti vrlo složeni austrijsko-hrvatski i hrvatsko-ugarski odnosi – a vjerojatno i najbolji govor kojeg je ikada održao jedan od hrvatskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču (Prodan, 1908).

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. i prevladavanja aneksijske krize 1909., don Ivo Prodan se s hrvatskim zastupnicima iz Dalmacije i Istre u Carevinskom vijeću još više zalagao za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u okviru Dvojne Monarhije, uključujući i novoanektiranu Bosnu, u jednu jedinstvenu administrativno-upravnu i državnu cjelinu pod upravom hrvatskog bana i Hrvatskog sabora. A kada u tome nije uspio pokušao je bar okupiti pravaške zastupnike iz svih hrvatskih zemalja i njihovih sabora, te objediniti sve pravaške političke stranke u jednu jedinstvenu pravašku organizaciju, koja će koordinirati i voditi ukupnu hrvatsku državnu politiku. Najviše na njegov poticaj, iako su u tome participirali i drugi pojedinci pa i predstavnici velikoaustrijskog kruga, bila je sredinom 1911. godine stvorena u Zagrebu Svepravaška organizacija. Ona je okupljala pravaše iz Dalmacije, Istre, Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine, a nastojalo se privući i Slovensku pučku stranku dr. Ivana Šusteršiča. Na čelu te jedinstvene pravaške organizacije (ujedinjenog pravaštva) nalazila se Vrhovna uprava s predsjednikom dr. Milom Starčevićem, a jedan od dopredsjednika zaduženih posebice za Dalmaciju bio je Ivo Prodan. Nakon što je drugi put bio biran za zastupnika u Dalmatinski sabor 1908. i Carevinsko vijeće 1911. godine, te nakon što se kao predsjednik učvrstio na čelu obnovljene Stranke prava u Dalmaciji i postao član Vrhovne uprave i dopredsjednik Svepravaške organizacije, on uoči balkanskih ratova dostiže i postiže vrhunac u svojoj parlamentarnoj i ukupnoj političkoj karijeri (Diklić, 1998).

Dakle, don Ivo Prodan se i kao političar i kao pravaški zastupnik u Dalmatinskom saboru u Zadru i Carevinskom vijeću u Beču stalno zalagao i borio za rješavanje važnih gospodarskih, političkih, kulturnih, prosvjetnih, nacionalnih, socijalnih, jezičnih, prometnih

i mnogih drugih pitanja i problema, a posebice se zalagao za ujedinjenje hrvatskog naroda i svih hrvatskih zemalja, odnosno za što cjelovitije rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali i izvan nje. Gotovo da nema niti jenoga većeg mjesta u njegovu izbornom kotaru u sjevernoj Dalmaciji, pa i šire, čije probleme on nije dobro poznavao i za čija rješenja se nije zalagao u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, te kod vlada u Zadru i Beču. I upravo baš u rješavanju tih samo naoko malih, ali u biti za život običnog čovjeka veoma važnih problema, Prodan je imao i najviše uspjeha, iako je kao pravaški političar cijeli svoj život težio za rješavanjem hrvatskoga državnog pitanja.

Potkraj Prvoga svjetskog rata, kada nakon smrti cara Franje Josipa I. dolazi do obnavljanja rada Carevinskog vijeća, Prodan zajedno s drugim južnoslavenskim zastupnicima sudjeluje 1917. godine u Beču u izradi i donošenju Svibanjske deklaracije. Njome se na temeljima "narodnog načela" i hrvatskoga povijesnog državnog prava traži ujedinjenje svih južnoslavenskih zemalja u sastavu Austro-Ugarske Monarhije u jedno posebno državno tijelo. Don Ivo Prodan se krajem rata oštro protivio Trumbić-Pašićevoj Krfskoj deklaraciji i koncepcijama lugoslavenskog odbora u inozemstvu, a zalagao se za rješavanje hrvatskog pitanja na temeljima samoodređenja naroda, hvatskoga povijesnog državnog prava i Svibanjske deklaracije. On stoga oduševljeno pozdravlja povijesnu odluku Hrvatskog sabora od 29. listpada 1918. o otcjepljenju hrvatskih zemalja od Austro-Ugarske Monarhije, te njihovo ujedinjenje i priključenje novostvorenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu; a istovremeno se protivi brzopletom stupanju te države u prvu južnoslavensku državnu zajednicu, odnosno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca s dinastijom Karađorđevića na čelu.

DON IVO PRODAN AS A POLITICIAN AND REPRESENTATIVE

Marjan DIKLIĆ

Institute of Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts Zadar, HR-23000 Zadar, Obala kneza Trpimira 8

SUMMARY

Don Ivo Prodan (1852-1933) was a prominent Dalmatian politician and a member of the Dalmatian Parliament in Zadar and of the Emperors Council in Vienna. He was meritorious for the spreading of the first ideas of the Croatian Party of Rights, for the founding of its first groups, political parties and party papers in Dalmatia. The present paper, which deals with Prodan and his role as a politician and a prominent representative of the Party of Rights, was divided into three parts by the author.

In the introductory part the author presents Prodan's short biography with some of the most important details about his origin, education and intellectual development. In the second part of the article the author writes about Prodan's political work and his struggle for the solution of the Croatian national and state question. In the third part

the author argues about Prodan's parliamentary work, both as a member of the Dalmatian Parliament in Zadar and of the Emperors Council in Vienna. In the end there is a short conclusion where Prodan's opinion about the creation of the State of the Slovenes, Croats, and Serbs with the capital in Zagreb with the National Council at the head, and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes with the capital in Belgrade and the Karađorđević Dynasty on the throne is discussed.

Key words: Ivo Prodan, Party of Rights, Dalmatia, Habsburg monarchy

KRATICE

AKSPG - Arhiva Knjižnice Samostana sv. Pavla na Galevcu, fasc. XIX/C-II-59, fasc. XIX/C-II-60.

BI (1902-1905) - Brzopisna izvješća Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. Zadar.

DKČSP (1900) - Druga konferencija Čiste stranke prava. Zadar.

GK (1983) - Glas koncila. Zagreb.

HK (1907-1908) - Hrvatska kruna. Zadar.

HSm (1933) - Hrvatska smotra. Zagreb.

HSt (1933) - Hrvatska straža. Split.

ISSP (1906) - Izvješće o skupštini stranke prava dne 12 svibnja 1906 u Dubrovniku. Zadar.

JD (1936) - Jadranski dnevnik. Split.

Ka (1933) - Katolik. Šibenik.

KS (1898) - Konferencija starčevićanaca na 19 listopada 1898 u Arbanasima. Zadar.

NL (1894, 1996) - Narodni list. Zadar.

Ob (1933) - Obzor. Zagreb.

PHK (1903) - Prilog Hrvatskoj kruni, br. 101. Zadar.

PLKD (1894) - Prilog listu Katolička Dalmacija, br. 63-66. Zadar.

SD (1993) - Slobodna Dalmacija. Split.

SKS, AFAT - Sveučilišna knjižnica Split, Arhivski fond Ante Trumbić, M. 410/43, M. 431/35.

LITERATURA

Bacalja, R. (1988): List "Preko" (1928, 1929). Zadarska revija, 5-6/1988. Zadar, Matica Hrvatska, Ogranak Zadar, 461-466.

Diklić, M. (1990): Pojava pravaštva i nastanak stranke prava u Dalmaciji. Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru, sv. 32. Zadar, 5-20.

Diklić, M. (1992a): Pravaštvo u zadarskim Arbanasima. Zadar, Mjesna zajednica Arbanasi.

Diklić, M. (1992b): Don Ivo Prodan. Zadarska smotra, 4-5/1992. Zadar, Matica Hrvatska, Ogranak Zadar, 247-249.

Diklić, M. (1995): Na grobu don Ive Prodana. U: Zbornik Zora dalmatinska. Zadar, Matica Hrvatska, 467-469.

Diklić, M. (1998a): Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata. Zadar, Matica Hrvatska i Zavod za povijesne znanosti HAZU.

Diklić, M. (1998b): Pravaštvo don Ive Prodana. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 40. Zadar, 385-396.

Diklić, M. (2000): Čista stranka prava u Dalmaciji. Vladavina prava, 1/2000. Zagreb, 77-93.

Diklić, M. (2001): Don Ivo Prodan u Dalmatinskom saboru. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 43. Zagreb-Zadar, 389-458.

Galić, P. (1979): Povijest zadarskih tiskara. Zagreb.

Jasprica Mašinac, V. (1976): Povijesna kronika Janjine. Rijeka.

Prodan, I. (1895a): Uspomene I. Naš program. Zadar (II. izdanje).

Prodan, I. (1895b): Uspomene II. Obseg ujedinjene Hrvatske. Zadar (II. izdanje).

Prodan, I. (1895c): Uspomene IV. Hrvatsko državno pravo. Zadar (III. izdanje).

Prodan, I. (1900): Uspomene X. Borba za glagolicu. 1. dio. Povijest glagolice i nje izvori. Zadar.

Prodan, I. (1904): Je li glagolica pravo svih Hrvata?. Zadar.

Prodan, I. (1908): Programni govor zast[upnika] D. I. Prodana dne 9 prosinca 1907 u Cesarevinskom vieću. Zadar.

Vekarić, **N.** (1996): Pelješki rodovi, sv. 2. Dubrovnik. **Vekarić**, **N.** (1993): Stanovništvo poluotoka Pelješca, sv.

1-2. Dubrovnik.

original scientific paper prejeto: 2001-06-28

UDK 811.163.42'282'367.625 (J in Z Istra)

SINONIMKA I METAFORIKA GLAGOLA "HODATI" U GOVORIMA JUŽNE I ZAPADNE ISTRE

Viktor BOŽAC

Sveučilište u Rijeci, Filozofska fakulteta u Puli, HR-52100 Pula, Ulica I. Matetića Ronjgova 1

IZVLEČEK

V pričujočem članku avtor obravnava številne in zelo različne izraze, ki pomenijo "hoditi", ne pa tudi drugih, pogosto njihovih osnovnih pomenov, kakršen je npr. grabiti – jemati. Takšno jezikovno bogastvo bi bilo mogoče prikazati tudi za druge ljudske aktivnosti, s čimer bi se popolneje prikazala kultura in pogled na svet ljudi določenega kraja.

Na osnovi dolgoletnih opažanj in beleženj posebnosti čakavščine na območju južne in zahodne Istre, ne pa na osnovi literature, saj o tej temi sploh ne obstaja, želi avtor v članku opozoriti, prvič, na jezikovno bogastvo ljudske govorice, in to zgolj ob upoštevanju izražanja v povezavi z glagolom hoditi (iti), pešačiti, drugič, kar najbolj natančno pojasniti uporabo posameznih glagolov v zvezi s pešačenjem, in, tretjič, pripraviti bralce na razmišljanje in razvijanje občutka za jezik, za pravilno in lepo jezikovno izražanje ob vsaki priložnosti.

Ključne besede: čakavščina, glagol "hoditi", glagolske oblike, sinonimi, metafore, pogovorni jezik, J in Z Istra

SYNONYMY AND METAPHORICS OF THE VERB "HODATI" (TO GO) IN THE IDIOMS OF SOUTHERN AND WESTERN ISTRIA

ABSTRACT

The present contribution deals with the numerous and very diverse expressions meaning "to go", and not with some other, often their basic meanings, such as to seize – to take. Such linguistic richness could also be demonstrated for other people's activities, with which culture and view of the world by people of certain places would be presented more thoroughly.

On the basis of some prolonged observations and annotations of the peculiarities of the "čakavština" language spoken in southern and western Istria – and not on the basis of literature which, in fact, does not exist in this respect at all – the author wishes to call our attention, firstly, to the linguistic richness of popular language, and this merely by taking into account the expressions dealing with the verb to walk (to go), secondly, to explain, as accurately as possible, the use of separate verbs in connection with walking and, thirdly, to get the readers to reflect on and to develop the feeling for language, to get them interested in a proper and linguistically attractive manner of expression on every occasion.

Key words: "čakavština" language, verb "to go", verbal forms, synonymous, metaphors, spoken language, S and W Istria

Viktor BOŽAC: SINONIMKA I METAFORIKA GLAGOLA "HODATI" U GOVORIMA JUŽNE I ZAPADNE ISTRE, 73-86

"Zuji, zveči, zvoni, zvuči, šumi, grmi, tutnji, huči – To je jezik roda moga!"

(Petar Preradović: Jezik roda moga)

UVOD

Općepoznata je činjenica da je jezik živ organizam u stalnoj poznanosti s društvenim zbivanjima, ili kako reče Niccolò Tommaseo, talijanski književnik podrijetlom iz Hrvatske (Šibenik 1802. – Firenze 1874.): "Jezik i pojedine riječi predstavljaju simbole za komuniciranje, etičku vrijednost društvenog života, civilizacije i politike." (...) To nam potvrđuju i brojni raznovrsni izrazi za hodanje, nastali tijekom stoljeća a rabe se i danas u svakodnevnom govoru na navedenom području u Istri.

U ovom radu prikazujemo brojne i raznolike izraze koji znače "hodati", ali ne i druga, često i njihova osnovna značenja, kao npr. brisati – trti, grabiti – uzimati, i dr. Takvo bi se jezično bogatstvo moglo prikazati i za druge ljudske aktivnosti, čime bi se potpunije prikazala kultura i pogled na svijet ljudi dotičnog kraja.

I samo letimičnim pogledom na navedene glagole koji se rabi u vezi s hodanjem može se ustanoviti da prevladavaju izvorni čakavski izrazi, uz brojne književne (standardne) hrvatske izraze, što potvrđuje čvrstu povezanost navedenog kraja s ostalim područjem hrvatskog jezika. Izrazi preuzeti iz drugih jezika su obično preoblikovani, a rezultat su nekadašnjeg izravnog dodira s dotičnim jezicima – koji su svojedobno bili i upravni jezici (talijanski i njemački) u navedenom kraju. No valja primijetiti da su čakavci i standardne hrvatske riječi i tuđica često prilagodili svom jezičnom osjećaju. To vidimo kad usporedimo čakavske izraze s onima zapisanim u velikom Akademijinom Rječniku (JAZU/HAZU, Zagreb 1880.-1976.) i u novom Rječniku hrvatskog jezika Vladimira Anića, izd. Novi Liber, Zagreb 1998. (3. izd.).

Šišan / Sissano (foto: D. Krmac, 2001).

U navedenim čakavskim govorima prevladava stara silazna akcentuacija, ali i pri preskakivanju naglaska na prethodni slog u riječi, silazni se naglasci često reflektiraju kao silazni, kratki ili dugi, a ne kao u standardnom jeziku: ulazni na drugom, a spori na kratkom slogu. No ima slučajeva u kojima susrećemo i posve pravilno standardno, književno naglašavanje, u prvom redu u izrazima koji su u novije vrijeme preuzeti iz književnog jezika.

Uz nesvršene glagole u neodređenom obliku (infinitivu) dati su uobičajeno samo najosnovniji glagolski oblici (gl. pril. sadašnji i gl. imenica), odnosno slučajevi s neobičnim čakavskim oblikom, dok se ostali oblici mogu lako odrediti na temelju rečenog. Navedeni su i poneki učestali i savršeni glagoli dotičnog korijena, ako su oni vrlo česti, čak i češći od nesvršenog glagola, dok bi njihovim dosljednim navođenjem ovaj rad bio preopširan za ovu prigodu.

Radi potpunijeg pregleda narodnog izražavanja u vezi s hodanjem, donosimo i kraći pregled često upotrebljavanih priloga načina, no bez onih kojima se izražava emotivno stanje subjekta: veselo, tužno, mučno, žalostno i sl.

KRATICE I ODREDNICE

+ znak kojim se označuje pretpostavljena

nepotvrđena riječ

atrib. atribut čak. čakavski ekspres. ekspresivno

engl. engleski gl. glagol

gl. im. glagolska imenica

HAZU Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

(ranije JAZU - v.)

i dr. i drugi
ikav. ikavski
im. imenica
imp. imperativ
iron. ironično
itd. i tako dalje
izd. i drugi

JAZU Jugoslovenska akademija zananosti i

umjetnosti (danas HAZU – v.)

lat. latinski

nesvrš. nesvršeni vid glagola

njem. njemački
pogrd. pogrdno
prez. prezent
pril. sad. prilog sadašnji
razg. razgovorno

svrš. svršeni vid glagola

tj. to jest usp. usporedi v. vidi vojn. vojnički

GLAGOLI KOJIMA SE IZRIČE HODANJE

В

bàsati, nesvrš. (pril. sad. *bàsajući,* gl. im. *bàsanje)* – hodati nemareći kako, kuda i kamo; svrš. *nabàsati* – naići nepredviđeno na koga ili na što; *bànuti* – stići nenadano.

bázati, nesvrš. (pril. sad. bázajući, gl. im. bázanje) – kretati se bez određena cilja, švrljati (v.), tumarati (v.).

bižàti, nesvrš. (pril. sad. bižêći, gl. im. bîžanje) – hodati brzo, žuriti se kamo; upitno: kàmo bižîš? (bježiš); imp. bìži (bìš) čià! – idi dalje!

blentati/blentārìti, nesvrš. (pril. sad. blentàjući/blentáreći, gl. im. blentanje/blentárenje) – ići kamo nepotrebno; svrš. poblentati – poći.

branàti, (nesvrš. sad. branàjući, gl. im. branánje) – hodati vukući noge poput brane po izoranoj zemlji ili nesmiljeno vlaka – ti (v.) po travi na sjenokoši.

brgešàti, nesvrš. (pril. sad. brgešàjući, gl. im. brgešánje) – hodati brzo u hlačama (čak. brgèšama) širokih nogavica koje se trljaju jedna o drugu.

brisati, nesvrš. (pril. sad. *brisući,* gl. im. *brisanje*) – udaljavati se brzim korakom; bježati kad se učini komu što nažao; svrš. *izbrisati* – brzo nestati; pobjeći.

brtičàti, nesvrš. (pril. sad. brtičàjući, gl. im. brtičánje) – hodajući nogama udarati sitno kamenje, kaže se i kopunàti (v.) (brtica ili kopun – udarac papkom ili kopitom pojedinih životinja).

brzati, nesvrš. (pril. sad. *brzajući,* gl. im. *brzanje)* – hodati brzo, žuriti (v.) kamo.

C

camblatàti, nesvrš. (pril. sad. camblatàjući, gl. im. camblatánje) – ići kamo nepotrebno i nepoželjno, često i prečicama preko polja ili livada.

càpkati, nesvrš. (pril. sad. *càpkajući*, gl. im. *càpkanje*) – hodati ubrzano i sitnim koracima, uz blago udaranje stopalima, pa se kaže i *tàpkati* (v.).

cavatàti, nesvrš. (pril. sad. cavatàjući, gl. im. cavatánje) – 1. hodati u grubim platnenim kućnim papučama (čak. cavàtama); 2. hodati tamo-amo tražeći što od kuće do kuće, ili gradu od dućana do dućana; isto što i papučàti (v.).

cokulàti, nesvrš. (pril. sad. cokulàjući, gl. im. cokulánje) – kretati se u gruboj drvenoj obući, rjeđe u teškim kožnim cipelama; klompati (v.).

cùftati, nesvrš. (pril. sad. cùftajući, gl. im. cùftanje) – hodati ubrzano i malo pognuto kao da se što vuče, što podsjeća na vlak i zvuk lokomotive: cùf-cùf, pa otuda takav izraz.

cûncati, nesvrš. (pril. sad. cûncajući, gl. im. cûncanje) – hodati kao po oprugama, tj. spuštajući i dižući tijelo.

cuncljàti, nesvrš. (pril. sad. cuncljàjući, gl. im. cuncljánje) – hodati kamo nevoljko, nerado, s malo volje;

svrš. *pocuncljàti* – poći (*docuncljàti* – doći) što moljakati, prosjačiti.

cundràti, nesvrš. (pril. sad. cundràjući, gl. im. cundránje) – pogrd. ići kamo nepotrebno i nepoželjno; im. glasi cúndre.

cuntàti, nesvrš. (pril. sad. cuntàjući, gl. im. cuntánje)
– isto što i cundràti, ali s manje pogrdnim značenjem.

cùpkati, nesvrš. (pril. sad. cùpkajući, gl. im. cùpkanje) – kretati se sitnim korakom uz lagano tupkanje nogama.

D

dìlati, nesvrš. (pril. sad. *dìlajući,* gl. im. *dìlanje*) – kretati se oštrim i uskim korakom trljajući nogu uz nogu poput dilanja drva za određenu upotrebu.

dimiti, nesvrš. (pril. sad. dimė či, gl. im. dimljenje) – hodati brzo čvrstim korakom, nestajati komu s vidika; svrš. izdimiti – nestati bestraga, izgubiti se.

dòhoditi, nesvrš. (pril. sad. dohodêći/dohòdeći, gl. im. dohođênje/dohòđenje) – dolaziti; svrš. dôći/dôjti, rivati (tal. arrivare).

dolàziti, nesvrš. (pril. sad. dolàzeći, gl. im. dolàženje) – isto što i dohoditi (v.).

dondulàti se, nesvrš. (pril. sad. dondulàjući se, gl. im. dondulánje) – hodati polako, mlitavo i ljuljajući se (tal. dondolare).

driblati, nesvrš. (pril. sad. driblajući, gl. im. driblanje) – obično u nogometu brzo i spretno tjeranje lopte vijugavo malim, izmjeničnim pokretima nogu protivničkog igrača koji mu nastoji oduzeti loptu, nadmudriti ga.

drīpàti, nesvrš. (pril. sad. drîpajući, gl. im. drîpanje) – ubrzano žurno ići za kim, npr. dijete za majkom; rēpàti (v.); svrš. podripati – poći, potapkati za kim.

d'imati, nesvrš. (pril. sad. d'imajući, gl. im. d'imanje) – hodati tresući tijelo i postrugivati ili drsati nogama.

drncati, nesvrš. (pril. sad. drncajući, gl. im. drncanje) – ići kamo rado, laganim i brzim korakom, gotovo poskakujući ili plešući, npr. ići na kakvu zabavu, ples ili u goste; svrš. podrncati.

d'Indati, nesvrš. (pril. sad. d'Indajući, gl. im. d'Indanje) – isto što i d'imati.

dr̃sati, nesvrš. (pril. sad. dr̃sajući, gl. im. dr̃sanje) – hodati potresujući tijelo i postružujući nogama; usp. dr̃mati

drùcati, nesvrš. (pril. sad. drùcajući, gl. im. drùcanje) – hodati ukručeno i udarajući stopalima; svrš. podrùcati (kamo), poći.

Đ

dīpàti, nesvrš. (pril. sad. dîpajući, gl. im. dîpanje) – 1. radosno i bučno skakutati; 2. trčkarati tamo-amo radi obavljanja kakva posla; svrš. dîpiti/dîpnuti, – naglo skočiti proizvodeći buku; na brzinu jednim skokom komu što ukrasti i pobjeći.

F

filîti, nesvrš. (pril. sad. *filîjući,* gl. im. *filánje*) – hodati vrlo brzo da se ne zakasni na odredište: svrš. *pofilî-ti* – poći kamo vrlo brzim korakom.

frckati, nesvrš. (pril. sad. *frckajući,* gl. im. *frckanje*) – hodati brzo sitnim koracima te lagano dodirajući tlo, što podsjeća na frcanje ili prelijetanje sitne ptice s grane na granu.

frndati, nesvrš. (pril. sad. frndajući, gl. im. frndanje) – hodati vrlo raspoloženo laganim korakom jedva dodirajući tlo, npr. odlazeći na kakvu zabavu ili u posjet voljenoj osobi; svrš. pofrndati – poći (frndalac – zvrk).

füsti se/fūzàti se, nesvrš. (pril. sad. fūzući se/fúzajući se, gl. im. fúzanje) – 1. (s)klizati se (v.); 2. kretati se kradomice; svrš. profūsti se – pasti.

G

gácati, nesvrš. (pril. sad. gúcajući, gl. im. gúcanje) – hodati dugim korakom po visokoj travi ili po blatu poput peradi ili krupne stoke.

galōpàti, nesvrš. (pril. sad. galōpàjući, gl. im. galōpánje) – ići kamo iz znatiželje ubrzano i dugim korakom, pa se kaže i "galopati kao konj"; svrš. pogalōpati – pojuriti

gàziti, nesvrš. (pril. sad. gàzeći, gl. im. gàženje) – 1. ići čvrstim vojničkim korakom; 2. hodati (mastiti) po oranici i poljoprivrednim kulturama, travi sjenokoše i sl.

gềgati se, nesvrš. (pril. sad. gềgajući se, gl. im. gềganje) – ići polako i gibati se lijevo-desno kratkim i širokim koracima poput gusaka.

gībàti se, nesvrš. (pril. sad. gîbajući se, gl. im. gîbanje) – hodati polako i ukočeno, jedva podižući stopala, obično pri hodanju u mraku.

gigàljati se, nesvrš. (pril. sad. gigàljeći se, gl. im. gigàljenje) – hodati pomoću gigalja, hodulja, štula, štaka (čak kròcula, trâmpula); usp. kronculàti, trampulàti, tetùrati se.

gmīzàti, nesvrš. (pril. sad. gmīzući, gl. im. gmīzanje) – 1. kretati se potrebuške, na laktovima i koljenima, puzati (v.); 2. ići pred kim vrlo ponizno, bez ponosa, puzati.

gondulàti se, nesvrš. (pril. sad. gondulàjući se, gl. im. gondulánje) – hodati polako, bezvoljno i ljuljajući se kao u čamcu, gonduli (tal. gondola).

gràbiti, nesvrš. (pril. sad. gràbeći, gl. im. gràbenje) – 1. kretati se dugim korakom želeći, stići kamo što prije; 2. žuriti, hitati za kim da ga se sustigne.

*gredti, nesvrš., ima samo prez.: gréden/grên, grédeš/grêš, gréde/grê, grédemo/grémo, grédete/gréte, grédu, te pril. grēdûći (idući, hodeći), a za druge oblike rabe se oblici gl. ići i hodati/hoditi (v.).

gʻrnuti/grunuti, svrš. – (kamo ili koga) nahrupiti, jurnuti.

grûndati, nesvrš. (pril. sad. grûndajući, gl. im. grûnda-

nje) – ići na vlastiti zemljišni posjed, imanje (njem. *Grundbesitz*); svrš. *pogrûndati* (poći), *dogrûndati* (doći, stići).

gûrati se, nesvrš. (pril. sad. gûrajući se, gl. im. gûranje) – nasilno ići naprijed kroz gužvu; svrš. gùrnuti se – probiti se.

gùrkati (koga, što, se) nesvrš. (pril. sad. gùrkajući, gl. im. gùrkanje) – ići polako gurajući; svrš. gùrknuti.

gùžvati se, nesvrš. (pril. sad. gùžvajući se, gl. im. gùžvanje) – hodati polako kroz mnoštvo, gužvu; usp. gûrati se, rìvati se.

Н

hîncati, nesvrš. (pril. sad. hîncajući, gl. im. hîncanje) – pogrdno za brzo hodanje žureći na kakvu zabavu ili susret s kakvom osobom, što drugi ne odobravaju; svrš. pohîncati (poći), dohîncati (doći).

hìtati, nesvrš. (pril. sad. hìtajući, gl. im. hìtanje) – žuriti kamo da se što prije stigne na cilj, npr. radi pružanja pomoći komu u nevolji; svrš. pohitati – poći vrlo žurno.

hìtriti, nesvrš. (pril. sad. *hìtreći,* gl. im. *hìtrenje*) – vrlo brzo, munjevito žuriti kamo.

hódati, nesvrš. (pril. sad. hódajući, gl. im. hódanje) – kretati se pješke općenito; česti su i učest. gl. hožēvàti, dohāževàti, rjeđe dohájati; imp. hòj!, hòmo!, hòte!; usp. ići

hodìti, nesvrš. (pril. sad. hodêći) – isto što i hódati.

hodati, nesvrš. (pril. sad. hràmajući, gl. im. hràmanje) – šepati (v.).

hfliti, nesvrš. (pril. sad. *hfleći,* gl. im. *hfljenje*) – vrlo brzo radosno juriti, hitati (kamo).

hūljàti se, nesvrš. (pril. sad. hūljajući se, gl. im. húljanje) – prilaziti kradom, prikradati se s kakvom lošom namjerom; im. hùlja – podlac.

ı

ìcì/iti, nesvrš. (pril. sad. ìdući) – 1. kretati se pješke; 2. hodati prema određenom cilju; 3. ići u (pohađati) školu; 4. hodati (družiti se) s kim; 5. napredovati i dr.; brojni su svrš. glagoli s predmecima dôjti, naìti, pôjti, zâjti; imp. hòj!, hòmo!, hòte!; usp. *gredti i hodati.

J

jézditi, nesvrš. (pril. sad. *jézdeći,* gl. im. *jézdenje)* – kretati se vrlo brzo, juriti, što nalikuje na galopiranje konja

jùrcati, nesvrš. (pril. sad. *jùrcajući,* gl. im. *jùrcanje)* – juriti tamo-amo, trčkarati bez jasna cilja, tj. zbunjeno, smotano.

jurēsati, nesvrš. (pril. sad. *jurēsajući,* gl. im. *jurēsanje)* – trčkarati za kim vrlo brzo iz znatiželje, a nepoželjan.

jurìšati, nesvrš. (pril. sad. *jurìšajući*, gl. im. *jurìšanje*) – 1. kretati se borbeno protiv neprijatelja u ratu, napadati, izvoditi juriš; 2. općenito ići protiv koga, navaljivati na koga.

júriti, nesvrš. (pril. sad. *júreći,* gl. im. *júrenje*) – 1. kretati se vrlo brzo; 2. razg. naganjati koga, tjerati, tražiti i hvatati; 3. žuriti se kamo zbunjeno, smeteno, kao "muha bez glave"; svrš. *jùrnuti* (navaliti); im. *jùrnjava* – kretanje u žurbi, trčanje, natjerivanje i sl.

Κ

kàsati, nesvrš. (pril. sad. kàsajući, gl. im. kàsanje) – 1. hodati žurno dugim korakom poput konja u kasu; 2. kretati se zaostajući za kim, kàskati (v.).

kàskati, nesvrš. (pril. sad. kàskajući, gl. im. kàskanje) – dem. od kàskati (v.), uz poteškoće kretati se za kim ili uz koga; svrš. pokàskati (kamo) – poći polako.

klembēsàti, nesvrš. (pril. sad. klembēsàjući, gl. im. klembēsánje) – pogrd. kretati se za kim klimavo i nepoželjno klēmpati (v.).

klàmpati, nsevrš. (pril. sad. klàmpajući, gl. im. klàmpanje) – hodati nespretno, pognuto i neskladno.

klatāriti, nesvrš. pogrd. (pril. sad. klatāreći, gl. im. kltárenje) – hodati tamo-amo bez jasnoga cilja, poput klata u zvonu: skitati se (v.), lunjati (v.); svrš. poklatāriti – poći u nepoznatom pravcu.

klātìti, nesvrš. pogrd. (pril. sad. klatêći, gl. im. kláćenje) – 1. kretati se tražeći što na sve strane; 2. isto što i klatārìti (v.).

klècati, nesvrš. (pril. sad. klècajući, gl. im. klècanje) – hodati bez čvrsta uporišta u koljenima; svrš. poklècnuti – oslabiti i popustiti u hodu (ili radu).

kſimati, nesvrš. (pril. sad. kſimajući, gl. im. kſimanje) – hodati bezvoljno, pospano, spuštene glave; svrš. pokſimati (kamo) – poći klimajući; pocuntàti (v. cuntàti).

klinčàti, nesvrš. pogrd. (pril. sad. klinčàjući, gl. im. klinčánje) – hodati kamo nepotrebno i nepoželjno – kaže se obično za djecu; svrš. poklinčàti; im. klînci (balavci, balavurdija).

kſi̇psati, nesvrš. (pril. sad. kſi̇psajući, gl. im. kſi̇psanje) – kretati se polako, umornim korakom, jedva podižući stopala; svrš. pokſi̇psati – poći, otići (kamo).

klīzàti, nesvrš. (pril. sad. klīžući, gl. im. klízanje) – kretati se po glatkoj, klizavoj površini (led, kamen) bez odvajanja stopala od tla; svrš. (s)klīznuti – pasti na tlo; isto što i tusti se (v.); usp. sklīzàti se.

klômpati, nesvrš. (pril. sad. klômpajući, gl. im. klômpanje) – hodati u klompama – obuća s drvenom potplatom, zatvorena u dijelu koji pokriva prste.

klopotàti, nesvrš. (pril. sad. klopotàjući, gl. im. klopotánje) – hodati u cokulama ili nanulama (u papučama s drvenom potplatom.

kljàckati, nesvrš. (pril. sad. kljàckajući, gl. im. kljàckanje) – 1. hodati stupkajući i jače pregibajući koljena uz malko priginjane glave; 2. hodati kradomice (kra-

dom, krišom), oprezno skrivajući se radi iznenađenja (koga); svrš. *pokljackati* – otići potiho i neprimjetno.

kljòckati, nesvrš. (pril. sad. kljòckajući, gl. im. kljòckanje) – hodati mlitavo uz jače klimanje glavom i tupkanjem nogama.

kolūtàti se, nesvrš. (pril. sad. kolūtàjući se, gl. im. kolútanje) – kretati se izvodeći kolute rukama, nogama i čitavim tijelom.

kopunati, nesvrš. (pril. sad. kopunajući, gl. im. kopunánje) – hodati i nogama udarati i kotrljati kamenje pred sobom.

koračàti, nesvrš. (pril. sad. koràčajući, gl. im. koràčanje) – kretati se nemoralnim ili malo izrazitijim korakom; svrš. koràknuti, iskoràknuti, zakoràknuti.

kotřljati se, nesvrš. (pril. sad. kotřljajući se, gl. im. kotřljanje) – 1. kolutati se, prevrtati se preko glave, valjati se bočno; 2. kretati se ubrzano nizbrdo; rulati se (v.), rolati se (v.).

kotùrati se, nesvrš. (pril. sad. kotùrajući se, gl. im. kotùranje) – 1. kretai se pomoću koturaljki (cipela s kotačićima); 2. hodati polako, mlitavo, umorno.

krétati (se), nesvrš. (pril. sad. *kréćući,* gl. im. *krétanje)* – 1. ići (prema, k, ka), odlaziti s jednog mjesta prema drugome; 2. biti pokretan; pješačiti, šetati.

krivùdati, nesvrš. (pril. sad. *krivùdajući,* gl. im. *krivùdanje*) – ići lijevo-desno zaobilazeći kakve prepreke na putu.

kroculàti, nesvrš. (pril. sad, kroculàjući, gl. im. kroculánje) – 1. kretati se pomoću krocula ili štaka (njem. Krücke, Krückstock; tal. gruccia); 2. hodati teškim i bučnim korakom.

kròčiti, nesvrš. ekspres. (pril. sad. *kròčeći,* gl. im. *kròčenje*) – ići (kamo) smjelo, koračati odvažno.

krúžiti, nesvrš. (pril. sad. *krúžeći,* gl. im. *krúženje*) – 1. kretati se kao da se opisuje kružnica; 2. hodati od mjesta do mjesta; ići na sve strane tražeći ili raznoseći što.

L

lândrati, nesvrš. pogrd. (pril. sad. lândrajući, gl. im. lândranje) – ići kamo nepotrebno, lunjati (v.); svrš. polândrati; im. lândraš – lutalica (njem. Land, herumlaufen – lunjati naokolo).

làziti, nesvrš. (pril. sad. *làzeći,* gl. im. *làzenje*) – 1. kretati se polako i potiho poput gmazova (gmizavaca); 2. prilaziti (komu, čemu) kradomice, neprimjetno.

lēlàti se, nesvrš. (pril. sad. lêlajući se, gl. im. lêlànje) – ljuljati se ili njihati se u hodu lijevo-desno; svrš. odlēlati se – poći (kamo) polagano, sporo, ljuljajući se, njišući se.

lepēriti, nesvrš. (pril. sad. lepērići, gl. im. leperênje) – ići kamo nepozvan; svrš. polēperiti – poći, pohitati kamo nepozvan i nepoželjan.

letiti, nesvrš. ekspres. (pril. sad. letêći, gl. im. letênje) – hodati vrlo brzo laganim korakom ("letjeti") obavljajući kakav važan i neodgodiv posao (zadatak); svrš. *doletìti* – doći; *poletìti* – poći, poletjeti.

lûnjati, nesvrš. (pril. sad. *lûnjajući,* gl. im. *lûnjanje*) – hodati bez jasna cilja, zbunjeno lutati, klatiti (v.).

lùskati, nesvrš. (pril. sad. *lùskajući*, gl. im. *lùskanje*) – hodati bahato, naprsito i snažno udarajući nogama; razlùskati – poderati obuću.

lūtàti, nesvrš. (pril. sad. lūtajući, gl. im. lūtanje) – kretati se ne znajući pravi put; 2. ići bez cilja, tumarati (v.); svrš. dolūtàti – nenadno doći; polūtàti – poći u nepoznatom pravcu.

ljòckati, nesvrš. (pril. sad. *ljòckajući,* gl. im. *ljòckanje*) – hodati sitnim i umornim korakom zabacujući težinu tjela s noge na nogu i klimajući glavom; svrš. *ljòcnuti,* pl*jòcnuti* – pasti na nos.

ljòskati, nesvrš. (pril. sad. *ljòskajući,* gl. im. *ljòskanje*) – ići čvrstim korakom i snažnim gaženjem, obično po blatu ili kaljuži; svrš. *ljòsnuti* – pasti: v. *pljòskati*.

ljūljàti se, nesvrš. (pril. sad. ljūljajući se, gl. im. ljū-ljanje) – hodati njišući se; usp. lelàti se.

Μ

màgliti, nesvrš. (pril. sad. màgleci, gl. im. màglenje) – hodati brzo, ali tiho poput magle nošene vjetrom; svrš. odmàgliti, razg. "dati vjetra petama" – pobjeći, nestati.

mahutàti, nesvrš. (pril. sad. mahutàjući, gl. im. mahutánje) – hodati ubrzano i snažno zamahivati rukama.

mantelàti, nesvrš. (pril. sad. mantelàjući, gl. im. mantelánje) – ići ubrzano zaogrnut ogrtačem (bez rukava), plaštom (tal. mantello) te snažno zamahujući rukama.

marčàti, nesvrš. uzviš. (pril. sad. *marčàjući,* gl. im. *marčánje*) – koračati vojničkim korakom (tal. *marciare*); usp. *marširàti*.

maršīràti, nesvrš. (pril. sad. maršīrajući, gl. im. maršīranje) – hodati svečanim vojničkim korakom, stupati u maršu; svrš. umaršīràti – ući kamo pobjedonosno (u rat).

mastiti, nesvrš. (pril. sad. màsteći, gl. im. màstenje) – 1. neodlučno hodati tamo-amo u ograničenom prostoru; 2. gaziti po odrđenoj zemlji, poljoprivrednim kulturama ili visokoj travi na sjenokoši; 3. bosonogo hodati i gnječiti grožđe u kakvom sudu radi dobivanja mošta i vina; 4. na gumnu hodati po klasju žitarica ili po zrelim suhim mahunama raznih poloprivrednih kultura radi odjeljivanja zrnja od pljeve, odnosno od mahuna; usp. mastuhàti i peštàti.

mastuhàti, nesvrš. (pril. sad. mastuhàjući, gl. im. mastuhánje) – isto što i mastiti, pestuhati i peštàti.

mèsti, nesvrš. (pril. sad. mētùći, gl. im. mètenje) – 1. kretati se ubrzano bježeći pred kim; 2. hodati uz neznatno dizanje nogu te tako po zemlji dižući prašinu (usp. prašiti); svrš. razg. pomèsti se – otići kao nepoželjan, pokupiti se.

micati se, nesvrš. (pril. sad. micući se, im. micanje)
– kretati se polako, sporo, jedva primjetljivo, uočljivo;

svrš. maknùti se, pomaknùti se, odmaknùti se, primaknùti se.

miìgati, nesvrš. (pril. sad. *miìgajući,* gl. im. *miìganje*) – hodati vrlo brzo oštrim korakom, što podsjeća na miganje (bljeskanje) munje.

migòljiti (se), nesvrš. sad. migòljeći, gl. im. migòljenje) – 1. kretati se uvijajući se, brezvoljno; 2. hodati zaobilazeći prepreke; 3. izbjegavati dužnosti, obaveze, kloniti se rada; svrš. odmigòljiti – otići, nestati neprimjetno.

miguljàti, nesvrš. (pril. sad. miguljàjući, gl. im. miguljánje) – kretati se ubrzo i živahno, obično lijevo-desno između ljudi ili raznih predmeta postavljenih kao prepreke kretanju ravno; svrš. odmiguljàti – nestati, otići vrlo brzo i potiho.

mlatárati, nesvrš. (pril. sad. *mlatárajući,* gl. im. *mlatáranje*) – 1. hodati snažno zamahujući rukama; 2. hodati tamo-amo bez jasna cilja.

mlātìti, nesvrš. (pril. sad. mlāteći, gl. im. mláćenje) – 1. kretati se odvažno, često prečice, preko polja ili livada; 2. ići kamo srdito, gazeći bezobzirno, kao mlatom po žitu na gumnu; pomlātìti – poći kamo iz prkosa, svojevoljno.

motàti se/mòtati se, nesvrš. (pril. sad. mòtajući se, gl. im. mòtanje) – kretati se tamo-amo bez jasna cilja, vrtjeti se (v.), mùvati se (v.).

mùvati se, nesvrš. (pril. sad. mùvajući se, gl. im. mùvanje) – besciljno se kretati, motati se, tumarati (v.).

Ν

nabādāti se, nesvrš. (pril. sad. nabádajući se, gl. im. nabádanje) – 1. hodati u cipelama s izrazito visokim potpetnicama; 2. hodati na prstima stopala po blatu, ili zbog kakve rane na peti.

nadolàziti, nesvrš. (pril. sad. nadolàzeći, gl. im, nadolàženje) – dolaziti (dohoditi) više njih pojedinačno.

nailàziti, nesvrš. (pril. sad. nailàzeći, gl. im. nailàženje) – isto što i nadolaziti.

napàdati, nesvrš. (pril. sad. napàdajući, gl. im. napàdanje) – nasilno ići protiv koga, npr. u ratu; usp. nasrtàti i navaljīvàti.

napredovàti, nesvrš. (pril. sad. napredùjući, gl. im. napredovánje) – kretati se naprijed.

napúštati, nesvrš. (pril. sad. napúštajući, gl. im. napúštanje) – ostavljati koga ili što, ići dalje; svrš. napùstiti – ostaviti.

nasrtati, nesvrš. (pril. sad. nasrčući, gl. im. nasrtanje) – silom napadati ili navaljivati na koga; svrš. nasrnuti – navaliti na koga.

natakīvàti se, nesvrš. (pril. sad. natakîvajući se, gl. im. natakivanje) – hodati na petama s uzdignutima prstima stopala, obično po blatu ili kaljuži (tal. tacco – potpetnica, peta).

natīkàti se, nesvrš. (pril. sad. natīčući se, gl. im. natīkanje) – 1. hodati u natīkačama, u obući otvorene

pete, koja se samo natakne na stopalo; 2. hodati na prstima u zatvorenoj obući da se ne zapadne u blato čitavim stopalom.

navaljīvati, nesvrš. (pril. sad. navaljūjući, gl. im. navaljivanje) – isto što i nasrtati (v.).

NI

njīhàti se, nesvrš. (pril. sad. njīhajući se/njīšući se, gl. im. njíhanje) – ići polako, umorno, ljuljajući se lijevo-desno s noge na nogu; usp. lēlàti se.

\cap

obilàziti, nesvrš. (pril. sad. obilàzeći, gl. im. obilàženje) 1. posjećivati ili nadgledati koga ili što; 2. ići zaobilazno zbog kakve prepreke na putu; svrš. obilći, zaobilći.

odfàziti, nesvrš. (pril. sad. odfàzeći, gl. im. odfàženje) – 1. ići kamo često, npr. na posao, u posjet i sl.; 2. napuštati koga, mjesto stanovanja ili rada; svrš. otfići – otputovati.

odmetati se, nesvrš. (pril. sad. odmićući se, gl. im. odmićanje) – zbog nesloge i pobune napuštati kakvo društvo ili organizaciju i odlazak iz mjesta boravka; svrš. odmetnuti se – pobuniti se i otići svojim putem; im. odmetnik.

odmicati (se), nesvrš. (pril. sad. odmicući (se), gl. im. odmicanje) – udaljavati se od koga ili čega; svrš. odmiknuti se – udaljiti se.

okofišati, nesvrš. (pril. sad. okofišajući, gl. im. okofišanje) – 1. hodati oko čega radi nadgledanja iz prikrajka; 2. kružiti u blizini onoga što se želi dobiti bez izravno pitanja ili molbe.

okružīvàti, nesvrš. (pril. sad. okružùjući, gl. im. okružívanje) – hodati okolo koga ili čega; svrš. okrūžìti – napraviti krug ili stati okolo koga ili čega.

ophòditi, nesvrš. (pril. sad. ophòdeći, gl. im. ophòdenje) – obilaziti, izviđati; posjećivati; kružiti od jednog mjesta do drugoga.

opkoljavati, nesvrš. (pril. sad. opkoljavajući, gl. im. opkoljavanje) – stavljati se u krug oko koga ili čega; svrš. opkoliti – stati, postaviti se u krugm okružiti.

Р

pahljàti, nesvrš. (pril. sad. pahljàjući, gl. im. pahljánje) – hodati kamo brzo, potiho i laganim korakom; svrš. popahljàti – poći kamo potiho, neprimjetno.

pāſiti, nesvrš. (pril. sad. pâleći, gl. im. pâljenje) – ići kamo vrlo brzim korakom, žuriti se; 2. odlaziti kamo srdito, uvrijeđeno ("napâljeno") nakon kakve svađe ili prepirke.

papučàti, nesvrš. (pril. sad. papučàjući, gl. im. papučánje) – 1. hodati u papučama; 2. kružiti tamo-amo, obično po gradu; usp. cavatàti.

paradîràti, nesvrš. (pril. sad. paradîrajući, gl. im. paradîranje) – 1. hodati odvažno na paradi, svečanoj vojničkoj smotri, proslavi; 2. hodati umišljeno kočepereći se, namećući se komu.

pasīvàti, nesvrš. (pril. sad. pasīvajući, gl. im. pasīvanje) – 1. prolaziti normalno pored koga ili čega; 2. prolaziti smotru, obavljati pregled u hodu; 3. ići ili prelaziti redovito u školu iz razreda u razred; svrš. pasàti – proći mimo koga, ići dalje, naprijed.

pastolàti, nesvrš. (pril. sad. pastolàjući, gl. im. pastolánje) – hodati pojačano stupajući cipelama (čak. pastólima).

pastuhàti; nesvrš. (pril. sad. pastuhàjući, gl. im. pastuhánje) – hodati stupajući poput konja, pastuha, što je pogrdan izraz i za neodgojena mladića, luskača; usp. lùskati.

patinàti, nesvrš. (pril. sad. patinàjući, gl. im. patinánje) – hodati vrlo brzo, trljajući nogu uz nogu nalik na pokrete ruke pri stavljanju kreme (čak. pàtine) i sjajenju cipela.

palēzdriti, nesvrš. (pril. sad. pelêzdreći, gl. im. pelêzdrenje) – ići kamo za kim ubrzano iz znatiželje; svrš. popelezdriti (pocuntati) – odlunjati, dopēlezdriti – dolunjati (docuntati).

pêntrati se, nesvrš. (pril. sad. *pêntrajući se,* gl. im. *pêntranje*) – uspinjati se s mukom, penjati se, verati se na strme uzvisine.

pènjati se/peti se, nesvrš. (pril. sad. pènjući se, gl. im. pènjanje) – v. pèntrati se i vèrati se; svrš. pòpeti se.

pestuhàti, nesvrš. (pril. sad. pestuhàjući, gl. im. pestuhánje) – gaziti, mastiti po rahloj zemlji ili po visokoj travi na sjenokoši; isto što i mastiti i peštàti.

peštàti, nesvrš. sad. (pril. sad. peštàjući, gl. im. peštánje) – hodati jače gazeći (čak. peštàjući); v. mastìti i pestuhàti; svrš. speštàti – zgnječiti, zgaziti.

pīrìti, nesvrš. (pril. sad. pîreći, gl. im. pîrenje) – odmicati, odlaziti vrlo brzo; otpiriti – otići, nestati, odmagliti

plahutàti, nesvrš. (pril. sad. plahutàjući, gl. im. plahutánje) – kretati se bučno plašeći koga ispred sebe, npr. divljač u lovu; usp. plehutàti.

plehutàti, nesvrš. (pril. sad. plehutàjući, gl. im. plehutánje) – hodati stvarajući buku, često udarajaći o kakav pleh (metal) radi tjeranja stoke ili divljači; svrš. doplehutàti – naglo dotrčati npr. u dvorište i poplašiti živad, što često učine djeca; usp. plahutàti; im. plahùt i plehùt.

plēsàti, nesvrš. (pril. sad. plêšući, gl. im. plêsanje) – 1. izvoditi plesove; 2. poslovno žuriti na razne strane, razg. skākàti u poslu; svrš. doplēsàti – dojuriti, dotrčati uzbuđeno.

plèsti, nesvrš. (pril. sad. plētùći, gl. im. pletênje) – hodati ukrštajući noge, plesti nogama poput ukrštanja igala pri pletenju.

pfivati, nesvrš. (pril. sad. pfivajući, gl. im. pfivanje) – 1. kretati se po vodi izvodeći razne pokrete rukama, nogama i čitavim tijelom; 2. lebdjeti na vodi nošen

vodenim strujom; svrš. *doplivati* – stići kamo plivajući ili hodajući uz poteškoče i nevolje.

pljàskati, nesvrš. (pril. sad. pljàskajući, gl. im. pljàskanje) – gaziti bezobzirno po blatu ili kaljuži te tako stopalima stvarati određeni zvuk ili pljesak; svrš. popljàskati (kamo) – poći; pljàsnuti – pasti u blato.

pljèskati, nesvrš. (pril. sad. pljèskajući, gl. im. pljèskanje) – hodati po kaljuži (vodi) te stopalima stvarati izražajan zvuk ili pljèsak; svrš. popljèskati (kamo), iz znatiželje ubrzano poći za kim.

pljòskati, nesvrš. (pril. sad. pljòskajući, gl. im. pljòskanje) – kretati se po blatu uz muklije gaženje nego što je pljàskanje i pljèskanje; svrš. pljòsnuti – pasti u blato.

pohòditi, nesvrš. (pril. sad. pohòdeći, gl. im. pohòđenje) – posjećivati koga ili što; usp. obilàziti i ophòditi.

polàziti, nesvrš. (pril. sad. polàzeći, gl. im. polàženje) 1. ići kamo redovito, npr. u školu (pohađati); 2. kretati se u određeno vrijeme da bi se stiglo na cilj u predviđeno vrijeme; svrš. pôći.

posítati, nesvrš. (pril. sad. posítući, gl. im. posítanje) – kretati se spotičući se, zapinjući o što nogom te gubeći ravnotežu; svrš. posínuti – zapeti i izgubiti ravnotežu, pasti.

potèpati se, nesvrš. (pril. sad. potèpajući se, gl. im. potèpanje) – skitati se (v.), klatariti se (v.); im. potepûh – skitnica.

potúcati se, nesvrš. (pril. sad. potúcajući se, gl. im. potúcanje) – tumarati, skitati se od mjesta do mjesta, od jednog do drugog čovjeka i sl.

povláčiti se, nesvrš. (pril. sad. povláčeći se, gl. im. povláčenje) – 1. vući se, tumarati bespsleno; skitati se; 2. uzmicati pred kim, odstupati (pred neprijateljem) u ratu; svrš. pòvući se.

prāšiti, nesvrš. slik. (pril. sad. prāšeći, gl. im. prášenje) – 1. hodati vukući noge po prašnjavom tlu te dižući prašinu za sobom; 2. ići kamo ubrzano i nestajati kao prašina nošena vjetrom.

prckati, nesvrš. (pril. sad. prckajući, gl. im. prckanje) – hodati poskakujući (obično djeca), što nalikuje na vožnju motociklom.

prelàziti, nesvrš. (pril. sad. prelàzeci, gl. im. prelàženje) – ići preko čega ili s jedne strane na drugu.

prhàti, nesvrš. (pril. sad. *pršući,* gl. im. *prhanje*) – kretati se brzo i poletnim korakom, što podsjeća na prhutanje ili polijetanje ptice s grane na granu.

približávati se, nesvrš. (pril. sad. približujući se, gl. im. približávanje) – dolaziti bliže (komu, čemu); svrš. priblížiti se.

priláziti, nesvrš. (pril. sad. prilàzeći, gl. im. prilàženje) – dolaziti bliže (komu); svrš. prilći – doći blizu, približiti se.

primicati se, nesvrš. (pril. sad. primicući se, gl. im. primicanje) – micati se bliže (komu, čemu); svrš. primakniti se – stati uz koga.

pristì zati, nesvrš. (pril. sad. pristì žući, gl. im. pristì zanje) – stizati (dolaziti) polako; svrš. pristì ći – stići, doći. prolàziti, nesvrš. (pril. sad. prolàzeći, gl. im. prolàženje) – ići u određenom smjeru pored koga ili čega; svrš. prôći, ići dalje.

provláčiti se, nesvrš. (pril. sad. provláčeći se, gl. im. provláčenje) – s mukom prolaziti kroz što; svrš. provůći se – proći, probiti se kroz kakav uski prolaz, otvor.

púzati, nesvrš. (pril. sad. půžući/půzajući, gl. im. púženje/púzanje) – v. gmizati.

R

rangutàti, nesvrš. (pril. sad. rangutàjući, gl. im. rangutánje) – hodati nezgrapno i teškim korakom poput orangutana.

rapotàti, nesvrš. (pril. sad. rapotàjoći, gl. im. rapotánje) – 1. hodati neotmjeno gazeći u teškim cipelama s potkovicama i čavlima koji stvaraju buku; 2. ići kamo često a nepotrebno i beskompromisno.

rēpàti, nesvrš. (pril. sad. *rêpajući,* gl. im. *rêpanje)* – trčkarati za kim ("ići komu za repom") iz znatiželje, a nepoželjan.

rodulàti se, nesvrš. (pril. sad. redulàjući se, gl. im. rodulánje) – kotrljati se, koturati se, valjati se; isto što i rolàti se.

rōſàti se, nesvrš. (pril. sad. rōſàjući se, gl. im. rōlánje) – v. roduſàti se, kotrljati se.

ropotàti, nesvrš. (pril. sad. ropotàjući, gl. im. ropotánje) – isto što i ropotàti.

rūlàti se, nesvrš. (pril. sad. rūlàjući se, gl. im. rūlánje) – valjati se ili kotrljati se stvarajući tutnjavu, bubnjavu.

S

silàziti, nesvrš. (pril. sad. silàzeći, gl. im. silàženje) – ići odozdo prema dolje, na niže mjesto, spuštati se; svrš. sîći – spustiti se s višeg mjesta na niže.

skākàti, nesvrš. (pril. sad. skācući, gl. im. skákanje) – odbacivati se naglo s jednog mjesta na drugo, kretati se skokovima, skačući; 2. ići vrlo brzo tamo-amo poslovno; nar. izr. "kamo mati (majka) okom – tamo šći, šćerka (kći, kćerka) skokom.

skakutàti, nesvrš. (pril. sad. skakutàjući, gl. im. skakutánje) – 1. kretati se u sitnim i laganim skokovima; 2. hodati ubrzano sitnim korakom.

skîtati se, nesvrš. (pril. sad. skîtajući se/skîćući se, gl. im. skîtanje) – 1. kretati se od mjesta do mjesta bez stalnog boravišta; 2. ići tamo-amo bez cilja, lunjati.

sklīzàti se, nesvrš. (pril. sad. sklîžući se, gl. im. sklízanje) – kretati se po skliskoj površini uz stalan dodir stopala i podlage; svrš. sklîznuti se – naglo promijeniti položaj, pasti.

smúcati se, nesvrš. pogrd. (pril. sad. *smúcajući se*, gl. im. *smúcanje*) – skitati se, klatariti se, povlačiti se (po ulicama i sl.).

sìljati, nesvrš. (pril. sad. *sìljajući*, gl. im. *sìljanje*) – ići kamo nepromišljeno, žuriti nerazumno; svrš. *posìljati* –

poći u propast.

sfnuti, nesvrš. i svrš. (pril. sad. *sfnući,* gl. im. *sfnje-nje)* – naglo (po)juriti, (po)letjeti nekamo.

strgàti, nesvrš. (pril. sad. stržući, gl. im. strganje) – hodati stržući cipelama po tlu kao "strgáčem" po motiki ili "vòtkom" po plugu radi čišćenja zalijepljene zemlje.

strūgàti, nesvrš. (pril. sad. strūgajući, gl. im. strúganje) – hodati teškim korakom i vukući stopala po tlu kao strugom po drvugladeći i oblikujući njegovu površinu; svrš. strūgnuti – pobjeći kamo za tren oka; v. šmūgnuti.

stùpati, nesvrš. (pril. sad. stùpajući, gl. im. stùpanje) – hodati ritmički i jače gazeći stopalima kao stupom u stupi pri sitnjenju zrnja poljoprivrednih kultura ili pri mekšanju konoplje i raznog sukna; svrš. stùpnuti – stati snažno, udariti stopalom po tlu.

stúpati, nesvrš. (pril. sad. stúpajući, gl. im. stúpanje) – 1. ići kamo odvažno, smjelo, pobjedonosno; 2. izlaziti pred koga radi pozdrava (u vojsci), počasti i sl.; svrš. stúpiti: a) stati pred koga svojevoljno ili na nečiji zahtjev; b) ući u određeni prostor; c) pridružiti se komu, određenom društvu, savezu i sl.

stùpkati, nesvrš. (pril. sad. stùpkajući, gl. im. stùpkanje) – hodati sitbnim koracima (djeca) uz malo glasnije gaženje stopalima.

Š

šaltelàti, nesvrš. (pril. sad. *šalelàjući*, gl. im. *šaltelá-nje*) – 1. kretati se skakućući/skakutajući (tal. *saltellare* – skakutati, poskakivati); 2. trčkarati tamo-amo.

šègati se, nesvrš. (pril. sad. *šègajući se,* gl. im. *šèganje*) – približavati se komu polako, neprimjetno, lukavo (čak *šègavo*).

šemelìti/šemeljìti, nesvrš. (pril. sad. *šemêleći/šemeljêći,* gl. im. *šemeljenje)* – hodati nestabilno, ljuljati se poput pijana čovjeka; svrš. *pošemelìti/pošemeljìti* – polutati kamo nepotrebno.

*š*èpati, nesvrš. (pril. sad. *š*èpajući, gl. im. *š*èpanje) – hramati, hodati nestabilno zbog kakve mane ili nedostatka u nogama.

šepíriti se, nesvrš. (pril. sad. *šepíreći se,* gl. im. *še- pírenje*) – hodati oholo, razmetljivo, praveći se važnim – obično momci pri udvaranju djevojkama – što podsjeća na ponašanje pauna i purana.

šepúriti se, nesvrš. (pril. sad. *šepúreći se,* gl. im. *šepúrenje*) – isto što i *šepírenje* (v.).

šētàti (se), nesvrš. (pril. sad. *šétajući (se),* gl. im. *šétanje)* – hodati umjerenim brzinom, obično bezbrižno, rjeđe službeno radi kakva nadgledanja ili izviđanja.

šetkārāti, nesvrš. (pril. sad. *šetkárajući,* gl. im. *šetkáranje*) – bezbrižno i polako šetati tamo-amo.

šètkati (se), nesvrš. (pril. sad. *šètkajući,* gl. im. *šètkanje)* – malo šetati, obično kradomice, radi špijuniranja; šetuckati; uhoditi.

šetùckati, nesvrš. (pril. sad. šetùckajući, gl. im. šetùckanje) – v. šètkati.

šìbati, nesvrš. (pril. sad. *šìbajući,* gl. im. *šìbanje)* – hodati vrlo brzo, obično bježeći (odmičući) pred progoniteljem koji često prijeti prutom ili šibom u ruci.

škarpinàti, nesvrš. (pril. sad. *škarpinàjući,* gl. im. *škarpinánje*) – 1. hodati u cipelicama (tal. *scarpino* – cipelica); 2. hodati u laganim plitkim i elegantnim cipelama (muškim ili ženskim); 3. dugo i naporno pješačiti.

škarponàti, nesvrš. (pril. sad. *škarponàjući,* gl.im. *škarponánje*) – 1. hodati u visokim (dubokim) planinarskim cipelama (tal. *scarponi*); 2. hodati neotmjeno, grubo, gaziti neoprezno.

škôrnjati, nesvrš. sad. škôrnjajući, gl. im. škôrnjanje) – 1. hodati u čizmama (čak. škôrnjama); 2. bježati pred kim; 3. tjerati koga od sebe uz povik: Škôrnjaj (se)!, (tj.; idi dalje!, gubi se!, putuj!).

škrtačàti, nesvrš. (pril. sad. *škratčàjući,* gl. im. *škrta-čánje*) – ići ubrzano oštrim korakom, što potsjeća na trljanje tvrdom četkom (čak. *škrtàčom)* po tvrdoj podlozi.

šljūnìti, nesvrš. pogrd. (pril. sad. *šljūneći,* gl. im. *šljúnjenje*) – ići kamo nerazumno, nepoželjno; im. *šljúte;* atrib. *šljūtav,* tj. budalast, glup, nerazuman.

šljútiti, nesvrš. (pril. sad. *šljúteći,* gl. im. *šljútenje)* – isto što i *šljūnìti.*

šmùgati, nesvrš. (pril. sad. *šmùgajući*, gl. im. *šmùganje*) – udaljavati se vrlo brzo bježeći pred kim; svrš. *šmùgnuti* – naglo pobjeći, razg. *zbrìsati* (v. *brìsati*), nestati.

špancīràti, nesvrš. (pril. sad. *špancīrajući,* gl. im. *špancīranje*) – 1. šetati umjerenom brzinom radi odmora i razonode (njem *spanzieren*); 2. besposličariti, ići naokolo, lunjati.

šprîntati/sprìntati, nesvrš. (pril. sad. *šprîntajući/sprìntajući,* gl. im. *šprîntanje/sprìntanje)* – 1. u športu trčti što većom brzinom u završnici trke na kratke ili duge pruge (staze); 2. utrkivati se, trčati na kratke pruge (engl. *sprint* – trčanje vrlo brzo).

štakljàti, nesvrš. (pril. sad. *štakljàjući,* gl. im. *štakljánje*) – hodati nabadajući se na štakama (pikama), što podsjeća na zabadanje štakljeva ili potpornog kolja uz sadnice graha, graška i dr.

štòcati, nesvrš. (pril. sad. *štòcajući*, gl. im. *štòcanje*) – hodati po blatu nabadajući se na prstima ili na petama ostavljajući za sobom trag štocanja stopalima; usp. *štròcati*.

štīkàti (se), nesvrš. (pril. sad. štíčući, gl. im. štíkanje) – hodati ubrzano, obično više njih jedan za drugim, na odstojanju, što nalikuje na kotače seoskih kola što jure ili štíču; svrš. raštīkàti se – razići se na razne strane, obično u potragu za kim ili čim; poštīkàti se – otkotrljati se.

štròcati, nesvrš. (pril. sad. *štròcajući,* gl. im. *štròcanje*) – hodati uranjajući (propadajući) stopalama u blato, što usporava kretanje.

šūljàti se, nesvrš. (pril. sad. *šūljajući se,* gl. im. *šúljanje*) – ići polako, tiho, kradomice (primicati se ili udaljavati se) gotovo bez dizanja stopala.

šúnjati se, nesvrš. (pril. sad. *šúnjajući se,* gl. im. *šúnjanje*) – isto što i *šūljàti se* (v.).

šverlati, nesvrš. (pril. sad. *šverljajući,* gl. im. *šverljanje*) – hodati izvrćući stopala u gležnjevima.

švìndlati, nesvrš. (pril. sad. *švìndlajući,* gl. im. *švìndlanje)* – 1. hodati tamo-amo da se zamuti svoj pravac kretanja, onemogući slijeđenje ili izbjegne kakvu obavezu, zavara protivnika ili takmaca; 2. izvlačiti se, provlačiti se (njem. *schwindeln*); im. *švìndler*.

švrljàti, nesvrš. (pril. sad. *švrljajući,* gl. im. *švrljanje*) – ići tamo-amo besposleno, lunjati, šetkarati.

Τ

tabanàti, nesvrš. (pril. sad. tabanàjući, gl. im. tabanánanje) – 1. hodati bosonog, po tabanima; 2. bježati pred kim; razg.: "potprašiti (komu) tabanje," tj. nagnati koga ili prisiliti na bijeg; "dati vjetra tabanima (... petama)" – pobjeći pred kim.

tàbati, nesvrš. (pril. sad. tàbajući, gl. im. tàbanje) – 1. (kamo) snažno gaziti (hodati); 2. nogama nabijati podlogu; 3. kretati se (vrtjeti se) pokraj nekoga (ili nečega) kad se želi što dobiti bez direktnog pitanja (obično djeca).

tabunàti, nesvrš. (pril. sad. tabunàjući, gl. im. tabunánje) – 1. hodati po visokoj travi na sjenokoši: 2. gaziti i prljati stočnu hranu; svrš. stabunàti, utabunàti – izgaziti (što) ili izudarati (koga) nogama.

tâncati, nesvrš. (pril. sad. tâncajući, gl. im. tâncanje) – 1. plesati (v.); 2. iron. bježati pred kim u nevolji da se izbjegne batine; razg. "skakati preko metle"; 3. žuriti (skakati) tamo-amo poslovno.

tandrkati, nesvrš. (pril. sad. tandrčući, gl. im. tandrkanje) – hodati tamo-amo ubrzano, obično u nevolji tražeći rješenje kakva problema.

tàpkati, nésvrš. (pril. sad. *tàpkajući,* gl. im. *tàpkanje)* – hodati ubrzano i potiho tako da se čuje samo lagano dodirivanje tla stopalima; svrš. *potàpkati* – otićikamo potiho, bez buke.

tèći, nesvrš. (pril. sad. *tēkùći,* gl. im. *tèčenje*) – 1. kretati se trkom (v. *trčàti);* 2. ići kamo žureći, bez zastajanja.

tetùrati se, nesvrš. (pril. sad. tetùrajući (se), gl. im. tetùranje) – hodati nesigurno, jedva održavajući ravnotežu; posrtati.

tombulàti se, nesvrš. (pril. sad. tombulàjući se, gl. im. tombulánje) – kotrljati se, prevrtati se, preokretati se; hodajući često padati; svrš. stombulàti se – skotrljati se, pasti.

töpkati, nesvrš. (pril. sad. töpkajući, gl. im. töpkanje) – hodati tako da se jasno razabire udaranje (gaženje) stopalima, topot, za razliku od tapkanja kad se jedva čuje bat koraka; usp. tùpkati.

tòrnjati se, nesvrš. (pril. sad. tòrnjajući se, gl. im. tòrnjanje) – ići kamo potjeran, obično u imperativu: tòrnjaj se!, tj. odlazi!, gubi se!

trampolati, nesvrš. (pril. sad. trampolajući, gl. im. trampolánje) – hodati pomoću trampola (tal. trampolo), štaka, hodulja, gigalja.

trčàti/trčati, nesvrš. (pril. sad. trčêći/trčēći, gl. im. trčā nje) – ići vrlo brzo, teći, juriti; vojn. trčēćim korakom – trčanje umjerenom brzinom, a povećanjem te brzine kaže se trkom; svrš. dotrčati, istrčati, otrčati, pretrčati, utrčati.

trčkárati, nesvrš. (pril. sad. trčkárajući, gl. im. trčkáranje) – žuriti tamo-amo radi obavljanja neodgodivih poslova.

tròckati, nesvrš. (pril. sad. tròckajući, gl. im. tròckanje) – hodati isjeckanim korakom snažno gazeći, ali tiše od stùpanja.

trôncati, nesvrš. (pril. sad. *trôncajući,* gl. im. *trôncanje)* – kretati se teškim i otegnutim korakom.

trotàti, nesvrš. (pril. sad. *trotàjući,* gl. im. *trotánje)* – žuriti se ubrzano kao kasom na konju (tal. *trottare* – kasati).

trùckati, nesvrš. (pril. sad. trùckajući, gl. im. trùckanje) – isto što i tròckati (v.), ali uz mukliji bat koraka.

trumbēsàti, nesvrš. pogrd. (pril. sad. trumbēsàjući, gl. im. trumbēsánje) – ići kamo nepotrebno i nepozvano; svrš. potrumbēsàti (poći), dotrumbēsàti (doći), a još pogrdnije: dotrūbìti – banuti.

trûmpati, nesvrš. (pril. sad. trûmpajući, gl. im. trûmpanje) – hodati uz snažno, muklo i otegnuto gaženje nogama, grublje nego tròckati (v.) i trùckati (v.).

trùpkati, nesvrš. (pril. sad. trùpkajući, gl. im. trùpkanje) – hodati trupajući ili udarajući nogama sitnije kamenje po putu (v. kopunàti).

tumàrati, nesvrš. (pril. sad. tumàrajući, gl. im. tumàranje) – hodati bez određena cilja, bez orjentacije, lutati (v.).

tùmbati se, nesvrš. (pril. sad. tùmbajući se, gl. im. tùmbanje) – 1. ići mlitavo gubeći ravnotežu te posrćući lijevo-desno; 2. kotrljati se, prevrtati se ("tombulati se"); svrš. stùmbati se – pasti spotači se.

U

uhodîti, nesvrš. (pril. sad. uhodêći, gl. im. uhođênje) – potajno ili kradomice obilaziti ili posjećivati koga (ili što) radi prikupljanja tajnih ili povjerljivijih podataka.

ulàziti, nesvrš. (pril. sad. ulàzeći, gl. im. ulàženje) – ići u odrđeni omeđeni ili zatvoreni prostor.

upūtiti se, svrš. – krenuti, poći u određenom pravcu. uskākati, nesvrš. (pril. sad. uskačući, gl. im. uskakanje) – skačući ili ubrzano ulaziti u kakav zatvoren ili omeđen prostor; svrš. uskočiti – ući.

uspinjati se, nesvrš. (pril. sad. uspinjući se, gl. im. uspinjanje) – hodati uzbrdo (uzbrdice), po usponu; svrš. uspeti se, popeti se.

utčávati, nesvrš. (pril. sad. utrčávajući, gl. im. utrčávanje) – ulaziti kamo trčećim korakom; svrš. utřčati – ući trčeći.

utrkīvāti se, nesvrš. (pril. sad. utkujući se, gl. im. utrkívanje) – nastojati trčeći stići (kamo) prije drugoga.

utr̃pati se, svrš. – nasilno ući, ugurati se (kamo).

uvāliti se, svrš. – isto što i utrpati se (v.).

uvláčiti se, nesvrš. (pril. sad. uvláčeći se, gl. im. uvláčenje) – ulaziti kamo uz poteškoće, uporabom sile; svrš. uvůći se – ući kamo, doći do cilja.

V

vagabundāriti, nesvrš. (pril. sad. vagabundāreći, gl. im. vagabundārenje) – hodati beskompromisno, skitati se, lutati, tumarati (v.), potucati se (lat. vagari – skitati se, lutati); isto što i vagabundāti.

vagabundàti nesvrš. (pril. sad. vagabundājući, gl. im. vagabundánje) – v. vagabundārìti.

vèndrati se, nesvrš. (pril. sad. vèndrajući se, gl. im. vèndranje) – penjati se, uspinjati se polako okrećući se lijevo-desno (njem. sich wenden – okretati se, brtati se).

vèrati se, nesvrš. (pril. sad. vèrući se, gl. im. vèranje) – 1. penjati se hvatajući se rukama ili opirući se nogama, pentrati se (v.); 2. ići uzbrdo, na uzvisine; svrš. uzvèrati se – popeti se kamo.

veslàti/vèslati, nesvrš. (pril. sad. veslàjući/vèslajući, gl. im. veslánje/vèslanje) – 1. kretati se plovilom po vodi pomoću vesala; 2. hodati malo pritegnuto te ubrzano i snažno zamahujući rukama kao veslima po vodi; svrš. zaveslàti.

vlàkati, nesvrš. (pril. sad. vlakàjući, gl. im. vlakánje)
hodati po visokoj travi sjenokoše ili po obrađenoj zemlji te gaziti ili gnječiti sve poput vlake, brane ili drljače.

võtkati, nesvrš. (pril. sad. võtkajući, gl. im. võtkanje) – hodati čvrstim korakom, što podsjeća na snažno struganje "võtkom" (čistilicom) zemlju s pluga ("vrgnja") pri oranju.

vràćati se, nesvrš. (pril. sad. vràćajući se, gl. im. vràćanje) – dolaziti (ili odlaziti) natrag odakle je netko pošao (odnosno došao); svrš. vrnùti se – doći (ili poći) natrag na polazište.

vràniti se, nesvrš. (pril. sad. vràneći se, gl. im. vrànjenje) – hodati neodlučno tamo-amo poput vrane, ptice kradljivice koja se vrti oko kuće s namjerom da se domogne hrane nemijenjene psima ili živadi. Taj se izraz rabi za okolišanje djece oko odraslih (ili čega) kad žele što dobiti bez direktnog pitanja.

vrlūdati, nesvrš. (pril. sad. vrlūdajući, gl. im. vrlūdanje) – kretati se u ograničenom prostoru bez jasna cilja, lutati; teturati.

vrlútati, nesvrš. (pril. sad. vrlútajući, gl. im. vrlútanje) – isto što i lūtàti, vrlūdati (v.).

vrpòljiti se, nesvrš. (pril. sad. vrpòljeći se, gl. im. vrpòljenje) – kretati se nespokojno u ograničenom prostoru, meškoljiti se, hodati nemirno tamo-amo "kao mačak oko vruće kaše", žitka jela – kaže se za dijete kad se vrti oko majke da što dobije od nje, ili za neodlučna

čovjeka kad se sprema da napokon krene na kakav neprivlačan posao ili neželjeno putovanje.

vrtìti se, nesvrš. (pril. sad. vrtêći se, gl. im. vrtênje) –
1. vrtjeti se u krugu; 2. uznemireno hodati tamo-amo, vrpoljiti se.

vrzmati se, nesvrš. (pril. sad. vrzmajući se, gl. im. vrzmanje) ići besciljno tamo-amo, razg. motati se, krū-

vūcàrati se, nesvrš. pogrd. (pril. sad. vucârajući se, gl. im. vucáranje) – skitati se, nemoralno hodati kamo, tumarati besposleno, povlačiti se skim nemoralno.

vůči se, nesvrš. (pril. sad. vūkùći se, gl. im. vúčenje) – 1. hodati polako, sporo i bezvoljno; 2. skitati se, smucati se, vucarati se u lošem društvu.

Ζ

zahòditi, nesvrš. (pril. sad. zahòdeći, gl. im. zahòdenje) – hodati izačega, u zaklon, zalaziti (obično o Suncu, Mjesecu).

zalàziti, nesvrš. (pril. sad. zalàzeći, gl. im. zalàženje) – 1. ići polako i nestajati s vidika, zahoditi iza koga ili čega; 2. često odlaziti kamo, npr. u posjet (u goste), posjećivati; svrš. zâći, izâći s púta (vídika i dr.) – nestati.

zaobilàziti, nesvrš. (pril. sad. zaobilàzeći, gl. im. zaobilàženje) – hodati zaobilazno, neizravno, okolnim putem; svrš. zaobilći – poći zaobilazno.

zapūtiiti se, svrš. – poći nekim putem; krenuti, uputiti

zavláčiti se, nesvrš. (pril. sad. zavláčeći se, gl. im. zavláčenje) – 1. uvlačiti se, probijati se i prodirati kamo s poteškoćom, ulaziti s naporom; 2. ulaziti kamo potajno, kradomice; svrš. zavůći se, uvůći se uz napor ili poteškoće.

zībati se, nesvrš. (prl. sad. zîbajući se, gl. im. zîbanje) – hodati ljuljajući se ili njišući tijelo lijevo-desno.

zônzati (se), nesvrš. (pril. sad. zônzajući se, gl. im. zônzanje) – 1. nepotrebno ili beskompromisno hodati naokolo, klatariti, klatiti, skitati se, tumarati (v.); 2. ići "zônzo" (onomat. "zn-zn") – zvuk što ga stvaraju muhe i drugi kukci leteći tamo-amo oko nas.

zvrndati, nesvrš. (pril. sad. zvrndajući, gl. im. zvrndanje) – hodati kamo oholo i samouvjereno, obično ubrzano kao zvrk (čigra); usp. frndati.

Ż

žbandâti/žbandīvàti, nesvrš. (pril. sad. *žbàndajući /žbandîvajući,* gl. im. *žbandánje/žbandîvanje)* – 1. hodati nagnuto u stranu, lijevo ili desno (tal. *sbandare* – naginjati se); 2. skretati s pravog puta kretanja; svrš. *žbandâti* – skrenuti s pravca kretanja, ili s uma, pa se kaže "*žbandân*", što znaći luckast, sulud, poremećena uma.

žbrindulàti, nesvrš. (pril. sad. *žbrindulàjući,* gl. im. *žbrindulánje*) – hodati u dronjcima, poderan (tal. *sbrendolo, sbrindella* – dronjak, odrpina).

Viktor BOŽAC: SINONIMKA I METAFORIKA GLAGOLA "HODATI" U GOVORIMA JUŽNE I ZAPADNE ISTRE, 73-86

ždrībati, nesvrš. (pril. sad. *ždrībajući,* gl. im. *ždrībanje*) – ići kamo nepromišljeno, brzopleto, nezadrživo, pohincati poput neukroćena ždrijepca (ikav. *ždrípca*).

žgambetàti, nesvrš. (pril. sad. *žgambetàjući,* gl. im. *žgambetánje)* – 1. hodati u vrlo kratkoj odjeći, hlačama ili suknji, ističući golotinju nogu (tal. *sgambato);* 2. u hodu podmetati nogu suputniku (tal. *fare la sgambetta);* 3. hodati brzim i oštrim korakom općenito.

žvenglati, nesvrš. (pril. sad. *žvenglajući,* gl. im. *žvenglanje*) – hodati zabacujući jednu nogu ispred druge.

žventulàti, nesvrš. (pril. sad. *žventulàjući,* gl. im. *žventulánje)* – hodati ubrzano u hlačama širokih nogavica koje se povijaju oko nogu poput lepeza ili ručnih mahalica (tal. *sventolare* – mahati, vijati se).

UOBIČAJENI NAČINSKI PRILOZI UZ GLAGOLE KRETANJA

Radi što potpunijega, jasnijega i točnijeg oslikavanja ljudskoga kretanja pješke ili hodanja, uz glagole rabe se brojni prilozi. Evo pedesetak takvih čestih priloga navedenih abecednim redom: bahato, bizero (živahno), brzo, čudno, čvrsto, (otmjeno), galantno (uljudno), gobasto, gospocki (gospodski), grbasto, huljajuće, lino (lijeno), na podrs (tresući se i postrgujući nogama), na poskok (poskakujući), neneormalno, nepažljivo, nesmotreno, nestabilno, normalno, odvažno, oholo, otmjeno,

pažljivo, pijano, pognuto, pogrbljeno, polako, pospano, potiho, prignuto, ravno, ritmički, sapeto, seljački, smišno (smiješno), šepavo, šlampavo, švrlavo (nenormalno), štuto (umišljeno, uobraženo, uzdignuta nosa), ubrzano, uobičajeno, usporeno, uspravno, vojnički, zadihano, zapuhano, zgrbljeno, zgrčeno, živahno, žustro (čvrsto), žvelto (ubrzanu) i dr.

Kad bismo navedenome pridodali i duševna stanja pješaka, npr. *bezvoljno, radosno, tužno, žalosno* itd., slika svakodnevnog izražavanja našeg običnog čovjeka bila bi daleko potpunija, no tada bi naš prikaz ove teme bio nekoliko puta opširniji, što ovom prigodom nije moguće objaviti.

ZAVRŠNE RIJEČI

Na temelju dugogodišnjeg zapažanja i bilježenja osobitosti govora čakavca na području južne i zapadne Istre, a ne na temelju literature – koje uostalom o toj temi nema – autor je ovim prikazom želio ukazati, prvo, na jezično bogatstvo narodnoga govora, i to uzevši u razmatranje samo izražavanje u vezi s glagolom hodati (ići), pješačiti; drugo, objasniti što točnije uporabu pojedinih glagola kretanja pješke; treće, potaknuti čitatelje na razmišljanje i razvijanje osjećaja za jezik, za ispravno i lijepo jezično izražavanje u svakoj prigodi.

Mutvoran / Momarano (foto: D. Krmac, 2002).

Skitaća / Schitazza (foto: D. Krmac, 2002).

Ovakvo osebujno izražavanje svojstveno je u prvom redu starijem pučanstvu na selu, dok je govor mlađih naraštaja, osobito u gradu, iz dana u dan sve siromašniji. No danas ni na selu mlađi ne razumiju mnoge od ovih navedenih izraza, a nekmoli da bi ih rabili u svome govoru. U to smo se uvjerili bezbroj puta u razgovoru s omladinom, pa i pismenim upitnicima (anketama) u pojedinim školama na navedenom području (Buje, Poreč, Rovinjsko selo, Kanfanar, Bale, Vodnjan, Divšići, Marčana, Krnica, Pula).

Gledano u cjelini, primijetili smo da se mlađi naraštaji (omladina i njihovi roditelji) malo obaziru na izražavanje starijih (djelova), da ne mare za obogaćivanje svog izražavanja, već se, naprotiv, često služe jezičnim poštapalicama: *ovaj, pa, ništa* i sličnim tzv. jezičnim nametnicama (parazitima) i ponavljanjima istih izraza i misli.

Utješno je ipak to što nakon dugog razdoblja nametnutog i službenog zanemarivanja ili zapostavljanja čakavskih govora, pa i izravnih izrugivanja na račun čakavskoga izražavanja u svakodnevnome neslužbenom govoru, u novije doba u pojedinim mjestima i u školi oživljava interes za taj govor – izvorni i prvotni materinski nam jezik. U najemu nastaju i književna ostvarenja, upriličuju se susreti mladih dijalektalnih pisaca, dodjeljuju se nagrade i izriču priznanja takva najuspešnija ostvarenja, i tome slično. Ali stručni i znanstveni radovi o pojedinim čakavskim govorima još uvijek su rijetkost.

Neprekidnim izumiranjem vrijednih i razboritih staraca, danomice nestaje i izvorno bogatstvo naših mjesnih govora, zato je poželjno latiti se pera, zapisivati i tako spasiti od zaborava (izumiranja) ono što se još spasiti može. S tim u vezi naši bi stari u južnoj Istri rekli: "Ima posla Barbarigi!", a "Stumorine su pred vratima!", "Trdo je na ten svitu!" i "Nikad drugo u Marčanu!"

Što navedene izreke znače i kad se tako i slično govori?

Stari su Rimljani govorili: "Si duo dicunt idem, non est idem!" – što znači da kad dva govore isto, to nije sasvim isto, pa tako ni kad dva rade isto (npr. hodaju), to nije posve (jednako). U tome nalazimo i općepoznatu ljudsku tankoćutnost, a kako je istarski čovjek radišan, mudar i osjećajan, on svu raznolikost svijeta oko sebe nastoji jezično točno obilježiti. Zato ima takvo mnoštvo izraza za hodanje, bilo da oni izražavaju radnju ili posredno pomoću metafora, aluzija i sl.

Jezik je najsloženije i najpleminitije opće dobro koje je nestalo uzajamnim djelovanjem ljudskoga uma i fizičkoga rada. U bogatoj slojevitosti jezika vrlo važno mjesto pripada naglasku, pa jezikoslovci često ističu da je on "duša jezika" (govora), zato smo i mi obilježili govorni naglasak pojedinih izraza, no kako on nije svuda jednak, označili smo onu varijantu koja prevladava u govoru, a mjetimice i dvije kad su obje vrlo raširene.

Ovaj isječak iz vrlo složene istarske čakavštine završavamo parafrazirajući stihove pjesnika Petra Preradovića na početku ovoga rada te izjavljujemo: To je govor zavičaja moga!

Boljun / Bogliuno (foto: D. Krmac, 2000).

Viktor BOŽAC: SINONIMKA I METAFORIKA GLAGOLA "HODATI" U GOVORIMA JUŽNE I ZAPADNE ISTRE, 73-86

SINONIMIA E METAFORICA DEL VERBO "HODATI" (ANDARE) NELLE PARLATE DELL'ISTRIA MERIDIONALE ED OCCIDENTALE

Viktor BOŽAC

Università di Fiume, Facoltà di Filosofia di Pola, HR-52100 Pola, Via Mateti ć Ronjgov 1

RIASSUNTO

Sulla base di pluriennali osservazioni e rilevazioni delle specificità della parlata ciacava nell'Istria meridionale ed occidentale, ma non sulla base della letteratura – che d'altra parte manca in questo caso – l'autore ha inteso dimostrare: primo – la ricchezza linguistica della parlata popolare, prendendo ad esempio solo il caso dell'espressione connessa al verbo hodati (nel senso di andare), pješačiti (camminare); secondo – spiegare in maniera quanto più esatta l'uso dei verbi che esprimono il movimento a piedi; terzo - invitare i lettori alla riflessione e allo sviluppo del senso di lingua, in modo da ottenere una corretta ed elegante espressione linguistica in ogni circostanza.

Un'espressione questa che è caratteristica soprattutto dei più anziani nelle aree rurali, mentre la parlata dei giovani, specie in città, è di giorno in giorno più povera. Oggi tuttavia, anche nei paesi, diversi giovani non comprendono molte delle espressioni riportate, figurarsi inserirle nel proprio modo di esprimersi. Abbiamo avuto modo di rendercene conto varie volte di persona nel corso di colloqui con i giovani, ed anche grazie a questionari scritti (sondaggi), in alcune scuole dell'area interessata dalla ricerca (Buie, Parenzo, Villa di Rovigno, Canfanaro, Valle, Dignano, Divšići, Marzana, Carnizza, Pola).

Osservando in generale, abbiamo notato che le giovani generazioni (i giovani ed i loro genitori) danno poco peso all'espressione degli anziani, che non sono interessati ad arricchire la propria espressione e che, anzi, usano spesso intercalazioni linguistiche come ovaj, pa, ništa, parassiti linguistici e la ripetizione delle stesse frasi e degli stessi concetti.

Consola il fatto che dopo un lungo periodo di trascuratezza imposta ed ufficiale o di poca cura della parlata ciacava, persino di derisione di quest'espressione parlata non ufficiale, di recente in alcune località e nelle scuole, si sta riscoprendo questa che è la lingua madre originaria. In questa lingua stanno nascendo opere letterarie, si organizzano simposi di giovani scrittori dialettali, si rilasciano premi e riconoscimenti per le opere migliori e via dicendo. Sono ancora piuttosto rare, invece, le opere scientifiche specializzate sul ciacavo.

Con l'incessante scomparsa di valenti ed agguerriti anziani, giornalmente sparisce anche la ricchezza originale dei dialetti locali. È perciò auspicabile prendere in mano una penna per annotare e salvare dall'oblio quello che è ancora possibile salvare.

Gli antichi Romani dicevano "Si duo dicunt idem, non est idem!", quando due dicono la stessa cosa non è lo stesso. Così quando due fanno la stessa cosa (ad esempio camminano) non lo fanno in modo uguale. In questo troviamo anche la ben conosciuta sensibilità popolare, e visto che l'istriano è operoso, saggio e sensibile, cerca di descrivere in maniera linguisticamente esatta tutta la varietà del mondo che gli sta attorno. Per questo esistono tanti sinonimi del verbo camminare, sia che esso esprima un'azione, sia se è usato in senso metaforico, allusivo, ecc.

La lingua è il bene comune più nobile e complesso, nato dall'influenza reciproca fra la mente umana e il lavoro fisico. Nella ricca stratificazione della lingua un ruolo molto importante è occupato dall'accento, tanto che i linguisti spesso rilevano come esso sia "l'anima della lingua". Per questo pure noi abbiamo registrato l'accento di alcune espressioni, ma visto che esso non è uguale dappertutto, abbiamo riportato la variante dominante e, in alcuni casi, le due varianti più diffuse.

Parole chiave: parlata ciacava, verbo "andare", forme verbali, sinonimi, metafore, lingua d'uso, Istria meridionale, Istria occidentale

original scientific paper UDC 81'373 (497.5)

ricevuto: 2001-06-28

STRATIFICAZIONI ADRIATICHE E IL TRIESTINO

Jasna GAČIĆ
Università di Fiume, Facoltà di Filosofia di Pola, HR-52100 Pola, Via Mateti ć Ronjgov 1

SINTESI

Nel lavoro viene approfondito il contributo del triestino ai contatti glottologici croato-italiani (parlate ciacave della Dalmazia centrale). La ricerca muove da un'indagine svolta negli anni settanta tra i contadini e i pescatori del Borgo Grande di Spalato. La classificazione dei romanismi secondo la loro possibile origine rivela che nella maggior parte dei casi il corrispondente viene attestato in più di un idioma neoromanzo e che il triestino stesso rientra nella maggioranza dei casi nelle categorie miste. Il numero dei lemmi attestati soltanto nel dialetto triestino è esiguo, il che permette di concludere che il triestino non ha avuto un influsso così importante sulla formazione dei romanismi dalmati (area centrale) come avrebbero suggerito le condizioni storico-culturali e quelle geografiche.

Parole chiave: lingue in contatto, lingua franca, triestino, romanismi, Dalmazia

THE ADRIATIC STRATIFICATION AND THE TRIESTE DIALECT

ABSTRACT

The paper deals with the contribution of the Trieste dialect to linguistics' contacts between the Croatian and Romance languages on the central Dalmatian coast. The research was based on the material collected in the early 1970's within the population of elderly inhabitants of Veli Varoš, a district of Split. The classification of Romanic words according to their origin reveals that in most cases the correspondent is found in more than one neo-Romanic layer. The Trieste dialect is also part of these mixed categories. The number of the headwords evidenced only in the Trieste dialect is very limited, which brings us to the conclusion that this dialect has not had such an important impact on the creation of Romanic words in the ciacavian dialect of Split as the historical, cultural and geographical conditions would have suggested.

Key words: languages in contact, lingua franca, Trieste dialect, Romanic words, Dalmatia

Il lavoro si propone di approfondire lo studio della *lingua franca* della Dalmazia, regione la cui storia linguistica fu giustamente definita da Metzeltin "un campo privilegiato per lo studio esemplare di tutti gli aspetti delle lingue in contatto" (Metzeltin, 1988, 568). Le situazioni diglossiche di lingue diverse in questa zona, infatti, sono continue. Si sovrappongono l'una all'altra le stratificazioni croato-dalmatica, croato-veneziana, croato-italiana, con l'immissione, durante il periodo della dominazione asburgica, della cultura mitteleuropea. Il risultato ne è – per dirla con Ursini – "un tessuto cangiante di variazioni, la cui originalità linguistica è ancora largamente sconosciuta" (Ursini, 1989, 357).

Questo lavoro rappresenta un tentativo di penetrare nell'originalità linguistica delle parlate croato-dalmate, con l'obiettivo di discernere la fonte ispiratrice degli elementi alloglotti di origine romanza. Infatti, troppo spesso nei lavori degli studiosi, sia croati sia italiani, quando si tratta la problematica delle interferenze linguistiche e dei prestiti romanzi¹ la romanità viene espressa col termine generico "italiano" o "veneziano". Queste espressioni, e in particolare l'ultima, andrebbero definite con più precisione visto che il termine generico potrebbe includere – almeno per i prestiti che risalgono al periodo successivo al 1797 e vanno fino al 1918 – il triestino quale variante autonoma di un veneziano di posizione marginale, ma importante per il momento storico mitteleuropeo della Dalmazia.

Le discussioni sulla *lingua franca* parlata nell'Adriatico hanno – come ben sappiamo – fornito notevoli contributi come quelli – per citare solo i più rilevanti – del Bidwell (1967), del Folena (1968-70), del Cortelazzo (1977), nonché quelli di Metzeltin (1988) e di Ursini (1987). Il Bidwell suggerì l'ipotesi del "veneziano coloniale" quale *lingua franca* usata in Dalmazia, mentre Cortelazzo preferì parlare dell'italiano (veneziano) "regionale" anziché di quello "coloniale" (Cortelazzo, 1977, 525). Comunque, per quanto divergenti nella terminologia, gli autori si riferiscono a quello che Vianello definì un "italiano parlato più o meno bene e con inevitabili adattamenti (dalmatico-veneti), ma *speditamente* dagli abitanti alloglotti del litorale e delle isole di Dalmazia" (Vianello, 1955, 68).

Nel considerare il bilinguismo specifico dei ceti popolari della Dalmazia Gačić rileva che i parlanti del croato conoscevano ben poco la lingua da cui prendevano in prestito gli elementi alloglotti (Gačić, 1991, 218). Si tratta del cosiddetto "bilinguismo funzionale" (Havranek, 1964, 180), chiamato anche "passive or receptive bilinguism", "semibilinguism" o "rudimentary bilinguism" (Kalođera, 1991-1992, 71). Diverso invece è

il bilinguismo cittadino, caratteristico del ceto borghese, che funse da intermediario nell'importazione degli elementi romanzi nella parlata autoctona dei contadini e dei pescatori spalatini. Del tutto contrarie le osservazioni di Vidos (Folena, 1968-1970, 555) secondo cui "città dalmate come Ragusa, Spalato e Zara erano centri culturali di prim'ordine, i cui abitanti croati erano sempre bilingui nel più perfetto senso della parola".

Vista la scarsezza di fonti sicure in grado di confermare teorie sul "bilinguismo perfetto" o "funzionale" nelle regioni descritte, ci limitiamo ad affermare che il bilinguismo perfetto, almeno negli ultimi cento anni (cioè dal 1918, e in particolar modo dopo il 1943-44), si è visto estinguere e sostituire da un bilinguismo molto più passivo. Quest'ultimo si è mantenuto in quanto necessario alla convivenza croato-romanza permettendo ai parlanti di madrelingua croata la comprensione del veneto-dalmata, ma poca abilità di produzione linguistica.

Tornando al discorso delle stratificazioni romanze tra cui anche il triestino, mettiamo in rilievo che quest'ultimo è considerato da Canepari "l'irradiatore predominante dei dialetti italiani a cui s'ispirano varietà istriane e giuliane nonché quelle dalmate" (Canepari, 1984, 88). La tesi è confermata anche da Chiaroni che accenna alla coloritura triestina assunta dal dialetto di Zara dopo il 1866, periodo in cui Trieste sostituisce Venezia come punto di riferimento amministrativo, commerciale e culturale (Chiaroni, 1985, 146).

Per quanto concerne l'identità glottologica del triestino moderno, va sottolineato che esso rappresenta il continuatore del tergestino, sostrato di origine friulaneggiante dal quale con l'andar del tempo si è distaccato. Per i suoi tratti fonici oggi viene annoverato tra le parlate venete di base veneziana settecentesca² anche se il suo lessico è secondo Pellegrini caratterizzato da "particolari filoni rari o ignoti nelle altre parlate, pur strettamente affini delle Venezie" (Pellegrini, 1987, 6). L'autore si riferisce all'antico tergestino al quale aggiunge importanti elementi alloglotti sloveni e tedeschi sottolineando che non vanno trascurati gli elementi lessicali penetrati dalle parlate istriane romanze. Oltre all'influsso del veneziano il triestino avrebbe anche risentito di un forte influsso del toscano il quale secondo Pinguentini penetrò nel tessuto linguistico di quest'idioma grazie a numerose famiglie fiorentine vissute a Trieste tra il XII e il XV sec. (Pinguentini, 1969, 5). Le impronte toscane sarebbero in particolare presenti nel lessico e nella fraseologia. Secondo Canepari, le particolarità foniche del triestino (Canepari, 1980, 90-91) sono:

¹ Non essendo il caso di citare in questa sede la completa bibliografia sui romanismi in Dalmazia, rinviamo a Muljačić, 1968, 1981, 1988 e a Ursini, 1987.

² Per la "venetizzazione" del triestino rinviamo a Devoto, Giacomelli, 1972, 60.

- la neutralizzazione delle vocali /e ε , o \supset /,
- l'articolazione alveoprepalatale (o alveopalatale) di /c/ e /d/,
- /ts dz/ possono esser affricati, ma per lo più sono sequenze dentali; in posizione iniziale /ts/ resta spesso sordo,
- /s z/ sono alveolari; tra vocali si ha generalmente il sonoro, salvo casi di composizione ancora sentita,
- la velarizzazione di /N/ finale di parola e di sillaba seguita da altra consonante,
- l'articolazione prevelarizzata di /l/ in tutti i contesti.

Nel periodo asburgico Trieste si sviluppò come un importante centro dell'Impero, diventando agli inizi del Settecento *porto franco*. La fisionomia del dialetto si formò in modo autonomo nel corso dell'Ottocento (Doria, 1987, 545) e sulla costa orientale dell'Adriatico il triestino³ sostituì il "veneziano coloniale" in un momento storico particolare, ovvero quello successivo alla caduta della Serenissima. Sposando felicemente elementi tedeschi, sloveni e croati il triestino diventò – se non *lingua franca* – almeno lingua di prestigio⁴ nelle terre dalmate orientate amministrativamente verso Vienna, ma culturalmente e tradizionalmente legate alla costa occidentale del Golfo.

Il campionamento scelto per l'indagine sulle varietà romanze soggiacenti al termine "italiano" o "veneziano" in Dalmazia, è il glossario delle voci romanze appartenenti al dialetto ciacavo di Spalato, incluso in Gačić (Gačić, 1979, 107-155) e rivisto dopo la pubblicazione del *Vocabolario del veneto-dalmata* di L. Miotto (Miotto, 1984). Si tratta di 1091 voci di origine romanza (inclusi i doppioni) raccolte in un'indagine effettuata negli anni settanta presso i contadini e i pescatori di Veli Varoš (Borgo Grande), rione più vecchio di Spalato.

Il corpus è stato diviso in 19 categorie: 1. voci dalmatiche; 2. etimologie non risolte; 6 3. derivazioni, 4. altro (composti); 5. voci attestate in un dizionario dell'italiano; 6. voci attestate nel dizionario del veneziano; 7. voci attestate nel dizionario veneto-dalmata; 8. voci attestate soltanto in uno dei dizionari del dialetto triestino; 9. categoria mista di lemmi sia di provenienza veneziana sia veneto-dalmata; 10. categoria mista di lemmi attestati nel veneziano e nell'italiano; 11. categoria mista di voci di provenienza triestina e veneziana; 12. categoria mista di voci attestate nel dialetto triestino e veneto-dalmata; 13. categoria mista di voci attestate nel dialetto triestino e nella lingua italiana; 14. categoria mista di voci attestate in italiano e nel veneto-dalmata;

15. categoria mista di voci attestate in italiano, nel triestino e nel veneto-dalmata; 16. categoria mista di voci attestate in italiano, nel veneziano, nel veneto-dalmata; 17. categoria mista di voci attestate nel dizionario del triestino, del veneziano e dell'italiano; 18. categoria mista di voci attestate nel triestino, nel veneziano e nel veneto-dalmata e infine 19. categoria mista di voci attestate sia in italiano sia nel veneziano, nel triestino e nel veneto-dalmata.

LE CATEGORIE DEI ROMANISMI

1.	Relitti dalmato-romanzi	50
2.	Etimologie non risolte	39
3.	Voci derivate da una radice neoromanza	
	mediante suffissi croati	53
4.	Altro	2
5.	Voci il cui corrispondente è attestato in un	
	dizionario della lingua italiana 119	
6.	Voci il cui corrispondente è attestato nel	
	dizionario del dialetto veneziano	54
7.	Voci il cui corrispondente è attestato nel	
	dizionario del veneto-dalmata	18
8.	Voci il cui corrispondente è attestato in uno	
	dei dizionari del triestino	10
9.	Voci il cui corrispondente è attestato nei	
	dizionari dei dialetti veneziano e veneto-	
	dalmata	19
10	.Voci il cui corrispondente è attestato nei	
	dizionari del dialetto veneziano e della lingua	
	standard	50
11	.Voci il cui corrispondente è attestato nei di-	
	zionari del dialetto veneziano e del triestino	63
12. Voci il cui corrispondente è attestato in un		
	dizionario del dialetto triestino e del veneto-	
	dalmata	22
13	.Voci il cui corrispondente è attestato in un	
	dizionario della lingua standard e nel dialetto	
	triestino	59
14	.Voci il cui corrispondente è attestato in un	
	dizionario della lingua standard e nel dialetto	
	veneto-dalmata	10
15	. Voci il cui corrispondente è attestato in un	
	dizionario della lingua standard nonché nei	
	dizionari del dialetto veneto-dalmata e di	
	quello triestino	25
16	. Voci il cui corrispondente è attestato nei	
	dizionari dell'italiano, del veneziano e del	
	veneto-dalmata	10

³ Per il carattere ibrido del triestino si consulti Vidossich, 1987-1988, 258.

⁴ Per la triestinità del veneto-dalmata usato come lingua del bordo si veda Metzeltin, 1990, 59-73.

⁵ Per un tentativo di classificazione e di stratificazione dei prestiti italiani del XVI secolo cfr. Hyrkkanen, 1971-1975, 41-44.

⁶ Si tratta della categoria composta da voci la cui etimologia incerta risulta dal disaccordo tra gli autori dei rispettivi dizionari: per es. arbun 'pesce, Pagellus Erythrinus' che per i suoi tratti fonici e semantici potrebbe risalire al ven.d. arbon, o al ven. arbon / ribon, ma per il quale Vinja non esclude l'origine dalmatica (JE, I, 21).

- 17. Voci il cui corrispondente è attestato nei dizionari dell'italiano, del dialetto veneziano e del triestino 123
- 18. Voci il cui corrispondente è attestato nei dizionari dei dialetti veneziano, triestino e veneto-dalmata 225
- 19. Voci il cui corrispondente è attestato nei dizionari della lingua standard, nonché in quelli dei dialetti veneziano, triestino e venetodalmata

In chiave statistica, tra gli strati neoromanzi, 119 lemmi risulterebbero italianismi⁷ (12,6%), 54 voci sarebbero attestate soltanto in una fonte veneziana (5,7%) (non confermate, quindi, nei dizionari del dialetto triestino o in quelli dell'italiano), 18 voci la cui etimologia risalirebbe soltanto al veneto-dalmata (1,9%) e 10 voci (1,1%) riconducibili soltanto alla matrice triestina. Riteniamo, tuttavia, opportuno trattare con cautela i dati statistici che rivelano un numero così importante di elementi italiani e la loro consecutiva alta percentuale visto che essi potrebbero anche esser dovuti in parte all' "imperfezione", cioè all'incompletezza dei dizionari dialettali (Boerio, 1856; Kosovitz, 1889; Pinguentini, 1957, 1969; Doria, 1987; Miotto, 1984). Molto spesso, infatti, i dizionari si limitano a segnare soltanto elementi di distacco dalla lingua standard trascurando magari elementi in cui il dialetto concorda con lo standard.

Procedendo con l'analisi abbiamo deciso di applicare due criteri possibili. Il primo è quello dei dizionari che - per quanto limitati siano come fonte - sono l'unica prova che abbiamo a disposizione. Ricordiamo di nuovo che questo criterio rappresenta in un certo senso anche i limiti del nostro lavoro. Il fatto che una voce non sia attestata da un dizionario non significa necessariamente che essa non esiste in un determinato idioma (ci riferiamo a uno dei tanti esempi come briscola, voce veneziana assente dal Boerio). È appunto per questo che abbiamo aggiunto all'analisi anche un secondo criterio - quello dell'ubicazione temporale e della diffusione geografica del termine. La prima esclude - nel nostro caso - tutti i lemmi che potrebbero risalire a una fonte neo-romanza, ma la cui presenza è attestata in un dizionario di lingua croata prima del periodo asburgico⁸ cioè prima della fine del Settecento. Per quanto invece concerne la diffusione geografica, quella era seguita come criterio di riserva per scartare ossia includere una determinata fonte neo-romanza.

Applicando i criteri menzionati abbiamo proceduto innanzitutto mettendo da parte i relitti del dalmatico come appartenenti allo strato pre-neoromanzo. Sono in

tutto 50 romanismi (Tab. 1). In seguito sono state scartate anche le voci la cui etimologia non è stata completamente chiarita sia per motivi formali che semantici, o ancora per il disaccordo tra autori di interpretazioni etimologiche (Tab. 2, 39 in tutto). A questo elenco di voci eliminate abbiamo accluso anche quello delle voci derivate, quindi voci la cui radice è romanza, ma sono state formate con elementi croati e rappresentano di conseguenza prestiti completamente adattati (Tab. 3, 53 in tutto). Dai 1091 lemmi di partenza, siamo così scesi a un numero più ristretto di 947 lemmi da sottoporre all'analisi. Proseguendo con l'eliminazione abbiamo sottratto a questo numero 119 voci attestate solo in uno dei dizionari di lingua italiana. Si tratta quindi di lemmi che non figurano - almeno non nella forma o nel significato corrispondente - nei dizionari dialettali. In seguito sono state sottratte le voci veneziane (Tab. 6, 54 lemmi in totale) e quelle attestate soltanto nel venetodalmata (Tab. 7, 18 lemmi). Abbiamo aggiunto all'elenco dei lemmi eliminati anche quello delle voci attestate in un dizionario dell'italiano o del veneziano (Tab. 10, 50 lemma in tutto), quello delle voci attestate in un dizionario del veneziano o del veneto-dalmata (Tab. 9, 19 lemmi), quello delle voci attestate nel dizionario dell'italiano e del veneto-dalmata (Tab. 14, 10 lemmi) e infine quello delle voci attestate in un dizionario dell'italiano, del veneziano e del venetodalmata (Tab. 16, 10 lemmi).

Rimanevano i 10 lemmi (Tab. 8) attestati soltanto in uno dei tre dizionari dialettali del triestino (Kosovitz, 1889; Pinguentini, 1957, 1969; Doria, 1987) numero al quale abbiamo aggiunto anche le categorie miste e con le quali si è arrivati a un totale di 567 lemmi (70,4%) attestati in uno dei tre dizionari del dialetto triestino. Queste voci sono state spartite in otto categorie:

VOCI IL CUI CORRISPONDENTE È ATTESTATO IN UNO DEI DIZIONARI DEL DIALETTO TRIESTINO

		<u>Lemmi/Tab:</u>
1.	Il triestino	10 (Tab. 8)
2.	Il veneziano e il triestino	63 (Tab. 11)
3.	Il veneto-dalmata e il triestino	22 (Tab. 12)
4.	L'italiano e il triestino	59 (Tab. 13)
5.	L'italiano, il veneto-dalmata, il	
	triestino	25 (Tab. 15)
6.	L'italiano, il veneziano, il triestino	123 (Tab. 17)
7.	Il veneziano, il veneto-dalmata, il	
	triestino	225 (Tab. 18)
8.	L'italiano, il veneziano, il veneto-	
	dalmata, il triestino	140 (Tab. 19)
Totale:		667

⁷ In questo lavoro chiameremo italianismi, venezianismi e triestinismi voci attestate in uno dei dizionari dei rispettivi idiomi.

⁸ Ci siamo serviti innanzitutto dell'ARJ, 1880 e dell'ERHSJ, 1971-1974.

La tavola mette in evidenza che tra le otto categorie che racchiudono la matrice triestina quelle più numerose sono le categorie miste che comprendono almeno uno, se non due altri idiomi oltre al triestino: il veneziano/il triestino (63 lemmi), il veneziano/il venetodalmata/il triestino (225); l'italiano/il triestino (59 lemmi). Sottolineiamo, tuttavia, che nell'analisi di questi gruppi va tenuto conto del fatto che in queste categorie il triestino anziché un vero e proprio fornitore di prestiti si presenta piuttosto come il tramite degli elementi appartenenti a un altro idioma, prevalentemente il veneziano oppure l'italiano. Ricordiamo in questa sede che, per quanto concerne l'affiliazione del triestino al veneziano, esso presenta sostanzialmente - a differenza dell'antico tergestino - una variante del veneziano, per cui è più che logico che la possibile fonte di molti romanismi venga attestata sia in uno dei dizionari del triestino sia nel Boerio - fonte per il veneziano. Per quanto, invece, concerne l'italiano, ricordiamo da una parte l'osservazione di Pinguentini sull'emigrazione massiccia tra il XII e il XV sec. di molte famiglie fiorentine e la conseguente toscanizzazione del triestino. D'altra parte è da tener presente l'influenza dell'italiano dovuta al suo uso negli enti pubblici. Rimangono a questo punto le categorie miste che includono l'italiano/il veneziano/il triestino (123 lemmi), e l'italiano/il veneziano/il veneto-dalmata/il triestino (140) come possibili fornitori di prestiti. Anche qui c'è da sottolineare il fatto che negli esempi appartenenti a queste categorie il triestino ha il ruolo di un idioma minore all'interno della grande famiglia in cui l'elemento maggiore è costituito dall'italiano, o dal veneziano. Si tratta quindi di fonti che potremmo denominare come 'panromanze' o meglio ancora 'panitaliane'.

Restano la categoria dei 10 lemmi attestati soltanto in uno dei dizionari del dialetto triestino nonché quella dei 22 lemmi attestati nel veneto-dalmata e nel triestino.

VOCI IL CUI CORRISPONDENTE E ATTESTATO IN UNO DEI DIZIONARI DEL DIALETTO TRIESTINO (Ko., Do., Pin.)

- 1. būf⁹ s.f. 'T. delle sarte, sboffo, sgonfio' < tr. bufo 'id.' (Do.) /att. a Pola, significato affine al friul. buf 'refolo di vento', it. buffo 'soffio impetuoso, folata di vento', da una radice onomatopeica *buff, ben rappresentata in tutto il dominio romanzo occidentale.
- 2. figurôžast agg. 'di bella figura' < tr. figuroso 'id.' (Do.) / non att. in it.
- 3. forkëta s.f. 'forcina' tr. forcheta / parola tipicamente veneta (Pin., Do.).

- 4. kântara s.f. 'pesce, Cantharus lineatus' < tr. cantara 'id.' (Do., Pin.) (it. cantaro) / att. in Istria. Secondo Do. voce dotta < lat. cantharus.
- 5. kanjëta s.f. 'specie di cappello rigido' < tr. caneta 'id.' / il ven. caneta 'cannuccia' (Pin., Do., Bo.) / att. a Cherso.
- kavadür s.m. 'operaio che lavora in cava' < tr. cavador 'id.' (Do., Pin.) / cava (Bo.) / att. a Parenzo e a Orsera.
- 7. pliš s.m. 'felpa, tessuto simile al velluto' < tr. plis 'id.' (Pin., Do.) (prestito francese tramite o no il ted. Plusch, da cui il cr. pliš).
- 8. špašėj s.m. 'carruccio, sostegno di legno che si usa per far imparare a camminare ai bambini' < tr. spaseggio 'id.' / ven.d. spasegiar (Pin., Do., Mi.) / att. secondo Do. in tutto il Veneto.
- timunávat v. 'reggere il timone, timoneggiare' < tr. timonar(e) 'id.' / ven. timon, it. timone (Do., Bo., G.) / secondo Do. voce veneta.
- 10. tumêra s.f. 'tomaia' < tr. tomera 'tomaia' (Pin., Do.) Secondo Do. presente anche nel venez., chiogg., trev

Negli esempi della prima categoria l'ubicazione geografica ha fatto scartare forketa, špašej, timunavat e tumera visto che, nonostante la loro assenza dal dizionario di Boerio, l'etimologia fornita dal dizionario di Doria ne attesta la presenza o nel veneziano o addirittura in tutto il Veneto. Per quanto concerne kavadur anche qui potrebbe trattarsi di una voce veneziana non confermata nel dizionario di Boerio dove comunque figurano cava e cavada ecc. Sempre secondo Doria nel caso di pliš si tratterebbe di un prestito tedesco per la lingua croata, e non di un romanismo. Il triestino plis deriverebbe direttamente dalla stessa voce. Restano buf < tr. bufo (che potrebbe, tuttavia, anche derivare dalla voce italiana buffo 'soffio impetuoso, folata di vento'), figurožast < tr. figuroso, kantara < tr. cantara e kanjeta < tr. caneta. Per kantara - che tra l'altro appare anche in altre forme in Dalmazia - sia Skok (ERHSJ) che Doria confermano l'etimologia dotta derivante < lat. cantharus. Per quanto invece concerne kanjeta il lemma è presente sotto la forma di caneta anche nel veneziano, ma con il significato di 'cannuccia, cannuccina'.

Una categoria invece che ci è sembrata di interesse particolare è quella che trova equivalenti per i romanismi della Dalmazia nei dizionari del triestino e del veneto-dalmata. Si tratta di un gruppo di lemmi (22 lemmi in totale) che potrebbero esser ricondotti a una matrice doppia, composta dai due dialetti i quali potevano aver influito da più vicino di qualsiasi altro idioma italiano sui romanismi dalmati.

⁹ Per motivi tecnici in questo lavoro l'accento croato breve discendente sovrastante le vocali a, e, i, o, u sarà segnato: ä, ë, ï, ö, ü.

VOCI IL CUI CORRISPONDENTE È ATTESTATO NEI DIZIONARI DEL VENETO-DALMATA E DEL TRIESTINO (Mi., Ko., Pin., Do.)

- 1. bonkúlović s.m. 'buongustaio' < ven.d. bonculovich, tr. bonculovic' 'id.' (Mi., Do.) (bon culo + ovic').
- civetũn s.m. 'persona amorale' < ven.d., tr. ziveton 'civettone' (Mi., Do.) /att. ad Alb., Fiume, Lussingr., Che.
- 3. *ćakulôn* s.m. 'chiacchierone' < ven.d., tr. *ciacolon* 'id.' (Mi., Do.) / (diff. nel Veneto e in Istria: ven. *ciacola*) (Bo.).
- 4. *diletîn* s.m. ' panciotto' < ven.d., tr. *gilé* (Mi., Do., Ko., JE) / (diff. nel Veneto).
- 5. flocun s.m. 'frottolone' < ven.d. flocion 'bugiardo', tr. flocion 'frottolone' (Mi., Do., Pin., Ko.).
- 6. fötan agg. 'adirato' < ven.d. fotarse, fotado, tr. fota 'ira', foterse 'infischiarsi' (Mi., Do.) (< tosc. fotta). Per Skok dall'it. fotta da fottere (ERHSJ).
- 7. kläpa s.f. 'combriccola, brigata' < tr., ven.d. clapa 'id.'(Mi., Do.) (< friul. clape 'combriccola').
- 8. làštik s.m. 'elastico' < ven., tr. lastico 'id. (Mi., Do.) (diff. nel Veneto, < it. elastico).
- 9. lazanjūr s.m. 'materello' < ven.d., tr. lasagnol 'id' (Mi., Do.). Skok deriva lazanjar 'id.' (Smokvica) da lazanja (ERHSI).
- 10. macakâni s.m. 'canicida' < tr., ven.d. mazacani 'id.'/att. a Pir., roman. ammazzacani (Do., Pin., Mi.). Per Skok si tratta di un venezianismo (ERHSI).
- 11. müšula s.m. 'muscolo, mollusco' < tr. musolo 'id.', ven.d. musolo 'mollusco, Arca di Noè, ven. mussolo 'mitilo' (Do., Pin., Mi., Bo.) (< it. muscolo). Per Skok si tratta di un venezianismo (ERHSJ).
- 12. očëta s.f. 'anello di ferro del cancello' < tr., ven.d. oceto 'gancetto, asola' (Mi., Do.) /att. anche nel fium., it. occhietto (G.).
- 13. pašabrôd s.m. 'colabrodo' < ven.d., tr. pasabrodo 'id.' (Mi., Do., ERHSJ) /diff. in Istria, e nel friul. pasebrut.
- 14. pedöća s.f. 'mollusco, mitilo' < tr., ven.d. pedocio 'id.'(Mi., Pin., Do.) (< lat. tardo peduculus), ven. peochio (de mar) (Bo.).</p>
- 15. pöt s.m. 'recipiente metallico per attingere a bere, remaiuolo' < ven.d., tr. poto 'id.' (Mi., Pin., Do.) /e possibile una matrice veneta o italiana: it. potto 'bicchiere' (G.). Per Skok trattasi del grecismo diffuso in tutta la Dalmazia e le Bocche di Cattaro (ERHSI).
- 16. relôj s.m. 'orologio' (anche *leroj*) < ven.d., tr. *reloio* 'id.' (Mi., Do.) /ven. *relogio* (Bo.).
- 17. škafetîn s.m. 'cassetto' < ven.d., tr. scafetin 'id.' (Mi., Do., Pin.) /att. anche per il fium. Per Skok < scaffa (Lucca), skafeta (Bologna) dal longob. skafa (ERHSJ).
- 18. škoväce s.f.pl. 'spazzatura, rifiuti' < tr., ven.d. scovaza 'id.' (Mi., Do., Pin.) /ven. scoasa.

- 19. škovacêra s.f. 'pattumiera' < tr., ven.d. scovazera 'id.' (Pin., Do., Mi.) /ven. scoazera, squasera. Per Skok trattasi di un elemento ven.-friul. (ERHSJ).
- 20. štrüca s.f. 'pane di forma allungata, filone' < ven.d., tr. struz(z)a 'id.' (Pin., Do., Mi.) /att. a Canf., Fiume, bis., friul. di Gor., Istria. Per Do. < slov. struca a sua volta dal ted. Strutz.
- 21. šùmpreš s.m. 'ferro da stiro' < ven.d., tr. sopreso 'id.'/ven. fero de sopressar (Mi., Do., Bo.) /il v. sopresar è comune a tutto il Veneto.
- 22. terlīš s.m. 'tessuto pesante per fare le tute da lavoro' < tr. terlis 'id.', ven.d. terlis 'tuta da lavoro' < furl. (Do., Mi., ERHSJ) /Capod., Buie, Pola, Fiume, Lussingr., anaun.e trent., rover., bis., mugl. Voce diffusa nel Veneto, nel Friuli, in Istria. /a Brač e a Pelješac il sign. 'abito fatto di tela pesante' (ERHSJ).

Analizzando questo elenco di romanismi ci accorgiamo che per alcuni di loro l'equivalente neoromanzo - seppur non attestato nel dizionario di Boerio - trova la conferma della propria presenza nelle etimologie fornite dal dizionario di Doria (la presenza a volte confermata per tutto il Veneto). Si tratta dei casi come: ćakulon, điletin, laštik, mušula (dal punto di vista formale), šumpreš, trliš. Da aggiungere a questi anche macakani e škovacera per i quali Skok afferma una provenienza veneziana (la consonantizzazione del dittongo in *škovacera* < *scoazera* non presenterebbe un problema in quanto questo mutamento è frequente nell'adattamento delle voci romanze alla matrice fonica del croato). Anche škovace si potrebbero accludere a questa serie di venezianismi non attestati con l'osservazione che il Boerio conferma per il veneziano la forma scoase. Nel caso di reloj, il corrispondente attestato è relogio. Per gli esempi di pot e di fotan abbiamo lasciato spazio a un'interpretazione skokiana secondo la quale pot (applicando il criterio dell'ubicazione temporale) sarebbe un grecismo diffuso su tutta la costa adriatica orientale, mentre fotan sarebbe da collegare con il toscano fotta e da inserire quindi nella categoria italiano/triestino/veneto-dalmata. Per štruca, diffuso in Istria, nel Veneto, e nel Friuli lo stesso Doria prevede - citando Vidossi - una fonte slovena. Il caso di bonculović non è molto chiaro in quanto è difficile discernere con precisione se sia stato lo sloveno a ispirare la forma triestina o viceversa. D'altra parte nell'esempio di klapa il triestino rivela il suo ruolo di mediatore che veicola elementi friulani al venetodalmata. Rimangono allora: civetun, floćun, lazanjur, oceta, pasabrod, pedoca e škafetin quali elementi con una possibile derivazione triestina e veneto-dalmata, un gruppo dialettale che sostanzialmente potremmo chiamare una variante orientale del veneziano.

Nella conclusione si può evidenziare – sempre tenendo conto delle limitazioni di un lavoro basato su dati forniti dai dizionari – che il maggior numero dei romanismi nella parlata ciacava di Spalato appartiene ai

gruppi misti veneziano-triestino-veneto-dalmata (225), italiano-veneziano-triestino (123) e italiano-triestino-veneziano-veneto-dalmata (140) denominati come panitaliano o panveneziano. Seguono i lemmi con il corrispondente attestato in un dizionario della lingua standard (119 su 947). Un po' più moderato è il numero dei gruppi veneziano/triestino (63) e italiano/triestino (59), in cui il triestino rappresenta piuttosto il ricevitore degli elementi alloglotti che il loro fornitore. Il numero dei venezianismi ammonta a 54, i veneto-dalmatismi sono 18, i triestinismi sono 10 di cui – tolti i lemmi di origine veneziana non confermati da Boerio – soltanto tre risulterebbero dei triestinismi. D'altra parte nella

categoria mista dei 22 lemmi di possibile discendenza mista triestino/veneto-dalmata sette sarebbero i lemmi la cui origine potrebbe esser ricondotta a un gruppo di dialetti del veneziano orientale.

Tutto sommato i risultati dell'analisi sono, se non scarsi, almeno sorprendenti per una supposizione di partenza che sembrava valida, anche perché confermata da fatti storico-geografici e culturali. Il triestino non sembra aver avuto un'ascendenza rilevante sui prestiti romanzi della parlata ciacava di Spalato, e molto probabilmente neanche su quelli delle altre località lungo la costa dalmata, supposizione che, comunque, resta ancora da confermare.

JADRANSKA STRATIFIKACIJA IN TRŽAŠČINA

Jasna GAČIĆ

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Puli, HR-52100 Pula, ulica I. Matetića Ronjgova 1

POVZETEK

Raziskava je namenjena poglobljenemu preučevanju prostega jezika ("lingua franca") na jadranski obali kot osnovnega vira za romanske elemente v govoricah južne Hrvaške. V že obstoječih raziskavah, ki se ukvarjajo s to tematiko, opazimo težnjo po uporabi splošnih izrazov 'italijanska' ali 'beneška', ko poimenujejo romanske lingvistične interference v Dalmaciji. Izhajajoč iz predpostavke, da bi v beneškem segmentu lahko prepoznali segmente tržaščine (v smislu avtonomne različice beneščine z obrobnega položaja) vsaj kar zadeva habsburško obdobje v zgodovini Dalmacije, sem z raziskavo nameravala preveriti možnost, ali je tržaščina morda imela vlogo takega lingvističnega elementa, ki je bil bistvenega pomena v zgodovini Dalmacije v obdobju od leta 1798 dalje.

Analiza 1091. slovarskih gesel, ki so bila zbrana med anketiranjem ribičev in kmetov v Splitu, je pokazala, da tržaščina ni predstavljala pomembne vloge za romanske izposojenke v čakavskem narečju tega mesta, če ne le kot posrednik med italijanščino ali beneščino in med hrvaščino.

Iz raziskave namreč izhaja, da bi tržaščino lahko označili kot mogoč vir za romanske elemente 667. gesel, vendar pa si pri večini romanskih izrazov tržaščina deli to možnost z drugimi romanskimi narečji. Večji del romanizmov, katerim bi lahko pripisali tržaški izvor, spada torej v okvir mešanih skupin in morda izhaja iz nekega drugega neoromanskega dialekta: v beneško-tržaško-venetsko-dalmatinsko (225), v italijansko-beneško-tržaško (123) in italijansko-tržaško-beneško-venetsko-dalmatinsko (140), v beneško-tržaško (63), v italijansko-tržaško (59) ter v venetsko-dalmatinsko-tržaško (22). V teh primerih (z izjemo tržaško-venetsko-dalmatinske mešane kategorije, ki je bila deležna samostojne obravnave) se je tržaščina izkazala predvsem kot posrednik drugojezičnih elementov med italijanščino in beneščino in med čakavskimi govoricami in ne kot njihov dejanski izvor. [tevilo gesel, ki jih lahko navežemo izključno na tržaščino, je namreč 10. Če pa iz teh 10. izločimo tudi tista gesla beneškega izvora, ki jih Boerio (op. prev. avtor Slovarja beneškega narečja) ne navaja v svojem delu, se le 3 izkažejo kot dejansko tržaški izrazi. Znotraj tržaško-venetsko-dalmatinske mešane skupine pa bi od 22. gesel le izvor 7. gesel lahko uvrstili v eno izmed skupin narečij vzhodne beneščine. Gre torej za dokaj presentljive rezultate predvsem upoštevajoč izhodiščno predpostavko, ki se je sicer zdela zadostno utemeljena, saj jo potrjujejo številna zgodovinsko-geografska in kulturna dejstva.

Ključne besede: jeziki v stiku, lingua franca, tržaščina, romanske besede, Dalmacija

BIBLIOGRAFIA

ARJ (1880): Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.

Bidwell, C. E. (1967): Colonial Venetian and Serbocroatian in the eastern Adriatic. General Linguistics, VII. Pittsbourgh. The Pennsylvania University Press, 13-30.

Boerio, G. (1998²): Dizionario del dialetto veneziano. Ristampa anastatica. Firenze, Giunti.

Canepari, L. (1980): Italiano standard e pronunce regionali. Padova, CLEUP.

Canepari, L. (1984): Lingua italiana nel veneto. Padova, CLEUP.

Chiaroni, T. (1985): Come si parlava a Zara. Guida ai dialetti veneti, VII. Padova, CLEUP, 127-153.

Cortelazzo, M. (1977): Il contributo del veneziano e del greco alla lingua franca. In: Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secolo XV-XVI). Aspetti e Problemi, Atti del II Convegno internazionale di Storia della Civiltà veneziana, II. Firenze, Olschki, 523-535.

Devoto, G., Giacomelli, G. (1972): I dialetti delle regioni d'Italia. Firenze, Sansoni.

Doria, M. (1978): Storia del dialetto triestino con una raccolta di 170 testi. Trieste, Svevo.

Doria, M. (1987): Grande dizionario del dialetto triestino. Trieste, Il Meridiano.

ERHSJ - Skok, P. (1971-1974): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV. Zagreb, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.

Folena, G. (1968-1970): Introduzione al veneziano "de là da mar". Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo, X-XII. Firenze, Olschki, 331-376.

Gačić, J. (1979): Romanizmi u splitskom čakavskom govoru. Čakavska rič, 1-2. Split, Književni krug, 3-54, 107-155.

Gačić, J. (1991): Konvergencije jezika i kultura. Zbornik radova Kongresa Društva za primijenjenu lingvistiku, Prožimanje jezika i kultura, (travanj 1990). Zagreb, 217-220.

Havranek, B. (1964): Problematika miješanja jezika. Zadarska revija XXIX-XXX. Zadar, Matica hrvatska, 177-185

Hyrkkanen, J. (1971-1975): Prestiti italiani nel vocabolario marinaresco e peschereccio dalmatico alla luce della letteratura rinascimentale croata del XVI secolo. Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo, XIII-XIV. Firenze, Olschki, 41-44.

JE - Vinja, V. (1998): Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku, I. Zagreb, Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.

Kalođera, D. (1991-1992): Rudimentary Bilinguism. Studia Romanica et Anglica Zagrebiensis XXXVI-XXXVII. Zagreb, Filozofski fakultet, 63-75.

Kosovitz, E. (1968): Dizionario-vocabolario del dialetto triestino. Trieste, Svevo.

Metzeltin, M. (1988): Veneziano e italiano in Dalmazia. In: Metzeltin, M., Schmitt, Ch. (eds.): Lexicon der Romanistischen Linguistik (LRL). Tübingen, Max Niemayer, 551-569.

Metzeltin, M. (1990): La marina austriaca e le sue lingue. Guida ai dialetti veneti, XII. Padova, CLEUP, 59-73.

Miotto, L. (1984): Vocabolario veneto-dalmata. Trieste, Lint.

Muljačić, Ž. (1968): Bibliographie de linguistique romane: Domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1906-1966). Revue de Linguistique romane, 32, 33. Strasbourg, Société de linguistique romane, 144-167, 356-391.

Muljačić, Ž. (1981): Bibliographie de linguistique romane: Domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1966-1976). Revue de Linguistique romane, 45. Strasbourg, Société de linguistique romane, 159-213.

Muljačić, Ž. (1988): Bibliographie de linguistique romane: Domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1976-1987). Revue de Linguistique romane, 52. Strasbourg, Société de linguistique romane, 183-239.

Pellegrini, G. B. (1987): Introduzione al Grande dizionario del dialetto triestino storico, etimologico, fraseologico di M. Doria. Trieste, Il Meridiano.

Pinguentini, G. (1957): Dizionario storico etimologico fraseologico del dialetto triestino. Trieste, Borsatti.

Pinguentini, G. (1969): Nuovo dizionario del dialetto triestino, storico, etimologico, fraseologico. Bologna, Cappelli.

Rosamani, E. (1958): Vocabolario giuliano. Bologna, Cappelli.

Ursini, F. (1987): Sedimentazioni culturali sulle coste orientali dell'Adriatico: il lessico veneto-dalmata del Novecento. Atti e Memorie della Società dalmata di Storia Patria, XV. Venezia.

Ursini, F. (1989): Varietà linguistiche a confronto in un questionario dell'ALI (Lagosta/Lastovo, Dalmazia). Quaderni patavini di linguistica (Monografie), VI. Padova, Unipress.

Vianello, N. (1955): "Lingua franca" di Barberia e "lingua franca" di Dalmazia. Lingua Nostra, XVI. Firenze, Sansoni, 67-69.

Vidossich, G. (1987-1988): Studi sul dialetto triestino. Archeografo triestino XXIII. Trieste, Società di Minerva, 239-304.

original scientific paper ricevuto: 2001-06-28

UDC 81'28(497.5-14):81'373.22

ZOONIMIA ISTRIOTA

Sandra TAMARO

Università di Fiume, Facoltà di Filosofia di Pola, HR-52100 Pola, Via Mateti ć Ronjgov 1 e-mail: sandra.tamaro@pu.hinet.hr

SINTESI

In questo lavoro verranno presentati i nomi degli animali domestici nei dialetti istrioti dell'Istria sud-occidentale. L'istrioto nelle sue varietà: rovignese, vallese, dignanese, gallesanese, fasanese, sissanese rappresenta un tesoro per la linguistica romanza in quanto è l'unico dialetto neolatino autoctono della penisola istriana, derivante ancora da quell'antico latino volgare parlato in Istria in seguito alla colonizzazione romana nel 177 a.C. Attualmente l'istrioto sta lentamente scomparendo di fronte all'imponente influsso linguistico istroveneto e croato ciacavo.

Parole chiave: istrioto, zoonimia, etimologia, dialettologia, Istria

ISTRIOT ZOONYMS

ABSTRACT

The names of domestic animals in Istriot dialects will be presented in this paper. Our purpose is to show, through the etymological analysis, the direct discendence of the Istriot zoonyms from the Vulgar Latin and the correspondence of some Istriot zoonyms with the same terms in other Romance dialects and languages. These Istriot dialects are very important for the Romance Linguistics because they are the unique autochthonous Neo-latin dialects in Istria, and now, under the imponent influence of Istrovenetian and Ciacavian dialects they are slowly dying.

Key words: Istriot, zoonyms, etymology, dialectology, Istria

INTRODUZIONE

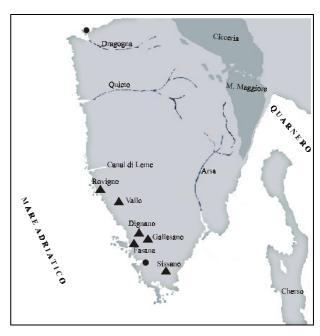
Lo scopo di questo lavoro è quello di dimostrare, attraverso l'analisi etimologica degli zoonimi, il diretto collegamento dell'istrioto con il latino e mettere in luce il carattere romanzo di queste parlate. Secondo un approccio diacronico gli zoonimi istrioti verranno confrontati con i termini latini classici e quelli tardo latini o volgari, mentre in una prospettiva sincronica verranno messi a confronto gli zoonimi istrioti fra di loro e la loro eventuale corrispondenza o discordanza col veneziano, coi dialetti vicini o con le altre lingue romanze.

Per risalire all'origine dei singoli zoonimi ci siamo serviti del DEI, mentre per la ricostruzione degli strati più antichi ci siamo attenuti al REW. Per quanto riguarda la sincronia, ovvero gli zoonimi e la terminologia dialettale in questione, essa è stata raccolta dall'ALI, nonché dai seguenti dizionari: DDV, DSFEDC, NDDT, VDI, VDR, VG. Inoltre, di ogni animale è stata fatta un'introduzione storico-descrittiva che ne specifica le caratteristiche, il paese d'origine e il periodo della sua domesticazione.

1. CHE COSA È L'ISTRIOTO

Le parlate istriote sono le uniche parlate neolatine autoctone sul territorio istriano, sviluppatesi direttamente dal latino volgare parlato una volta in Istria, molto prima che venisse importato il veneziano, il cui influsso comincia intorno l'anno Mille e si rafforza nel Quattrocento (Filipi, 1996, 116; Deanović, 1954, 245). A continuare quest'antica latinità istriana erano le persone autoctone del territorio appartenenti allo strato sociale basso: contadini, marinai, agricoltori che mantengono tutt'oggi vivo quest'idioma neolatino in sei località dell'Istria sud-occidentale, di cui due, Rovigno e Fasana sono situate sul mare, mentre le rimanenti, Dignano, Gallesano, Valle e Sissano nell'entroterra. Questi sei posti, anche se occupano un'area geograficamente non molto estesa, avente il raggio di 40 km, non costituiscono una zona linguisticamente unitaria, come lo era in passato, quando l'istrioto era parlato in tutta l'Istria, ed era un tutt'uno col friulano e col dalmatico. La prima rottura del latino volgare unitario nella Romania linguistica avvenne dal IV al IX sec. (Tekavčić, 1970, 16), dopo di che le lingue romanze cominciano il loro sviluppo, e a causa dell'invasione slava in questi territori avvenuta nel VI e VII sec. si formano tre diasistemi romanzi diversi: il friulano a nord, l'istrioto in Istria e il dalmatico in Dalmazia e sulle sue isole (Filipi, 1996, 117). I Romani istriani svilupparono una loro lingua: l'istrioto che seguì un proprio corso fino all'arrivo dei Veneziani che, con il dominio politico e commerciale della Serenissima, importarono il loro idioma, a quel tempo simbolo di cultura e prestigio, e in Istria in seguito ai contatti quotidiani si sviluppò un altro dialetto romanzo: l'istroveneto, che col tempo soppiantò l'istrioto parlato nei vari paesi. La stessa sorte la subì il dalmatico.

Dato che non c'era un centro più forte che collegasse i punti e la gente istriota, a Rovigno, Dignano, Sissano, Valle, Fasana e Gallesano si svilupparono delle parlate locali differenti tra loro, ognuna con delle caratteristiche proprie, anche se simili alla fin fine, in quanto riconducibili a una base comune: tutti derivano dal latino volgare che era parlato su tutta la penisola istriana dal 177 a.C. in poi. Oggi queste vere e proprie isole linguistiche istriote sono circondate da paesi in cui si parla l'istroveneto e il dialetto croato ciacavo, che sopprimono sempre più le uniche antiche testimonianze neolatine istriane. Attualmente i dialetti istrioti "vengono usati da gruppi etnici di scarsa entità numerica e isolati fra loro" (Buršić-Giudici, 1995, 233). "È un dialetto regolato all'uso esclusivamente familiare entro una breve cerchia delle mura e privo di tradizione scritta com'è, non solo non si rinnova, ma perde rapidamente parole e costrutti che non possono venir ricreati e rimpiazzati nel sistema" (Cernecca, 1976, 41-42; Buršić-Giudici, 1995, 233).

- ▲ Località in cui si parla l'istrioto: a Rovigno il rovignese (RO); a Valle il vallese (VA); a Dignano il dignanese (DI); a Gallesano il gallesanese (GA); a Fasana il fasanese (FA); a Sissano il sissanse (SI).
- Località in cui si parlava l'istrioto: a Pirano il piranese (PI); a Pola il polese (PO).

Cartina linguistica dell'Istria (disegno di Romuald Zlatunić sul modello di Deanović, 1945, 10). Lingvistični zemljevid Istre (risba Romualda Zlatunića po vzorcu Deanović, 1945, 10).

I primi documenti scritti in istrioto risalgono al 1835, anno in cui G. Vegezzi Ruscallo, un appassionato di dialettologia, fece stendere le prime versioni istriane della Parabola del Figliuol prodigo, pubblicata nel 1919 da Salvioni, Vidossich. I primi testi istroromanzi non sono sorti per necessità pratiche (come ad esempio i Giuramenti di Strasburgo, i Placiti campani), né sono il risultato dell'assurgere organico di un idioma a lingua. La conquista dell'istrioto scritto è dovuta alla curiosità di filologi ed eruditi locali (Tekavčić, 1985, 161). Oggi molti poeti usano l'istrioto come mezzo espressivo di grande suggestività, si pensi p.es. a L. Bogliun Debeljuh, E. Zanini, G. Curto, L. Delton, che creano un'atmosfera arcaica di rievocazione della campagna, degli antichi usi e costumi della loro gente.

1. 2. RIGUARDO AL NOME

G.I. Ascoli ha dato a questo idioma neolatino l'appellativo, ovvero il nome, di istrioto su analogia con veglioto (Deanović, 1955, 52). I linguisti italiani lo chiamano istriano, il che non è sufficientemente preciso per qualificare questo idioma perché istriani sono anche i dialetti: veneziano, ciacavo, sloveno dell'Istria, cioè dialetti sia romanzi che slavi. Petar Skok lo ha chiamato istroromanzo in parallelo con i nomi di altre lingue romanze, come ad esempio l'istroromeno, il retoromanzo, il galloromanzo, ecc. (Deanović, 1955, 52-53), anche se usa pure il termine di istriote prevenetien, cioè istrioto preveneto. Persino il grande Dante nella sua De vulgari eloquentia parlando dei vari volgari, nel capitolo XI, dedicato a quelli che hanno brutto e inornato parlare, mette anche l'istrioto e dice: "... gli Istriani, i quali con crudeli accenti dicono Ces fas tu?" (Dante, 1965, 703). Ciò conferma che Dante non riteneva l'istrioto un dialetto particolarmente melodioso.

Il primo linguista che si è occupato in modo scientifico delle parlate istriote è stato il goriziano G.I. Ascoli, il quale nel primo volume dell'*Archivio glottologico italiano* da lui diretto, affermò: "... anche tra i volghi della Istria veneta risuonano alcune parlate che molto si scostano dal dialetto di Venezia... Quanto ai territori istriani a cui alludiamo, la loro stratificazione dialettale ed etnologica è sicuramente complicata..." (Ascoli, 1875, 434-435). Pensava naturalmente allo strato autoctono latino, a quello friuliano, veneziano e oggi possiamo liberamente aggiungere anche l'elemento croato nell'idioma istrioto in quanto la pressione e l'influsso del dialetto croato ciacavo parlato nelle località vicine è ovvio.

2. I NOMI DEI PIÙ COMUNI ANIMALI DOMESTICI NEI DIALETTI ISTRIOTI E LA LORO ORIGINE

Quando si parla di animali è indispensabile iniziare partendo appunto dal nome generico che li accomuna ovvero animali, e bestiame per gli animali allevati per l'agricoltura e l'alimentazione. Il bestiame nei dialetti istrioti viene indicato, come riporta l'ALI, nel rovignese ana'maj; nel vallese ane'maj; nel dignanese ani'maj; nel gallesanese 'besce; nel fasanese beštje; nel sissanese 'bešče (ALI, 453). Secondo il DEI, la parola bestiame, s.m. XIII sec., designante il complesso degli animali da stalla, deriva dal lat. med. BESTIAMEN, -INIS (DEI, 500). Probabilmente dall'ital. l'a. spagn. bestiame per bestiaje e prov. bestiam. La parola bestia, s.f., è una voce dotta che deriva dal lat. BESTIA, sinonimo di BELUA, cfr. biscia. Nei dialetti alpini, dove la voce è di tradizione semidotta, bescia si è specializzato per indicare la pecora. Dalla forma tarda BESTA (Glosse) deriva il fr. bete, e l'a. port. besta. Nel REW troviamo la voce latina BESTIA (REW, 92, n. 1061). La parola animale indicante l' 'individuo dotato di sensi', ant. (Dante) 'essere umano', è una voce dotta derivante dal lat. ANIMAL, -ALIS 'essere vivente', poi 'animale' opposto a 'uomo'. Nei dialetti indica determinati animali, in quelli settentrionali specialmente il porco (DEI, 208). Il REW riporta le voci latine ANIMAL e ANIMALIA (REW, 38, n. 476). Nel VDR troviamo anamal (pl. -ai) però è presente anche la forma anemal, -ai; anamalia, anche animalia, usato per indicare gli animali in generale, dal lat. ANIMALIA (VDR, 49); Manzini - Rocchi riportano bes'cia (DSFEDC, 18): mentre Cernecca cita le voci vallesi bes'cia. bes'ciame, e anemal (pl. -ai) (DDV, 16, 22). Il VG riporta anamal, pl. -ai; e la voce triestina bestia, nonché le forme bes'cia, beschia (VG, 21, 87); Dalla Zonca cita le voci dignanesi anemai 'animali, gregge, armenti'; e bescia 'bestia' (VDI, 8, 17). Vediamo che la parola ANIMAL, -IS, n. sostantivo neutro della terza declinazione si è conservato nei dialetti istrioti nelle forme anamal, anemal, m. cambiando di genere (in quanto il neutro è stato eliminato dalla lingua ed è stato fatto confluire col maschile) come anche il suo plurale ANIMALIA, -IUM, n. diventato anamai, anemai, animai (pl. m.), conservato nella forma anamalia nel rovignese. Per quel che riguarda la parola BESTIA, -AE, f. sostantivo femminile della prima declinazione latina e la parola latina medioevale BESTIAMEN, -IS, esse si sono mantenute nei dialetti istrioti per indicare la 'bestia' e il 'bestiame', così che il GA e il SI usa la parola besce (f. pl.), mentre il FA ha beštie, f. pl.; invece il VA usa besciame (nome collettivo, m. sing.), bescia (f. sing.); lat. BESTIA (M) > bescia, pl. besce (il nesso /st/ si palatizza in /šč/ nel GA, FA ovvero diventa /št/ nel FA e /šč/ nel SI). Nel RO appare biešča, biestia, cioè la /e/ latina iniziale dittonga in /ye/; lat.med. BESTIAMINE (M) > besciame (/st/ >/šč/).

2.1. L'anatra: ANAS

L'anatra o anitra è un uccello acquatico degli Anatidi (Anatidae) appartenente all'ordine degli Anseri-

formi (Anseriformes). Quest'animale ha il becco largo, appiattito, fornito di lamelle e all'apice ha un'unghia; le zampe a quattro dita, di cui tre palmate. Il piumaggio dell'anatra è liscio e spesso, di colori vivaci e smaglianti nei maschi, di colori più tenui nelle femmine. Dalla comune anatra selvatica o Germano reale (Anas boschas) discendono le varie razze di anatre domestiche (Smolnik, 1967, 436–437). L'allevamento delle anatre è anteriore in Europa a quello dei polli. Fu praticato dai Romani che ne apprezzavano la carne. Molte specie sono autoctone dei nostri territori, come la Spatula Clypeata; altre sono migratrici e vengono solo d'inverno, come la Clangula hiemalis, e la Nyorca nyorca (Enciclopedia Treccani, 1929, III, 138; Smolnik, 1967, 437, 441).

La parola anatra (anitra) trae origine dal latino ANAS, -ATIS (-ITIS) etimologicamente corrispodente al tedesco Ente (a.a. ted. anut), d'area francese (ane), provenzale, catalana, spagnola e portoghese. L'italiano e i suoi dialetti presuppongono invece la variante ANITRA, cfr. lat. volgare CULCITRA 'coltrice' per CULCITA. L'italiano meridionale ha papera (DEI, 186.) Il REW riporta ANAS,-ATIS e *ANITRA, it. anatra e anitra, ven. anera, rom. anadra, istriano nanara, polesano anaro per designare 'un'anatra maschio' (REW, 35-36, n. 439). Nel REW CULCITA ha il significato di 'cuscino' (REW, 220, n. 2372). Cortelazzo-Zolli riferiscono il L.V. *anitra(m). per il L.Cl. ANATE(M), di origine indoeuropea, attestato alla fine del sec. XII, ritenuto un tesoro volgare: anitra (1321), Dante; anadra è già attestato nel lat. medievale di Venezia del 1044: Sella veneziana (DELI, 52). Rosamani cita anara, anera (VG, 21, 25). L'anatra selvatica viene detta masoro o masorin (NDDT, 604) e l'anatra comune anara (NDDT, 29-30); nel DSFEDC troviamo anara e anera, parole che si trovano nell'area veneta e che sono sorte da anadra, attestato a Venezia nel 1044 (DSFEDC, 4); nel VDR i Pellizzer danno la parola rovignese anara citando anche i vari diminutivi: anerein, anirein, anariela, anarita, e il triestino anara e anera (VDR, 49).

L'anatra - Raca (Smolnik, 1967, 336)

Nei rispettivi dizionari ritroviamo: la parola vallese anera (DDV, 16); la forma dignanese anera (VDI, 8), che oltre ad 'anatra' ha anche il significato di 'donna piccola

e grassa'. Nell'ALI vediamo che questo animale viene chiamato nel RO: *anatra*, nel VA *anera*, nel DI, GA, FA, SI *anitra* (ALI, 459).

Si può notare che lo zoonimo ANAS, ANATIS, f. sostantivo femminile imparisillabo della terza declinazione latina si è conservato nei dialetti istrioti subendo queste evoluzioni fonetiche: L.Cl. ANATE(M) > L.V. *anitra (epentesi della /r/ e dissimilazione $| a - a | \rightarrow | a - i |$ nel DI, GA, FA, SI) > lat. mediev. anadra (sonorizzazione /t/ >/d/) > anara (nel RO perdita della /t/) > anera (dissimilazione $| a - a | \rightarrow | a - e |$ nel RO, VA, DI).

2.2. L'asino: EQUUS ASINUS

L'asino è classificato nell'ordine dei Perissodattili nella famiglia degli Equidi ed è ascritto al genere Equus e al sottogenere Asinus. È caratterizzato da dimensioni inferiori a quelle del cavallo; di corporatura estremamente sobria e resistente. Quest'animale è però sensibilissimo al freddo e perciò la sua area di diffusione, mentre si estende sino all'equatore, non comprende le regioni del nord Europa e dell'Asia. Pare che l'addomesticamento dell'asino abbia preceduto quello del cavallo e sia avvenuto nell'Africa orientale, mentre in Europa è stato introdotto nell'epoca neolitica. Gli asini selvatici africani appartengono tutti a una sola specie: Equus asinus africanus - somaliensis, dalla quale è derivato l'asino domestico che viene allevato e utilizzato come animale da tiro, da soma e da sella, e anche per la sua carne e per il latte dell'asina (Smolnik, 1967, 57; Enciclopedia Treccani, 1929, IV, 950-951).

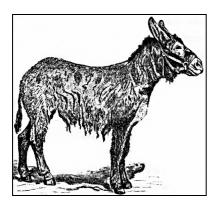
L'asino era un animale raro in Grecia e doveva servire all'epoca omerica come riproduttore. Questo carattere fu osservato anche in India, dove il brahmino, venuto meno al voto di castità, immolava un asino per così riacquistare la perduta forza virile; e per la sacralità attribuita dai popoli primitivi all'atto della generazione, l'asino acquistò in qualche luogo anche il carattere d'animale sacro (Enciclopedia Treccani, 1929, IV, 951).

La parola asino deriva dal latino ASINUS, passato anche nel germanico (cfr. ted. Esel). Essendo l'asino un animale anatolico mediterraneo, il lat. ASINUS, in cui si noterà la mancanza di rotacismo, non è voce indoeuropea, cfr. gr. onos, sumerico ansu, e nel basco asto (DEI, 322). Nel REW accanto alla forma ASINUS troviamo l'istriano asir, l'it. asino, il fr. ane, il prov., il kat. ase, lo sp. e port. asno (REW, 57, n. 704). Nei dialetti istrioti la parola asino e i suoi diminutivi (asinello, -a) vengono chiamati nel rovignese sa'mjer (-a); nel vallese same'rul, sa'mera; nel dignanese same'rol e same'rola; nel gallesanese sa'mer (-a), same'rol, same'reta; nel fasanese ša'mer (-a) e muš, muša; nel sissanese ša'mer, ša'mera (ALI, 527). Nel VDI per 'asino' troviamo i lemmi samer e aseno (VDI, 225, 9); nel VDR i Pellizzer riportano la parola somier 'somaro o animale da soma',

il vallese e il dignanese samer, e il veneziano somaro; facendo risalire la sua origine al lat. SAGMARIUS, REW 7512, lat. tardo SAUMARIUS (VDR, 808). Nei vari dizionari abbiamo trovato rispettivamente: la forma vallese aseno (DSFEDC, 7), le voci samer (Cap.), samerol (d); samier (R), somiero, samir (Vgl.), somaro (VG, 922-923, 1050). Il REW riporta SAGMARIUS 'animale da soma' e di 'asino'; vegl. samur, it. somaro, franc. sommier, sp. somero (REW, 621, n. 7512). Nel NDDT e nel DDV la parola samer e le sue varianti sono assenti, come pure nei DEI non è riportata l'etimologia della parola somaro che, secondo noi, potrebbe venir collegata alla parola soma, ovvero con il carico che si pone ai giumenti, dal lat. tardo SAUMA da SAGMA, dal greco sagma, - atos (n.) (DEI, 3539). Nel NDDT troviamo la voce asino (NDDT, 38); nel VG Rosamani riporta la voce asino, azen (Mgl), asem e bureico (D) 'asino' (VG, 41-42, 51, 132).

Per quanto riguarda la parola *mus, muso,* voce diffusa nei dialetti istrioti e veneziani per denominare l'asino, essa appare nel VDR (614); nel VG (664); nel NDDT troviamo *mus,* che e un'apocope di *musso* 'asino'. Trae origine, secondo Zambaldi, dal greco *mousmon,* animale di Sardegna, nome con il quale i Romani designavano l'asino e il cavallo castrati (NDDT, 221). Manzini Rocchi riportano la parola *mus, musa* designanti l' 'asino' e l' 'asina', spiegando che l'etimo è incerto (DSFEDC, 137), anche se per il REW e per il DEI esso è una retroformazione del lat. tardo MUSCELLA. Il REW riporta *MUSCELLA 'giovane mulo', ven. *muso,* friul. *mus,* tosc. *miccio,* (-a) come vezzeggiativi per l'asino (REW, 475, 5767).

Vediamo che lo zoonimo latino ASINUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione, si è conservato nel vallese nella forma *aseno*, mentre è molto più in uso in tutti i dialetti istrioti la forma *samer, samerul, samier* (RO) indicante l' 'asino o animale da soma', derivante lat. volg. SAGMARIU(M) > lat. SAUMARIU(M) > *samer* (il dittongo latino /aw/ si monottonga in /a/ e avviene l'apocope della vocale finale /i/ e aggiunta dei suffissi diminutivi –ol /-ul/ -eto:

L'asino - Osel (Enciclopedia Treccani, 1929, IV, 948)

samerol, samerul, samereto) > samier (la /e/ dittonga in /ye/ nel RO); lat. tardo* MUSCELLA(M) > mus; lat. ASINU(M) > aseno. Interessante è notare che gli zoonimi mussa e samier sono presenti anche nella toponomastica istriana, p.es.: Scuio del Samier (Rovigno), La Mussa (Valle) (Gravisi, 1942, 160).

2.3. Il bue domestico: BOS TAURUS

Nel comune linguaggio zootecnico per Bovini si intendono solo le razze della specie Bos Taurus o bue domestico. I bovini, animali grandi appartenenti alla famiglia dei Cavicorni, ruminanti erbivori, vivono su tutti i continenti. Sono caratterizzati da forma pesante, grande statura e gambe corte. Il muso è largo, il collo corto con una giogaia (un'insieme di pieghe che pendono dalla sua gola) tondeggiante. Questi animali vengono allevati per la loro carne, per il latte e come animali da lavoro. Forniscono inoltre il letame e le pelli (Enciclopedia Treccani, 1929, VII, 624). Il sottogenere dei veri Bovini o tauri (Bos) non conosce più le specie selvatiche, mentre le specie domestiche discendono dall'ormai scomparso toro selvatico (Bos primigenius taurus), che era diffuso in Asia, Europa e in Africa (Smolnik, 1967, 75). Il toro selvatico è stato addomesticato nel 7000 a.C., probabilmente contemporaneamente nei tre continenti sopra citati. Sotto l'influsso della domesticazione e della selezione da parte dell'uomo, nonché a causa di differenti condizioni geografiche e climatiche, si sono create oltre 250 razze bovine domestiche, che si suddividono in tre grandi gruppi a seconda delle loro attitudini e per i prodotti che danno: bovini per il latte, per la carne e per il lavoro, nonché le razze con attitudini miste. Quest'ultime sono diffuse soprattutto in Europa, di cui le più conosciute sono la razza Simmenthal e quella alpina (Opća enciklopedija, 1977, 3, 224-225; Enciclopedia Treccani, 1929, VII, 626).

La vacca da latte o mucca viene chiamata nei dialetti istrioti: nel RO ar'menta, nel VA, DI, GA, FA e SI 'vaka (ALI, 491). La parola vacca, designante la 'femmina adulta del bue' deriva dal lat. VACCA, ed è panromanza. La parola mucca è invece una denominazione esclusivamente toscana ed emiliana, probabilmente d'origine svizzera (DEI, 2971, 2523). Il REW riporta VACCA, rum. vaca, vegl. baka, friul. rake, sp. vaca (REW, 759, n. 9109). Nel DEI la voce armento designa un 'branco di animali domestici', mentre nei dialetti veneti e lombardi alpini armenta è passata a indicare la 'vacca'. Deriva dal lat. ARMENTUM, parola documentata per tutto il Medio Evo, accanto al più usato ARMENTA, n. pl., donde una forma femminile già in Ennio, cfr. a.isl. jormuni 'bestia di grossa taglia'; voce di area sett., panromanza, ma non rumena (DEI, 293). Il REW riporta ARMENTUM 'bestiame grosso', l'it. armento ha invece il significato di 'gregge, mandria',

port. armenta (REW, 53, n. 658). Nel NDDT troviamo la voce vaca, friul. vace (NDDT, 346); nonché armenta 'mucca, vacca, giovenca'; nel friulano armente (NDDT, 36). La parola armenta deriva dal lat. ARMENTUM, che era il 'bestiame da attaccare al carro o all'aratro', indi per estensione 'bestiame bovino raggruppato', e nel dialetto, prima l' 'animale singolo', poi solo la 'femmina del toro'. Ma armenta è ormai considerata parola antiquata, come vacca è creduta volgare, viene usata la variante mucca. Rosamani cita vaca (VG, 1194); Cernecca riporta vaca e armenta 'vacca' (DDV, 118, 17), il DSFEDC vaca (259); il VDR cita vaca e un modo di dire rovignese: 'El tempo se bouta in vaca', cioè il tempo sta peggiorando (VDR, 1099). Lo zoonimo latino VACCA, -AE, f. sostantivo femminile della prima declinazione, si è conservato nei dialetti istrioti nella forma vaca subendo i seguenti cambiamenti fonetici: lat. VACCA> vaca (degeminazione del nesso consonantico /kk/ in /k/). La parola latina ARMENTUM, -I, n. sostantivo neutro della seconda declinazone, indicante il 'bestiame bovino', si è conservata nell'antico rovignese, indicando, però, solo la 'vacca singola' e subendo così, oltre al cambiamento di significato, il cambiamento del genere (il neutro si perde e passa, in questo caso, al genere femminile); lat. ARMENTU(M), n. > RO armenta, f.

Il bue e la vacca - Govedo in krava (Enciclopedia Treccani, 1929, VII, 630)

Il toro, ovvero il maschio dei bovini, viene selezionato e allevato per la riproduzione e, nei paesi in cui sono popolari le corride, come animale da combattimento. Nei dialetti istrioti il toro viene detto nel RO 'tworo, nel VA e GA 'tor, nel DI 'toro, nel FA ba'kin, nel SI toro e ba'kin (ALI, 490); I Pellizzer citano tuoro (VDR, 1072); Cernecca cita tor (DDV, 114); Rosamani dà la parola toro e il detto 'Taiar la testa al toro', cioè troncare di netto una questione (VG, 1166). La parola toro deriva dal lat. TAURUS, panromanzo, conservato anche nel Mezzogiorno (cfr. sic. ta(g)uru, calbr. tavuru, tavru) (DEI, 3823). Il REW riporta TAURUS 'toro', TAURA 'giovane vacca'; rum. taur, friul. taur, port. toura (REW, 710, n. 8602). Lo zoonimo latino TAURUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione, si è conservato nei dialetti istrioti nelle forme toro, tor, tuoro, eccezion fatta per il fasanese che ha ba'kin, voce di origine croata, dovuta all'influenza del croato ciacavo, e sarebbe un diminutivo di *bak* 'toro'; lat. TAURU(M) > *toro* (il dittongo latino /aw/ si monottonga in /o/ e la /u/ finale diventa /o/ nel DI e SI e successivamente cade nel GA e VA) > *tor* (apocope della /o/ nel VA e GA) > *tuoro* (formazione nel RO del dittongo /wo/ attraverso la fase /o/ dal dittongo latino /aw/).

Il bue, ovvero il maschio dei bovini (soprattutto delle razze domestiche della specie Bos taurus), castrato per essere utilizzato come animale da lavoro e da macello, viene chiamato nei dialetti istrioti: nel RO, VA, DI, GA, SI manzo; nel FA man'o (ALI, 490-491). La parola bue, secondo il DEI, deriva dal latino BOS, BOVIS, panromanzo. La forma osco-umbra di un antico e diffuso tema indoeuropeo corrisponde al greco bus, sanscrito gauh, ted. Kuh, inglese cow 'vacca'. In origine indicava l'animale nei due sessi, essendo vacca un'innovazione posteriore. La forma toscana bue, poggia su buo(v)e, cfr. pl. buoi, con riduzione del trittongo (DEI, 626). Nel REW troviamo BOS 'bue', rum. bou, vgl. bobus (Chiron, 1974, 2), vegl. bu, it. bove, bue, friul. bo, kat. bou (REW, 108, n. 1225). La parola manzo, indicante il 'bue giovane', è una voce d'area padana e alpina (docum. dal XII sec.), lat. regionale *MANDIUS 'puledro', cfr. rumeno manz 'puledro', messapico Juppiter Menzana, divinità alla quale si sacrificavano i cavalli, relitto del sostrato mediterraneo a cui fa riscontro il gallo-lat. MANNUS 'cavallino', da un anteriore *MANDU, e il basco mando 'mulo', da un *mandu 'animale non atto alla riproduzione' (DEI, 2347). Il REW riporta *MAN-DIUS col significato sia di 'manzo', sia di 'puledro'. Così nel rum. mînz indica il 'puledro', mentre nell'it. manzo indica il 'bue giovane o manzo' (REW, 431, n. 5289). Il VDI cita manzitto 'giovenco' (VDI, 188); il VDR manso indicante il 'manzo', e i Pelizzer sostengono che la parola derivi dal lat. volg. *MANGJUS, di origine preromana alpina (VDI, 573). Cernecca cita manseto 'giovenco' e manso 'manzo, bue' (DDV, 63); manzo viene citato da Pinguentini (NDDT, 193). Nel VG troviamo manzo 'bue, manzo'; però Rosamani mette accanto anche le forme bo, bou, manz (VG, 587, 110).

Possiamo concludere che la parola latina BOS, BOVIS, m. sostantivo maschile imparisillabo della terza declinazione si è conservato soltanto nell'antico dignanese nella forma *bou* subendo queste evoluzioni fonetiche: lat. BOVE(M) > *bou* (apocope della /e/ finale e vocalizzazione della /v/ in /u/). Interessante è notare che lo zoonimo *bove* si è conservato nella toponomastica istriana, p.es. *Boveda* (Orsera) (Gravisi, 1942, 160).

Lo zoonimo istrioto *manzo* deriva dal latino volgare *MANDIUS e che ha subito le seguenti evoluzioni fonetiche: lat. volg.* MANDIU(M) > manzo (trasformazione del nesso /dy/ in /z/) > manžo (/z/>/ž/).

Per indicare il vitello 'bue giovane fino a un anno d'età', i dialetti istrioti usano, le seguenti forme: *vad'jel* nel RO; *ve'del* nel VA, GA e SI; *vi'del* nel DI e FA (ALI, 492).

La parola vitello deriva dal lat. VITELLUS, che è un diminutivo di VITULUS – 'vitello giovane'; panromanzo a eccezione del rumeno (DEI, 4071). Nel REW troviamo VITELLUS, it. vitello, friul. vidiel, prov. vedel, e il lat. volg. VITULUS 'vitello' (REW, 783, n. 9387; 786, n. 9406). Il VDR cita vadiel (pl.- ai), vidielo, vidalon (VDR, 1100, 1118); il VDI vedel (VDI, 276); il DSFEDC vedel (pl. -ai), videl (DSFEDC, 260, 263); il DDV troviamo vedel (pl.-ei); e vedela 'vitella' (DDV, 118); il NDDT vedel, ma anche vedelaz, vedelon, vedeluz, e videl (NDDT, 348, 350). Nel VG vedel (T.Cap. Pir. P. D.); anche se a Trieste e più usato videl, videla, -o, -et, -eta, Rosamani aggiunge inoltre le forme vadiel (RO), vediel (pl. vadai), vidiel (Mgl.), vidion (D) 'vitellino' ma anche vitel (VG, 1205, 1206, 1220, 1221, 1195). Vediamo che la parola latina VITELLUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione (diminutivo di VITULUS,- I, m. bue giovane), si è conservata nei dialetti istrioti nelle forme: videl, vedel, vadiel, subendo le seguenti evoluzioni fonetiche: lat. VITELLU(M) > videl (sonorizzazione della /t/ > /d/ e degeminazione del nesso /II/ > /l/ nel DI e nel FA) > vedel (/i/ > /e/ nel VA, GA, SI) >vadiel (dittongazione ascendente della /e/ in /ye/ nel RO; pl. vadai, cioè assimilazione $|a-e| \rightarrow |a-a|$).

2.4. Il cane: CANIS FAMILIARIS

Il cane è il più antico e il più fidato animale domestico appartenente all'ordine dei Carnivori e alla famiglia dei Canidi. I primi cani domestici viveveno con l'uomo ancora nell'età neolitica; erano piccoli e assomigliavano al lupo e allo sciacallo, che erano i loro capostipiti. Nell'età del bronzo, quando l'allevamento delle pecore raggiunse uno sviluppo notevole, appaiono delle razze canine più grandi che erano gli antenati preistorici degli attuali cani da pastore (Enciclopedia Treccani, 1929, VIII, 713-716; Smolnik, 1967, 185-187). Il cane è un animale molto importante nella storia di tutti i popoli, tanto che gli Egizi ne fecero un oggetto di culto. Essi allevavano veltri e segugi (il primo dal pelo rossiccio, l'altro pezzato) che servivano loro per dare la caccia alle antilopi. I Greci possedevano parecchie razze canine che Aristotele soleva enumerare coi nomi dei paesi da dove provenivano; Columella invece ne cita soltanto tre: il cane da pastore (Canis pecuarius), il cane casalingo (Canis domesticus) e il cane da caccia (Canis venaticus) (Enciclopedia Treccani, 1929, VIII, 716).

La parola *cane* deriva dal latino CANIS, -IS (m. e f.), ed è una voce indoeuropea, cfr. nel greco *kyon, kyonos*; è una parola panromanza, anche se nello spagnolo ha il termine prelatino porro, cfr. caneporro (DEI, 717). Nel REW troviamo la voce latina CANIS, friul. *kan*, e *CANIA 'cagna' (REW, 149, n. 1592; 148, n. 1584a). Pinguentini cita la parola *can* usata nel triestino (NDDT, 80); e Rosamani cita *can*, pl. *chen*, con la specificazione *can de pastor* (VG, 156). Manzini Rocchi riportano la

Il cane - Pes (Smolnik, 1967, 186)

parola can (DSFEDC, 36); Cernecca dà la parola vallese can (DDV, 28); nel VDR troviamo la parola rovignese can (VDR, 276); e nel VDI Dalla Zonca mette il dignanese can (VDI, 31). Nell'ALI troviamo che il cane da pastore viene chiamato nel rovignese: 'kan de 'pegora; nel vallese 'kan pego' res; nel dignanese 'kan pego'riso; nel gallesanese 'kan de pas'tor; nel fasanese pašto'rajo; nel sissanese 'kan de paš'tor (ALI, 478). Possiamo concludere che la parola latina CANIS, -IS, m. un sostantivo parisillabo maschile della terza declinazione, si è conservata nei dialetti IR subendo soltanto, a differenza dell'italiano cane, l'apocope della vocale finale /e/; lat. CANE(M) > can > pl. ken nel VA, DI (/a/ > /e/). Interessante è notare che lo zoonimo can si trova in diversi toponimi istriani, come ad es.: Massacan (Rovigno), Val (de) Can (Brioni), Villa Decani: borgata capodistriana che trae il suo nome da una antica famiglia oriunda da Sulmona (negli Abruzzi) che aveva per stemma un cane (Gravisi, 1942, 160).

2.5. La capra: CAPRA HIRCUS, OVIS CAPRA

La capra è un ruminante erbivoro del sottordine degli Artiodattili, famiglia dei Cavicorni, appartenente al sottogenere del genere Ovis. L'addomesticamento della capra risale al periodo preistorico e da allora in poi quest'animale fu allevato per il suo latte, nutriente e salvifico, assai apprezzato, nonché per la carne dei capretti giovani. La capra è caratterizzata dalla muscolatura asciutta, dalla forma graziosa; le sue cosce sono scarne, il ventre ben sviluppato, la coda è corta, gli arti forti, asciutti, solidi. La faccia è più corta di quella della pecora, provvista di corna o meno; l'occhio è vivace, con l'iride chiara: giallo lucente; il collo è lungo e sottile, il mento è spesso provvisto di barba (Enciclopedia Treccani, 1929, XXV, 832-833). La pelle è sottile, pieghevole, provvista di ghiandole il cui secreto da un caratteristico odore ircino, presente anche nel latte. Le capre sono agili, irrequiete, intelligenti, curiose, scherzose, paurose, ma combattive. Si adattano facilmente ad allattare i piccoli di altre specie, compresi i bambini (Smolnik, 1967, 104-106; Enciclopedia Treccani, 1929, XXV, 833-834; Brehm, 1989, 180).

La parola capra deriva dal latino CAPRA, -AE, f. di

CAPER, -PRI, m. 'capro', che è una voce panromanza. (DEI, 745). Nel REW troviamo la voce latina CAPRA, friul. kavra, crem. kavreta, valvest. cavreto (suff. -ETUM) (REW, 155, n. 1647). Il DSFEDC riporta la parola cavra e cavera, sotto le quali Manzini-Rocchi specificano che, essendo stata ritrovata da Kandler presso Pinguente una lapide con una capra sopra, la si è ritenuta lo stemma dell'Istria (DSFEDC, 44). Nel NDDT troviamo la voce cavra, dal lat. CAPRA (f.) e CAPER (m.), che come dice il Pinguentini, Varrone connette a CARPERE, strappare, per lo sperpero che quast'animale fa dei germogli e dei cespugli (NDDT, 89). Rosamani cita la parola cavra (VG, 197); nel DDV troviamo la parola vallese cavera (DDV, 30); i Pellizzer riportano la voce capra, ma anche cavara (VDR, 189); Cernecca cita cavera (DDV, 30); Dalla Zonca dà la parola dignanese cavera (VDI, 41). Nell'ALI vediamo che per designare la capra tutti i dialetti istrioti usano la voce 'kavera, eccetto il rovignese che ha 'kavara (ALI, 485). Si può vedere che la parola latina CAPRA, -AE, f., sostantivo femminile della prima declinazione si è conservata nei dialetti IR, subendo queste trasformazioni fonematiche: lat. CAPRA (M) > cavra (sonorizzazione /p/ > /v/) > cavara (anaptissi della /a/ nel RO); cavera (dissimilazione $| a - a | \rightarrow | a$ – e | nel DI, GA, FA, SI, VA). Interessante è il fatto che questo zoonimo sia presente in molti toponimi istriani, come ad es.: Cavrano (Pola), Cavrer (Pola), Capraria (isoletta nel Canal di Fasana oggi detta S. Girolamo), Cavrera (Sissano, a. 1580), Valcavrer (Sissano, a. 1387, 1458), Cavrisana (Buie), senza contare che Capris era l'antico nome di Capodistria, e che la parte più alta della città si chiamava Caprile e i suoi abitanti Cavresani (Gravisi, 1942, 160).

Per designare il caprone o becco i dialetti istrioti usano in rovignese 'biko, in vallese kave'ron, in dignanese 'biko, in gallesanese 'beko, in fasanese kave'ron e kav'ron, e nel sisanese kave'ron (ALI, 486). La parola becco 'maschio della capra' è una voce d'area toscana, sarda e it. sett., che secondo il DEI è inseparabile dal lat. IBEX, -ICIS 'capra selvatica', 'camoscio' (Plinio, Isidoro, S.Gerolamo), come CAMOX, -OCIS, relitto mediterraneo. Il lat. CAPER è sopravvissuto nel sardo crabu, e nell'ant.sp. cabro (DEI, 473). Il REW riporta la voce latina CAPRO, -ONE, it. caprone, sp. cabron (REW, 156, n. 1656); BECCUS (gall.), it. becco, log. biccu, sp. bico (REW, 87, n. 1013). Nel VDI viene citata la voce cavron a dispetto di 'biko presente nel ALI (VDI, 41), cavron (DSFEDC, 45); e nel VDR i Pellizzer citano le voci rovignesi capron e cavaron (e non 'biko) (VDR, 188). Vediamo che la parola latina classica CAPER, -I, m. che è un sostantivo maschile della seconda declinazione, rimane nei dialetti IR per designare il caprone, anche se questo zoonimo deriva dal latino volgare CAPRO, -ONE, mentre nel RO, DI e GA accanto alle forme citate appaiono le voci 'biko, 'beko, dovute all'influenza della parola italiana becco, derivante dal latino volgare BECCUS, che è una voce di origine gallica. I mutamenti fonetici avvenuti si possono riassumere nello schema che segue: lat. class. CAPRU(M) > lat. volg. CAPRONE(M) > cavron (apocope della /e/ finale, sonorizzazione della /p/ > /v/) > cavaron (anaptissi della /a/ nel RO che successivamente negli altri dialetti IR diventa /e/ nella forma caveron); lat. volg. BECCU(M) > beco (degeminazione del nesso /kk/ > /k/, la vocale finale /u/ > /o/ > bico (/e/ > /i/ nel DI, RO). Interessante è notare che lo zoonimo beco si è consevato nella toponomastica istriana per indicare il paese di *Valdebeco* (Pola).

La capra - Koza (Brehm, 1989, 180)

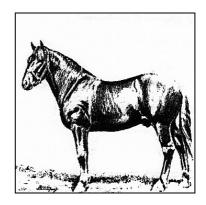
Per designare il *capretto* i dialetti istrioti usano la parola *kave'reto*, eccetto il RO che ha *kap'rito* (ALI, 487). Il REW riporta il termine latino volgare *CAPRITUS col significato di 'capretto' (REW, 156, n. 1655). Pellizzer citano la voce *caprito* (VDR, 189); il DSFEDC riporta *cavereta* e *cavreta* per 'capretta' (DSFEDC, 45); il DDV la parola vallese *cavereto* (DDV, 30); il VG cita *cavreto*, *cavereto*, *cavritto*, *ciavret* (VG, 197). Possaimo concludere che lo zoonimo *capretto* nell'istrioto deriva dal lat. volgare CAPRITUS che si differenzia dalla voce del lat. classico HAEDULUS, -I, m. diminutivo di HAEDUS, -I, m. e ha subito le seguenti evoluzioni fonetiche: lat. volg. CAPRITU(M) > *caprito* (la vocale finale /u/ > /o/) > *capreto* > *cavreto* (sonorizzazione della /p/ > /v/) > *cavereto* (anaptissi della /e/).

2.6. Il cavallo: EQUUS CABALLUS

Il cavallo è un quadrupede degli Ungulati Perissodattili, appartenente alla specie Equus Caballus del genere Equus della famiglia degli Equidi, diffuso in varie razze in tutti i continenti e allevato per cavalcare, per portare carichi e per la carne. Di statura piuttosto grande e di forma robusta con muscolature del bacino e della

coscia particolarmente voluminose, il collo lungo e muscoloso, la coda di media lunghezza, carnosa e rivestita di lunghi crini. Gli arti sono alti, robusti, muniti di zoccolo; le labbra e le narici morbide, gli occhi grandi e vivaci, gli orecchi assai corti e a cartoccio (Enciclopedia Treccani, 1929, IX, 547-548; Smolnik, 1967, 54-55). I cavalli domestici derivano da due sottospecie selvatiche: dal grigio Tarpan e dal cavallo di Przewalski. Il cavallo fu conosciuto e familiare sin dai tempi antichissimi agli Indoeuropei e ai popoli turcotartari. La sua patria può dirsi il territorio della steppa europeo-asiatica, dove i due gruppi etnici vennero con esso in contatto (Smolnik, 1967, 53-54). La sua diffusione a sud di questa zona d'origine è più tarda, sia presso gli Egizi e i Sumeri, sia nel mondo semitico. I primi usi cui sembra essere servito il cavallo una volta reso domestico (in epoca anteriore dovette essere esclusivamente animale da caccia) non furono tanto quelli di aiuto all'uomo, quanto quelli alimentari: con la sua carne, la pelle e il latte. Solo con l'età dei metalli sembra si sia comiciato a sfruttare l'animale per il tiro e l'equitazione, che dovevano essere i due fondamentali e quasi universalmente adottati mezzi d'impiego del cavallo nelle piu svariate civiltà (Enciclopedia Treccani, 1929, IX, 549, 556).

La parola cavallo trae origine dal lat. CABALLUS 'cavallo castrato' (cfr. nelle glosse CABO, -ONIS 'EQUUS CASTRATUS' affine a CAPO, -ONIS 'gallo castrato, cappone'; 'cavallo da lavoro' (cfr. in Eschio KABALLES, glossato ERGATES HIPPOS), che, dai tempi di Varrone, comincia a sostituire l'indoeuropeo EQUUS (dapprima col senso peggiorativo). È una voce panromanza, passata dal lat. al cimerico (Cafall). Lo si ritiene un relitto mediterraneo penetrato nel latino probabilmente dal celto-ligure e indipenentemente nello slavo kobila 'cavalla' (DEI, 826). Il REW riporta CA-BALLA, it. cavalla, prov. cavala (133, n. 1437); CA-BALLUS, it. cavallo, rum. cal, friul. kaval, sp. caballo, port. cavallo (133, n. 1440); EQUA 'cavalla', rum. iapa, log. ebba, kat. egua, sp. yegua, e perciò nel sardo rimane ebbu per indicare il 'cavallo' (REW, 256, n. 2883). Nei dialetti istrioti il cavallo viene detto ka'val. Così un morello (cavallo nero) verrà chiamato a VA e GA ka'val negro, mentre a DI ka'val nigro, e interessante a FA 'moro. Il cavallo dal mantello bianco a VA, DI, GA si chiamerà ka'val bjanko, mentre a FA semplicemente bjan'kin. Quello bigio, leardo e storno (cavallo nerastro con piccole macchie bianche) verrà detto 'biđo nel FA, ko'baldo nel GA, ka'val bjanko e negro (nigro nel DI) nel VA e GA (ALI, 521). Nel VDR troviamo il rovignese caval (VDR, 208-209); nel VDI troviamo la parola dignanese caval (VDI, 40); nel DDV il vallese caval (DDV, 30), nel DSFEDC caval (DSFEDC, 43). Rosamani cita la voce cavalo (VG, 193); mentre Pinguentini riporta caval che deriva dal basso latino CA-BALLUS che è d'origine celtica. Gli antichi etimologisti

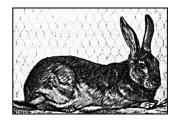

Il cavallo - Konj (Smolnik, 1967, 55)

collegavano il nome a 'cavare', per l'abitudine dell'animale di scavare il terreno con l'unghia. Isidoro di Siviglia 'Caballus, dictus, quod ungula terram cavet' (NDDT, 87). Vediamo che la parola latina EQUUS, -l, m. sostantivo maschile della seconda declinazione, non si è conservata nei dialetti istrioti, ma che lo zoonimo caval deriva dal latino volgare CABALLUS, e ha subito questi cambiamenti fonetici: lat. volg. CABALLU(M) > caval (spirantizzazione dell /b/ in /v/; degeminazione del nesso /ll/ in /l/, apocope della /u/ finale). Questo zoonimo persiste ancora in certi toponimi istriani, come ad es.: Val Cavallo (Cavrano - Pola), Monto dei li Cavale (Rovigno) (Gravisi, 1942, 161).

2.7. Il coniglio: CUNICULUS ORYCTOLAGUS

Il coniglio è un roditore della famiglia delle Lepri (Leporidae) vivente in varie specie selvatiche e domestiche in tutti i continenti. Il coniglio viene cacciato e allevato per la sua carne, per il pelo e la pelliccia. Le razze domestiche più conosciute per la pelliccia sono: il coniglio argenteo e quello d'angora. I conigli sono molto nocivi per le semine e per le piantagioni. A causa della loro veloce riproduzione, in alcuni paesi, come p.e. l'Australia, sono diventati un enorme pericolo per l'agricoltura. Il coniglio selvatico proviene dall'Europa meridionale, in quanto i grandi freddi delle età ghiacciali lo hanno spinto verso la penisola iberica e verso l'Africa settentrionale, da dove, grazie anche all'aiuto dell'uomo che lo ha addomesticato, si è diffuso in tutto il mondo (Smolnik, 1967, 209).

Il coniglio - Zajec (Enciclopedia Treccani, 1929, 162)

La parola coniglio deriva dal latino CUNICULUS, d'origine iberica secondo Plinio ed Eliano, confermata dai nomi baschi kui (da *kuni) e unixi, cfr. anche 'lepre'. Sopravvive in alcuni dialetti italiani settentrionali, nell'a. fr. conil, catal. conill, spagnolo conejo, port. coelho, ed è passato al greco kuniklos, bret. conicl, ted. Künigel (haos). Cfr. anche 'cunicolo' (DEI, 1063). Nei dialetti istrioti il coniglio viene chiamato nel RO ku'nilo; nel VA ku'nil; nel DI ku'nejo; nel GA ku'nijo, nel FA e SI ko'nilo (ALI, 453). Il REW riporta CUNICULUS, con due significati: quello di 'coniglio' e quello di 'corridoio sotterraneo'; prov. conihl, it. coniglio, sp. conejo, port. coelho, triest. e friul. kunin (REW, 222, n. 2397). Cernecca riporta il vallese cunil (DDV, 37); nel VDR troviamo le voci rovignesi cuneilgio e cuneio (VDR, 256); Manzini-Rocchi citano le voci conicio, ma anche cunicio, coniglio (-u), conin (-u). Esse risalgono, come spiegano giustamente gli autori, al lat. CUNICULUS e CUNINUS (DSFEDC, 52); Rosamani dà le parole conin, conegio, conicio, conigio, conil, cuneio, cunin, ecc... (VG, 242). Pinguentini riporta la voce cunin, accompagnata dal veneziano conio, istriano conin e deriva, secondo l'autore, dal lat. CUNICULUS (Statuti del 1350, CUNNIGLUS, CURNIGLUS 'fossa'), quindi 'coniglio' e 'foro', collegati a CUNNUS nel senso primitivo di 'fossa, buca' (NDDT, 114). Nelle Postille al REW accanto a cuniculus appare anche il polesano conegio, e altre forme dialettali ital. come il mil. kunili, piem. cun', sa. cunigliu, -nillu (Postille italiane al REW, 139, n. 2397). Lo zoonimo latino CUNICULUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione si è conservato nei dialetti istrioti nelle forme cunil, conil, cuneio, cunilo, subendo le seguenti evoluzioni: lat. CUNICULU (M) > *cuniclo (sincope della /u/ e sostituzione della /u/ > /ŭ/) > cunil (-o) (il nesso /cl/ perde la /c/) > conilo (/u/ > /o/ nel FA) > *cuneio* (dittongazione /i/ > /ey/ nel DI, GA).

2.8. La gallina: GALLINAE e il gallo: GALLUS GALLUS

La gallina è un uccello della famiglia dei Fasianidi (Phasianidae) appartenente ai Galliformi (Galliformes). Proviene dall'Asia ed è stata addomesticata in India circa 5000 anni fa, e da allora si sono allevate molte razze che si differenziano tra di loro per altezza, cor-

Il gallo - Petelin (Smolnik, 1967, 420)

poratura, per i colori del piumaggio e per le uova che danno. Tutte le galline domestiche discendono però dalla razza GALLUS GALLUS, più nota sotto il nome di Gallus Bankiva, che è il capostipite delle galline comuni e dei polli. Nell'Europa centrale la gallina non è venuta attraverso le Alpi, ma probabilmente da Oriente; secondo Darwin quest'animale si trovava nell'Europa settentrionale nel 6000 a.C. (Smolnik, 1967, 420-421). I popoli antichi consideravano il gallo l'annunciatore della luce (giorno) in quanto egli, con il suo verso, segnalava la nascita di un nuovo giorno e la fine della notte. Ancora i Persiani conoscevano il bianco gallo dei cieli e quello nero degli inferi, popolo al quale si deve il merito di aver portato la gallina domestica verso l'occidente, dopo averla conosciuta dagli Indiani che l'avevano precedentemente addomesticata 5000 anni fa. Presso i Greci, la gallina era l'animale che veniva scambiato come regalo tra la gente povera. La gallina aveva una parte importantissima nei riti e nelle cerimonie religiose; fatto sta che i Romani, che erano molto superstiziosi, si attenevano alle profezie degli auguri che prevedevano il futuro interpretando il beccare delle galline (Smolnik, 1967, 420-421).

La parola gallina deriva dal latino GALLINA (f. di GALLUS), panromanza. La parola gallo, designante il 'gallo domestico', deriva direttamente dal lat. GALLUS, vivo in tutto il territorio italiano e nella Romania occidentale, ma sopraffatto nel francese da cog. La sua etimologia è discussa, si ritiene sia stato un uccello della Gallia, gr. Medos, Persikos, o forse di origine mediterranea, gr. kalais 'gallina' (DEI, 1754). Il REW riporta GALLUS, it. gallo, friul. gal, sp. e port. gallo (REW, 314, n. 3664); e GALLINA, rum. gaina, friul. galine, it. gallina, kat. e sp. gallina (REW, 313, n. 3661). Il VDR cita galeina, con le specificazioni: galeina faraona 'una specie di pollo selvatico, più grande di una gallina, di color cenerognolo brizzolato', galeina peipula 'g. bassa e grassa', galo, galito (VDR, 405, 407). Il DSFEDC riporta galeto 'gallo giovane', galina e galinasa (DSFEDC, 87); il VDI galleina e galleina faraona, nonché gallitto, gallozzo, gallouzzo, mentre l'espressione gallitto de montagna indica l' 'upupa o bubbola' (VDI, 135); il NDDT galina (NDDT, 147); il DDV galina (DDV, 52); il VG galina, galeina, gialina, coca, coco (VG, 418-419); l'ALI riporta tutte le voci istriote designanti il galletto: nel RO e nel DI avremo la forma ga'lito; nel VA, GA, FA ga'leto; nel SI ga'ločo (ALI, 455). Lo zoonimo lat. GAL-LINA, -AE, f. sostantivo femminile della prima declinazione, si è conservato in tutti i dialetti IR restando quasi immutato dal punto di vista fonetico, subendo soltanto la degeminazione del nesso /II/ > /I/: lat. GALLINA > galina.

Esistono alcuni toponimi istriani che prendono il nome in base agli zoonimi gallo e gallina, come ad es.: *Punta del Gallo* (Isola e Canal di Leme - Rovigno), *Gallignana* (Pisino), *Gallesano* (Gravisi, 1942, 162).

Il pulcino nei dialetti istrioti viene chiamato nel RO e

nel DI pul'sejn; nel VA pi'pin; nel GA pul'sin; nel FA pul'šin, puli'šin; nel SI pulaš'trin (ALI, 455). La parola pulcino deriva dal latino tardo PULLICENUS (-INUS), da PULLUS, di area it. e fr. (DEI, 3143). Il REW riporta PULLUS 'animale giovane' e 'gallo' e PULLA 'gallina' (REW, 565, n. 6828); nonché PULLICENUS e *PUL-LICINUS, it. pulcino, crem. pulezein, fr. poussin (REW, 565, n. 6820). Nel VDR troviamo pulsein (VDR, 723); nel NDDT pulsin, ven. pulesin (NDDT, 254) e nel VG pulsin (VG, 837); nel DDV vediamo che pulcino viene detto pipì. Possiamo concludere che la parola latina PULLUS, -I, m. indicante l' 'animale giovane' e poi il 'pulcino', sostantivo maschile della seconda declinazione, si è conservato nei dialetti istrioti nelle forme sopra citate, attraverso la fase PULLICENUS del tardo altino parlato, subendo queste evoluzioni fonetiche: lat. PULLU(M) > tardo lat. PULLICENU(M) > pulsin (degeminazione del nesso /II/>/I/, apocope della /u/ finale, sincope della /i/ nel GA) > pulsein (dittongazione /i/ > /ey/ nel RO, VA).

La gallina nella tradizione romana - Kokoš v Rimski tradiciji (Povijest ljudskog roda, 1990, 47)

Siccome col nome generico di *pollo* si suole designare sia il gallo che la gallina, è interessante vedere che nei dialetti istrioti questa forma non viene usata, ma si usano invece le forme *pulastro*, *polastro*, forme che designano il 'pollo giovane', ovvero il 'pollastro' e la 'pollastra'. Questo appare logico in quanto la parola *pollo* deriva dal lat. PULLUS 'animale giovane' (cfr. greco *polos*) di area it. e romanza occidentale (DEI, 3004). Vediamo che il *pollastro* viene detto *pu'lastro* a RO, DI; *pu'laštro* a SI e FA; *po'lastro* a VA e GA (ALI, 456). Lo zoonimo *pollastro* (-a) 'pollo giovane' deriva da lat. PULLASTRA (Varrone), che a sua volta deriva da PULLUS, cfr. lat. medioevale PULLASTER (a. 1162, Padova) cfr. vegl. *poluastro* (DEI, 3003). Nel VG troviamo le forme *pulastro*, *pulastrus* (Vgl), *polastriela* (R) (VG,

835); nel VDR i Pellizzer mettono le voci rovignesi *pulastro*, e il dim. f. *pulastriela* (VDR, 722). Il REW cita PULLASTRA 'gallina giovane', it. *pollastro* (-a), vegl. *poluastro* (REW, 564, n. 6818). Possiamo notare che gli zoonimi istrioti *pulastro*,-a, e *polastro*, -a derivano dal latino tardo PULLASTER, -I, m. e PULLASTRA, -AE, f. che hanno subito le seguenti evoluzioni fonetiche: lat. medioev. PULLASRA (M) > *pulastra*, -o (degeminazione del nesso /II/ in /I/ e trasformazione della /u/ finale in /o/) > *polastro*.

2.9. Il gatto: FELIS CATTUS

Il gatto è un animale domestico del genere Felis della famiglia dei Felidi allevato per compagnia e per la sua abilità nel dare la caccia ai topi. Il gatto domestico discende dalla sottospecie orientale Felis silvestris lybica dell'Africa settentrionale che è stata addomesticata in Egitto attorno al 3000 a.C. (Smolnik, 1967, 157). Nel periodo della V-VI dinastia, il gatto aveva una funzione importante nei riti e nelle cerimonie di culto, tanto che venne mummificato accanto alla dea Bast (divinità con la testa di gatto). Appena durante il periodo della XII-XIII dinastia, il gatto diventa un vero e proprio animale domestico, ricercato oltre che per le venerazioni di culto, come un utile sterminatore di topi. L'uccisione di quest'animale veniva sanzionata con la morte (Opća enciklopedija, 1977, 5, 220; Smolnik, 1967, 157-158).

La forma gatto è documentata dal XII sec. e deriva dal lat. scient. FELIS CATUS, lat. medioev. GATTUS (VIII sec.), lat. tardo CATTUS (catus), documentato dal IV sec., di etimologia incerta, forse un prestito dalle lingue africane (cfr. nubiano kadis e berbero kaddiska) pervenutaci attraverso l'Egitto o l'Africa occidentale. È panromanzo, ma non rumeno (DEI, 1772). Il REW riporta CATTUS, che è d'origine gallica, it. gatto, friul. gat, sp. e port. gato (REW, 170, n. 1770). Nei dialetti istrioti il gatto viene detto gato. Cernecca cita le voci vallesi gato, -a (DDV, 52); i Pellizzer citano il termine rovignese gato (VDR, 413-414); Dalla Zonca riporta il dignanese gato (VDI, 139); nel VG troviamo gato, gata e gat (RO), gatolin (G); e giat (Mgl.) (VG, 426, 434). Pinguentini cita gato, dicendo che il lat. CATUS è voce armena del V sec. (NDDT, 150). Possiamo notare che la parola del latino classico FELIS, -IS, f. sostantivo fem-

Il gatto - Maček (Smolnik 1967, 157)

minile della terza declinazione non si è conservata nei dialetti istrioti, ma che lo zoonimo *gato* deriva dal lat. volgare CATTUS, e ha subito queste evoluzioni fonetiche: lat. CATTU(M) > *gato* (sonorizzazione della /k/ > /g/, degeminazione del nesso /tt/ in /t/, sostituzione della /u/ latina finale con la /o/).

Alcuni toponimi istriani derivano proprio dallo zoonimo gatto, come per es.: *Punta del Gatto* (Fianona), *Porto di Malagatta* (antica località vicino a Sissano) (Gravisi, 1942, 162).

2.10. Il maiale: SUS SCROFA DOMESTICA

Il maiale, chiamato più comunemente porco, è un animale domestico onnivoro dei Suidi, appartenente alla famiglia degli Ungulati Artiodattili non ruminanti. Il maiale viene allevato per la carne e per i prodotti secondari che, più di ogni altro animale, trovano una completa utilizzazione alimentare. È difficile dire con certezza dove e quando sia avvenuto l'addomesticamento del maiale, sebbene si pensi che sia avvenuto in Cina circa 6000 anni a.C. e da lì l'allevamento si sia poi diffuso negli altri paesi asiatici, dove quest'animale incontrò grande avversione per ragioni religiose e igieniche (basta pensare agli Israeliti e ai Maomettani, ai quali la Bibbia e il Corano vietano di mangiare la carne dei maiale) (Enciclopedia Treccani, 1929, XXXII, 972-973; Smolnik, 1967, 130-131). L'allevamento del maiale ebbe grande importanza presso i Greci e presso i Romani, che lo consideravano uno degli animali domestici di maggior pregio. Nell'Europa occidentale l'addomesticamento del maiale risale al periodo neolitico o all'età della pietra levigata dal 6500-5500 a.C. (Enciclopedia Treccani, 1929, XXXII, 972-973).

Sinonimo di *maiale* è *porco*, parola dotata di una connotazione più realistica e popolaresca. Secondo il DEI la parola *porco* deriva dal latino PORCUS, -I, m., ed è panromanza, da un latino *PORCUSCULUS (cfr.

I maiali; Figuiel, 1892 - Prašiči; Figuiel, 1892 (Ridel, 1994, 79)

MUSCULUS, LEPUSCULUS). Essendo il nome latino scientifico del maiale SUS SCROFA DOMESTICA, questo latino SUS si è conservato nel logud. sue, portoghese su, col significato di 'scrofa' (DEI, 3022). Il REW riporta SCROFA, rum. scroafa, it. scrofa, friul. skrove. (REW, 639, n. 7748); e PORCUS 'porco', rum. porc, sp. puerco; PORCA, portogh. porca; PORCELLUS, it. porcello, rum. purcel (REW, p. 553, n. 6665, n. 6666 e n. 6660). Il DSFEDC riporta porco, porsel e porsin (DSFEDC, 168); Pinguentini cita le voci porco, porzel, porzelet, porzin, nonché scrova, ven. croa 'troia o scrofa' dal lat. SCROFA (NDDT, 250, 292). Nelle Postille al REW troviamo scrofa e il pol. scroa (Postille italiane al REW, 371). Rosamani cita porco (VG, 817); i Pellizzer riportano le voci rovignesi puorca, puorco (VDR, 729); Cernecca titola porco, porsel (DDV, 85) e le stesse forme appaiono nel VDI (VDI, 211). Nell'ALI si trovano tutte le voci istriote designanti la troia o scrofa, che a Rovigno si chiama pworca, mentre a VA, DI, FA, GA, SI, porca; il maschio della scrofa viene detto porco, eccetto nel rovignese che ha p'worco (ALI, 472, 473). Possiamo concludere che la parola lat. PORCUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione, rimane in tutti i dialetti istrioti nella forma porco, -a, eccetto nel rovignese che nella prima sillaba ha il dittongo ascendente puorco. Vediamo che il termine latino volgare SCROFA, -AE, f. è stato soppiantato dalla variante femminile porca, ma alcune tracce dell'antico scrofa si possono trovare nelle Postille al Rew, dove sta il termine polesano scroa, nonché nel veneziano scrova, croa e in Deanović troviamo il rovignese scruva, mentre lo zoonimo lat.class. SUS, SUIS, f. sostantivo femminile della terza declinazione è sparito del tutto nei dialetti IR. lat. PORCU (M) > porco (la /u/ finale diventa /o/) > puorco (dittongazione di /o/ > /wo/ nel RO); lat. SCROFA (M) > ant. pol. scroa (caduta della /f/ > scruva (nel RO la /f/ > /v/).

2.11. Il mulo: EQUUS MULUS

È un ibrido che si ottiene dall'accoppiamento dell'asino con la cavalla. Assomiglia di più all'asino perché la testa è pesante, le orecchie sono grandi e grosse, la criniera è corta e dritta, la groppa corta e stretta. Ha, come l'asino, scarse esigenze alimentari. Alla sobrietà il mulo aggiunge caratteri pregevolissimi di grande resistenza a lunghi percorsi in località alpestri prive di strade carreggiabili. Nelle due grandi guerre mondiali ha dimostrato le migliori attitudini in tutti i servizi più difficili e pesanti che nessun altro animale avrebbe potuto sostenere senza danno. Nella regione adriatica esistono molti muli, come pure nell'Africa settentrionale (Enciclopedia Treccani, 1929, XXIV, 17-18; Smolnik, 1967, 58).

La parola *mulo* deriva dal lat. MULUS, voce di provenienza mediterranea (ma assente nel rumeno), col. dim. MUSCELLUS, cfr. *musso*. La voce è pandialettale

(DEI, 2528). Il REW riporta MULUS it. mulo, friul., kat. mul, sp. mulo e *MUSCELLA 'mulo', ven. muso (REW, 473, n. 5742; 475, n. 5767). In tutti i dialetti istrioti, come ne dà testimonianza l'ALI, questo animale viene chiamato 'mulo, eccetto nel rovignese, dove la parola ha un dittongo iniziale moulo (ALI, 530). Il VDI cita moulo (VDI, 194); il VDR moulo (VDR, 602); nel DDV troviamo mulo (DDV, 69); nel DSFEDC troviamo la parola mulo (-a) con il significato di 'ragazzo (-a)'. Questa, come spiegano Manzini Rocchi, è una voce prettamente triestina; dall'ibrido equino nato da una cavalla e un asino, attraverso il significato intermedio di 'ragazzo bastardo', è rimasto a designare soltanto il 'ragazzo' (DSFEDC, 137); e nel NDDT troviamo la voce mulo 'fanciullo bastardo', 'figlio illegittimo', parola che trae l'immagine dall'ibrido equino, che i Romani dicevano MULUS per MUCLUS, greco mychlos, probabilmente dal voc. misio, ritenendosi tali animali originari del Ponto (NDDT, 214); nel VG Rosamani cita la parola mulo 'ragazzo', una volta ristretto al significato di 'figlio illegittimo', derivante dall'animale in questione che è nato da un asino e una cavalla (VG, 661). Vediamo che lo zoonimo latino MULUS, -I, m. sostantivo

Il mulo - Mula (Smolnik, 1967, 58)

maschile della seconda declinazione si è conservato nei dialetti istrioti nella forma mulo, moulo, subendo i seguenti cambiamenti fonetici: lat. MULU(M) > mulo (/u/ > /o/) > moulo (dittongazione discendente della /u/ in /ow/ nel RO).

2.12. L'oca: ANSER DOMESTICUS

L'oca, un uccello appartenente all'ordine degli Anseriformi, è diffusa su tutti i continenti, soprattutto nelle regioni paludose. Dall'oca selvatica, detta anche cenerina (Anser Anser) sono derivate le varie specie di oche domestiche. L'oca è in effetti uno tra i più antichi e utili uccelli domestici allevata da secoli per la sua carne, per il grasso, per le uova grosse e per il suo piumino (Smolnik, 1967, 434-435; Enciclopedia Treccani, 1929, XXV, 112).

L'oca - Gos (Smolnik, 1967, 434)

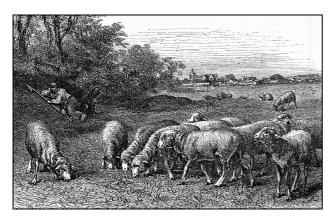
Lo zoonimo oca è presente nel romanzo occidentale (cfr. fr. oie, XII sec., prov. auca) in quanto il latino ANSER 'oca' è stato sostituito da un derivato del lat. AVIS 'uccello', sul cui diminutivo AUCELLA si costruì un'uoca, oca, attestato da Avieno (IV - V sec.) e dalle glosse nel senso di 'volatile da cortile, oca' (DEI, 2620-21). Il REW riporta AVICA, *AUCA; it. oca, vegl. yauca, veron. oco; AVICELLA 'piccolo uccello' ovvero AU-CELLA, piem. usela; AVICELLUS, AUCELLUS, it. uccello, prov. auzel, friul. učiel (REW, 65, n. 824, n. 826, n. 828). Pinguentini riporta la voce oca, come pure il detto "Esser el fio de l'oca bianca", cioè essere fortunato (NDDT, 218); Rosamani cita le voci oca (anser domesticus), iauca, oc, oco (VG, 694); Cernecca cita oca (DDV, 77) e i Pellizzer la parola uoca, 'uccello palmipiede domestico' (VDR, 1084). Nei dialetti istrioti l'oca viene detta a RO 'woka; a VA, DI, GA, FA, SI 'oka (ALI, 458); e l'oco maschio o papero viene detto 'woka nel RO, 'oko nel FA, papero nel DI, masćo de la oka nel GA, papero nel FA e 'oko nel SI (ALI, 459). Il termine oco è d'area toscana settentrionale, rifatto sul femminile oca. Secondo il DEI la parola papero indicante l' 'oca maschio' è usata specialmente a Pisa e in tutta l'Italia meridionale dove sostituisce il lat. tardo AUCA (DEI, 2756). Possiamo concludere che lo zoonimo oca, uoca non deriva dal latino classico ANSER, -IS, f. (che è il nome scientifico di quest'animale), ma dal latino volgare *AUCA, a sua volta derivante dal diminutivo di AVIS, -IS, f. ovvero AUCELLA. Lat. volg. AUCA (M) [attestato da Avieno: IV-V sec. (DEI, 2621)] > oca [in una glossa del sec. XI: anser est occa (DELI, 819)] (il dittongo latino /aw/ si monottonga in /o/) > uoca (nel RO avviene la dittongazione ascendente /o/ > /wo/).

2.13. La pecora: OVIS ARIES

La pecora, ruminante erbivoro del sottordine degli Artiodattili, famiglia dei Cavicorni, appartenente al genere Ovis nella famiglia degli Ovini, è diffusa in tutte le regioni, sia allo stato selvatico che nelle varie razze della specie domestica Ovis Aries. Il corpo della pecora è tozzo, bassotto, anche se in certe razze può essere slanciato, sorretto da membra agili e sottili. Quest'animale venne addomesticato sin dalla preistoria e allevato

in greggi per il suo latte, per la carne (specialmente quella degli agnelli), per la lana e per la pelle (Brehm, 1989, 180; Enciclopedia Treccani, 1929, XXV, 839-840).

La parola pecora designa la 'femmina del montone' e il suo nome scientifico è Ovis Aries; deriva dal latino PECORA, f. (XIII sec.) dal nome collettivo di PECUS, -ORIS, n. (anche PECUS, -UDIS, f. propriamente 'pecora') col senso esteso di 'bestiame' e, più tardi, con quello particolare di 'bestiame minuto e lanoso' per cui prende il posto di OVIS, specialmente nell'Italia centromeridionale (DEI, 2815). Il REW riporta la voce latina PECUS 'bestiame' e PECORA 'pecora', nap. piekere, tosc. pecoro, crem. pegor 'maschio sia della pecora che della capra' (REW, 522, n. 6339, 521, n. 6325); nelle Postille al REW accanto a PECORA abbiamo trovato il polesano piegoro 'montone' (Postille italiane al REW, 306, n. 6325). Pinguentini titola pegora e il veneziano e istriano piegora, dal lat. PECORA, pl. di PECUS 'bestiame minuto' (NDDT, 161); nel VG troviamo pegora (Trg), pegorela, pegura (R); piegora, dim. piegorela, nonché piegula, piegura (VG, 755, 785); Cernecca titola il vallese pegora (DDV, 81); i Pellizzer danno le voci rovignesi pegura e piegura, il vallese pegora, il dignanese pigura (VDR, 674); e Dalla Zonca cita la voce pigura (VDI, 209); nei dialetti istrioti la pecora viene chiamata a RO, VA, GA, FA, SI viene pegora, invece a DI pigura (ALI, 479). Possiamo concludere che la voce latina classica PECUS, -UDIS, f., sostantivo imparisillabo femminile della terza declinazione non si è conservato nei dialetti IR come neanche la voce OVIS,-IS, f., ma che gli zoonimi pegora, pigura derivano dal latino volgare PECORA. Invece la voce lat. class. PECUS, -ORIS, sostantivo neutro della terza declinazione ha subito, oltre alla perdita del genere neutro, uno spostamento semantico dal 'gregge' a una sola 'pecora'; lat. volg. PECORA(M) > pegora (sonorizzazione della /k/ >/g/) > piegora (dittongazione ascendente /e/ > /ye/ nel RO) > pigura.

Mandria di pecore alle Brie, Figuiel, 1892 - Čreda ovac na Briejah; Figuiel, 1892 (Ridel, 1994, 60)

Il maschio della pecora, detto pecoro o montone, viene chiamato nei dialetti istrioti a RO kap'ron, a VA, DI, SI mol'ton, a GA mon'ton, a FA mon'ton e pego'ron (ALI, 480); lo conferma il VDI con la voce molton (VDI, 192); ma non il VDR, p. con la voce capron (che ha solo il significato di 'maschio della capra') (VDR, 189). La parola montone, attestata nel XIII sec. come 'maschio della pecora', deriva dal lat. medioevale MULTONIS d'area francese (mouton); nel ven. monton, con la /-n-/ perché inteso come 'animale che monta'. La voce latina è di provenienza celtica (irl. molt) (DEI, 2504). Il REW riporta *MULTO, -ONE (gall.) 'montone', venez. e friul. molton, fr. Mouton (REW, 472, n. 5739). Nel VG troviamo la parola monton; molton e moltom (Pir.); multon (R, D, Mgl.) (VG, 646, 640, 661); nel NDDT troviamo molton, che deriva dalla forma antica moltone, a sua volta discendente dal lat. medioevale MULTO, abl. MULTONE (NDDT, 205); nel DSFEDC troviamo la parola molton, che è una voce tipicamente veneta, invece l'it. montone è dovuto a un accostamento paretimologico a montare (DSFEDC, 134). Possiamo concludere che gli zoonimi istrioti mol'ton, mul'ton, mon'ton derivano non dal lat. classico ARIES, -ETIS, m. sostantivo maschile della terza declinazione, ma dal latino volgare MULTO, -ONE, subendo queste evoluzioni fonetiche: lat.volg. MULTONE(M) > multon (apocope della /e/ finale) > molton > monton (/l/ > /n/ per analogia col verbo montare). Vediamo che rispetto all'it. montone, il vallese, dignanese, sissanese conservano intatta la base latina, dimostrando così una diretta relazione con il latino e l'arcaicità dei dialetti istroromanzi o neolatini.

L'agnello viene chiamato in tutti i dialetti istrioti a'ñel (ALI, 481). La parola agnello deriva dal lat. AGNELLUS, presente già in Plauto, parola che lentamente soppianta AGNUS,-I, m., ed è panromanza. Interessante è che la voce antica agno (m.), sia stata usata ancora nel XVII sec., col significato di 'agnello', dal lat. AGNUS,-I, (cfr. nel gr. amnos). In gran parte della Romania cede di fronte al diminutivo AGNELLUS, ma sopravvive nel Mezzogiorno (DEI, 91). Il REW riporta la voce lat. AGNUS, -A 'agnello'; AGNELLUS 'agnello', friul. añel, pol. añolin (REW, 22, n. 290, 284).Così nel VDI troviamo la voce dignanese agnael (VDI, 5); nel DSFEDC troviamo agnel e agneleto (DSFEDC, 2); nel VDR agnel (pl.-ai) (VDR, 38); Pinguentini titola agnel, agnelaz, agneleto (NDDT, 27); Rosamani cita le forme agnel, (D) pl. agnai, agni, agnoli, e agnelin (C) (VG, 9); Cernecca riporta agnel (pl.-ei) (DDV, 15). Possiamo concludere che la parola latina AGNELLUS, -I, m. sostantivo maschile della seconda declinazione, diminutivo di AGNUS, -I, m., si è conservato nei dialetti istrioti nelle forme agnel, agnael (DI) subendo queste evoluzioni fonetiche: lat. AGNELLU(M) > it. agnel (palatalizzazione del nesso /gn/> /ñ/; dege-

minazione del nesso /ll/>/l/ e apocope della /u/ finale) > agnael (anaptissi, ovvero inserzione della vocale /a/ accanto alla /e/ nel Dl).

2.14. Il tacchino: MELEAGRIS GALLOPAVO

Il tacchino è un uccello di grande statura appartenente alla famiglia Meleagridae, caratterizzata da testa e collo nudi provvisti di carnucole ed escrescenze carnose, le quali unitamente a un processo estensibile situato sulla fronte s'ingrossano e si allungano durante l'atteggiamento erotico (ruota) del maschio; e all'ordine dei Gallinacei, per cui può essere considerato un grosso gallinaceo. I tacchini sono dei camminatori instancabili e percorrono divertendosi chilometri e chilometri alla ricerca di chiocciole e piccoli insetti e cavallette, per le quali vanno matti. Sono tuttavia capaci di attraversare ampi tratti a volo. Il tacchino domestico deriva dal Meleagris Gallopavo, tacchino selvatico del Messico che i conquistadores trovarono già addomesticato presso gli Aztechi e che nel XVI sec. portarono in Europa. I tacchini domestici vengono allevati per la loro carne bianca e saporita, per le uova, che sono molto più grandi di quelle di gallina, e per le piume (Enciclopedia Treccani, 1929, XXXIII, 165; Smolnik, 1967, 419).

Il tacchino - Puran (Enciclopedia Treccani, 1929, XXXIII, 165)

Questo gallo d'India o gallinaceo delle Americhe, detto anche dindio accanto a tacchino il cui nome deriva dall'onomatopea del verso di questo animale, tanto che nell'emil. esistono le forme tuchen, tucheina, accanto a toc, toca (DEI, 3693). Pinguentini cita la voce dindio che deriverebbe dal nome pollo d'India, donde dindio (NDDT, 119); i Pellizzer citano deindio, spiegando che tale parola deriva dal colloquiale - d'India sentito ormai come fonosimbolico (VDR, 320); Rosamani riporta le voci dindio e dindo (Alta Ital.) deindo (VG, 310, 294); Cernecca cita il vallese dindio (DDV, 42); Dalla Zonca la parola rovignese deingio (VDI, 80). Nell'ALI troviamo tutti i termini istrioti per designare quest'animale che è chiamato dindio nel RO, GA, DI,

FA e SI, mentre nel vallese è detto puro, a causa dell'influenza del croato puran, cui però è stata data la desinenza maschile italiana - o (ALI, 457-458). Nelle Postille al REW troviamo sotto la parola India le voci sic. innia e nniana per designare il 'tacchino', nonché le voci ital. dindo, ven. dindio, e il fr. dinde. Interessante è il fatto che c'è anche l'antico termine polesano dindieta (Postille italiane al REW, 225-226, n. 4372). Possiamo concludere che la parola dindio non ha alcun'attinenza col nome scient. lat. Meleagris Gallopavo, in quanto il tacchino fu importato dall'America in Europa appena nel XVI sec. e in base alla provenienza dell'animale e al fatto che la gente comune confondeva gli indiani d'America con gli indiani d'India chiamò quest'animale pollo d'India, donde l'odierno dindio presente nei dialetti istrioti.

CONCLUSIONE

Dalla comparazione storico etimologica degli zoonimi istrioti con i termini latini da cui discendono e con gli zoonimi veneti, friulani o appartenenti ad altre lingue romanze, si sono riscontrate delle fortissime corrispondenze tra i nomi degli animali nei dialetti istrioti e in quelli veneti e friulani, dovute al secolare dominio politico e commerciale di Venezia su guesti territori e all'unità linguistica nei secoli IV-IX del friulano, dell'istrioto e del dalmatico. Non mancano delle interessanti corrispondenze zoonimiche con lo spagnolo, portoghese, antico francese, provenzale e rumeno, poiché l'istrioto è un idioma neolatino. Inoltre, sono stati trovati dei prestiti dal dialetto croato ciacavo, che testimoniano l'influenza reciproca di due famiglie linguistiche diverse, le quali coabitano in Istria da tempi lontanissimi (VI sec.). Per quel che riguarda la diacronia e il passaggio dei vari zoonimi dal latino classico al latino volgare e ai dialetti istrioti si sono potuti notore dei cambiamenti fonetici costanti. Così nell'ambito del vocalismo abbiamo più volte riscontrato la monottongazione dei dittonghi latini e la creazione di dittonghi secondari, la dittongazione ascendente e discendente (soprattutto nel rovignese), l'anaptissi, l'apocope e la sincope, come pure la dissimilazone e l'assimilazione di alcune vocali; mentre i mutamenti consonantici sono quelli più o meno tipici: la sonorizzazione, la spirantizzaione, l'epentesi, la degeminazione delle doppie. Con il presente articolo si è voluta dare una rassegna degli zoonimi domestici e mettere in rilievo il carattere spiccatamente romanzo di questo antico dialetto neolatino che sta pian pianino scomparendo e che viene usato ancora per lo più dagli anziani nell'Istria sudoccidentale.

ANNALES \cdot Ser. hist. sociol. \cdot 12 \cdot 2002 \cdot 1

Sandra TAMARO: ZOONIMIA ISTRIOTA, 95-112

ISTRIOTSKI ZOONIMI

Sandra TAMARO

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Puli, HR-52100 Pula, ulica I. Matetića Ronjgova 1 e-mail: sandra.tamaro@pu.hinet.hr

POVZETEK

V članku so predstavljena imena domačih živali v istriotskih narečjih in primerjana, z etimološkega vidika, z latinskimi zoonimi (iz katerih izhajajo) v beneškem, furlanskem in drugih romanskih jezikih, s katerimi ima istriotščina nekaj skupnih elementov.

Istriotščina je neolatinsko narečje, ki ga v Istri govorijo od rimske kolonizacije leta 177 pr. n. št. naprej, a se je z nadaljnjim slovanskim priseljevanjem ter pod političnim in družbenim vplivom Benetk in njenih govorov spremenilo in omejilo na šest vasi v južni Istri - Rovinj, Bale, Vodnjan, Šišan, Galižana in Fažana – katerih dialekti, čeprav so si zelo podobni, se vendarle malce razlikujejo med seboj. Istriotščina kot starodavno narečje ima mnoge povezave ne le z beneškimi in furlanskimi zoonimi, marveč tudi s španskim, portugalskim in starofrancoskim jezikom. V istriotskih zoonimih je avtorica odkrila tudi nekaj čakavskih izposojenk, ki kašejo na narečno izposojanje in medsebojne vplive jezikovnih družin romanskih in slovanskih narodov. Z etimološko in narečno analizo istriotskih zoonimov avtorica opozarja na zanimive elemente teh avtohtonih istriotskih narečij.

Ključne besede: istriotščina, zoonimi, etimologija, dialektologija, Istra

ABBREVIAZIONI

ALI - Filipi, G., Buršić Giudici, B. (1998): Atlante linguistico istrioto. Pola, ZUM.

DDV - Cernecca, D. (1986): Dizionario del dialetto di Valle d'Istria. Collana degli Atti, 8. Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.

DEI - Battisti, C., Alessio, G. (1975): Dizionario etimologico italiano, vol. I-V. Firenze, Giunti Barbera editore.

DELI - Cortelazzo, M., Zolli, P. (1991): Dizionario etimologico della lingua italiana, I-IV, Bologna.

DSFEDC - Manzini, G., Rocchi, L. (1995): Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria. Collana degli Atti, 12. Trieste-Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.

NDDT - Pinguentini, G. (1984): Nuovo dizionario del dialetto triestino: storico, etimologico, fraseologico. Modena, Del Bianco editore.

REW - Meyer-Lübke, W., Winter, C. (1972): Romanisches etymologisches wörterbuch. Heidelberg, Universitätsverlag.

VDI - Dalla Zonca, G. A. (1978): Vocabolario dignanese – italiano. Collana degli Atti, 2. Trieste-Rovigno, Lint-Centro di Ricerche Storiche.

VDR - Pellizzer, A., Pelizzer, G. (1992): Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria. Collana degli Atti, 10. Trieste-Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.

VG - E. Rosamani, E. (1990): Vocabolario giuliano. Trieste, Edizioni Lint.

BIBLIOGRAFIA

Ascoli, G. I. (1875): Archivio Glottologico Italiano (AGI), volume I. Roma-Torino-Firenze, Ermanno Loescher.

Bartoli, G., Vidossi, G. (1945): Alle porte orientali d'Italia: dialetti e lingue della Venezia Giulia e stratificazioni linguistiche in Istria. Torino, Editore Gheroni.

Benussi, B. (1997): L'Istria nei suoi due millenni di storia. Collana degli Atti. Venezia-Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.

Brehm, A. E. (1989): Život životinja. Ljubljana-Zagreb. **Buršić Giudici, B.** (1988): Note generali sull'idioma di Sissano. Atti del I Convegno internazionale "Lingue e culture in contatto". Pola-Novi Sad, Gro Tarija.

Buršić Giudici, B. (1995): Alcuni aspetti della terminologia domestica dell'istrioto di Sissano. Atti, XXV. Rovigno, Centro di Ricerche Storiche.

Buršić Giudici, B. (1995): Terminologia agricola di Sissano. La battana, 116, anno XXXI aprile-giugno 1995. Fiume, Edit.

Cerasuolo Pertusi, M. R. (1990): Il contributo dell'etimologia alla storia della neolatinità istriana, AMSI, vol. XC, XXXVIII. Trieste.

Cernecca, D. (1967): Analisi fonematica del dialetto di Valle d'Istria. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, XXIII. Zagreb.

Cernecca, D. (1970-1971): Morfologia del dialetto di Valle d'Istria: Il nome e il pronome. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 29-32. Zagreb.

Crevatin, F. (1993): O rovinjskom dijalektu. Annales, 3/93. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče.

Dante (1965): Chiappelli, F. (ed.): Tutte le opere. Milano, Edizione del Centauro-Mursia & C.

Deanović, M. (1945): Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria: grammatica, testi, glossario. Zagreb.

Deanović, M. (1954): Što je istroromanski. Republika, X/1954, br. 2-3. Zagreb.

Deanović, M. (1955): Istroromanske studije. JAZU, vol. 303. Zagreb.

Enciclopedia Treccani (1929): Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, voll. III, IV, VII, VIII, IX, XXIV, XXV, XXXII, XXXIII. Milano-Roma, Istituto Giovanni Treccani.

Farè, P. A. (1972): Postille italiane al REW di Meyer – Lübke, comprendenti le postille italiane e ladine di C. Salvioni. Memorie dell'Istituto lombaro di scienze e lettere, XXXII. Milano.

Filipi, G. (1989): Koiné istriana. Atti del I Convegno Internazionale "Lingue e culture in contatto". Pola.

Filipi, G. (1993): Istrska ornitonimija: ptičja imena v istriotskih govorih. Annales, 3/93. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče.

Filipi, G. (1994): Le parlate istriote. La battana, 111. Fiume, Edit.

Filipi, G. (1996): Dialettologia istriana. Scuola Nostra, 26. Fiume, Edit.

Gravisi, G. A. (1942): Nomi locali istriani derivati da nomi di animali. La porta orientale. Trieste.

Ive, A. (1900): I dialetti ladino-veneti dell'Istria. Strasburgo, Karl J. Trübner Librajo – Editore.

Muljačić, Ž. (2000.): Das Dalmatische, Q. u B. 10, Böhlau.

Opća enciklopedija (1977): Opća enciklopedija, vol. 3, 5. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod.

Povijest ljudskog roda (1990): Rimljani, životinje u doba Rimljana. Ljubljana-Zagreb, Založba mladinska knjiga.

Ridel, A. (1994): Archaeozoological investigations in North – eastern Italy: the exploitation of animals since the Neolithic. Preistoria Alpina, vol. 30. Trento, Museo Tridentino di scienze naturali.

Salvioni, C., Vidossich, G. (1919): Versioni istriane della Parabola del Figliuol prodigo. Archeografo triestino, s. III, vol.VIII. Trieste.

Smolnik, H. W. (1967): Das grosse illustrierte tierbuch (Živalski Svet). Ljubljana, Državna založba Slovenije. Tagliavini, C. (1982): Le origini delle lingue neolatine.

Bologna, Patron.

Tekavčić, P. (1970): Iz povijesti istroromanskih govora,: prijelaz /ey/ u /ay/ u svijetlu strukturalne dijakronije. Filologija, 6, 1970. Zagreb, JAZU.

Tekavčić, P. (1970): Uvod u vulgarni latinitet. Zagreb.

Tekavčić, P. (1971): Problematika istroromanskih studija. Dometi, -A. IV, 7. Rijeka, Matica hrvatska.

Tekavčić, P. (1972-1973): Il comune e lo specifico nel dominio istroromanzo. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 33-36. Zagreb.

Tekavčić, P. (1976): Per un atlante linguistico istriano: con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 41-42. Zagreb.

Tekavčić, P. (1977): Problemi teorici e metodologici nella ricostruzione dell'istroromanzo. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, 43. Zagreb.

Tekavčić, P. (1979): Un'intuizione importante: "Qualche ...elaborazione del Latino... Forse... Propria e indigena dell'Istria". In: Comunicazione al Convegno G. I. Ascoli. Gorizia.

Tekavčić, P. (1980): Grammatica storica dell'italiano, I, Fonematica. Bologna, Il Mulino.

Tekavčić, P. (1984): L'istroromanzo di fronte alla Romania perduta fra il friulano e il romeno. In: Das Romanische in den Ostalpen. Wien.

Tekavčić, P. (1985): Problemi, esperienze, prospettive nelle ricerche di linguistica istroromanza. In: Homenaje a Avaro Galmes, De Fuentes, I. Madrid, Editorial Gredos.

Tekavčić, P. (1985): Un secolo e mezzo di tradizione scritta dell'istroromanzo. In: Linguistique comparee et typologie des langues romanes, Actes du XVII eme Congres International de Linguistique et Philologie Romanes.

Tekavčić, P. (1993): Aspekti etimoloških istraživanja u studiju istroromanskih govora. In: Znanstveni skup o etimologiji održan 1987. Zagreb, HAZU, Razred za filološke znanosti.

Vidossi M., Bartoli M. (1945): Alle porte orientali d'Italia: dialetti e lingue della Venezia Giulia e stratificazioni lingistiche in Istria. Torino.

review UDK 316.72:572.9

prejeto: 2002-03-10

MED REGIONALIZACIJO IN NACIONALIZACIJO: IZNAJDBA ŠAVRINSKE IDENTITETE

Bojan BASKAR ISH – Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

IZVLEČEK

Antropološka študija procesa invencije šavrinske identitete na istrskem podeželju temelji na etnografskih terenskih raziskavah in izbranih sekvencah historične dokumentacije o starejših pojavljanjih in rabah etnoregionalnega imena Šavrini. Študija prinaša novo razlago "izrinjanja" imena Istra in analizo logike geografskih poimenovanj slovenskega dela Istre. Obravnavane so rabe, pomeni, konteksti in deloma akterji šavrinskega poimenovanja v 19. stoletju. Analizirana je ključna vloga književnikov pri specifični zožitvi današnjega pojmovanja Šavrinije in reinterpretaciji Šavrink, oboje kot osrednji sestavini današnjega procesa "šavrinizacije" istrskega podeželja.

Ključne besede: Šavrini, Šavrinke, Šavrinija, Istra, invencija identitete, etno-regionalna identiteta

BETWEEN REGIONALISATION AND NATIONALISATION: THE INVENTION OF THE SAVRINIAN IDENTITY

ABSTRACT

The anthropological study of the process of the invention of the Savrinian identity in Istrian countryside is based on ethnographical field research and selected sequences of historical documentation dealing with the use of ethnoregional name Savrinians in the past. The study brings a new explanation for the "ousting" of the name of Istria and analyses the logic underlying the choice of geographic names for the Slovene part of Istria. The author deals with the use, meanings, contexts and partially the actors of the Savrinian denomination in the 19th century. The key role of writers in the specific narrowing of the present perception of Savrinia and the reinterpretation of the Savrinke women is analysed, both as central components of the current process of "Savrinisation" of the Istrian countryside.

Key words: Savrini, Savrinke, Savrinia, Istria, invention of identity, ethno-regional identity

Junijskega dne leta 1994, v dneh lokalne šagre, se je v vasi Sveti Peter pojavil med gosti popularni slovenski pesnik Tone Pavček. Povabljen je bil, da bi kaj povedal in nemara prebral kakšno svojih pesmi, pa tudi zato, ker je vabljenje tega pesnika na istrske vaške šagre v tistem času ravno postajalo stalna praksa. Takrat je raziskovalni tim, ki sem mu pripadal, v omenjeni vasi delal terensko raziskavo. Moja specialnost in predmet mojega preučevanja so bile poročne strategije in sorodstveni sistemi, torej "trda" antropologija. Na problematiko identitete sem v tistem času gledal bolj prezirljivo. To je bil tudi glavni vzrok, da sem si o doživetjih in dogodkih, ki so se mi zdeli relevantni predvsem za "mehko" antropologijo identitete in podobnih modnih muh, zapisal v dnevnik bolj malo, velikokrat pa sploh nič. Danes mi je zaradi tega seveda žal.

Po Pavčkovem nastopu sem si vendarle zapisal nekaj o njem. Vseboval je vzneseno hvalnico istrski zemlji in kajpada vinogradom in vinu. Dobro se tudi spomnim, zakaj sem si to sploh zapisal: zato, ker je pesnik z navdahnjenimi kretnjami slavil istrsko *rdečo* zemljo. Zdelo se je očitno, da se ne zaveda, da Sv. Peter leži na sivem oziroma rumenem flišnem območju Istre. Zanimalo me je, ali ta kričeča "pesniška svoboda" vaščane moti, ker sem vedel, da so sicer za nepravilnosti v etnografskih opisih njihovega lokalnega sveta pozorni in občutljivi.

Zdi se mi, da Pavček takrat ni nič govoril o Šavrinih in Šavriniji. (Takrat nisem bil pozoren na to.) Mislim, da je govoril samo o Istri in Slovenski Istri. Pozneje pa so prišli pri njem na vrsto tudi Šavrini in seveda zlasti Šavrinke. Pavček je, denimo, napisal spremno besedo k ponatisu Šavrinskih pesmi Alojza Kocjančiča iz leta 2001 (Kocjančič, 2001). V spremni besedi nastopa tako rekoč kot protagonistka (poleg pesnika Kocjančiča) Istra, Slovenska Istra, naša Istra, istrska zemlja. Pavček pa se predstavi kot prišlek od zunaj, s celine, kot "dolenjski zet" – v kontrastu z avtohtonim, globoko v domačo grudo vsajenim Kocjančičem. V približno istem času se Pavček angažira z rednim profesorjem etnologije na ljubljanski Filozofski fakulteti in vrsto drugih imen pri pripravi svojevrstne etnične kuharice. Med recepti, ki jih najdemo v njej, se pojavijo tudi šavrinski bobiči. Ta značilna istrska mineštra je v slovensko govoreči Istri znana z etnično nezaznamovanim imenom mineštra z bobići, sicer pa jo najdemo v kuhinji vseh treh nacionalnih skupin. Nič je ni posebej povezovalo s šavrinsko ali slovensko istrsko kuhinjo. Pavček je šavrinskim bobičem zapel pesem:

Po sredi Istre, dežele naše, meša refošk čase in čaše, a Sredozemlje na mizo kliče školjke, oljke in šavrinske bobiče.

Tudi Šavrinka, impozantna skulptura istrskega kipar-

ja in slikarja Jožeta Pohlena, ki stoji na robu njegovih rodnih Hrastovelj, se je ob inavguraciji leta 1990 še imenovala *Istranka*. To sta le dva drobca iz procesa "šavrinizacije", ki je zajel podeželje v slovenskem delu Istre ob koncu 20. stoletja. Od takrat so Šavrinke postale eden od regionalnih simbolov celotne Istre. Na spletni strani *Istrianet.org*, ki predstavlja celoten istrski polotok, najdemo med reprezentativnimi regionalnimi podobami tudi fotografijo Šavrink, otovorjenih z jerbasi, ki gredo po bregu.

TERMINOLOŠKA OPOMBA K IZNAJDBI ALI INVENCIJI

Če govorimo o iznajdbi šavrinske identitete, s tem ne predpostavljamo in ne trdimo, da nikdar poprej ni obstajala nikakršna oblika šavrinske identitete. Sodobno družboslovje uporablja vrsto pojmov, s katerimi označuje tovrstne procese. Poleg *invencije* je posebno priljubljena *konstrukcija* identitete. Ameriško družboslovje in humanistika sta iz konstrukcije (ki je v osnovi gradbeniška metafora: /iz/gradnja identitete) naredili sestavino, ki jo, kot bi rekli Francozi, dajejo v sleherno omako. Ob tem je zelo priljubljena tudi *socialna konstrukcija* (kot da poleg socialne obstaja tudi nesocialna konstrukcija).

Invencija je tudi zelo priljubljen in pogost izraz, posebno od začetka osemdesetih let naprej, ko sta zgodovinarja Eric Hobsbawm in Terence Ranger iznašla nadvse uspešno formulacijo invencija tradicije (Hobsbawm, Ranger, 1983). Marsikdo, ki izraz invencija uporablja, sicer ne ve, da izhaja iz klasične retorike, kjer je bila inventio ena od petih sestavin govorništva. Definirana je bila kot "iznajdevanje" oratorskih (tako retoričnih kakor logičnih) argumentov oziroma kot iskanje sodobni angleščini bi temu zelo ustrezno rekli retrieval – argumentov v tezavru loci communes (občih mest). Na prvi pogled se najbrž zdi, da današnji pojem invencije nima s tem nobene zveze, vendar je vtis zavajajoč. V primerjavi s konstrukcijo, ki sugerira nastajanje nečesa izrazito novega, v skrajnem primeru nastajanje iz niča, invencija sugerira pojavljanje nečesa, kar že je, kar nekje eksistira v taki ali drugačni obliki.

V tem aspektu je invencija zelo podobna odkrivanju, čeprav je v nekaterih kontekstih jasen razloček med odkritjem in iznajdbo. To pa ne velja za naš kontekst, kjer lahko namesto invencija marsikdaj rečemo odkrivanje, ne da bi se pomen opazno spremenil. Tako je Peter Burke konec sedemdesetih let v eni svojih knjig govoril o odkritju ljudske kulture (Burke, 1978). Danes bi morda govoril o invenciji ljudske kulture. Tudi pri odkritju stvar nekje že obstaja in jo je še treba poiskati.

Kadar hočemo biti bolj nevtralni, govorimo lahko o oblikovanju identitete, nastajanju identitete itn. Vse navedene metafore je mogoče uporabiti tudi v zvezi z nacionalno identiteto oziroma narodom, kar sicer ni na-

ključje, saj so regionalna, etnična in nacionalna identiteta lahko povezane v kontinuum. Nacionalistične teorije o nastajanju narodne zavesti in naroda seveda poznajo še eno močno metaforo, ki ima v njih osrednje mesto, in sicer prebuja ali prebujanje. To metaforo je mogoče raztegniti tudi na regionalizem in govoriti, denimo, o prebujanju istrske zavesti ali identitete. Tudi pri tej metafori stvar že obstaja in je treba nekako priti do nje; kar pa dela to metaforo v sodobnem družboslovju neuporabno in nesprejemljivo, je seveda njena inherentna teza o "dolgem spancu" oziroma "dolgih sanjah", ki je popolnoma zgrešena.

NAVADNA OPUSTITEV ALI POLITIČNO NAČRTOVANO IZRINJENJE IMENA ISTRA V POVOJNI SLOVENIJI?

Očitek "jemanja imena naši deželi" in njenega preimenovanja v Obalo, ki ga je regionalistična pisateljica Nelda Štok-Vojska nedavno izrekla na rovaš zunanjih oblastnikov (Štok-Vojska, 1998, 115), izraža širše prepričanje, da je bilo izginjanje poimenovanja Istra za slovenski del Istre po drugi svetovni vojni plod načrtnega, po možnosti tudi politično diktiranega prizadevanja. To prepričanje ima svoje razloge. Tu in tam se dejansko zgodi, da ime Istra – celo Slovenska Istra – naleti na jezno reakcijo. V očeh nekaterih raba tega imena kaže na pomanjkljivo razvito nacionalno zavest ali celo na delno poitalijanjenost; obe lastnosti se kajpada pogosto povezujeta prav z Istrani. Toda od kod sploh ideja, da je "Istra" nepravilno, neustrezno, nezadovoljivo, politično neprimerno poimenovanje te pokrajine?

Odgovor, ki se najprej ponudi, je ta, da je Istra čezmejna pokrajina, katere večji del vrh tega pripada Hrvaški (kjer izogibanja imenu Istra ni zaslediti). V Sloveniji so še tri druge čezmejne pokrajine (Koroška, Štajerska, Goriška), a v nobenem teh primerov ni opaziti izogibanja historičnemu imenu. Še več, ime Koroška ali Štajerska v običajni rabi pomeni slovenski del Koroške in Štajerske; ko pa kdo hoče označiti pokrajino onstran državne meje, reče avstrijska Koroška oziroma avstrijska Štajerska. Če bi tako ravnali tudi v primeru Istre, bi govorili o Istri in hrvaški Istri. Nadaljnja možna hipoteza bi bila, da je izogibanje imenu Istra posledica slovenske italofobije - toda raba imena Goriška ne predstavlja Slovencem nobenih težav. Še nadaljnja hipoteza bi bila lahko, da je dodatni vzrok izogibanja "nacionalna neozaveščenost" (prav tako pa bi lahko rekli "manjša nacionalistična obremenjenost") Istranov (v kontrastu z Goriško), ki dela jugozahodni del pokrajine bolj ranljiv. V tej smeri bi bilo mogoče postreči še s kakšno dodatno hipotezo. Vendar pa niti ni treba, da bi poskušali najti en sam vzrok izogibanja historičnemu imenu; vzrokov je navadno več.

Precej verjetno se pri vsem skupaj zdi, da gre za strah, da bi uporaba historičnega imena pokrajine imela za posledico izgubo pokrajine. Strategija preimenovanja pokrajine postane aktualna, ko si je historično ime učinkoviteje in prepričljiveje prilastil kdo drug. Ime Istra je bilo že od sredine 19. stoletja naprej učinkovito simbolično prisvojeno od istrskih italijanskih iredentistov, nato pa še od medvojnega Mussolinijevega režima. Medtem ko je slednjemu več kot ustrezalo, da je svoje novopridobljeno ozemlje na polotoku imenoval s starim historičnim imenom (saj je s tem – tako je vsaj verjel – afirmiral njegovo italijanstvo in hkrati tudi v Istri "dokazoval" lastno kontinuiteto z Rimskim imperijem), so se jugoslovanske oziroma slovenske oblasti čutile prisiljene novopridobljeno ozemlje najprej simbolično podomačiti in zavarovati z imenom, ki ga ne bi terjal tudi kdo drug (ali celo izkazoval do njega večjo upravičenost).

Alternativna poimenovanja, ki so se pojavila po vojni (Koprsko Primorje, Slovensko Primorje, Obala itn.), so do neke mere - ali celo pretežno - sledila avstro-ogrski rešitvi. Primorsko ali Primorje (delno tudi Obala) je navsezadnje le kalk za avstrijsko deželo (Österreichisches) Küstenland. Vsa ta imena že sama na sebi izdajajo, da so jih pokrajini nadeli celinci, ki imajo do morja bolj abstrakten (oziroma počitniški) odnos. Danes se abstraktnost tega odnosa izrazito kaže v imenih, kot so Obala, Radio Morje, Hoteli Morje itn. Toda Slovenci niso sledili Habsburžanom samo pri poimenovanju obmorske pokrajine, temveč so se, po vsem sodeč, od njih naučili tudi strahu, da je ime Istra v rokah istrskoitalijanskih iredentistov nevarno orožje. Pri enem od njih, zgodovinarju in politiku Carlu de Franceschiju, imamo o tem več pričevanj. Tako je de Franceschi v Spominih omenil, da je avstrijske oblasti v Trstu motilo ime revije L'Istria, ki jo je sredi 19. stoletja ustanovil proslavljeni tržaški lokalni zgodovinar in domoznanec Pietro Kandler. Motilo naj bi jih tudi to, da se je Kandler pretežno ukvarjal z 10. regijo rimskega imperija, imenovano Venetia et Histria (De Franceschi, 1989[1926], 131).

Opuščanje imena Istra tako pomeni tudi implicitno priznanje, da si Slovenci Istre niso zadosti učinkovito simbolično prilastili. Tako je strah pred historičnim imenom do neke mere najbrž tudi znamenje pomanjkanja nacionalne samozavesti in poguma, v skrajnem primeru morda celo tihega prepričanja, da so do imena Istra dejansko bolj upravičeni Italijani – in morda Hrvati – kakor Slovenci. Vse te možnosti pa seveda implicitno predpostavljajo, da je pokrajina lahko samo enonacionalna: da ne more biti večnacionalna oziroma transnacionalna.

Ali so opuščanje historičnega imena narekovale povojne politične oblasti, pa je drugo vprašanje. Neposrednega raziskovanja v ustreznih arhivih nisem opravljal, vendar svoj dvom o tem, da je obstajal politični diktat, utemeljujem na posredni evidenci, in sicer na metodičnem preučevanju raznih virov, iz katerih je mogoče razbirati prakso uveljavljanja novih oziroma alter-

nativnih poimenovanj. Ti viri so zlasti geografska in literarna dela iz zgodnjejšega povojnega obdobja (oziroma časa po letu 1954). Pri obeh vrstah virov namreč opažamo prakso, da pisci, ki uveljavljajo oziroma predlagajo alternativna imena, občasno uporabijo tudi ime Istra ali vsaj pridevnik istrski. Ti pisci so bili večkrat nosilci pomembnih političnih funkcij; za univerzitetne geografe, ki so se ukvarjali s pravilnim poimenovanjem slovenskega kosa Istre, si tudi lahko brez težav predstavljamo, da si niso smeli privoščiti lahkomiselnosti. Dejstvo, da pri njih večkrat naletimo na omembo Istre in istrskega (vse seveda v kontekstu slovenskega dela Istre), če nič drugega ne, zanesljivo kaže na to, da raba tega poimenovanja ni bila prepovedana. Verjetneje se zdi, da je šlo sa samoiniciativno in samodejno opuščanje oziroma izrinjanje historičnega imena. Takšna praksa ni nujno eksplicitna. Kolikor je logično izhajala iz tedanje konstelacije dominantne nacionalne ideologije, ni rabila eksplicitne formulacije, še manj pa izrecen ukaz. Navzlic temu je bila učinkovita. Uspešnost "deistrizacije" slovenskega dela Istre se najzgovorneje pokaže v pristnem presenečenju povprečnega Slovenca, ko ga poučijo, da je slovenska obala del istrske obale, da ima ta obala ruralno zaledje in da v tem zaledju ni nobene "naravne" meje, ki bi ga ločevala od Istre.

GEOGRAFSKA POIMENOVANIA

Glede strategij izrinjanja imena Istra so morda najpoučnejša geografska besedila iz zgodnjega povojnega obdobja. Geografi so bili kajpada posebej poklicani, da strokovno predlagajo in utemeljijo primerna poimenovanja za novopridobljene kraje.

a) Trojica iz petdesetih let

V petdesetih letih se je v nacionalni geografski literaturi pojavil niz člankov, ki so obravnavano pokrajino poimenovali s pridevnikom šavrinski/šavrinska (Savnik, 1951; Briški, 1956; Kokole, 1956). Roman Savnik je govoril o Šavrinskem primorju (sic), Vladimir Kokole in Andrej Briški pa o Šavrinskem gričevju. V članku Briškega je na začetku govor o Šavrinskem gričevju (enkrat se pojavi tudi Slovenska Istra), nato pa predvsem o Šavrinih (kot pokrajini, čeprav z istim imenom označuje tudi njene prebivalce). Šavrinom včasih reče tudi Šavrinsko (nikdar pa Šavrinija). Razlikuje med zgornjimi in spodnjimi Šavrini; enkrat omeni šavrinska mesta (Savnik, 1951, 250), in iz konteksta je nedvoumno razvidno, da v spodnje (ali "najspodnejše") Šavrine prišteva tudi Koper, Izolo in Piran (Savnik, 1951, 248, 264). Njegovi Šavrini se torej ne omejujejo na gričevnato (oziroma hribovito) zaledje obalnih mest. Medtem ko Savnik na začetku članka definira pojem Šavrinskega primorja (v bistvu kot flišni "del slovenske Istre"), pri Briškem pravzaprav ni definicije pojma. Šavrinsko gričevje oziroma Šavrini se pri teh piscih ne prekrivajo v celoti s slovenskim delom Istre (ki je malce širši pojem), zato ni čisto jasno, v kolikšni meri sploh uvajajo Istri alternativno poimenovanje oziroma v kolikšni meri zgolj obravnavajo ožjo geografsko enoto znotraj Slovenske Istre.

b) Anton Melik

V primerjavi s temi skorajda efemernimi članki je Melikovo delo Slovensko Primorje iz leta 1960, ki sestavlja 4. zvezek njegovega opisa Slovenije in njenih pokrajin, kar zadeva poimenovanje pokrajine, veliko bolj avtoritativno in vplivno. Melik je v tem delu podprl ime Koprsko Primorje. Ni ga sicer uporabil prvi (začetki segajo v petdeseta leta), a je s svojo utemeljitvijo in avtoriteto nedvomno odločilno prispeval k njegovi uveljavitvi. To ime med današnjimi geografi prevladuje. Kot kaže, pa je pri tem šlo v pozabo, da je bilo Melikovo Koprsko Primorje krepko širše od Slovenske Istre, s katere obsegom ga bolj ali manj enačijo današnji geografi: "Koprsko Primorje nam je tedaj in nam bo v bližnji bodočnosti ta del Slovenskega Primorja, ki se naslanja na Tržaški zaliv in njegovo bližnje zaledje in ki obsega danes Šavrinska ali Istrska brda, Kras vsaj v poglavitnem obsegu, kraško severno Istro in Brkine z reško dolino ter Pivko. Torej obsega Koprsko Primorje vso pokrajino od morja do višav Hrušice, Javornikov ter Snežnika" (Melik, 1960, 14).

Da se geografska znanost pogosto znajde v funkciji utemeljevanja razlogov ter legitimizacije državnih meja in političnih teritorialnih delitev na splošno, se z vso nedvoumnostjo izkaže že na prvi strani Melikove knjige, kjer avtor po eni strani zavrača italijansko poimenovanje pokrajine Julijska krajina kot nenaravno, slovensko poimenovanje Primorsko ali Primorje pa kot naravno. Ne za prvo ne za drugo trditev pa nima nobenega tehtnega argumenta. Zamisel, poimenovati pokrajino po Julijskih Alpah in posredno po tamkajšnjih prebivalcih iz rimskih časov (gens Iulia), je namreč zrasla v glavi domačina, goriškega glotologa (in nasprotnika odcepitve od Avstrije!) Graziadia Ascolija, ki je leta 1863 predlagal ime Venezia Giulia (Julijska Benečija). Zato ime Julijska krajina ne more biti dano kar "imperialistično, z vidikov od onstran morja", kot si je želel verjeti Melik (Melik, 1960, 5). Prav tako ime Primorsko ali Primorje ni "docela prirodno", saj ga je – pač v nemški obliki Österreichisches Küstenland – prva vpeljala avstrijska uprava v prvi polovici 19. stoletja, zato bi se težko strinjali, da se je za to ozemlje "v živi ljudski govorici že od nekdaj uporabljala označba primorske zemlje" (Melik, 1960, 5). Če drži, da nima nobeno od obravnavanih poimenovanj nobene zveze z naravo, pa lahko vseeno rečemo, da je "italijansko" poimenovanje konkretno (ker se nanaša na historični toponim), "avstrijsko-slovensko" poimenovanje pa ab-

straktno, ker se nanaša na ahistorično geografsko abstrakcijo ("morje" oziroma "obala"). Pri vsem skupaj je ironično, da tako bivša avstrijska dežela *Küstenland* kakor današnja pokrajina Primorska segata navzgor do Julijskih Alp, čeprav bi bilo bolj "prirodno", ko bi se omejili na prostor v neposredni bližini obale.

Kot lahko sklepamo iz gornjega citata, je Šavrinsko gričevje iz petdesetih let postalo Šavrinska ali Istrska brda ali gorice. Na implicitno enačenje šavrinskega in slovenskoistrskega pri Meliku kaže tudi raba izraza Slovenska Istrska ali Šavrinska obala (Melik, 1960, 56). Pojmovanje, da se Šavrinsko ne omeji na ruralno zaledno gričevje, temveč obsega tudi obalo z mesti, je pri Meliku še bolj poudarjeno kakor pri Briškem. Melik omeni šavrinska pristanišča kot benečansko posest (seveda v preteklosti) in celo Trst kot šavrinsko luko! (Melik, 1960, 103). Z zornega kota današnjih pojmovanj, po katerih se Šavrinija striktno omejuje na ruralno zaledje slovenskih treh obalnih mest ali celo le na del tega zaledja, je Melikova raztegnitev Šavrinije vse do Trsta nedvomno prvovrstno presenečenje. Za današnja pojmovanja je namreč presenetljiva že raztegnitev Šavrinije do slovenskih obalnih mest. Zato bi ob Meliku pa tudi Briškem utegnili najprej pomisliti, da gre pri ekstenziji Šavrinije do obalnih mest na severni obali Istre in povrhu še do Trsta za strategijo poimenovanj, ki naj bi omogočila efektivno slovenizacijo prej italijanskih obalnih mest in morja. Melik praktično (vendar implicitno) enači Šavrine s Slovenci oziroma slovenskimi Istrani: Šavrinija seže, do koder seže njihova naselitev (t.j. slovensko "etnično ozemlje" na danem območju). Zato je zanj logično, da je Trst šavrinsko mesto (kolikor seveda potihem predpostavi, da so do njega upravičeni zgolj Slovenci). Naj bo to pojmovanje danes še tako nenavadno, pa, kot bomo videli, iz perspektive druge polovice 19. stoletja ni tako nenavadno.

c) Julij Titl

Titl v knjigi iz leta 1965 dosledno uporablja ime Koprsko. To pokrajino opredeli kot sestavljeno iz Istrskih brd in prehodnega področja, ki meji na Podgorski kras, oziroma kot ozemlje obalnih občin Izola, Koper in Piran (Titl, 1965, 7). Izraz Istrska brda očitno izhaja od Melika, medtem ko se sinonim Šavrinska brda v Titlovi knjigi ne pojavi. Tudi pojem Koprskega močno spo-

minja na Melikovo Koprsko Primorje, le da je njegov obseg nekoliko ožji. Pozneje je Titl začel zagovarjati ime Koprsko primorje, ki ga dosledno uporablja v knjigi iz leta 1998 (Titl, 1998). V knjigi iz leta 1988 pa je dosledno uporabljal ime Slovenska Istra (Titl, 1988), vendar zato, ker je tako hotel založnik (Titl, 2002). Ivan Gams trdi, da je edini geografski zbornik, ki v naslovu govori o Slovenski Istri, izšel leta 1985 in da so v njem kar štirje prispevki, ki imajo v podnaslovu ime Slovenska Istra (Gams, 1991, 8). So leta (med 1985 in 1988), ko so se nacionalna trenja v Jugoslaviji začela pregrevati, botrovala kratkotrajni epizodi Slovenske Istre v geografiji?

Titl v knjigi iz 1998 posveti kratko zadnje poglavje obravnavi imen Šavrini in Šavrinija (Titl, 1998). Za Titla Šavrinija nikdar ni bila alternativno ime za Koprsko Primorje. Še več, že od samega začetka je zavračal tudi poimenovanja s pridevnikom "šavrinski", ker je prišel do sklepa, da domačini imena Šavrini, ki je zanje zmerljivka, ne sprejemajo. (Ob današnji "rehabilitaciji" imena to seveda ne velja več.) Titl trdi, da je nepravilnost geografskih imen, ki uporabljajo pridevnik "šavrinski", na začetku šestdesetih let spoznal tudi Melik in potlej govoril samo še o Istrskih brdih (Titl, 2002), čeprav se to v omenjeni Melikovi knjigi še ne vidi.

Imena Šavrinija mi ni uspelo zaslediti pri nobenem geografu (pač pa pri pisateljih), toda Titl trdi, da sta se za Koprsko Primorje po drugi svetovni vojni začeli uporabljati imeni Šavrinija in Šavrinska brda, nakar ime Šavrinija tudi sam uporabi v tem istem poglavju (Titl, 1998, 187). Kar zadeva Šavrinsko gričevje ali Šavrinska brda ali Šavrinske gorice, se Titl zavzema za uveljavitev imena Koprski hribi, ki naj bi bilo pravilnejše, ker se opira na pogostost ledinskega imena Hribi na tem območju (Titl, 1998, 190). O šavrinski obali in šavrinskih obalnih mestih ni več ne duha ne sluha – povsem v skladu z današnjimi pojmovanji Šavrinije.

d) Zakaj ne kratkomalo Istra?

Med vsemi številnimi imeni, ki so jih geografi predlagali in obravnavali, ni nikdar mogoče naleteti na ime Istra. Še več: to ime ni bilo upoštevano niti v Gamsovi analizi imen za "obalno regijo" (Gams, 1991), čeprav je Gams poleg pojmovne smiselnosti in uveljavljenosti v geografiji upošteval (in točkoval) tudi uveljavljenost v

Tudi v tem primeru je zanimivo, da so "Julijci" motili že Avstrijce. Tako naj bi Kandlerju nekoč visok avstrijski uradnik očital, da v svojih spisih tako pogosto govori o Julijcih. Kandler naj bi mu šaljivo odgovoril: "A kaj bi radi, saj so mi stalno pred očmi, kako ne bi tedaj govoril o njih? Umaknite jih, pa ne bom več o njih razpravljal." (De Franceschi, 1989[1926], 131). Pri tem je treba vedeti, da pojem Julijskih Alp pri Kandlerju in vseh drugih italijanskih piscih 19. stoletja ni identičen z našim današnjim pojmovanjem. Tedanji italijanski pisci niso uporabljali pojma Dinarskih Alp in so tudi Kras šteli k Julijcem. Tako so v geografskih definicijah nenehno ponavljali, da se Kraški rob (Monte Vena), ki se začne pri Štivanu, pri Učki razcepi na dva kraka; eden se nadaljuje proti Kvarneru, drugi, ki so ga imenovali Caldera, pa zavije po južni (liburnijski) obali polotoka in seže do Plomina. Ta dva kraka sta predstavljala skrajna grebena Julijskih Alp. Po tem videnju so grebeni Juljskih Alp hrbtenica in okvir Istre, pa tudi naravna meja, ki loči Istro – od Liburnije (cfr. Cerovac, 2002).

javni rabi. Uveljavljenost izraza Obala v javni rabi je ocenil na 5 točk, uveljavljenost izraza Šavrinska brda na 0 točk, Koprsko na 2 točki, Koprsko primorje 1 točko in Slovenska Istra 3 točke. Ocenjeval je kajpada intuitivno, in po intuitivni oceni bi si uveljavljenost imena Istra v javni rabi prislužila približno toliko kot Slovenska Istra, denimo torej 3 točke. Če bi Istri prisodili še zgolj 3 točke za pojmovno smiselnost (in 0 točk za uveljavljenost v geografiji), bi Istra dobila vsaj točko več kakor Šavrinska brda, ki so se znašla na zadnjem mestu. Istra bi v skupnem seštevku točk torej ne zasedla zadnjega mesta. Kako je tedaj mogoče, da to ime v ocenjevanje in analizo sploh ni bilo pripuščeno? Preprosto zato, ker ga geografi ne uporabljajo? A čemu si potem geografi želijo ustvariti vtis, da upoštevajo tudi javno rabo in da se ozirajo na to, kako pokrajino v svoji "živi govorici" imenujejo domačini, ki v njej živijo?

Drugače povedano, gre za tiho predpostavko geografov, da je o (naši) Istri, kolikor hočemo ime Istra za vsako ceno ohraniti, mogoče "pojmovno smiselno" govoriti samo kot o Slovenski Istri. Oziroma za predpostavko, da ime Istra ne more pomeniti (tudi) slovenske Istre. A če je pojmovna smiselnost imena Istra v očeh obravnavanih geografov 0 točk, kolikšna je tedaj pojmovna smiselnost imena Koroška ali Štajerska?

e) In zakaj ne Šavrinija?

Šavrinska brda se v Gamsovi analizi uvrstijo po skupnem številu točk na zadnje mesto, in sicer predvsem zato, ker na račun uveljavljenosti v javni rabi dobijo 0 točk. A tudi v tem primeru ima selekcija imen, vključenih v analizo in točkovanje, nezanemarljivo "lepotno" napako. Res je, da ime Šavrinska brda v javni rabi skorajda ne obstaja, toda to nikakor ne velja za Šavrinijo, ki se uspešno uveljavlja skupaj z uveljavljanjem šavrinske identitete. Ljudska raba je še enkrat neupoštevana (čeprav je v sedanji fazi še precej omejena na "ljudstvu namenjeno intelektualno rabo").

Selekcija imen, vključenih v geografsko analizo, ustvarja vtis, da 1) gre za nevtralna imena; 2) da so ta imena istega rodu; 3) da so vsa imena enakopravno obravnavana. Seveda ni nič od tega res. Imena niso nevtralna, ker so motivirana s političnimi, ideološkimi, kolektivnimi, identitetnimi razlogi. Če bi bila nevtralna, ne bi bilo potrebe, na primer, po izločitvi imena Istra. Imena niso istega rodu: ime Koprsko primorje je izpeljano iz geografskega rezoniranja brez sleherne opore v domačinski rabi; ime Istra je, prav nasprotno, utemeljeno v domačinski rabi, a nima nobene podpore v geografskem rezoniranju (natančneje: v rezoniranju slovenske geografije!). V antropološkem izrazju bi lahko - z določenim zadržkom - rekli, da je ime Koprsko primorje etsko, ime Istra pa emsko. Eno je "znanstveno", drugo pa je "izkustveno" oziroma "doživeto". Zato ju ne moremo obravnavati, kot da sta homogeni. In slednjič,

imena niso enakopravno obravnavana, ker vidimo na delu diskriminacijo: v analizo so pripuščena samo imena, ki se geografom zdijo "pojmovno smiselna" (to se vidi že po tem, da ni nobeno analizirano ime dobilo 0 točk za pojmovno smiselnost).

Imeni Istra in Šavrinija sta emski predvsem v tem smislu, da se z njima neposredno povezuje proces (re)invencije identitete: v prvem primeru istrske, v drugem primeru šavrinske identitete.

LITERARNA POIMENOVANJA

V poimenovanjih, ki jih uveljavljata leposlovna in potopisna književnost, naletimo na močnejšo navzočnost, morda celo prevlado, piscev iz regije. Gre za interaktivni kompleks, ki obsega tako domačine (regionaliste ali ne) kakor pisce od zunaj. Zlasti med slednjimi so tudi pisci "nacionalnega pomena", nekateri med njimi pa so lahko v določenem pomenu tudi regionalisti, torej tujci in naturalizirani domačini hkrati.

Tudi v leposlovju je seveda mogoče najti poimenovalne strategije, ki so v temelju zelo podobne geografskim, saj zasledujejo ambicijo vsebinsko pravilnega (in politično primernega) poimenovanja pokrajine, funkcija te ambicije pa je izrazito narodotvorna. Kot zgled tovrstne literature navajam Bevkov mladinski potopis *Ob morju in Soči* (Bevk, 1974 [1959]), ki je vsaj primorskim šolarjem zgodnjejših povojnih generacij pomembno pomagal oblikovati njihove geografske pojme za to območje. Pri Bevku tipično naletimo na obe imeni: pokrajina se imenuje Slovensko Primorje, a tudi ime Istra ni pridržano izključno za hrvaško Istro, saj je Koper enkrat izrecno označen za istrsko mesto (Bevk, 1974 [1959], 45).

V kontrastu z geografijo pa književnost pretežno uveljavlja tista poimenovanja, ki so neločljivo povezana z oblikovanjem regionalnih oziroma mikroregionalnih identitet. Literarna imaginacija, ki uveljavlja identitetna poimenovanja, je s tem pomembna komponenta procesov oblikovanja ter afirmacije regionalnih identitet. V tej funkciji pa je leposlovna književnost po letu 1954, ko je Istra pripadla Jugoslaviji, uveljavljala predvsem dve poimenovanji, ki ju pri geografih, kot rečeno, ni zaslediti: Istra in Šavrinija. Ime Istra in z njim povezana afirmacija istrske identitete, istranstva, je v vsem tem obdobju stalnica. Šavrinsko ime vstopi v književnost s pesnikom Alojzom Kocjančičem leta 1962, ponovno odkritje Šavrinije in šavrinstva pa se začne sredi osemdesetih let.

Imeni Istra in Šavrinija, kakor ju uveljavlja leposlovna književnost (in istrski oziroma šavrinski regionalizem na splošno), nista v medsebojnem protislovju in se ne izključujeta. Niti nista v kompetitivnem odnosu. Praktično vsi pisci, ki afirmirajo šavrinsko ime ter identiteto, afirmirajo tudi istrsko ime ter identiteto. (Obrnjeno ne drži.) Šavrinija in Istra sta v razmerju ožje in širše

regionalne enote. Afirmacija Istre v glavnem implicira diskretno afirmacijo celotne Istre (torej ne zgolj slovenske), afirmacija Šavrinije pa afirmacijo (slovenskega) podeželja v zaledju severnoistrskih obalnih mest.

Istrski in šavrinski literarni regionalizem (ali lokalizem) je, tako kot vsak regionalizem, bolj ali manj narodotvoren. Bolje povedano, včasih je neposredno narodotvoren, včasih posredno, včasih pa je "separatističen" in zavrača nacionalni okvir, znotraj katerega se nahaja. Izrazito ter neposredno narodotvoren (ali kar nacionalističen) je pesnik Alojz Kocjančič. Kot duhovnik, šolan v goriškem semenišču, je pričakovano imel visoko nacionalno zavest. Ta se kaže tudi v tem, da mu je bila praksa narečne regionalne književnosti popolnoma tuja. Njegova afirmacija šavrinstva in istranstva je afirmacija slovenstva v pokrajini. Istrski Slovenci so prikazani kot nacionalno zavedni in avtohtoni, italijanski etnos pa je neavtohton; to so prišleki in tujci, ki v Istri niso nikdar pognali korenin. Posredno narodotvoren je, na primer, Tone Pavček, pesnik nacionalne ravni in nedomačin, ki po eni strani "regionalizira", po drugi strani pa istranstvo in šavrinstvo diskretno nadzoruje, da ne bi zašli s prave, nacionalne poti in podlegli skušnjavam transnacionalnosti: od tod občasno poudarjanje slovenske in naše Istre. Docela logično je, da tudi on ne piše v dialektu. Lep zgled zavračanja narodotvorne vloge je pesnik in pisatelj Edelman Jurinčič, regionalistični pisec v močnem pomenu besede, ki razkazuje močan odpor do "celinske" Slovenije, do nacionalne prestolnice itn. Celinski Slovenci so načelno tujci in sodijo v kategorijo vseh tistih tujcev z vseh strani neba, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih vdirali v Istro, si jo podjarmljali, jo izkoriščali in hujskali Istrane ene proti drugim, da so jih sprli med seboj. S svojim radikalnejšim regionalizmom pa Jurinčič hkrati proizvede potencialno nasprotje med Istro in Šavrinijo. Njegova najbolj prava, najbolj intimna domovina je Šavrinija, ruralno podeželje nad Dragonjo; na obali, v istrskih mestih, pa živijo neavtohtoni tujci: "O Bog, kako brezvezno je vse tam spodaj ob morju!" (Jurinčič, 1991, 68).

Kocjančičeva vpeljava šavrinske identitete, in to prav v času, ko se je v geografiji konjunktura imen s pridevnikom šavrinski začela umikati pred prodorom posvečenega imena Koprsko primorje, zasluži posebno pozornost, saj se v njegovih Šavrinskih pesmih (Kocjančič, 2001 [1962]) srečata in medsebojno artikulirata emsko in etsko poimenovanje. Po eni strani je Kocjančič domačin (rojen v Kubedu), ki je vrh tega doma prav s tistega konca Šavrinije, ki bo pozneje - po njegovi zaslugi in zaslugi njegovih literarnih potomcev – postala Šavrinija par excellence, torej ožje področje okoli Kubeda. Ena od njegovih pesmi ima naslov Kubejskim Šavrinkam, in med temi Šavrinkami, potujočimi med hrvaško Istro in Trstom, se pojavi tudi Šavrinka Ana, pesnikova mati (ki ga je še pred rojstvom jemala s seboj po trdih poteh). Po drugi strani pa je Kocjančič intelektualec, nacionalni buditelj in učeni pesnik. Verjetni indic učenega pristopa je omemba *šavrinskega morja* (Kocjančič, 2001 [1962], 5). Tako se zdi verjetno, da je pesnik vpeljal šavrinsko identiteto tudi z navezavo na sočasno geografsko literaturo, ki je promovirala Šavrinsko obalo, Šavrinska brda ipd.

Marjan Tomšič, štajerski učitelj, ki je prišel službovat v Gračišče (sosednja vas Kubeda), je – tudi na spodbudo Alojza Kocjančiča – dal šolarjem zbirati lokalne zgodbe in spomine. Zbrano gradivo je izdatno uporabil pri pisanju novel in romanov. Najuspešnejši med njimi, *Šavrinke* iz leta 1986, je nedvomno odigral zelo pomembno vlogo tako pri oblikovanju današnje podobe Šavrink kakor v procesu invencije šavrinske identitete na splošno. Vendar pa Tomšič ni kaj posebej uveljavljal imena Šavrinija; to ime se pri njem pojavlja sorazmerno poredko. Tomšič je bolj kakor Šavrinijo afirmiral in uveljavljal Istro.

Med Tomšičeve "učence" lahko štejemo Edelmana Jurinčiča, v čigar poeziji in prozi se pogosto pojavljajo tako Istra kakor Šavrinija, tako Istrani kakor Šavrini ter Šavrinke. Pa tudi Marijo Franco, njegovo stanodajalko iz časov službovanja v Gračišču, nekdanjo jajčarico, ki jo je spodbudil k pisanju *Šavrinskih zgodb*.

ISTRA, KI SE ZAČNE ONSTRAN DRAGONJE

Povojno izrinjanje ali opuščanje imena Istra v slovenskem delu Istre ima poleg že omenjenih še en pomemben razlog, morda ključen, ki pa nenehno ostaja nekako v senci. Ozemlje, ki danes predstavlja slovenski del Istre in za katero se kot eno geografskih imen uporablja Slovenska Istra, je bilo namreč že vsaj od 19. stoletja razumljeno *tudi* kot pokrajina, ki *ni* Istra, ki *ni* del Istre. Oglejmo si najprej nekaj evidence, ki nedvoumno kaže na to drugo pojmovanje, v naslednjem razdelku pa bomo videli, kako se je to pojmovanje porajalo in kakšno vlogo sta pri tem odigrali imeni Šavrinov in Šavrinije.

Najprej banalen zgled, ki zadeva državnoupravni um. Po nastanku novih nacionalnih držav na polotoku reklamna tabla, ki pozdravi potnika, takoj ko prečka mejni prehod na cesti proti Buzetu, mimoidočega poduči, da vstopa v Istro, deželo vin. Potnik, ki se s hrvaške strani približuje mejnemu prehodu v Sečovljah, pa je podučen, da zapušča Istro. Italijanska skupnost je ob postavitvi te table protestirala, češ da gre za dejanje, ki poskuša deliti Istro, saj se Istra ne konča ali začne na Dragonji (Girod, 1997). Protest ni bil upoštevan in tabla še zmeraj stoji in izpričuje "uradno" hrvaško umevanje, da se Istra zvede na hrvaško Istro. Pojmovanje, da se Istra začne onstran Dragonje, torej ne more biti kar iznajdba komunističnih slovenskih politikov ali celo "kontinentalnih" Slovencev na splošno.

Ali so prispevali k temu pojmovanju svoj delež tudi slovenski Istrani sami? Poglejmo Alojza Kocjančiča, da-

nes povzdignjenega v kultnega pesnika Istre, v "spiritus agens vsega dogajanja" (Tomšič, 2000, 129). V pesmi *Kubejskim Šavrinkam* je zapisal (Kocjančič, 2001 [1962], 48):

Veselo brbljaje gredo do Kapele, tu čaka Rijaska, Kozminka z Gračišč, od tod bodo "v Istro" po jajca hitele do pazinskih in motovunskih selišč.

Kaj pomenijo narekovaji, v katere je Kocjančič postavil izraz "v Istro"? S skoraj popolno gotovostjo lahko sklepamo, da jih je uporabil zato, ker se je zavedal, da je ta izraz v protislovju s pojmovanjem, da Kubed leži v Istri oziroma da je slovenska Istra sestavni del celotne Istre. S kolikšno verjetnostjo pa lahko sklepamo, da so tako govorile kubejske Šavrinke same? Kot bomo videli iz naslednjega razdelka, ne bi bilo nič tako nenavadnega, če bi že v Kocjančičevem otroštvu govorile, da gredo "v Istro", ko so se odpravile čez Dragonjo. Zagotovo pa je takšno izražanje v šavrinskih vaseh razširjeno v današnjem času. Na rabo "hoditi v Istro" smo pogosto naleteli v omenjeni terenski raziskavi v Svetem Petru sredi devetdesetih let, najizraziteje v kontekstih pogovorov o Šavrinkah kot popotnih trgovkah. Ustaljenost izraza v tem kontekstu ("So hodile ... v Istro po jajčka z osličkom", "In ona boga je hodila v Istro", "Njena mama je še prej hodila tam v Istro" itn.) izdatno izpričujejo pogovori, ki jih je opravila Martina Orehovec (Orehovec, 2001, 125-126). Tudi slavna Šavrinka Marija Franca iz Gračišča, ki je napisala avtobiografske spomine in zgodbe, uporablja ta izraz in ga tudi komentira: "Me smo rekle: Gremo v Istro - čeprav smo živele v Istri. Nikoli nismo rekle, da gremo v hrvaško Istro, ampak samo: Gremo v Istro" (Franca, 1992, 49). Vaščanke v Svetem Pertru v času raziskave niso poznale ne Francinih Šavrinskih zgodb ne Kocjančičevih Šavrinskih pesmi; edino Tomšičeve Šavrinke bi se našle v nekaterih hišah. Kljub temu ne smemo izključiti možnosti, da se je z literarno invencijo Šavrink v zadnjem desetletju in pol raba "hoditi v Istro" v šavrinskih vaseh okrepila.

Tržaška zgodovinarka Gloria Nemec je v pogovorih z italijanskimi begunci iz Grožnjana naletela na lokalno pojmovanje, po katerem se pokrajina severno od Dragonje imenuje Šavrinija, pokrajina južno od Mirne pa Morlakija. Tako so Grožnjanci govorili "gremo v Šavrinijo" oziroma "gremo v Morlakijo" (Nemec, 1998, 28, 50). To razlikovanje in poimenovanje se ni omejevalo na italijansko govoreče prebivalstvo, saj obstaja dovolj dokumentacije o tem, da so o Šavriniji severno od Dragonje in Morlakiji južno od Mirne govorili tudi

hrvaško govoreči prebivalci prehodnega področja med Dragonjo in Mirno. (V zvezi s prvim izrazom več v naslednjem razdelku.) Pojmovanje o Morlakiji južno od Mirne je očitno poznano tudi Mariji Franci, ki je v pogovoru z etnologinjama omenila dolenjo Istro oziroma Vlašijo (Ledinek, Rogelja, 2000, 29). To poimenovanje se povezuje z "morlaško" kolonizacijo, ki so jo Benetke spodbujale predvsem v jugozahodni Istri (med Porečem in Puljem).²

Po pojmovanjih lokalnih prebivalcev slovenski del Istre hkrati je in ni Istra. Enkrat je del večje celote (Istre), drugič je posebna celota (Šavrinija). Dvoumnost tega položaja je lepo formuliral svetopetrski vaščan, rojen v času, ko je Istra pripadla Jugoslaviji: "Smo nekje vedeli, da je to tu Istra".

KDO SO ŠAVRINI? KJE JE ŠAVRINIJA?

Glede na sedanjo dokaj pomanjkljivo raziskanost je še prezgodaj z gotovostjo trditi, kdaj se pojavijo prve pisne omembe Šavrinov in Šavrinije. Najstarejša omemba, ki sem jo našel, sega v leto 1842. Njen avtor je Pietro Kandler, ki je napisal spremna besedila k istrskim akvarelom nemških slikarjev Augusta Selba in Augusta Tischbeina (Selb, Tischbein, 1842). V besedilu k sliki Kmetica iz Baderne je Kandler v zvezi z nošo omenil tudi žensko šavrinsko nošo ter lociral tako imenovane Šavrine kot Slovane v znani prostor med Dragonjo in Kraškim robom. V Kandlerjevi reviji L'Istria, ki je začela izhajati leta 1846, se že v prvih številkah prvega letnika pojavi nepodpisan članek v nadaljevanjih z naslovom "Della geografia genetica dell'Istria", ki omeni tudi pozneje med italijanskimi pisci prevladujočo etimologijo: "... in v Istri jim pravijo Šavrini, ker naj bi njihovo ime povedalo, da izhajajo od Save, koliko je to verjetno, ne vemo..." (Anonimno, 1846a, 47). Obe najstarejši italijanski omembi Šavrinov, kar smo jih našli, torej omenjata Šavrine kot ustaljeno ime, ne pa kot novo ime, ki bi ga skoval ali od nekod vzel kakšen učenjak, kot je bil Kandler. Toda kdo so (vsi) tisti, ki pravijo prebivalstvu med Dragonjo in Kraškim robom Šavrini? Tega seveda ne vemo zagotovo, težko pa bi poimenovanje pripisali zgolj Hrvatom ali čakavcem z južne strani Dragonje. Kandlerju, ki je živel v Trstu, in njegovim italijansko govorečim dopisovalcem iz istrskih mest je bilo to poimenovanje zadosti domače. O tem, da imena Šavrini niso percipirali kot tuje oziroma slovansko, temveč kot italijansko (ali vsaj romansko), seveda najzgovorneje priča njihovo etimologiziranje: če naj bi Savrini prišli od Savre, ki ji Kranjci rečejo Sora, potem ime ne more biti slovansko.

Pričevanje o tem pojmovanju, tokrat iz jugovzhodne, labinske perspektive, najdemo tudi pri hrvaškoistrskem pisatelju Mateju Baloti, ki se je rodil v Raklju v bližini Labina. Labinci so Rakljane imenovali Vlahi in za njih je celotna pokrajina od Raše preko Kanfanarja do Tinjana in Poreča bila divja, nedisciplinirana in polrazbojniška Vlašija (Balota, 1983 [1946]).

Kandler, starosta tržaških domoznancev in poznavalcev Istre, je tedaj morda prvi, ki je ponesel Šavrine v svet pisne kulture. Tržačan Josip Godina-Verdeljski, ki v celotni svoji knjigi (Godina-Verdeljski, 1872) žolčno polemizira s Kandlerjem (pogosto neutemeljeno), je zapisal, da "Dr. Kandler z marsikaterim drugim vred pravi tim Slovencem Savrini zato, ker so néki tja prišli od reke Save, tedaj iz kranjske dežele" (Godina-Verdeljski, 1872, 238-239). Godina-Verdeljski je predlagal precej drugačno razčlenitev in poimenovanje južnoslovanskih prebivalstev oziroma etno-regionalnih skupin. Po njem živijo nad Dragonjo Karno-Ilirci ali Slovenci, pod njo pa Serbo-Ilirci (Godina-Verdeljski, 1872, 238). Ime Šavrini je zanj nesprejemljivo že zato, ker prihaja iz ust "laškega" sovraga, utelešenega v Kandlerju. Če bi Godina-Verdeljski poznal kakšno rabo imena Šavrini izpod peresa slovanskega pisca, bi jo v svojem panslavističnem entuziazmu precej verjetno omenil.

Seveda pa ni nikjer rečeno, da moramo iskati prvo omembo Šavrinov med italijansko pišočimi pisci. Morda bi našli starejšo med nemško pišočimi. Med raziskovalci, ki poznajo nemške vire, je videti kandidat za najstarejšo nemško omembo Šavrinov Carl von Czoernig. Czoernig (s polnim imenom Carl Freiherr Czoernig von Czernhausen) je bil ravnatelj urada za upravno statistiko monarhije na Dunaju in je organiziral popis leta 1846. Zaradi njegovega znanstvenega zanimania za etnografijo "plemen" in "jezikovnih plemen" (Volksstämme, Sprachstämme) monarhije je popis spraševal tudi po jezikovni pripadnosti. Kategorizacija jezikovnih skupin pa je bila prepuščena lokalnim uradom, in kot je znano, je bilo v tem popisu slovensko govoreče prebivalstvo v Istri razdeljeno na Brkine in Šavrine (Stagl, 1998; Grafenauer, 1993). Predvsem na podlagi tega popisa je Czoernig izdelal svoj etnografski zemljevid monarhije in napisal avtoritativno delo Ethnographie der Österreichischen Monarchie, ki je izšlo v treh zvezkih na Dunaju leta 1855.3 Toda v lokalnem uradu, ki je botroval jezikovni delitvi na Šavrine in Brkine, so seveda prevladovali Italijani. To je še en močan dokaz, da je bilo v štiridesetih letih 19. stoletja ime Šavrini vsaj med italijansko govorečimi Istrani in Tržačani ustaljeno. O tem, kako dolgo je že bilo ustaljeno, pa bi lahko v tem trenutku samo ugibali.

Zgodnje omembe Šavrinov pri hrvaških piscih so pri nas tako rekoč v celoti neraziskane. Kar zadeva centralne Slovence oziroma Kranjce, pa se zdi najverjetneje, da so vednost o istrskem slovensko govorečem prebivalstvu dobivali predvsem preko nemških piscev. Novice gospodarske, obertnijske in narodske so leta 1857 (t.j. tri oziroma dve leti po Kozlerjevi in Czoernigovi knjigi) priobčile dva članka, v katerih se pojavijo Šavrini. Prvi članek z naslovom "Razne imena Istranov" je podpisal neki J. V. Med raznimi skupinami prebivalstva (Vlahi Arbanasi, Vlahi Perojci, Vlahi Čiribirci, Bezjaki, Fučki, Liburnjani, Čiči ...) je omenil tudi Šavrine. Med Šavrine je prištel "vse, ki hodijo v černem oblečeni pod Terstom okoli Kopra" (V., J., 1857, 35). Drugi članek, "Potopis po Istri od Tersta do Pazina", objavljen v treh nadaljevanjih, delo Frana Vidmarja, razlikuje med Mandrijani, Brežani, Šavrini in Istrijani. Vidmar najprej Šavrine preskoči: "Od Tersta do Kopra vidiš, da Mandrijani, Brežani in Istrijani so delavni ljudje..." (Vidmar, 1857, 334). Šele ko gre čez šmarski klanec in se znajde v dolini Dragonje pod Kaštelom, omeni številne mline, "kateri pšenico meljejo, da pridne Šavrinke dalječ okoli kruh dobrega okusa raznašajo" (Vidmar, 1857, 338). Nato na kratko opiše še Šavrinovo in Šavrinkino nošo; pri slednji omeni čevlje z visokimi petami, ki se pozneje pojavijo še pri Carlu Combiju in drugih (Starec, 1996, 168-169).

Na verjetno Vidmarjevo seznanjenost s Czoernigom ali Kozlerjem ali z obema kaže opazka, da je rečica Dragonja pod Kaštelom "tako rekoč mejnik med slovenskim in istrijanskim narečjem"; onstran Dragonje "se govori istrijansko" (razen v obalnih mestecih) " ... in tudi nošnja moških in ženskih, je od tukaj isterska, ktera se na pervi pogled zelo od šavrinske loči" (Vidmar, 1857, 338).4

Šavrini so bili prisotni kot popisna kategorija tudi v avstrijskem popisu iz leta 1861. Na ta popis se je proti koncu stoletja skliceval Simon Rutar (Rutar, 1896), ko je obravnaval versko in etnično sestavo tržaškega in istrskega prebivalstva. S tem v zvezi je opozoril, da so v prejšnjih časih šteli vse kajkavce k Slovencem, kar je tudi razlog, da v popisu hrvaški kajkavci iz umaške in motovunske dekanije nastopajo kot Šavrini (Rutar, 1896, 65-66). To pojasnilo je izhodišče za Titlovo "kajkavsko" tezo, ki daje prevelik poudarek tej okoliščini in posredno podpira njegovo videnje, po katerem so Šavrini – kot kajkavci - bili definirani v razliki do čakavcev (in štokavcev). Takšno videnje implicira, da so poimenovalci Šavrinov bili (izključno) Slovani, natančneje hrvaškoistrski čakavci. Možnost, da so jih tako poimenovali romansko govoreči sosedje (v Istri, na Tržaškem ...), je s tem implicitno zavrnjena.

³ Ta razdelitev na Brkine in Šavrine, ki jo je prevzel Czoernig, je tudi izhodišče poznejših dialektoloških razločevanj in zemljevidov. Fran Ramovš je vpeljal istrsko narečno skupino in jo razdelil na dve narečji, brkinsko in šavrinsko (*Ramovš*, 1930).

⁴ Dvoumnost pripadnosti slovenskega dela Istre (ki je del Istre in hkrati nekaj drugega od Istre) je torej v polni meri izpričana že sredi 19. stoletja! V Vidmarjevem opisu se Istrijani (kot Hrvati) po jeziku in noši razlikujejo od Šavrinov (in seveda Mandrijanov ter Brežanov), hkrati pa Vidmar o Žavljah (Aquilinia) zapiše: "... od tukaj naprej stopiš na Istrijansko, akoravno ti še le na mostičku na koncu drevoreda v Žavljah stara kamnita plošča nekdanji istriški mejnik kaže" (Vidmar, 1857, 334).

a) Poznejši prišleki s Kranjske ...

Čeprav je Kandlerjeva etimologija, ki ime Šavrinov izpeljuje iz Save (in pozneje iz Sore, it. *Savra*), že dolgo prepoznana za spekulativno, pa ima teza o izvoru Šavrinov iz Kranjske dežele še danes solidno oporo v zgodovinskih virih. Povezuje se namreč z mlajšo slovensko kolonizacijo, ki so jo v severni Istri spodbujale Benetke kot odgovor na demografske krize, povzročene z vrsto epidemij kuge v 14. in 15. stoletju. Benečani so vabili na to demografsko izpraznjeno področje tudi prebivalce Kranjske in jim obljubljali običajne ugodnosti (večletna oprostitev vseh davkov itn.).

S tezo, ki prepoznava Šavrine kot mlajše priseljence iz osrednje Slovenije, se smiselno povezuje trditev, da sega Šavrinija od Dragonje na jugu do Rosandre (Glinščice) na severu. Rosandra se izliva v Tržaški zaliv v kraju Žavlje (Aquilinia) tik pred Trstom, kjer je tekla meja med beneško in habsburško državo. Od tod sklep, da Šavrinov na habsburški strani, in s tem v tržaški okolici, ni moglo biti. Takšno identifikacijo Šavrinov z mlajšo slovensko naselitvijo in korelativno zamejitev Šavrinije na Rosandri najdemo pri Carlu de Franceschiju (de Franceschi, 1879). De Franceschi je o Šavrinih zapisal, da so vasi med Dragonjo in Rosandro poseljene z rodom, čigar jezik je slovenski; imenujejo jih Šavrini; omembe vredno (notevole) pri tem je, da se sami ne imenujejo Istrani, temveč ime Istrani uporabljajo za Hrvate onstran Dragonje, kar verjetno kaže na to, da so prišli v Istro pozneje kot Hrvati (de Franceschi, 1879, 354).

b) Šavrinija do Trsta?

De Franceschi pa se je dobro zavedal, da na Rosandri ni diskontinuitete v slovenski naselitvi. Šavrine je, sledeč Carlu Combiju, označil kot po jeziku, značaju, šegah in noši sorodne Slovencem v okolici Trsta, ki so jih Tržačani imenovali Mandrijani (it. *mandriani, mandrieri* v lokalnem beneškem dialektu).⁵ Sorodnost je pripisal temu, da so tudi Mandrijani prišli v tržaško okolico v istem času kakor Šavrini v Šavrinijo (de Franceschi, 1879, 355). Razloček med enimi in drugimi je ohranil (ali vzpostavil?) tako, da je Slovencem v okolici Trsta pripisal pozno naselitev (okoli leta 1300).

Niso pa vsi pisci razlikovali med Šavrini in Mandrijani. To najbrž velja najbolj za nemško pišoče avtorje. Neimenovani nemški pisec iz leta 1863, ki ga navaja Borut Brumen (Brumen, 2000, 390), umesti Šavrine med Dragonjo in Venske hribe (t.j. Kraški rob) oziroma v okraje Piran, Koper in na tržaško mestno področje. Podobno je von Czoernig leta 1885 zapisal, da so za Šavrine označeni Slovenci med Trstom in Savudrijo (Titl, 1998, 187). Nerazlikovanje med Šavrini in Mandrijani tu potegne za seboj tudi implicitno priznanje, da so Slovenci (ali Šavrini) na tržaškem področju že dolgo navzoči tudi v samem mestu. V razlikovanju oziroma nerazlikovanju med Šavrini in Mandrijani lahko vidimo konkreten zastavek v polemiki med italijansko iredentistično in avstrijsko nadnacionalno pozicijo. Nadnacionalno pozicijo je v tem primeru mogoče uporabiti v prid slovenskega nacionalizma. To je storil, kot smo videli, leta 1960 Anton Melik, ki je, sledeč "Czoernigovi" liniji, brez obotavljanja razglasil Trst za šavrinsko mesto.

c) Anketa kot pomagalo pri iskanju Šavrinov

Leta 1962 je Julij Titl izvajal anketo, ki je "na območju Koprskega primorja" poskušala, kot je zapisal, ugotoviti območje, kjer naj bi resnično živeli Šavrini in kaj to ime pomeni (Titl, 1998, 188). Respondenti po izbranih istrskih vaseh so odgovarjali na vprašanji, kje leži Šavrinija in kdo so Šavrini. Tri desetletja pozneje, v polnem razmahu šavrinizacije zalednih vasi, je prišlo še do dveh, bolj pogojno rečeno, anket na isto temo (Vidali, 1995; Štok-Vojska, 1998).

Titlova anketa je, na kratko povedano, ugotavljala, da prebivalci nobene vasi nočejo biti Šavrini in da to lastnost pripisujejo prebivalcem kakšnih bližnjih vasi. Do enakega sklepa sta prišla Rafael Vidali in Nelda Štok-Vojska. Glavni razlog za odklanjanje šavrinske pripadnosti naj bi bilo dejstvo, da je ime Šavrini zmerljivka.

Preden se dotaknemo slabšalnega aspekta imena Šavrini, se je koristno vprašati, zakaj se je Titl ankete sploh lotil in na katerih podmenah je temeljila. Anketa je bila očitno izpeljana v času živahnega ukvarjanja geografov s pravilnim poimenovanjem novopridobljene pokrajine v slovenskem delu Istre. Trije članki iz petdesetih let so vpeljali pridevnik šavrinski in celo Šavrine (kot pokrajino), vendar ni bilo čisto jasno, ali doma-

Carlo Combi, koprski iredentistični domoznanec in nadaljevalec Kandlerja, je v letih 1859 in 1860 objavil dva etnografska članka o Istri, kjer je med drugim opisal šavrinski videz in nošo ter ju primerjal z mandrijanskim videzom in nošo (cfr. Starec, 1996, 169). Combi je posvetil nekaj pozornosti tudi čopu las na obriti glavi, ki je pritegnil pozornost vrste poznejših piscev, od Simona Rutarja do Boruta Brumna (gl. Brumen, 2000, 390-391). Šavrinski oziroma mandrijanski čop las na obriti glavi, pokriti s krzneno kučmo, so italijanski pisci radi obravnavali kot znamenje pastoralističnega porekla slovenskih "prišlekov". Tudi sam izraz mandrijan, ki seveda označuje pastirja (mandriano je čuvaj črede, mandria), opominja na domnevno pastoralistično poreklo slovenskih tržaških okoličanov. Po eni od razlag naj bi se povezoval s preferenco do pastirstva in živinoreje, značilno za kraševsko slovensko populacijo, preden se je na tržaškem ozemlju spremenila v kmečko (Anonimno, 1846b). Pojasnilo Godine-Verdeljskega pa je, da so "namesto tega prišla namreč gosposka poslopja z verti in s 'kampanjami', ki jim tukajšnji kmetje pravijo mandrije" (Godina-Verdeljski, 1872).

činom tovrstna poimenovanja sploh kaj pomenijo oziroma ali jih sprejemajo. Dve leti pred anketo je izšla tudi Melikova knjiga, ki je govorila o Šavrinskih ali Istrskih brdih in Šavrinski ali Istrski obali. Melik je svojo rabo tedaj še utemeljil z argumentom, da "živa ljudska govorica" ni ustvarila enotnega in skupnega imena za vso to pokrajino. Njegov argument je bil, da prebivalce imenujejo Šavrini (ob tem se je sklical na Rutarja), pa tudi Ramovš da je označil govorico prebivalstva v okolici Kopra ter sploh v vsem porečju Dragonje za šavrinsko.6 "Zato se nam je zdelo primerno, da to pokrajino imenujemo po prebivalcih Šavrinsko" (Melik, 1960, 145). Titl je potemtakem z anketo predvsem preverjal, ali se prebivalci pod imenom Šavrinov sploh lahko prepoznajo in ali ga sprejemajo. Anketa je bila sestavni del raziskovalnega dela, na katerem je temeljila njegova doktorska disertacija, natisnjena leta 1965 (Titl, 1965). Ker je ugotovil, da je vaščanov povsod groza pred tem, da bi jih imeli za Šavrine, tega imena v disertaciji ni nikjer uporabil (Titl, 2002).

Spraševanje prebivalcev po vaseh, kdo so Šavrini in kje je Šavrinija, utegne nedvomno biti koristno, če je zastavljeno v splošnejšem okviru etnografskega zbiranja informacij o etno-regionalnih, prostorskih in toponimičnih pojmovanjih domačinov. Takšne informacije se praviloma uporabljajo kot kamenčki v sestavljanju mozaika domačinske kulture oziroma za oblikovanie splošnejših koncepcij ali tez. Nekaj drugega pa je, če sprašujemo domačine po teh stvareh v upanju, da bomo od njih zvedeli, kdo so v resnici Šavrini in kje se v resnici nahaja Šavrinija, če ta sploh obstaja. V tem primeru imamo podmeno, podobno tisti, na podlagi katere so se nekateri protoetnologi v 16. stoletju lotili spraševanja ameriških staroselcev, od kod so prišli (v Ameriko)? Upali so namreč, da jim bodo staroselci povedali pravo resnico o tem, od kod so njihovi daljni predniki prišli, in s tem potrdili ali ovrgli njihove teorije o migracijah Indijancev. Na takšna spraševanja so nekateri domorodci celo z roko pokazali smer, iz katere naj bi

Omenjene ankete torej izhajajo iz podmene, da je Šavrinija – v kolikor obstaja – neka objektivna, od predstav domačinov in geografov neodvisno obstoječa pokrajina. Ali pa vsaj, da je takšna pokrajina obstajala nekoč v preteklosti – zaradi česar bi se domačini še utegnili spomniti pravih meja območja, kjer naj bi resnično živeli Šavrini. Tudi če bi ta pokrajina nekoč zares objektivno obstajala, je veliko vprašanje, ali lokalnemu ustnemu izročilu oziroma kolektivnemu spominu lahko pripišemo tolikšno zanesljivost. Če pa obstaja

zgolj kot rezultat poimenovanj, se najprej zastavi vprašanje, ali je poimenovanje endogeno ali eksogeno.

Titlova anketa pa je imela še eno metodološko pomanjkljivost, saj je kljub pričakovanju, da bodo domačini sami povedali, kje je zares Šavrinija (če nekje zares je), izhajala iz vnaprejšnje predpostavke o tem, kje ta pokrajina zares je. Anketa se je pač na nekem kraju začela in se od tam premikala naprej skladno z mnenjem domačinov, v katerih vaseh Šavrini živijo. Izbira kraja, kjer se je anketa začela (Sv. Donat nad Buzetom), torej ni niti nevtralna niti irelevantna, saj izraža anketarjevo podmeno o tem, kje bi utegnila biti prava Šavrinija. V krajih, ki jih Titl omenja kot kraje spraševanja, denimo, ni piranskega in izolskega podeželja; najzahodnejši kraj anketiranja, ki ga Titl navede, so Šmarje. Če bi se anketa začela v Svetem Petru ali Kortah nad Izolo, bi bil nabor vasi, ki bi jih vaščani drugih vasi označili za šavrinske, nedvomno precej drugačen. Na to kaže tudi "neortodoksen" odgovor, ki sta ga Miroslav Pahor in Tatjana Poberaj dobila v Sečoveljskih solinah od piranskih solinarjev, najbrž še pred eksodusom: "Na vprašanje, kaj razumejo pod Šavrini, so pripovedovavci navadno odgovorili: 'Cussi ciamemo i Slavi de qui intorno. I Savrini i parla do lingue: l'italian e 'l sloven. Molti i vegniva de Monte de Capodistria o sia Šmarie e i vendiva molte robe'" (Pahor, Poberaj, 1962, 133).⁷ Iz "sečoveljske" perspektive je vzhodna meja Šavrinije potencialno nekje pri Šmarjah; Šmarje pa so izrecno omenjene zaradi velikega števila tamkajšnjih prodajalcev in preprodajalcev. Iz "jugovzhodne" perspektive pa so Šmarje, nasprotno, pogosto videti kot zahodna meja Šavrinije.

Titlova anketa je torej izhajala iz predpostavke, da je Šavrinija južno-jugovzhodno koprsko zaledje oziroma celo jugovzhodni kot slovenske Istre. V primerjavi s pojmovanji iz 19. stoletja je torej šlo za občutno zožitev obsega Šavrinije. Tudi druga dva anketarja sta spraševala izključno oziroma pretežno v vaseh na jugovzhodu koprske občine.

Titlova anketa je prepričljivo pokazala, da vaščani nikjer niso hoteli veljati za Šavrine, da pa so šavrinskost brez pomislekov pripisali bolj ali manj oddaljenim sosednim vasem. Takšno ravnanje je povsem pričakovano, če je ime Šavrini stigma. Čeprav Titl ni našel prebivalcev, ki bi se hoteli imenovati Šavrini, pa vendarle predpostavlja, da nekje obstaja prava Šavrinija; denimo takrat, ko zapiše: "Prebivalci Pregarske planote so mu (Vidaliju – op. B. B.) popolnoma pravilno kazali na predele onstran Dragonje, češ da Šavrini živijo tam..." (Titl, 1998, 188).

⁶ Geografom je bil morda Ramovš še posebej blizu zaradi angažmaja v zvezi z etničnim štetjem leta 1945. V Cadastre national de l'Istrie tako najdemo v Ramovševem prispevku naslednji stavek: "Med romanskimi priimki (... je tudi ...) Šavron (pogost priimek pri Slovencih, imenovanih Šavrini" (po: Ramovš, 1997, 127).

^{7 &}quot;Tako imenujemo Slovane (avtorja sta neupravičeno prevedla: Slovence – op. B. B.) iz okolice. Šavrini govorijo dva jezika: italijansko in slovensko. Mnogo jih je prihajalo iz Šmarij pri Kopru in so prodajali mnogo različnih stvari."

d) Kaj pomeni ime Šavrin?

Etimologija etnoregionalnega imena Šavrin ni deležna splošnega strinjanja. Predložena je bila vrsta etimologij, ki so nedvomno spekulativne. Edina prepričljiva razlaga se zdi Bezlajeva, ki jo izpeljuje iz furlanske besede *ciavre*, pri čemer dopušča tudi izpeljavo iz italijanske *caprino*, kozji bobek (Titl, 1998, 190). Nasprotno se Titlu zdi najbolj verjetna razlaga, da Šavrin pride iz slovenske besede *šavra*, ki pomeni "črno ali črno marogasto kravo ali pa metaforično nerodnega človeka, ponavadi žensko" (Titl, 1998, 190).

Kako to, da nelingvist ni dovzeten za razlago poklicnega in povrhu tega še najuglednejšega nacionalnega etimologa? Moja domneva je, da ga je k temu navedel vsebinski razlog, ki ga bom poskušal na kratko pojasniti. Čeprav je vsem, ki se s temi vprašanji ukvarjajo, dobro znano, da je ime Šavrin eksogeno, torej ime, ki ga neki skupini dá druga skupina, je mogoče pri Titlu zaslediti na delu tiho podmeno o endogenosti imena Šavrin. "Tiho" pravim zato, ker je v direktnem protislovju z zelo izrecnim Titlovim prepričanjem, da je ime Šavrini zmerljivka. Ta podmena je, ne nazadnje, korelativna s pojmovanjem, da so Šavrini in Šavrinija nekaj objektivno obstoječega. V celoti pa se uveljavi v Titlovi razlagi s "šavro". Če so slovenskim prišlekom iz srednjeveške Kraniske nadeli to ime sosedni staroselci, s čimer se Titl strinja – ali ni tedaj skrajno malo verjetno, da bi za zmerljivko uporabili sorazmerno specialistično besedo iz jezika prišlekov in ne besedo iz lastnega jezika? Vzrok za nesprejetje Bezlajeve furlanske etimologije tako verjetno tiči v nepripravljenosti zares sprejeti eksogeno naravo tega etnonima, morda pa vrh tega tudi v prezrtju, da so s Šavrini obkladali prišleke ne le čakavsko govoreči, temveč tudi furlansko, italijansko in morda celo istroromansko govoreči Istrani. In še več: v neupoštevanju, da jih s tem imenom niso označevali samo južno od Dragonje, temveč – prej ali slej – severno od Glinščice, na primer v Trstu, še pred tem pa morda v severnoistrskih obalnih mestecih ...

Neki informator Štok-Vojske je s svojo identifikacijo skupin prebivalstva, ki uporabljajo ime Šavrini, prispeval dragoceno in zanimivo opažanje, ki seže daleč čez običajno mnenje, da ime uporabljajo zgolj Hrvati onstran Dragonje: "Devetinosemdesetletni Miljo iz Bočájev je povedal, da nam tako rečejo v hrvaški Istri, pa Kraševci in mestni ljudje, sami sebe pa da nismo nikoli tako imenovali" (Štok-Vojska, 1998, 54). Pisateljica ga žal ni povprašala po natančnejši opredelitvi obsega pojma Kraševec in ali z mestnimi ljudmi misli tudi Tržačane ali zgolj prebivalce istrskih mest.

V SREDIŠČU VSEGA: ŠAVRINKE

V 19. stoletju se Šavrinke pojavijo v kontekstu opisa šavrinske ženske noše in Šavrink kot prodajalk pridelkov na mestnih trgih severne Istre in Trsta. Opis ženske šavrinske noše je med drugimi prispeval Vidmar v svojem potopisu po Istri (Vidmar, 1857, 338), kjer pa je, kot smo že videli, povedal tudi to, da so pridne krušarice. "Slovenske Šavrinke iz sodnega okraja Piran in Koper" kakor tudi prebivalke tržaške okolice, ki jih je mogoče vsak dan videti v Piranu in Bujah, Trstu in Kopru, kako prodajajo sadje, kurivo, mleko in kruh, se pozneje znova pojavijo v članku Aloisa Spinčića, ki ga je prispeval za 9. zvezek Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki o Avstrijskem Primorskem (Spinčić, 1891, 215). Simon Rutar se je v opisu Šavrink na koprskem trgu močno opiral na Spinčića, v manjši meri pa morda tudi na Vidmarjev potopis (cfr. Rutar, 1896, 175). Šavrinke tako tvorijo kategorijo slovenskih kmečkih prodajalk na trgih v predvsem obmorskih mestih, kamor gravitirajo njihove vasi. Nekateri razlikujejo med njimi in tržaškimi okoličankami (pogosto imenovanimi Brežanke ali Breškice), drugi ne. Noša enih in drugih se namreč razlikuje le v podrobnostih, obe skupini tudi uporabljata osliče. O posredništvu med hrvaško Istro in Trstom sploh ni govora, pa tudi prodaja jajc ni izpostavljena. Tudi kontrast med mobilnostio prodajalk, ki hodijo prodajat v mesto, in imobilnostjo moških, ki obdelujejo zemljo, tu ni nakazan. Zanimivo pa je, da ga je Rutar izpostavil pri brežanskih krušaricah in brežanskih moških (Rutar, 1896, 119-120).

Vendar pa so se eno leto pred omenjenim Spinčićevim člankom te iste prodajalke pojavile v knjigi Koprčana Nicolòja Del Bella, a brez imena Šavrinke. Del Bello je, govoreč o vaseh med Rosandro in Dragonjo ter v bližini morja, poudaril izjemno delavnost njihovih prebivalcev, še posebej žensk. Njihova marljivost, je zapisal, je tolikšna, da jo lahko brez pretiravanja označimo za fenomenalno. "Iz teh vasi prihajajo vse mlekarice in krušarice, ki se stekajo v Piran, Izolo, Koper, Milje, poleg tistih, ki nadaljujejo pot po kopnem ali morju vse do Trsta; iz teh vasi prihajajo nabiralke sadja, piščancev, jajc, divjačine, ki po potrebi prehodijo vso celinsko Istro, v skupinah, zmeraj vesele in zmeraj na delu. Nobena razdalja jih ne zaustavi: v slehernem letnem času, v slehernem vremenu, ki si ga je mogoče zamisliti ... so v povprečju tri ure dnevno na poti, da pridejo na trg, in še druge tri, da se vrnejo domov, kjer morajo takoj zatem začeti zbirati in pripravljati blago za naslednji dan" (Del Bello, 1890, 132).8 V tem opisu vidimo nekatera opažanja (delav-

⁸ Del Bello tudi sicer nikjer v knjigi ne govori o Šavrinih in Šavriniji; prebivalce s tega območja med Monte Vena (Kraški rob) in Dragonjo označi za Slovence, poleg njih pa omeni še Bezjake oziroma bezjaške Slovence, ki pa jih definira kot Hrvate, kateri so se pomešali s Slovenci (Del Bello, 1890, 126-127). Gre seveda za problem razmejevanja slovenskih in hrvaških kajkajcev.

nost, veselost), ki bodo reaktivirana slabo stoletje pozneje.

V Bevkovem potopisu s konca petdesetih let dvajsetega stoletja, ki afirmira vrednote socializma, napredka ter industrializacije, so šavrinske prodajalke prikazane kot del preteklosti, seveda pa niso imenovane Šavrinke: "Kmetice so vsako jutro na osličih prihajale v pristanišče in se s posodami mleka in raznimi pridelki odpeljale v Trst. Zvečer so se vračale z bornim izkupičkom, sedle na osliče in odcincale v svoje vasi. ... Osličev skoraj ni več, številni avtobusi vsako minuto odhajajo v okoliške vasi in daleč v zaledje" (Bevk, 1974 [1959], 49).

Odločilna geografska in poklicna redukcija Šavrink na jajčarice iz jugovzhodnega kota, ki operirajo med hrvaško Istro in Trstom, je predvsem učinek posega tistih književnikov in likovnih umetnikov, ki so močno vplivali na današnje prevladujoče predstave o Šavrinkah in z novo podobo Šavrinke prispevali osrednji simbol, na katerega se je oprl proces iznajdbe šavrinske identitete v zadnjem desetletju in pol. Vsi ti pisatelji in likovni umetniki se tesno povezujejo z jugovzhodnim kotom slovenske Istre: Kocjančič je bil rojen v Kubedu, Pohlen v Hrastovljah, Franca je iz Gračišča, kamor je prišel kot učitelj službovat tudi Tomšič. Resnici na ljubo je sicer treba dodati, da se v Tomšičevih zgodbah, ki v velikanski meri temelijio na zbiranem folklornem materialu. včasih pojavijo tudi šavrinske prodajalke, ki niso s tega ožjega področja in prodajajo druge pridelke v drugih mestih, vendar pa so Šavrinke par excellence za Tomšičevo publiko nedvomno jajčarice iz omenjenega kota.

S tem pa ne trdimo, da gre pri "kubejsko-gračiščansko-hrastoveljski" redefiniciji Šavrink za čisto literarno, fikcijsko invencijo. Vsa ta književnost ima bolj ali manj izrazito etnografsko in introspektivno, spominsko dimenzijo. Jajčarice, ki so operirale med hrvaško Istro in Trstom, niso literarna fikcija, saj so bile specializacija znotraj šavrinske ženske trgovine, značilna za to ožje območje. Te trgovke in posrednice so se na hrvaški strani srečevale s specifično rabo oziroma aktivacijo etničnega poimenovanja Šavrini, ki je tam obstajalo že dolgo prej. Hrvaške stranke, ki so bile odvisne od njihovih uslug, so se srečevale zgolj z ženskami s severne strani Dragonje, ne pa tudi z njihovimi moškimi. Drugega poimenovanja zanje kot Šavrinke te stranke niso imele na voljo. Nekatera pričevanja in spomini jajčaric omenjajo zadrego, ki so jo hrvaške stranke včasih občutile zaradi rabe tega imena, za katero so vedele, da je zmerljivka. V tem kontekstu je ime Šavrinke (oziroma šavrinke) dejansko lahko postalo sinonim za jajčarice. To relativno ozko lokalizirano zlitje etničnega in poklicnega poimenovanja je v sinekdohični redefiniciji omenjenih pisateljev začelo pomeniti celoto Šavrink.

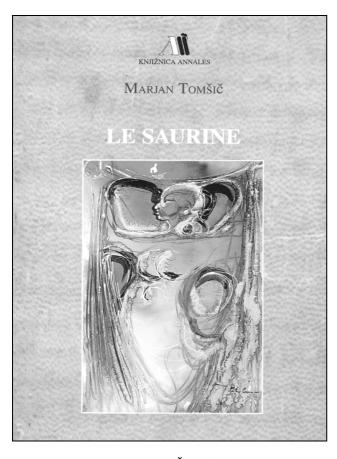
A tudi v primeru, ko z imenom Šavrinke specifično označujemo jajčarice iz jugovzhodnega kota in njihovo trgovino, ki uporablja jajca kot menjalno sredstvo in vpelje posredništvo kot dodaten vir zaslužka, je pomanjkljivo predpostavljati, da so poimenovanje Šavrinke uporabljale samo hrvaško govoreče stranke. Zgovorno pričevanje, da so njihove usluge uporabljale tudi italijansko govoreče stranke v Istri, je prispeval Fulvio Tomizza, ki je v recenziji prevoda Tomšičevih Šavrink v italijanščino v tržaškem dnevniku *Il Piccolo* zaupal bralcem, da mu je prve telovadne copate prinesla Šavrinka (Tomizza, 1998). Njegov domači kraj Juricane poleg Materade je bil kajpada v območju njihovih operacij.

ZAKAJ ŠAVRINKE FASCINIRAJO?

Izid nadvse uspešnih Tomšičevih *Šavrink* leta 1986 je brez dvoma pomemben datum v procesu invencije šavrinske identitete, čeprav vpliva te knjige ne smemo preceniti. Prvi ženski pevski zbor, ki je v svojem imenu imel Šavrinke, je bil namreč ustanovljen leta 1982, in sicer v Svetem Petru, na zahodnem robu "Šavrinije" (oziroma zunaj ožje, "kubejsko-gračiščansko-hrastoveljske" Šavrinije). To nas navaja k misli, da so bile Tomšičeve *Šavrinke* le komponenta procesa, ki je ravno takrat stekel in bi potekal naprej tudi brez Tomšiča. Iniciatorji tega procesa so bili lokalni vaški učitelji, lokalni umetniki, kulturni delavci itn.

Seveda pa leta 1982 šavrinska identiteta še ni imela kaj dosti pokazati. Kocjančičeve pesmi so bile vaščanom popolnoma neznane, ob izidu leta 1962 se namreč sploh niso prodajale, zato je razočarani avtor veliko večino izvodov odkupil. Ponatisnjene so bile šele leta 2001. V tem smislu je Tomšičev roman takrat daleč največ prispeval k temu, da je ime Šavrinke postalo znano širši javnosti.

Toda vsaj če presojamo literarni uspeh Tomšičevega romana po odzivih literarne vede in utemeljitvah nagrad, ki jih je prejel za svoje literarno delo, uspeha romana Šavrinke (in morda drugih del) ni mogoče pripisati fascinaciji občinstva s popotnimi jajčaricami. Seveda ni izključeno, da se recepciji bralcev in kritikov razhajata. Literarni kritiki različnih generacij, med njimi tudi najbolj uveljavljeni, od Tarasa Kermavnerja do Toma Virka, so veliko več besed posvetili slavljenju magične, prvobitne, arhaične Istre. Kermavner je Tomšičevo Istro razglasil za "najbolj arhaično slovensko pokrajino" (Kermavner, 1993, 348), Tomo Virk in nekateri drugi mladi literarni znanstveniki pa so se lotili vprašanja, ali je Tomšičevo prozo mogoče obravnavati kot magični realizem. Tudi v utemeljitvah nagrad so poudarjali arhaične, prvobitne korenine istrskih ljudi, ki jih je razodel nagrajenec; skrivnostni svet magije; oddaljeni, zaprti in neznani šavrinski svet, ki ga je Tomšič razprl; itn. (cfr. Mihelj, v tisku). Tako bi lahko rekli, da je Tomšič literarni Sloveniji pokazal pristno, še prvinsko, eksotično pokrajino, ki še obstaja v okvirih nacionalne države. Zadovoljil je njeno potrebo po takšni eksotiki in je bil zato tako uspešen.

Tomšičeva monografija o Šavrinkah v italijanskem prevodu (slika na naslovnici J. Pohlen). Copertina del libro di M. Tomšič sulle saurine nella sua traduzione italiana (disegno di J. Pohlen).

Medtem ko so literarni kritiki ob pojavu Šavrink kot popotnih trgovk ostali sorazmerno brezbrižni, pa tega nikakor ni mogoče trditi za etnologe in antropologe. Če na splošno drži, da se noben etnolog, ki je delal v Istri, ni mogel v celoti izogniti Šavrinkam, je res tudi, da je etnološko in antropološko preučevanje procesa oblikovanja šavrinske identitete, pa tudi Šavrink posebej, v zadnjih letih privedlo do manjše interpretativne manije. To še posebej velja za raziskovalce in raziskovalke antropološkega raziskovalnega projekta v Svetem Petru sredi devetdesetih let. Seveda bi bilo pretenciozno, če bi trdili, da pričujoče besedilo nima nič opraviti s to manijo.

Etnologi in antropologi, ki raziskujejo na terenu, neizogibno vplivajo na lokalno življenje in lokalne percepcije že s svojo navzočnostjo in še bolj s publiciranjem raziskovalnih rezultatov. Če v kraju, kjer delajo, poteka proces invencije kakšne identitete, vplivajo nanj tudi v primeru, da se zanj ne zanimajo oziroma ga ne preučujejo. Kolikor ga preučujejo, praviloma vplivajo nanj še bolj. Vrh tega pa si etnologi in antropologi radi privoščijo še kaj več kot strogo znanstveno

opazovanje in preučevanje, na primer kakšna dejanja, ki pomenijo neposredno udeležbo v invenciji identitete. Tako sta etnologinji Špela Ledinek in Nataša Rogelja, fascinirani nad preprodajalkami jajc, začeli rekonstruirati življenjsko zgodbo Šavrinke Marije Franca. Rekonstrukcija življenjske zgodbe je potegnila za sabo natančno rekonstrukcijo Šavrinkine poti med hrvaško Istro in Trstom, ki sta jo etnologinji še sami prehodili in dokumentirali njene etape ter na koncu izdali knjižico z naslovom Potepanja po poteh Šavrinke Marije (Ledinek, Rogelja, 2000). Itinerarij, ki sta ga postavili na zemljevid, lahko postane priročnik za nove popotnice, ki se odpravijo na feministično "potovanje po sledeh prednic" (cfr. Weber, 1999), ali pa izhodišče za turistično pešpot po Istri, imenovano, denimo, Šavrinkina pot. Tudi sam sem si leta 1993, še preden sem se zavedal kompleksnosti Šavrink kot fait social in ne da bi se prav dobro zavedal, kaj počnem, privoščil objavo Gobbove fotografije, ki sem jo poimenoval Šavrinke v Trstu, v tematski številki Časopisa za kritiko znanosti z naslovom Mediteran v Sloveniji. Na fotografiji so v šavrinsko nošo oblečena in z jerbasi v rokah otovorjena dekleta, ki stojijo na tržaškem pomolu.

Ena od lastnosti Šavrink, ki etnologinje in etnologe nedvomno fascinira, je njihova mobilnost. Z mobilnostjo se povezujejo še nekatere druge, kot so relativna ekonomska in siceršnja samostojnost, podjetnost, iznajdljivost, odrezavost, dovzetnost za mestne novotarije itn. Problematike, ki se v zvezi z njimi neizogibno zastavijo, so žensko delo, feminizem, mobilnost. V okviru omenjenega raziskovalnega projekta v Svetem Petru sta se konfrontirali dve interpretaciji položaja in "značaja" Šavrink. Čeprav po intenci obe feministični, sta si izrazito nasprotovali. Prva, označili bi jo lahko za "optimistično feministično", je slavila moč Šavrink v domačem gospodinjstvu; Šavrine je prikazala kot odrinjene od vzvodov moči in odločanja, celo kot rahlo avtistične in skrajno imobilne obdelovalce zemlje; delo Šavrink v Trstu (tudi kot hišnih pomočnic) je krepko podcenila in sugerirala podobo Šavrink kot flanerk, ki si po končanih opravilih ogledujejo izložbe in se jim nič ne mudi domov (Saksida, 1994). Druga interpretacija, "pesimistično feministična", je šla v smeri poudarjanja trdega garanja, osebnega trpljenja, spolne neenakopravnosti, vseprisotne ekonomske izkoriščanosti, vključno z zapostavljenostjo pri dedovanju (Orehovec, 2001). V Šavrinke so investirani različni, pogosto tudi protislovni pomeni. To seveda velja tudi za antropologe.

Moč Šavrink (tako kot tudi sosednih Brežank) v domačem gospodinjstvu je seveda predmet pogostih opažanj in komentarjev, pa tudi raziskav (za Brežanke, cfr. Verginella, 1997). V tem smislu je regionalistična pisateljica zapisala, da je v Istri obstajal matriarhat (Štok-Vojska, 1998). Sabina Mihelj je ob tovrstnem prikazovanju dominantnih ženskih likov, ki ga je najti tudi v Tomšičevih delih, zelo utemeljeno opozorila, da

gre pri slavljenju močnih šavrinskih oziroma istrskih žensk za odnos, zelo podoben tistemu, ki ga je Luisa Accati prepoznala v severni Italiji, kjer so ženske močno obtežene s simboličnimi konotacijami in imajo zelo močno vlogo kot kolektiven subjekt, kot posameznice, kot osebe, pa so nemočne (Mihelj, v tisku).

Ostajajo pa tudi manj (če sploh) opaženi vzroki ter aspekti fascinacije nad Šavrinkami. Prvi in morda edini, ki je Šavrinko primerjal z Martinom Krpanom, je bil verjetno Taras Kermavner (Kermavner, 1993, 369-370). Dest let pozneje se primerjava še bolj vsiljuje. Krpanom. Kontrabant, odrezavost, mobilnost, posredništvo in še kaj so skupni tako Šavrinkam kakor Krpanu. Tudi Krpan je v zadnjem desetletju veliko pridobil na teži, pridelal nove konotacije, postal nacionalni simbol novih dejavnosti, predmet reinvencij tradicije ter identitete, element mo+difikacije nacionalnih mitologij. Vse to velja, čeprav v manjšem in bolj regionalnem obsegu, tudi za Šavrinko. Oba kažeta poteze osebe, ki se v antropologiji imenuje trickster. Mobilnost, preprodajanje (tudi ilegalno), posredništvo, zvijačnost: v tranzicijski slovenski družbi so to kvalitete, ki, po vsem sodeč, pridobivajo na veljavi.

DISKUSIJA

Današnje standardno pojmovanje Šavrinije je določeno predvsem z literarno in drugo dejavnostjo pisateljev, ki so proslavili to pokrajino. Definirana je predvsem s Šavrinkami, ki jih je ta isti literarni poseg reduciral na jajčarice, nenehno na poti med hrvaško Istro in Trstom. Zožitev Šavrink na jajčarice se je začela hitro uveljavljati; tako se je starejša gospa iz Svetega Petra, ki je v mlajših letih "hodila v Trst" in je bila zato po naših umevanjih "šavrinka", opravičila, češ da ona ni bila prava šavrinka, ker ni hodila "v Istro" po jajca.

Tendenca oženja Šavrinije na jugovzhodni kot slovenske Istre pa je obstajala že pred posegom pisateljev. Nanjo kaže Titlova anketa iz leta 1962, ki je spraševala po Šavrinih in Šavriniji v vaseh na jugovzhodni, ne pa tudi na jugozahodni strani slovenske Istre. Pri geografih iz petdesetih let, ki so vpeljali Šavrinske griče in Šavrinsko obalo, nasprotno, te tendence ni opaziti. Po posegu pisateljev je zožitev Šavrinije na jugovzhodni kot izrazito prevladala. Fulvio Tomizza, na primer, opredeli Šavrinijo kot hribovito območje, ki se razprostira jugovzhodno od Kopra in ga zamejuje reka Dragonja. Če upoštevamo, da ležijo Šmarje natančno južno od Kopra, bi iz tega izhajalo, da zaznamujejo zahodni rob Šavrinije. Toda Tomizza je še bolj restriktiven (in geografsko nenatančen), saj se mu v istem članku zapiše celo trditev, da je Gračišče na skrajnem zahodnem robu Šavrinije (Tomizza, 1998). (Zelo natančno gledano, bi ta restrikcija pomenila izključitev Kubeda iz Šavrinije!)

Oženje in širjenje kakšne pokrajine, premikanje

njenih meja sem in tja ni kot pojav nič posebnega. Še več, historične pokrajine so se zmeraj do neke mere premikale in njihov obseg je zmeraj fluktuiral. Nobene pokrajine ne poznamo, ki bi stoletja ali tisočletja nosila isto ime in hkrati zadrževala svoje meje na istem mestu. To upoštevajoč pa se socialnoantropološko opazovanje procesov, ki potekajo v sedanjosti, srečuje tudi z drobnimi, komaj zaznavnimi premenami v percepcijah in definicijah socialnih prostorov, ki nekoč pozneje lahko postanejo sidrišče ali podlaga za premene večjega obsega in za ambicioznejše prostorske redefinicije. Torej gre za opazovanje v živo, od blizu in v kratkem časovnem izseku; opazovani so segmenti ali aspekti teh procesov in s tem mehanizmi, ki premene omogočajo.

Pomemben mehanizem, ki ga je mogoče opaziti na delu v sedanjem redefiniranju identitete v slovenskoistrskih vaseh, je referenca na starejšo omembo, na starejše poimenovanje. Kolikor je invencija identitete odvisna od tega mehanizma, je zmeraj reinvencija - pač v tem smislu, da rabi referenčno točko, ime, ki je bilo uporabljeno že kdaj prej. Kar pomeni tudi, da invencija identitete, v našem primeru regionalne ali etno-regionalne identitete, potrebuje "časovni faktor". Se pravi, med referenčno točko (na primer pojavitev imena nekje v preteklosti) in poznejšim procesom reinvencije mora preteči določen čas, ki je lahko različno dolg, ne sme pa biti prekratek. Ni mogoče danes prvič slišati ime "Šavrini", jutri pa na podlagi tega začeti proces oblikovanja šavrinske identitete. Z drugimi besedami, invencija identitete ni arbitrarna, ni brezreferenčna. Identitete ni mogoče oblikovati ali "skonstruirati" poljubno, iz nič, kot si to krepko poenostavljeno zamišlja kar nekaj današnjih antropologov in drugih družboslovcev.

To, da identitete ni mogoče iznajti poljubno (oziroma od danes do jutri), pa seveda ne pomeni, da je substancialna, da ima kakšno esencialno vsebino. Šavrinska identiteta je tako kot vsaka druga "votla kategorija", kot je etnično identiteto označil škotski antropolog Edwin Ardener (Ardener, 1989). To pomeni, da jo je mogoče napolniti z različno vsebino, jo definirati na različne načine, iznajdevati njene nove in nove pomene. Prav zato, ker identiteta ni substancialna, ker nima bistva ali vnaprejšnjega pomena, je dovzetna za invencijo; še več, rekli bi lahko, da h konceptu identitete sodi tudi njena *inventivnost*.

Poleg tega, da je inventivna, je seveda tudi relacijska, kar pogosto pomeni za nameček še to, da je konstituirana vzajemno, interaktivno. Tako so bili Šavrini (najverjetneje) sprva zaničljivo ime, ki so ga prišlekom nadeli staroselci. Nato so postali (v 19. stoletju) zanimivi za folkloriste, etnografe, "statistike", ki so jih opisovali kot eno od rahlo eksotičnih populacij. V naslednjem koraku (konec 20. stoletja) je prišlo do "reapropriacije" Šavrinov pri domačinskih izobražencih. Se pravi, tisto, kar je bila najprej zunanje konstruirana oznaka (ki je pogosto slabšalna, lahko pa je tudi idi-

lizirajoča, eksotizirajoča), so naslovniki te oznake (oziroma njihovi izobraženi predstavniki) vzeli nase, sprejeli kot lastno ime, kot lastno identiteto, in jo hkrati s tem revalorizirali. Primerov, da eksogeni in zaničevalni etnonim pozneje sprejmejo tisti, ki jih označuje, kot endogeni etnonim, kot lastno etnično ime, pozna etnologija veliko. Splošno znana je dilema med poimenovanjema Cigan in Rom. Cigan je eksogeno in zaničevalno, Rom pa endogeno in pozitivno ime. Vendar pa ne sprejemajo vsi pripadniki te skupine "politično korektnega" imena Rom; nekateri kljubujejo romskim aktivistom oziroma nacionalistom in se rajši imenujejo Cigani, trdeč, da (njim) to ime ni slabšalno, temveč lepo zveneče (Janko Spreizer, 2001). Tudi ime Šavrin po reapropriaciji pridobi pozitivno konotacijo: za domačine, ki ga sprejmejo ter ponotranjijo, postane lepo in intimno.

Današnja raba šavrinskega imena nima več funkcije etničnega razmejevanja, saj gre za proces afirmacije podeželske identitete v opoziciji z obalnimi mesti, nato pa morda tudi z glavnim mestom ali kar vso "celinsko" Slovenijo. Šavrinizacija poteka v vaseh slovenske Istre, ne pa tudi v obalnih mestih. Šavrinski identitetni diskurz obalnih mest ne doseže, zato je v primerjavi z "istrijanskim" diskurzom šibkejši. Večina intelektualcev v regiji še naprej govori o Istri in istrski identiteti. Glede tega je očitno, da tistim geografom, ki so poskušali razširiti svet Šavrinov tudi na obalna mesta, ni uspelo uveljaviti svojega pojmovanja med domačini. Ne nazadnje tudi zato, ker je bilo to pojmovanje geografov v nasprotju s prevladujočim tradicionalnim pojmovanjem, po katerem so Šavrini slovenski podeželani med Dragonjo, Rosandro in Kraškim robom. Prevladujočim predvsem zato, ker se pogosto pojavlja pri italijanskih piscih: seveda ne po naključju, saj so bili ti pisci praviloma zainteresirani za koincidenco etnične meje Italijani-Slovenci z mejo meščani-podeželani. Šavrini torej "niso sodili" v obalna mesta.

Reapropriacijo šavrinskega imena je mogoče v tem ključu razumeti tudi kot zgodovinsko ironijo, kot "maščevanje" zalednih podeželanov obalnim meščanom. Če so italijanski pisci iz obalnih mestec nekdaj Šavrinom (kakor tudi vsem drugim Slovanom) odrekali avtohtonost (v smislu nepriznavanja starejše naselitve ali reduciranja slovanskih prišlekev na nomadske pastoraliste), so zdaj novi Šavrini tisti, ki odrekajo avtohtonost prebivalcem obalnih mest, prebivalcem "brez identitete", prebivalcem "brez imena", ki so zasedli izpraznjeni prostor in jim ga ni uspelo poimenovati z lastnim

imenom. Prebivalstvo obalnih mest se je sicer medtem zamenjalo, tudi prejšnje etnične dihotomije ni več, pa vendar. Ruralna formula potihem slavi zmago. Zavrnitev nekdanjega geografskega predloga, da bi se Šavrinija razširila na obalo in v mesta in s tem prenehala biti izključno ruralna, kaže na persistenco nasprotja med mestom in podeželjem, ki ima v Istri seveda globoke zgodovinske korenine. Podeželje hoče imeti svoje lastno ime, ki ga noče deliti z meščani.

Razmejevanje Šavrinov od istrskih Hrvatov je v današnji afirmaciji šavrinske identitete drugotnega, morda celo obrobnega pomena. Zato se zdi sporna teza Boruta Brumna, ki postavlja v prvi plan razmejevanje "novih" Šavrinov od istrskih Hrvatov, vrh tega pa pojav šavrinske identitete nekako pripiše "dolgi roki" nove slovenske države (Brumen, 2000, 404-405). Njegov končni interpretativni sklep, s katerim okrivi nacionalno državo, je sploh presenetljiv, saj ne izhaja iz njegove etnografije. Nobene evidence ni o tem, da bi bili vaščani Svetega Petra ali kakšne druge vasi v bližini meje preokupirani z razmejevanjem od prebivalcev na drugi strani Dragonje, da bi poudarjali svojo kulturno drugačnost itn. Vznik državne meje ne pomeni nujno, da se prebivalstvo ob meji začne razmejevati, res pa je, da inherentni nacionalizem državnih aparatov spodbuja kulturno homogenizacijo prebivalstva znotraj države. Zato ima Brumen s svojo tezo v nekem smislu vendarle prav. Proces šavrinizacije, ki poteka na istrskem podeželju, je tudi proces slovenizacije, se pravi nacionalnokulturne homogenizacije. Šavrinizacija se je začela s pevskimi zbori in nadaljevala z leposlovno besedo: zelo slovensko. Tudi če pogledamo sestavo lokalnih promotorjev šavrinske identitete, takoj opazimo prisotnost učiteljic in učiteljev slovenščine in seveda pomenljiv patronat "nacionalnih" književnikov.

ZAHVALE

Moje ideje o vprašanjih šavrinske identitete so se oblikovale v pogovorih z Borutom Brumnom in Ireno Weber, ki se jima posebno zahvaljujem, prav tako pa tudi Juliju Titlu, ki mi je prijazno pomagal osvetliti nekatere vidike šavrinske problematike in je brez občutka ogroženosti odgovarjal na moje kritične pripombe. Zahvalo dolgujem tudi urednici Mateji Sedmak za povabilo, brez katerega ta razprava (še) ne bi bila napisana, ter študentkama Tini Birk in Karmen Cerovac.

FRA REGIONALIZZAZIONE E NAZIONALIZZAZIONE: L'INVENZIONE DELL'IDENTITÀ SAURINA

Bojan BASKAR

ISH - Institutum Studiorum Humanitatis, SI-1000 Lubiana, Breg 12

RIASSUNTO

L'immagine che oggi si ha delle donne saurine, e cioè quella di venditrici di uova della zona compresa fra l'Istria croata e Trieste, è dovuta a letterati ed artisti che, nell'ultima quindicina d'anni, hanno contribuito in maniera determinante alla creazione di questa visione limitativa. Risultato dello stesso intervento è anche la concezione territorialmente riduttiva della Saurinia, che si limiterebbe alla parte sud orientale del retroterra di Capodistria. Scrittori e artisti figurativi, ma anche etnologi, hanno così (ri)definito i simboli chiave nell'ambito dell'invenzione dell'identità saurina. Fra questi simboli al primo posto ci sono le donne saurine.

L'articolo esamina soprattutto quello che sta alla "base" dell'odierna (re)invenzione dei saurini e cioè la nascita e l'uso del nome etnoregionale di saurini nel passato, soprattutto nell'Ottocento e in speciale modo presso gli scrittori italiani. L'autore ritiene che questi scrittori (Pietro Kandler e i suoi corrispondenti istriani) abbiano avuto un ruolo chiave nella promozione dei saurini nel mondo della cultura scritta. L'uso del nome saurini, usato per indicare la divisione etnica fra la popolazione croata e quella slovena nella valle del Dragogna, sarebbe stato di importanza secondaria. Il nome saurini nell'Ottocento (e ancora sino agli anni Ottanta del Novecento) indicava, infatti, la popolazione slovena fra il Dragogna e il ciglione carsico, mentre con saurine erano chiamate tutte le venditrici contadine slave

La re(invenzione) dei saurini e delle saurine negli anni Ottanta del secolo scorso si è basata sulla tradizione dell'Ottocento. L'autore, in tale contesto, sviluppa alcuni aspetti teorici legati all'invenzione delle identità etnoregionali e ne analizza i meccanismi, soprattutto quello del "fattore temporale". Questa identità è inventiva (si tratta di una "categoria vuota" che è possibile riempire di significati sempre nuovi ma non arbitrari) e relazionale (perché è sempre definita in relazione – ovvero attraverso la distinzione – agli altri gruppi e perché la qualificazione di tale gruppi è spesso esogena, come nel caso dei saurini).

L'identità saurina è esaminata anche in relazione all'identità istriana. A tale proposito l'autore affronta la scomparsa della parola Istria dai nomi geografici della parte slovena della penisola, a partire dalla fine della guerra. La sua tesi è che non si sia trattato di un'operazione politica, quanto di una mancata appropriazione simbolica del nome Istria da parte degli sloveni. Una tesi dimostrata soprattutto tramite l'analisi di una serie di proposte di nomi geografici con la "corretta" denominazione nella parte slovena dell'Istria. Si tratta di proposte che, in un determinato periodo, presentano anche nomi con l'aggettivo saurino. Ma la mancata adozione a livello simbolico del nome non è l'unica ragione di questo processo, visto che esiste anche una denominazione tradizionale (documentabile almeno sino alla metà dell'Ottocento), secondo la quale la parte slovena dell'Istria (e eo ipso la Saurinia) è qualcosa di diverso dal resto dall'Istria.

L'attuale processo di re(invenzione) dell'identità saurina è affrontato come un processo che avviene nell'entroterra e che produce un'identità rurale che, per buona parte, nasce con il distacco dalle città costiere. In tale contesto la moderna identità saurina è "microregionale" ma, al tempo stesso, fa trapelare i segni di un adeguamento assimilatore alla cultura "omogenea" nazionale.

Parole chiave: saurini, saurine, Saurinia, Istria, invenzione dell'identità, identità etnoregionale

LITERATURA

Anonimno (1846a): Della geografia genetica dell'Istria. L'Istria, 1, 1846. Trieste, 47-49.

Anonimno (1846b): Del territorio di Trieste. L'Istria, 1, 1846. Trieste, 181.

Ardener, E. (1989): The Voice of Prophecy and Other Essays. Oxford, Basil Blackwell.

Balota, M. (1983 [1946]): Tijesna zemlja. Pula, Istarska naklada.

Bevk, F. (1974 [1959]): Ob morju in Soči. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Briški, A. (1956): Agrarna geografija Šavrinskega gričevja. V: Melik, A. (ed.): Geografski zbornik. Acta geographica, IV. Ljubljana, SAZU, 223-273.

Brumen, B. (2000): Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, *cf.

Burke, P. (1978): Popular Culture in Early Modern Europe. London, Temple Smith.

Cerovac, K. (2002): Opisi Istre italijanskih avtorjev v obdobju avstrijske vladavine, (Diplomsko delo). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.

de Franceschi, C. (1879): L'Istria. Note storiche. Poreč, Gaetano Coana.

de Franceschi, C. (1989[1926]): Uspomene. Pula in Reka, Čakavski sabor *et altri*.

del Bello, N. (1890): La provincia dell'Istria. Studi economici. Koper, Cobol in Priora.

Franca, M. (1992): Šavrinske zgodbe. II. del. Koper, Fontana.

Gams, I. (1991): Analiza imen za obalno regijo. Annales, 1. Koper, 7-11.

Girod, I. (1997): En quête de mémoire: récits historiques et identité en Istrie. V: Hainard, J., R. Kaehr (eds.): Dire les autres: Réflexions et pratiques ethnologiques. Lausanne, Editions Payot, 195-206.

Godina-Verdeljski, J. (1872): Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice. Trst, Tisk avstrijskega Lloyda.

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. Acta Histriae, I. Koper-Milje, 9-52.

Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (1983): The Invention of Tradition. Cambridge, Cambridge University Press.

Janko Spreizer, A. (2001): Romologija in romski študiji: Socialnoantropološki pogled na romološke diskurze v Sloveniji. (Neobjavljeno doktorsko delo). Ljubljana.

Jurinčič, E. (1991): Istrani. Koper, Založba Artis.

Kermavner, T. (1993): Čudežna in zgledna rearhaizacija. V: Tomšič, M. (ed.): Zrno od frmentona. Ljubljana, Cankarjeva založba, 347-372.

Kocjančič, A. (2001 [1962]): Šavrinske pesmi. Koper, Libris.

Kokole, V. (1956): Morfologija Šavrinskega gričevja in njegovega obrobja. V: Melik, A. (ed.): Geografski zbornik. Acta geographica, IV. Ljubljana, SAZU, 185-219.

Ledinek, Š., Rogelja, N. (2000): Potepanja po poteh Šavrinke Marije. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo. **Mihelj, S. (v tisku):** Transformations/Transfirmations of Imaginary Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives. V: Cornis-Pope, M., Neubauer, J. (eds.): A Comparative History of the Literary Cultures of East Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries.

Nemec, G. (1998): Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930-1960. Gorica, Istituto regionale per la Cultura Istriana – Libreria Editrice Goriziana.

Orehovec, M. (2001): Ženske in delo v Istri v 20. stoletju. (Neobjavljeno magistrsko delo). Ljubljana.

Pahor, M., Poberaj, T. (1962): Stare piranske soline. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Ramovš, F. (1930): Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana, Rektorat Univerze Kralja Aleksandra I.

Rutar, S. (1896): Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Prirodoznanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis. Ljubljana, Matica slovenska.

Saksida, I. (1994): On the Meaning of Boundaries: 'Nature' and Organisation and Recognition of the Environment in the Village Šupetr (Istria). (Neobjavljeno, tipkopis pri avtorju).

Savnik, R. (1951): Solarstvo Šavrinskega primorja. Geografski vestnik. Ljubljana, 137-155.

Selb, A., Tischbein, A. (1842): Memoria di un viaggio pittorico nel Littorale austriaco. Trst.

Spinčić, A. (1891): Volksleben der Slaven in Istrien. V: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. 9. zv. Das Küstenland. Dunaj, Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 208–230.

Stagl, J. (1998): The Kronprinzenwerk – Representing the Multi-National State. V: Balla, B., Sterbling, A. (eds.): Ethnicity, Nation, Culture: Central and East European Perspectives. Hamburg, Krämer Verlag.

Starec, R. (1996): Mondo popolare in Istria. Cultura materiale e vita quotidiana dal Cinquecento al Novecento. Trst – Rovinj, Centro di ricerche storiche.

Štok-Vojska, N. (1998): Moja deštra Istra. O njenih ljudeh, lepotah, posebnostih. Marezige.

Titl, J. (1965): Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper.

Titl, J. (1988): Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri. Koper, Lipa.

Titl, J. (1998): Geografska imena v severozahodni Istri. Knjižnica Annales. Koper.

Titl, J. (2002): Julij Titl. Ustno izporočilo. Rokopisni zapis pri avtorju.

Tomizza, F. (1998): Heroična epopeja o Šavrinkah. Primorske novice, 20. 3. 1998. Koper – Nova Gorica.

Tomšič, M. (2002): Jože Pohlen – Istran in svetovljan. Fontana. Revija za književnost in kulturo, 31/32. Koper, 129-133.

V., J. (1857): Razne imena Istranov. Novice gospodarske, obertnijske in narodske, XV. Ljubljana, 35.

Verginella, M. (1997): O ženskah, ki so znale "regerat". Delta, 3, 1/2. Ljubljana, 47-56.

Vidali, R. (1995): Šavrini, Šavrinija. Primorske novice, 19. 5. 1995. Koper – Nova Gorica.

Vidmar, F. (1857): Potopis po Istri od Tersta do Pazina. Novice gospodarske, obertnijske in narodske, XV, 85. Ljubljana, 334, 338, 342.

Weber, I. (1999): Ženske popotnice: Socialni zemljevidi in začasni družbeni statusi v ženski popotovalni izkušnji. (Doktorska disertacija). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.

original scientific paper prejeto: 2001-06-15

UDK 352:91(497.4-16)

"ČIGAVA JE SOČA?": O DRUŽBENIH RAZMEJEVANJIH V KONTEKSTU "LOKALNE" TERITORIALNOSTI

Matej VRANJEŠ

Dom podiplomcev Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosarjeva 9 (P34)
e-mail: MVRANJES@hotmail.com

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja študijo družbenih razmejevanj v kontekstu teritorialnega vedenja (prostorskega prisvajanja) in stališč izbranih socialnih akterjev. V ta namen skuša teoretsko osmisliti souporabo dveh relativno avtonomnih analitskih konceptov: teritorialnosti in mejnosti. Koncept teritorialnosti razširja na polje družbene oziroma kulturne konstrukcije (in kognicije), tj. upomenjanja prostora v teritorij; družbena razmejevanja pa opredeljuje kot povsem dinamična (procesualna), kontekstualna in motivirana. Teritorialno vedenje in mejnosti preučuje na specifičnem primeru komercialne rabe reke Soče, na podlagi razgovorov (in opazovanja z udeležbo) z informatorji – lastniki slovenskih športno-turističnih podjetij. Prispevek ponazarja interesno pogojenost in kontekstualnost družbenih razmejevanj, hkrati pa se sprašuje o odnosu in socialni relevantnosti različnih razmejitvenih kriterijev oziroma njim adekvatnih družbeno-prostorskih razmejitev.

Ključne besede: humana geografija, socialna antropologija, teritorialnost, mejnost, lokalnost, Zgornje Posočje

"A CHI APPARTIENE L'ISONZO?": SULLE SUDDIVISIONI SOCIALI NEL CONTESTO DELLA TERRITORIALITÀ "LOCALE"

SINTESI

Il contributo presenta lo studio delle suddivisioni sociali presenti nel contesto di un comportamento territoriale (appropriazione dell'ambiente) e le posizioni dei soggetti sociali presi in esame. A tale scopo cerca di teorizzare l'impiego contemporaneo di due concetti analitici relativamente autonomi: la territorialità e la suddivisone sociale. Il concetto di territorialità è esteso al campo della struttura (e della cognizione) sociale, rispettivamente culturale, identificando lo spazio con il territorio; mentre la suddivisione sociale è intesa come assolutamente dinamica (processuale), contestuale e motivata. Il comportamento territoriale e le suddivisioni sociali sono studiati sul caso specifico dello sfruttamento economico del fiume Isonzo, mediante colloqui (e osservazioni con partecipazione) con informatori – proprietari di aziende turistico-sportive slovene. Il contributo mette in evidenza come le suddivisioni sociali siano condizionate da interessi e dal contesto; nello stesso tempo pone la questione del rapporto e dell'importanza sociale dei vari criteri di suddivisione, e delle suddivisioni socio-speziali a loro corrispondenti.

Parole chiave: geografia umana, antropologia sociale, territorialità, suddivisione sociale, localismo, corso superiore dell'Isonzo

Matej VRANJEŠ: "ČIGAVA JE SOČA?": O DRUŽBENIH RAZMEJEVANJIH V KONTEKSTU "LOKALNE" TERITORIALNOSTI, 133-148

UVOD

Pričujoči prispevek prinaša nekatere premisleke in izsledke ene izmed specifičnih topik širšega raziskovalnega dela, ki se vsebinsko sicer osredotoča na problematiko teritorialnih vedenj ter konstrukcij skupinskosti, kot jih je moč identificirati na nivoju oziroma "znotraj" posameznih (tradicionalno opredeljenih) lokalitet. V okviru tega so po eni strani pod drobnogled postavljeni različni vidiki in/ali oblike prostorskega prisvajanja (ter s tem povezane teritorialne organiziranosti), po drugi, in predvidoma kot "kronsko", pa se postavlja vprašanje, v kakšnem kontekstu in s kakšno vsebino lahko danes še govorimo o lokaliteti kot eni izmed oblik prostorsko opredeljenih družbenih entitet. Seveda v odnosu in nemara kontrastu do koncepta lokalne skupnosti, kot so ga eksplicitno ali implicitno uveljavljali "klasični" diskurzi različnih humanističnih strok.

V ožji perspektivi, ki jo opredeljuje (vsebinsko še zdaleč ne povsem izostren) pojem teritorialnega vedenja, se omenjena raziskava osredotoča predvsem na tiste vidike posameznikovega (ali "skupinskega") prostorskega prisvajanja, ki jih lahko prepoznavamo kot izraz specifične socialne in kulturne umeščenosti, s poudarkom na (izražanih!) prostorskih pa tudi siceršnjih socialnih in kulturnih pripadnostih (na primer: lokalnih oziroma regionalnih, nacionalnih, etničnih, statusnih itd.). V tem pogledu je še posebej zanimivo ugotavljati, kako se v kontekstih teritorialnosti operira z različnimi prostorskimi ali, recimo jim, taksonomičnimi nivoji takšnih pripadanj oziroma (samo)opredeljevanj. Vzporedno s tem nas bo zanimalo, kateri argumenti in kriteriji (avtohtonost ipd.) so najpogosteje priklicani v funkciji razvrščanja v skupine tistih, ki so do teritorija bolj oziroma manj "upravičeni". Vprašanje je, ali so takšna razvrščanja kakorkoli v "paralelnem" odnosu z uveljavljenimi hierarhizacijami prostorskih identifikacij¹ ali pa gre za bolj ali manj izrazito kontekstualnost in motiviranost omenjenih razmejevanj.

Raziskava je prostorsko omejena na območje Bovškega, tj. Bovške kotline in severno od nje ležečih alpskih dolin: Koritnice, Trente z Lepeno in Bavšice. Za namene omenjene raziskave je Bovško zanimivo predvsem iz dveh vzrokov. Prvič zato, ker so družbenoekonomske in demografske spremembe po drugi svetovni vojni imele za posledico korenito transformacijo ali celo razpad ("tradicionalno" pojmovanih) vaških skupnosti ter pripadajočih teritorialnih sistemov. S tem so nekoč relativno homogena in zaključena okolja postavljena v situacije, ki bi jih Strassoldo (1990) imenoval

"izzivi novega lokalizma"; za naš namen pa morda kažejo na splošno potrebo po rekonceptualizaciji analitičnega pojma "lokalnosti" – vsaj z vidika socialne interakcije. Drugič je Bovško zanimivo tudi zato, ker ga lahko opazujemo kot "lokalni kontaktni prostor", tj. prostor, ki je ne le komunikacijsko relativno "odprt", pač pa se hkrati nahaja v interesnem polju ljudi različnih socio-kulturnih pripadnosti in prostorskih provenienc, ki bi se potencialno (ali pa so se že) lahko vključili v lokalni teritorialni sistem. V tem pogledu, in ne nazadnje tudi v luči "približevanja Evropski uniji", nam analiza teritorialnih vedênj in videnj (tj. stališč) lahko postavlja zanimiva in, upam, relevantna vprašanja tudi, kar zadeva prihodnost samih lokalitet. Nedvomno pa so omenjena vprašanja aktualna tam, kjer posredno ali neposredno zadevajo tudi lokalne preživitvene sisteme ali, bolje, sisteme "domačih" ekonomij.

Eno takšnih, sicer izrazito specifičnih pojavnih oblik teritorialnega vedenja obravnava tudi pričujoči prispevek; namreč teritorialnost na primeru komercialne "rabe" reke Soče. Čeprav nam ta tematika, zaradi svoje specifičnosti in nemara izrazite "interesne" pogojenosti, ne dopušča skoraj nikakršnih generalizacij glede teritorialnega vedenja samih prebivalcev Bovškega, pa ima tudi svoje prednosti. Prvič zato, ker nam predvidoma omogoča vpogled v teritorialna stališča in z njimi povezana družbena razmejevanja, kot prihajajo do izraza v neki konkretni situaciji - in so potemtakem (najkasneje v nadaljnji, primerjalni perspektivi) uporabna za preverbo njihove kontekstualnosti. Drugič zato, ker omogoča primerjavo stališč socialnih akterjev različne provenience, pri čemer poudarek ostaja na tistih, ki jim (in si sami) pripisujejo atribut avtohtonosti oziroma "domačinskosti". In ne nazadnje morda tudi zato, ker imajo rezultati potencialno aplikativno vrednost, s tem ko "domačinske" vrednotne opredelitve lahko soočamo s formalnimi stališči nosilcev lokalnih in državne oblasti.

Prispevek se potemtakem ukvarja z analizo nekaterih vidikov in nivojev konstrukcije "drugosti" in avtohtonosti, oziroma "tujosti" in "domačinskosti", tako kot prihajajo do izraza v argumentiranju pravice, primernosti in normativov glede uporabe določenega ozemlja. Poleg tega skuša preveriti relevantnost "klasičnih" družbenih in prostorskih razmejevanj v odnosu do tistih, ki se uveljavljajo skozi pripadnosti določenim socialnim miljejem ali interesnim skupnostim. Skratka, problematika mehanizmov in oblik družbenih oziroma kulturnih razmejevanj je postavljena v kontekst teritorialnega vedenja izbranih socialnih akterjev. S tem pa se soočamo s približevanjem dveh sicer relativno avto-

¹ Med "uveljavljene" prostorske družbene hierarhizacije štejem predvsem pravno-formalna razmejevanja in razvrščanja prostorskih enot ter hkrati tudi tista, ki jih v funkciji analitičnih enot uporabljajo različne humanistične discipline, predvsem socialna geografija in sociologija. Vprašanje seveda je, v kolikšni meri se takšne "analitične" razvrstitve prekrivajo s t.i. perceptualnimi prostorskimi hierarhizacijami, tj. takšnimi, kot jih posamezni akterji izpostavljajo oziroma "uporabljajo" v različnih socialnih kontekstih in akcijah.

Matej VRANJEŠ: "ČIGAVA JE SOČA?": O DRUŽBENIH RAZMEJEVANJIH V KONTEKSTU "LOKALNE" TERITORIALNOSTI, 133-148

nomnih analitičnih konceptov: teritorialnosti in mejnosti. Čeprav omenjena koncepta svoj izvor kot tudi nadaljnjo aplikacijo in ustrezna prevrednotenja dolgujeta na videz (vsebinsko in metodološko) precej različnim humanističnim okoljem in analitičnim pristopom, jima v nadaljevanju skušamo najti skupni imenovalec. To pa zahteva preizkus možnosti njune hkratne uporabe v razumevanju in pojasnjevanju določene družbene in prostorske realnosti, torej preizkus njune skupne razlagalne moči.

OD TERITORIALNOSTI...

Čeprav se vprašanja, vezana na teritorialnost (v najširšem pomenu besede), pojavljajo znotraj raznovrstne palete humanističnih, politoloških, pravnih... diskurzov, lahko ugotovimo, da so relativno pogosto in kontinuirano v zornem polju predvsem dveh humanističnih strok: geografije in antropologije. Tudi v okviru slednjih pa sama teritorialnost oziroma teritorialno vedenje ter njegove pojavnosti in mehanizmi, kot jih lahko prepoznavamo na različnih nivojih človekovega socialnega življenja, še zdaleč niso bili celovito preučeni in definirani. Vzrok za to je najbrž dejstvo, da imamo s teritorialnostjo opravka v pogosto neprimerljivih kontekstih in situacijah, pri čemer se dogaja, da pojem zaseda povsem različne označence. To nas prepričuje v zavzem analitične perspektive, po kateri se raje oklenemo (in preverimo) razlagalne moči koncepta teritorialnega vedenja kot pa iskanja njegove precizne definicije, kar je sicer pogosto namen "pozitivistično" naravnane humanistike. Tudi zaradi tega pričujoči prispevek v kontekstualni rabi izpeljank s podstavo "teritori-" skuša biti kar se da širok.²

Sam pojem teritorialnosti je v humanistične razprave "zašel" iz etologije, ki se je med drugim ukvarjala s preučevanjem prostorskega prisvajanja in označevanja na primeru različnih živalskih vrst, predvsem t.i. "družbenih" sesalcev (tj. tistih, pri katerih lahko prepoznamo nekatere značilnosti socialnega organiziranja) (Južnič, 1987, 281; Gold, 1980, 79-83). Lahko se, sicer sila hipotetično, vprašamo, ali ni morda takšen epistemološki izvor, hkrati s "prirojeno" težnjo, da se nenehno oznanja evolucionistična razdalja, ki modernega človeka loči od primitivnih prednikov, botroval dejstvu, da se velik del razprav o teritorialnosti omejuje na politične, organizacijske in kulturne vidike širših družbenih prostorskih sistemov, pri čemer se hote ali nehote ustvarja videz "kompleksnosti". V tem pogledu je nedvomno pomenljiva izjava E. Soje (1971, 30): "Šele ko se je človeška družba začela signifikantno večati v obsegu in kompleksnosti, se je teritorialnost ponovno uveljavila kot močan vedenjski in organizacijski fenomen... Torej, čeprav se 'kulturna' teritorialnost fundamentalno začenja z izvori kulturnega primata, človeka, pa doseže pomembno mesto v družbi šele s pojavom države." Na tem mestu se ne gre spraševati o upravičenosti takšnih "progresivističnih" pogledov, pač pa velja opozoriti, da so morda tudi takšna stališča pripomogla k dejstvu, da se je koncept teritorialnosti, kot med drugim ugotavlja že Gold (1980, 79), apliciral predvsem v preučevanjih prostorskih enot velikosti "regije" ali "nacije". Tako so o teritorialnosti najpogosteje pisali v številnih sicer nadvse validnih razpravah o nacionalizmih in regionalizmih, političnih sistemih in konfrontacijah ali pa na primer "simbolnih" prisvajanjih, vlogah ideologij... Na ta način so izven vidnega polja ostajali t.i. mikrosocialni oziroma mikroprostorski (lokalni) vidiki teritorialnosti, s tem pa tudi teritorialno vedenje v pravem pomenu besede, tj. na ravni socialnega akterja, njegove akcije, percepcije in socialne (intersubjektivne) interakcije. Predvidevamo lahko, da je to botrovalo izostanku nekaterih temeljnih spoznanj glede teritorialnosti, nedvomno pa vsakršne možnosti, da bi primerjali in povezovali "veliki" in "mali" sistem ali, z besedami Šumijeve (2000, 190), "visoko" in "nizko" strato skupnosti. Korak v tej smeri (tj. mikrosocialnega preučevanja) pomenijo le nekatera dela iz t.i. vedenjske (ang. behavioural) in humane geografije, presenetljivo redko pa se teritorialnosti na takšen način posvečajo dela iz socialne antropologije.³

Ena redkih monografij posvečenih fenomenu teritorialnosti je delo geografa R. D. Sacka (1986) "Human Teritoriality: Its Theory and History". V njem avtor predstavlja in analizira različne historične pojavne oblike teritorialnosti in se hkrati trudi sestaviti kompleksen teoretski model tega družbeno-prostorskega pojava. Cilj takšnega modeliranja je in ultima analysi možnost "globalne" komparacije - v različnih (historičnih) družbenih, kulturnih kontekstih in na različnih prostorskih nivojih. Ne da bi zmanjševali njegovo raziskovalno vrednost, se takšen pozitivistični in "holistični" pristop za naš analitični namen izkaže kot preozek, saj izhaja iz omejevanja človekove družbene realnosti, ki je za "klasično" socialno geografijo pravzaprav simptomatično: omejitev na bodisi vidne oziroma eksternalizirane ("uprostorjene") pojave, bodisi že konkretizirano, ali bolje, "materializirano" socialno interakcijo. Tako zamejena družbena realiteta je prenesena tudi na teoretsko zamejitev, torej definicijo teritorialnosti, kot jo ubesedi Sack (1986, 19): "poskus posameznika ali sku pine vplivati, učinkovati na ali nadzirati ljudi, pojave in

² Seveda moramo pri tem biti pozorni, da podstave "teritori-" ne uporabljamo kot sinonim za "prostor", kar bi imelo za posledico vsebinsko konvergenco obeh pojmov ter s tem izničenje njune anlitične uporabnosti. Na to med drugim opozarja tudi Sack (1986).

³ S tem v zvezi primerjaj na primer: Gold, 1980, Relph, 1976; deloma tudi Tuan, 1974. Iz sicer drugačne analitične perspektive se tovrstne problematike loteva tudi Sack (1986).

Matej VRANJEŠ: "ČIGAVA JE SOČA?": O DRUŽBENIH RAZMEJEVANJIH V KONTEKSTU "LOKALNE" TERITORIALNOSTI, 133-148

odnose, z omejevanjem in izvrševanjem nadzora na nekem geografskem območju". Že iz same definicije, še bolj pa iz nadaljnjega dela je razvidno, da Sack kot minimalni pogoj opredelitve določenega pojava z oznako teritorialnosti postavlja poskus, tj. konkretno, motivirano in zavestno akcijo skupine ali posameznika; skratka vedenje, ki bodisi na ravni golega poskusa, še raje pa v obliki zakona ali konkretne etične oziroma kulturne norme postane že "uprostorjeno". Čeprav se sicer zaveda bistvene vloge specifičnih socialnih kontekstov (v modernejši antropološki terminologiji bi rekli "habitusov") in kulturnih interpretacij prostora, pa predvsem slednje namenoma ostajajo izven njegove konceptualne zamejitve teritorialnosti. Tako se namreč lahko osredotoča zgolj na primerjavo različnih oblik in strategij teritorialnega vedenja ter njegovih ciljev in socialne funkcije. Skratka, kot se avtor sam izrazi povsem sintetično, teritorialnost razume predvsem kot "primarno prostorsko formo moči" (26). Takšna konceptualna zamejitev se v poskusu opredeljevanja samih temeljev človekovega teritorialnega vedenja pokaže kot preozka že zaradi tega, ker človeka (oziroma skupino) in prostor postavlja v enosmeren in ne dialektičen odnos.

Izrazito prevladovanje takšnih (znotraj svoje zamejitve lahko povsem produktivnih) pristopov Relph (1976) že v sedemdesetih letih okarakterizira kot "spozabo" geografije, ki se je v svoji težnji za znanstvenostjo oddaljila od lastne fenomenološke baze, katera naj bi ležala v sami zaznavi in izkušnji prostora. Izvorno je namreč za Relpha geografija "globoka in neposredna izkušnja sveta, ki je zapolnjen s pomeni..." (4). Omenili smo že, da t.i. "perceptivne" vidike odnosa med človekom in njegovim življenjskim okoljem revalorizirajo dela različnih predstavnikov vedenjske, humane in kulturne geografije, ki se v večjem številu producirajo ravno od sedemdesetih let naprej. Tako ni presenetljivo, da najdemo za pričujoči kontekst najprimernejšo opredelitev teritorialnosti ravno v Goldovem Uvodu v vedenjsko geografijo (1980). V njem avtor teritorialnost opredeljuje kot nadvse "širok termin, ki opisuje motivirane kognitivne in vedenjske drže, ki jih neka oseba zavzame v odnosu do fizičnega okolja, nad katerim si želi uveljavljati lastniško pravico in ki ga sam, ali skupaj z ostalimi, uporablja bolj ali manj ekskluzivno" (80). Gold te svoje opredelitve v nadaljevanju sicer precizneje ne eksplicira, saj se prvenstveno osredotoča na utemeljitev ("načelne") teoretske pozicije, po kateri teritorialnost ni toliko izraz nekega prirojenega (tj. genetsko posredovanega) "teritorialnega imperativa" (Južnič, 1987, 282), pač pa predvsem t.i. kulturne konstrukcije.⁴ Te argumentacije v pričujočem kontekstu niti niso relevantne, saj že od samega začetka zavzemamo analitično pozicijo, iz katere nas zanima teritorialnost izključno kot družbeno in kulturno strukturiran pojav. Po drugi strani iz Goldove "definicije" velja prevzeti vsaj dve premisi, ki bistveno razširjata Sackovo konceptualizacijo teritorialnosti. Prvič to, da se teritorialnost razširja (in nemara tam "začenja") tudi na raven percepcije oziroma kognicije (predvsem v povezavi z "udomačitvijo prostora" in prostorsko navezanostjo⁵), in drugič to, da so meje teritorialnosti pomaknjene tudi v polje "želje" (in ne le "akcije"), ki jo bo v nadaljnji empirični analizi pravzaprav reprezentirala akterska artikulacija teritorialnih stališč. In ker so v pričujočem prispevku v središče postavljena predvsem vprašanja, kako se v tej artikulaciji izraža kontekstualnost in nemara motiviranost družbenih razmejevanj, se poleg tega, da na odnos med človekom in življenjskim prostorom (ki je končno vedno že kulturno posredovan) gledamo dialektično, zdi še pomembnejše, da ta odnos razumemo predvsem kot izraz (kontinuirane!) družbene oziroma kulturne konstrukcije.

Na relevantnost omenjenih analitskih pogledov pri preučevanju teritorialnosti (pa tudi sicer) med slovenskimi geografi opozarja le Bufon. Tako glede pomena t.i. prostorske percepcije ugotavlja: "Subjektivna percepcija je po eni strani izrazito variabilna, po drugi strani pa se nenehno sooča z grupno percepcijo, ki se ji podreja ali jo spreminja. Rezultat procesa prostorske percepcije je nato sprejemanje različnih odločitev, ki zadevajo odnos med človekom in prostorom, a tudi oblikovanje različnih individualnih ali grupnih okolij" (Bufon, 1999, 94). Seveda pa same prostorske percepcije (domačnosti, navezanosti...) in teritorialnosti ne gre postavljati v enostaven kavzalni odnos. Tega se zaveda tudi Bufon, ko poudarja, da je teritorialnost "prej konstrukcija nekega družbenega prostora kakor pa njegova neposredna percepcija. Patriotizem in navezanost na domovino sta večinoma izrez nekega sistema verovanj in kolektivnih predstav..." (92). Čeprav se Bufonova razprava (kot tudi večina geografskih razprav) o teritorialnosti osredotoča na odnose med nacijo, narodom in etničnostjo, lahko v njej zasledimo trditvi, ki sta zanimivi tudi za mikrosocialni pogled in sta pravzaprav ekvivalentni tistima, ki smo ju povzeli že iz Goldove

⁴ S tem vprašanjem se iz antropološkega zornega kota ubada tudi Južnič. Tako svojo argumentacijo o družbeni in kulturni strukturiranosti teritorialnosti sklene z ugotovitvijo, da "prav zaradi interpolacije kulture (in politike) v človeško teritorialnost prav gotovo ni mogoče skleniti razprave o njej zgolj v analogiji z etološkim preučevanjem živali" (Južnič, 1987, 283).

⁵ O kognitivnih in vedenjskih procesih, vezanih na t.i. udomačitev prostora, o pros torski navezanosti in konceptualizaciji "doma" nasploh je v raznorodnih družboslovnih razpravah pogosto govor. Vendar pa se le-te redko dotaknejo tudi vprašanj, vezanih na teritorialno vedenje. S tem v zvezi primerjaj npr.: Lovell, 1998; Altman, Low, 1992; Macgregor Wise, 2000; Tuan, 1974; Relph, 1976; Gold, 1980 idr.

definicije. Naj ju ponovno ekspliciramo. Prvič: koncept teritorialnosti velja razširiti zunaj Sackove zamejitve, namreč na kompleksno strukturo odnosov med posameznikom, "skupnostjo" in njegovim (oziroma njenim) življenjskim okoljem. Če se izrazimo poenostavljeno: perceptivni in prisvojitveni vidiki teh odnosov so neločljivo povezani. In drugič, kar je na tem mestu še pomembnejše: ti odnosi so izrazito družbeno konstruirani.

Prav "družbena konstrukcija" omenjenih odnosov je pogosto (tudi zaradi že omenjene zamejitve družbene realnosti) ostajala izven vidnega polja klasične družbeno-geografske tradicije ali pa je bila, vsaj za namene mikrosocialne perspektive, prezentirana preveč "statično". Tako se pri preučevanju vedenjskih in kognitivnih procesov v kontekstu teritorialnosti izkaže kot nezadostno, če jih razlagamo zgolj skozi optiko odnosnosti nekih subjektivnih in (in ultima analysi neobstoječih) kolektivnih prostorskih predstav. V tem pogledu bi nemara veljalo prevzeti koncepte iz tistih okolij humanistike, ki na vprašanja družbene oziroma kulturne produkcije gledajo bolj dinamično. Iz takšne pozicije odnosov znotraj naše triade prostor (življenjsko okolje) posameznik (socialni akter) - družba ne reduciramo na diado kolektivne – subjektivne predstave (ali npr. stališča), pač pa jih skušamo razumeti povsem dinamično kot "pogajanja" o pomenih, ki glede oziroma v odnosu do prostora potekajo med različnimi socialnimi akterii (individualnimi ali skupinskimi), tako na horizontalni kot vertikalni osi ("veliki" in "mali" sistem). Točke, okoli katerih se v teh pogajanjih, poenostavljeno rečeno, doseže "družbeni konsenz", pa razumemo predvsem kot trenutne (in potemtakem lahko povsem kontekstualne!) stabilizacije pomenov ali, z besedami Šumijeve (2000, 192), "vozle moči". Skratka, če takšno stališče postavimo na povsem temeljni teoretski nivo, namreč nivo konceptualizacije kulturnega, lahko rečemo, da iz naše pozicije "akterji kulture ne delijo, temveč se je udeležujejo, to pa tako, da z interakcijo nenehno (re)definirajo kulturne pomene" (190). Tudi glede svojega življenjskega okolja in pogosto še posebej okoli tega.

Premisa o "delitvi" kulture kot relativno statičnem pojmovanju le-te je, lahko rečemo, implicitno prisotna v tistih pogledih, ki diferencirano kulturno in družbeno realnost vidijo v zarisih bolj ali manj jasnih prostorskih delimitacij. Tako na primer ameriški geograf Soja ravno teritorialnost opredeljuje kot "vedenjski fenomen, ki v povezavi s prostorsko organizacijo oblikuje različna vplivnostna območja ali jasno delimitirane teritorije, katerih skupna lastnost je njihova družbena specifika, po kateri lahko ta območja in teritorije dojamemo tudi kot posebno kulturno pokrajino in ekskluzivno življenjsko okolje za tisto družbeno skupino, ki v njej živi in ji določa družbeni in prostorski obseg" (cit. po: Bufon, 1999, 92). Seveda se lahko povsem strinjamo s trditvijo, da je teritorialnost v številnih primerih, morda tudi v

večini, povezana z oblikovanjem specifičnih, recimo jim, ekskluzivnih življenjskih okolij in (po)krajin. Po drugi strani iz tega nikakor ne gre sklepati, da je sam akt teritorialnosti, torej teritorialno vedenje kot tako, izraz pripadnosti taistim ekskluzivnim kulturnim okoljem, tj. "objektiviziranim", od nekdaj prisotnim, jasno razmejenim sociokulturnim entitetam (kar bi, poenostavljeno rečeno, lahko impliciralo projekcijo nekih "virtualnih" kolektivnih kulturnih vzorcev in predstav na vedenje posameznika). Še več, zatrdimo lahko tudi obratno, da namreč teritorialno vedenje per se (!), še posebej če ga preučujemo na mikrosocialnem nivoju, ne implicira nujno oblikovanje niti ne obstoj jasno prostorsko delimitiranih, objektivno določljivih, ekskluzivnih sociokulturnih "vplivnostnih območij". Nasprotno, iz epistemološke pozicije, ki temelji na dinamičnem pojmovanju socialnih procesov, lahko rečemo, da se skozi teritorialno vedenje družbena razmejevanja vedno na novo vzpostavljajo ter da se z njimi lahko tudi operira v namene prostorskega prisvajanja. V kolikšni meri se takšna, lahko nadvse kontekstualna razmejevanja prekrivajo z nekaterimi trajnejšimi in splošnejšimi družbenimi razmejitvami in v kolikšni meri so takšne razmejitve tudi prostorsko bolj ali manj jasno precizirane, pa je vprašanje, ki zadeva nadaljnjo in širšo preučitev družbenih razmejevanj. Skratka, z mikrosocialnega vidika in s stališča, po katerem kulturo obravnavamo dinamično (torej kot proces "stabiliziranja pomenov"), se nam v pričujočem kontekstu kot adekvatna izkaže uporaba pojma mejnosti; tako kot bo predstavljena v naslednjem poglavju.

Če se za konec vrnemo k problemu same konceptualne zamejitve teritorialnosti, si lahko pomagamo s postavitvijo povsem rudimentarnega teoretskega vprašanja, namreč: "Katera je tista točka, na kateri neki prostor ali kraj postane teritorij?" Iz Sackove perspektive bi se odgovor nemara glasil, da je to točka "minimalne" konkretne socialne akcije, tj. poskusa vzpostavitve nadzora nad določenim ozemljem (Sack, 1986). V skladu z opisano razširitvijo takšne konceptualne zamejitve ter ob upoštevanju pogledov tako kulturne geografije kot socialne antropologije pa bomo to točko, v tej namišljeni shemi dogajanja teritorialnosti, pomaknili nekoliko nazaj. Sam akt prisvojitve bomo razumeli kot točko konstrukcije kulturnega pomena, na kateri socialni akterji sami (čeprav vedno v odnosu in interakciji z drugimi) neki prostor "upomenjajo" v teritorij. Akt prisvojitve se skratka ne začne v že "materializirani" akciji, pač pa na ravni vrednotnih sistemov, tj. akterskih stališč, ki so vedno že kulturno konstruirana, ali bolje - uveljavljajo se skozi medaktersko interakcijo in "pogajanja". Pri tem se torej ne ukvarjamo toliko z zunanjo označitvijo nekega vedenja kot teritorialnega, pač pa prvenstveno s samo aktersko "teritorialno" pozicijo. Lahko rečemo, da se na tej ravni, tj. na ravni domačinske percepcije in percepcije preostalih vključenih

socialnih akterjev, teritorialnost pogosto začne, vprašanje pa je, kje, kdaj in kako se nadaljuje oziroma "zaključi".

Ker teritorialnost že "na sebi" temelji v posredni ali neposredni socialni interakciji, je pravzaprav trivialna ugotovitev, da imamo opravka ne le z mehanizmi prostorskih, ampak predvsem tudi družbenih razmejevanj. In ker smo opredelili, da na razmejevanja gledamo z dinamične oziroma procesualne analitske perspektive, to hkrati pomeni, da teritorialno vedenje in z njim povezana razmejevanja opazujemo tudi v njegovi vsakokratni prostorski, družbeni in kulturni umeščenosti (torej s "sinhrone" analitske pozicije). Pri tem velja poudariti, da se skozi specifične oblike teritorialnega vedenja oblikujejo delimitacije, ki se ne prekrivajo nujno z nekimi na drugačnih kriterijih, "od zunaj" ali pa v diahroni perspektivi utemeljenimi kulturnimi ali družbenimi prostori. Prav zaradi tega uporabljamo koncept "mejnosti" kot akt oziroma dogodek razmejitve v teritorialnem pogajanju.

... K MEJNOSTI

Vpeljava koncepta mejnosti v družboslovne diskurze je potekala v glavnem, če že ne izključno, skozi (nemalokrat polemične) razprave o etničnosti, ki so se znotraj socialnoantropološke stroke razvnele z nastopom t.i. etnografske nove evidence,⁶ katere zasluga je ne nazadnje že sama privedba pojma etničnosti v antropološko terminologijo (Šumi, 2000, 102). Čeprav v pričujočem prispevku niso postavljena v ospredje vprašanja samih etničnih razmejevanj (v smislu odnosa med kulturno diferenciacijo in kolektivnimi identifikacijami), pa iz teh razprav velja povzeti tiste ugotovitve, ki jih je predvidoma moč uporabiti v pojasnjevanju mehanizmov in funkcij družbenih razmejevanj nasploh. S tem ne izključujemo, da ta razmejevanja glede na "vsebino" niso lahko tudi etnična, pač pa predpostavljamo predvsem to, da se v specifični kontekstualni rabi družbena razmejevanja ne držijo nujno kriterijev, ki izhajajo (zgolj) iz eksplicitnega akterskega dojemanja (in aktivacije) kulturnih razlik in podobnosti (če sila poenostavimo: ni vsaka socialna razmejitev oziroma identifikacija tudi že "etnična"). Tako je ravno pri preučevanju prostorskega prisvajanja pričakovati, da bodo v akterskih izražanjih in argumentacijah teritorialnih stališč izpostavljane tudi razmejitve, ki slonijo na navidezno povsem "prostorskih" kriterijih; čeprav bi le s težavo trdili, da ti niso hkrati utemeljeni v že bolj ali manj ustaljenih socio-kulturnih razmejevanjih. Pravzaprav je eden osnovnih namenov prav takšne "prostorske kriterije" soočiti s preostalimi vidiki družbenih identifikacij ali razmejevanj. Tako lahko na različnih taksonomičnih oziroma prostorskih ravneh (lokalna, regionalna, nacionalna) primerjamo relevanco naslednjih kriterijev: provenience (izvornosti) oziroma avtohtonosti in alohtonosti, trenutne ("neformalne") pripadnosti obstoječim (bolj ali manj "zamišljenim") socio-kulturnim skupnostim, formalne pripadnosti upravno-političnim enotam in končno pripadnosti bolj ali manj specifičnim socialnim miljejem.

Nekoliko posplošeno lahko zatrdimo, da so se vse pogostejše razprave o etničnosti (v sodobnejšem jeziku bi rekli o etničnih razmejevanjih) pojavile kot odgovor na do tedaj prevladujočo antropološko analitično paradigmo (in s tem povezano etnografsko evidenco), katere impliciten "teleološki" načrt je bil možnost globalne komparacije (kako podobno Sackovi interpretaciji teritorialnosti), izdelava zemljevida "ljudstev sveta". Takšna usmeritev je skoraj zahtevala analitsko pozicijo, ki je na socio-kulturna združevanja gledala "izolacionistično", kot na prostorsko in družbeno jasno razmejene entitete, znotraj katerih je bila kultura "homogena in enakomerno porazdeljena kakor krušni namaz" (Šumi, 2000, 176). Ozemeliske in kulturne (simbolne) meie med tako opredeljenimi (in ne nazadnje lahko povsem "fiktivno" zamejenimi) skupinami ljudi so se zdele samoumevne in v glavnem niso bile postavljene pod vprašaj. Prav problematičnost teh meja pa je bila postavljena v samo središče vznika koncepta mejnosti. Vsebino nove etnografske evidence so namreč sestavljali številni primeri, v katerih se nekatere od zunaj (tj. z etnografove pozicije) jasno razpoznavne meje niso povsem skladale s kulturno vsebino zamejenega, kar se je sprva zdelo kot motnja, iregularnost v odnosu do bolj ali manj preciznih razmejitvenih kriterijev. Na ta način so bili etnografi, kot ugotavlja Knežević-Hočevar (1999, 48), prisiljeni priznati hipotetični (in torej tudi arbitrarni) značaj entitet in sistemov, ki so jih opisovali, in pri tem implicitno priznati obstoj medsebojnih odvisnosti in kontinuitet, ki so segale preko meja preučevanih terenov. Lahko rečemo, da prav priznanje o arbitrarnosti (kar ne zmanjšuje nujno same analitske uporabnosti) "izoliranih" in nemara idealno-tipskih družbenih, kulturnih, etničnih, komunikacijskih, prostorskih... sistemov pogosto umanjka tudi v drugih področjih humanistike.

S tem izrazom se v zgodovini socialne antropologije označuje vznik novih, tedaj nestandardnih perspektiv v preučevanju kulturne variacije in z njo povezane skupinskosti, torej tega, kar bi danes poimenovali vprašanja medetničnih odnosov in meja. Tako kronološko kot glede na avtorje je to novo usmeritev težko natančno opredeliti. Večino prelomnega "dogajanja" sicer lahko umestimo v šestdeseta leta, med zgodnejšimi predstavniki pa, poleg E. Leacha in F. Bartha, velja omeniti predvsem t.i. manchestrsko šolo: M. Gluckman, A. Cohen, J. C. Mitchell, P. Mayer (Knežević-Hočevar, 1999, 49-78).

⁷ Kar je navsezadnje lahko nerazrešljiva naloga, saj pogosto (če že ne *a priori*) ni moč razločevati med, kot opozarja tudi Južnič (1993), "miljejem prostora in miljejem družbe".

Zgornja vprašanja in predvsem tista, ki so se porajala ob, če se izrazimo z besedami Šumijeve (2000, 176), (navideznih) dihotomijah med idealnimi, normativnimi stanji "kulture" in dejanskim vedenjem znotraj nje, so v središče antropoloških preučevanj postavila tudi do tedaj relativno prezrto evidenco etničnih (samo)označevanj. Tako so vse pogosteje opozarjali na pomen domačinskih percepcij skupinskih meja, v odnosu in pogosto kontrastu do tistih, ki so jih skušali zarisati neki zunanji, "objektivni" kriteriji. Barthov "prelomni" odgovor na vprašanja glede relevantnosti in navidezne dihotomije med obema vrstama kriterijev je bil nedvoumen. Z vidika tega, kar je "družbeno učinkovito" (Barth, 1970, 13), zanj "kritična poteza torej postane... značilnost samopripisa in pripisa s strani drugih... Kolikor akterji uporabljajo etnične identitete za kategorizacijo sebe in drugih v namene interakcije, v tem organizacijskem smislu tvorijo etnične skupine" (13-14). "Revolucionarnost" slavne Barthove študije se pogosto sintetizira v kratko ugotovitev, da je etničnost pravzaprav družbena organizacija kulturnih razlik. Etnično identifikacijo potemtakem lahko razumemo predvsem kot akt oziroma proces razmejitve, v namene katere (kar še ne pomeni, da tudi "namenoma") akterji aktivirajo ali organizirajo določen (radikalno rečeno "arbitraren") izbor kulturnih potez. Le na ta način je moč razumeti, kako se v poudarianiu etnične razlike nekatere kulturne poteze uveljavljajo kot tako rekoč emblematične, nekatere pa ostanejo ignorirane ali celo zanikane. Dejanska ("objektivna") notranja kulturna (ne)podobnost pri tem ni tako pomembna, saj ključno vlogo igra trenuten (torej tudi kontekstualen!) izbor tistih razločevalnih potez, ki se akterjem samim zde pomembne (Šumi, 2000, 107).

S tem ko je Barth ubesedil etničnost kot procesualen in organizacijski princip socialnih razločevanj, v nasprotju z gledanjem, ki etnično skupnost obravnava kot nekakšno, če se izrazimo z Narrollovo terminologijo, homogeno "enoto nosilko kulture", ⁸ je hkrati kot ključno kategorijo v procesu "etnicizacije" postavil mejo. Etničnost se namreč nikoli ne vzpostavlja v izolaciji, pač pa vedno in izključno v interakciji, vedno že v razmerju do Drugega, tj. razlikovanega (Barth, 1970, 15-6). Še več, etnična meja se vzpostavlja in vzdržuje ne le skozi socialno interakcijo, pač pa tudi ob prehajanju ljudi preko nje ali, kot to interpretira Šumi (2000, 184), ob t.i. etničnih konverzijah. In ker je meja pri tem razumljena

povsem procesualno in dinamično, se zdi pojem "mejnost" ravno pravšen prevod Barthove *Boundaries*; namreč v nasprotju z "mejo", ki asociira "statično" delimitacijo in ne samega akta, "dogodka" (178) razmejitve v fazi socialne interakcije.

V pričujočem kontekstu posebej pomembna je tista Barthova trditev, ki (etnično) mejnost postavlja v funkcijo "kanaliziranja družbenega življenja", s tem ko je z nizi "predpisov" pravzaprav strukturirana tudi interetnična komunikacija in interakcija (Barth, 1970, 15). Ali, kot je bilo že citirano: etnične kategorizacije so "uporabljene" v namene socialne interakcije. S tem je Barth teoretsko osmislil tisto etnografsko evidenco, ki je že pred njegovim Uvodom opozarjala na pojave t.i. identitetnih preklapljanj oziroma situacijske pogojenosti (kontekstualnosti) etničnih identitet in skupinskih pripadnosti nasploh.⁹ Lahko rečemo, da je idejo o situacijskosti etničnih grupiranj, predvsem v smislu njihove prepletenosti z ekonomskimi in političnimi odnosi, še najdlje prignal A. Cohen. V svoji študiji ¹⁰ namreč v središče postavlja ne le kontekstualnost, pač pa predvsem tudi interesno pogojenost ali, drugače povedano, motiviranost vzpostavljanja in vzdrževanja etničnih meja. Etničnost razume predvsem kot pojav, pri katerem neka skupina v določenih okoliščinah manipulira z izbranimi diakritičnimi kulturnimi potezami, z namenom oblikovania t.i. "neformalne politične organizacije", ki jo in ultima anlysi uporablja v boju za moč z drugimi skupinami (Cohen, 1969). Čeprav je Cohen svojo trditev, da je etničnost prvenstveno pojav politično-ekonomskega (čeprav neformalnega) in s tem tudi izrazito interesnega združevanja (torej razločevanja), nemara zastavil, kot ugotavlja tudi Šumi (2000, 114), nekoliko preveč radikalno, lahko pri njem zasledimo implikacije, ki so nadvse relevantne za pričujoči kontekst. Cohen namreč preučevanje etničnosti, in potemtakem bi lahko rekli tudi socialnih razmejevanj nasploh, eksplicitno (!) zastavi kot vprašanje funkcije in ne le prepoznavanja družbenih razmejevanj. Tako Barthovo formulacijo pomena akterskih (samo)pripisov ovrednoti kot zgolj začetno točko preučevanj: "Tako lahko kvečjemu dokažemo, da etnične kategorije zares obstajajo. To je seveda v redu, če gre za začetno točko v preiskavi, ni pa to nikakršen zaključek." In dalje: "En način zastavitve analize etničnosti je v njenih prepletenostih z ekonomskimi in političnimi odnosi, ki jih bom zaradi

Besedna zveza se nanaša na Narrolov koncept "cultunit", kot ga je definiral v svojem članku *On ethnic unit classification* iz leta 1964 (Current anthropology, 5, 283-312). V njem je skušal definirati kriterije, po katerih bi bilo moč identificirati primerljive enote socio-kulturnih kolektivitet – na različnih koncih sveta in ne glede na njihove specifične karakteristike. Skratka, iskala se je možnost globalne primerjave.

⁹ Š tem v zvezi velja omeniti predvsem odmevno študijo E. Leacha: *Political Systems in Highland Burma*, objavljeno že leta 1954 (London, The Athlone Press); poleg tega pa tudi študije pripadnikov t.i. manchestrske šole (M. Gluckmana in J. C. Mitchella), prav tako objavljene v drugi polovici petdesetih let.

¹⁰ Ugotovitev se nanaša na njegovo delo *Custom and Politics in Urban Afrika* iz leta 1969.

kratkosti imenoval politične" (cit. po: Šumi, 2000, 113-114).¹¹ To slednje pa pravzaprav pomeni, da etničnosti oziroma družbena razmejevanja nasploh ne opazujemo le na "deklarativnem" nivoju, tj. na nivoju akterske (samo)klasifikacije, pač pa v njihovi konkretni funkciji, torej v specifičnih kontekstih in v okvirih konkretne socialne (inter)akcije. Ne nazadnje le v takšnih primerih prihaja do izraza socialna relevantnost mejnosti. In enega takšnih kontekstov nedvomno predstavljajo tudi različne oblike teritorialnega vedenja, tj. prostorskega prisvajanja.

Omenili smo že, da iz koncepta mejnosti, tako kot je bil formuliran v razpravah o etničnosti, v pričujočem kontekstu velja prevzeti tiste ugotovitve, ki jih je potencialno moč aplicirati na družbeno-prostorska razmejevanja nasploh. Naj za nas relevantne ugotovitve na kratko strnemo:

Družbena razmejevanja obravnavamo kot proces (dogodek), tj. organizacijo tistih razločevalnih lastnosti ("kriterijev"), ki se socialnim akterjem (oziroma skupini) zde pomembne.

Izbor lastnosti in posledično razmejitve se lahko razlikujejo glede na kontekst in so potemtakem premakljive (spremenljive) in situacijsko "prilagodljive".

Kontekstualnost razmejevanj je po eni strani določena s taksonomičnim ali prostorskim nivojem primerjave, po drugi pa s samo vlogo, pomenom in funkcijo le-teh.

Razmejevanja so lahko povsem interesno pogojena oziroma motivirana.

Razmejevanja se uveljavljajo le v posredni ali neposredni socialni interakciji (lahko zgolj "primerjavi"), pri čemer vzdrževanje in funkcija meje nista ogrožena s prehajanjem članov preko nje.

Skratka, po eni strani se je potrebno zavedati procesualnosti, "sinhronosti", dialektičnosti, kontekstualnosti razmejevanj, po drugi strani pa tudi njihove "funkcije" oziroma socialne relevantnosti. Pri tem v ospredje ne stopajo toliko vprašanja organizacije same kulturne različnosti, pač pa razmejevanje v širšem pomenu besede, tj. ne le "drugačnost", pač pa "drugost" nasploh. To drugost jemljemo kot splošnejšo kategorijo, ki ne zadeva nujno le akterske percepcije drugačnosti – v smislu izbora kulturnih potez – le kolikor kulturo razumemo "barthovsko", kot: "nič drugega kot način opisovanja človeškega vedenja" (Barth, 1970, 9). V tem pogledu bi bilo zato smiselneje uporabiti terminologijo Šumijeve (2000, 178), ki mejnost formulira z vidika

akterskih pogajanj o pomenu, pri čemer je "temeljna socialna akcija v 'lovljenju' in nenehnem definiranju pomena samega". Mejnost bi torej, najsplošneje rečeno, lahko razumeli kot organizacijo kakršnihkoli družbeno relevantnih (pomembnih) razlik, tj. lastnosti, ki so v danem trenutku postavljene kot razločevalne.

Ker je v pričujočem kontekstu poudarek na artikulaciji in predvsem "uporabi" družbenih razmejevanj, kot prihajajo do izraza v kontekstu prostorskega prisvajanja, je pričakovati, da bodo v ospredje postavljeni na videz povsem "prostorski" kriteriji razmejevanj, kot npr.: avtohtonost in alohtonost, izvornost, formalna ali neformalna pripadnost določenim družbeno-prostorskim skupnostim... Pri tem ne trdimo, da takšni kriteriji niso lahko projekcije že uveljavljenih družbenih (lahko tudi etničnih) razmejevanj v prostor, pač pa trdimo to, da ne temeljijo nujno na akterskih percepcijah samih (kulturnih) "različnosti". Ti kriteriji bodo nadalje soočeni s tistimi, ki temeljijo na pripadnosti nekemu specifičnemu socialnemu miljeju ali t.i. "komunikacijski", interesni grupaciji. Posebna pozornost bo še posvečena odnosu med kriteriji lokalne (regionalne) in nacionalne pripadnosti. Osrednji namen pričujočega prispevka je ne nazadnje prav primerjava oziroma opredelitev relevantnosti vseh omenjenih razmejevanj v specifičnem kontekstu, tj. v argumentaciji teritorialnih stališč, torej prostorskega prisvajanja. S tem iščemo odgovor na vprašanje, ali in kako so neka "deklarativna" razmejevanja tudi družbeno relevantna.

Na ta način smo, upam, smiselno povezali koncepta mejnosti in teritorialnosti. V nadaljevanju bodo na kratko predstavljeni izsledki dela raziskave, v katerih bo relevantnost družbenih razmejevanj "merjena" v akterskih stališčih o možnostih uporabe točno določenega ozemlja, tj. reke Soče. Pri tem se bodo izpostavile hierarhije "privilegiranosti" oziroma delitve na tiste, ki so do teritorija bolj ali manj upravičeni. Ker se analiza omejuje na družbena razmejevanja kot jih artikulirajo posamezniki, jo lahko formuliramo tudi kot vprašanje, kako akterji operirajo z izborom različnih identifikacij znotraj konteksta teritorialnega vedenja. To pa še ne pomeni, da a priori priznavamo "možnosti posameznika, da poljubno vstopa v določene socialne identifikacije" (Brumen, 2000, 83), pač pa to "možnost" razumemo kot relativno pogojeno z njegovo družbeno oziroma kulturno umeščenostjo. Če se izrazimo abstraktno: družbeno-prostorski miljeji se križajo, prekrivajo, "komunicirajo" in "pogajajo".

¹¹ Kritika Barthovega koncepta etničnosti na tem mestu morda ni povsem upravičena, saj bi Cohenov koncept "motiviranosti" etničnih razmejevanj lahko zasledili tudi v že omenjeni Barthovi formulaciji o mejnosti v "funkciji" strukturiranja socialne interakcije, čeprav same funkcije razmejevanj eksplicitno ne poudarja.

"ČIGAVA JE SOČA?"

"Tujci še vedno tržijo Sočo, kot da bi bila reka njihova."

(Soča še vedno madžarska reka, Delo 6. 6. 2001, 8; poudarek M. V.)

Začetki komercialne dejavnosti na reki Soči segajo že več kot petnajst let nazaj, vendar pa sta "tržišče" vsaj do začetka devetdesetih let obvladovali samo dve podjetji: prvoustanovljeno domače, tj. bovško podjetje in drugo, katerega ustanovitelji (in zaposleni) so bili Novogoričani. Pravi razmah tovrstne turistične ponudbe Zgornje Posočje doživlja od zgodnjih devetdesetih let naprej, tako da danes lahko naštejemo vsaj devet slovenskih podjetij, ki se na Soči in ob njej pojavljajo redno. Zanimivo je, da se vrsto let, če izvzamemo zgodnja "nesoglasja" med prvim – domačim in drugim – novogoriškim podjetjem ter kasnejše občasne "lokalne zamere" med posameznimi akterji, le redko, če ne celo izjemoma, postavlja vprašanje, kdo je in kdo ni upravičen do "rabe" reke Soče. V Sloveniji (večinoma v Zgornjem Posočju) registrirana podjetja so sicer v bolj ali manj izrazitem konkurenčnem razmerju, občasno vstopajo v nekakšne poslovne "koalicije" in "opozicije", vendar pa si v glavnem tudi pomagajo, (relativno) sodeluieio, formalno in neformalno komuniciraio, Lahko rečemo, da lastniki in (večinoma sezonsko) zaposleni, pa tudi rednejši obiskovalci, prijatelji in drugi, ki se ukvarjajo s podobnimi dejavnostmi, danes tvorijo zelo prepoznaven in relativno zaključen socialni milje, s katerim se "vpleteni" akterji tudi dokaj eksplicitno identificirajo.

Razprave o razlikah v upravičenosti "trženja" reke Soče in s tem povezana razmejevanja, sicer večinoma v obliki ne povsem izostrenih deklarativnih delitev na "domačine" in "tujce", postanejo aktualna šele s prihodom "radikalnega Drugega", ki se vmeša v do tedaj dokaj zaključena "lokalna" konkurenčna razmerja. Predvsem zadnja štiri leta se namreč na Soči pojavlja vse večje število tujih, tj. čeških in predvsem madžarskih podjetij, ki se ukvarjajo s prodajo enakih storitev kot "domača" podjetja, pri čemer uporabljajo svojo opremo in prevozna sredstva, stranke pa v glavnem¹² pripeljejo s seboj. Stališča "domačih" akterjev (tj. tistih, ki delujejo znotraj omenjenih devetih podjetij) o tem, da bi bilo

dejavnosti teh podjetij potrebno prepovedati, so skoraj popolnoma enotna, najpogosteje navajani argumenti pa so: da tuja podjetja predstavljajo nelojalno konkurenco, ker ponujajo storitve po nižji ceni, hkrati pa ne plačujejo davkov in (do nedavnega) nikakršnih pristojbin; da delajo nelegalno, saj nimajo ustreznih dovoljenj ("delo na črno", brez delovnih viz, registracije ipd.); da nimajo ustreznega znanja in opreme za opravljanje teh dejavnosti; da je narava preobremenjena in bi bilo promet potrebno omejiti... in seveda predvsem, da "odžirajo kruh" domačinom (lokalni, regionalni ali nacionalni (?) "skupnosti"), ker pravzaprav "vdirajo" v njihov preživitveni sistem. Skratka, eksplicitnejše oblike prostorskega prisvajanja se pojavijo šele kot odgovor na vdor (v očeh domačih akterjev) nelojalne konkurence, ki hkrati predstavlja "radikalno Drugega" (s katerim domači akterji, razen konfliktno, skoraj ne komunicirajo).¹³ Lahko rečemo, da je Soča šele v tej konfrontaciji iz elementa prostora (vsaj eksplicitno) upomenjana v "element teritorija".

V zadnjih letih postajajo pritoževanja domačih akterjev vse glasnejša, razprave tako rekoč del sezonskega vsakdana, občasno prihaja do verbalnih konfliktov, pa tudi "ostrejših" akcij domačih akterjev z namenom "preganjanja" nezaželenih tujih podjetij. Problematika se vse pogosteje pojavlja v nacionalnih medijih, čeprav večinoma površno in enostransko prezentirana. Kot odgovor na pritisk lokalnih podjetij in medijev občina Bovec (kasneje ji sledita tudi občini Kobarid in Tolmin) leta 2000 sprejme odlok, po katerem se zaračunavajo vstopna in izstopna mesta vsem, tako komercialnim kot nekomercialnim "uporabnikom" reke Soče. Ne glede na poprejšnji formalni "dogovor" z lastniki domačih podjetij (tj. registriranimi v občini Bovec) pa odloka v takšni obliki danes ne odobrava nihče od vpletenih, torej tudi od intervjuvanih akterjev. Še več, ker odlok zahteva zaračunavanje (enakih) pristojbin vsem uporabnikom ne glede na njihovo provenienco ali registracijo in potemtakem načeloma ne vzpostavlja prioritetnih razmejitev med "domačimi" in "tujimi", velika večina v njem ne vidi, kot se je izrazil eden od lokalnih informatorjev: "nič drugega kot pesek v oči". Čeprav je odlok v širši javnosti oziroma v nacionalnem prostoru, predvsem zaradi površnega spremljanja medijev, vzbujal videz ureditve razmer na reki Soči, pa "iz domačinskega zornega kota", še posebej po mnenju tistih, ki se uvrščajo v omenjeni socialni milje, to še

¹² V glavnem" zato, ker so bile pritožbe (in tudi akcije) domačih akterjev še posebej očitne takrat, ko so nekater a izmed omenjenih podjetij stranke novačila kar na Bovškem.

¹³ K temu bi kot zanimivost veljalo dodati, da prisvajanja niso bila tako izrazita v odnosu do pred omenjenimi podjetji prisotnih zahodnoevropskih "kajakških šol". Vzroke je iskati v tem, da se ukvarjajo z dejavnostjo (ki jo sicer ponujajo tudi domača podjetja), ki ni tako profitna in množična, torej ne predstavljajo tako neposredne konkurence domačim podjetjem; da zasedajo manj prostora in se z domačimi akterji manj pogosto neposredno srečujejo; mogoče pa tudi v tem, da o njih domačini ne gojijo enakih stereotipov kot o pripadnikih vzhodnoevropskih držav (tipične in pogoste stereotipe lepo povzame izjava, da so "klošarji").

zdaleč ni tako. Tako so zahteve po ustreznem pravnem sankcioniranju plovnega režima glasnejše kot kadar koli prej. S tega vidika si je nemara zanimivo pogledati teritorialna stališča tistih v Sloveniji registriranih podjetij, ki se s to dejavnostjo na Soči redno ukvarjajo.

V nadaljevanju podajam kratek povzetek razgovorov (delno srukturiranih intervjujev) z lastniki devetih podjetij, ki se razlikujejo glede na leto ustanovitve, sedež oziroma kraj registracije ter glede na provenienco lastnika(ov) in zaposlenih. Od teh podjetij samo eno nima stalne sezonske "baze" v Zgornjem Posočju, ampak bolj ali manj redno prihaja iz Ljubljane. Ker je raziskava zasnovana dolgotrajneje in vključuje tudi metodo opazovanja z udeležbo, na tem mestu podajam le delne ugotovitve, ki imajo v precejšnji meri sondažni značaj. Pozornost je posebej usmerjena na družbena razmejevanja in identitetne izbore, kot jih informatorji izpostavljajo oziroma aktivirajo v artikulaciji in argumentaciji svojih teritorialnih stališč. Kot bomo videli, so predvsem prostorske prezentacije razmejitev jasno opredeljene, medtem ko nekatere "ne-prostorske", predvsem glede razlikovanja med t.i. formalno in neformalno pripadnostjo določeni lokalni skupnosti, v mnenjih informatorjev pogosto niso eksplicirane. Tabelo 1 je potrebno razumeti kot povsem "shematično", saj bo natančnejša kategorizacija teritorialnih stališč predvidoma (kolikor sploh bo) možna šele ob zaključku obsežnejše raziskave.

Pomembno je poudariti, da večina informatorjev eksplicitno sprejema pravno formulacijo, po kateri je Soča (kot tudi vsaka druga reka) "javna dobrina" in potemtakem ne more postati nikogaršnja "last". Tudi tisti, predvsem to velja za lastnike – domačine (bivajoče v eni izmed treh občin Zgornjega Posočja), ki so najgorečnejši zagovorniki ureditve plovnega režima v prid lokalne(ih) skupnosti, v zagovarjanju svojih teritorialnih stališč ne uporabljajo argumenta t.i. "neposrednega" prisvajanja. 14 Večina informatorjev se eksplicitno ali implicitno sklicuje predvsem na argument, da "tuja" podjetja z vdiranjem v sistem domače ekonomije ožijo njen trg, zmanjšujejo potencialni promet in posledično ogrožajo uspešnost (če ne celo "preživetje") domačih oziroma v Zgornjem Posočju že ustaljenih podjetij. Če izjave informatorjev nekoliko radikaliziramo, je na neki način "ogrožena" sama lokalna skupnost, njena kontinuiteta, saj Zgornje Posočje, še posebej pa Bovško, predstavlja demografsko ogroženo območje par excellence, konstantno soočeno s problemom zaposlovanja in posledično odseljevanja mladih ljudi. Takšna samopodoba lokalnega prostora je pogosto priklicana v funkciji opravičevanja prioritet, ki naj bi jih pri komercialni rabi reke Soče bile deležne lokalne skupnosti.

Tabela: Načelna hierarhizacija prioritet pri komercialni rabi reke Soče. Table: Fundamental hierarchy of priorities in commercial use of the Soča river.

št	provenienca lastnika	občina registracije	Leto regist.	Načelna hierarhija prioritet		kriteriji			način razmejevanja	
1	Bovec	Bovec	′84 (′95)	bo/ko/to >> drugi		b		d		koncesije
2	Bovec	Bovec	′95	bo/(ko/to) >> slo >> drugi		b		d		koncesije, takse
3	Bovec-N.Gorica	Bovec	′89	bo/ko/(to) >> slo > drugi			С	d	e	koncesije
4	Čezsoča	Bovec	'91 ('98)	bo/ko/to >> drugi		b	С	d		koncesije
5	Kobarid	Kobarid	′97	bo/ko/to >> slo > drugi		b	С	d		koncesije
6	Tolmin	Tolmin	′98	bo/ko/to >> slo >> drugi		b	С	d	е	koncesije, takse
7	Nova Gorica	N.G Bovec	′93	bo/ko/to > slo >> drugi			С	d	е	koncesije
8	Ljubljana	Ljubljana	′92	bo/ko/to > slo >> drugi	a	b	С	d		koncesije
9	Italija	Kobarid	′92	bo/ko/to > drugi				d		(davek)

prostorske enote:

najpogosteje izpostavljeni kriteriji:

bo = občina Bovec ko = občina Kobarid to = občina Tolmin slo = Slovenija a = provenienca lastnika b = stalno bivališče lastnika

c = provenienca/bivališče zaposlenih

d = registracija podjetja e = kontinuiteta prisotnosti

>> "močnejša" razmejitev

> "šibkejša" razmejitev prioritet

¹⁴ Očitno pa se takšen argument implicitno pojavlja v nekaterih, predvsem pisanih medijih, pri čemer se prisvajanje v glavnem sklicuje na nacionalni nivo. Tako na primer v formulacijah poenostavljenih predstav, da je Soča "naša", tj. "slovenska" reka.

Da je za domače akterje¹⁵ nujnost sankcioniranja prioritet pri uporabi reke Soče vezana na zaščito domačinskega preživitvenega sistema oziroma na blagostanje lokalne skupnosti, potrjuje tudi seznam najpogosteje uporabljanih razmejitvenih kriterijev pri delitvi na bolj in manj (oziroma ne-) upravične (Tabela). Tako skoraj vsi poudarjajo, da naj bi prioriteto imela predvsem podjetja: ki so registrirana v eni izmed treh lokalnih občin (kriterij d); katerih lastnik ali, natančneje, vsaj eden od lastnikov je človek, ki ima v tej občini stalno bivališče oziroma v njej dejansko biva (b); in v katerih naj bi bili prioritetno zaposleni domačini, čeprav večinoma sprejemajo tudi zaposlene iz drugih delov Slovenije, redkeje pa tudi iz tujine (že zaradi tega, ker v samih lokalnih občinah ni vedno dovolj ustrezne delovne sile) (c). Naštete razmejitvene kriterije, še posebej kriterij registracije (d), lahko sintetično ponazorimo s pogosto izjavo informatorjev: "pomembno je, da dnar ostaja tle". Slednji, pravzaprav najpogosteje ponavljajoči se argument je priklican v funkciji razmejevanja tako v odnosu do podjetij, ki so registrirana znotraj Slovenije, vendar izven najožje, tj. "regionalne" zamejitve, kot tudi v odnosu do tujih podjetij nasploh. Lahko rečemo, da takšna argumentacija sama na sebi še ni utemeljena na kriterijih "izvornosti", kaj šele kulturne "različnosti" (čeprav ne zanikamo, da z njo ni povezana; prim. npr. op. 12), pač pa se nanaša na poudarjanje pripadnosti "horizontalno" oziroma prostorsko dokaj precizno razmejenim lokalnim skupnostim (recimo jim "formalne lokalitete"), katerih vsebinske razmejitve pa večinoma niso eksplicitno ali tako jasno artikulirane. Skratka, iz skupine prvoupravičenih so najprej izločeni vsi tisti, ki pridejo v Zgornje Posočje od zunaj, posel opravijo in nato odidejo. Kot se slikovito izrazi informator, eden od solastnikov družinskega podjetja v Čezsoči: "Kravo je pomuzu in je šou." Pri tem je indikativno tudi dejstvo, da samo eden od šestih domačih informatorjev (št.1 do 6) ne izpostavlja pomena same provenience lastništva podjetja (zanimivo, edino izmed šestih podjetij, ki je glede na lastniško provenienco mešano!); čeprav po drugi strani postavlja kot pogoj zaposlovanje domačinov in kontinuiteto prisotnosti, kar v praksi pomeni, da v izbor pridejo le podjetja, ki so na Bovškem že več let uveljavljena in tvorijo relativno "zaključen" socialni oziroma "interesni" milje. Preostali, kot je moč sklepati iz razgovorov, sicer sprejemajo vključevanje tujega (nelokalnega in neslovenskega) kapitala, vendar večina največ v obliki večjega ali manjšega deleža, medtem ko bi moral biti "nosilec" podjetja vsekakor domačin.

Sam prostorski vidik razmejevanja in hierarhizacija območij z večjimi ali manjšimi prioritetami sta, kot že omenjeno, dokaj enostavna in v tem med mnenji

izbranih informatorjev, gledano splošno, skoraj ni razlik. Tako se kot območje in njemu pripadajoče lokalne skupnosti, ki naj bi bile prve deležne prioritet, zarisuje Zgornje Posočje, tj. občine Bovec, Kobarid in Tolmin. Ta razmejitev se pravzaprav sklada z ugotovitvami raziskave iz leta 2000, v kateri se je pokazalo, da domačini na Bovškem poleg izrazito lokalnih pripadnosti (glede na kraj ali dolino) izpostavljajo tudi pripadnost širši regiji Zgornjega Posočja, ki je sicer bila še pred letom 1996 zajeta v skupno upravno enoto – občino Tolmin (Vranješ, 2000). V pričujočem kontekstu se sama identifikacija z omenjenim območjem redkeje izpostavlja kot pa predvsem argument, da v omenjenih občinah leži tisti del Soče (in okolišne narave nasploh), ki je najprimernejši za turistično trženje. V resnici se velika večina turističnega prometa odvija v bovški in (nekoliko manj) kobariški občini, medtem ko je v primerjavi z njima promet na delu Soče v tolminski občini (zaradi manjše atraktivnosti) skoraj neznaten. Kljub temu med omenjene občine informatorji praktično ne postavljajo prioritetnih meja, kar je deloma moč interpretirati kot "identifikacijo" oziroma predstavo o relativno zaključenem območju Zgornjega Posočja. Tako zamejeno "regijo" ne nazadnje identificirajo tudi tisti informatorji (št. 7 do 9), ki v tem okolju sicer ne bivajo.

Potem ko smo to najožje prioritetno območje razločili, se postavlia vprašanie relevantnosti razmejitev na nivoju nacionalne identifikacije, oziroma razmerja v relevantnosti (izražene) nacionalne in lokalne pripadnosti v artikulacijah teritorialnih stališč posameznih informatorjev. V tem pogledu ni dvoma, da je za domače akterje relevantnejša, ali bolje, primarnejša razmejitev v skladu s pripadnostjo omenjenemu lokalnemu okolju, ki ga v razgovorih vedno tudi prvega izpostavijo. Po drugi strani razmejevanje nacionalnega prostora v pričujočem kontekstu večinoma izpostavljajo šele potem, ko jim je vprašanje eksplicitno zastavljeno. Tudi v tem primeru pa sta se izmed šestih domačih informatorjev dva opredelila, da med "drugimi", torej "nelokalci", ni potrebno delati razlik (vsem bi komercialno rabo prepovedala); dva (št. 3 in 5) sta razlike izpostavila le v nekaterih kriterijih (npr. možnost nedomačina Slovenca, da ima registrirano podjetje v treh občinah; zaposlovanje Slovencev idr.), pri čemer zunaj Zgornjega Posočja registriranim podjetjem ne bi dovolila, da bi se na Soči ukvarjala s komercialnimi dejavnostmi; dva pa bi "drugim" slovenskim podjetjem, ob plačilu primernih taks, to dopustila, medtem ko bi tujim podjetjem takšne dejavnosti izrecno prepovedala. Skratka, ugotovimo lahko, da za domače akterje, ki se ukvarjajo s trženjem reke Soče, v tem kontekstu sicer obstajata vsaj dve kategoriji "tujcev" – tisti znotraj in tisti

¹⁵ Na tem mestu kot domačine opredeljujem tiste informatorje, ki (večina) od rojstva bolj ali manj kontinuirano bivajo v eni izmed treh občin Zgornjega Posočja. Gre za (so)lastnike podjetij oštevilčenih od 1 do 6.

zunaj slovenskih meja; pri tem pa je nedvomno primarna razmejitev na podlagi lokalne oziroma "regionalne" pripadnosti. Takšno stališče navsezadnje nekateri izpostavljajo tudi v luči približevanja Evropski uniji; takrat bo namreč, kot na primer ugotavlja eden od (domačih) informatorjev, "take stvari treba reševat predvsem na lokalnem nivoju".

Zanimivo je, da določeno, čeprav nikakor ne "ekskluzivno" prioriteto lokalnim podjetjem priznavata tudi tista dva informatorja - lastnika, ki v Zgornjem Posočju ne bivata. Po drugi strani je bolj ali manj pričakovano, da z izpostavljanjem različnih kriterijev izraziteje poudarjata razmejitev na nivoju nacionalne pripadnosti, tj. med slovenskimi in tujimi podjetji. Lahko rečemo, da se v njunem kot tudi v večini drugih primerov srečujemo z eksplicitno ali implicitno interesno pogojenim oziroma motiviranim uporabljanjem identitetnih izborov in z njimi povezanih razmejevanj v namene argumentacije lastnih teritorialnih stališč. Tako se na primer informator iz Ljubljane sicer strinja z uvedbo določenih prioritet za lokalna podjetja, vendar pri tem izrecno poudarja, da kot "lokalna" ne razume podjetja, ki so v treh občinah zgolj registrirana (kriterij d je zanj relevanten le na nacionalni ravni), pač pa tista, ki so v lasti "pravih" ali "izvornih" in ne le "formalnih" pripadnikov lokalnih skupnosti (zanimivo, distinkcija, ki je tako jasno ne eksplicira nihče od domačih informatorjev; kriterija a in b). S tem se pravzaprav umešča v prioritetni rang ostalih dveh podjetij (št. 7 in 9), registriranih v Zgornjem Posočju in v lasti nedomačinov, v primerjavi s katerima se počuti (kot se sam izrazi) diskriminiranega. 16 Na drugi strani informator iz Nove Gorice s podjetjem registriranim v Bovcu med kriterije hierarhizacije prioritet ne uvršča stalnega bivališča oziroma "dejanske" lokalne pripadnosti; prav tako prioritete ne pogojuje z zaposlovanjem domačinov, temveč raje Slovencev nasploh (!). Kot nujen pogoj izpostavlja predvsem registracijo (d) v občinah Zgornjega Posočja, pa tudi kontinuiteto prisotnosti (e), torej pripadnost socialno-interesnemu miljeju, katerega del njegovo podjetje skupaj z zaposlenimi nedvomno je. Ta argument, tj. pripadnost miljeju že dlje prisotnih "lokalnih" podjetij, med domačimi informatorji na Bovškem izpostavlja le tisti, ki je solastnik podjetja, katerega lastniška struktura je sicer mešana (!). Posebej indikativno in hkrati najbolj izstopajoče je mnenje lastnika - informatorja iz Italije, ki ima že dlje časa registrirano podjetje v kobariški občini. Kot edini prioritetni kriterij namreč izpostavlja registracijo (oziroma plačilo davkov), hkrati pa edini izmed devetih informatorjev ocenjuje kriterija provenience lastnikov in zaposlenih kot popolnoma irelevantna v potencialem razmejevanju prioritet...

Skratka, lahko rečemo, da sta interesna pogojenost in motiviranost vzpostavljanja in aktivacije določenih družbenih razmejevanj v pričujočem specifičnem kontekstu dovolj razvidni. Čeprav sta nemara še posebej zaznavni pri informatorjih, katerih podjetja se v provenienci bolj ali manj očitno ločijo od ostalih, glede na strukturo izrazito lokalnih podjetij, pa to ne pomeni, da se tudi pri domačih akterjih ne srečujemo z motiviranostjo izpostavljenih razmejevanj. Nasprotno, najbrž ni daleč od resnice ugotovitev, da je interesna pogojenost pri slednjih zamegljena, ker se navidezno prekriva in je relativno vzporedna nekaterim domnevno "naravnim" (izvornim) prostorskim, socio-kulturnim pripadnostim, tj. primordialnim identifikacijam. Vendar bi bilo napak predpostavljati, da takšne identifikacije po nekakšnem avtomatizmu prihajajo na dan v teritorialnih stališčih domačih (lokalnih) informatorjev. Nasprotno, prav z artikulacijo teh stališč se ne le bolj ali manj namenoma aktivirajo, pač pa vedno znova tudi (re)definirajo. Čeprav je generalna slika zaradi tega precej bolj zamegljena, kot bi jo navidezno ostril preprostejši analitični pogled, pa nam po drugi strani govori o dejanski, konkretni vlogi ter kontekstualni rabi in pomenu družbenih razmejevanj.

Poleg same motiviranosti in kontekstualnosti za konec velja preveriti še konsistenco in relevantnost ("moč") opisanih razmejevani v odnosu do socio-kulturnih meja. ki jih določa pripadnost relativno zaključenemu miljeju podjetij, ali bolje, lastnikov in zaposlenih, ki se na Soči že dlje časa kontinuirano srečujejo, komunicirajo, relativno sodelujejo. To relevanco je deloma moč razbrati iz mnenj informatorjev, izraženih potem, ko so že bolj ali manj jasno eksplicirali svoja teritorialna stališča, o "pravicah" konkretnih v Sloveniji prisotnih podjetij; predvsem seveda tistih, ki ne izpolnjujejo nekaterih od izpostavljenih razmejitvenih kriterijev. V tem pogledu so zanimiva stališča tistih, ki se imajo za izvorno oziroma "najbolj" domača podjetja. Mnenja slednjih so sicer dokaj deljena, vendar pa nihče od informatorjev, vsaj deklarativno, ni ekplicitno ali popolnoma izključil možnosti izvorno "nedomačih" akterjev, ki so že dalj časa prisotni na reki Soči. Nihče jih a priori ne izključuje, nasprotno, nekateri jim vsaj pogojno pripisujejo enake prioritetne pravice: bodisi ob spremembi in s tem zadostitvi določenega razmejitvenega kriterija - na primer: "morajo se odločit, kje imajo firmo (registrirano)..." (kriterij b); bodisi v konkretnem kontekstu aktivirajo kriterij kontinuitete prisotnosti - na primer glede novogoriškega podjetja: "zdaj jim ne bi mogu prepovedati, ker so že tolko let tle, so oni prinesli tudi neko znanje..."; ali kot se še eksplicitneje izrazi lastnik relativno novega domačega podjetja: "so že tolko let tle, imajo pravico ...

¹⁶ Sam namreč meni, da lokalna podjetja z odlokom določenih pristojbin ne plačujejo, kar naj bi bil rezultat "tihega konsenza" znotraj lokalne(ih) skupnosti.

mene to nč ne moti, ker v bistvu sm pršu še jst za njimi"; in podobno glede italijanskega lastnika podjetja: "on je sicer že malo morje let tle, ampak to naj ne bi bila praksa..." Relevantnost pripadnosti temu specifičnemu socialno-interesnemu miljeju in hkrati relevantnost kriterija kontinuitete prisotnosti ne nazadnje potrjuje tudi dejstvo, da se vprašanja glede upravičenosti rabe Soče tudi sicer nikoli niso izpostavljala v odnosu do italijanskega akterja, pač pa predvsem z nastopom že omenjenega "radikalno Drugega".

Lahko bi rekli, da omenjeni izvorno "nedomači" akterji na neki način prestopajo načelne družbenoprostorske (in hkrati prioritetne) meje, ki jih "domačini" v svojih teritorialnih stališčih sicer vzpostavljajo oziroma artikulirajo. Takšno prestopanje bi lahko primerjali z barthovsko predstavo o "prehajanju" ljudi preko etničnih meja, ki ne glede na živahnost takšnih prehodov ohranjajo svojo funkcijo. Vendar pa v pričujočem primeru ta pojav le stežka pojasnjujemo s samo organizacijo in arbitrarnostjo "kulturnih razlik", saj "kršitelji" meje pripis različnosti (denimo v provenienci) lahko še nadalje in v "popolnosti" ohranjajo; vendar pa ta kriterij v konfrontaciji z drugimi nemara izgublja svojo relativno relevanco oziroma moč. Ti prehodi so v našem konkretnem primeru možni predvsem zaradi dveh dejstev, namreč: da se dogajajo skozi kanal pripadnosti drugi relevantni družbeni razmejitvi (tj. socialno-interesnemu miljeju) in hkrati, da družbeno-prostorske meje v pričujočem primeru (morda pa tudi nikoli ali nasploh) in s stališča domačih akterjev še zdaleč niso povsem jasno definirane. Tako je bilo že omenjeno, da se primarna družbena razmejevanja, ki so jih izpostavili informatorji, nanašajo na identifikacijo prostorsko sicer precizno zamejene, vendar hkrati tudi relativno "abstraktno" določene lokalne (regionalne) kolektivitete. "Abstraktno" zato, ker le-ta (vsaj v argumentacijah informatorjev) vsebinsko ni povsem precizno razmejena in potemtakem tudi ne določena. Tako se na primer večini informatorjev ne postavlja vprašanje distinkcije med formalnimi (npr. prijavljeno stalno bivališče) in neformalnimi vidiki (npr. izvornost, funkcionalna in socialna "integriranost"...) pripadnosti lokalni skupnosti. Takšne in podobne "preciznejše" opredelitve v artikulacijo in argumentacijo teritorialnih stališč v glavnem niso bile priklicane. Morda zato, ker se s takšnimi konkretnimi primeri v pričujočem prispevku nismo srečali; morda zato, ker bi to zahtevalo širšo (in dolgotrajnejšo) analitično perspektivo; morda pa tudi zato, ker so razmejevanja v pričujočem kontekstu še (ali) vedno v fazi intersubjektivnega pogajanja?

Če zadnjo hipotezo sprejmemo kot povsem možno, to pravzaprav pomeni, da se teritorialna stališča in z njimi povezana razmejevanja v našem kontekstu šele oblikujejo. Kot takšna sicer ne morejo postati adekvatno prezentirana v zakonski obliki in nemara to nikoli tudi ne bo povsem mogoče, saj so družbena razmejevanja

za razliko od pravnih po naravi procesualna ("pogajanja o pomenih") in so posledično različni kriteriji nenehno v konfrontaciji. To pa seveda ne pomeni, da ni moč razbrati minimalnih konsenzov, ki bi jih bilo vredno upoštevati in bi se lahko uveljavljali tudi v pogajanjih s formalnimi nosilci lokalne in nacionalne družbene moči. Prednost lokaliteti, kakorkoli jo že določamo, ne nazadnje priznavajo tudi tisti, ki se v same lokalne skupnosti ne prištevajo. Kako in ali se bo takšna prioriteta kdaj tudi realizirala, pa je vprašanje, ki med drugim zadeva (horizontalno) mobilizacijo udeleženih akterjev (tj. tudi naših informatorjev) v smeri uspešnega vertikalnega pogajanja.

Sl. 1: Popularnost andrenalinskih počitnic je v devetdestih letih prejšnjega stoletja omogočila nastanek številnih domačih in tujih podjetij, ki se ukvarjajo skoraj izključno s trženjem storitev na in ob reki Soči (foto: J. Mlekuž).

Fig. 1: The growing popularity of andrenaline holidays in the last decade of the previous century gave rise to a number domestic and forign companies specializing in providing tourist services on the Soča river and its surroundings (photo: J. Mlekuž).

SKLEP

Mejnosti so tu, "skrite" v preprosto kompleksnem vsakdanjiku družbenega delovanja in obstajanja. Ugotovitev, ki se zdi skoraj trivialna šele potem, ko sprejmemo tezo A. P. Cohena, da so mejnosti predvsem zadeva zavesti in ne toliko institucionalnega diktata. In ko jih enkrat kot takšne tudi proučujemo, jih nujno dojemamo kot "veliko bolj amorfne, veliko bolj dvoumne, kot smo jih sicer" (cit. po: Knežević-Hočevar, 1999, 31). Zanimivo je, da so ugotovitve o procesualnosti, motiviranosti, kontekstualnosti družbenih razmejevanj v družboslovje zašle "po ovinku", preko proučevanja "oddaljenih", domnevno povsem tujih, da ne rečemo eksotičnih kultur. Zanimivo zato, ker bi pričakovali, da jih je moč razbrati na "domačem pragu", pravzaprav kjerkoli v evropski družbeni realnosti. Morda je vzrok za to po eni strani dejstvo, da se je geografsko, sicer nadvse plodno ukvarjanje z mejami večinoma gibalo v uvodoma omenjenih zamejitvah družbene realitete. Po drugi strani se je klasični antropologiji morda upirala preveč "kompleksna" realnost domačega sveta, in kar je zanjo še posebej simptomatično, navidezna "nekompleksnost", nemara "objektivnejša" in preprostejša berljivost "radikalno" tujega, oddaljenega. Vprašanje je, kdaj in v kakšne namene je (bilo) smiselno družbeno realnost poenostavljati... Kakorkoli že, družbena razmejevanja so kompleksna toliko bolj, kolikor jih opazujemo v kontekstualni rabi, v akterski akciji in interakciji. Na deklarativnem nivoju, tj. nivoju "golih" (samo)pripisov, se sicer lahko zdijo preciznejša in "enostavnejša", vendar pa je ključno vprašanje, kakšna in "kolikšna" je njihova socialna relevantnost. Ta pa je odvisna in oblikovana predvsem skozi razmerja moči.

V pričujočem prispevku smo se srečevali in spraševali ravno o kontekstualnem vzpostavljanju, rabi in motiviranosti družbenih razmejevanj, s tem pa pravzaprav tudi o njihovi socialni relevantnosti. Vprašanja, ki zadevajo širšo analizo in trajnejša opazovanja socialne interakcije. Vprašanje "Čigava je Soča?" ne terja odgovora. Naj na prvi pogled deluje še tako "banalno", nam namreč takrat, ko se vanj resnično poglabljamo, odpira širše in kompleksno problemsko polje, ki smo ga označili kot presek relativno avtonomnih analitičnih konceptov teritorialnosti in mejnosti. Kakšno bo teritorialno vedenje potem, ko bo (tudi če še tako hipotetično) v Evropski uniji sproščen nepremičninski trg? Kako in ali se bodo v takšni situaciji uveljavljala in hierarhizirala družbena razmejevanja, rečeno splošno, od lokalitete do transnacionalne "skupnosti"? Ali sploh lahko še govorimo o "lokalnosti"? Ali je trend sodobne družbe res deteritorializacija človeške skupinskosti (o kateri tako vneto razpravljajo družboslovci; prim. npr. Mlinar 1990)? Ali ne bi bilo bolje takšne hipoteze preveriti "na terenu", v akterskih akcijah in (samo)dojemanjih? In ne nazadnje bi v naslovnem vprašanju besedo Soča prav lahko zamenjali z besedo: Bohinjsko jezero, Kamenjak, Istra, sosedovi zarasli travniki, tista na pol porušena optantska hiša, Doberdob... Vprašanja, ki bi morala biti v vidnem polju družboslovja, če naj si zasluži atribut aplikativnosti.

Sl. 2: Lokalna športno-turistična podjetja in individualni turisti – kajakaši na startu spusta po reki Soči (foto: J. Mlekuž).

Fig 2: The local tourist companies and individual kayakers at the start of their descent down the Soča river (photo: J. Mlekuž).

"WHOSE IS THE SOČA RIVER?": ABOUT SOCIAL BOUNDARIES IN THE CONTEXT OF "LOCAL" TERRITORIALITY

Matej VRANJEŠ

House of Postgraduates Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosarjeva 9 (P34)
e-mail: MVRANJES@hotmail.com

SUMMARY

Social boundaries are not a manifestation of some "given", historical, clearly and objectively defined and distinguishable socio-cultural and spatial entities. Social demarcations are basically possible only due to social interaction, which directly or indirectly causes an organisation (in ultima analysi arbitrarily) of the selected distinguishing traits. These, therefore, are not "external" objective distinguishing criteria but those exposed in certain situations by social protagonists. Social demarcations are therefore dynamic (processual), possibly utterly contextual and motivated. As such they are also demonstrated in the case of territorial behaviour, the so-called spatial appropriation that always demands exclusion of the "Other", which means that social demarcation is placed into the very core of social production of a space in certain territory. Territoriality begins at the level of "conscience" and is shaped in the process of negotiation and stabilisation of meanings in the triad individual – society (culture) – space. In this particular way shaped social-spatial boundaries can be more or less parallel to those, which are a manifestation of a different analytical and mainly legal-formal and ideological classification. Such parallelism is not a simple copy of the "given" and static social-spatial boundaries but a demonstration of power. Social demarcations can be in this way understood as a demonstration of a social, cultural and spatial emplacement. It is important that social boundaries are not dealt with only on the "declarative" level but that we also attempt to assess their social relevance or meaning.

In the territorial standpoints and behaviour by the social protagonists included in the commercial "use" of the Soča river we are faced with a manifestation of contextuality and motivation of social demarcations. In the argumentations of territorial standpoints, the local protagonists originally highlight the affiliation to the local or regional social space. From the spatial and "formal" aspect, the space is fairly accurately marked with the region of the Upper Soča valley, while conceptually the boundaries have not been clearly defined as yet by their protagonists. Due to this, as well as owing to the confrontation by various demarcation criteria (autochthonism, formal affiliation, affiliation to the social sphere of interest ...), the territorial standpoints and demarcations, adequate to them, are in this concrete case still being formed. Among boundary "violators", as principally stipulated by the local protagonists, there are (in view of ownership and the employed) non-local companies belonging to a fairly closed Upper Soča valley social sphere of firms that have been present there for quite some time. The question of social relevance of at least two demarcation criteria is being raised: the originality and continuity of presence. In their territorial standpoints, the locals are giving explicit priority to the criterion of local and less national affiliation. Certain although not exclusive priority to the local space is also acknowledged by originally unlocal firms registered in Slovenia. The present legal regulations are not accepted by any of the protagonists involved. Legal sanctioning of the territorial priorities and adequate social demarcations will depend, among other things, on the consensus and (horizontal) mobilisation of the participating protagonists in direction of vertical negotiations.

Key words: human geography, social anthropology, territoriality, social boundaries, locality, Upper Soča valley

LITERATURA

Altman, I., Low, S. M. (eds.) (1992): Place Attachment: A Conceptual Inquiry. New York, Plenum Press.

Barth, F. (1970): Introduction. V: Barth, F. (ed.): Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cuture Difference. London, George Allen & Unwin, 9-38.

Benko, G., Strohmayer, U. (eds.) (1997): Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.

Brumen, B. (2000): Sv. Peter in njegovi časi. Ljubljana, založba /*cf.

Bufon, M. (1999): Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji. Geografski vestnik, 71. Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, 91-103.

Cohen, A. (1969): Custom and Politics in Urban Afrika: A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns. London, Routledge & Kegan Paul.

Cohen, A. P. (1994): Self Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity. London-New York, Routledge.

Eriksen, T. H. (1995): Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology. London, Pluto Press.

Lovell, N. (ed.) (1998): Locality and Belonging. London-New York, Routledge.

Gold, J. R. (1980): An Introduction to Behavioural Geography. Oxford, Oxford University Press.

Macgregor Wise, J. (2000): Home: Territory and Identity. Cultural studies, 14 (2). London, Methuen, 295-310.

Mlinar, Z. (1990): Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialne družbene organizacije. Družboslovne razprave, 10. Ljubljana, Inštitut za sociologijo, 15-44.

Južnič, S. (1987): Antropologija. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Južnič, S. (1993): Identiteta. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Knežević Hočevar, D. (1999): Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC-SAZU.

Kuper, A. (ed.). (1992): Conceptualizing Society. London-New York, Routledge.

Relph, E. (1976): Place and Placelessness. London, Pion Ltd.

Sack, R. D. (1986): Human Territoriality: Its Theory and History. Cambridge, Cambridge University Press.

Soja, E. W. (1971): The Political Organization of Space. Resource paper, 8. Washington, Association of American Geographers.

Strassoldo, R. (1990): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. Družboslovne razprave, 10. Ljubljana, Inštitut za sociologijo, 64-76.

Šumi, I. (2000): Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana, Založba ZRC SAZU in INV.

Tuan, Y. (1974): Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values. New York, Columbia University Press.

Vranješ, M. (2000): Nekateri vidiki preučevanja prostorske odprtosti lokalne skupnosti: vzorčna študija obmejnega in perifernega območja – na primeru Bovškega (diplomska naloga). Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Williams, C., Smith, A. D. (1983): The national construction of social space. Progress in Human Geography, 7. London, Edward Arnold Publishers Ltd., 502-518.

original scientific paper prejeto: 2001-11-22

UDK 640.43(497.4-14):65.011.1

KVANTIFIKACIJA VPLIVA POSAMEZNIH ZNAČILNOSTI RESTAVRACIJ IN GOSTILN NA VIŠINO CENE OBROKA V SLOVENSKI ISTRI*

Gorazd SEDMAK

Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: gorazd.sedmak@turistica.si

IZVLEČEK

Članek predstavlja rezultate raziskave, s katero je avtor skušal ugotoviti implicitne cene posameznih značilnosti gostiln in restavracij na območju Slovenske Istre. Kljub temu da je nekako samoumevno, da so cene obrokov v restavracijah z uniformiranim osebjem, prijetnim ambientom in čistimi sanitarijami višje kot v tistih, ki teh značilnosti nimajo, doslej v Sloveniji raziskav, ki bi te razlike v cenah kvantificirale, ni bilo. Za analizo je bila uporabljena tehnika hedonične regresije, ki temelji na atributni teoriji povpraševanja. Celoviti obrok v restavraciji je po tej teoriji obravnavan kot skupek značilnosti, ki zadovoljujejo kupčeve potrebe.

Analiza je, kljub nekaterim omejitvam, privedla do zanimivih in uporabnih rezultatov. Ugotovljeno je bilo, da na višino cen obrokov na obravnavanem področju vplivajo med drugim lokacija in tip gostinskega obrata, uniformiranost strežnega osebja in število let od zadnje večje prenove lokala.

Ključne besede: Slovenska Istra, restavracije, implicitne cene, atributna teorija

QUANTIFICAZIONE DELL'INFLUENZA DELLE SINGOLE SPECIFICITÀ DI RISTORANTI E TRATTORIE SUI PREZZI DEI PASTI NELL'ISTRIA SLOVENA

SINTESI

L'articolo presenta i risultati della ricerca con cui l'autore ha cercato di accertare i prezzi impliciti di alcune caratteristiche delle trattorie e dei ristoranti nell'Istria slovena.

Sebbene sia in un certo senso sottinteso che i prezzi dei pasti nei ristoranti con personale di servizio uniformato, in un ambiente piacevole e con bagni puliti siano superiori dei prezzi nei locali che non hanno queste caratteristiche, finora in Slovenia non sono state fatte ricerche con lo scopo di quantificare queste differenze. Per l'analisi è stata usata la tecnica della regressione edonica che si basa sulla teoria attributiva della richiesta. Secondo questa teoria il pasto completo in un ristorante è considerato l'insieme delle caratteristiche che soddisfano le esigenze dell'ospite.

L'analisi ha portato a risultati utili ed interessanti, sebbene entro certi limiti. È stato infatti constatato che sul prezzo dei pasti nella regione analizzata influiscono tra l'altro l'ubicazione e il tipo di locale, l'uniforme del personale di servizio e gli anni trascorsi dall'ultimo sostanziale rinnovo del locale.

Parole chiave: Istria slovena, ristorante, prezzi impliciti, teoria attributiva

^{*} V nadaljevanju bomo zavoljo praktičnosti, razen kjer bo to zahtevala vsebina, uporabljali besedo restavracija za obe vrsti gostinskih obratov.

UVOD

Za prehrambene gostinske obrate odprtega tipa, to je tiste, ki poslujejo v tržnem okolju, velja enako kot za podjetja katerekoli druge panoge - dolgoročno morajo zagotavljati za lastnika zadovoljiv poslovni izid. Seveda obstaja v poslovanju teh podjetij vrsta posebnosti, ki jih je potrebno pri analizi poslovanja upoštevati. Te so: fiksne zmogljivosti, kratkotrajnost storitev, omejene možnosti skladiščenja proizvodov, neenakomerno povpraševanje, široka ponudba, delovna intenzivnost, predvsem pa izreden pomen prijaznega odnosa zaposlenih do gostov in veliko drugih zelo težko merljivih dejavnikov, ki v končni fazi ločujejo uspešne od neuspešnih. Prav tem dejavnikom, kot so npr. primerno vzdušje, kvalitetna strežba, prijazen odnos, čistoča, razvidne označbe itd., se v strokovni literaturi posveča veliko pozornosti, hkrati pa je zaradi kompleksnosti in medsebojnih povezanosti, kot tudi zaradi pomanjkanja objektivnih meril, le redko moč zaslediti konkretne napotke ali celo pravila. Ali le-teh tudi dejansko ni mogoče oblikovati?

Po atributni teoriji povpraševanja potrošniki težijo k maksimiziranju koristi, ki jim jih prinašajo značilnosti proizvodov oziroma storitev. Izdelek (ali storitev) lahko torej definiramo kot nekaj, kar lahko zadovolji določene potrebe. Potrošnik oziroma gost je pripravljen za obrok v restavraciji plačati toliko, kolikor pričakuje, da bo ta zadovoljil njegove potrebe. Kolikšen del cene tega obroka je pripravljen plačati za samo hrano in pijačo, kolikšen del pa za okusno garniranje, za intimen ambient s svečo na mizi, za prijetno okolico, majhno oddaljenost od doma in veliko parkirišče? Najbrž bi bilo težko najti dva človeka, ki bi na to vprašanje enako odgovorila.

Namen pričujočega prispevka je predstaviti rezultate raziskave, s katero smo poskušali identificirati in ovrednotiti tiste značilnosti restavracij v Slovenski Istri (vključno z njihovo lokacijo), ki so v letu 2000 vplivale na variacije cen obrokov, ter predstaviti možnosti za aplikacijo ugotovitev v praksi.

TRG PREHRAMBENEGA GOSTINSTVA

Pod pojmom trg prehrambenega gostinstva v tržnem gospodarstvu razumemo stik oziroma odnose potrošnikov in izvajalcev storitev prehrambenega gostinstva. Potrošnike imenujemo goste, ki prihajajo v prehrambene gostinske obrate, da z njihovimi storitvami zadovoljijo svoje potrebe, izvajalci teh storitev pa so vsi prehrambeni gostinski obrati, ki s svojo dejavnostjo za plačilo zadovoljujejo potrebe gostov (Detela, 1998, 82).

Najbrž bi se vsi strinjali, da uporabniki gostinskih storitev že dolgo ne zadovoljujejo le svojih fizioloških potreb po hrani, pijači in počitku, temveč tudi svoje psihosocialne potrebe. Prav te so ob povečani eko-

nomski moči in splošnem razvoju v 20. stoletju postale pomemben dejavnik naraščajočega povpraševanja po gostinskih storitvah. Hrovat (1980, 186) lepo pove, da postaja gostinstvo vse bolj "... odprta tribuna družabnosti, križišče socialnih stikov, oder prostega časa, kjer so gostje igralci in gledalci obenem, vrtiljak oddiha, poleg tega pa seveda pogrnjena miza z dobrotami na krožniku in v kozarcu". Podobno ugotavlja Fuchs (1999, 10): "Blago, ki ga nudimo (gostinci), ni samo hrana in prenočevanje – gostu nudimo dobro počutje!" Tem spremembam se je seveda morala prilagoditi tudi ponudba gostinskih obratov, in sicer s primerno urejenostjo in opremo, prijaznim in pozornim odnosom strežnega osebja in vsemi tistimi malenkostmi, ki jih združimo v "prijeten ambient".

PANOGA PREHRAMBENEGA GOSTINSTVA

Panoga prehrambenega gostinstva odprtega tipa, in ožje gledano restavracij, je šolski primer monopolistične konkurence (Kotler, 1998, 227), ki se kaže v tem, da na trgu nastopa večje število podjetij, ki delno diferencirajo svojo ponudbo in se osredotočajo na tisti tržni segment, v katerem lahko najbolje zadovoljijo potrebe odjemalcev. Obstoj konkurence in netrajnost gostinskega proizvoda omogočata delovanje restavracije le pod pogoiem, da so kupci zadovolini z razmeriem med ceno in kupljenim proizvodom (v najširšem pomenu) in se vračajo v isto restavracijo. Relativno lahek vstop in izstop iz panoge pa restavraciji preprečuje oblikovanje dolgoročno nadpovprečnih pribitkov na stroškovno ceno proizvoda. Predpostavljamo lahko torej, da so različne cene enakih (oziroma podobnih) obrokov v restavracijah posledica diferenciacije vsaj ene od preostalih značilnosti proizvoda v najširšem pomenu.

POSEBNOSTI PREHRAMBENEGA GOSTINSTVA V SLOVENSKI ISTRI

Ponudba obratov prehrambenega gostinstva je v prostoru Slovenske Istre zaradi tranzitnega značaja, bližine državnih mej in heterogene gospodarske in demografske strukture tega območja prav gotovo bolj diferencirana kot v večini drugih delov Slovenije. Že ob grobi primerjavi gospodarske strukture koprske in piranske občine je očitno, da so prehrambeni gostinski obrati v eni in drugi občini namenjeni pretežno različnim tipom gostov. Podobno lahko sklepamo za obrate, ki delujejo v mestu oziroma v istrskem zaledju.

Medtem ko so nekateri obrati namenjeni predvsem rezidenčnemu prebivalstvu, so drugi skoraj popolnoma specializirani za goste iz bližnje Italije, spet tretji, predvsem tisti v letoviščih, pa živijo v glavnem na račun sezonskih turistov. Diferenciranost ponudbe se ne kaže le v lokacijah, ampak tudi v različni vsebini in obsegu ponudbe jedi in pijač, načinu in nivoju strežbe, ure-

jenosti jedilnih prostorov, zunanjih označbah itd. Kako te razlike vplivajo na cene obrokov, pa so pokazali rezultati izvedene raziskave.

DOSEDANJE RAZISKAVE S POMOČJO HEDONIČNE REGRESIJE NA PODROČJU PREHRAMBENEGA GOSTINSTVA

Kljub temu da je seznam del, ki razlagajo in napovedujejo cene izdelkov in storitev s pomočjo hedonične analize, dolg, pa je raziskav, ki bi s to metodo obravnavale cene obrokov v restavracijah, zelo malo. Predstavljena analiza cen obrokov v Slovenski Istri se je glede pristopa in metod opirala na dve takšni raziskavi. Prvo so leta 1981 izvedli Rodney E. Falvey, Harold O. Fried in Bruce Richards v New Orleansu (Falvey et al., 1992), drugo pa Pemasiri J. Gunawardana in Inka I. Havrila leta 1993 v Melbournu (Gunawardana, Havrila, 1993).

METODOLOGIJA

Za raziskavo je bila uporabljena metoda hedonične analize cen, ki temelji na ugotavljanju implicitnih cen tistih karakteristik proizvodov, ki zadovoljujejo potrebe uporabnika ali predstavljajo zanj korist. Pogoj za hedonično analizo cen je, da imamo opraviti z diferenciranimi izdelki, ki so percipirani kot svežnji značilnosti. Običajno pridemo do ocen implicitnih cen tako, da izvedemo regresijo cen izdelkov na značilnosti, ki jih vsebujejo. To pomeni, da morajo imeti izdelki več relevantnih značilnosti, ki jih je možno kvantificirati.

Atributna teorija povpraševanja, ki predstavlja teoretično podlago hedonične regresije, predpostavlja, da lahko izdelke opišemo kot koordinatne točke v prostoru značilnosti, kjer vsaki od le-teh pripada ena os. Vsak kupec ima v tem prostoru točko (izdelek), ki najbolj ustreza njegovim potrebam. Ker dejanska ponudba izdelkov ni zvezna (to bi pomenilo, da je vsakemu kupcu na voljo izdelek "po meri"), se kupci odločajo za tisto točko, ki ob dani ceni najbolje zadovolji njihove potrebe. Število kupcev, ki se odločijo za posamezno kombinacijo značilnosti, predstavlja povpraševanje za ponudnika tega izdelka.

Osnovni model hedonične teorije

Hedonično funkcijo lahko zapišemo kot:

P=h(x),

kjer P predstavlja cene izdelkov presečnih podatkov,

in sicer eno ceno za vsak model izdelka v danem obdobju, medtem ko matrika *x* predstavlja vrsto značilnosti za vsak model.

Ekonomsko obnašanje kupcev in prodajalcev heterogenega blaga je določeno s skupinama funkcij ponudbe in povpraševanja po značilnostih blaga. Te funkcije so rezultat optimiranja koristi prodajalcev in kupcev glede značilnosti blaga (Silver, 1996, 357).

Osnovni model hedonične teorije predpostavlja stanje konkurenčnega ravnotežja. Prodajalci, ki so v modelu izenačeni s proizvajalci, in kupci optimirajo svoj položaj v večrazsežnostnem prostoru značilnosti. Vsak model izdelka iz skupine diferenciranih izdelkov je v celoti opisan z vektorjem objektivno merljivih značilnosti (denimo, da je teh značilnosti m). Tako je vsaka točka v prostoru določena z vektorjem koordinat $x=(x_1...x_m)$, kjer x_i predstavlja količino značilnosti j, ki jo vsebuje izdelek. Zaradi diferenciacije izdelkov imajo kupci možnost izbirati med več različnimi svežnji značilnosti, ki so nerazdružljivi. Za vsako točko v prostoru je definirana tudi cena $p(x)=p(x_1...x_m)$, ki vodi prodajalce in kupce k izbiri zanje optimalnih svežnjev značilnosti. Zaradi konkurence posamezni kupec ali prodajalec ne more vplivati na ceno. Ravnotežne cene, ki so rezultat optimiranja kupcev in prodajalcev in so v osnovi posledica različnih okusov in tehnologij, poskrbijo, da je v vsaki koordinatni točki prostora ponudba enaka povpraševanju. Cene izdelkov in količine posameznih značilnosti, ki jih ti imajo, določajo hedonične ali implicitne cene posameznih značilnosti. Teorija hedoničnih cen je torej formulirana kot problem prostorskega ravnotežja, kjer agregirane implicitne cene značilnosti vodijo prodajalce in kupce k posameznim točkam v prostoru značilnosti (Rosen, 1974, 34).

CENE POSAMEZNIH ZNAČILNOSTI RESTAVRACIJ SLOVENSKE ISTRE

Empirični del raziskave, tj. zbiranje presečnih podatkov na terenu v obliki anketiranja in osebnih ogledov, je bil izveden v maju in juniju leta 2000. Zaradi medsebojne primerljivosti smo se v raziskavi sprva nameravali omejiti le na gostinske obrate, ki so registrirani kot "restavracije in gostilne", tj. področje H.55.301 po klasifikaciji EU NACE rev. 1, vendar smo kasneje vključili tudi nekatere druge, ki so registrirani kot okrepčevalnice, picerije ali turistične kmetije, vendar so po dejanski vsebini restavracije ali gostilne. V raziskavo smo poskušali vključiti vse omenjene gostinske obrate na območju občin Izola, Koper in Piran. Za osnovo smo vzeli podatke iz Poslovnega imenika Republike Slovenije za leto 1999, ki pa smo jih morali dopolniti z

¹ V pričujočem tekstu je pridevnik "hedoničen" uporabljan kot poslovenjena oblika angleškega pridevnika hedonic, ki ga v angleških ekonomskih tekstih srečujemo v terminih, kot so hedonic theory, hedonic approach, hedonic prices, hedonic regression itd.

obrati, ki niso bili vključeni v imenik, in ažurirati. Med delom na terenu smo namreč odkrili, da so nekateri obrati delno spremenili dejavnost ali prenehali obratovati, odprtih pa je bilo tudi nekaj novih. Tako popravljena baza je vključevala 115 restavracij. Kasneje smo izločili nekaj obratov, ki so bili v fazi adaptacije ali so bili začasno zaprti zaradi drugih vzrokov, in pa tistih, katerih lastniki oziroma upravitelji niso bili pripravljeni sodelovati. Končno zajetje, na osnovi katerega je bila narejena analiza, je obsegalo 102 gostinska obrata.

DVA MODELA

Za analizo smo oblikovali dva modela. Prvi, "cenovni model", ima za odvisno spremenljivko ceno izbranega obroka s tremi hodi, drugi, "potrošni model", pa povprečno potrošnjo na obiskovalca. V oba modela so bile vključene iste pojasnjevalne spremenljivke. Te smo v glavnem povzeli po modelu, ki sta ga oblikovala Pemasiri J. Gunawardana in Inka I. Havrila. Nekatere

smo zaradi razlik v okolju, navadah, praksi poslovanja in nedostopnosti nekaterih podatkov opustili, hkrati pa smo v model vključili nekaj novih spremenljivk, za katere smo menili, da na področju Slovenske Istre vplivajo na cene obrokov v restavracijah. V modela zaradi časovnih in finančnih omejitev žal ni bilo mogoče vključiti treh prav gotovo pomembnih pojasnjevalnih spremenljivk, ki označujejo kvaliteto hrane, velikost porcij in prijaznost osebja.

Slamnatim (kvalitativnim) spremenljivkam smo dodelili vrednost 1 tam, kjer je bila obravnavana značilnost pri gostinskem obratu prisotna, in vrednost 0, če je obrat ni imel. Pri tistih spremenljivkah, kjer vrednosti skozi vse leto ali za vse jedi niso bile konstantne, smo upoštevali prevladujočo vrednost oziroma stanje spremenljivke.

Spremenljivke smo po Buttlejevem zgledu (1995) razvrstili po elementih trženjskega spleta, saj ta delitev omogoča lažjo interpretacijo in uporabo rezultatov.

Tabela 1: Spremenljivke po elementih trženjskega spleta (Sedmak, 2000). Table 1: Variables arranged according to marketing mix elements (Sedmak, 2000).

OZNAKE SPREMENLJIVK	OPIS SPREMENLJIVK	TIP SPREMENJIVKE (D)	PRIČAKOVANI PREDZNAK
Oznaki odvisnih	Opis odvisnih spremenljivk		
spremenljivk			
	Cena		
OTH	Cena izbranega obroka s tremi hodi		/
ASP	Povprečna potrošnja na obiskovalca		/
Oznake	Kategorija in opis pojasnjevalnih spremenljivk		
pojasnjevalnih			
spremenljivk			
	Proizvod		
SSP	Strežejo tudi samo pijačo	(D)	-
REZ	Restavracija sprejema rezervacije	(D)	+
	Tip gostinskega obrata		
GST	Gostilna	(D)	?
GSŠ	Gostišče (s prenočišči)	(D)	?
RES	Restavracija	(D)	+
SPE	Specializirana restavracija	(D)	+
	Bazna spremenljivka je "gostilna in picerija"		
FRA	Francoski način strežbe	(D)	+
ŠTJ	Širina ponudbe (število jedi v redni ponudbi)		?
PRE	Prepoznavne jedi (specialiteta hiše)	(D)	+
	Tržno komuniciranje		
OGL	Restavracija nameni letno za oglaševanje nad 100.000 tolarjev	(D)	+
OZN	Zlahka opazne in primerne table in zunanje označbe	(D)	+
NAC	Restavracija občasno organizira posebne prireditve	(D)	+

OZNAKE SPREMENLJIVK	OPIS SPREMENLJIVK	TIP SPREMENLJIVKE (D)	PRIČAKOVANI PREDZNAK
	Prodajne poti		
	Mikrolokacija		
JED	Restavracija je v mestnem jedru	(D)	?
OBC	Restavracija je ob cesti	(D)	?
TUR	Restavracija je v turističnem kraju	(D)	+
	Bazna spremenljivka je podeželje		
	Občina, v kateri restavracija deluje		
IZO	Izola	(D)	(?)
PIR	Piran	(D)	+
	Bazna spremenljivka je koprska občina		
PAR	Restavracija ima dovolj veliko lastno ali javno parkirišče v bližini	(D)	+
TER	Restavracija ima teraso	(D)	+
	Ljudje		
SEZ	Restavracija zaposluje sezonske delavce	(D)	-
JEZ	Celotno strežno osebje govori vsaj dva tuja jezika	(D)	+
IZB	Celotno strežno osebje ima gostinsko izobrazbo	(D)	+
TEK	Strežno in/ali kuharsko osebje se udeležuje strokovnih tekmovanj	(D)	+
	Fizični dokazi	7= 1	
UNI	Strežno osebje v restavraciji je uniformirano	(D)	+
SVE	V restavraciji so na mizah sveče	(D)	+
NAR	Vse cvetje in zelenje sta naravna	(D)	+
	Glasba		
IPG ŽIV	V restavraciji vrtijo izbrano posneto glasbo	(D)	+
ZIV	Živa glasba	(D)	+
	Bazna spremenljivka je radio ali tišina		
LES	Mize in stoli so iz lesa	(D)	+
PRT	Visoka kvaliteta strežnega inventarja	(D)	+
SAN	Urejene sanitarije	(D)	+
DIZ	Pregleden in strokoven dizajn jedilnega lista	(D)	+
a	Procesiranje A state of the sta		
SNN	Spremenljivka, ki označuje obremenjenost strežnega osebja	(E)	-
MEP	Mise en place – gosta pričaka pripravljena miza	(D)	+
KAR	Sprejemajo kreditne kartice	(D)	+
TED	Restavracija obratuje vse dni v tednu	(D)	+
DOB	Dobrodošlica vodje strežbe	(D)	+
	Drugo		
LET	Število let poslovanja		?
REN	Število let od zadnje večje prenove lokala		-

Prva odvisna spremenljivka označuje ceno izbranega obroka s tremi hodi (OTH). Spremenljivka "Cena izbranega obroka s tremi hodi" je bila sestavljena iz cene normalne porcije goveje juhe, cene naravnega zrezka s prilogo, cene porcije zelene solate, cene porcije palačink z marmelado in dveh decilitrov odprtega vina

(refoška). Izbor je bil narejen iz jedi in pijače, ki naj bi jih imeli vsi obravnavani obrati v svoji redni ponudbi. Če obrat katere od zgornjih jedi ne ponuja, smo upoštevali (po potrebi) prilagojeno ceno substituta. Prednost tako opredeljene spremenljivke je njena objektivna merljivost, saj se cene lahko prepišejo z jedilnega lista, slabost

pa, da ne upošteva dejanskega obsega potrošnje gostov. V "boljših" restavracijah si gosti namreč pogosto privoščijo obrok z več kot tremi hodi, v restavracijah nižjega nivoja pa obrok s samo enim ali dvema hodoma.

Druga odvisna spremenljivka označuje povprečno potrošnjo na obiskovalca restavracije (ASP). V restavracijah, kjer ne vodijo evidenc, ki bi omogočale izračun točnega podatka o povprečni potrošnji na obiskovalca, smo upoštevani oceno lastnika oziroma upravljalca obrata. Ta spremenljivka, za razliko od prejšnje, upošteva dejanski obseg potrošnje gostov, je pa, kar se tiče objektivnosti, precej manj zanesljiva. Večina upravljalcev restavracij ne vodi evidence o povprečni po-

trošnji na obiskovalca, tako da so zbrani podatki le približki dejanskih vrednosti.

Nekatere pojasnjevalne spremenljivke (SSP, REZ, IPG, ŽIV, MEP ...) bi lahko uvrstili tudi v kateri drug element trženjskega spleta, kot je bilo storjeno v tabeli 1, saj gre le za delovno razporeditev, pri kateri je upoštevan prevladujoč značaj posamezne spremenljivke po našem mnenju.

V tabeli 2 je predstavljena zbirna statistika za slamnate pojasnjevalne spremenljivke, v tabeli 3 pa zbirna statistika za odvisni spremenljivki in prave pojasnjevalne spremenljivke.

Tabela 2: Zbirna statistika za slamnate pojasnjevalne spremenljivke (Sedmak, 2000). Table 2: Descriptive statistics for dummy explanatory variables (Sedmak, 2000).

SPREMENLJIVKA	OPIS SPREMENLJIVKE	FREKVENCA	%
SSP	Strežejo tudi samo pijačo	97	95,1
REZ	Restavracija sprejema rezervacije	100	98,0
GST	Gostilna	41	40,2
GSŠ	Gostišče (s prenočišči)	5	4,9
RES	Restavracija	29	28,4
SPE	Specializirana restavracija	7	6,9
FRA	Francoski način strežbe	20	19,6
PRE	Prepoznavne jedi (specialiteta hiše)	39	38,2
OGL	Restavracija nameni letno za oglaševanje nad 100.000 tolarjev	51	50,0
OZN	Zlahka opazne in primerne table in zunanje označbe	64	62,7
NAC	Restavracija občasno organizira posebne prireditve	25	24,5
JED	Restavracija je v mestnem jedru	28	27,5
OBC	Restavracija stoji ob cesti	31	30,4
TUR	Restavracija deluje v turističnem kraju	22	21,6
IZO	Občina Izola	16	15 <i>,</i> 7
PIR	Občina Piran	38	37,3
PAR	Restavracija ima dovolj veliko lastno ali javno parkirišče v bližini	58	56,9
TER	Restavracija ima teraso	98	96,1
SEZ	Restavracija zaposluje sezonske delavce	73	71,6
JEZ	Celotno strežno osebje govori vsaj dva tuja jezika	82	80,4
IZB	Celotno strežno osebje ima gostinsko izobrazbo	72	70,6
TEK	Strežno in/ali kuharsko osebje se udeležuje strokovnih tekmovanj	19	18,6
UNI	Strežno osebje v restavraciji je uniformirano	52	51,0
SVE	V restavraciji so na mizah sveče	42	41,2
NAR	Vse cvetje in zelenje sta naravna	79	77,5
IPG	V restavraciji vrtijo izbrano posneto glasbo	14	13,7
ŽIV	Živa glasba	12	11,8
LES	Mize in stoli so leseni	89	87,3
PRT	Visoka kvaliteta strežnega inventarja	33	32,4
SAN	Urejene sanitarije	64	62,7
DIZ	Pregleden in strokoven dizajn jedilnega lista	62	60,8
MEP	Mise en place – gosta pričaka pripravljena miza	67	65,7
KAR	Sprejemajo kreditne kartice	81	79,4
TED	Restavracija obratuje vse dni v tednu	63	61,8
DOB	Dobrodošlica vodje strežbe	12	11,8

Tabela 3: Zbirna statistika za odvisni spremenljivki in prave pojasnjevalne spremenljivke (Sedmak, 2000).

Table 3: Descriptive statistics for dependent variables and metric explanatory variables (Sedmak, 2000).

SPREMENLJIVKA	OPIS SPREMENLJIVKE	MINIMALNA VREDNOST	MAKSIMALNA VREDNOST	POVPREČNA VREDNOST	STANDARDNI ODKLON
Odvisni spremenljivki					
OTH*	Cena izbranega obroka s tremi hodi	1.700	3.250	2.408,33	311,06
ASP*	Povprečna potrošnja na obiskovalca	400	5.000	2.095,59	1.035,08
Prave pojasnjevalne spremenljivke					
ŠTJ	Širina ponudbe	10	120	38,75	17,89
SNN	Število sedišč / Število natakarjev	10	100	48,03	20,43
LET	Število let poslovanja	1	100	21,84	17,88
REN	Število let od zadnje večje prenove lokala	1	40	6,80	7,96

^{*}Vrednosti so v SIT.

ANALIZA

Koeficient variabilnosti pri odvisni spremenljivki potrošnega modela (KV_{ASP}) je znašal 0,49, medtem ko je koeficient variabilnosti pri odvisni spremenljivki cenovnega modela (KV_{OTH}) znašal le 0,13.

Oba modela sta bila ocenjena s pomočjo linearne in dvojnologaritemske funkcije. Na vseh štirih modelih so bili poleg običajnih testov (t- in F-statistike, determinacijskega koeficienta) narejeni tudi Box-Coxov in Ramseyjev resetni test za preveritev pravilnosti specifikacije modela, Breusch-Paganov test za ugotavljanje prisotnosti heteroskedastičnosti, Jarque-Berov test za testiranje normalnosti porazdelitve rezidualnega člena in testi za odkrivanje multikolinearnosti (analiza korelacijskih koeficientov med pojasnjevalnimi spremenljivkami).

Pri obeh modelih se je nekoliko bolje odrezala linearna funkcija. Dobljena vrednost R² je bila pri potrošnem modelu kar 0,765, medtem ko je vrednost istega koeficienta pri cenovnem modelu znašala le 0,484. Zaradi visoke stopnje multikolinearnosti med pojasnjevalnimi spremenljivkami pa je bila večina regresijskih koeficientov, tako pri enem kot pri drugem modelu, statistično neznačilnih; zato smo se skladno z metodo "Od splošnega k enostavnemu" (Hendry et al., 1990, 252), podobno kot so to naredili v melbournski analizi, odločili oba modela zožiti. Iz njiju smo zaradi multikolinearnosti najprej izločili pojasnjevalni spremenljivki, ki označujeta možnost plačila s plačilno kartico (KAR) in značilnost, da so v restavraciji na mizah sveče (SVE); ti dve spremenljivki sta namreč izkazovali zelo močno korelacijo z drugimi pojasnjevalnimi spremenljivkami znotraj in zunaj svojega elementa trženjskega spleta (kar 13 oziroma 11 korelacijskih koeficientov je bilo statistično značilnih pri 1%). V naslednjem koraku smo iz obeh modelov izločili tiste pojasnjevalne spremenljivke, katerih koeficienti so imeli predznake, ki so bili v nasprotju s pričakovanji, in pa tiste, katerih *t*-statistike so bile absolutno manjše od 1. Waldov test je pokazal, da oženje modelov ni bistveno poslabšalo njune pojasnjevalne moči. V nadaljevanju so predstavljeni rezultati zoženih modelov.

REZULTATI OCENJENIH MODELOV IN STATISTIČNA ZNAČILNOST

Ocenjevana zožena potrošna modela sta bila:

 $ASP=\alpha+\beta_1GST+\beta_2GSŠ+\beta_3RES+\beta_4SPE+\beta_5FRA+\beta_6PRE+\beta_7JED+\beta_8TUR+\beta_9PIR+\beta_{10}SEZ+\beta_{11}IZB+\beta_{12}UNI+\beta_{13}NAR+\beta_{14}\check{Z}IV+\beta_{15}SAN+\beta_{16}MEP+\beta_{17}DOB+\beta_{18}LET+\beta_{19}IZO+\epsilon$

Ocenjevana zožena cenovna modela pa:

 $OTH = \alpha + \beta_1 NAC + \beta_2 JED + \beta_3 TUR + \beta_4 JZB + \beta_5 DIZ + \beta_6 REN + \beta_7 \\ \check{Z}IV + \beta_8 UNI + \epsilon$

in

 $InOTH\alpha+\beta_1NAC+\beta_2JED+\beta_3TUR+\beta_4IZB+\beta_5DIZ+\beta_6InREN+\beta_7\check{Z}IV+\beta_8UNI+\epsilon$

Pri potrošnem modelu se je bolje izkazala linearna, pri cenovnem pa sta bili dvojnologaritemska in linearna funkcijska oblika enakovredni. V tabelah 4 in 5 so podani dobljeni rezultati linearnih modelov.

Tabela 4: Rezultati linearnega potrošnega modela (Sedmak, 2000).

Table 4: Results of the linear consumption model (Sedmak, 2000).

POJASNJEVALNA SPREMENLJIVKA	OPIS SPREMENLJIVKE	REGRESIJSKI KOEFICIENT	VREDNOST <i>t</i> . STATISTIKE
Konst. člen		549,78	1,728
GST	Gostilna	474,09	2,463
GSŠ	Gostišče (s prenočišči)	392,98	1,294
RES	Restavracija	426,43	2,032
SPE	Specializirana restavracija	1344,51	3,763
FRA	Francoski način strežbe	655,00	3,416
PRE	Prepoznavne jedi (specialiteta hiše)	80,64	0,590
JED	Restavracija je v mestnem jedru	194,47	1,126
TUR	Restavracija je v turističnem kraju	446,96	2,262
PIR	Piran	444,32	2,577
IZO	Izola	79,15	0,367
SEZ	Restavracija zaposluje sezonske delavce	-288,18	-1,892
IZB	Celotno strežno osebje ima gostinsko izobrazbo	260,56	1,601
UNI	Strežno osebje v restavraciji je uniformirano	262,36	1,536
NAR	Vse cvetje in zelenje sta naravna	305,10	1,848
ŽIV	Živa glasba	433,75	1,988
SAN	Urejene sanitarije	110,25	0,605
MEP	Mise en place – gosta pričaka pripravljena miza	295,26	1,738
DOB	Dobrodošlica vodje strežbe	502,69	2,181
LET	Število let poslovanja	-3,88	-0,967

n = 102

 $R^2 = 0.704$, popravljeni $R^2 = 0.636$

F = 10,271

 $s_e = 624,86$

Tabela 5: Rezultati linearnega cenovnega modela (Sedmak, 2000). Table 5: Results of the linear price model (Sedmak, 2000).

POJASNJEVALNA SPREMENLJIVKA	OPIS SPREMENLJIVKE	REGRESIJSKI KOEFICIENT	VREDNOST <i>t</i> . STATISTIKE
Konst. člen		2085,44	28,856
GSŠ	Gostišče	-84,41	-0,738
NAC	Restavracija občasno organizira posebne prireditve	64,90	0,971
JED	Restavracija je v mestnem jedru	186,28	2,814
TUR	Restavracija je v turističnem kraju	194,84	2,818
IZB	Celotno strežno osebje ima gostinsko izobrazbo	151,08	2,370
DIZ	Pregleden in strokoven dizajn jedilnega lista	130,45	2,318
REN	Število let od zadnje večje prenove lokala	-7,16	-2,140
ŽIV	Živa glasba	50,93	0,586
UNI	Strežno osebje v restavraciji je uniformirano	148,24	2,478

n = 102 $R^2 = 0.354$, popravljeni $R^2 = 0.291$

F = 5,611

 $s_e = 261,88$

TOLMAČENJE IN ANALIZA REZULTATOV

Linearni potrošni model pojasni več kot 70 % variabilnosti povprečne potrošnje na obiskovalca v obravnavanih restavracijah. Kot statistično značilni so se pri stopnji značilnosti α =0,05 izkazali, poleg F-statistike, tudi regresijski koeficienti spremenljivk, ki označujejo:

- gostilno (GST),
- restavracijo (RES),
- specializirano restavracijo (SPE),
- francoski način strežbe (FRA),
- lokacijo gostinskega obrata v turističnem kraju oziroma letovišču (TUR),
- to, da je gostinski obrat v piranski občini (PIR),
- da v obratu izvajajo živo glasbo (ŽIV),
- dobrodošlico vodje strežnega osebja (DOB),
- da obrat po potrebi zaposluje sezonske delavce (SEZ),
- da sta v strežnem delu obrata vse cvetje in zelenje naravna (NAR)
- da gosta pričaka pogrnjena miza z vsem priborom (MEP).

Koeficienti zadnjih treh spremenljivk so bili statistično značilni za enostranski test. Vsi omenjeni koeficienti imajo tudi pričakovan predznak, torej pričakovano smer vpliva na odvisno spremenljivko.

Dobljene rezultate lahko pri slamnatih odvisnih spremenljivkah z bazno kategorijo razlagamo kot odstopanje povprečne potrošnje na obiskovalca glede na bazno kategorijo, ob predpostavki, da ostanejo vse druge značilnosti enake (ceteris paribus) (Gujarati, 1995, 506). Takšne so spremenljivke, ki označujejo tip gostinskega obrata, in sicer: gostilno (GST), restavracijo (RES) in specializirano restavracijo (SPE). Tem spremenljivkam predstavlja bazno spremenljivko tip obrata "gostilna in picerija". Slamnati odvisni spremenljivki sta tudi tisti, ki označujeta, da obrat deluje v turističnem kraju (TUR) oziroma piranski občini (PIR). Pri prvi je bazna spremenljivka "podeželje", pri drugi pa "koprska občina". Zadnja iz te skupine spremenljivk pa označuje, da v lokalu izvajajo živo glasbo (ŽIV). Tej spremenljivki predstavlja bazno spremenljivko "odsotnost glasbe ali nekritično predvajanje radijskega programa". Tako lahko npr. koeficient spremenljivke, ki označuje specializirano restavracijo (SPE), interpretiramo tako: specializirane restavracije imajo na področju Slovenske Istre v povprečju za 1.344,51 tolarjev višjo povprečno potrošnjo na obiskovalca kot gostilne in picerije, ob predpostavki, da so vse druge značilnosti obratov, ki jih primerjamo, enake.

Pri spremenljivkah, ki nimajo določene bazne kategorije, regresijski koeficient razumemo kot pričakovano razliko v povprečni potrošnji na obiskovalca med obrati, ki določeno značilnost imajo, in tistimi, ki te značilnosti nimajo (Hardy, 1993, 22). Kot primer: regresijski koeficient pri spremenljivki, ki označuje, da v gostinskem

obratu po potrebi zaposlujejo sezonske delavce (SEZ), pove, da je pričakovana povprečna potrošnja na obiskovalca v obratih, ki zaposlujejo sezonske delavce, za 288,18 tolarjev nižja kot v obratih, ki sezonskih delavcev ne zaposlujejo (seveda ceteris paribus).

Podobno lahko tolmačimo rezultate pri linearnem cenovnem modelu. Kot statistično značilni so se pri tem modelu izkazali regresijski koeficienti slamnatih spremenljivk, ki označujejo:

- da je gostinski obrat v mestnem jedru (JED),
- da je obrat v turističnem kraju (TUR),
- da ima celotno strežno osebje gostinsko izobrazbo (IZB),
- da je strežno osebje uniformirano (UNI),
- da ima obrat jedilni list s preglednim in strokovnim dizajnom (DIZ)

in

- prave odvisne spremenljivke, ki označuje število let od zadnje večje prenove gostinskega *obrata (REN).*

Prvi dve slamnati spremenljivki imata za bazno spremenljivko "podeželje", preostale pa so brez bazne spremenljivke.

Linearnemu cenovnemu modelu uspe pojasniti le slabih 35% variabilnosti cen izbranega obroka s tremi hodi, tako da so rezultati kljub statistično značilni *F*-statistiki le pogojno uporabni. Tako slaba pojasnjevalna moč modela je v veliki meri posledica dejstva, da gostinci neradi diferencirajo svoje cene tako očiteno, da bi to bilo hitro razvidno z jedilnega lista (East, 87, 1997). To še posebej velja za vsakdanje jedi, ki so bile uporabljene za oblikovanje odvisne spremenljivke cenovnega modela (*OTH*). Višje cene obrokov poskušajo gostinci doseči s prodajo "specialitet" in večjim številom prodanih hodov. Slaba pojasnjevalna moč tega modela morda kaže tudi na potrebo vključitve informacije o dejanskem obsegu poslovanja v model.

Navedimo še dva primera, kako interpretirati dobljene rezultate. Koeficient spremenljivke, ki označuje, da gostinski obrat deluje v mestnem jedru (JED), in znaša 186,28, pomeni, da je cena izbranega obroka s tremi hodi v obratih v mestnem jedru v povprečju za 186,28 tolarjev višja kot cena enakega obroka v gostinskem obratu na podeželju (ceteris paribus). Regresijski koeficient prave odvisne spremenljivke, ki označuje število let od zadnje večje prenove gostinskega obrata (REN), znaša -7,16. Ta koeficient nam pove, da se cena izbranega obroka s tremi hodi vsako leto, ki mine od zadnje večje prenove gostinskega obrata, ceteris paribus, v povprečju zniža za 7,16 tolarjev.

V tabeli 5 so tiste pojasnjevalne spremenljivke iz obeh modelov, ki imajo regresijske koeficiente statistično značilne pri α =0,05, razporejene po elementih trženjskega spleta, kot ga predlaga Buttle.

Tabela 6: Razporeditev spremenljivk s statistično značilnimi regresijskimi koeficienti po elementih trženjskega

spleta (Sedmak, 2000).

Table 6: Explanatory variables with statistically significant coefficients arranged according to marketing mix elements (Sedmak, 2000).

ELEMENT TRŽENJSKEGA SPLETA	POTROŠNI MODEL	CENOVNI MODEL
Proizvod	Gostilna (GST) Restavracija (RES) Specializirana restavracija (SPE) Francoski način strežbe (FRA)	-
Tržno komuniciranje	-	-
Prodajne poti	Restavracija je v turističnem kraju (TUR) Restavracija je v piranski občini (PIR)	Restavracija je v turističnem kraju (TUR) Restavracija je v mestnem jedru (JED)
Ljudje	Restavracija zaposluje sezonske delavce (SEZ)	Celotno strežno osebje ima gostinsko izobrazbo (IZB)
Fizični dokazi	Vse cvetje in zelenje sta naravna (NAR) Živa glasba (ŽIV)	Pregleden in strokoven dizajn jedilnega lista (DIZ) Strežno osebje v restavraciji je uniformirano (UNI)
Procesiranje	Dobrodošlica vodje strežbe (DOB) Mise en place (MEP)	-
Drugo	-	Število let od zadnje večje prenove lokala (REN)

Gostinska ponudba na obali (foto: G. Sedmak). Restaurant in coastland (foto: G. Sedmak).

Višina povprečne potrošnje na obiskovalca je med različnimi tipi gostinskih obratov očitno dokaj ostro

razmejena. Nenavadno pri tej skupini spremenljivk je le, da je koeficient pri spremenljivki za gostilne (GST) višji kot pri spremenljivki za restavracije (RES). Glede na to, da se spremenljivke, ki označujejo tip obrata, v tretjem stolpcu ne pojavijo, lahko sklepamo, da so razlike v povprečni potrošnji na obiskovalca posledica različnega števila hodov, ki običajno sestavljajo obrok v različnih tipih gostinskih obratov. Najbrž bi informacija o povprečnem času zadrževanja gosta v lokalu najbolj zanesljivo potrdila ali ovrgla to domnevo. V prvi element trženjskega spleta *Proizvod* bi bilo prav gotovo smiselno vključiti tudi informacije o kvaliteti hrane in velikosti porcij, za kar pa bi bile potrebne dodatne raziskave.

Presenetljivo se v obeh modelih nobena od spremenljivk elementa *Tržno komuniciranje* ni izkazala kot statistično značilna. Res je sicer, da bi spremenljivko, ki označuje število let od zadnje večje prenove lokala (*REN*), pogojno lahko uvrstili tudi v ta element trženjskega spleta, saj lahko investicijo v prenovo z namenom pritegniti goste, ki zahajajo v "nove", t. i. "in" lokale, razumemo kot promocijsko potezo. Najverjetneje pa dobljeni rezultati le potrjujejo, da ostajata v prehrambenem gostinstvu še vedno najpomembnejši obliki tržnega komuniciranja WOM (širjenje informacije "od ust do ust") in osebna prodaja (gostom, ki so že v lokalu), a ju je žal zelo težko ovrednotiti in vključiti v model.

To, da so se *Prodajne poti* oziroma lokacija v obeh modelih izkazale kot pomemben dejavnik oblikovanja cene obrokov, ne preseneča. Tako cene posameznih jedi kot povprečna potrošnja na obiskovalca so v letoviščih (TUR) razumljivo višje kot drugod. Vzrokov za to je več. Gostinski obrati v letoviščih praviloma delujejo v posebno lepem okolju, zaradi česar so gosti pripravljeni za enako hrano, kot bi jo dobili drugod, plačati več. Poleg tega so najemnine lokalov ob morju višje kot drugod, kar prek stroškov poslovanja vpliva na višje cene obrokov (še posebej, ker ima poslovanje teh lokalov izrazit sezonski značaj). Na drugi strani pa imajo ljudje, ko so na dopustu, bolj sproščen ali celo lahkoten odnos do cen obrokov, predvsem pa zvečine nimajo časa iskati gostinskih obratov z nižjimi cenami. Ker je piranska občina med tremi občinami, ki so bile vključene v raziskavo, turistično najrazvitejša, je statistična značilnost pripadajoče spremenljivke razumljiva. Ker se je spremenljivka, ki označuje letovišče kot lokacijo gostinskega obrata (TUR), izkazala kot statistično značilna v linearnem cenovnem in linearnem potrošnem modelu, lahko iz dobljenih koeficientov sklepamo, da je višja povprečna potrošnja na obiskovalca v turističnih krajih v veliki meri posledica dejstva, da gosti v teh obratih naročajo več hodov. Regresijski koeficient te spremenljivke v cenovnem modelu namreč pove, da je cena izbranega obroka v obratu, ki deluje v turističnem kraju, v povprečju za 194,84 tolarjev višja kot v obratu, ki deluje na podeželju (ceteris paribus); iz potrošnega modela pa vidimo, da je razlika v povprečni potrošnji na obiskovalca glede na isto osnovo kar 446,96 tolarjev (ceteris paribus). Razlika, ki znaša 252,12 tolarjev, je torej posledica različnega števila hodov, ki jih naročajo gosti. Manj samoumevna, a po svoje razumljiva je statistična značilnost spremenljivke (JED) v drugem modelu. Ker je standard ljudi v mestih višji kot na podeželju, so, razumljivo, nekoliko višje tudi cene.

Spremenljivki iz elementa trženjskega spleta *Ljudje*, ki označujeta izobrazbo strežnega osebja (*IZB*) in zaposlovanje sezonskega kadra (*SEZ*), imata jasno smer vpliva na odvisni spremenljivki. Potrebno pa je poudariti, da v tem elementu manjka informacija o prijaznosti, prilagodljivosti in iznajdljivosti osebja, ki je po mnenju večine strokovnjakov ključnega pomena za uspeh gostinskega obrata in zagotovo vpliva tudi na izbrani odvisni spremenljivki. Žal bi do teh informacij bilo možno priti le z anketiranjem gostov, kar bi zahtevalo bistveno bolj obsežno raziskavo.

Pri elementu trženjskega spleta Fizični dokazi je ponovno zanimivo, da so se v dveh modelih kot statistično značilne izkazale popolnoma različne značilnosti. Fizični dokazi naj bi gostu nekako nakazali, kakšno kvaliteto storitve lahko pričakuje. Pri cenovnem modelu sta bila tako statistično značilna regresijska koeficienta spremenljivk, ki označujeta, da je strežno osebje uniformirano (UNI) in da ima restavracija pregleden in strokovno oblikovan jedilni list (DIZ). Obe omenjeni značilnosti nedvomno vzbudita gostu pričakovanje visokega nivoja storitve in temu primerno višje cene. Pri potrošnem modelu pa sta se izkazali kot statistično značilni spremenljivki, ki označujeta, da sta v strežnem delu gostinskega obrata zelenje in cvetje naravna (NAR) in da obrat gostom nudi živo glasbo (ŽIV). Ti dve značilnosti ustvarita prijeten ambient, v katerem gost skoraj samoumevno naroči več hodov, kot bi jih sicer.

Za spremenljivki s statistično značilnimi regresijskimi koeficienti v potrošnem modelu, ki sta uvrščeni v element trženjskega spleta Procesiranje, velja podobno kot za predhodni spremenljivki. Tudi ti dve značilnosti sooblikujeta ambient in prek tega gostovo pričakovanje glede nivoja storitve. Prva spremenljivka označuje, da gosta pričaka svečano pogrnjena miza (MEP), druga pa, da mu zaželi dobrodošlico vodja strežbe ali upravitelj gostinskega obrata (DOB). Ko gost stopi v restavracijo, kjer ga ob vhodu sprejme vodja strežbe ali/in ga na mizi pričaka estetski pogrinjek za svečano večerjo, se čuti skoraj obveznega naročiti več kot le en hod. Ali se gostinec ne bi počutil "ogoljufanega", če bi mu gost ob tolikšni pozornosti "zbežal" le s hitrim prigrizkom? Poleg povedanega pa vnaprej pripravljena miza tudi skrajša čas postrežbe in prepreči morebitne neprijetnosti, do katerih prihaja, če natakar postavlja pribor na mizo, ko gosti že sedijo.

UPORABNOST DOBLJENIH REZULTATOV ZA PONUDNIKE IN UPORABNIKE STORITEV

Dobljeni rezultati predstavljajo dobro osnovo za nadaljnje razmišljanje o prehrambenem gostinstvu v Slovenski Istri, so pa tudi (s potrebno previdnostjo) neposredno uporabni pri izdelavi trženjskih strategij in pri odločitvah glede dolgoročnih in kratkoročnih investicij. Na drugi strani lahko uporabniki storitev restavracij iz rezultatov razberejo, koliko višje oziroma nižje cene v povprečju plačujejo za svoj obrok zaradi prisotnosti ali odsotnosti posameznih značilnosti gostinskega obrata, vključno z njegovo lokacijo.

Lastniki gostinskih obratov lahko iz dobljenih regresijskih koeficientov ugotovijo, kolikšno povečanje povprečne potrošnje na obiskovalca oziroma cene izbranega obroka s tremi hodi lahko pričakujejo, če se odločijo uvesti določeno značilnost, seveda ob predpostavki, da ostanejo vse preostale značilnosti nespremenjene. Navedimo nekaj primerov uporabe dobljenih regresijskih koeficientov iz potrošnega modela. Če se lastnik restavracije odloči za specializacijo, kar pomeni, da bo njegova restavracija poslej specializirana, lahko ceteris paribus pričakuje povečanje povprečne potrošnje na obiskovalca za 918,08 tolarjev.²

Če se namesto klasičnega odloči uvesti francoski tip strežbe, lahko ceteris paribus pričakuje za 655,00 tolarjev višjo povprečno potrošnjo na obiskovalca. Kot že rečeno pa je ob tovrstnih sklepanjih potrebna velika mera opreznosti. Če bi gostilna-picerija začela streči pice na francoski način, kar pogoj ceteris paribus zahteva, to najbrž ne bi prineslo bistvenega povišanja povprečne potrošnje na obiskovalca; francoski način strežbe je namreč značilen predvsem za strežbo večjih rib, ki so v glavnem v ponudbi specializiranih restavracij in so v splošnem precej dražje od pic. Uporaba rezultatov je nekoliko manj tvegana, če lastnik ali upravitelj gostinskega obrata razmišlja o uvedbi žive glasbe namesto tišine ali radijskega sprejemnika; pričakovan dvig

Gostinska ponudba na obali (foto: G. Sedmak). Restaurant in coastland (foto: G. Sedmak).

 ^{2 &}quot;Specializirane restavracije" imajo v povprečju za 1344,51 tolarjev, "restavracije" pa za 426,43 tolarjev višjo potrošnjo na obiskovalca kot "gostilne in picerije". Razlika je 918,08 tolarjev.
 povprečne potrošnje na obiskovalca je v tem primeru 433,75 tolarjev. Kolikor bi bili ocenjeni dodatni stroški,

ki bi jih obrat imel z uvedbo žive glasbe, manjši od dodatnih prihodkov, je torej smiselno razmišljati o uvedbi te spremembe.

Pa poglejmo še uporabnost rezultatov pri dolgoročnih investicijah. Lastnik gostinskega obrata, ki bi dejavnost preselil iz koprske v piransko občino, lahko pričakuje ceteris paribus povišanje povprečne potrošnje na obiskovalca za 444,32 tolarjev. Ponovno bo odločitev za takšno potezo odvisna predvsem od stroškov selitve in razlike v višini najemnine.

Pri dejanskih odločitvah je treba vsekakor upoštevati, za kakšen gostinski obrat gre, kaj ponuja, kje je, kakšnim gostom je namenjen itd. Posamezna sprememba, ki nima podpore v drugih elementih celovitega proizvoda, bo le stežka prinesla bistveno zvišanje cene, po drugi plati pa lahko gostinski obrat, ki že ponuja smiselno kombinacijo značilnosti, z uvedbo manjkajoče značilnosti veliko pridobi. Dobljeni rezultati skratka ne morejo nadomestiti zdravega razuma in občutka za primerno podobo in ponudbo gostinskega obrata, so pa lahko, če jih pravilno razumemo, dobrodošel pripomoček pri odločanju.

Praktično na enak način kot upravitelji restavracij lahko dobljene rezultate uporabljajo gosti. Razen v primerih, ko se cene hrane in pijače ob določeni uri povišajo zaradi nastopa glasbenikov, gostom namreč ni eksplicitno povedano, kolikšen del cene plačajo za posamezne značilnosti, kot so uniformiranost in izobrazba osebja, lokacija gostinskega obrata itd. S primerjavo značilnosti restavracij lahko, pogojno rečeno, s pomočjo dobljenih regresijskih koeficientov celo izračunajo, ali so plačali "pošteno" ceno za obrok.

SKLEP

V razpravi smo aplicirali tehniko hedonične regresije na področje prehrambenega gostinstva v Slovenski Istri. V potrošnem modelu z odvisno spremenljivko "Povprečna potrošnja na obiskovalca" (ASP) se je kot statistično značilnih izkazalo enajst značilnosti gostiln in restavracij, medtem ko je bilo v cenovnem modelu z odvisno spremenljivko "Cena izbranega obroka s tremi hodi" (OTH) takšnih značilnosti šest. Pri potrošnem modelu se je za zbrane podatke najbolje odrezala linearna funkcijska oblika, medtem ko sta bili pri cenovnem modelu linearna in dvojnologaritemska funkcijska oblika praktično enakovredni. Kljub temu da je bilo v modela vključenih precej več pojasnjevalnih spremenljivk kot v podobnih predhodnih raziskavah, bi bilo dobrodošlo vključiti še nekatere, ki so bile zaradi omejenega obsega raziskave opuščene. V prvi vrsti so to spremenljivke, ki bi vsebovale informacije o prijaznosti osebja, kvaliteti hrane in velikosti porcij. Pridobivanje teh informacij je povezano z vrsto težav in relativno visokimi stroški, vsekakor pa ni neizvedljivo in ostaja izziv za morebitne bodoče podobne raziskave.

V primerjavi z ocenami hedoničnih funkcij nekaterih drugih izdelkov, kot so računalniki, nepremičnine in avtomobili, ocena hedonične funkcije obroka v restavraciji najbrž nikoli ne bo tako zanesljiva. Gosti gostinskih obratov še sami pogosto ne vedo, zakaj so jim nekateri lokali bolj všeč kot drugi. Značilnosti, kot so razgled skozi okno restavracije, hrupnost okolja, vonji, ki uhajajo iz kuhinje ali sanitarij, temperatura, prepih, vlaga, vrsta glasbe, udobnost stolov, kombinacije barv, urejenost in značajske lastnosti osebja itd., je pač preveč, da bi jih lahko vse upoštevali. Poleg tega je izredno pomembna tudi usklajenost vseh teh značilnosti. Za razumevanje variabilnosti cen obrokov v restavracijah bo zato vedno potrebna tudi določena mera občutka, ki pa sam po sebi ne more nadomestiti rezultatov kvantitativnih raziskav, še posebej, če bodo v morebitnih prihodnjih raziskavah odpravljene naštete pomanjkljivosti.

QUANTIFICATION OF THE IMPACT OF VARIOUS RESTAURANTS' AND PUBS'

CHARACTERISTICS ON THE PRICES OF MEALS IN SLOVENE ISTRIA

Gorazd SEDMAK

Turistica – College of Tourism, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: gorazd.sedmak@turistica.si

SUMMARY

In 2000, all factors of the marketing mix but marketing communication had a statistically significant effect on a meal's price in restaurants and inns in the Slovene Istria. Beside food and bevarage, the meal experience also includes various qualitative and quantitative characteristics of the individual catering outlet and its location. According to the attribution theory of demand, guests are ready to pay an implicit price for these differentiating characteristics of catering outlets. This study introduces the use of hedonic regression as a technique for assessing imlicit prices of individual characteristics of the meal experience. Although this technique has been widely used in the computer and car industries worldwide, we applied it on the catering industry in Europe for the first time. In the research two different regression models were formed. The dependent variable in the first "the consumption model" was "the average spending per visitor" and in the second "the price model" the dependent variable was "the price of selected three-course meal". All 39 explanatory variables – restaurant characteristics were the same in both models. Eleven of them turned out to have statistically significant effect on the average spending per visitor and six of them on the price of selected three-course meal. The only explanatory variable having statistically significant regression coefficient in both models was "the location in tourist destination". Thus the individual characteristics of restaurants were grouped into the seven elements of the marketing mix to facilitate interpretation and applications of results. Due to non-existent classification schemes of catering outlets in Slovenia, financial and time restraints, certain independent variables such as food quality, portion size, volume of business and friendliness of the serving staff were not included in the analysis. Despite its limitations the study provides useful insights into the use of the hedonic regression model for both catering outlets and their guests and discusses directions for future research.

Key words: Slovenian Istria, restaurants, implicit prices, attribute theory

LITERATURA

Buttle, F. (1995): Marketing and merchandising. V: Davis, B., Lockwood, A. (eds.): Food and Beverage Management. Oxford, Butterworth-Heinemann Ltd., 204-216.

Detela, M. (1998): Ekonomika gostinstva in gostinskih podjetij – izbrana poglavja. Portorož, Visoka šola za turizem.

East, R. (1997): Consumer Behaviour – Advances and Applications in Marketing. London, Prentice Hall.

Falvey R. E., Fried, H. O. & B. Richards (1992): An hedonic guide to New Orleans restaurants. Quarterly Review of Economics and Finance, 32/1. Champaign, Bureau of Economics and Business Research, 123-133.

Fuchs, W. (1999): F&B Management – Service, gradivo za seminar. Dunaj, International Center for Hotel and Tourism Training.

Gujarati Damodar, N. (1995): Basic Econometrics. New York, McGraw-Hill Book Company.

Gunawardana, J. P., Havrila, I. I. (1996): An analysis of restaurant characteristics and meal prices in Melbourne, Australia. Tourism Economics, 2/1. Brighton, In Print, 79-93.

Hardy, A. M. (1993): Regression with dummy variables. Newbury Park, Sage Publications.

Hendry, F. D. et al. (1990): The ET dialogue: a conversation on econometric metodology. Econometric Theory, 6/2. New Haven, Cowles Foundation for Research in Economics, 171-261.

Hrovat, M. (1980): Gost in potnik. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Kotler, Ph. (1998): Marketing Management – Trženjsko upravljanje. Ljubljana, Slovenska knjiga.

Rosen, Sh. (1974): Hedonic prices and implicit markets. Journal of Political Economy, 82/1. Chicago, The University of Chicago Press, 34-55.

Sedmak, G. (2000): Analiza cen obrokov in značilnosti restavracij na Slovenski obali s pomočjo hedonične regresije (magistrsko delo). Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Silver, M. (1996): Quality, Prices and Hedonics. International Journal of the Economics of Business, 3/3. Bath, Taylor & Francis Group, 351-365.

review UDK 640.41(497.4):65.011.4

prejeto: 2001-10-25

MOŽNOSTI SPREMLJANJA USPEŠNOSTI POSLOVANJA V SLOVENSKIH HOTELIH PO STANDARDU USALI

Gordana IVANKOVIČ

Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: gordana.ivankovic@turistica.si Nada KLOBUČAR

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 17 e-mail: nada.klobucar@uni-lj.si

Darjana VIDIC

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 17 e-mail:darjana.vidic@uni-lj.si

IZVLEČEK

Turizem s svojo razsežnostjo in multiplikativnimi učinki čedalje bolj pridobiva na pomenu. Gre za panogo, katere značilnosti so podobne po vsem svetu, zato se je za dejavnost hotelirstva že leta 1926 izoblikoval poseben standard, imenovan standard USALI, ki omogoča enoten način spremljanja uspešnosti poslovanja hotelov. Naša država ima turistični potencial, ki omogoča velik zaslužek in prepoznavnost v svetu, tako se tudi pri nas pojavlja težnja po prevzemu enotnega načina ugotavljanja uspešnosti s pomočjo standarda USALI, s čimer bi bila omogočena mednarodna primerljivost. Avtorice so na podlagi izhodišča, da je za kakovostno analizo potrebno dobro poznati predmet analize, raziskale obstoječe stanje v slovenskem hotelirstvu. V razpravi predstavljajo nekatere ugotovitve raziskave in podajajo svoje mnenje o potrebnih aktivnostih, ki bi jih bilo potrebno v Sloveniji izpeljati, če bi se želeli vključiti v mednarodne primerjave na področju hotelirstva.

Ključne besede: hotelirstvo, računovodstvo, standard USALI, merjenje uspešnosti poslovanja, agencija Horwath&Horwath

PROPOSTE PER LA MISURAZIONE DELL'EFFICIENZA COMMERCIALE DELLE STRUTTURE ALBERGHIERE SLOVENE SECONDO LO STANDARD USALI

SINTESI

Dovuto alla sua quantità e diffusione, il turismo sta guadagnando crescente importanza nelle economie dei paesi di tutto il mondo. Nell'ambito del settore accoglienza è stato istituito nel 1926 uno standard chiamato Uniform System of Accounts for the Lodging Industry (USALI) (Sistema Uniforme di Calcolo per l'Industria Alberghiera), il quale stabilisce i formati standardizzati e le classificazioni di conto (contabili) che servono da orientamento per gli individui nella preparazione e presentazione dei rapporti (dichiarazioni) finanziari. Questo stesso standard permette inoltre agli utenti interni ed esterni dei rapporti finanziari di confrontare la posizione finanziaria e la resa operativa di una determinata struttura alberghiera con quelle di altre strutture simili in tutto il mondo. Considerando il potenziale della Slovenia per il profitto turistico e il riconoscimento internazionale, è emersa la tendenza ad introdurre anche qui lo standard USALI per produrre rapporti finanziari comparabili a livello internazionale. Partendo dal presupposto che è necessario conoscere innanzitutto l'oggetto di studio, è stata esaminata la situazione del settore dell'ospitalità sloveno. I risultati di questa ricerca vengono riportati in questo articolo assieme a dei suggerimenti in merito a misure da prendere nel caso la Slovenia decidesse di applicare gli standard internazionali al suo settore accoglienza.

Parole chiave: accoglienza, contabilità, USALI, misurazione dell'efficienza commerciale, Horwarth&Horwarth International

Gordana IVANKOVIČ et al.: MOŽNOSTI SPREMLJANJA USPEŠNOSTI POSLOVANJA V SLOVENSKIH HOTELIH PO STANDARDU USALI, 177-188

UVOD

Turizem s svojo mednarodno razsežnostjo in multiplikativnimi učinki čedalje bolj pridobiva na pomenu, in sicer tako na mednarodni ravni kakor tudi na ravni narodnih gospodarstev. Podatki World Tourism Organization (WTO) potrjujejo, da je turizem najmočnejša izvozna gospodarska panoga, saj so prihodki v mednarodni turistični dejavnosti v letu 1999 znašali 455 milijard USD in se glede na leto 1998 povečali za 3,2% (WTO, 2000a). World Travel and Tourism Council je ocenil, da je svetovni turistični bruto domači proizvod (BDP) v letu 1999 znašal 1.328 milijard USD (4,4% celotnega BDP), indirektno s svojim vplivom na druge panoge pa 3.550 milijard USD (11,7% celotnega BDP). Turizem zaposluje 67,8 milijonov ljudi (3,1% vseh zaposlenih), če upoštevamo še vse dejavnosti, ki posredno sodelujejo pri turizmu, pa kar 192,3 milijonov ljudi (8,2%). WTO tudi ocenjuje, da bo obseg prihodkov v mednarodnem turizmu narasel na 1.550 milijard USD do leta 2010 in prek 2.000 milijard USD do leta 2020 (WTO, 2000).

Tudi v Sloveniji slika ni drugačna, saj je delež turizma v celotnem izvozu storitev v letu 1997 znašal kar 57% (SL, 1998). Ker ima naša država z morjem, podzemnim svetom, gorami, termalnimi vrelci in drugimi turističnimi zanimivostmi izreden potencial za zaslužek in prepoznavnost v svetu, se pojavlja težnja po prevzemu enotnega načina ugotavljanja uspešnosti poslovanja hotelov, da bi se tako lahko primerjali s hotelirstvom v drugih državah. Nastanek mednarodnih hotelskih verig po svetu je poleg standardov kakovosti in drugih standardov uveljavil tudi enoten sistem poročanja o uspešnosti poslovanja v hotelirstvu, s čimer je bila podana osnova za mednarodno primerjavo hotelov. Tako se je izoblikoval sistem spremljanja uspešnosti poslovanja, znan kot standard USALI, ki je do današnjih dni doživel že več posodobitev in izboljšav.

V razpravi najprej predstavljamo standard USALI kot osnovo za enotno ugotavljanje uspešnosti, sledita predstavitev zaključkov pred kratkim končane raziskave o obstoječem stanju v hotelirstvu in analiza možnosti z vidika uporabe standarda USALI v Sloveniji. Na koncu pa dodajamo naše mnenje o aktivnostih, ki bi jih bilo potrebno v Sloveniji izpeljati, če bi se želeli vključiti v mednarodne primerjave na področju hotelirstva.

STANDARD USALI

Kljub temu da globalizacija trga blaga, delovne sile in kapitala spodbuja harmonizacijo računovodskih rešitev ter uporabo enotnih računovodskih standardov, pa se posamezne države zaradi ekonomskih, kulturnih in drugih posebnosti oklepajo svojih nacionalnih računovodskih rešitev, ki se med seboj precej razlikujejo. Uporabo enotnega računovodskega sistema bi najbolj podpirali investitorji, ki so glavni uporabniki računovod-

skih izkazov in drugih poslovnih informacij. Ti namreč želijo od računovodstva pošteno in resnično ekonomsko sliko podjetja, saj se z njeno pomočjo odločajo za razne naložbe na domačih in tujih kapitalskih trgih.

Hotelirstvo je na področju računovodstva in prikazovanja rezultatov poslovanja hotelov korak pred drugimi, saj je zanj sprejet enoten računovodski sistem spremljanja in prikazovanja rezultatov poslovanja, imenovan USALI – Uniform System of Accounts for the Lodging Industry (USALI, 1996). Standard USALI so sprejele vse države zahodne Evrope in številne druge države po svetu ter "predstavlja prvi uspešno izveden poskus postavljanja enotnega sistema računovodstva v neki dejavnosti" (USALI, 1996, III). Zaradi prisotnosti na mednarodnem trgu so hotelska podjetja po mnenju stroke dolžna sprejeti številne mednarodne standarde informiranja in komuniciranja (Avelini Holjevac, 1998, 622).

Standard USALI omogoča primerjavo posameznega hotela s podobnimi hoteli v ožjem in širšem okolju in s povprečjem primerljive skupine. To je sistem, ki zadovoljuje potrebe notranjih in zunanjih uporabnikov po informacijah o prihodkih, stroških in poslovnem izidu na stroškovnih mestih, mestih odgovornosti, oddelkih in v obratih ter drugih organizacijskih enotah v podjetju. Prva izdaja Enotnega sistema računovodstva za hotele je izšla v New Yorku leta 1926 (Uniform System of Accounts for Hotels). V svojih začetkih je bil standard usmerjen pretežno na velike hotelske verige, leta 1961 pa je bil postavljen tudi za manjše hotele in motele ("Uniform system of accounts for small hotels and motels"), kar je zelo pomembno za razvite turistične dežele v Evropi, kjer je delež teh hotelov relativno velik. Standard je bil leta 1979 in ponovno leta 1986 revidiran in usklajen s terminologijo in spremembami v hotelirstvu. Do današnjih dni se je metodologija izpopolnila in razširila na celotno turistično industrijo. Leta 1996 je izšel že deveti izpopolnjeni ponatis standarda USALI. V kratkem bo sledila tudi izpopolnjena izdaja standarda, namenjena manjšim hotelom in motelom.

Standard USALI je prilagojen zadovoljevanju informacijskih potreb poslovodstva pri odločanju na različnih nivojih, še zlasti na srednjem nivoju odločanja ("middle management"), ker zagotavlja informacije za uveljavljanje računovodstva odgovornosti ("Responsibility Accounting"). Računovodstvo odgovornosti primerja uresničene in načrtovane rezultate poslovanja po organizacijskih enotah podjetja in je podlaga nadrejenim poslovodjem za ocenjevanje uspešnosti poslovanja podrejenih poslovodij in organizacijskih enot, ki jih podrejeni poslovodje vodijo. V velikih podjetjih se poslovodstvo podjetja namreč ne more ukvarjati z vsakdanjimi dogodki in sprejemati vsakdanjih odločitev. Zaradi tega prenaša del svojih dolžnosti na nižje poslovodstvo. S pooblaščanjem pa se na podrejene ne prenašajo samo dolžnosti in pooblastila, temveč tudi odgovornost za izvedbo prenesene dolžnosti, vendar

tako, da nadrejena raven še vedno ostane odgovorna za izpolnitev celotne svoje dolžnosti, torej tudi delegiranega dela (Hočevar et al., 2000, 326).

Za uvedbo računovodstva odgovornosti in standarda USALI v hotelirstvu je potrebno hotel razdeliti na več oddelkov. Po standardu USALI je definiranih 32 oddelkov, kot so npr. oddelek prenočevanja, oddelek hrane in pijače, oddelek telefoniranja, garaž, golfa, tenisa, zdrav-

ja, oddelek z bazeni in drugi. Za vsak oddelek je predpisano posebno poročilo, v katerem se prikažejo prihodki, stroški in poslovni izid tega oddelka (USALI, 1996, 34-58). Po standardu USALI je torej temeljna obračunska enota hotel (in ne hotelsko podjetje), ki ima več notranjih obračunskih oddelkov. V nadaljevanju je prikazan zbirni izkaz uspeha, ki predstavlja hotel kot temeljno obračunsko enoto z vsemi 32 oddelki.

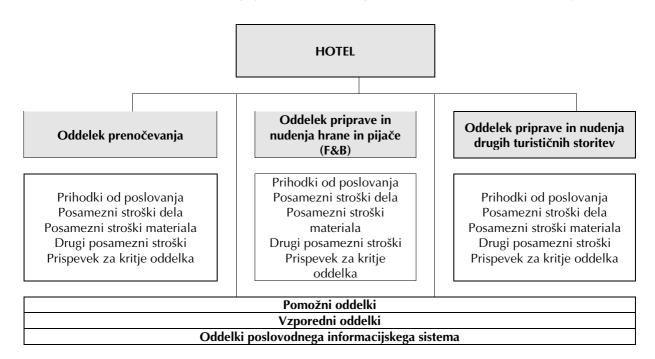
Preglednica 1: Zbirni izkaz uspeha (USALI, 1996, 33). Table 1: Assembly efficiency presentation (USALI, 1996, 33).

ZBIR	NI IZKAZ USPEHA					
Zap. Št.	OPIS	NETO PRIHODKI (A)	STROŠKI PRODAJE (B)	STROŠKI DELA (C)	DRUGI STROŠKI (D)	DOBIČEK/ IZGUBA (A-B-C-D)
1.	POSLOVNI ODDELKI					•
2.	Prenočevanje					
3.	Hrana					
4.	Pijača					
5.	Telekomunikacije					
6.	Garaže in parkirišča					
7.	Golf igrišče					
8.	Golf prodajalna					
9.	Gostinsko perilo					
10.	Zdravstvena ponudba					
11.	Bazen					
12.	Teniška igrišče					
13.	Teniška prodajalna					
14.	Drugi oddelki	1				
15.	Najemnina in drugi prihodki	1				
	Skupaj poslovni oddelki (vsota 2 do 15)					
17.	SPLOŠNI POSLOVNI STROŠKI*	1		1	1	1
18.	Administrativni in drugi splošni stroški					
19.	Stroški dela					
20.	Informacijski sistem					
21.	Varovanje					
22.	Marketing					
23.	Franšiza					
24.	Prevoz					
25.	Investicijsko in tekoče vzdrževanje					
26.	Stroški komunalnih storitev					
27.	Skupaj splošni poslovni stroški oddelkov (vsota 18 do 26)					
28.	GOP-Bruto dobiček (zaporedna št. 16 (A-	B-C-D)-27)**			•	
29.	Nagrade poslovodstvu					
30.	Najemnine, takse na premoženje in zavarovanje					
31.	REZULTAT PRED OBRESTMI, ODPISI, AM	OPTIZACIIC	IN DAVKO	I Mana dodiček	 '*** (20 20	30)
32.	Obresti		IN DAVKO	MINA DODICER	(2 0- 29	-30)
33.	REZULTAT PRED ODPISI, AMORTIZACIJO	IN DAVKO	M NA DORI	I IČEK (31-32)	1	<u> </u>
34.	Odpisi in amortizacija		INA DOD	CLK (31-34)		
	Dobiček ali izguba pri prodaji osnovnih					
35.	sredstev					
36.	DOBIČEK PRED DAVKOM NA DOBIČEK ((33-34+/-35)				
37.	Davek na dobiček					
38.	NETO DOBIČEK (36-37)					

^{*} Splošni poslovni stroški hotela so stroški, ki jih ni moč razporediti na poslovne oddelke.

^{**} Bruto dobiček po standardu USALI vsebinsko ni primerljiv z bruto dobičkom po Slovenskih računnovodskih standardih.

^{***} EBITDA – Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization.

Sl. 1: Temeljni oddelki hotela (Peršič, 1998, 559). Fig. 1: Hotel's basic departments (Peršič, 1998, 559).

Uporaba standarda USALI zahteva razčlenitev hotela vsaj na oddelek prenočevanja, oddelek prehrane in pijače in oddelek drugih hotelskih turističnih storitev (oddelki, ki ustvarjajo prihodke), ki pa jih je potrebno dopolniti z ustrezno ravnijo poročanja tudi za druge oddelke, kateri prispevajo h kakovosti storitev v hotelirstvu.

Kot je bilo že navedeno, standard USALI omogoča primerjavo posameznega hotela s podobnimi v ožjem in širšem okolju in s povprečjem primerljive skupine. Svetovalna agencija Horwath vsako leto na osnovi standarda USALI pripravlja strokovne publikacije s podočja hotelirstva za ves svet po kontinentih, po posameznih državah in celo po posameznih mestih (Horwath, 1999, 17). Svetovalna agencija Horwath&Horwath ima bogato mednarodno mrežo predstavništev¹ in ob podpori Mednarodnega združenja hotelov in restavracij (International Hotel&Restaurant Association - IHRA) izvaja raziskave že 29 let pod imenom "Horwarh Worldwide Hotel Industry Study". Njene raziskave vključujejo 3.000 hotelov iz celega sveta. Na osnovi računovodskih podatkov, razčlenjenih po principih standarda USALI ter na osnovi drugih statističnih kazalnikov in podatkov hotelov, pridobljenih s pomočjo poenotenega vprašalnika z 98 vprašanji, agencija Horwath letne primerjalne analize poslovnih in finančnih rezultatov ter uspešnosti posameznih oddelkov v hotelih. S tem je omogočena primerjava uspešnosti posameznega hotela z ustreznim povprečjem. Vprašalnik vsebuje tudi podatke o fizičnem stanju objektov, njihovi tehnološki opremljenosti, tržnih in finančnih kazalnikih poslovanja, zaposlenosti ter poslovnih načrtih.

STANDARD USALI V SLOVENIJI

V Sloveniji trenutno še ni zakonskih in drugih osnov za uporabo standarda USALI v hotelih in tudi še ni možnosti za vključitev slovenskih hotelskih podjetij v letne mednarodne raziskave agencije Horwath.

V Sloveniji se na področju hotelirstva uporabljajo računovodske rešitve, ki so opredeljene v *Slovenskih računovodskih standardih* (v nadaljevanju SRS), katerih uporaba je obvezna za vse gospodarske družbe v Sloveniji. SRS so v skladu s Kodeksom računovodskih načel in Zakonom o gospodarskih družbah (v nadaljevanju ZGD).

Zdaj poteka javna razprava o dopolnitvah in spremembah SRS in ZGD, vendar v predlogih niso predvidene zakonske in druge spremembe, ki bi omogočale direktno implementacijo standarda USALI in vključitev slovenskih hotelskih podjetij v letne mednarodne raziskave. Zato se je Slovenska turistična organizacija odločila, da pri Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani naroči posebno raziskovalno nalogo, s katero bi ugotovili, kakšno je obstoječe stanje hotelirstva v Sloveniji, kakšne so možnosti za neposredno uporabo standarda

¹ Svetovalna agencija Horwath&Horwath International ima samo v Evropi 18 podružnic (WHIS, 1999, 5).

USALI pri nas ter kolikšne so nujne prilagoditve sedanjega stanja na področju računovodskih in drugih evidenc v hotelirstvu, da bi uspešnost slovenskih podjetij lahko primerjali s povprečjem hotelske industrije na svetovni ravni, v Evropi in v posameznih državah.

Slovenija vključitve v mednarodne letne raziskave poslovnih rezultatov in uvajanja standarda USALI v računovodstva hotelov ne potrebuje le zaradi tega, da bi bila prisotna v teh raziskavah, temveč tudi zaradi možnosti primerjave znotraj samega hotelskega podjetja² in med hoteli v Sloveniji. Z uvedbo standarda USALI bi bile omogočene medsebojne primerjave, na osnovi katerih bi posamezni hoteli spoznali, kje se skrivajo njihove prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti. Ob morebitnih vlaganjih tujcev v naše hotele bi imeli na voljo računovodske izkaze, ki so običajni v svetovni hotelski industriji.

Izsledki raziskave o obstoječem stanju hotelirstva v Sloveniji in analiza možnosti neposredne uporabe standarda USALI pri nas so podani v nadaljevanju.

OBSTOJEČE STANJE HOTELIRSTVA V SLOVENIJI

Metodologija dela

V raziskavi smo kot hotel upoštevale podjetje, katerega osnovna dejavnost sta prenočevanje in strežba gostov s hrano in pijačo. Če podjetje nudi samo prenočevanje ali samo hrano in pijačo, to ni hotel (definicija po: Mihalič, 1997, 182). Podrobnejšo definicijo hotela daje Pravilnik o merilih in načinu kategorizacije nastanitvenih obratov in marin (ULRS, 1997); opredeljuje ga kot "nastanitveni obrat, ki ima:

- najmanj 10 nastanitvenih enot (sobe, apartmaji),
- najmanj 30% sob s kopalnico,
- sobe z 1 ali 2 posteljama,
- recepcijo,
- zajtrkovalnico,
- skupni dnevni prostor za goste,
- parkirni prostor za goste,
- neobvezno tudi hotelske apartmaje in prostore za pripravo ter strežbo jedi in pijač.

Hotel, ki nudi le nočitev z zajtrkom, se označuje kot hotel z zajtrkom (garni)."

Da bi lahko izvedle analizo obstoječega stanja in analizo možnosti neposredne uporabe standarda USALI, smo podatke črpale iz dveh virov. Prvi vir so bili uradni, še neobjavljeni podatki Statističenga urada Republike Slovenije za leto 1999. Podatke smo priredile glede na dejansko ugotovljeno število hotelov. Drugi vir so bili

podatki iz dveh naših vprašalnikov. S prvim (v nadaljevanju vprašalnik 1) smo želele na grobo ugotoviti, kakšno je obstoječe stanje v slovenskem hotelirstvu predvsem z vidika velikosti podjetij, ki imajo v svojem sestavu hotele, kako je z lastniško strukturo, makroorganizacijo podjetja in kako po ravneh organiziranosti hotelska podjetja in hoteli spremljajo ekonomske kategorije, ki vplivajo na uspešnost posamezne ravni. Na ta vprašalnik nam je od 168 odgovorilo 99 hotelov, kar predstavlja skoraj 60% vseh hotelov v Sloveniji. Drugi vprašalnik (v nadaljevanju vprašalnik 2) smo oblikovale na osnovi izhodišč standarda USALI in metodologije agencijje Horwath. Upoštevale smo ugotovitve preliminarne raziskave (vprašalnik 1) in zastavljene cilje raziskave. Vprašalnik 2 je obsegal 76 vprašanj, zbirni izkaz uspeha, obračun oddelka hrane in pijače ter 51 kazalnikov (standardizirani kazalniki za hotelirstvo ter finančni in računovodski kazalniki uspešnosti poslovanja). Medtem ko smo precej sestavin povzele po standardu USALI in raziskavah agencije Horwath, smo vključile v vprašalnik še vprašanja v zvezi s stroški dela in izobraževanjem delavcev, vprašanja v zvezi z oblikovanjem računovodskih poročil in razvitostjo sistema poslovodnega računovodstva ter vprašanja v zvezi z uveljavljanjem računovodstva odgovornosti in poslovnim odločanjem. Zaradi njegove obsežnosti in zahtevosti smo ga izpolnjevale le v 6 hotelih.

Obstoječe stanje hotelirstva v Sloveniji

V Sloveniji imamo po ugotovitvah raziskave 168 hotelov, od katerih jih je 29 v obmorskih krajih, kar predstavlja 17,3% vseh hotelov. Hotelske zmogljivosti je bolje kot s številom hotelov meriti s številom hotelskih sob, ki ga kot primerjalno merilo uporablja tudi standard USALI. V tem primeru lahko ugotovimo, da imajo največje hotelske zmogljivosti zdraviliški kraji (25,2%), sledijo obmorski (24,1%), gorski (22,1%) in drugi turistični kraji (19,4%).³ Na dan 31. 12. 2000 so slovenska hotelska podjetja imela na voljo 12.969 hotelskih sob.

V Sloveniji pa še vedno kot prevladujoče merilo zmogljivosti in obenem tudi zasedenosti hotelov velja *število postelj*, kjer obmorski kraji, za razliko od naše prejšnje razdelitve, zasedajo najvišje mesto.

Obmorskim krajem (indeks 148), ki lahko ponudijo tudi največje povprečno število postelj na hotel v Sloveniji, sledijo hoteli v Ljubljani (indeks 135) in zdraviliški kraji (indeks 118).

² Hotelsko podjetje je podjetje, ki ima v svoji sestavi enega ali več hotelov.

³ Členitev po posameznih vrstah krajev je uskaljena z uveljavljeno delitvijo pri Statističnem urad u Republike Slovenije.

Gordana IVANKOVIČ et al.: MOŽNOSTI SPREMLJANJA USPEŠNOSTI POSLOVANJA V SLOVENSKIH HOTELIH PO STANDARDU USALI, 177-188

Preglednica 2: Število hotelskih sob v Sloveniji po vrstah krajev (LPT, 2000).

Table 2: Number of hotel rooms in Slovenia in terms of types of places (LPT, 2000).

Vrsta kraja	število sob	delež	Rang
Zdraviliški kraji	3.263	25,2	1
Obmorski kraji	3.131	24,1	2
Gorski kraji	2.870	22,1	3
Drugi turistični kraji	2.522	19,4	4
Drugi kraji	53	0,4	6
Ljubljana	1.130	8,7	5
Skupaj	12.969	100,0	

Preglednica 3: Število hotelskih postelj v Sloveniji po vrstah krajev (LPT, 2000).

Table 3: Number of hotel beds in Slovenia in terms of types of places (LPT, 2000).

Vrsta kraja	št. postelj	delež	Rang
Zdraviliški kraji	5.512	23,1	3
Obmorski kraji	6.069	25,5	1
Gorski kraji	5.793	24,3	2
Drugi turistični kraji	4.616	19,4	4
Drugi kraji	115	0,5	6
Ljubljana	1.718	7,2	5
Skupaj	23.823	100,0	

Preglednica 4: Povprečno število hotelskih postelj na hotel po vrstah krajev v Sloveniji (LPT, 2000).

Table 4: Average number of hotel rooms per hotel in terms of types of places in Slovenia (LPT, 2000).

Vrsta kraja	št. postelj/ hotel	indeks/ povpr.	rang
Zdraviliški kraji	167	118	3
Obmorski kraji	209	148	1
Gorski kraji	132	93	4
Drugi turistični kraji	92	65	5
Drugi kraji	38	27	6
Ljubljana	191	135	2
Skupaj	142	100	

Sama velikost hotela oziroma število postelj pa še ne zagotavlja kakovostne storitve. Le-to v hotelirstvu najlažje opredelimo s hotelskimi standardi. Kakovost se kaže v ravni storitve gostu, razpoložljivi opremi, dodatni ponudbi in podobnem. V slovenskem prostoru se je v zadnjem času uveljavila opredelitev kakovosti hotelov s kakovostno kategorijo – številom zvezdic. Tak pristop je običajen tudi v drugih evropskih državah. V preglednici "Kategorizacija hotelov v obmorskih krajih glede na povprečje v Sloveniji" zajemamo vse hotele, tudi tiste, ki imajo le 2 ali 1 zvezdico, kakor tudi 2 hotela, ki še nista kategorizirana. Agencija Horwath pa spremlja le hotele kategorij Economy, First class in Luxury, kar ustreza našim hotelom s tremi, štirimi in petimi zvezdicami.

Za obmorske kraje ugotavljamo, da imajo v povprečju hotele z višjo kategorijo (povprečno 3,34 zvezdice), takoj za njimi sledijo hoteli v zdraviliških krajih in v Ljubljani (povprečno 3,33 zvezdice).

Agencija Horwath v svojih publikacijah predstavlja poleg kategorizacije hotelov tudi njihove zmogljivosti, ki se kažejo v številu hotelskih sob, številu sedežev v restavraciji, v zmogljivosti hotelske kuhinje ali skladišč in podobno. Ker so te zmogljivosti prilagojene povpraševanju na višku sezone, pomenijo velika vložena sredstva v gradbene objekte in opremo, ki so v večji del leta slabo izkoriščeni, še zlasti v obmorskih krajih.⁴ Pravimo, da je hotelirstvo kapitalno intenzivna dejavnost, saj po podatkih in kazalnikih Gospodarske zbornice Slovenije njegov delež stalnih sredstev v vseh sredstvih znaša 90,76% (Finančni kazalniki, 1999). Takšna struktura sredstev povzroča visok delež stalnih stroškov v strukturi celotnih stroškov, ki v Sloveniji za hotelirstvo znaša kar 60%. S povečanjem števila nočitev posledično zmanjšamo stalne stroške na enoto poslovnega učinka, kar ugodno vpliva na poslovni izid.

Navedena dejstva so vzrok, da je stopnja zasedenosti hotelskih zmogljivosti eden pomembnejših kazalnikov uspešnosti poslovanja. Največje povprečne stopnje zasedenosti hotelskih kapacitet imajo v zdraviliških krajih, sledijo obmorski kraji ter območje Ljubljane (SI,

Preglednica 5: Kategorizacija hotelov v obmorskih krajih glede na povprečje v Sloveniji (LPT, 2000). Table 5: Hotel categorisation in coastal places in terms of Slovene average (LPT, 2000).

Vrsta kraja	Ni kategorije	1 zvezdica	2 zvezdici	3 zvezdice	4 zvezdice	5 zvezdic	povprečno
Obmorski kraji	0	0	3	15	9	2	3,34
Delež		0,0	10,3	51 <i>,</i> 7	31,0	6,9	100,0
Rang		5	3	1	2	4	
Slovenija	2	4	20	85	51	6	3,21
Delež		2,4	12,0	51,2	30,7	3,6	100,0
Rang		5	3	1	2	4	

⁴ Da bi se hoteli v obmorskih krajih temu izognili, se v zadnjih letih pospešeno usmerjajo v kongresni turizem.

2001). Neposredna primerjava zasedenosti hotelskih zmogljivosti v Sloveniji z izsledki raziskav agencije Horwath ni mogoča zaradi že omenjenih različnih meril spremljanja zasedenosti hotelov. V Sloveniji uporabljamo tako imenovani "avstro-ogrski" pristop, izsledki agencije Horwath pa temeljijo na "ameriškem". Na "avstro-ogrskem" pristopu, ki izhaja iz uradniškega perfekcionizma in omogoča natančno kontrolo, temeljijo evropski in tudi slovenski statistični podatki. "Ameriški" pristop pa je nekoliko poenostavljen in ima za osnovo tržno-marketinški in stroškovni princip. Osnovna statistična enota je pri slednjem soba/noč (room/nights). Vse statistike v svetovni hotelski industriji so podrejene ameriškemu principu in ravno tako tudi izračuni finančnih kazalnikov. Uporaba "avstro-ogrskega" pristopa pri spremljanju nočitev v Sloveniji je pomembna predvsem za zdraviliške hotele. Ti navajajo, da je zanje evidenca o nočitvah pomembna zlasti zaradi tistih gostov, ki jih k njim napoti Zavod za zdravstveno zavarovanje.

Preglednica 6: Povprečna zasedenost hotelskih postelj v Sloveniji po vrstah krajev (LPT, 2000). Table 6: Average occupancy of hotel rooms in Slovenia

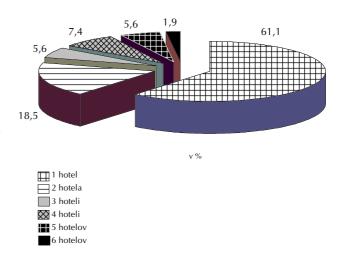
in terms of types of places (LPT, 2000).

	Zasedenost	indeks/	
Vrsta kraja	v %	povpr.	rang
zdraviliški kraji	58,5	145	1
obmorski kraji	46,1	114	2
gorski kraji	30,0	74	4
drugi turistični kraji	24,6	61	5
drugi kraji	13,4	33	6
Ljubljana	45,1	112	3
Skupaj	40,34	100	

Prikazano obstoječe stanje hotelirstva, ki se nanaša na splošne informacije o vseh hotelih v Sloveniji, se bistveno ne razlikuje od izsledkov, pridobljenih s pomočjo vprašalnika 1. Anketirana podjetja so bila po določbah Zakona o gosopodarskih družbah v največji meri srednje velika (44,4%), sledila so mala podjetja (31,5%), najmanj pa je bilo (24,1%) velikih podjetij.

Na podlagi odgovorov anketiranih podjetij lahko ugotovimo, da ima kar 33 od 54 podjetij v svoji lasti le en hotel, kar predstavlja 61,1% vseh anketiranih podjetij. Sledijo podjetja z dvema hoteloma (18,5%), le eno podjetje pa je imelo v svojem okviru 6 hotelov, kar je največje število hotelov znotraj posameznih anketiranih podjetij.

Pri vodenju in upravljanju hotelskih podjetij je poleg njihove velikosti pomembno tudi dejstvo, ali so olastninjena ali ne. Iz odgovorov anketiranih podjetij je razvidno, da jih je kar 88,9% že v celoti olastninjenih. V njih imajo največji lastniški delež domače pravne osebe (28,9%), sledijo skladi (25,8%) in notranji lastniki (19,3%).

Graf 1: Število hotelov, vključenih v posamezno podjetje (v %) (Vprašalnik 1, 2000).

Graph 1: Number of hotels included in separate firm (in %) (Questionnaire 1, 2000).

Medtem ko smo do sedaj predstavile obstoječe stanje hotelirstva v Sloveniji in nekatere zanimive ugotovitve iz odgovorov na vprašalnik 1, bomo v nadaljevanju predstavile zgolj nekatere izsledke raziskave, do katerih smo prišle s pomočjo odgovorov na vprašalnik 2.

ANALIZA MOŽNOSTI NEPOSREDNE UPORABE STANDARDA USALI V SLOVENIJI

Vprašalnik 2 je bil razdeljen na 7 sklopov, in sicer na:

- splošne informacije o hotelu,
- trženjske informacije,
- informacije o informacijski tehnologiji,
- informacije o zaposlenih,
- informacije o sestavljanju računovodskih poročil,
- računovodska poročila po sistemu USALI za leto 2000 in
- napovedi.

Ugotavljamo, da hoteli pogosto nimajo na voljo podatkov, ki jih zahteva standard USALI, do nekaterih izmed njih pa ni moč priti niti z dodatnim preračunavanjem obstoječih podatkov.

Tako na primer na področju trženjskih informacij raziskave agencije Horwath prikazujejo med drugim povprečno zasedenost hotela po dnevih v tednu in po mesecih, med obravnavanimi hoteli pa to podrobneje spremlja en hotel, v dveh hotelih smo podatek naknadno izračunale, v treh hotelih niso bili na voljo niti potrebni podatki za preračun. V obravnavanih hotelih je v povprečju petek najbolj zaseden dan v tednu, za razliko od podatkov, ki jih navaja raziskava agencije Horwath (WHIS, 1999, 41), kjer je povprečno najbolj zaseden dan v tednu sreda. Glede zasedenosti hotelov

Gordana IVANKOVIČ et al.: MOŽNOSTI SPREMLJANJA USPEŠNOSTI POSLOVANJA V SLOVENSKIH HOTELIH PO STANDARDU USALI, 177-188

po mesecih v letu pa ugotavljamo, da je tako v Sloveniji kot tudi v Evropi mesec avgust najbolj zaseden mesec v letu (WHIS, 1999, 41).

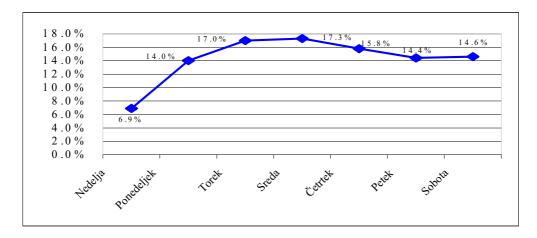
Pet obravnavanih hotelov vodi evidenco o razmerju med domačimi in tujimi gosti, v enem hotelu pa smo morale za pridobitev tega podatka narediti preračun. Zanimiva je ugotovitev, da v zdraviliških hotelih prevladujejo domači gostje, medtem ko v drugih hotelih tuji.

Podatke o strukturi tujih gostov po državah so imeli v štirih hotelih, v dveh hotelih pa je bilo potrebno napraviti dodatni preračun. Iz razpoložljivih podatkov je razvidno, da največ tujih gostov prihaja iz sosednje Avstrije in Italije, sledijo pa gostje iz Nemčije.

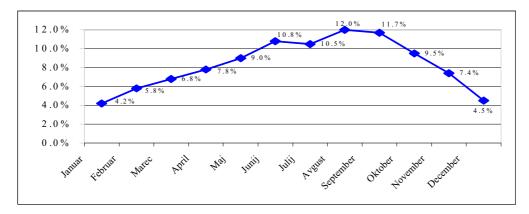
Iz sklopa informacij o zaposlenih izpostavljamo izobrazbene strukture zaposlenih in njihovo izobraževanje. Ugotavljamo, da ima največ zaposlenih IV. stopnjo izobrazbe, sledi pa V. stopnja. Podatek o povprečni višini sredstev, namenjenih za izobraževanje zaposlenih v obravnavanih hotelih v preteklem letu, je bil na voljo v dveh anketiranih hotelih, pri dveh pa smo ga morale izračunati. Ugotavljamo, da je znesek nizek, kar je razvidno tudi iz podatka o povprečnem času izobraževanja, ki nam ga je uspelo dobiti le v dveh hotelih, znaša pa v povprečju 8 ur na leto na zaposlenega.

Za področje računovodstva kar štirje anketirani hoteli navajajo, da uporabljajo nekatera predpisana poročila standarda USALI, kar pa se ni izkazalo kot resnično pri konkretnih izračunih. Med največje ovire za uvedbo standarda USALI v slovenskem hotelirstvu anketirani uvrščajo drugačno razporeditev stroškov po naših računovodskih rešitvah, kot ga ima standard USALI, neseznanjenost računovodskih delavcev s prednostmi standarda USALI in nizko razvitost informacijske funkcije v hotelih.

Na vprašanje, ali pri odločanju poslovodstvo uporablja računovodske informacije, vsi obravnavani hoteli odgovarjajo, da jih uporabljajo pri sprejemanju poslovnih odločitev, če je smiselno nekatera dela prepustiti zunanjim izvajalcem. Pogosto so računovodske informacije osnova še za odločitve v zvezi s povečanjem obstoječih zmogljivosti, pri odločitvah v zvezi z racionalizacijo poslovanja in v zvezi z izdelavo predračunov

Graf 2: Struktura zasedenosti po dnevih v tednu v Evropi v letu 1998 (WHIS, 1998, 41). Graph 2: Occupancy structure on a daily basis for Europe in 1998 (WHIS, 1998, 41).

Graf 3: Struktura zasedenosti po mesecih v letu v Evropi v letu 1998 (WHIS, 1998, 41). Graph 3: Occupancy structure on a monthly basis for Europe in 1998 (WHIS, 1998, 41).

fizičnega obsega in stopnje zasedenosti hotelskih zmogljivosti. Ugotavljamo, da anketirani hoteli v številnih primerih ne izkoriščajo računovodskih informacij lastnega računovodstva.

Na osnovi zbranih podatkov smo za hotele poskušale izdelati zbirne izkaze uspeha in poročili za oddelek prenočevanja in oddelek hrane in pijače. Ugotovile smo, da prihaja pri stroških do največjih razhajanj med njihovim dosedanjim spremljanjem in zahtevami, ki jih postavlja standard USALI. Nobeno podjetje namreč evidenc nima prilagojenih tako, da bi bili podatki za ugotavljanje oddelčnega poslovnega izida ali prispevka 1 dostopni, kot zahteva standard USALI. Na osnovi izračunov smo te podatke lahko pridobile v petih hotelih, v enem pa jih ni bilo mogoče pridobiti niti na osnovi dodatnih preračunov. Preračuni so zgolj približni in vezani na ocene, zato neposredna primerjava s podatki, navedenimi v raziskavi agenciije Horwath, ne kaže realnega stanja.

V svojih napovedih hoteli navajajo bodisi povečanje zasedenosti v prihodnjih dveh letih ali, v manjši meri, ohranjanje obstoječe zasedenosti, vsi pa nameravajo v tem času povišati cene. Dva anketirana hotela načrtujeta večje prenove, v zadnjih štirih letih pa so vsi razen enega izvedli prenove. V svojem poslanstvu imajo štirje hoteli opredeljen odnos do okolja in merijo učinke okoljevarstvenih parametrov.

RAZPRAVA

Ključne ugotovitve raziskave

Na podlagi pridobljenih podatkov in informacij ugotavljamo:

- V Sloveniji kljub pomembnosti turizma za naše gospodarstvo in razvoj nimamo popolnih podatkov o hotelih. Šele s pomočjo sedmih različnih virov smo lahko oblikovale svojo bazo podatkov o njih. Na tej podlagi ugotavljamo, da imamo v Sloveniji 168 hotelov.
- Po številu hotelskih sob (primerjalno merilo po mednarodnih primerjavah) imajo največje zmogljivosti v zdraviliških krajih, sledijo pa obmorski in gorski kraji.
- 3. Slovenija ima največ hotelov s tremi zvezdicami (51,2%).
- Glede na velikost je v Sloveniji največ hotelov (46,5%) z manj kot 100 sobami; zaradi tega se po mednarodnih merilih uvrščajo med manjše hotele.
- 5. Največjo zasedenost zmogljivosti v povprečču dosegajo hoteli v zdraviliških krajih (58,5%), medtem ko je slovensko povprečje zasedenosti 40,63%. V Sloveniji SURS spremlja zasedenost hotelov glede na hotelske postelje, medtem ko je primerjalno merilo pri mednarodnih primerjavah zasedenost hotelskih sob. Svetovno povprečje zasedenosti hotel-

- skih sob je 67,7% (Horwath, 1999, 24), evropsko pa 64,5% (Horwath, 1999, 42).
- 6. Obračun stroškov in prihodkov po posameznih hotelih je pomanjkljiv. V posameznih podjetjih razporejajo stroške in prihodke po hotelih, vendar so podlage za razporejanje splošnih stroškov bolj pridobljene po prosti presoji kot pa na strokovni način.
- 7. Pri spremljanju zasedenosti standard USALI in metodologija agencije Horwath uporabljata za merilo sobo, pri naših merilih pa je osnova postelja. Iz tega izhaja, da je zaradi primerljivosti podatke potrebno preračunavati, kar povečuje verjetnost napak in tako zmanjšuje kakovost informacij. Odstopanja so opazna tudi pri spremljanju tržne strukture gostov, saj standard USALI opredeljuje tržne strukture gostov drugače, kot jih navajajo vprašani hoteli.
- Hotelska podjetja, ki vključujejo več hotelov, spremljajo rezultate poslovanja večinoma le na ravni celotnega podjetja in ne na ravni posameznega hotela, ki je po standardu USALI temeljna obračunska enota.
- 9. V podjetjih le delno poznajo novosti na področju računovodstva, kar pa je osnova za spremljanje uspešnosti poslovanja po standardu USALI. Poleg tega se računovodske rešitve v posameznih podjetjih razlikujejo, kar bi ob uvajanju standarda USALI zahtevalo različne prilagoditve za posamezna podjetja. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da primerjava po standardu USALI v Sloveniji za zdaj ni mogoča.

Potrebne aktivnosti za uporabo standarda USALI v Sloveniji

Za spremljanje uspešnosti poslovanja hotelov po standardu USALI bi bilo po našem mnenju v Sloveniji potrebno:

- a) V hotelskih podjetjih poenotiti spremljanje ekonomskih kategorij, ki so odločujoče za spremljanje uspešnosti po standardu USALI, tako na ravni podjetja kot na posameznih nižjih ravneh.
- b) Določiti obvezno členitev kontnega načrta (globino in širino), ki bi zagotavljala podatke neposredno iz knjigovodstva, tako da ne bi bili potrebni različni preračuni, ki so lahko tudi subjektivni.
- Seznaniti tako vodstvene kot druge kadre v hotelskih podjetjih s prednostmi, ki jih prinaša v slovenski hotelirski prostor standard USALI.
- d) Izbrati tudi primerno programsko opremo, ki bo prilagojena posebnostim hotelirstva.

Misel o morebitni vpeljavi standarda USALI in metodologije agencije Horwath v Slovenijo anketirani sprejemajo z naklonjenostjo, vendar ob tem opozarjajo, da je prej potrebno zagotoviti vse potrebne temelje za strokovno uporabo standarda USALI. Izrazili pa so bojazen pred preveliko administracijo. Gordana IVANKOVIČ et al.: MOŽNOSTI SPREMLJANJA USPEŠNOSTI POSLOVANJA V SLOVENSKIH HOTELIH PO STANDARDU USALI, 177-188

Iz navedenega izhaja, da bi bilo potrebno, če se želimo vključiti v mednarodne primerjave, v čim krajšem času:

- a) zagotoviti poenoteno spremljanje računovodskih in drugih informacij hotelskih podjetij,
- b) oblikovati uporaben model za spremljanje uspešnosti poslovanja slovenskih hotelskih podjetij,
- c) oblikovati predloge sprememb v računovodskih in drugih informacijskih podlagah za uveljavitev modela v slovenskem prostoru in
- d) sprejeti poseben standard v SRS Računovodske rešitve v hotelirstvu.

SKLEP

Standard USALI omogoča enoten način spremljanja uspešnosti poslovanja hotelov. Ker ima naša država turistični potencial, ki omogoča velik zaslužek in prepoznavnost v svetu, se tudi pri nas pojavlja težnja po prevzemu enotnega načina ugotavljanja uspešnosti s pomočjo standarda USALI, s čimer bi bila omogočena mednarodna primerljivost. Trenutno v slovenskih hotelskih podjetjih ni osnov za uporabo standarda USALI, saj v večini primerov njihove organizacijske strukture in po-

datkovne podlage niso ustrezne. Celo tista hotelska podjetja, ki v anketi sicer navajajo, da že uporabljajo standard USALI za spremljanje uspešnosti poslovanja, nimajo ustrezno oblikovanih podatkovnih baz, zato so njihovi podatki in informacije zgolj približek tistim, ki jih za ocenjevanje uspešnosti zahteva standard USALI. V vseh hotelskih podjetjih je potrebno, ne glede na njihovo velikost in ne glede na število njihovih zvezdic, najprej vzpostaviti ustrezno (decentralizirano) organizacijsko strukturo, šele nato je smotrno opredeliti ekonomske kategorije, ki jih zahteva standard USALI.

Slovenija vključitve v mednarodne letne raziskave poslovnih rezultatov in uvajanja standarda USALI v računovodstva hotelov ne potrebuje le zaradi tega, da bi bila prisotna v teh raziskavah, temveč predvsem zaradi možnosti primerjave znotraj samih hotelskih podjetij in med hoteli v Sloveniji. Z uvedbo standarda USALI bi pridobili podatke in informacije, na osnovi katerih bi posamezni hoteli spoznali, kje se skrivajo njihove prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti. Ob morebitnih vlaganjih tujcev v naše hotele pa bi imeli na voljo računovodske izkaze, ki jih vlagatelji zahtevajo, ko se odločajo o potencialnih naložbah, in so običajni v svetovni hotelski industriji.

OPTIONS FOR MEASURING BUSINESS EFFICIENCY IN SLOVENE HOTELS ACCORDING TO THE USALI STANDARD

GORDANA IVANKOVIČ

Turistica – College of Tourism, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: gordana.ivankovic@turistica.si

NADA KLOBUČAR

Ljubljana University, Faculty of Economics, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 17 e-mail:nada.klobucar@uni-lj.si

DARIANA VIDIC

Ljubljana University, Faculty of Economics, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 17 e-mail:darjana.vidic@uni-lj.si

SUMMARY

"For the time being, there are no firm grounds in Slovenia to introduce the uniform accounting system for monitoring business success in hotels according to the USALI – Uniform System of Accounts for the Lodging Industry – standard (USALI, 1996), which enables a comparison of a hotel with similar ones in the inner and wider environment and with the average of a comparable group," is the main assessment of the extensive research commissioned by the Slovene Tourist Organisation and carried out by the Faculty of Economics (Ljubljana University). The aim of the research was to establish the current state of the lodging industry in Slovenia, as well as what possibilities there are for a direct application of the USALI standard in our country and which would be the most pressing adaptations of the present state of affairs in the sphere of accounting and other types of supervision in the lodging industry in order to be able to compare the efficiency of Slovene firms with the average of the lodging industry at the world level, in Europe and in separate countries. In Slovenia, particularly in the coastal places and

Slovene Istra, tourism is a very important branch of industry, and its future role depends entirely on its further development. This is why the issue of a possibility to assume the USALI standard in our country is being raised by people working in tourism, with which an international comparability would be enabled and, eventually, a chance of acquiring new investors, who insist on the use of the USALI standard in order to be able to compare between the potential investments. Namely, the USALI standard has been adopted by all Western European countries and numerous other countries in the world and is the first successfully carried out attempt to introduce a uniform accounting system in a certain business. This is the system that meets the needs of the inner and outer users regarding the information on income, costs and business results within firms' various organisation units. The researchers have established that for the time being there are no legal and other bases for the application of the USALI standard in Slovenia, considering that hotels have no suitable organisation structures and databases as yet. Even those who in fact state that they do use the USALI standard, do not have suitable databases, which means that their data can only be approximate. In all Slovene hotel organisations it is necessary, irrespective of their size and category, to initially establish a suitable decentralised organisation structure, to ensure a uniform monitoring of the accounting and other information of separate hotels, to form a suitable model for measuring business efficiency, to present proposals for changes in accounting and other information bases for the affirmation of the model in Slovenia, and to accept a special standard in the Republic of Slovenia - the so-called Accounting Solutions in the Lodging Industry.

Key words: Hospitality, Accounting, USALI, measurement of business efficiency, Horwath & Horwath International

LITERATURA IN VIRI

Avelini Holjevac, I. (1998): Kontroling – Upravljanje poslovnim rezultatom. Opatija, Sveučilište u Rijeci, Hotelijerski fakultet.

Coltman, M. M. (1997): Hospitality Management Accounting. New York, John Wiey&Sons. Inc.

Dimitrič, M. (2001): Uporaba mednarodnih računovodskih standardov v računovodski praksi v Republiki Hrvaški. Zbornik 33. simpozija o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji. Portorož, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, 183-195. Finančni kazalniki GZS (1999): Hoteli in podobni objekti. Obdelava CIS GZS. Ljubljana.

Harris, P. (1995): Accounting and finance for the international hospitality industry. London, Oxford Brookes University.

Hočevar, M. (1999): Poročanje po odsekih MRS 14 in obračunavanje najemov po MRS 17. Zbornik 31. simpozija o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji. Portorož, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, 145-159.

Hočevar, M. (2001): Sodobne rešitve pri obvladovanju stroškov. Zbornik 33. simpozija o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji. Portorož, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, 167-182. Hočevar, M., Igličar, S., Zaman, M. (2000): Osnove računovodstva. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Horwath Hotel Industry Survey Croatia (2000): Poslovanje hotelirstva u Hrvatskoj 1999. Split.

Hotelski cenik za leto 2001: Gospodarska zbornica Slovenije, Združenje za gostinstvo in turizem. Ljubljana.

International Accounting Standards IAS 14 (1997): Segment reporting, Accountancy, 10/97. London.

Ivankovič, G. (2000): Spremljanje uspešnosti poslovanja v hotelirstvu. Magistrsko delo. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Kavčič S., Ivankovič G. (2001): Spremljanje uspešnosti poslovanja v hotelirstvu. Gospodarski vestnik, 5. Ljubljana, 94-95.

Kavčič, S. (1996): Študijsko gradivo za predmet Računovodstvo za poslovođenje. Ljubljanja, Ekonomska fakulteta.

Kavčič, S. (1998): Trendi v računovodstvu v svetu in pri nas. Posvet podiplomcev. Ljubljana, Ekonomska fakulteta

Kavčič, S. (1999): Prenova Bilance stanja in izkaza uspeha ter uvedba izkaza gibanja kapitala po MRS 1, MRS 14, MRS 33 in MRS 34. Zbornik 31. simpozija o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji. Portorož, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, 111-127.

Koletnik, F. (2002): Računovodske rešitve v državah Evropske zveze. Zbornik 33. simpozija o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji. Portorož, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, 119-135.

LPT 2000 (2001): Letni pregled turizma (Uradni še neobjavljeni podatki). Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

Mihalič, T. (1998): Turistična podjetja. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

MRS (1994): Mednarodni računovodski standardi. Ljubljana, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev.

Peršič, M. (1998): Predpostavke uspešne analize in racionalizacije stroškov v hotelirstvu. Dodatno gradivo za računovodsko poslovodenje. Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 187-208.

Peršič, M. (1998): Standardi računovodstvenog izvješčivanja u hotelijerstvu. Zbornik 14. Bienalnega mednarodnega kongresa. Opatija, Hotelijerski fakultet, 555-574.

SI (2001): Statistične informacije, 21 – Gostinstvo in turizem. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

SL (1998): Statistični letopis. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

SRS (1995): Slovenski računovodski standardi. Ljubljana, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije.

Turčič, M. (2000): Sustav računovodstvenog izvješčivanja menedžmenta hotela. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb, Ekonomski fakultet.

Turk, I., Kavčič, S. & M. Kokotec-Novak (1998): Poslovodno računovodstvo. Ljubljana, Slovenski inštitut za revizijo.

Turk, I., Koletnik, F. & S. Koželj (2000): Osnutki sprememb SRS 1-19, Revizor 4-5. Ljubljana, Slovenski inštitut za revizijo, 7-126.

ULRS (1994): Uradni list RS, št. 16/94: Kontni okvir za gospodarske družbe. Ljubljana.

ULRS (1997): Uradni list RS, št. 29 – 1686/97, spremembe in dopolnitve: Pravilnik o merilih in načinu kategorizacije nastanitvenih obratov in marin, RS 51-23077/1998. Ljubljana.

USALI (1996): Uniform System of Accounts for the Lodging Industry. New York, Educational Institut of the American Hotel & Motel Association.

WHIS (1998): Worldwide Hotel Industry Study, 1999. New York, Horwath International.

WHIS (1999): Worldwide Hotel Industy Study, 2000. New York, Horwath International.

WTO (2000): World Tourism Organziation, 2000. The economic Impact of Tourism. Madrid.

WTO (2000a): World Tourism Organziation, 2000. Tourism Highlights. Madrid.

Žager, K., Žager, L. (1996): Analiza financijskih izvještaja. Zagreb, Masmedia, 142-244.

review

prejeto: 2002-02-16 UDK 640.41:65.011.4

DEJAVNIKI UGLEDA HOTELSKEGA PODJETJA IN NJIHOV VPLIV NA TURISTIČNO DESTINACIJO

Aleksandra BREZOVEC
Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29
e-mail: sasa.brezovec@turistica.si

IZVLEČEK

Preučevanje ugleda, imidža in identitete podjetij se je kot samostojno raziskovalno področje izoblikovalo šele v zadnjem desetletju. Po dosedanjih izsledkih ugled podjetij nima enovitega ozadja, kar pomeni, da se lahko dejavniki, ki vplivajo na ugled, od podjetja do podjetja razlikujejo. V pričujočem prispevku se osredotočamo na opredelitev dejavnikov ugleda hotelskih podjetij. V prvem delu s pomočjo empirične raziskave izpostavimo sklop dejavnikov ugleda hotelskih podjetij. Med njimi je tudi odgovornost hotelskega podjetja do okolja – turistične destinacije. V drugem delu prispevka s hevristično metodo osvetljujemo pomen tega dejavnika, saj predpostavljamo, da turistična destinacija hotelskemu podjetju pogojuje njegov obstoj in razvoj. Na temelju te predpostavke oblikujemo spiralni model soodvisnosti ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije.

Ključne besede: hotel, upravljanje/obvladovanje, ugled, turistična destinacija, soodvisnost

FATTORI CHE DETERMINANO IL BUON NOME DI UN'IMPRESA ALBERGHIERA E LORO INFLUENZA SULLA META TURISTICA

SINTESI

Lo studio di elementi come la reputazione, l'immagine e l'identità delle aziende è diventato campo di ricerca autonomo appena nell'ultimo decennio. Secondo i dati finora acquisiti, il buon nome di un'azienda dipende da fattori diversi da caso a caso. Il presente contributo prende in esame quelli che determinano la reputazione delle imprese alberghiere. Nella prima parte, mediante una ricerca empirica, questi fattori sono enumerati e tra loro troviamo anche il comportamento dell'impresa alberghiera nei confronti dell'ambiente – la località turistica. Nella seconda parte, con l'ausilio del metodo euristico, è illustrata la sua importanza; si presume, infatti, che l'esistenza e lo sviluppo dell'impresa alberghiera dipendano dalle condizioni in cui si trova la meta turistica. Sulla base di questa supposizione viene sviluppato un modello a spirale di interdipendenza tra la reputazione dell'impresa alberghiera e quello della località turistica.

Parole chiave: albergo, gestione/controllo, reputazione, meta turistica, interdipendenza

UVOD

Ugled kot družbeni konstrukt ovrednotene javne podobe sooblikuje človekovo zgodovino, umetnost, znanost, politiko in gospodarstvo. Pojav ugleda, ki se povezuje z najrazličnejšimi entitetami, od posameznika do države, je multidisciplinarno področje preučavanja. S področjem ugleda podjetij se v zadnjem desetletju pospešeno ukvarjajo predvsem poslovne in organizacijske vede. Dosedanja preučevanja kažejo na to, da ugled podjetij nima stalnih dejavnikov, kar lahko pripišemo svojskosti vsakega podjetja ter nenehno spreminjajočim se okoliščinam, v katerih ta delujejo.

Izhodišče naše razprave je v specifiki hotelskih podjetij, ki so kot sestavni del integralnih turističnih storitev in turistične infrastrukture v veliki meri odvisna od svojega okolja – turistične destinacije. Pogosto je prav destinacija tista, ki pogojuje hotelu strukturo gostov, vrsto storitev, razvoj in ne nazadnje sam obstoj. Hotelski menedžment je zaradi takšne soodvisnosti izpostavljen izzivom uravnotežanja interesov podjetja in destinacije.

Po uvodni konceptualni opredelitvi preučevane problematike se v prvem delu prispevka osredotočimo na oblikovanje ravni in značilnosti različnih déležnikov¹ hotelskega podjetja ter nakažemo možne dejavnike, na osnovi katerih si posamezni déležniki oblikujejo dobro mnenje o hotelskem podjetju. V nadaljevanju skušamo izpostaviti tiste dejavnike, ki jim hotelski menedžment pripisuje ključni pomen za ugled podjetja. S tem namenom opravimo raziskavo na primeru hotelskega menedžmenta v Sloveniji. Z izsledki raziskave opredelimo sklop dejavnikov, ki so ključni pri obvladovanju² ugleda hotelskih podjetij.

V zadnjem delu prispevka se osredotočimo na dejavnik odgovornosti podjetja do okolja in s pomočjo hevrističnega preučevanja osvetlimo njegov vpliv na turistično destinacijo.

KONCEPTUALNI OKVIR

Za izhodiščno opredelitev dejavnikov ugleda, ki jih preučujemo na primeru hotelskih podjetij v Sloveniji, je

treba poznati splošno rabo besede ugled v slovenskem jeziku. Slovar slovenskega knjižnega jezika jo opredeljuje kot:

- "zelo dobro mnenje, ki ga ima več ljudi o kom zaradi njegovih lastnosti, dejanj...; majhen, velik ugled; mednaroden, svetoven ugled / ugled države, podjetja" (SSKI, 1994).

Kot takšno jo lahko primerjamo z angleško rabo besede *reputation*, ki je v literaturi o ugledu najpogosteje povezana s slavo, slovesom, častjo, spoštovanjem in zaupanjem, oziroma s "splošno dobrim mnenjem, ki se nekoga drži" (Oxfordski slovar, Hayward, 1984). V novejši slovenski literaturi sicer zasledimo prevod angleške besede *reputation* v sloves (Gruban et al., 1997, 14). Menimo, da je sloves širši pojem od ugleda, saj lahko označuje različno ovrednotena mnenja in predstave o podjetju. Medtem ko lahko podjetje slovi po marsičem, tudi po negativno ovrednotenih dejanjih, ostaja ugled pozitivno, torej dobro mnenje o podjetju.

Za vsebinsko preučevanje pojava ugleda in njegovih dejavnikov pa se je, poleg terminološke opredelitve, treba opredeliti tudi glede rabe koncepta ugleda podjetja. Pri pregledu literature namreč zasledimo različne konceptualne opredelitve, kot na primer:

- računovodski koncept *dobro ime* (goodwill)³ (npr. Catlett, Olson, 1968),
- enačenje ugleda z imidžem podjetja (npr. Kennedy, 1977),
- enačenje s konceptom organizacijske identitete (npr. Albert, Whetten, 1985),
- enačenje s konceptom javnega mnenja (npr. Bromley, 1993), in
- koncept ugleda kot ocena podjetja pri strani njegovih déležnikih (npr. Fombrun, 1996).

V pričujočem prispevku izhajamo iz Fombrunovega koncepta, kar pomeni, da razumemo ugled podjetja kot oceno, ki jo podjetju pripišejo ljudje, ki so z njim na kakeršenkoli način povezani. S podjetjem se namreč srečujejo posamezniki in skupine ljudi, ki prihajajo v interakcijo z različnimi elementi identitete podjetja. Vsaka interakcija s podjetjem predstavlja "trenutek resnice" (Bitner, 1995) o podjetju v očeh posameznih skupin – délež-

¹ Déležniki (angl. stakeholders) so izraz za ljudi, ki so v kakršnihkoli odnosih s podjetjem in za katere je delovanje podjetja iz katerihkoli razlogov pomembno. Ta pojem opozarja na to, da podjetja s svojim poslovanjem ne odgovarjajo le lastnikom – delničarjem (angl. shareholders), temveč vsem skupinam ljudi, s katerimi so povzani neposredno ali posredno. Izraz déležniki je v slovenski literaturi že v rabi (Jančič, 1996; Gruban et al., 1997; Brezovec, 1998; Podnar, 2000).

V prispevku se namenoma izognemo sicer bolj uveljavljenemu prevodu angleške besede management v upravljanje in ga nadomestimo z izrazom obvladovanje, ki je v zvezi z doseganjem kakovosti že v uporabi. Upravljanje je dejavnost odločanja, obvladovanje pa dejavnost (odločilnega) vplivanja (SSKJ, 1994). Ker razumemo ugled kot ugodno posledico odnosa med podjetjem in njegovimi déležniki, menimo, da dejavnosti, kot so doseganje, ohranjanje, obranitev ali zapravljanje ugleda, niso povsem v domeni menedžmenta podjetja. Ugled je namreč dobro mnenje, ki se sicer podjetja "drži", vendar je kot miselni konstrukt lastno posameznikom oz. skupini posameznikov, ki si to mnenje "deli". Hotelski menedžment lahko s svojimi dejavnostmi kvečjemu odločilno vpliva na ugled podjetja, ga torej obvladuje, ne more pa ga upravljati.

³ Koncept ugleda kot dobrega imena proizvajalca je v tržni menjavi prisoten že od 16. stoletja (Perić, 1998). Dobro ime (goodwill) podjetja je v računovodskem pomenu ovrednoten del neotipljivega premoženja podjetja, ki se nanaša na pravno osebo kot celoto in ga ni mogoče delno prenesti ali odprodati kakor druge materialne in nematerialne oblike premoženja podjetja.

nikov. In z vsako interakcijo ima podjetje priložnost ustvarjati, potrjevati ali zapravljati dobro mnenje o sebi.

Za potrebe razprave o dejavnikih, ki vplivajo na ugled hotelskega podjetja, torej koncipiramo ugled podjetja kot družbeni konstrukt, ki se na osnovi interakcij podjetja z déležniki odraža kot celotna ugodna ocena (cenjenje, spoštovanje) podjetja v določenem trenutku.

DÉLEŽNIKI KOT OCENJEVALCI HOTELSKEGA PODIETIA

Pri preučevanju ugleda podjetja se osredotočamo na nosilno vlogo njegovih déležnikov – tvorcev ugleda. Ugled je namreč socialna kategorija, nekakšen "abstrakt, ki skozi čas samostojno živi, dokler si ga deli določena skupina ljudi" (Podnar, 2000, 179). Če torej želimo opredeliti dejavnike ugleda hotelskega podjetja, moramo predhodno opredeliti déležnike, ki skozi interakcije ocenjujejo hotelsko podjetje.

Déležniki hotelskega podjetja si ustvarijo dobro mnenje o podjetju na podlagi številnih racionalnih in iracionalnih sprejemanj dražljajev o podjetju – od neposrednih izkušenj do različnih oblik informacij o podjetju. Na osnovi interakcij oziroma informacij si mnenja o hotelskem podjetju ne ustvarjajo le hotelski gostje, temveč tudi prebivalci, ponudniki drugih storitev (in proizvodov) v kraju, investitorji, lokalna oblast, novinarji in drugi. Na osnovi ovrednotenega mnenja sprejemajo svoje odločitve, ki imajo večji ali manjši pomen

za poslovanje in obstoj hotelskega podjetja.

Déležnike hotelskega podjetja, pri katerih lahko menedžment izzove oceno podjetja, lahko podrobneje razvrstimo na tri ravni, kot kaže slika 1.

Analogno Jančičevi opredelitvi ravni menjave med podjetjem in njegovimi déležniki oblikujemo tri kategorije déležnikov, pri katerih je hotelsko podjetje izpostavljeno ocenjevanju in s tem oblikovanju ugleda. Te kategorije so:

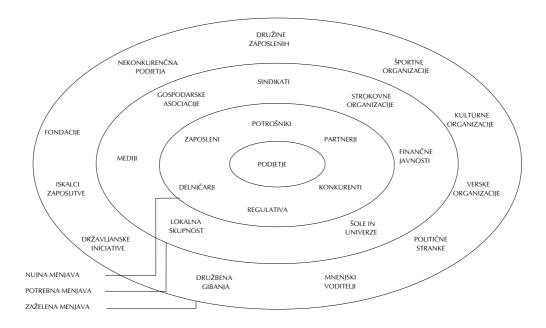
- déležniki, pri katerih je dobro mnenje o hotelskem podjetju nujno (npr. gostje, delničarji, zaposleni)
- déležniki, pri katerih je dobro mnenje o hotelskem podjetju potrebno (npr. lokalna skupnost, mediji, finančna javnost)
- 3. déležniki, pri katerih je dobro mnenje o hotelskem podjetju zaželeno

 (nor. družine zaposlenih mneniski voditelii, iskalci

(npr. družine zaposlenih, mnenjski voditelji, iskalci zaposlitve)

Fombrun (1996) opozarja, da mora biti podjetje, kolikor želi doseči ugled, ugodno ocenjeno pri štirih ključnih déležnikih: porabnikih, širši skupnosti, investitorjih in zaposlenih. Zato bomo za potrebe preučevanja dejavnikov ugleda hotelskega podjetja izpostavili naslednje ključne déležnike:

- hotelski gostje,
- širša skupnost turistična destinacija,
- finančna javnost,
- zaposleni.

Sl. 1: Ravni menjave podjetja z déležniki (Jančič, 1996, 103). Fig. 1: The levels of a firm's exchange with stakeholders (Jančič, 1996, 103).

Hotelski gostje

Gostje predstavljajo za hotel nedvomno ključno javnost. Najpomembnejša naloga hotelskega podjetja do gosta je skrb za njegovo zadovoljstvo. Na ugled hotela pri gostih neposredno vplivajo dejavniki, kot so: kakovost opravljanja storitev, dejanja hotela, vedenje hotelskega osebja, videz hotela, struktura hotelskih gostov in informacijski materiali, s katerim hotel "nagovarja" goste. Posredno, a nič manj intenzivno vplivajo na ugled hotela tudi druge informacije v zvezi s hotelskim podjetjem, ki jih gostje dobijo iz okolja (govorice, objave v medijih).

Širša skupnost – turistična destinacija

Hotelska podjetja so soodgovorna za razvoj družbenega in ohranitev naravnega okolja, v katerem delujejo. Učinki njihovega poslovanja na destinacijo se sicer pozitivno kažejo v zaposlovanju in plačevanju davkov, negativno pa v obremenjevanju okolja s prometom, hrupom ipd. Dobri odnosi s širšo skupnostjo turistične destinacije so ključnega pomena za nemoteno delovanje hotela, kažejo pa se v prizadevanjih menedžmenta za zmanjšanje in odpravljanje neželenih vplivov na okolje ter v neposrednih odnosih s krajani. Ugled, ki ga ima hotelsko podjetje med déležniki v destinaciji, je ključnega pomena za sorazvoj hotela z destinacijo.

Finančna javnost

Preučevalci ugleda podjetij poudarjajo veliko vlogo finančne javnosti (bank, investitorjev) pri ugledu, predvsem pri oblikovanju dobrega imena (goodwill) kot bilančne postavke (Kline, 1996; Gruban 1997; Perić, 1998). Ugled hotelskega podjetja ustvarja pri finančni javnosti zaupanje v njegovo kreditno sposobnost in dobičkonosnost. Na ugled hotelskega podjetja pri finančni javnosti vplivajo vse informacije, ki so na voljo o podjetju, poseben poudarek pa vendar velja preučevanju kotiranja delnic na borzi in finančnih poročil. Ugled, ki ga hotelsko podjetje uživa pri finančni javnosti, vpliva na fleksibilnost poslovanja ter omogoča investicije, ki se kažejo na rasti in razvoju hotelskega podjetja.

Zaposleni

Zaposleni ustvarjajo organizacijsko kulturo in sodijo med najpomembnejše déležnike hotelskega podjetja. Zaposleni si neposredno ustvarijo mnenje o hotelskem podjetju na osnovi obstoječe organizacijske kulture, kakovosti menedžmenta, inovativnosti, finančne stabilnosti podjetja ter njegove tržne uspešnosti. Na njihovo

mnenje o podjetju posredno vplivajo še informacije iz okolja. Dobro mnenje zaposlenih o podjetju vpliva na ponos in pripadnost hotelu ter ustvarja motivacijo za boljše delo. S pozitivnim pristopom k delu dvigujejo raven hotelskih storitev in s tem pripomorejo k večjemu zadovoljstvu gostov. Na ta način povečujejo ugled hotela tudi pri gostih.

Dobro mnenje ključnih déležnikov hotelskega podjetja se kaže v številnih pozitivnih učinkih hotelskega poslovanja: hotel si ustvari ugodnejšo strateško tržno pozicijo, dostopnejši postanejo kadrovski, materialni in finančni viri, poveča se zadovoljstvo zaposlenih in s tem pozitiven pristop k opravljanju storitev. Vse to omogoča boljše zadovoljevanje potreb in želja hotelskih gostov. Hotelsko podjetje pa ne deluje v abstraktnem ekonomskem modelu trga, kjer bi se kot ponudnik srečevalo le s povpraševalci po svojih storitvah, temveč je vpeto v svoje družbeno in naravno okolje. V skrbi za ugled se mora identificirati s svojim okoljem in graditi dobre odnose z vsemi svojimi déležniki.

DEJAVNIKI UGLEDA HOTELSKIH PODJETIJ

Čeprav so déležniki hotelskega podjetja tisti, ki vrednotijo prejete dražljaje o njem in posredno določajo dejavnike njegovega ugleda, pa je hotelski menedžment tisti, ki lahko z upravljanjem prepoznanih dejavnikov odločilno vpliva na njegov ugled pri déležnikih. S pomočjo empirične raziskave skušamo v tem delu opredeliti dejavnike ugleda hotelskega podjetja z vidika menedžmenta.

V literaturi in objavljenih raziskavah zasledimo najpogosteje naslednje dejavnike ugleda podjetij⁴:

- kakovost menedžmenta,
- kakovost proizvoda/storitve,
- finančna stabilnost,
- dolgoročna investicijska vrednost podjetja,
- maksimizacija potencialov zaposlenih,
- odgovornost do okolja,
- dobri medosebni odnosi v podjetju,
- ugoden strateški položaj,
- inovativnost,
- etičnost poslovanja,
- jasni cilji,
- kooperativnost in zanesljivost.

Dosedanje študije kažejo na to, da ugled podjetij nima enovitega ozadja. Dejavniki, ki vplivajo na ugled, se od podjetja do podjetja razlikujejo tako po vsebini kot po pomembnosti. Ob tem lahko zaznamo razlike tudi v samem podjetju, ki pod različnimi vplivi spreminja svoja stališča o pomembnosti posameznega dejavnika. Na vzroke za razlike in spremembe vplivajo spreminjajoče se okoliščine, v katerih podjetja delujejo, pa tudi spremembe vrednot v podjetjih.

¹ Povzeto po Bromleyju (1993), Klinetu (1996), Gregoriču (1997), Grubanu et al. (1997).

Da bi ugotovili, s katerimi dejavniki ugleda upravljajo v hotelirstvu, smo izvedli dvostopenjsko raziskavo med hotelskimi menedžerji v Sloveniji.

Raziskava dejavnikov ugleda hotelskih podjetij v Sloveniji

Raziskovalni problem in raziskovalni cilji

Prepoznavanje dejavnikov, ki vplivajo na ugled hotelskega podjetja, je ključnega pomena za strateško obvladovanje njegovega ugleda. Avtorji opozarjajo, da predstavlja področje obvladovanja ugleda za menedžerje sicer vitalno področje za doseganje poslovne odličnosti, istočasno pa tudi trd oreh pri upravljanju zaradi svoje multidisciplinarne narave (Frost, Cooke, 1999). Da bi opredelili ključna področja obvladovanja ugleda hotelskega podjetja, moramo prepoznati dejavnike, ki znotraj in zunaj podjetja vplivajo na njegov ugled. Izhodiščna teza je, da je specifika hotelskih podjetij v tem, da so kot sestavni del integralnega⁵ turističnega proizvoda in turistične infrastrukture v veliki meri odvisna od turistične destinacije. Pogosto je namreč prav destinacija tista, ki pogojuje hotelu njegov obstoj, strukturo gostov in vrsto storitev. Cili raziskave dejavnikov ugleda hotelskih podjetij v Sloveniji je zato prepoznati dejavnike njihovega ugleda ter opredeliti vlogo odnosa do destinacije pri obvladovanju ugleda.

Metodologija

Raziskavo smo izvedli leta 1997 v dveh fazah preliminarni in osrednji. V preliminarni fazi smo izvedli polstrukturirane osebne intervjuje na ožjem vzorcu menedžerjev hotelskih podjetij v Portorožu – slovenski obmorski turistični destinaciji s stoletno hotelirsko tradicijo. Namen te faze je bil opredeliti možne dejavnike ugleda hotelskih podjetij, ki bi jih kasneje lahko zajeli v anketnem vprašalniku osrednje raziskave. V testni vzorec smo zajeli menedžerje vseh štirih hotelskih podjetij v Portorožu. Intervjuvanci so bili predstavniki celotne menedžerske strukture: glavni direktorji hotelskih podjetij, direktorji posameznih hotelov, vodje marketinga, vodje odnosov z javnostmi, vodje prodaje in vodje financ. S tem smo želeli pokriti številna področja, na katera je razpršena dejavnost bodisi zavestnega ali nezavednega obvladovanja ugleda hotelskega podjetja. V polstrukturiranih intervjujih smo se osredotočali na iskanje dejavnikov, ki lahko vplivajo na ugled hotelskega podjetja.

Izpostavljene dejavnike ugleda hotelskega podjetja smo za potrebe oblikovanja anketnega vprašalnika razvrstili v dve skupini, glede na njihovo izvorno lokacijo:

- notranji dejavniki (kakovost menedžmenta, učinkovitost tržnega komuniciranja, inovativnost, dobičkonosnost, investicijska privlačnost podjetja, kakovost storitev, finančna stabilnost, skrb za zaposlene oz. učinkovit interni marketing, maksimiranje potencialov zaposlenih, odgovornost do okolja – destinacije) ter zunanji dejavniki (investicijska privlačnost turistične destinacije, razvitost infrastrukture, vladni ukrepi).

Na osnovi razvrščenih dejavnikov smo oblikovali hipoteze za osrednjo raziskavo na širšem vzorcu hotelskih podjetij v Sloveniji. Ključna predpostavka za pričujočo razpravo je, da hotelski menedžment uvršča dejavnik odgovornosti do destinacije v sklop odločujočih notranjih dejavnikov ugleda hotelskega podjetja.

V drugi – osrednji – fazi raziskave smo z visoko strukturiranim anketnim vprašalnikom anketirali hotelske menedžerje v Sloveniji. Anketiranje je potekalo po pošti. Namen osrednje raziskave je bil oblikovati sklop odločujočih dejavnikov ugleda hotelskih podjetij in rangiranje dejavnikov po pomembnosti. Pri strukturiranju vprašalnika smo uporabili vprašanja z več možnimi odgovori, ocenjevalno lestvico, razvrstitveno lestvico in petstopenjsko Likertovo lestvico.

Osnova za enote, ki smo jih zajeli v anketiranje po pošti, je bil seznam 193 registriranih hotelov v Sloveniji. Ker je bil večji del registriranih hotelov vključenih v krovna hotelska podjetja s skupnim menedžmentom, smo se odločili za vzorec 60 hotelskih podjetij po metodi klastrov. V vzorec smo enakomerno zajeli takratna štiri strateška področja trženja slovenskega turizma morje, gore, zdravilišča in mesta. Skupaj se je anketiranju odzvalo 25 hotelskih podjetij, kar pomeni 41% odziv. Z vzorcem smo med respondente zajeli 11 glavnih direktorjev ter 14 drugih predstavnikov (spremenljivko smo zaradi majhnosti vzorca rekodirali na kategorijo glavni direktorji in kategorijo ostali). Druge predstavnike hotelskega menedžmenta, ki so bili v podjetju pooblaščeni za odgovarjanje na anketni vprašalnik, predstavljajo: direktor marketinga (9), direktor prodaje (2), pomočnik direktorja za storitvene dejavnosti (1) in skrbnik sistemske kakovost (1). Za analizo odgovorov smo uporabili programski paket SPSS.

Rezultati in ugotovitve raziskave

Kot ključni rezultat raziskave smo dobili sklop dejavnikov, ki vplivajo na ugled hotelskih podjetij. Analiza

S stališča hotelskega podjetja je hotelska storitev zaokrožen turistični proizvod. S stališča turista pa predstavlja zaokrožen turistični proizvod "celotno doživljanje od trenutka, ko zapusti kraj stalnega bivališča, do trenutka, ko se vrne vanj" (Mihalič, 1997, 40). S stališča turista je torej hotelska storitev le del turističnega proizvoda, ki ga kupuje. Poleg transporta do destinacije uporablja turist tudi na sami destinaciji različne storitve: od prenočevanja in oskrbe s hrano in pijačo do ogleda turističnih znamenitosti, animacije, zabave in rekreacije.

anketnega vprašalnika je pokazala, da hotelski menedžment uvršča med dejavnike, ki odločujoče vplivajo na ugled, osem dejavnikov. Ti so:

- kakovost hotelskega proizvoda/storitev,
- kakovost menedžmenta,
- učinkovitost tržnega komuniciranja,
- finančna stabilnost,
- skrb za zaposlene,
- odgovornost do okolja turistične destinacije,
- inovativnost,
- investicijska privlačnost podjetja.

Dejavnike ugleda hotelskih podjetij prikazujemo v obliki "diamanta" (Sl. 2), ki so jo razvili Gruban in soavtorji (Gruban, 1997, 19). Iz Slike 2 je razvidno, katerim dejavnikom ugleda pripisujejo pomen anketirani menedžerji hotelov v Sloveniji.

Zunanji osmerokotnik diamanta predstavlja optimalno obliko ugleda hotelskega podjetja, z grafom v sredini pa se naknadno prikažejo dosežene vrednosti spremenljivk v primeru proučevanega hotela.

Sl. 2: Dejavniki ugleda hotelskega podjetja. Fig. 2: Hotel reputation attributes.

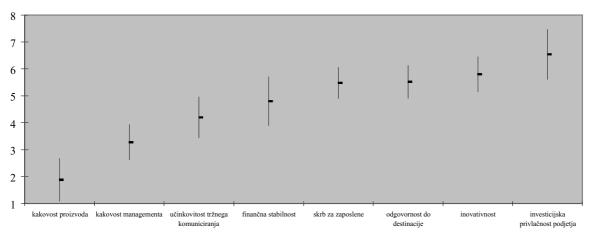
Sklop dejavnikov ugleda, ki smo ga dobili z izsledki anketiranja hotelskega menedžmenta v Sloveniji, kaže na to, da hotelski menedžment zaznava kot odločujoče tiste dejavnike, ki neposredno vplivajo na ugled podjetja pri gostih, finančnih javnostih, zaposlenih in širši skupnosti. S tem je sklop dejavnikov v skladu s Fombrunovo opredelitvijo štirih ključnih déležnikov pri oblikovanju ugleda podjetja (Fombrun, 1996). Z uvrstitvijo dejavnika odgovornosti do destinacije v sklop odločujočih notranjih dejavnikov ugleda hotelskega podjetja pa je potrjena tudi izhodiščna predpostavka raziskave.

Pri preverjanju razlik v odgovorih respondentov smo ugotovili, da se izbor dejavnikov pri respondentih z različno funkcijo v podjetju statistično pomembno ne razlikuje. Respondenti na različnih menedžerskih funkcijah precej enotno razvrščajo posamezne dejavnike ugleda hotelskega podjetja po njihovi pomembnosti.

Iz Slike 3 je razvidno, da je največ respondentov pripisalo največji pomen notranjemu dejavniku "kakovost hotelskega proizvoda/storitev". Sledijo dejavniki: kakovost menedžmenta, učinkovitost tržnega komuniciranja, finančna stabilnost, skrb za zaposlene, odgovornost do okolja – turistične destinacije, inovativnost in investicijska privlačnost podjetja.

Iz ranga dejavnikov ugotavljamo, da so se respondenti najpogosteje opredelili za tisti dejavnik, ki vpliva na ugled hotelskega podjetja neposredno pri gostih, to je kakovost proizvoda. V tem se prikazana razvrstitev dejavnikov ujema s sodobno marketinško paradigmo, da gost ostaja ključna, ne pa tudi edina javnost, pri kateri si menedžment prizadeva vzpostaviti in ohraniti dobre odnose.

Za osrednjo razpravo o vplivu dejavnikov ugleda hotela na turistično destinacijo pa izpostavljamo izsledek, da hotelski menedžerji uvrščajo dejavnik "odgovornost do okolja – turistične destinacije" na šesto mesto, torej med manj pomembne odločujoče dejavnike

N = 25

Sl. 3: Rangiranje dejavnikov, ki vplivajo na ugled hotelskega podjetja. Fig. 3: Ranking of hotel reputation atributes.

Tabela 1: Uvrstitev dejavnika kakovost hotelskega proizvoda/storitev. Table 1: Ranging of the hotel product/service quality factor.

KAKOVOST PROIZVODA					
Oznaka	Vrednost	Frekvenca	Delež	Veljavni delež	Kumul. delež
	1	18	72.0	72.0	72.0
	2	3	12.0	12.0	84.0
	3	1	4.0	4.0	88.0
	4	1	4.0	4.0	92.0
	8	2	8.0	8.0	100.0
	Skupaj	25	100.0	100.0	
Aritmetična sredina 1.880	Std. napaka .397		Std. odklon 1.986		
Varianca 3.943	Stop. pogostnosti 6.354		Asimetrija 2.644		
Veljavne enote 25	Manjkajo	njkajoči podatki 0			

Tabela 2: Uvrstitev dejavnika odgovornost do okolja – turistične destinacije. Table 2: Ranging of the responsibility to the environment – tourist destination factor.

ODGOVORNOST DO DESTINACIJE					
Oznaka	Vrednost	Frekvenca	Delež	Veljavni delež	Kumul. delež
	2	2	8.0	8.0	8.0
	3	1	4.0	4.0	12.0
	4	1	4.0	4.0	16.0
	5	7	28.0	28.0	44.0
	6	7	28.0	28.0	72.0
	7	6	24.0	24.0	96.0
	8	1	4.0	4.0	100.0
	Skupaj	25	100.0	100.0	
Aritmetična sredina 5.520	Std. napaka .306		Std. odklon 1.531		
Varianca 2.343	Stop. pogostnosti .681		Asimetrija912		
Veljavne enote 25	Manjkajoči podatki 0			•	

ugleda hotelskega podjetja. V pričujoči razpravi želimo izpostaviti prav ta dejavnik, saj sta zaradi specifike hotelskega proizvoda obstoj in razvoj hotelskega podjetja neposredno odvisna od obstoja in razvoja turistične destinacije.

Vzroki za relativno nizko uvrstitev odgovornosti do destinacije kot dejavnika ugleda hotelskega podjetja ostajajo odprto vprašanje raziskave. Poleg tega, da so bili dejavniki ugleda hotelskega podjetja preučevani v specifičnem gospodarskem okolju in času (Slovenija v obdobju tranzicije, lastninjenja podjetij in repozicioniranja na turističnem trgu), ostaja odprto tudi koncipiranje pojma ugleda med respondenti. Podatek, da je večina respondentov uvrstila dejavnik "učinkovito tržno komuniciranje" na visoko tretje mesto, nakazuje možnost, da je bil ugled koncipiran bolj kot imidž, (medijska) podoba podjetja, in manj kot vrednotenje podjetja skozi druge elemente njegove identitete (npr. dejanja).

V nadaljevanju razprave osvetljujemo pomen dejavnika "odgovornost hotelskega podjetja do destinacije". Menimo namreč, da mora biti odgovornost do družbenega in naravnega okolja hotelskemu podjetju prav tako v interesu, kakor sta mu v interesu pridobivanje in zadovoljevanje gostov. Izkušnje opozarjajo, da podjetje,

ki zanemari odgovornost do okolja ali zlorabi svojo moč na okolju nesprejemljiv način, to moč na dolgi rok izgubi (Davis, 1990), saj se od takšnega podjetja slej ko prej odvrnejo tudi uporabniki njegovih izdelkov/storitev. Podjetja bi se pri celovitem obvladovanju ugleda torej morala zavedati svoje soodvisnosti z okoljem, v katerem delujejo. Ta trditev še posebej velja za hotelska podjetja, saj obstaja zaradi narave hotelskih podjetij specifična soodvisnost med ugledom podjetja in okoljem.

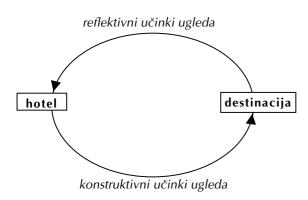
SOODVISNOST UGLEDA HOTELSKEGA PODJETJA IN TURISTIČNE DESTINACIJE

Predpostavljamo, da je zaradi specifične vpetosti hotelskega podjetja v okolje (sestavni del integralnega turističnega proizvoda in turistične infrastrukture destinacije) vloga njegovega menedžmenta v turistični destinaciji dvojna:

- hotelski menedžment s poslovnimi odločitvami vpliva na razvoj turistične destinacije (npr. razvije kongresno dejavnost v kraju),
- hotelski menedžment upravlja hotelsko podjetje v skladu s potrebami in možnostmi turistične destinacije (npr. upošteva želeno strukturo in število gostov).

Sl. 4: Primer soodvisnosti ugleda hotela in destinacije: Palace hotel in Portorož. Z izgradnjo hotela Palace leta 1910 se je Portorož začel razvijati v mondeno turistično destinacijo (zasebni arhiv T. Brezovec). Fig. 4: Interdependence of hotel and destination reputations: The case of the Palace Hotel and Portorož. With the construction of the elegant Palace Hotel in 1910, Portorož become a renowned tourist destination (private archive T. Brezovec).

Sl. 5: Interakcijska povezanost ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije.

Fig. 5: Interconnection between hotel's reputation and the reputation of tourist destination.

V prvem primeru menedžment aktivno posega v razvoj turistične destinacije, v drugem primeru (iz ekonomskih razlogov) skrbi za sorazvoj s turistično destinacijo. V prvem primeru predstavlja gibalo razvoja

turistične destinacije, v drugem primeru se ji prilagaja. V prvem primeru vpliva na ugled destinacije, v drugem primeru ga utrjuje, izgrajuje.

Za zasnovo modela soodvisnosti med ugledom hotelskega podjetja in turistično destinacijo lahko torej postavimo naslednjo dvosmerno povezavo:

- medtem ko se ugled destinacije zrcali na ugledu hotela, lahko ugled hotela sooblikuje ugled turistične destinacije (Sl. 5).

S Sliko 5 smo ponazorili, da hotelsko podjetje na eni strani prevzema ugled destinacije, na drugi strani pa ga soustvarja. V primeru, ko hotelsko podjetje prevzema ugled destinacije, lahko govorimo o *reflektivnih* učinkih ugleda, saj se obstoječe mnenje o destinaciji "zrcali" tudi na ugledu hotela (halo efekt). V primeru, ko hotelsko podjetje ustvarja ugled destinacije, pa lahko govorimo o *konstruktivnih* učinkih ugleda, saj hotelsko podjetje s svojimi dejanji "gradi" ugled destinacije.

V teoriji lahko najdemo vsaj dva vzroka za to, da je hotelskemu menedžmentu ugled destinacije v posrednem poslovnem interesu. Oba sta implicitno opredeljena v naslednjih trditvah:

^{6 &}quot;Halo efekt" ugleda, ki ga opisujeta Caruana in Chircop (2000). Analogno Hanu (1989), ki govori o halo efektu imidža države porekla na imidž proizvoda. Pri nas govori Jančič (1998) o "nevidni povezavi" med ugledom države in podjetja.

- pogoj za dolgoročen obstoj in razvoj hotelskega podjetja je dolgoročen obstoj in razvoj turistične destinacije, saj se hotelske storitve izvajajo tam, kjer obstaja turistično povpraševanje (Medlik, 1994, 9),
- večja entiteta (turistična destinacija op.p.) lažje razvija svoj ugled kot manjša entiteta (hotelsko podjetje op. p.) (Gartner, 1996, 473).

Na osnovi ugotovljene povazeve med destinacijo in hotelskim podjetjem sklepamo, da je ugled destinacije nekakšna "avreola", ⁶ ki odseva tudi na ugledu hotela. Hotelskemu menedžmentu je potemtakem v interesu, da turistična destinacija, v kateri deluje, uživa ugled pri relevantnih javnostih, saj mu to omogoča boljše temelje poslovanja (npr. večji obisk, višji prihodki, investicijska privlačnost).

Vzajemnosti vplivanja ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije pa po našem mnenju ne kaže preučevati linearno. Za linearnost so značilni koraki, ki si zaporedno in v odvisnosti sledijo in postopno vodijo do cilja. Hotelsko podjetje in turistična destinacija pa si lahko na osnovi njune interakcijske povezanosti vzajemno širita, povečujeta in podaljšujeta ugled. Vzajemnost ugleda hotelskega podjetja in destinacije torej nakazuje dinamiko in sinergijske učinke vplivanja.

Predpostavljamo, da ima dinamika vzajemnega vplivanja ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije svoje izhodišče v ekonomski upravičenosti obstoja hotelskega podjetja. Hotelski menedžment upravlja sredstva in potenciale zaposlenih z namenom zadovoljiti potrebe gostov in ustvariti dobiček. Ker sta število in struktura hotelskih gostov v veliki meri odvisna od tega, kako turisti dojemajo in ocenjujejo turistično destinacijo, v kateri hotel deluje, je širok, velik in dolgotrajen ugled turistične destinacije v posrednem poslovnem interesu hotelskega menedžmenta.

Ekonomska dinamika hotelskega podjetja se prenaša tudi na destinacijo. Maksimiranje prihodkov hotelskega podjetja povzroča, da se v krajevni proračun steka več finančnih prilivov (turistična taksa, davki, prihodki od izvenpenzionske porabe gostov), s čimer se poveča možnost nadaljnjih vlaganj v razvoj turistične destinacije. Svoje interese začnejo neposredno vključevati tudi dodatni turistični ponudniki (gostinci in ponudniki prireditev, razvedrila, rekreacije), ki s svojimi storitvami bogatijo in utrjujejo turistično ponudbo destinacije. Posredno vključujejo svoje interese tudi drugi ponudniki (trgovina, industrija, obrt, bančne, poštne in telekomunikacijske storitve), ki se jim zaradi razširjenega tržišča veča promet. Ne nazadnje tudi lokalno prebivalstvo destinacije, ki je zadovoljno z razvojem bivalnega okolja in dvigom kakovosti življenja, izraža svoje zadovoljstvo z odobravanjem razvojnih usmeritev turizma v kraju, odobravanjem aktivnosti hotelskih podjetij in ne nazadnje z gostoljubnostjo.

Hotelsko podjetje prispeva k ugledu turistične destinacije zavestno ali nezavedno. Glede na to, da je nje-

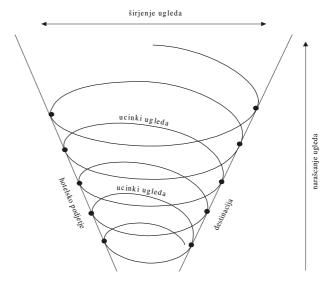
govo delovanje odvisno od turistične destinacije, je učinkoviteje, če to počne zavestno in usmerjeno, na ravni menedžmenta. Pri tem mora obvladovati dejavnike, kot so: kakovost proizvoda/storitev, kakovost menedžmenta, skrb za zaposlene, inovativnost, investicijska privlačnost, finančna stabilnost, odgovornost do destinacije, spretnost tržnega komuniciranja.

Hotelsko podjetje si z dobrim mnenjem déležnikov zagotavlja konkurenčno prednost in s tem ugodno tržno pozicijo. Ugled podjetja se nadalje kaže na pozitivnih ekonomskih učinkih podjetja. Z ugledom si zagotavlja maksimiranje prihodkov neposredno (več gostov, daljša doba bivanja, večja poraba) in posredno (kakovostni kader, investicijska privlačnost, oskrba s sredstvi ob ugodnejših pogojih). Poleg ugodnih ekonomskih učinkov pa daje širok in dolgotrajen ugled hotelskemu podjetju tudi t.i. funkcijo "družbenega zavetišča" (Grönroos, 1990; Jones, 2000), nekakšno "zalogo" dobrega mnenja, ki podjetju omogoča, da se izogne negativni presoji javnosti celo v primeru, ko zaide v krizni položaj.

Predstavljena dinamika vzajemnega vplivanja ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije zahteva nadgradnjo izhodiščnega prikaza vzajemne povezanosti med ugledom hotelskega podjetja in turistične destinacije (Sl. 5) v spiralno ponazoritev (Sl. 6).

Konusna spirala, ki se v obliki obrnjenega stožca širi in dviguje (Sl. 6) ponazarja dinamično vzajemno vplivanje ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije.

Širjenje spirale ponazarja širjenje ugleda hotelskega podjetja oziroma destinacije v javnosti, dvigovanje spirale pa naraščanje stopnje ugleda hotelskega podjetja

Sl. 6: Spiralni model soodvisnosti ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije.

Fig. 6: Spiral model of interdependence between hotel's reputation and tourist destiantion's reputation.

oziroma destinacije skozi čas. Širjenje in naraščanje ugleda v javnosti določata število ljudi, ki imajo v danem trenutku ugodno mnenje o hotelskem podjetju oziroma turistični destinaciji, ter stopnja ovrednotenja ugodnega mnenja o hotelskem podjetju oziroma turistični destinaciji.

Iz spiralnega modela soodvisnosti ugleda hotela in destinacije izhaja, da se z vsakim prispevkom hotelskega menedžmenta k ugledu destinacije, izboljšujejo izhodišča za nadaljnje obvladovanje ugleda hotela. S poslovnimi potezami, ki so obzirne do družbenega in naravnega okolja v turistični destinaciji, si hotelski menedžment omogoča dvigovanje in širjenje spirale ugleda skozi čas. Čim dlje se ugled vzpostavlja in neguje, tem širši in večji je in tem težje ga je omajati.

SKLEP

Hotel je člen v verigi multidisciplinarnega pojava turizma, zato se mora hotelski menedžment zavedati vpetosti hotela v turistično destinacijo in s tem vseh vplivov ugleda podjetja na destinacijo. Hotelsko podjetje si mora v skrbi za dolgoročni razvoj in obstoj prizadevati za dobre odnose in sorazvoj s turistično destinacijo.

Z razpravo o dejavnikih ugleda hotelskega podjetja in njihovem vplivu na turistično destinacijo dajemo prispevek k temu relativno mlademu področju preučevanja. Z empirično raziskavo, ki smo jo izvedli med hotelskimi menedžerji v Sloveniji, smo oblikovali sklop dejavnikov, ki po mnenju menedžmenta udločujoče vplivajo na ugled hotelskih podjetij v javnosti.

Med pomembnejše ugotovitve raziskave uvrščamo dobljen sklop dejavnikov ugleda hotelskih podjetij. Čeprav so izsledki raziskave omejeni s specifičnim področjem preučevanja pojava (hotelski menedžment v Sloveniji v obdobju tranzicije in repozicioniranja turistične ponudbe), lahko izpostavimo osem dejavnikov, ki jih hotelski menedžment pri ugledu podjetja neposredno obvladuje. Ti dejavniki so: kakovost proizvoda, kakovost menedžmenta, učinkovitost tržnega komuniciranja, finančna stabilnost, skrb za zaposlene, odgovornost do destinacije, inovativnost in investicijska privlačnost hotelskega podjetja.

Iz opredeljenega sklopa dejavnikov ugleda hotelskega podjetja sklepamo, da menedžment zaznava kot odločujoče tiste dejavnike, ki neposredno vplivajo na ugled pri gostih, finančni javnosti, zaposlenih in širši skupnosti. S tem se sklop dejavnikov ujema s teoretično opredelitvijo ključnih déležnikov pri oblikovanju ugleda podjetja.

Z uvrstitvijo dejavnika odgovornosti do destinacije v sklop odločujočih notranjih dejavnikov ugleda je bila potrjena izhodiščna predpostavka raziskave.

Na izsledkih empirične raziskave smo razvili hevristično razpravo o soodvisnosti hotelskega podjetja in destinacije. Pomen dejavnika odgovornosti do destinacije utemeljujemo z dejstvom, da so hotelska podjetja zaradi narave storitev, ki jih ponujajo na trgu, neposredno odvisna od svojega okolja – turistične destinacije.

Za osvetlitev odvisnosti hotelskega podjetja od turistične destinacije smo izpostavili njun vzajemni vpliv pri ustvarjanju ugleda. Predpostavili smo, da obstaja med ugledom hotelskega podjetja in destinacijo dvosmerna povezava, ki se kaže kot dinamična interakcijska povezanost ugleda hotelskega podjetja in turistične destinacije. Medtem ko ugled hotelskega podjetja sooblikuje ugled destinacije (konstruktivni učinek ugleda), se ugled turistične destinacije istočasno zrcali v ugledu hotelskega podjetja (reflektivni učinek ugleda). Hotelski menedžment tako v skrbi za ugled podjetja vpliva tudi na ugled destinacije, s tem pa si izboljšuje izhodišča za nadaljnje upravljanje.

S spiralnim modelom, ki ponazarja soodvisnost hotelskega podjetja in turistične destinacije, smo opozorili, da si lahko hotelsko podjetje ob upoštevanju dejavnika odgovornosti do destinacije skozi čas širi in dviguje svoj ugled.

Razprava na ta način prispeva k teoretičnemu preučevanju ugleda podjetij, pri čemer izpostavlja specifiko hotelskih podjetij, istočasno pa ponuja aplikativne izsledke za hotelski menedžment. Ta bi moral v skrbi za dolgoročni obstoj in razvoj hotelskega podjetja zavestno obvladovati njegov ugled skozi izpostavljene dejavnike, pri tem pa se zavedati še sovplivanja ugleda hotela in njegovega okolja – turistične destinacije.

HOTEL REPUTATION ATTRIBUTES AND THEIR IMPACT ON TOURIST DESTINATION

Aleksandra BREZOVEC

Turistica – College of Tourism, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: sasa.brezovec@turistica.si

SUMMARY

During the last decade, the corporate reputation has attracted the attention of management and organisation researchers. This paper discusses company' reputation attributes and contributes to this relatively young field of research by focusing on defining reputation attributes of hotel companies.

The specifics of hotel company lies in the fact that they very much depend on their environment – tourist destination. Namely, they are part of destination's integral tourism product and its tourism infrastructure. The structure of hotel's guests, the type and range of services offered, and even hotel's existence, are often determined by the characteristics of the destination itself. Due to this dependence, the hotel management needs to balance the interests of the hotel to those of the destination. Based on this premise, a hypothesis is made that the responsibility to destination is one of the hotels' reputation attributes.

The empirical research, carried out among hotel managers in Portorož (pilot study) and in other tourist destinations in Slovenia, produced a set of attributes that influence hotel's reputation. Eight attributes identified by hotel managers as important for hotel reputation include the quality of services, quality of management, marketing communication effectiveness, financial stability of the hotel company, care for the employees, responsibility to destination, innovativeness, and the investment attractiveness of hotel company. The inclusion of responsibility towards the destination confirmed the research hypothesis. The research results are limited with the specifics of the environment in which hotel managers in Slovenia operate (e.g. transition to market economy and repositioning of tourist product) and should be tested in other environments as well.

On the basis of the results obtained by the research, a heuristic debate on the relations between hotel's reputation and destination's reputation has been developed. The presumption was that there is a two-way relation, demonstrated as a dynamic interdependence exists between hotel's reputation and the reputation of tourist destination. A spiral model has been developed to illustrate this interdependence.

Key words: hotel, management, reputation, tourist destination, interdependence

LITERATURA

Albert, S., Whetten, D. (1985): Organizational Identity. V: Cummings, L., Staw, B. (eds.): Research in Organizational Behavior. Greenwic, JAI Press, 263-296.

Bitner, M. J. (1995): Building Service Relationships: It's All About Promises. Journal of Academy of Marketing Science, Vol. 23, No 4. New York, 246-251.

Brezovec, A. (1998): Upravljanje z ugledom hotelskih podjetij. Magistrsko delo. Ljubljana, FDV, Univerza v Ljubljani.

Bromley, D. (1993): Reputation, Image and Impression Management. Chichester, John Wiley and Sons.

Caruana, A., Chircop, S. (2000): Measuring Corporate Reputation: A Case Example. Corporate Reputation Review, Vol. 3, No. 1. London, 43-57.

Catlett, C., Olson, N. (1968): Accounting for Goodwill. New York, AICPA.

Davis, J. (1990): Five proposition for social responsibility. V: Hoffman, M. (ed.): Business Ethics – Reading and Cases in Corporate Morality. New York, McGraw-Hill.

Dowling, G. R. (1994): Corporate Reputations: Strategies for Developing the Corporate Brand. London, Kogan Page.

Fombrun, C. (1996): Reputation. Boston, Harvard Business School Press.

Frost, A. R., Cooke, C. (1999): Brand v reputation: managing an intangible asset. The Journal of Brand Management, Vol.7, No.2. London, 81-87.

Gartner, W. C. (1996): Tourism Development: Principle, Processes, and Policies. New York, Van Nostrand Reinhold.

Gerken, G. (1994): Addio al marketing. Torino, ISEDI, UTEF Libreria.

Gregorič, M. (1997): Najuglednejša evropska podjetja v letu 1996. Marketing Magazin, januar. Ljubljana, 22-23. **Gruban, B., Verčič, D. & F. Zavrl (1997):** Pristop k odnosom z javnostmi. Ljubljana, Pristop.

Grőnroos, C. (1990): Service Management and Marketing. Managing the Moments of Truth in Service Competition. Lanham, Lexington Books.

Han, C. M. (1989): Country image: halo or summary construct? Journal of Marketing Research, 26. Chicago, 222-229.

Jančič, Z. (1996): Celostni marketing. Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.

Jančič, Z. (1998): Nevidna povezava ugleda države in podjetij. Teorija in praksa, 35, 6. Ljubljana, 1028-1041. Jones, G. H. (2000): Reputation as Reservoir: Buffering Against Loss in Times of Economic Crisis. Corporate Reputation Review, Vol. 3, No 1. London, 21-29.

Kennedy, S. (1977): Nurturing Corporate Images. European Journal of Marketing, 11, 3. Bradford, 120-164.

Kline, M., Močnik, U. (1996): Kakšen je ugled slovenskih podjetij? Kapital, maj. Ljubljana, 14-15.

Medlik, S. (1994): The Business of Hotels. Oxford, Butterworth/Heinemann.

Mihalič, T. (1997): Turistična podjetja: Poslovanje in ekonomika turističnih agencij in gostinskih podjetij. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.

Perić, J. (1998): Goodwill – dio kvalitete hrvatskih hotela. V: Hotelska kuća. Rijeka, Sveučilište u Rijeci, Hotelijerski fakultet Opatija, 815-822.

Podnar, K. (2000): Korporativna identiteta, imidž in ugled. V: Javnost – The Public. Vregov zbornik, Vol. VII. Ljubljana, 173-181.

SSKJ (1994): Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana.

Van Riel, C. B. M. (1995): Principles of Corporate Communication. London, Prentice Hall.

review UDK 658.3:796.5

prejeto: 2002-04-30

VLOGA ČLOVEŠKIH VIROV V SPREMENLJIVIH RAZMERAH POTOVALNE INDUSTRIJE

Janja JERMAN
Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29
e-mail: Janja.jerman@turistica.si

IZVLEČEK

V prispevku smo proučevali vlogo človeških virov v slovenskih potovalnih agencijah. Rezultati ankete med naključno izbranimi 47 potovalnimi agencijami so pokazali, da je za napredek in razvoj potovalne industrije nujno potrebno investirati v izboljševanje znanja in razvijanje sposobnosti zaposlenih. Številne ugotovljene korelacije med motivi za angažiran pristop k delu izpostavljajo varnost zaposlitve ter priznanje pomembnosti posameznikove vloge v procesu dela. Analiza odgovorov sodelujočih potrjuje, da timsko delo še ni uveljavljeno.

Ključne besede: potovalne agencije, vloga človeka, znanje, motivacija, timsko delo

RUOLO DELLE RISORSE UMANE NELLE MUTEVOLI CONDIZIONI DELL'INDUSTRIA DEI VIAGGI TURISTICI

SINTESI

Il contributo esamina il ruolo delle risorse umane nelle agenzie di viaggio slovene. I risultati del sondaggio effettuato tra 47 agenzie scelte a caso indicano che per sviluppare l'industria dei viaggi turistici è necessario investire nella formazione e nell'aggiornamento del personale. Numerosi sono i fattori correlati allo zelo sul posto di lavoro, in particolare la sicurezza dell'impiego ed i riconoscimenti per l'impegno individuale profuso. L'analisi delle risposte conferma che il lavoro d'équipe non è ancora affermato.

Parole chiave: agenzie di viaggio, ruolo dell'individuo, il sapere, la motivazione, il lavoro d'équipe

UVOD

Številni priznani avtorji človeškim virom v delovnem procesu pripisujejo pomembno vlogo. Razmišljanja o konceptu ravnanja s človeškimi viri ne more zaobiti tako teoretična kot tudi aplikativno naravnana literatura. Razloge za to vidimo predvsem v njegovem trdno postavljenem izhodišču. "Trajne konkurenčne prednosti izvirajo iz internih virov podjetja samega. Da bi le-ti mogli zagotavljati trajnost prednosti, jih morajo odlikovati naslednje štiri lastnosti: viri morajo dodajati vrednost, biti morajo unikatni ali redki, biti morajo takšni, da jih konkurenca težko posnema in biti morajo ne-nadomestljivi. Vedno bolj postaja znano, da kapital človeških virov lahko ustrezno zadosti zahtevam postavljenih kriterijev" (Storey, 1992).

Predstavljeno izhodišče nas postavi na začetek poglavja ravnanja s človeškimi viri. Sprašujemo se, kaj pomeni (učinkovito) ravnanje s človeškimi viri. V nadaljevanju se sprašujemo, katere so tiste aktivnosti, ki nam bodo, povezane s poslovno strategijo podjetja, prinašale poslovne uspehe. In ponovno se v želji po odgovoru obračamo k Storeyju, ki v svoji definiciji ravnanja s človeškimi viri pravi, da "ravnanje s človeškimi viri je poseben pristop k upravljanju zaposlovanja, ki skuša doseči konkurenčne prednosti s pomočjo strateškega razvoja visoko predane in sposobne delovne sile, uporabljajoč enoten seznam kulturnih, strukturalnih in personalnih tehnik" (Storey, 1992).

Aktivnosti na področju ravnanja s človeškimi viri so številne, vendar se vsebinsko nanašajo predvsem na naslednje štiri ključne elemente: selekcija, ocenjevanje uspešnosti, nagrajevanje in razvoj (Storey, 1989). V prispevku bomo zajeli nekatere aktivnosti (izobraževanje, motivacija, timsko delo), za katere menimo, da bistveno vplivajo na uspešnost posameznika v procesu dodajanja vrednosti.

Delovne naloge postajajo vse bolj kompleksne. Zato je pomembno, da so zaposleni dobro izobraženi. Poleg tega je pomembno, da zaposleni pri svojem delu sodelujejo in se povezujejo v "simpatične" načine dela. Način timskega oz. projektnega dela naj bi omogočal, da je posameznik sprejet kot spoštovan in enakovreden član, ki lahko sproščeno izrazi svoj celoten potencial in "da od sebe da" kar največ. V prispevku se pretežno ukvarjamo z omenjenimi vprašanji.

NEKATERE DEFINICIJE POJMA ČLOVEŠKI VIRI

Tradicionalna ekonomska misel navaja znani pojem "delovna sila" kot enega izmed štirih proizvodnih faktorjev: zemlja, delovna sredstva (stroji in oprema), predmeti dela (surovine, material, polizdelki) in delovna sila. Drucker (1993) navaja, da vstopamo v družbo znanja, kjer osnovni viri ne bodo več kapital, naravni viri in delovna sila, temveč znanje in kjer bodo nosilci znanja

odigrali ključno vlogo. Iz tega spoznanja, v novejšem času, lahko med proizvodne tvorce prištevamo še znanje, informacije ipd.

Nekateri splošnoorganizacijski misleci, ki so v teku 20. stoletja vse bolj prepoznavali pomen človeškega faktorja v proizvodnji nove, dodane vrednosti, so v teku 80. in 90. let začeli človeški faktor obravnavati drugače in ne več zgolj kot delovno silo (proizvodni faktor). Zaposlene, ki v procesu dela izdelkom ali storitvam dodajajo vrednost, so začeli obravnavati pod novim pojmom "človeški viri" (Cascio, 1991; Gomez-Meija et al., 1995). Človek v podjetju ni le nosilec delovne sile (brez pravic), ampak človek, ki tudi po sklenitvi delovnega razmerja v celoti obdrži vso svojo kompleksno naravo, vključno s svojim osebnim dostojanstvom in vsemi pravicami in dolžnostmi, ki mu po današnjih pojmovanjih in družbenih normah pripadajo.

V strokovni literaturi in praksi se za označevanje človeka oz. ljudi v podjetju uporablja tudi izraz "kader oz. kadri", v pomenih: stalni sestav (okvir, ogrodje), osnovni sestav načrtno šolanih stalnih, kvalificiranih vodilnih delavcev oz. strokovni, politični kadri (Verbinc, 1991, 322).

Izraz kadri pri nas uporabljajo predvsem strokovnjaki specialisti za planiranje kadrovskega sestava organizacij in poslovnih sistemov. Pri tem velja izpostaviti, da se termin kadri ne nanaša na vse ljudi v podjetju, ampak se praviloma nanaša le na organizacijsko-strateško pomembne ljudi; to so vodilni in vodstveni delavci ter strokovnjaki. "Navadni delavci" v pojem niso vključeni (Lipovec, 1987).

Prehod od pojma "delovna sila" in uporaba novega pojma "človeški viri" kažeta na nov in bolj human pogled na človeka v podjetju. Človeka v vlogi "človeškega vira" ne moremo enostavno obravnavati zgolj kot objekt (proizvodni faktor, izenačen s strojem, predmeti, ekonomijo in podobno). Semantika pojma "človeški vir" nas napeljuje na to, da človeku, ki je edini ustvarjalec nove, dodane vrednosti, vsekakor priznamo ustvarjalno vrednost in ga obravnavamo in pojmujemo kot k subjekt, ki je oseba in osebnost z vsem človeškim dostojanstvom ter zatorej vreden spoštovanja.

V zadnjem času pa se uporablja tudi povsem nov pojem "človeški potenciali" Verbinc (1991, 562) besedo "potencial oz. potencialen" razlaga: sila ali možnost, obstoječa v skriti obliki (primer: "vojni potencial"), potencialen: mogoč, možnosten, izražajoč (z)možnost ali obstoječ v možnosti (ne realno), učinkujoč v določenih razmerah, skrit, še neuresničen.

Pojem "človeški potenciali" ni v široki rabi. Povzema misel, na katero opozarja že Marx (Kapital, 1867, 1961), ko razlaga človeško delo oziroma proces dela. Pravi, da v človeku delavcu "spijo potencialne sile", ki jih vključi v proces dela s tem, ko si vnaprej "zamisli želeni rezultat dela". Gre za vključevanje človekove zamisli in namena, temu človek podredi "svoje ude in smotrno voljo", ki se kaže kot "pozornost".

V nadaljevanju smo raziskovanje usmerili prav na pojem "človeških potencialov". Ti lahko, če hočejo, rešijo vse probleme, tudi v spremenljivih razmerah vse bolj naraščajoče potovalne dejavnosti.

STRATEGIJA RAVNANJA S ČLOVEŠKIMI VIRI IN POSLOVNA STRATEGIJA

Strategije ravnanja s človeškimi viri so utemeljene in smiselne takrat, ko so povezane s poslovno strategijo. Povezava omogoča, da zaposleni in aktivnosti, povezane z njimi, prispevajo k večji uspešnosti podjetja. Podjetja, ki želijo ostati konkurenčna, morajo ustvarjati visoko dodano vrednost. Archer (Jafari, 2000) definira dodano vrednost kot razliko med vrednostjo poslovnih učinkov (storitev ali izdelkov) in nabavno vrednostjo vložkov. V osnovi je dodana vrednost mera tiste vrednosti, ki je dodana vhodnim vložkom v procesu njihovega preoblikovanja v končne izdelke oz. storitve. Za vrednost končnih izdelkov se običajno navaja prodajna cena, medtem ko vrednost vložkov izenačujemo z njihovo nabavno ceno.

Poznamo dva osnovna pristopa povezave poslovne strategije in strategije RSČV (Zupan, 1999). Prvi pristop izhaja iz prepričanja, da mora biti strategija RSČV podrejena poslovni strategiji; z aktivnostmi RSČV moramo zagotavljati ustrezno podporo poslovni strategiji, zato mora funkcija managementa človeških virov zagotavljati pridobivanje ustreznih (potrebnih) človeških virov in njihovo učinkovito uporabo. V tem smislu govorimo predvsem o štirih načinih povezave ravnanja s človeškimi viri s poslovno strategijo podjetja: uporaba planiranja, skladna politika zaposlovanja, pogosto podprta z značilno filozofijo razvoja organizacije, skladnost aktivnosti RSČV s poslovno strategijo in obravnavanje zaposlenih kot strateškega vira za pridobivanje konkurenčne prednosti.

Florjančič (1994) opisuje kadrovsko funkcijo kot tisto, ki pomaga vodenju, in sicer na način, da proučuje kadrovske procese, ki so vezani na profesionalno-tehnično delo organizacije, in s profesionalno obdelavo delovno-tehničnih kadrovskih procesov: s selekcijo, planiranjem kadrov, sprejemom, razporedom, premeščanjem, izobraževanjem, urejanjem delovnih razmerij in razmer za delo.

Drugi pristop pa temelji na predpostavki, da so človeški viri ključni dejavnik pri oblikovanju poslovne strategije. Zato si mora poslovna strategija prizadevati, da so človeške sposobnosti čim bolje vpete v celoto in ustrezno spodbujene oziroma motivirane za prispevanje. Zaposleni in njihove zmožnosti torej določajo, za kakšno poslovno strategijo se bo organizacija odločila. Način ravnanja s človeškimi viri pa določajo aktivnosti, ki prinašajo maksimalno uspešnost oziroma učinkovitost in se v danem trenutku pojavljajo kot uveljavljene metode uspešnih organizacij. Sodobna literatura (Pfeffer,

1998) navaja kot najboljše prakse na primer zagotavljanje varnosti zaposlitve, selektivno zaposlovanje, obsežno usposabljanje, timsko delo in decentralizirano odločanje, obsežno komuniciranje, povezovanje plač z uspešnostjo in zmanjševanje statusnih razlik.

Sodobna slovenska literatura (Florjančič, 1994) govori o kadrovskih opravilih vodij, kot so npr.: 1) razporejanje ljudi na prava delovna mesta, v skladu s sposobnostmi in znanjem, ter preverjanje učinkovitosti vsakega posameznika, 2) usposabljanje zaposlenih, 3) kontrola stroškov dela in druga. Z usklajevanjem aktivnosti RSČV dosežemo sinergijske učinke in njihovo večjo učinkovitost. Dolgoročno uspešnost podjetja je moč zagotoviti le, če znamo v podjetju zadržati najboljše sodelavce in ohranjati razvojne zmogljivosti človeških virov.

RAVNANJE S ČLOVEŠKIMI VIRI V SLOVENSKIH TURISTIČNIH PODJETJIH

Generativni problem pri poslovanju potovalnih agencij je v neustrezni notranji organiziranosti podjetij, v smislu upravljanja znanja, izkušenj in sposobnosti kot tudi načinov dela, ki bi jim ob svoji boljši dodelanosti omogočala obstanek na trgu in prinašala konkurenčne prednosti. V naši raziskavi jih je sodelovalo 47 (slovenskih), ki so v letu 1999 delovala. Njihova pomembna značilnost (nekaj manj kot 90% delež) je ta, da so majhna podjetja in zaposlujejo do 15 delavcev. S stališča ravnanja s človeškimi viri je pomembna tudi značilnost, da nobeno nima svoje kadrovske službe oz. zaposlenega kadrovskega specialista, ki bi se ukvarjal s človeškimi viri, ampak vsa odgovornost za aktivnosti na področju ravnanja s človeškimi viri leži na ramenih vodilnih delavcev.

V prispevku obravnavamo, kako razvite in učinkovite so v teh podjetjih aktivnosti na področju upravljanja z znanjem, izobraževanja, motivacije zaposlenih in njihove vključenosti v timsko delo.

Zastavili smo naslednje delovne hipoteze:

H1: Zaposleni v potovalnih agencijah imajo na številnih področjih pomanjkljiva znanja.

H2: Motivacija posameznika in njegova (ustvarjalnoproduktivna) vloga v podjetju sta med seboj neločljivo povezani: za njegovo uspešnost so zlasti pomembni dejavniki motivacije.

H3: V potovalnih agencijah timski način dela ni uveljavljen.

OCENA USTREZNOSTI IZOBRAZBE Z ANALIZO POTREBNIH DODATNIH ZNANJ

Ustreznost izobrazbe in zahteve delovnega mesta

Znanje je kot dejavnik managementa začelo postajati področje resnih znanstvenih raziskav in strokovnih prizadevanj. Danes se vse bolj uveljavlja trditev, da je

znanje ključ do uspešnega konkuriranja, doseganja tržne diferenciacije in donosnosti v globalni ekonomiji. Potreba po dodatnem izobraževanju je splošen fenomen informacijske družbe, zato se morajo vsi zaposleni ne glede na poklic ali stroko za uspešno opravljanje dela neprestano dodatno izobraževati.

Več kot 80% anketirancev je podalo oceno (Graf 1), da je njihova izobrazba ustrezna glede na zahteve delovnega mesta, in le 11%, da njihova izobrazba ne ustreza zahtevam delovnega mesta.

ČE PRIMERJATE SVOJO IZOBRAZBO Z ZAHTEVAMI DELOVNEGA MESTA, KAKO BI JO OCENILI?

Graf 1: Ustreznost izobrazbe. Graph 1: Education suitability.

Potrebna dodatna znanja

Anketiranci so ugotavljali, katera dodatna znanja bi najbolj potrebovali; pri številu odgovorov (v razponu od 0 do 12 dodatnih znanj) niso imeli nikakršnih omejitev in so se lahko odločali za njihove kombinacije. Skoraj polovica (48,9%) jih je obkrožila do dva odgovora, kar pomeni, da potrebujejo dodatna znanja iz dveh področij. Več kot polovica je takih ki, potrebujejo dodatna znanja na treh ali več področjih in se tako pomembno opredeljujejo glede znanja. Manj kot 10% pa je takih, ki potrebujejo dodatna znanja na več kot petih področjih.

Rezultati so pokazali (Graf 2), da bistveno izpostavljajo predvsem štiri manjkajoča oziroma pomanjkljiva znanja; na prvem mestu je znanje tujih jezikov, za katero je nekaj manj kot 40% anketirancev reklo, da bi ga pri svojem delu dodatno potrebovali; nekaj manj kot tretjina anketirancev bi dodatno potrebovala znanja še s pravnega področja; na tretje mesto se enakovredno uvrščajo dodatna znanja s področja računovodstva in financ in s področja turizma in marketinga, oboje v enakem deležu 29,8%.

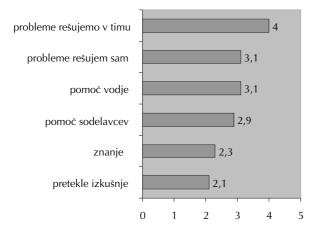
Zanimiva je primerjava med ustreznostjo izobrazbe zahtevam delovnega mesta (Graf 1) ter dodatnimi potrebnimi znanji (Graf 2): 89% anketiranih trdi, da je njihova izobrazba glede na zahteve delovnega mesta ustrezna oz. višja, v nasprotju s tem pa so številni visoki deleži (Graf 2) tistih, ki na svojem delovnem mestu oziroma za svoje delo nimajo ustreznih znanj (s področja tujih jezikov, prava, računovodstva in financ oziroma s področja strokovnih znanj turizma). Primerjava nakazuje možno neusklajenost med dejansko potrebnim znanjem in izobraževanjem oziroma izobraževalnim programom za poklice potovalne industrije. Drugi vzrok za neusklajenost med potrebnim in dejanskim znanjem bi lahko bil, v neustrezni selekciji in neizdelanih načinih zanjo. Vodilni delavci majhnih podjetij "zanemarjajo" področje selekcioniranja novozaposlenih oz. nimajo jasno izdelanih kriterijev za to. Ugotovljeno neskladje pa je lahko tudi del poslovne taktike: zaposlovanje "neustrezno" izobraženih (nižji stroški dela) in njihovo izobraževanje skozi delo v podjetju. Opozoriti velja, da gre za sorazmerno mala podjetja, kjer zaposleni opravljajo številne in kompleksne naloge, ki so v večjih podjetjih domena strokovnjakov.

Odgovori ne povedo natančno razlogov za dodatno izobraževanje, ampak samo nakazujejo, katera znanja bi bilo potrebno vključiti v formalno oziroma funkcionalno izobraževanje oziroma usposabljanje.

Graf 2: Potrebna dodatna znanja v %. Graph 2: The necessary additional knowledge in %.

Večina zaposlenih (približno 75%) se je pri svojem delu že dodatno izobraževala, kljub temu da gre za sorazmerno mlado populacijo z malo delovne dobe. S tem potrjujemo visok rang, ki so ga respondenti v primeru reševanja delovnega problema pripisovali znanju in izkušnjam (Graf 3).

Graf 3: Reakcija ob delovnem problemu – rangiranje po pomembnosti.

Graph 3: Reaction during a working problem – ranking according to its significance.

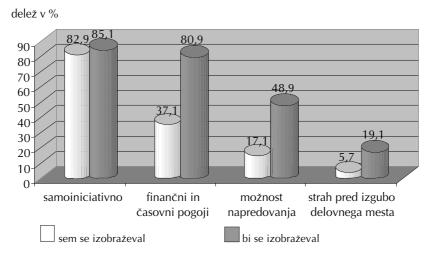
Izračunali smo korelacijske koeficiente (Pearsonov korelacijski koeficient z dvostranskim testom značilnosti pri stopnji tveganja 5%) med izmerjenimi rangi predvidenih možnih reagiranj in ugotovili, da večina korelacij statistično ni značilnih in jih tudi ne navajamo. Nastopajo pa sorazmerno visoka povezava med pripisovanjem pomembnosti hkrati preteklim izkušnjam in znanju (c=0.46), močan negativni korelacijski koeficient

med rangoma "Pomoč vodje" in "Pretekle izkušnje" (c=-0.54) ter malo šibkejši negativni, med "Pomoč vodje" in pri reševanju problemov se zanesem na svoje "Znanje" (c=-0.40).

Ugotavljamo torej visoko pripravljenost zaposlenih za dodatno izobraževanje; najraje bi se izobraževali samoiniciativno (vzroki in pogoji izobraževanja) (Graf 4), če bi jim to organizacije finančno in časovno omogočile ali pa ponudile možnost napredovanja. Vendar pa vidimo, da podjetja nimajo prevelikega "posluha" za tovrstno podporo, saj večina tistih, ki so se že dodatno izobraževali, navaja, da so se izobraževali iz lastnih sredstev in med svojim prostim časom (Graf 4).

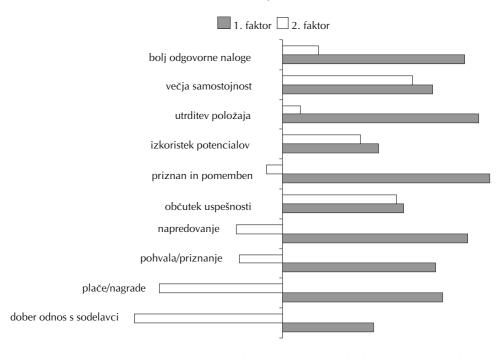
MOTIVACIJA ZAPOSLENIH V SLOVENSKIH POTOVALNIH AGENCIJAH

Motivacija in vloga posameznika v podjetju sta močno povezani. Ugotovili smo številne in močne povezave med elementi (in kombinacijo teh elementov) motivacije, npr. med "V podjetju sem priznan in pomemben član" in "Dodelili mi bodo bolj odgovorne naloge" oziroma "Utrdil si bom svoj položaj". Faktorska analiza je v nadaljevanju samo še potrdila močne zveze, kjer so najizrazitejše tiste variable, pri katerih smo že ugotovili visoko medsebojno korelacijo. Stopnja angažiranosti posameznika je močno odvisna od tega, kako je posameznik sprejet in priznan kot član delovnega okolja; njegova aktivnost se prav tako veže na utrjevanje lastnega položaja v podjetju ter sprejemanje bolj odgovornih nalog, ki pa že nakazujejo tudi na področje napredovanja in z njim povezane boljše finančne osnove (Graf 5).

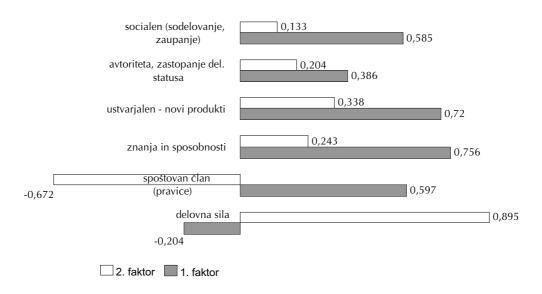
Graf 4: Vzroki in pogoji izobraževanja. Graph 4: Causes and conditions of education.

ELEMENTI MOTIVACIJE - FAKTORSKA ANALIZA

Graf 5: Korelacije faktorjev z vhodnimi spremenljivkami. Graph 5: Factor correlations with entry variables.

DOŽIVLJANJE LASTNE VLOGE - FAKTORSKA ANALIZA

Graf 6: Korelacija faktorjev z vhodnimi spremenljivkami. Graph 6. Factor correlation with entry variables.

Na podlagi rezultatov analize ugotavljamo, da bi podjetja za učinkovito "izrabo" človeškega potenciala morala z izbiro določenih aktivnosti zagotavljati zaposlenim ustrezen socialno priznan in spoštovan položaj ne glede na to, na katerem delovnem mestu in kateri hierarhični stopnji zaposleni dejansko dela in se vključuje v proces. Podjetja bi morala svojim zaposlenim zagotavljati določeno varnost zaposlitve (glede na re-

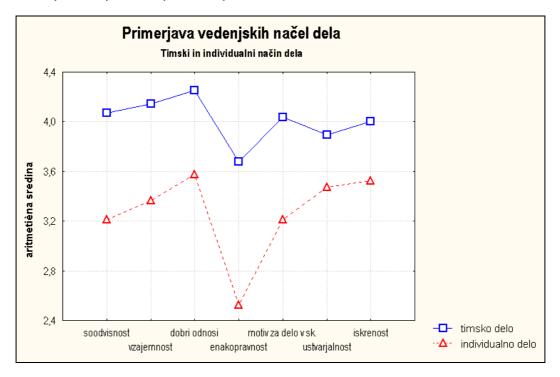
lativno visoko poudarjen kriterij "Utrditev položaja v podjetju)" in prav tako ustrezne sisteme napredovanja. V zvezi s sta je poudarjena prevzemanje bolj odgovornih nalog in usklajena politika nagrajevanja.

V ospredje smo postavili delovno vlogo zaposlenega (Graf 6), ki je, popolnoma razumljivo, vezana na njegova znanja in sposobnosti. To potrjuje tudi visoka korelacija med ustvarjalno-produktivno vlogo posameznika in njegovim znanjem ter sposobnostmi. Izpostavljena sta tudi učinkovito upravljanje in izkoriščanje le-tega, predvsem v smislu povezovanja in iskanja ustreznih načinov in oblik dela, ki bi omogočali sinergijsko zlitje človeških znanj, sposobnosti in izkušenj. Vendar pa intelektualni kapital ne bi smel delovati v smislu ločevanja in povzročanja razdalje med

zaposlenimi, pač pa vidimo učinkovito upravljanje znanja v smislu njegovega prenašanja ter uporabe in iskanja načinov, ki bi to omogočali (npr. timsko delo).

TIMSKI OZIROMA INDIVIDUALNI NAČIN DELA TER PRIMERJAVA VEDENJSKIH NAČEL

Raziskava je pokazala bistvena odstopanja pri primerjavi vedenjskih načel dela, glede na to v kakšnem načinu dela posameznik uresničuje svoje delovne cilje (graf 7). Generalno gledano lahko trdimo, da so rezultati timskega načina dela mnogo ugodnejši pri vseh odvisnih variablah. Nasprotno s tem, individualno delo v vseh sedmih spremenljivkah pokaže bistveno nižje vrednosti.

Graf 7: Primerjava vedenjskih načel dela – glede na način sodelovanja. Graph 7: Comparison of behavioural work principles in view of the manner of cooperation.

Anketiranci, ki so opredelili svoje delo oziroma način dela kot individualni način, v povprečju izražajo svoja stališča pri vseh variablah na skali v razponu od vrednosti 2,5 do 3,6. V nasprotju z njimi, pa so anketiranci, ki so vključeni v timsko sodelovanje, izražali stališča mnogo višje vrednosti, in sicer na med 3,7 in 4,3. Zanimivo je ob tem dejstvo, da je amplituda odklonov mnogo bolj umirjena pri stališčih anketirancev, ki delajo timsko, kot pri anketirancih, ki delajo individualno, in za katere velja, da je amplituda v njihovih stališčih mnogo večja.

Na vprašanje, ali velja, da so člani pri delu med-

sebojno odvisni in se dopolnjujejo, so bili odgovori pri anketirancih, ki delajo individualno, sicer rahlo nadpovprečni, saj so na skali od 1 do 5 dosegli vrednost 3,2. Iz tega bi lahko sklepali, da smo obravnavali populacijo, ki sorazmerno dobro sodeluje in katere člani se počutijo medsebojno odvisni. Na isto vprašanje so anketiranci, ki delajo v timu, izrazili mnogo višjo delovno interakcijo. Na skali od 1 do 5 so se vrednosti njihovih stališč povzpele kar na 4,1. Rekli bi lahko celo, da sta medsebojna identificirana soodvisnost in zavedanje o nujnosti dopolnjujočega se odnosa, izjemno visoka.

ZAKLJUČEK

Kapital človeških virov je dimenzija, ki zahteva novo obravnavo. Koncept ravnanja s človeškimi viri in predvsem prakse ravnanja z njimi dajejo odgovor na to novo obravnavo. Uspešnost je odvisna od številnih elementov, ki pa jih lahko uspešno povzameta dva kriterija: poznavanje lastnega podjetja in poznavanje okolja – konkurence.

Sodobni čas postavlja v ospredje človeka, kot nosilca konkurenčne prednosti in pomembnega (če že ne edinega) tvorca dodane vrednosti. Hkrati pa se postavlja vprašanje poznavanja in priznavanja njegove vrednosti. Vzporedno s tem se odpira aktualno vprašanje na mikro ravni podjetij in aktivnosti, ki tečejo z namenom, da bi bilo ravnanje s človeškimi viri kar najbolj učinkovito in uspešno; aktivnosti, kot so zaposlovanje, selekcija izobraževanje in usposabljanje, nagrajevanje in motivacija, razvoj zaposlenih, timsko delo in druge, danes postajajo dolgoročno strateško usmerjene. Podjetja poskušajo z vpeljavo nekaterih novih in posodobitvijo starih aktivnosti ter ustrezno povezavo med njimi ustvarjati razmere za nastajanje večje dodane vrednosti oz. zmanjševanje stroškov dela (npr. poostrena merila selekcije, boli fleksibilni načini zaposlovanja, uporaba zunanjih agencij pri zaposlovanju, novi načini nagrajevanja, aktivno spremljanje zaposlenih, vključevanje zaposlenih v delovne time itd.). V prispevku smo zajeli le nekatere od naštetih aktivnosti (izobraževanje, motivacija, timsko delo), za katere menimo, da bistveno vplivajo na uspešnost posameznika v procesu dodajanja vrednosti.

Prvo hipotezo (H1), da imajo zaposleni pomanjkljiva znanja, lahko na podlagi analize z veliko gotovostjo potrdimo. Rezultati kažejo, da več kot polovica anketiranih potrebuje dodatna znanja na treh ali več različnih področjih. Najbolj pomanjkljiva so znanja tujih jezikov, znanja s področja prava, računovodstva in financ, marketinga ter znanja s področja turizma. Vzroki za pomanjkljiva znanja lahko izvirajo iz neusklajenosti izobraževanja in potreb turističnega gospodarstva. Naslednji možen vzrok lahko izhaja iz velikosti podjetij. Opozoriti velja, da gre v anketi za sorazmerno majhna podjetja, kjer zaposleni opravljajo širok spekter nalog, ki so v večjih podjetjih domena številnih strokovnjakov. Možen vzrok lahko pripišemo tudi starosti zaposlenih, ki so relativno mladi in še neizkušeni.

Z gotovostjo lahko potrdimo tudi hipotezo (H2), da sta motivacija posameznika in njegova ustvarjalo-produktivna vloga neločljivo povezani. V analizi smo ugotovili številne in močne povezave med elementi motivacije. Motivacija posameznika je močno odvisna od tega, kako je posameznik sprejet in priznan kot član delovnega okolja. Prav tako je motivacija močno povezana z utrjevanjem položaja posameznika v podjetju ter sprejemanjem bolj odgovornih nalog, to pa že nakazuje področje napredovanja posameznika v podjetju. V zvezi z učinkovito "izrabo" človeškega potenciala bodo podjetja v prihodnosti morala zagotavljati zaposlenim ustrezen socialno priznan in spoštovan položaj, določeno varnost zaposlitve kot tudi ustrezne sisteme napredovanja.

Raziskava je populacijo anketirancev razdelila v dve skupini, in sicer skupino, kjer prevladuje timski način dela, kamor se jih je uvrstilo 19, in skupino 28, kjer še vedno prevladuje individualni način dela. Rezultati timskega načina dela so mnogo ugodnejši pri vseh odvisnih variablah. Delitev je pokazala sorazmerno visok odstotek timsko usmerjenih, vendar ugotavljamo, da timski način dela še ni uveljavljen v zadostni meri, in tako potrjujemo tudi zadnjo hipotezo (H3).

Iz ugotovitev izhaja, da bodo podjetja v prihodnosti še bolj intenzivno uvajala aktivnosti izobraževanja, motivacije in timskega dela v poslovni proces. Raziskava je pokazala, da bi se respondenti radi dodatno izobraževali, vendar pa bi jim morale njihove delovne organizacije ponuditi ustrezno finančno, časovno in moralno podporo. Zato bi kazalo vpeljati aktivnosti za vodilne delavce z namenom, da se seznanijo s strateškokadrovskimi zahtevami v prihodnosti. Način dela v potovalnih agencijah se nagiba k individualnemu, zato bi bilo potrebno uvajati v delovna okolja timski in projektni pristop k delu, ki v globalnem času postaja vse bolj kompleksno, zahtevno in vse težje obvladljivo.

V prihodnje bo potrebno poiskati enotne kriterije za merjenje učinkovitosti in uspešnosti teh aktivnosti, na podlagi katerih se bodo podjetja lahko med seboj primerjala. Takšne primerjave oz. izkušnje bodo omogočale boljši pregled učinkovitosti posameznih aktivnosti (analiza stroškov in koristi) in tako zagotavljale trdno osnovo za nadaljnje boljše ravnanje z ljudmi pri delu.

THE ROLE OF HUMAN RESOURCES IN THE CHANGING CONDITIONS OF THE TRAVEL INDUSTRY

Janja JERMAN

Turistica – College of Tourism, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: janja.jerman@turistica.si

SUMMARY

The role of human resources in the changing business conditions is coming to the foreground (also) in the sphere of the tourist industry. In modern times, man is a bearer of competitive priority and a significant (if not the only) creator of added value.

What does this mean for the transition from the concept of "workforce" to the concept of "human resources"? The new human resources concept derives from the belief that the only reasonable and acceptable thing in a firm is to consider "human resources" all those who work in a given firm or collaborate with it. The concept therefore does not relinquish even a single people's creative capacity and in this sense deals equally with managers, experts as well as all other "workers". In economy, modern times demand people with knowledge (which are increasingly just all of us), irrespective of their organisational position or work post.

The human resources concept qualitatively brings different logics and conceptual complexities, as well as true potentials (possibilities and opportunities) with them. The concept looks at man as at a subject worthy of respect and "equipped" with many knowledges, except that he/she must be provided with the necessary conditions for the development of his/her potentials (which he/she includes into the working process in a manner that is appealing to him/her) and his/her personality.

Human resources are becoming strategically important, while handling with them is turning into a strategic activity. This is why the research was aimed at the study of education, motivation and teamwork. In all research areas we concluded that improvements are possible and necessary at the same time, in order for the tourist firms to be able to add a greater value to their services in the years to come.

Key words: travel agencies, human role, knowledge, motivation, teamwork

LITERATURA

Anthony, W.P., Perrewe, P.L., & K. M. Kacmar (1993): Strategic Human Resource Management. London, The Dryden Press.

Bošković, D. (1999): Modeli odločanja v storitvenih dejavnostih. Organizacija, 2. Kranj, Moderna organizacija.

Cascio, W. F. (1991): Costing Human Resources – The Financial Imact of Behavior in Organizations. Boston, Pws-Kent Publ.

Davies, C. (1999): Sodobna strategija človeških virov za vodenje in razvijanje timov. 2. Konferenca – Ravnaje z ljudmi pri delu. Ljubljana, Gospodarski vestnik.

Drucker, P. (1993): Post-Capitalist Society. Oxford, Harper Business.

Drucker, P. (1999): Management Challenges for 21 st Century. Oxford, Butterworth Heineman.

Dyer, L., Holder, G. W. (1988): Human Resource Management – Evolving Roles and Responsibilities. Washington, The Bureau of National Affairs.

Florjančič, J. (1992): Kadrovska funkcija-management. Kranj, Moderna organizacija.

Florjančič, J. (ed.) (1994): Globalni in kadrovski management. Kranj, Moderna organizacija.

Florjančič, J., Jesenko, J. (1997): Management v turizmu. Kranj, Moderna organizacija.

Florjančič, J., Jesenko, J. & M. Benčič (1998): Management v turizmu, 2. Kranj, Moderna organizacija.

Florjančič, J., Vukovič, G. (1998): Kadrovska funkcija – management. Kranj, Moderna organizacija.

Gomez – Mejia, L. R, Balkin, D. B., & R. L. Cardy, (1995): Managing Human Resources. London, Prentice Hall.

Gorišek, K. (1998): Transformacija podjetja in revitalizacija človeških zmožnosti. 1. Slovenska konferenca, Ravnanje z ljudmi pri delu. Ljubljana, Gospodarski vestnik

Gorišek, K. (1998): Zakaj potrebujemo strategijo človeških virov. Organizacija, 7. Kranj, Moderna organizacija. Kavar, A. (1995): Kakovost delovnega življenja. Ljubljana, VŠSD.

Khan, M., Olsen, M. & T. Var (1993): VNR'S Encyclopedia of Hospitality and Tourism. Van Nostrand Reinhold Library of Congress Catalog Number 92 – 40238. s. l.

Jafari, J. (2000): Encyclopedia of Tourism. London, Routledge.

Lipovec, F. (1987): Razvita teorija organizacije. Maribor, Obzorja.

Miglič, G. (1999): Pristop k ugotavljanju potreb po usposabljanju. Organizacija, 7. Kranj, Moderna organizacija.

Milkovich, G.T., Boudreau, J. W. (1997): Human Resource Management. Irwin, Burr Ridge.

Možina, S., Tavčar, M. & A. N. Kneževič (1998): Poslovno komuniciranje. Maribor, Obzorja.

Ovsenik, M. (1993): Struktura v organizaciji – strategija. Skripta program TEMPUS. Ljubljana, VŠSD.

Ovsenik, M., Ambrož, M. (1999): Neprofitni avtopoietični sistemi. Škofja Loka, Inštitut za samorazvoj.

Ovsenik, J., Ovsenik, M. (2000): Razmerijsko re-interpretiranje managementa za 2000: Algoritem (človeško-akcijske) refleksivnosti. Zbornik posvetovanja. Kranj, Moderna organizacija.

Ovsenik, J., Ovsenik, M. (1999): Problemi sodobne organizacije skozi dve interpretaciji. V: Kovač, J. (ed.): Sodobne oblike in pristopi pri organizaciji podjetij in drugih organizacij. Kranj, Moderna organizacija.

Pfeffer, J. (1998): The Human Equation, Building Profits by Putting People First. Boston, Harvard Business School Press.

Porter, M. (1985): Competitive Advantage. New York, Free Press.

Riley, M. (1996): Human Resource Management in the Hospitality & Tourism Industry. The Bath Press.

Schein, E. H. (1992): Organizational Culture and Leadership. San Francisco, Jossey-Bass Publishers.

Treven, S. (1998): Povezovanje strategije človeških virov z globalno strategijo podjetja. 1. Slovenska konferenca Ravnanje z ljudmi pri delu. Ljubljana, Gospodarski vestnik.

Verbinc, F. (1991): Slovar tujk. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Vila, A. (1999): Procesni pogled na organizacijo – nova organizacijska revolucija. V: Kovač, J. (ed.): Sodobne oblike in pristopi pri organiziranju podjetij in drugih organizacij. Kranj, Moderna organizacija.

Storey, J. (1989): New Perspectives on Human Resource Management. London, Routledge.

Storey, J. (1992): Developments in the Management of Human Resources. Oxford, Blackdwell Publishers.

Zupan, N. (1999): Strateška povezava med kadrovsko funkcijo in uspešnostjo poslovanja. 2. slovenska konferenca Ravnanje z ljudmi pri delu. Ljubljana, Gospodarski vestnik.

original scientific paper prejeto: 2001-12-12

UDK 656.079(497.4):65

POVEZOVANJE POTOVALNIH AGENCIJ V SLOVENIJI. DESTINACIJSKI MANAGEMENT KOT GENERATOR RAZVOJA TURIZMA NA DESTINACIJI

Rok OVSENIK

Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: rok.ovsenik@s5.net

Jože FLORJANČIČ

Turistica - Visoka šola za turizem, SI-6320 Portorož, Obala 29 e-mail: dekanat@fov.uni-mb.si

IZVI FČFK

Novi subjekti v potovalni industriji se v zadnjem času pojavljajo kot odziv na hitre spremembe okolja, ki ga pretresa vse večja informacijska moč in vse močnejša konkurenca. Preživeti, uspeti in dosegati razvoj, pomeni biti tako organizacijsko povezan, da vmeščenost v sistem potovalnih podjetij ni več vprašanje. Moderni trendi zato težijo k povezanostim na vertikalni in horizontalni ravni. Testirali smo situacijo v slovenski potovalni industriji in ugotovili, da se le-ta zaveda nujnosti povezovanj, da pa za sedaj takih povezav še ni vzpostavila. Vse to je razlog, da želimo v naši raziskavi ugotoviti, kakšni so tisti moderni trendi in povezave, ki bi omogočili (z novim povezovanjem) tak nov način poslovanja. Zato je potrebno analizirati aktualne razmere in zgraditi nov model mreže potovalnih agencij v Sloveniji.

Ključne besede: potovalna industrija, horizontalne in vertikalne integracije, turoperatorji, posredniške agencije, servisne agencije, paketni aranžma

IL COLLEGAMENTO DELLE AGENZIE DI VIAGGIO IN SLOVENIA. IL MANAGEMENT SU DESTINAZIONE COME EVOLUZIONE DELLE METE TURISTICHE

SINTESI

Recentemente nell'industria del turismo sono comparsi nuovi temi in risposta ai rapidi cambiamenti del settore, causati dalla crescente competitività e dalle nuove tecnologie d'informazione. La sopravvivenza, il successo e lo sviluppo indicano che la compattezza dell'organizzazione è tale che l'integrazione nel sistema non costituisce più un problema, ragion per cui i nuovi orientamenti tendono all'integrazione verticale e orizzontale. In questo articolo è stata esaminata la situazione in Slovenia e i risultati dimostrano che le agenzie sono coscienti della necessità dell'integrazione, sebbene questa non sia ancora stata ottenuta. Il nostro modello per una possibile integrazione a questo livello, ideato e presentato in questo articolo, propone una potenziale soluzione ai bisogni della rete di agenzie turistiche in Slovenia.

Parole chiave: industria del turismo, integrazione orizzontale e verticale, operatore turistico, agenzie d'intercessione, agenzie di assistenza, pacchetto turistico

UVOD

Svet postaja globalna vas. Spremembe, povezane z globalizacijo, tranzicijskimi trendi in težnjo po transnacionalnem, opredeljujejo novo vlogo in položaj tako posameznih področij gospodarstva kot dejavnikov v njih – tudi turizma. Turistična podjetja delujejo po spremenjenih vzorcih, še več, pogosto govorimo o povsem novih oblikah organizacij na tem področju. Bolj kot druga industrija turizem posega v življenje naroda, v njegovo kulturo in prvinskost (identiteto), se zajeda v krajino in prenekaterikrat pomeni hud izziv za sonaravni razvoj področja (Drucker, 1999). Turizem pomeni izziv tako gospodarstvu kot socialnim vzorcem družbe.

Potreba po potovanjih (in s tem po pridobivanju denarja za plačilo organizacije potovalnih aranžmajev) je vedno večja. Vsi podatki kažejo, da turizem postaja najpomembnejša in najobsežnejša dejavnost novega stoletja. Če verjamemo predvidevanjem, bo v novem tisočletju turizem vodilna svetovna gospodarska dejavnost, ki naj bi ugodno vplivala na razvoj celotnega gospodarstva. Razvite dežele ustvarjajo s turizmom celo 70% nacionalnega dohodka. V svetu je turizem ustvaril več kot 44 mio. novih delovnih mest in postaja tudi zaposlitveno in gospodarsko eno najbolj privlačnih področij. Nov pomen potovalne dejavnosti, ne-le za državo, pač pa tudi za lokalno skupnost in človeške vire v njej, narekuje nov, spremenjen vzorec razumevanja pomena te dejavnosti za ves razviti svet. Ne govorimo več zgolj o vsaki posamični temeljni organizaciji te panoge posebej (letalski, hotelski in gostinski itd), ampak predvsem o njihovem skupnem nastopu na eni strani in na drugi o prizadevanjih, da bi za potrebe turistične panoge prilagodili tudi druge dejavnosti (prehrambeno industrijo, urbano načrtovanje, arhitekturo, kulturo, ekolologijo, stike z javnostjo, marketing, telekomunikacije, politiko). Za oblikovanje skupne ponudbe, privlačne gostu, potrebujemo poleg osnovnih storitev paketnega aranžmaja ozaveščeno okolje turistične organizacije, ki bo kulturno, varno in privlačno.

Zaradi teh potreb se struktura zaposlenih v potovalni dejavnosti širi in zahteva boljšo organizacijo na vseh treh ravneh – mikro, mezo in makro. Makro raven bo potrebno v Sloveniji ponovno analizirati in ugotoviti, kje so vzroki za izpad dohodkov v turizmu, ali drugače, ali smo ustrezno povezani (finančno, ustvarjalno, strokovno), da bi v prihodnje na tujih trgih nastopali skupno (in ne kot tekmeci). Tako bi imeli večje možnosti za uspešen prodor v mednarodni turistični prostor. Ta potreba je narekovala raziskavo, ki pomeni izhodiščno osnovo za izdelavo modela potovalnih agencij v Sloveniji.

SPECIFIČNOST TRŽIŠČ POTOVALNE DEJAVNOSTI

Za razumevanje poslovanja potovalnih agencij moramo na samem začetku opredeliti tržišča, na katerih se

pojavljajo posamezne organizacije potovalne dejavnosti. V mislih imamo temeljne (primarne) dejavnike potovalne dejavnosti (potovalne agencije), kot tudi posredne (sekundarne) dobavitelje, ki jih prepoznavamo v procesu poslovanja agencij. Potovalno dejavnost opredeljujemo najprej glede na tržišča, kjer se pojavljajo. Potovalne organizacije delujejo na dveh med seboj povsem različnih tržiščih. Na emitivnem (Pergar, 2000) in receptivnem (Pergar, 2000) tržišču. Emitivno tržišče pomeni prostor, kjer se odvijata prvi dve ravni dejavnosti (razvijanje in priprava potovalnih aranžmajev). Osnovni nosilci tega posla so organizatorji potovanj (tour operator) in posredniki (travel agent), ki organizirajo potovanja in jih na trgih tudi prodajajo (Pergar, 2000).

Receptivno tržišče pomeni prostor, kjer se odvija tretja raven potovalne dejavnosti – storitve na destinaciji. Ponudnik na želenem področju organizira, vse potrebno, da bi zadovoljil potnika, ko prispe na destinacijo. To, kar na eni strani pomeni cilj potovanj za potnika, pomeni na drugi strani, gospodarsko gledano, iztržek, dohodek za ponudnika.

Osnovne ravni potovalne dejavnosti

V potovalni dejavnosti govorimo o treh specifičnih področjih, ki se med seboj razlikujejo po funkciji in naravi dela: gre za proizvodno, prodajno in servisno raven. Med seboj se ravni ne izključujejo, nasprotno, vse tri vidijo zadovoljenosti turistovih potreb za bistvo dejavnosti. Storitvena dejavnost turizma je namenjena človeku in povezuje vse ravni potovalne dejavnosti s človekovimi potrebami, zato se v proizvodni proces nenehno prepletajoče vključujejo različni strokovni delavci teh soodvisnih dejavnosti (na primer: za dobro počutje turista ni dovolj odličen hotel z lepimi sobami in hrano, pač pa so pomembni ustrezna komunikacija vseh sodelujočih v procesu nudenja usluge, kultura, okolje, varnost itd.). Vsi sodelujoči razmišljajo, kako ponuditi čimbolj zanimivo, izzivalno ponudbo, ki bo pritegnila in zadržala turista kot zvestega gosta.

Torej postaja človek poglavitni dejavnik razvoja dejavnosti. Razvoj modernega transporta, ki neovirano hitro in udobno premaguje razdalje med kontinenti, jo sili v globalizacijske tokove. Ponudba potovanj na oddaljene turistične točke je vse večja, s tem pa postaja kompleksnejše in težje obvladljivo tudi tržišče – ponudba potovanj. Priča smo izjemnemu razcvetu turistične dejavnosti, ki zahteva moderno, visoko specializirano profesionalno organizacijo potovalne dejavnosti.

Raven A – proizvodnja

V potovalni dejavnosti se proizvodna raven nanaša na izdelek, ki ga klasična industija plasira na tržišče v obliki predmeta, v potovalni dejavnosti pa gre za storitev potovalnega aranžmaja (paketa). Predstavlja torej

organiziranje skupka storitev, združenih v potovalni aranžma, ki ga potovalna organizacija plasira na tržišče v obliki kataloga. Zajema lahko enega ali več potovalnih aranžmajev. Osnovi dejavnik te ravni je organizator potovanj, osnovni dobavitelji pa ponudniki spremnih storitvenih dejavnosti (transportne, prenočitvene, animacijske itd.). Na tej ravni organizator potovanj izbere ustrezne dobavitelje in njihove storitve poveže v potovalni aranžman, ki ga preko distribucijskih kanalov plasira na domače tržišče.

Raven B – posredništvo oziroma prodaja

Ta raven zajema prodajno področje turistične dejavnosti. Prodajalci oziroma posredniki prodajajo potovalne aranžmaje, oblikovane na ravni A. Osnovni nosilci delovanja na tej ravni so potovalne agencije, ki jih v Sloveniji poznamo tudi kot turistične. Tako na ravni A kot na ravni B gre za specifično področje prodaje oziroma posredovanja storitvenih uslug, ki zahtevajo specifične metode dela, specifična znanja in spretnosti ter znanje svetovanja strankam (potencialnim kupcem). Na ravni B agent tržišču na različne načine ponuja večje število potovalnih aranžmajev.

Raven C – storitvena dejavnost (servis na destinaciji)

Osnovni nosilci te ravni so servisne organizacije (receptivne agencije), ki so predstavnice ponudnika na destinaciji. Skrbijo za čimbolj popolno izvedbo potovalnega aranžmaja. Pri tem poskrbijo za celostno obravnavo gostovih želja in potreb. V zadnjem času pri sodobno razvitih ponudnikih prihaja do nove vloge te vrste agencij. Postajajo namreč osnovni generatorji razvoja turizma posameznih področij. Očitno se srečujemo z novimi, sodobnimi pristopi, ne le pri načinu ponudbe, ampak tudi glede takega organizacijskega managementa, ki sproža korenite spremembe in reorganizacije na destinaciji. Torej raven C predstavlja izvršilno raven, od katere je bistveno odvisna kakovost storitve potovalnega aranžmaja in je odgovorna za gostovo dobro počutje in zadovoljstvo. Na ta način izvajalska raven najbolj reprezentativno pokaže kakovost in zanesljivost blagovne znamke in bistveno vpliva na njen ugled (imidž). S tem pa seveda tudi na razvoj ponudnikove destinacije ter vseh dobaviteljev (primarnih in sekundarnih) na teh področjih (Ovsenik, R., 2000).

Opredelitev potovalnih agencij

Organizator potovanj (tour operator)

Organizator potovanj je osnovni nosilec organizacije in izvedbe potovalnih aranžmajev. Njegova vloga je pomembna in zapletena. Organizatorje potovanj razvrstimo po kriterijih velikosti tržišč, katere obvladujejo

(lokalni, regionalni, nacionalni, multinacionalni), specializaciji in načinu distribucije. Osnovni izdelek organizatorja potovanj je potovalni aranžma. Na področju potovalne dejavnosti mora v končni aranžma zajeti čimbolšjo storitev ponudnikov in jo kot celoto ponudi potrošnikom na tržišču. Ta proizvod imenujemo potovalni aranžma. Vloge posameznih ponudnikov so prilagojene posebnostim tržišč, ki jih zajema potovalna dejavnost. Organizirane so tako, da so osnovna opravila in posli opravljeni tako na emitivnih (prodajnih) kot tudi na receptivnih tržiščih.

Osnovna opravila so:

- na emitivnem tržišču: raziskava emitivnega tržišča, izbira destinacije, odločitev in izbira kapacitet, pogodbe s prevozniki, priprava paketnih aranžmajev, priprava prodajnih katalogov, politika cen, distribucija, podpora prodaji, obdelava rezervacij, servis za turiste pred vrnitvijo s potovanja in po njej;
- na receptivnem tržišču: raziskava in razvoj ponudbe, vzpostavljanje poslovnih razmerij z dobavitelji na destinaciji, pogodbe z servisnimi agencijami in dobavitelji turističnih storitev na destinaciji, organizacija servisne in predstavniške službe na destinaciji.

Posredništvo (prodaja)

Potovalni posrednik (retailer) je osnovni nosilec prodaje potovalnih aranžmajev organizatorja potovanja. Narava dela posrednika se bistveno razlikuje od dela organizatorja potovanja, saj je posrednik (potovalna agencija / posrednik) osnovni nosilec druge ravni dejavnosti - prodaje. Njegova osnovna vloga je stik proizvajalca s kupcem (Burstiner, 1998). Na razvitih emitivnih tržiščih se vloga potovalne industrije obravnava kot prodajna, četudi večina agencij ni usmerjena izključno na prodajo paketnih aražmajev. Običajno se ukvarjajo tudi s prodajo letalskih vozovnic in organizacijo FIT (naročenih) potovanj po naročilu znanega kupca na znanem tržišču. Potovalna agencija posrednik ureja pogosto tudi različne potovalne formalnosti za svoje goste (vizumi). Zato jo opredeljujemo kot tipično predstavnico prodaje na emitivnem tržišču. Specifično zanjo je, da kupcem svetuje, prodaja ponudbo organizatorjev potovanj, ni pa odgovorna za izvedbo aranžmajev, pa tudi ne za storitev, ki jo posamezni organizator ponuja v aranžmanu. Le malokrat ima direktne poslovne stike z ravnijo C (servis na destinaciji). Osnovna opravila posrednika so zato: iskanje kupcev, svetovanje kupcem in organizatorjem potovanj, podpora prodaji in organizacija FIT aražmajev.

Destinacijske (servisne) agencije

V potovalni dejavnosti ima ta raven povsem drugačno vlogo od prejšnjih dveh. Ukvarja se predvsem z gosti, ki so kupci njihovih ponudb. V Sloveniji so to-

vrstne potovalne agencije neprepoznavne, tudi zaradi zmede v poimenovanju. Zanje uporabljamo kar nekaj terminov (ground operator, receptivna agencija, incoming agencija, servisna agencija). Je osnovna nosilka ravni C potovalne dejavnosti in za svoje poslovanje mora izoblikovati razvoj ponudbe in vzpostavljanje poslovnih razmerij z dobavitelji na namembnem področju, svetovanje organizatorjem potovanj, organizacijo prevozov in izletov na destinaciji ter servis za goste ob prihodu in odhodu (Pergar, 1999).

Funkcije, ki jih opravlja, bi lahko razporedili v dve skupini:

- Na receptivnem tržišču razvoj ponudbe, poslovna razmerja z dobavitelji, raziskava receptivnega tržišča in servis za goste na destinaciji.
- Na emitivnem tržišču raziskava emitivnega tržišča, odpiranje novih emitivnih tržišč, sklepanje poslov in svetovanje organizatorjem potovanj, markenting in pospeševanje prodaje na emitivnih tržiščih.

Njihova vloga v potovalni dejavnosti je torej bistvena. Sodobni teoretiki poudarjajo, da je ta raven osnovni generator razvoja turizma na destinaciji. Visoko razvite turistične destinacije ugotavljajo, da na receptivnem področju lahko same najbolj vplivajo na svoj razvoj, zato izničujejo pritisk organizatorjev potovanj kot glavnih dobaviteljev turistov na destinacijo s tem, da so razvile svoje organizacijske mreže povezav in postopno razvijajo in širijo ponudbo za vse zahtevnejšega kupca. Zato posameznih področij ne razvijajo kot zgolj sezonske točke (Ovsenik, R., 2000), ponujajo več in s tem bodo pridobile tudi druge skupine kupcev potovalnih ponudb.

OPIS PROBLEMATIKE

Futuristi imajo prav. Turizem kot vodilna dejavnost prihodnosti postaja vse pomembnejša določnica razvoja in kakovosti življenja posameznih dežel. Potovalna dejavnost kot organizatorica in svetovalka potovanj turizem šele omogoča.

V tekmi z svetom in Evropo se bo slovenski turizem kot sistem – in še posebej potovalne agencije kot eden pomembnih podsistemov – moral prešteti in reorganizirati, če bo hotel v tej razvojni tekmi sodelovati. Kot tipična za mali narod in kulturo njegovega obnašanja se pokaže tudi organiziranost tega področja. V Sloveniji se pojavlja med 10 do 20 organizatorjev potovanj, ki medsebojno tekmujejo (v isti ravni). Zato ne prihaja do ustreznih povezav znotraj sistemov, pač pa nastopajo drug proti drugemu tudi navzven, kar zatira nove ideje in oži možnosti preživetja.

Sestav zaposlenih v potovalni dejavnosti se bo širil in zahteval boljšo organizacijo na mikro, mezo in makro ravni. In prav makro raven bomo morali v Sloveniji še enkrat analizirati in ugotoviti, kje so vzroki za izpad dohodkov v turizmu, ali drugače: ali povezovanje v

potovalni dejavnosti zagotavlja možnost preživetja v Evropi, kjer se bomo srečevali z moderno organizacijo in globalno povezanimi industrijami. Slovenija preveč moči izgublja zaradi neusklajenega podvajanja in medsebojne nelojalne konkurence na trgih, kjer bi, uspešno povezani, imeli možnost prodora.

Vse to je razlog, da želimo v naši raziskavi ugotoviti kakšni so tisti moderni trendi in povezave, ki bi omogočile (z novim povezovanjem) tak nov način poslovanja. Zato bomo analizirali aktualne razmere v Sloveniji, ugotavljali pripravljenost za povezovanje med agencijami in prepoznavali elemente, ki bodo taka povezovanja omogočila.

Slovenske potovalne agencije, povezane v močnejše mreže medsebojnega sodelovanja, bi v svetovni konkurenci bolje obvladovale trg.

Zato smo si postavili hipotezi:

H1: V slovenski potovalni dejavnosti je večja pozornost usmerjena k prodaji potovanj na tuje, emitivnemu turizmu, receptivni pa je zanemarjen.

H2: Vlada ne vzpodbuja receptivnih agencij k boljši povezanosti v Sloveniji.

Vrsta raziskave in spremenljivke

Raziskavo smo izvedli v potovalnih agencijah in vključili predstavnike vseh treh ravni. Je kvantitativna, z uporabo metod deskriptivne statistike. Izračunavali smo srednje vrednosti in pri nekaterih variablah uporabili tudi izračun Pearsonovega korelacijskega koeficienta. Zaradi večje preglednosti rezultatov, pridobljenih na osnovi korelacij, smo uporabili metodo faktorske analize, odvisnost spremenljivk med seboj pa testirali z metodo Kramarjevega V testa. V primerih, kjer so imeli respondenti možnost izbrati več navedenih možnosti, smo uporabili tudi metodo multiple response.

Populacija in vzorčenje

Ciljno populacijo obdelave predstavlja 161 potovalnih agencij (uporabili smo podatke Statističnega zavoda RS). Vzorčili smo po sistemu naključnega izbora vsake druge v njihovem abecednem seznamu (izbrali smo vse agencije pod parnimi številkami). Dobili smo 54 izpolnjenih anketnikov, kar predstavlja približno tretjino vseh agencij.

UGOTOVITVE

Zanimalo nas je, kako se slovenske potovalne agencije razvrščajo v osnovne tri ravni. Ker se zdi, da je problematika slovenskega turističnega prostora na ravni potovalne dejavnosti predvsem v tem, da se posamezna podjetja ne opredelijo glede tega, katero zvrst potovalnih poslov opravljajo, je opredelitev tipa potovalne agencije otežena.

Vprašanim smo ponudili tri možnosti odgovora kaj so in sicer:

- a) organizator potovanj
- b) posrednik/prodajalec
- c) servisna agencija
- d) mešano (dodatna možnost)

Domnevali smo, da se bo vsak vprašani odločil za en odgovor, vendar smo pri pregledu vrnjenih vprašalnikov ugotovili, da so anketirani obkrožali po več odgovorov hkrati.

Tabela 1: Tip agencije – multiple response.*
Table 1: Type of agency – multiple response.

	ŠTEVILO	DELEŽ
TUROPERATORJI	15	27,8
POSREDNIKI	11	20,4
SERVISNE AGENCIJE	3	5,6
MEŠANO	36	66,7

Dobra četrtina agencij izjavlja, da so (med drugim) organizatorji potovanj, petina jih je prodajalcev, dve tretjini agencij pa se ukvarjata z vsemi tremi ravnmi. Skromen delež (5,6%) respondentov je izjavil, da se agencija ukvarja z receptivnimi posli.

Tabela 2: Kombinacije odgovorov – frekvenčna porazdelitev.

Table 2: Combination of answers – frequency distribution.

	ŠTEVILO	DELEŽ
SAMO MEŠAN	34	63
SAMO POSREDNIKI	4	7,4
POSREDNIKI IN RECEPTIVA	1	1,9
SAMO TOUROPERATORJI	9	16,7
TOUROPERATORJI IN POSREDNIKI	4	7,4
vse razen mešano	1	1,9
VSE	1	1,9
SKUPAJ	54	100

Analiza posameznih kombinacij odgovorov na prvo vprašanje kaže, da se vprašani ne znajo oziroma ne morejo natančno opredeliti; kateri tip agencije predstavljajo glede na tri osnovne ravni. Agencije torej še nimajo zmerom izdelane jasne dejavnostne usmeritve, kdo so ali niso.

Za odgovor, da opravljajo mešano dejavnost znotraj potovalne industrije, se je opredelilo 63% vprašanih. To pomeni, da ni jasno opredeljena njihova temeljna vloga, s čimer potrjujemo, da večina slovenskih potovalnih agencij zaradi posebnosti slovenskega tržišča opravlja več vrst del v potovalni dejavnosti.

Podoben model potovalnih agencij razvitih držav v nasprotju s Slovenijo kaže bistveno drugačno sliko in opozarja, da organizacijske jasnosti glede vloge pri nas v večini potovalnih organizacij ni oziroma se šele pripravlja.

Med respondenti, ki so se odločili za prve tri odgovore (touroperator ali posrednik ali servisna agencija) je takih, ki se ukvarjajo z mešano dejavnostjo, kar dve tretjini.

Preostala tretjina se je odločala drugače: 16,7% se jih opredeljuje kot čisti organizatorji potovanj, torej sestavljajo potovalne aranžmane in jih plasirajo na tržišče; 7,4% se jih opredeljuje za tipične predstavnike potovalnih agentov na emitivnem tržišču torej govorimo o majhnem odstotku prodajalcev potovalnih storitev, če se je za organizatorje potovanj opredelilo 16,7% vprašanih; prav tako se je 7,4% vprašanih opredelilo, da delujejo tako kot organizatorji potovanj kakor tudi kot agentje (prodajalci).

Iz rezultatov je razvidno, da imamo v Sloveniji previsoko raven proizvodnje na področju potovalne dejavnosti glede na tipično prodajno področje. Očitno je, da velika večina organizatorjev potovanj sama izvaja tudi prodajo, se pravi, obvladuje tudi prodajno in servisno raven potovalnih aranžmajev.

Primerjava našega modela z evropskim pokaže, da je organizacijska struktura potovalne industrije v Sloveniji še dokaj nedomišljena.

Želeli smo dobiti še sliko o tem, kako doživljajo slovenski turistični delavci to dejavnost kot panogo, ki se lahko razvije tudi pri nas na visoko kakovostno raven. Navedli smo jim nekaj spremenljivk, ki označujejo stres ob sodelovanju z drugimi potovalnimi organizacijami v Sloveniji, da bi izmerili, kakšne so možnosti, da bo prišlo do sprememb. Zanimalo nas je, ali so poslovneži na področju turizma pripravljeni reagirati na spremembe s pravilnimi (tako taktičnimi kot strateškimi) odločitvami. Nismo mogli prezreti dejstva, da se Slovenija intenzivno pripravlja za vstop v Evropsko unijo. Zato smo vprašanim navedli nekaj trditev, s katerimi smo poskušali odkriti, kako bi naša podjetja reagirala v tem primeru. Znano je, da se ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo odpira poslovni prostor oziroma tržišče tudi za tuje predstavnike potovalne industrije. Dejstvo, da je obravnavana dejavnost v zahodno evropskih državah organizirana na zelo visoki stopnji, za nas lahko pomeni grožnjo ali izziv. Opravila posameznih podjetij so v omenjenih državah natančno določena in jasna. Visoka stopnja organiziranosti njihovih poslovnih sistemov omogoča izjemno kakovostne storitve, ki jih ponujajo oziroma plasirajo na tržišču. Slovenske potovalne organizacije zato nimajo izbire, ali naj se spremenijo in reorganizirajo ali pa ne bodo mogle dosegati ponud

^{*} Pojmi, zajeti v tabelah in grafih, so ostali v originalnem angleškem jeziku, ker smo podatke obdelovali v statističnem programu SPSS.

bene kakovosti, kakršno bo na našem trgu vzpostavljal tuj proizvajalec (posrednik).

Anketirance smo povpraševali, ali mislijo, da je potovalna dejavnost tudi za Slovenijo dejavnost bodočnosti. Vprašanje smo podkrepili s tremi osnovnimi nosilci potovalne dejavnosti. Na vprašanje so lahko odgovarjali z ocenami od 1 do 5, pri čemer je vrednost 1 pomenla, da menijo, da sploh ni pomembna in vrednost 5, da je posamezna spremenljivka tudi za Slovenijo panoga prihodnosti.

Tabela 3: Potovalna dejavnost kot perspektivna panoga v Sloveniji.

Table 3: Travel business as a perspective branch of industry in Slovenia.

		2	3	4	5
TOUROPERATORSTVO	Count	6	8	14	21
	%	12,24	16,33	28,57	42,86
POSREDNIŠTVO	Count	7	11	4	4
	%	17,50	27,50	10,00	10,00
RECEPTIVA	Count	5	6	9	9
	%	12,82	15,38	23,08	23,08

Iz tabele je razvidno, da več kot štiri petine anketirancev vidi veliko možnost uspeha na potovalnem področju v panogi organizacije potovanj, saj so se odločali za vrednosti med 4 in 5, pri čemer je zanimivo dejstvo, da jih več kot polovica sploh ne premišljuje o tem, da bi organizatorski posli ne bili kar najbolj perspektivni za slovenska podjetja, ki se ukvarjajo s turizmom. Manj kot petina anketirancev organizatorjem potovanj ni pripisala prihodnosti v Sloveniji. To si razlagamo takole: slovenski organizatorji potovanj poznajo domači trg, poznajo pričakovanja Slovencev v zvezi s storitvami in so prepričani, da jim znajo ugoditi. Problem naših organizatorjev potovanj je v tem, da delujejo sebično, in tu nastaja problem pri manjših (privatnih) organizatorjih potovanj, ki za kvalitetno preživetje in dober poslovni uspeh obvladujejo premajhna tržišča. Rešitev zanje se zato kaže prav v novem načinu povezovanja na horizontalni ravni, se pravi fuzije podjetij na interesni ali kapitalski osnovi.

Naslednja spremenljivka je ugotavljala, kaj menijo naši vprašani ob perspektivi posredniških agencij, prodajalcev potovalnih storitev v Sloveniji. Kot vemo iz uvoda, je pravi "posrednik – agent" agencija, ki prodaja aranžmaje in letalske vozovnice in za opravljeno delo prejema provizijo. Podobni rezultati kot pri organizatorjih potovanj kažejo tudi perspektivo posredništva kot optimistično. Nekaj več kot tri četrtine vprašanih se je odločilo za vrednosti med 4 in 5, pri čemer, da vrednost ocene 5 prevladuje s 43,5%.

Zanimivo je, da dobra petina anketirancev ne napoveduje prodaje kot perspektivne panoge v okviru poto-

valne industrije. Trditev je verjetna in dopušča zadržek. Če ne bo prišlo do natančnejših klasifikacij in omejitev dejavnosti na posameznih ravneh, potem bo posredništvo v Sloveniji počasi zamiralo. Organizatorji potovanj namreč kar visok odstotek svojih aranžmajev prodajo z direktno prodajo in v lastnih poslovalnicah. Večja podjetja obvladujejo tudi večji odstotek poslovnih dogovorov s podjetji, katerih delavci veliko poslovno potujejo in tako veliko trošijo z nakupi letalskih vozovnic. Če bo ta "monopolizem" zdržal, ostaja posrednikom le še tržna niša prodaje aranžmajev tujih orgnizatorjev potovanj, kar pa je odločno premalo za obstanek v turističnem poslovnem prostoru.

Najbolj so nas presenetili odgovori glede tretje spremenljivke, ki analizira receptivni del slovenskega turizma. Gre torej za perspektivo receptivnih agencij v Sloveniji. Kar 73,4% vprašanih je odgovorilo, da doživljajo slovenski receptivni prostor kot zelo perspektiven. Četudi Slovenija kot turistična destinacija lahko turistu pričara neverjetno pestro ponudbo, se vendar poznavalci današnjega receptivnega turizma v Sloveniji zavedajo, da brez ustrezne infrastrukture in organizacije Slovenije kot destinacije prav velikih poslov na tem področju ni možno izvajati. Učiti bi se morali na zgledih destinacij v razvoju. Te namreč na najrazličnejše načine vzpodbujajo njihove domače receptivne agencije in tuje organizatorje potovanj. Naj omenimo samo primer Hrvaške in Turčije, ki v višini 100 DEM prispeva organizatorju potovanj za poln sedež na zakupljenih poletih eno ali drugo državo.

Ker smo hoteli natančneje analizirati, kaj zaposlene v potovalni dejavnosti moti pri sodelovanju z okoljem, smo postavili 23 spremenljivk, ki so nam jih strokovnjaki s področja potovalne dejavnosti predlagali v "pilotski" raziskavi. Merili smo jih z vrednostmi od 1 do 5, pri čemer so se anketiranci pri vrednosti 1 opredelili, da jih navedena spremenljivka zelo moti, in pri vrednosti 5, da jih sploh ne moti pri sodelovanju s poslovnimi partnerji.

Posebej smo želeli opredeliti, kaj pri sodelovanju s poslovnimi partnerji naše anketirance najbolj moti: nezaupanje, slabo dogovarjanje, slabo reševanje konfliktov ali nekorektno prevzemanje strank, slabo pogajanje, ki se posebej pokaže v komunikaciji s partnerji in strankami, predvsem kadar gre za nestrokoven ali neodgovoren odnos, ki povzroči nesposobnost za ustrezno dodeljevanje nalog, nizko poslovno moralo in neodgovoren odnos do poslovnih partnerjev.

Kot prvo spremenljivko smo postavili nezaupanje med poslovnimi partnerji. Rezultati so pokazali, da kar 85,7% turističnih delavcev ugotavlja, da je omenjena spremenljivka ključen faktor, ki jih moti pri poslovanju s partnerji. Navedeni odstotek anketirancev je namreč označeval največ vrednost 3; odgovor kar pri tretjini vseh anketiranih kaže, da jih nezaupanje zelo moti, saj so se opredelili za vrednost 1. Podobno sliko smo dobili